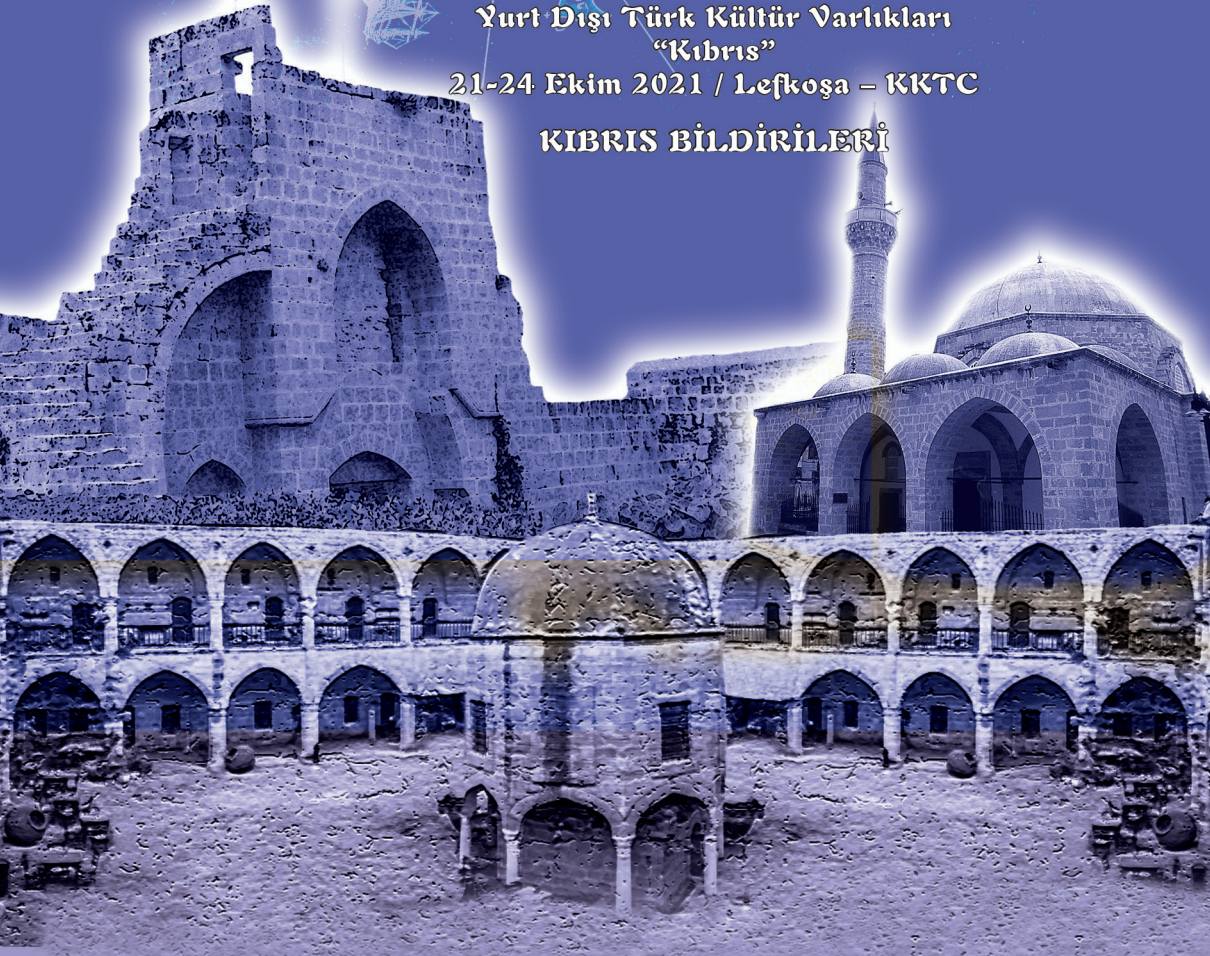

9. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ ONGRESİ

Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları
"Kıbrıs"

21-24 Ekim 2021 / Lefkoşa – KKTC

KIBRIS BİLDİRİLERİ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

9. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları “Kıbrıs”
21-24 Ekim 2021/ Lefkoşa
KIBRIS BİLDİRİLERİ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

T.C.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 648

Bilimsel Toplantılar Dizisi: 218

ISBN: 978-975-17-5812-5

9. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
YURT DIŞI TÜRK KÜLTÜR VARLIKLARI "KIBRIS"
21-24 EKİM 2021 / LEFKOŞA – KIBRIS BİLDİRİLERİ

© Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı - 2024

E-Yayın

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 0.312 284 34 18 • Belgegeçer: 0312 284 34 65

www.akmb.gov.tr

Grafik Tasarım:

Mert SARIYILDIZ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (9. : 2021 : Lefkoşa, KKTC)

9. Uluslararası Türk kültürü kongresi: Yurt dışı Türk kültür varlıkları "Kıbrıs": 21-24 Ekim 2021, Lefkoşa: Kıbrıs bildirileri / yayına hazırlayan: Oya Meşeli. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2024.

717 sayfa : fotoğraf, şekil, çizim, harita ; 24 cm .— (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; 648. Bilimsel Toplantılar Dizisi; 218)

ISBN: 978-975-17-5812-5

1. TÜRKİYE -- UYGARLIK -- KONGRELER
2. TÜRKİYE -- KÜLTÜR -- KONGRELER
3. KUZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ -- UYGARLIK -- KONGRELER
4. KUZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ -- KÜLTÜR -- KONGRELER
5. KUZAY KIBRIS -- SOSYAL YAŞAM VE GELENEKLER - KONGRELER
6. KIBRIS TÜRKLERİ -- SOSYAL YAŞAM VE GELENEKLER - KONGRELER
7. KUZAY KIBRIS -- MİMARİ -- KONGRELER
8. KIBRIS TÜRKLERİ -- FOLKLOR -- KONGRELER
9. KIBRIS TÜRKLERİ -- SANAT -- KONGRELER
10. KIBRIS TÜRKLERİ -- TARİH -- KONGRELER

I. Meşeli, Oya II. e.a. III. dizi

956.45

Uluslararası Yayınevi

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 1983 yılında kurulmuş olup 40 yıldır uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. "Tanınmış Uluslararası Yayınevi" kategorisinde yer alan AKM; yayımladığı özgün bilimsel kitaplar, çeviri eserler (Almanca, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça vd.) ve bilimsel süreli yayınlar ile çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yürütmeye devam etmektedir.

AKM tarafından yayımlanan eserler, Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almakta; dünyanın en geniş çevrim içi kamu erişim kataloğu olan Worldcat.org' da dizinlenmektedir.

Yayınlarmızla ilgili ayrıntılı bilgiye akmb.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

9. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları “Kıbrıs”
21-24 Ekim 2021/ Lefkoşa
KIBRIS BİLDİRİLERİ

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

SUNUŞ

9'uncu Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından 2021 yılının Kıbrıs'ın fethinin 450. yılına tekabül etmesi münasebetiyle 21-24 Ekim tarihleri arasında "Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları: Kıbrıs" temasıyla Lefkoşa'da gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin bilim ve kültür dünyasına katkı sağlama hedefiyle, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından ilki 1985 yılında Ankara'da gerçekleştirilen Uluslararası Türk Kültürü Kongreleri dört yılda bir ve farklı alt başlıklarda düzenlenmektedir. Sekizincisi 2013 yılında "Kültürel Miras" temasıyla Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir Valiliğinin katkılarıyla Eskişehir'de gerçekleştirilen kongrede "kültürel ve doğal miras", "kültürel miras ve kimlik", "kültürel mirasın korunması", "kültür politikaları ve yönetimi", "kültür ekonomisi ve endüstrisi" ana başlıkları altında 123 bilim insanı tarafından 108 bildiri sunulmuştur.

"Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları: "Kıbrıs" teması kapsamında düzenlenen 9'uncu Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde, 1571'deki fetihinden bu yana Doğu Akdeniz'de beşiklik ettiği medeniyetlerin izlerini taşıyan Kıbrıs'ın kültürel zenginliği sanat, edebiyat, mimari, musiki, vakıflar ve kültürel kimlik gibi ana başlıklar altında ve 12 oturumda alanında uzman 55 bilim insanının katkılarıyla kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. *Edebiyat, Halk Bilimi, Mimari, Musiki, Sanat Tarihi, Somut Olmayan Kültürel Miras, Tarih, Uluslararası İlişkiler ve Vakıflar* başlıkları altında bildiriler sunulmuş, söz konusu bildiriler kapsamında adanın dört bir yanını süsleyen camiler, medreseler, kütüphaneler, çarşılar, bedestenler ve geleneksel Türk evleri gibi somut kültür varlıklarından; edebi eserler, masallar, ağzılar, ezgiler, sanatlar gibi soyut kültür varlıklarına değinilmiştir. Kongremizle Kuzey Kıbrıs'ta yer alan kültür varlıklarımızın, dünya kültür mirasına sahip çıkma anlayışı içinde korunması, gelecek nesillere aktarılması ve ileriki yıllarda yapılacak çalışmalara zemin oluşturması açısından büyük önem taşıdığı vurgulanmıştır.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı olarak 9'uncu Uluslararası Türk Kültürü Kongresini teşrif eden devlet adamları ve bilim insanları ile tüm katılımcılara teşekkürlerimizi sunar, kongre kapsamında sunulan değerli bildirimleri okuyucu ile buluşturmaktan mutluluk duyarız.

Dr. Zeki ERASLAN
Atatürk Kültür Merkezi Başkanı

İÇİNDEKİLER

Prof. Aysen SOYSALDI Kıbrıs El Sanatları ve Etnografyası	1
Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU Kıbrıs Mîmârisinde Sanatkâr İmzaları	31
Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN Tipolojik Açıdan Öne Çıkan Örneklerle Kıbrıs'taki Cami Mimarisinin Değişkenliği	67
Prof. Dr. Ahmet ÖGKE Kıbrıs'ta Tasavvuf ve Lefkoşa Mevlevîhânesi	113
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ Fetih Sonrası Kıbrıs'ın Türk Hayrat Sistemine Entegrasyonu ve Günümüze Yansıması	135
Prof. Dr. Bülent SALDERAY Kıbrıs Türk Resim Sanatı ve Öncü Ressamları	171
Prof. Dr. Cenk GÜRAY ♦ Prof. Dr. Murat Salim TOKAÇ Akdeniz'deki Osmanlı Hafızası Garp Ocağı Şairleri	187
Prof. Dr. Emine YILMAZ Kıbrıs Ağzı Verileri ve Tietze Sözlüğü	201
Prof. Dr. Feyzan GÖHER Kıbrıs Türkülerine Yansıyan Düğün Gelenekleri	211
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL Hala Sultan Ümmü Harâm Bint Milhan	235
Prof. Dr. İbrahim BENTER ♦ Aytül BİLEN Kıbrıs Vakıflar İdaresi ve İyilik Gönüllüleri	259

Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ Menteşeoğulları Dönemi Bağlamında Anadolu-Kıbrıs Sanat İlişkileri ...267	
Prof. Dr. Mustafa SEVER Kıbrıs Masallarında Gündelik Hayattan İzler 287	
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU Bazı Başat Efsanelerin Kıbrıs'taki Yayılımı Üzerine 297	
Prof. Dr. Ulvi KESER Akdeniz Uygarlığı ve Kıbrıs'ta Türk İzleri 313	
Doç. Dr. Nazım BERATLI Kıbrıs'ta Teknoloji Kullanımının Politik Düşünceye Etkisi 349	
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU Kıbrıs Türk Kimliği 363	
Doç. Dr. Kemal ÖZKURT Kıbrıs'ın Fethi ve Bazı Mabetlerin Ulu Camiye Tahvili 373	
Doç. Dr. Osman ERCİYAS Kıbrıs Türk Ağzında Yerleşen Batı Kökenli Sözcükler 387	
Doç. Dr. Tahir KAHHAR Türk Yurtlarının Tanıtılmasında Edebiyatın Rolü ve Kıbrıs 405	
Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ ♦ Prof. Dr. Murat Salim TOKAÇ Kıbrıs Türk Müziğinde İrfânî Boyut 417	
Doç. Dr. Zihni TÜRKAN Türk Kültüründe Yaşam Mekânları 435	
Yrd. Doç. Dr. Emin ONUŞ Politik-Sosyo Edebî Yansımalarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 451	
Yrd. Doç. Dr. Zeki AKÇAM Osmanlı Öncesi Adada Yaşayan Türklere Ait Olan ve Gazimağusa'da Yeni Tespit Edilen Tamgalar Üzerine Bir İnceleme 479	
Dr. Enes KAVALÇALAN Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Hamamları 497	

Dr. Nazif ÖZTÜRK

Türk Kültür Varlığı'nın En Somut Örneği Vakıflardır..... 549

Öğr. Gör. Mustafa Kemal KASAPOĞLU ♦ Mevlüt ÇAM

Kıbrıs Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme..... 591

İsmail BOZKURT

Kıbrıs'ta Türk Dilinde 450 Yıllık Yazınsal Birikim..... 625

Metin TURAN

Kültürel Hafıza Bağlamında Kıbrıs Türk Romanı..... 661

Sabahattin İSMAİL

Atatürk'ün Kıbrıs'ta Türk Dili ve Kültürüne Verdiği Önem 673

Suzan BAYRAKTAROĞLU

Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan Halı ve Kilimler..... 693

Kıbrıs El Sanatları ve Etnografyası

Aysen SOYSALDI*

Özet

El sanat/zanaatları gelenek-görenekleri yansıtan, etnografyanın ve genel anlamda kültür tarihinin bir parçasıdır. Bu bağlamda Kıbrıs Türk kültür mirası ve kimliğini oluşturan önemli unsurlarından biri el sanatlarıdır. Bu zanaatlardan ahşap oymalı ev mobilyası ve çeyiz sandığı üretimi, sele-sesta denilen sepet örücülüğü, dantel örgü işleri, geleneksel pamuklu el dokuması kumaş üretimi, ipek kozası işleri, geleneksel kostüm ve el nakışları önemli yer tutmaktadır. Günümüzde koza işleri, Lefkara köyünde hayat bulan Lefkara işi ve Lapta işi el nakışları çeyizlerin önemli parçaları ve evleri süsleyen hoş bir dekor olarak kullanılmaktadır. Bu nakışlar masa örtüsü, yatak örtüsü, perde kenarları, giyim ürünlerinden bluz, elbise önleri gibi uygulama alanları bulunmaktadır. Şehirlerde ve kırsal kesimlerdeki kadınlar el emeği ve göz nuru ile işlemiş oldukları nakışları pazarlayarak kendilerine sosyal ve ekonomik katkılar sağlamaktadır. Kıbrıs Türk el sanatları ada tarihindeki ortak kültürlerin etkisiyle kendine has motifler barındırır. Kıbrıs Türk Halkının ürettiği bu etnografya ürünleri elbette Türkiye'nin el sanatları ile de teknik, desen, malzeme benzerlikleri göstermektedir.

Bildirinin amacı Kıbrıs el sanatlarının türleri, desen, teknik ve malzeme özellikleri ve etnografya içindeki yerinin belirlenmesidir. Bu kapsamda, çalışmanın verileri alan araştırma yöntemi ile derlenmiş, el sanatlarının üretiminde uzman kişilerle görüşmeler yapılarak, yazılı kaynak tarama ile desteklenmiş ve betimleme yapılmaya çalışılmıştır.

* Prof. Ankara Hacı bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölüm Başkanı. Aysen.soysaldi@hbv.edu.tr

Abstract

Crafts are a part of ethnography and cultural history in general, reflecting traditions and customs. In this context, these artifacts are one of the important elements that make up the cultural heritage and identity of the Turkish Cypriot people. Among these crafts, wood-carved home furniture and dowry chest production, basket knitting called sele-sesta, lace knitting, traditional cotton hand-woven fabric production, silk cocoon work, traditional costume and hand-made embroidery have an important. Today, cocoon work, Lefkara works which come to life in the village of Lefkara and Lapta hand embroidery, are used as important parts of dowry and as a nice decoration that adorns houses. These embroideries have application such as tablecloths, bedspreads, curtain edges, blouses and dress fronts. Women in cities and rural areas provide social and economic contributions to themselves by marketing their handicrafts and embroidery. It has unique motifs with the influence of common cultures in the history of Turkish Cypriot handicrafts. Of course, these ethnographic products produced by the Turkish Cypriot people show similarities with Turkey's handicrafts in technique, pattern and material.

The aim of the paper is to determine the types, patterns, technical and material characteristics of Cypriot handicrafts and their place in ethnography. In this context, the data of the study were compiled with the field research method, interviews were made with experts in the production of handicrafts, supported by literature scanning and a description was tried to be made.

GİRİŞ

Kültür bir toplumun dili, inancı ve tarihi yanında doğum, evlenme ve ölüm törelerindeki gelenek-göreneklere, sözlü-sazlı halk müziği, etnografyası ve hayat tarzı kapsamında ürettiği, geçmişten günümüze gelen toplum kimliğini oluşturan öğelerdir. Bu öğeler her toplumun yaşadığı çevre ve etkileştiği komşu kültürlerin de etkisiyle şekillenmiştir. Kültür varlıkları somut ve somut olmayan kültür mirası olarak günümüze ulaşmıştır. Somut/maddi kültür, mimari ve etnografyadır. Etnografya taşınabilir kültür varlıkları olarak da tanımlanmaktadır. Bir zanaat ürününün malzemesi, yapım tekniği ve bezemesi üzerinden kültür kodlarını okumak mümkündür. Somut olmayan kültürel miras kapsamında geçmişte kalan, kaybolmaya yüz tutmuş gelenekler, yörük/yayla yaşamı, destan ve masallar gibi sözlü edebiyat, halk müziği/âşıklık geleneği ve el sanatları icra eden zanaatkarlık meslekleri de yer almaktadır. Dolayısıyla kültürel miras soyut ve somut kalıntılarıyla, birbirini tamamlayan bir hayat tarzının geçmişteki aynadan günümüze kalmış yansımalarıdır.

Kıbrıs bugün olduğu gibi tarih boyunca da doğu ile batı arasında canlı bir ticaret köprüsü olmuştur. Bu ticaretin trafiği ile Kıbrıs adası tarihinin erken evrelerinden başlayarak Sümer, Arap, Türk-İslam ve Roma-Hristiyan kültürleriyle zenginleşmiştir. Bu birikimi hayat tarzına ve ürettiği eserlere de yansıtmıştır. 16. yüzyılda Osmanlı donanmasının Kıbrıs'ı fethiyle başlayan Türk yerleşimi adada Türk-İslam kültürünün de gelişmesini ve 21.yüzyıla taşınmasını sağlamıştır. Kıbrıs Türk toplumunun ürettiği el sanatları ve etnografyası bu açıdan değerlendirildiğinde adaya has bir Türk hayat tarzının göstergeleridir. Bu göstergeler cami, han, hamam, konak vb. mimari eserler olmakla birlikte bu eserlerdeki çini, taş, sıva üstü kalem işleri ve ahşap oymalı, aşı boyalı süslemeler, işlemeli atlas ve kadife yastık ve örtülerle döşenmiş sedirler, cumbalı odalar, çeyiz sandıkları vs. el sanatlarıdır (Yıldız, 2016: 27).

Öncelikle Kıbrıs Türk toplumunun merkezi olan “Lefkoşa’daki yaşamı irdelerken karşımıza çıkan mesleklere kısaca göz atacak olursak; Aktarlık, Yemenicilik, Sabunculuk, Mumculuk, Kalaycılık, Gelin Onarıcılığı, Çangarlık, Saraçlık, iplikçilik, Semercilik, Tuzculuk, Ciltçilik, Hasırcılar, Dokumacılık, çanakçılık, gümüşçülük kazazlık, Keçecilik, Mühür ve Klişe ustalığı, Oymacılık, Fescilik gibi meslek gruplarını saymak gerekir” (Te-

kin 2017:1243). Bugün imalatı fabrikalaşmış veya kullanım modası geçmiş olan meslekler, 20. yüzyılda dönemin hayat şartlarında icra edilmiş ve tarihteki yerlerini almışlardır. Etnografya bağlamında bazı zanaatkârlık mesleklerini Tekin'in (2017:1243) şöyle tanımlamaktadır.

“Çangarlık: Özellikle köylülerin ve özel yapım çangarları giymeye meraklı zengin ağaların kullandığı, yerli deriden imal edilen, dize kadar uzanan, tabanı ve taban çevresi çivili çizmeleri yapan mesleğe verilen addır. Lefkoşa'da yalnızca Çangarları yapan Rum ustaların çalıştığı Çangar Sokağı, bu meslekten ismini almıştır.

Yemencilik: Bir tür hafif ayakkabıya verilen addır. Bu ayakkabı çoğu kez bağcıklarla bacağa bağlanmaktaydı.

Gelin Onarıcılığı: düğünlerde gelini ve gelinin yakınlarının saç, makyaj ve giysi süslemesi ile törene hazırlayan kadınlara verilen addır. Gelin onarıcılar ihtiyaç olduğunda sünnet çocuklarının giysilerini ve odalarını da düzenleyip süslemekteydiler. Bazı kaynaklarda gelin onarıcılarının toplumda hatırı sayılır kadınların cenazelerini ve tabutlarını da süslediği belirtilmektedir. 1970 li yılların başına dek süren bu meslek de yerini kuaförlere bırakmıştır.

Kalaycılık: Bakır mutfak kap kacağını kalaylayan meslek grubuna verilen addır.

Hasırcılık: Evlerde ve iş yerlerinde ihtiyaç olan yer ve minder hasırlarını imal edenlerdir. Onlar da diğer imalatçılar gibi tarihe karışmışlardır.

Kazazlık: İpek böceği yetiştiriciliği de Lefkoşa esnafının uzun zaman önem verdiği meslekler arsında yer almıştır.

Debbağlık: Deri, kürk ve benzeri hayvan ürünlerinin her türünün işlenişi olan bu meslek grubu da Lefkoşa'nın dabakhane semtinde gözde mesleklerdendi.

Bu mesleklerin yanı sıra günlük ihtiyaçlar doğrultusunda halkın uğraştığı **Bıçakçılık, Boyacılık, Pabuççuluk, Aşçılık, imamlık, Hallaçlık, Tüfekçilik, Dellaklık, Yorgancılık** gibi zannat/meslekler de vardır.”

Etnografyanın önemli bir parçası da Kıbrıslı kadınların çeyiz sandıkları, bu sandıkları dolduran, çeyiz serme geleneği ile görücüye çıkan oyalı yemeni-

ler, ajur/acurlu-dantelli yatak takımları, lefkara ve lapta işi işlemeli masa-sehpa örtüleri, koza işiyle süslü levha vs. çeyizlerdir. Ayrıca günlük hayatta kullanılan hasır yaygı ve gölgeliklerden sele-sestaya, çömlek, ipek ve pamuklu bez dokumacılığı dağarcık/çantasından tüm zanaat ya da el sanatları ürünleridir.

Kıbrısta el sanatlarını desteklemek için önemli girişimlerden birisi olan Halk Sanatları Enstitüsü 1977’de UNOPS’un bir yıllık katkısıyla kurulmuştur. 2000 yılından itibaren vakıf olarak Selimiye Camii yanında, HASDER El Sanatları Merkezi adıyla hizmet veren, kar amacı gütmeyen bir sivil toplum işletmesidir. El Sanatları Merkezi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde el yapımı, geleneksel el işlerini yeniden topluma ve ekonomiye kazandıran bir kurum olarak tanınmaktadır. Atölyelerin ortasında üretilen eserlerin sergilendiği ve satıldığı bir salon vardır. Buraya gelen yerli ve yabancı konuklar hem ürün satın alabilir, hem de bu ürünlerin nasıl yapıldıkları konusunda meraklarını giderip ustaları yerinde izleme fırsatını elde ederdi (Halkbilimi, 2001: 62-63).

Halen profesyonel çalışanı olan, ayrıca kırsal kesimden kadınlara iş yaptıran ve yönetiminde gönüllülerin görev yaptığı bu işletme, özellikle unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını yeniden canlandırarak topluma ve gelecek nesillere kazandırmak için çalışmaktadır. Bu çerçevede meslek kazandırma kursları düzenleyerek kadın ve erkek binlerce kişiye ahşap oymacılık, ahşap eskitme ve boyama, geleneksel el dokuması, sele-sesta yapımı, ipek koza işi pano yapımı ve dantel-nakış teknikleri konusunda eğitim verilmektedir.

Fotoğraf 1. Ahşap oyma işi, (URL, Hasder, erişim: 30.10.2021).

Kıbrıs geleneksel el sanatları arasında önemli bir yeri olan “ahşap oymalı ev mobilyası ve ahşap oymalı ceyiz sandığı üretimi, sele-sesta ve örgü işleri, geleneksel el dokuması kumaş üretimi, ipek kozası işleri, geleneksel kostüm ve nakış işleri”, El Sanatları Merkezi atölyelerinde tümüyle Kıbrıs’a özgü geleneksel motif ve tekniklerle üretilmektedir (Fotoğraf 1).

Bu girişimlerden biri de Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi’dir. 1962 Yılında kurulan kooperatif kırsal kesimdeki el sanatları üreticilerine ekonomik gelir sağlamanın yanısıra, bu sanatların günümüze ulaşması ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Halen kadınlar tarafından işletilen kooperatifte; Lefkara nakışı başta olmak üzere lapta işi, ajurlu işlemler, sele-sesta, oya, dantel, bez dokuma vb. el emeği göz nuru ile üretilmiş, son derece zevkli hediyelik eşyalar üretilerek satışa sunulmaktadır (Fotoğraf 2).

Bu bildiride Kıbrıs Türk halkının etnografyası ile ilişkilendirilen zanaatkarlık işi olan ve ulaşılabilen el sanatlarına değinilmektedir. Çalışmada tarama ve betimleme yöntemi uygulanmış, yazılı ve dijital kaynaklardan elde edilen veriler yanında, görüşme yapılan kaynak kişilerden alınan bilgi ve örneklerle metin oluşturulmuştur. Kıbrıs’ın yerel sanatlarından çanak-çömlek/seramik ve deri işleri bildiri kapsamına alınmamıştır.

Fotoğraf 2. 9. Türk Kültürü Kongresi’nde, Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi’nin satışlı sergisi (Soysaldı, 22 Ekim 2021).

Dantel, Oya Örgü İşleri

Kıbrıs'ta üç çeşit dantel yapılır. En eskisi Lefkara iğne işi Venedik danteli olarak da bilinir. İğne oyaları ve en yaygın yapılan tığ örgüsü dantellerdir. Ayrıca mekik ve firkete oyaları da hala yapılmaktadır.

Lefkara İğne İş (Venedik Danteli)'nin geçmişi 14. yüzyıla dayandığı söylenir. Lefkara ve Larnaka'da yapıldığı bilinen bu iş zahmetli olması sebebiyle oldukça azalmış, nadir yapılmaktadır. bu dantel aslında kağıt üzerine çizilen desenin iğne ile örülmesiyle ortaya çıkan ince bir işlemedir. İğne örgüsü olan bu işin Kiracıköy (Atienu), ve İskele (Larnaka) merkezli olması sebebiyle halk arasında iskele işi olarak da bilinir (Ekingen, 2016: 109). Bu iğne dantelinin bazı motifleri çekme ve kesme ajur ve lefkara nakışı arasında da yer almaktadır.

Tığ ve mekik örgüleriyle yapılan dantel masa ve sehpa örtüleri, para, tütün, saat ve mühür keseleri, yatak takımları ve oyalı yemeniler bir kızın sandık çeyizinin vazgeçilmez eşyalarıdır. Gazimağusa'dan Kaynak kişi Meral Murt tarafından ulaştırılan çekme ajur işlemeli ve kenarları zarif dantellerle süslenmiş yatak takımlarından örnekler Türkiye'de yapılan hesap işi nakışların kenarsuyunda ve Gaziantep'in vazgeçilmez çeyiz eşyası Antep işlerindeki ajur örnekleriyle aynı motif ve tekniklerle işlenmiştir.

Fotoğraf 3. Tığ danteli ve çekme ajur işlemeli yatak takımı örnekleri, (Murt, 2021, Gazimağusa)

Kıbrıs'ta çeşitli renk ve desenli tülbent bezi kenarlarına yapılan oya ile süslenen el sanatı ürünü yemeniler, genellikle başörtüsü olarak kullanılmaktadır. Yemeni oyaları mekik, iğne, tığ ve firkete araçları ile örülmektedir. Yemeni kenarlarındaki oya motifleri genellikle doğayı taklit eden çiçeklerden oluşmakta ve oyalarda temanın özüne uygun renkler kullanılmaktadır.

İplik oyası, pullu firkete oyası ve mekik oyası yörenin geleneksel oya örnekleridir. Ayrıca iğne oyası yaygın olarak yapılan bilinen bir oyadır. İğne oyaları başa bağlanan yemeni kenarlarına çiçekli örnekler, gömlek ve bluz yaka ve yen kenarlarına geometrik şekillerde yapılır.

Fotoğraf 4. İplik, pullu firkete ve mekik oyalı yemeniler, (Soysaldı, Ekim 2021).

Fotoğraf 5. a) Mekik oyası örtü, (Murt, Gazimağusa) b) Tığ örgü para kesesi, c) Dantel masa örtüsü, çap:140cm. (Keskinel, 2021, Lefkoşa).

İşlemeler

Mrs. Levis Kıbrıs'taki anılarından bahsederken, beyaz ipekle yapılan zengin işlemeli Lefkara işi, renkli iplikle yapılan ve artık pek yapılmayan çok zengin renklerle ve büyük bir özenle yapılan ipek işlemlerden de bahseder (Yıldız, 2016: 29).

Çekme ajur işlemleri

Çekme ajur işleri genellikle Gazimağusa'da yatak takımlarına yapılır. Sadece ajurlu olabildiği gibi kenarı ince dantellerle de süslenmektedir. Kumaşın boy iplikleri çekilerek en iplikleri kendi renginde iplikle motifin şekline göre gruplandırılarak, adeta yeniden dokunarak motifler işlenir. Kıbrıs'ta bu ajurlar beyaz kumaşa beyaz iplikle, lapta içinde de renkli kenar suyu şeklinde ve bazı giysilerde yaka ve kol kenarlarında karşımıza çıkar. uygulanır. Çekme ajurlar Türkiye'deki işlemler içinde hesap işlemlerinde kenar suyu, köylerdeki gelin damat giysilerinde susma ve muşabak iğne tekniğiyle birlikte (Burdur Müzesi'nde bulunan örneklerde görülebileceği gibi) çok yaygın görülmektedir.

Lefkara işi

El nakışları içinde en öne çıkanı Lefkara işidir. Lefkara işi Kıbrıs'a özgü bir sanat olup günümüzde geniş bir pazara sahiptir. Bu konuda anlatılan rivayetlere göre Lefkara işleri ve dantelleri Venedik dönemine kadar uzanmaktadır. "Ortaçağdaki Kıbrıs'ın son kraliçesi Katerina Cornaro döneminde (1474- 1489) Rönesans devrinin büyük resim ustası Leonardo da Vinci Kıbrıs'a gelerek Lefkara iğne işi bir dantel satın aldığı ve bu danteli daha sonra 'Duomo'da Milano'nun kutsal St. Trabezas Katedrali'ne bağışladığı ile ilgili rivayet vardır" (Ekingen, 2016: 13-14).

Bir başka kaynağa göre; Kıbrıs Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Ada'ya Konya, Adana ve Antep'den gelen Türklerin yerleştiği, özellikle Antepli ailelerin Lefkara köyüne yerleştiği ve Antep nakışının burada yapılmaya başlandığı söylenmektedir. (Ecdan Mertkaya, Lefkara Nakış Tekniği Kitabı) Antep işi nakışların Lefkara işi ile birebir aynı olması bu ifadenin doğruluğunu göstermektedir. Gaziantep'te klasik işleme ipek üzerine yapılırken burada ketene yapılması teknik ve desende farklılık oluşturmamaktadır.

Lefkara işinin en belirgin özelliği birçok kadının aynı anda ve birlikte Lefkara işi işlemeleridir. Bazıları ipliği keser ve çeker, bazıları ajuru yapar, bazıları da susma ve sarma işlemleri, bir başkası da kenar temizleme ve süslemesini yaparak kolektif bir şekilde herkes usta olduğu işi icra eder.

Lefkara işi susma-sarma ve ajur iğne teknikleri ile işlenmektedir. En belirgin özelliği tersi ile yüzünün farklı olmasa da ustaları tersiyle yüzünü ayırt edebilir. Yapılacak örneğe/modele göre kumaşın en ve boy iplikleri hesaplanan sayıda kesilip çekilir ve kalan iplikler çeşitli şekillerde işlenerek ajur oluşturulur. Bu işlemeye kesme ve çekme ajur adı verilir. Ajur yapılacak yerlere dörtlü hesaplama ile kesme işlemi yapılır. Ajur kenarları ve ara boşluklarda ise susma ve sarma denilen işlemler yer alır. Lefkara işi motifleri genellikle geometrik karakterdedir. İşleme tekniğinin verdiği imkânlar dâhilinde ajur tekniğinde eşkenar dörtgen, üçgen ve altıgenler, susma ve sarma iğne tekniğinde ise sekiz kollu yıldızlar, çiftli paralelkenar yapraklar en çok uygulanan motiflerdir. Ajurlarda düz mekik motifi için *mekik kesme*de kumaşta iki tel kesilip dört tel bırakılır ve bırakılan iplikler sarılarak işlenir. Bu kesme şekli *baklava gofdi*, *yıldız kesme* ve aralara yapılan küçük dolgu ajurlarda uygulanır. Buna ek olarak kumaşta dört kes, dört bırak şeklinde yapılan *dere kesme*, *fincan kesme* ajurları da yaygın uygulanır. Bir de üçgen gofdi, yasemin ve feneri denilen ajurlarda sekiz kes dört bırak şeklinde uygulanarak oluşan geniş boşluklara örümcek ve kartopu dolgu ajurları yapılır. Gaziantep ve Kahramanmaraş'ta yaygın yapılan Antep nakışlarında bu ajurlarla birlikte uygulanan filitre ve mercimek ajuru yaygındır. Motiflerin Kıbrıs'taki yerel isimleri; Ana motifler "Goftili kare, yıldız kare, hurmalı kare, ajurlu kare, solori, tripes/gül-gofti, fincan işi, çift ve tek kanallı dere, arşın işi, yasemin" motifleridir. Ara motifler ise elma/elmacık, mekik, buglado, elmas, güneş, baklava, paneri, ajurlu gül'dür. Kenar temizleme işlemlerinde simbi, tek, çift/girgilli, üçlü kemercik ve yüksek kemer ile simbili kemer denilen brit işi iğne tekniği uygulanır. Ayrıca lefkara işlemlerinde gaco, direkli ajur, Venedik ajuru gibi basit çekme ajurlar da yapılır (Ekingen, 2016:18-21, 26-27).

Fotoğraf 6. Lefkara işlemeli örtüler, Lefkara Corner, Büyükhan, Lefkoşa, (Soysaldı, 2021).

19. yüzyılda kadınlar kendi dokuduğu keten, ipek, bürüncük/bükülü bez veya Amerikan bezine işlerdi. 21. yüzyıl başında Lefkara işlemleri genellikle İrlanda'dan ithal edilen, ham keten kumaş üzerine beyaz, bej/ekru ve kahve ile haki yeşil renklerde Fransız (D.M.C. 8 Nm.) ithal merse-rize pamuk ipliği ile işlenir. Halk arasında yastık üzerinde de yapılabilen bu işleme nakış kasnaklarında daha düzgün yapılır. Kenar işlemleri mut-laka yastık üzerinde yapılır.

Kuzey Kıbrıs'ta Lefkara işleri Lefkara ve civarındaki köylerde, yani Kalavason, Larnaka (İskele), Dohni (Taşkent), Dali, Limbya ve Bodam-ya'da (Dereliköy), yoğun olarak işlenmiştir. 1963-1974 yılları arasında ye-rinden göç eden Türkler eliyle Geçitkale (Köfünye), Boğaziçi (Aytotoro), Akıncılar (Luricina) ve civar yerleşimlere taşındı. 1974'ten sonra nüfus hareketleri sürecinde Kuzey Kıbrıs'ın her yöresine yayılmıştır Ekingen, 2016:15).

21.yüzyıl başında hala Kıbrıs Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Lefkara nakışı, gerek turizm amaçlı gerekse gündelik kullanım amaçlı yapılmaktadır. Lefkara işlemleri ile yapılan eşyalardan en yaygın olanları masa, sehpa ve tepsi örtüleridir.

Fotoğraf 7, a) Lefkara işi tepsi örtüsü, (Seniha Bulancak), b) Sehpa örtüsü, (Meral Murt, Gazimağusa, 2021).

Fotoğraf 8. Lefkara işlemeli örtüler, Lefkara Corner, Büyükhan, Lefkoşa, (Soysaldı, 2021).

Fotoğraf 9. Lefkara işlemeli örtüler, Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi satış yeri, Büyükhan, 2021, Lefkoşa).

Lapta işi

Kıbrıs'ta 19. yüzyıla dayanan bu nakış Türk işi olarak da bilinir. Daha çok Türk Kadınları tarafından yapılır. 1930'lu yıllarda ilkökul öğretmeni Fikriye Hanım tarafından Lapta'da kız ve kadınlara öğretilmesiyle yapılmaya başlandığı söylenmektedir. Kumaşın ipliği sayılarak yapılan, ince hesap işi olarak bilinen bir nakıştır. Lapta'da yoğun işlenen bu nakış, yerli dokuma ipek, bürüncük/bükülü bez ve keten üzerine ipek veya merserize pamuk ipliklerle işlenir. Lapta işi artı, çarpı ve gözeme iğne tekniğinde, keten üzerine iki veya üç iplik sayılarak işlenir. İşleme kenarları ajur ve iğne oyası ile süslenerek bluz, örtü, perde vs. eşyalar üretilir. En çok mavi, yeşil tonları, domates kırmızısı, siyah ve kahverengi işlemler yaygındır (Artemel, 2012: 4). Lapta işi motiflerinde en yaygın olanlar; “Bardacıklar, Tarak, Kutulu Çiçek Deseni, Cevizli, Cezarlı, Kirazlı, Üzümlü, Erikli, Başaklı, Yapraklı, Onnuklu, Yasemin, Mekik, Lokumlu, Yıldızlı, Kazlı, Kuşlu, Tavşancık ve Ejderha” motifleridir (Ekingen, 2016: 87-101)

20. yüzyıl başlarında Lapta işi olarak geleneksel motiflerle Türk hesap işlemleri yapılır. Aynı dönemde kız enstitülerinde de batılılaşma etkisiyle Fransız iplik kataloglarındaki nakış örneklerinin kopyaları da yapılmaya başlanmıştır. Bu işlemler aile bütçesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Fotoğraf 10. Lapta işlemeli ve tığ örgüsü dantelli örtüler, Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi satış yeri, Büyükhan, 2021, Lefkoşa.

Koza işi

Kıbrıs'ta ipek böcekçiliği köklü bir geçmişe sahip olduğu için ipek kumaşların yanında ipek kozası işlemleri de bilinir. Bu gelenek ipek merkezi olan Bursa'da ve Alanya'da da oldukça yaygındır. Osmanlı'nın adayı fethetmesiyle adaya gelen ipek üretimi bilen Türklerle geliştiği ve İngiliz yönetimi döneminde teşvik ve kaliteyi korumak için düzenlemeler yapılmış ikinci üretim yasaklansa da gizli üretilen kozalar kadınların kendi ihtiyaçları için kullanılmıştır. Kumaş dokumadan arta kalan kozalar evleri süslemek için cam altı süsleme sanatı, genellikle de fotoğrafık, tepsi ve üç boyutlu çiçek yapımı için kullanılmıştır. Koza nakışında Kıbrıs'ta üretilen sarı ve beyaz ipek kozaları birlikte doğal renginde kullanılır. Koza işi ile genellikle koyu renk (siyah, kahverengi, mor, lacivert ve bordo) kadife veya atlas üzerine ortaya yerleştirilen fotoğrafın çevresi süslenir. Koza işlerinde iri karanfillerin yanında yasemin, papatya, gül, gonca, yapraklar ve kurdela ile tavus kuşları, kelebekler ve saksılar da yer alır. Panonun uygun bir yerine yapanın adının baş harfi ve tarih de işlenir. Kuzey Kıbrıs'ta yapılan araştırmalarda ipek kozasından gelin taçları ve el çiçekleri ile gelinlik süslemeleri de yapıldığı ifade edilmektedir. Son yıllarda ipek böcekçiliğinin yeniden canlanmaya başladığı da söylenmektedir (Ekingen, 2016: 124).

Türkiye'deki koza yetiştirilen yörelerde de koza işleri de yapılmıştır. Özel biçimi ve dokusu itibariyle katmanlara ayrılan ipek kozalardan iki veya üç boyutlu süslemeler yapılmaktadır. Bu süslemeler ipek ipliklerle basit nakış tek-

niklerinde metal pul ve inci boncuklar ilave edilerek yapılır. Kozalar işleme motifine göre kesilip, kadife üzerine applike örtüler, fotoğraf süslemeli levhalar ve yapma çiçekler yapılmıştır. Balıkesir'in Havran, Edremit ve Akçay ilçelerinde koza levhalar çeyizlerin vazgeçilmez işlemelerindendir. Yörede yapılan ipek koza yetiştiriciliği ile eldeki kozalar kullanılarak üç boyutlu çiçekli çelenkler siyah kadife kumaş üzerine tutturularak merkezinde Kelime-i Tevhid, Esmâ-ül Hüsna gibi yazılı işleme veya fotoğraf yerleştirilmiştir. Bu levhalar bir sanat kolu halinde 20.yüzyıl'da yaygınlaşmıştır (Kaleli, 2008: 245-270). Alanya'da ise ipekli dokumacılık yanında kozalar boyanarak üç boyutlu yapay çiçekler, vazo, saksı veya sepet içinde çiçekli levha yapımı yaygındır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çuha ve kozanın aplikasyonu ile Anadolu ve Rumeli'de yapılan süslemeler Türk el sanatları geleneğinin bir devamıdır. Konya etnografya müzesinde bulunan bir örtü koyu kırmızı kadife üzerine ipek böceği kozası gümüş sim, altın tırtıl ve küçük madeni pullarla işlenmiştir. Aile fotoğrafı çerçevesi olan Koza işi, cam altı süslemeler İstanbul, Bursa ve Konya'da oldukça yaygın olup Kıbrıs'taki örneklerle hemen hemen aynı şekilde uygulanmaktadır. Bu işlemelerin en güzellerinden birisi Türk İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen yazılı bir levhadır. Sultan Abdülhamit'e yazılmış bir methiye olan levhada yazı kenarları koza üzerine yapılmış işlemelerle süslenmiştir. (Önge, 1992: 170-172).

Fotoğraf 11. Atatürk fotoğrafı süslemesi, (Burçaklı, 2014: 3). **Fotoğraf 12.** Koza işi gül, (Feriha Akpınarlı, Ankara, 2021).

Fotoğraf 13. Koza işi tepsi, (Seniha Bulancak 2021, Lefkoşa).

Fotoğraf 14. İpek kozası işi, aile fotoğrafı süslemesi, (Meral Murt, 2021, Gazimağusa).

Bitkisel Örücülük

Kıbrıs'a özgü bir karakter içerisinde hasır ve teraslarda gölgeli ortam yaratmak için çatı, gölgelik, günlük eşyalar arasında sepet, iskemle/sandalye, sele/sesta, çeşitli süs eşyaları görülebilir. Kuzey Kıbrıs'ta sele-sepet örme konusunda en yaygın üretim yerleri Serdarlı ve Yayla köyleridir (Halkbilimi, 2001: 62-63).

Hasır Dokuma: Tamamen sazdan yapılan ipliklerle dokunup evlerde kullanılan hasır yaygılardır. Ev içinde kilimlerin, yatak ve şilte altına seri-

1960'lı yıllara kadar çok yaygın kullanılmıştır. Türkiye'de de köy evlerinde hasır yaygılar kilim ve halı altına serilen vazgeçilmez yaygılardandır.

Kıbrıs'ta 1960'lı yıllara kadar köy evlerinin damları kamışlarla örtülürdü, daha sonraları hasır gölgelikler kullanılmaya başlandı. Halen dövülüp yarılarak düz hale getirilerek inceltilmiş, kaliteli kamış hasır gölgelikler turistik mekânlarda ve plajlarda da tercih edilmektedir. Hasır ve şemsiye örmede saz ve kamışlar kullanılır.

Sepet Örne: sepetler kullanım amaçlarına göre şekilleri ve büyüklükleri farklı olsa da örme tekniği aynıdır. En büyük sepet olan "Köfün" çırpıdan örülür, sağlam büyük sepet, eşya ve bağcılıkta üzüm taşımada kullanılır. Bu sepetlerde söğüt, nar veya meşe çırpısı da kullanılır. "Zembil" hurma dalından örülen yumuşak, varlıklı kesimin tercih ettiği sepetlerdir, alışveriş, çamaşır, balıkçı, sebzelik, ekmeklik gibi çeşitleri vardır. "Yağ zembili" süpürge otundan yapılı, zeytinyağı yapımında kullanılır. Kesilen ve temizlenen kamışlar yarılarak dörde ayrılır. Her bir parçaya "usta" denir, bu parçalardan sekiz tanesi ile sepetin iskeleti oluşturulur. Örme işi ustalık ister, saz şeritleri kırmadan düzgün şekillendirilerek önce taban örülür. Taban istenen genişliğe ulaşıncaya iskelet/kafes kaldırılıp ters çevrilerek kamışların uçları bağlanır. Bu iskelet üzerine sepetin haznesini oluşturan gövde örülür. Sepet gövdesi istenen boya ulaşıncaya kadar çeşidine göre genişlik şekli verilir. Sepet boyu tamamlandınca iskelet uçları sarılarak ağız çevresi örülür ve kalan uçlar geriye doğru bükülüp yerleştirilir. Sepetin kenarlarında kalan fazlalıklar kesilir, sonra düzgün bir taşla sepetin içinden ovularak sepet düzleştirilir ve satışa hazır hale getirilir (Yorgancıoğlu, 1980:125-128).

Sele-Sesta: Kıbrıs'ta özellikle kadınların yaptığı, desenli bitkisel örme işleridir. Bu seleler renkli ve doğal arpa, buğday sapsarı ile yapılmaktadır. Eskiden aşevinin vazgeçilmez eşyası olan sele bazen yemek masası, bazen kurutma sergisi, bazen de taşımada kullanılır. Küçük ve süslü yapılan ekmeklikler yaygındır (Fotoğraf 21). Selelerde mutlaka asma yeri vardır, işi biten sele duvara süs olarak asılır. Buğday sapsarı ıslatılıp esnek hale getirilir, içine bir tutam sap yerleştirilerek üzerine desene göre renkli veya doğal sapsarı sarılır. Sele sarma işlemi dairesel hareketle genişletilerek istenen desen ve şekil verilir. İstenen büyüklüğe ulaşıncaya kenarlarına üçgen çıkıntılı süsleme işi ve asma yeri yapılı. Sesta örme Mesarya bölgesinde Serdarlı(Çatoz) da turizme yönelik çok yaygın yapılmaktadır.

Fotoğraf 15. Sepet ve sele-sesta örme işleri, Lefkoşa çarşısı ve Büyükhane, (Soysaldı, 2021).

Hasır iskemle: Kıbrıs'a özgü bir başka eşya da hasır iskemle ve sandalyelerdir. Çok uzun ömürlü iskemlelerin ayak ve iskelet kısımları dut ağacından yapılırdı günümüzde okaliptüs ağacından yapılmaktadır. İskemlelerin oturakları tono/dono denilen saz ipliğinden örülür. Doğal saz ipliği terletmez ve rahat bir oturumu olduğu için tercih edilmektedir. Bazı iskemlelerde renkli saz ipliği kullanılarak desenli örgüler de yapılmaktadır (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 16. Hasır iskemle/sandalye ve örgüsünü yapan Yılmaz Sakallı usta (URL 2: 15 Ekim 2021).

Dokumacılık

Yıldız'a göre (2016: 29) Kıbrıs'ta dokumacılık işi ve bazı kumaş isimleri çeşitli belgelere göre şöyledir.

“Kıbrıs'ta pamuk, ipek böceği ve çeşitli kök boyalar yaygın bir şekilde üretilmekteydi. Kıbrıs basmalarından ihracat yapıldığını Kamus-ı Alam'da bahsetmektedir. 19. asrın başlarında Kıbrıs mutasarrıflığında bulunmuş Şair Ziya Paşa Lefkoşa'da bir “Revan Geçidi” tertiplemiştir. Bu geçitte basmacı ve debbağ esnafının önemli bir yeri olmuştur. Kıbrıs'ta pamuklu ve ipekli kumaşları genellikle kadınlar dokur, bunlar hem yerel pazarlarda satılır, hem de ihraç edilirdi. Kıbrıs'ta dokunan kumaşların başlıcaları; Kıbrıs çatması, kız dimisi, kıbrisi kumaş, makrama/mahrama, tülbent, kutni, keremsud, peşkir, yasdık/yastık, harir/ipek şal ve kuşak, dimi şal, peşimi, mizan-ı hariri penbe, damga-i Akmeşe idi. Ne yazık ki 1861'de İngilizlerle yapılan antlaşma sonucu İngiliz kumaşlarının ithal edilmesiyle yerli kumaşlar tercih edilmez olmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyıl ortalarında adada üretilen pamuklu ve ipekli kumaşlar sadece köy kadınlarının kendi ihtiyaçlarını karşılar hale gelmiş, gelir kaynağı olmaktan çıkmıştır. Mrs. Lewis ipeğin büyük bir miktarının Baf bölgesinde dokunduğunu ve orta Doğunun diğer bölgelerinde dokunan ipekten daha canlı renklere olduğunu anlatır.”

Fotoğraf 17. El dokuması kilim ve bez örnekleri, Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi satış yeri, Büyükhan, 2021, Lefkoşa).

Kıbrıs'ın yakın geçmişinde her evde bir el tezgâhı bulunduğu ve zamanı geldiğinde evlerde ipekböceği beslendiği ve bu amaçla evlerin avlularında dut ağaçları yetiştirildiği bilinmektedir. 1930'lu yıllarda yaygın olan ipek böceği yetiştiriciliği 1955'e kadar yapılan bir iş koludur, Kıbrıs ağzında «Böcü Dutma» denilir. Köylüler tarafından ipek elde etmelerinin yanında tezgâhlarda ipekli kumaşlar da dokunmuştur. İpekli kumaşların pahalı olması nedeniyle ev İhtiyaçlarının yanı sıra dokunan ipekli kumaşların satılmasıyla da büyük bir gelir kaynağı elde edilmiştir. Eskiden gelinlerin giyecekleri elbiselerle, damatların gömleklerinin ipek kumaştan dokunması makbul sayılırmış. El tezgâhlarında pamuk ipliğinden kumaşlar da dokunmuştur. Dokuma işlerinde kullanılacak yeterli pamuk köyde ekilmediğinden, köye gelen tavukçulara evde beslenen tavuklardan vermek suretiyle onlardan iplik alınarak yapılan bezler aile ihtiyaçları için kullanılmıştır. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte el tezgâhları tarihe karışmıştır (Bağışkan, 2001: 28).

Kıbrıs'ta dokunan “Alaca, Bürüncük/Bürümcük, İdare, İhram/Battaniye, Keten, Kilim, Şal, Yedirme” gibi ipekli, pamuklu, yünlü ve keten kumaşlar şöyle tanımlanmaktadır.

Bürüncük/Bürümcük: pamuk ve ipek ipliği karışımı ile dokunan, ham ipekten olduğu için sarı-krem renginde ince kumaştır. Türkiye’de bükülü bez de denir. Bu kumaştan çarşaf, gömlek ve kuşak yapılır.

Gügül/güvül: yumuşaklığından dolayı bu adı almış, ince pamuk ve ipek ile dokunan, yumuşak ve dökümlü bir kumaştır. Çarşaf ve namsiye yapımında kullanılır. “Namsiye: Cibirlik”, Lefkoşa-Kıbrıs (TDK. 1982: cilt: 12).

İdare: yün ve ipekle yapılan yüzeyi dalgalı görünen çarşaflık kumaştır. (Yorgancıoğlu, 1980: 130)

Alaca: pamuklu veya pamuk-yün karışımı kumaştır, renkli(çubuklu), erkeklere gömlek, kadınlara da entari yapılıdır. Yörede söylenen bir manide;

“Arpa ekdim yamaca

Yârim giyer **alaca**

Meraklanma sevdiğim

Da ben seni alacam.” (Yorgancıoğlu, 1980: 130)

İhram: Koyun yününden yapılan «Kıbrıs Battaniyesi»dir. Mart ayında koyun yün kırkımı yapılarak kadınlar tarafından temizlenip, küllü su ile yıkanarak temizlendikten sonra eğrilerek iplik yapılır. «Tokuyucu» denilen dokumacıya verilerek ihram dokutulur. İhramlar 25 sene sağlam kalan ve standart boyutta (beş ayağa-yedi ayak ölçüsünde) iki ucu püsküllü dokunur, battaniye olarak kullanılır, koyunun doğal yün renkleriyle çizgili-çubuklu desendedir (Yorgancıoğlu, 1980: 130-131). Bu battaniyeler güneydoğu Anadolu’da dokunan Siirt battaniyesine benzerdir.

Kıbrıs Türkçesinde ses değişmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Eski Türkçede dokuma “tokıma”, “Er böz Tokıdı” Adam bez dokudu, “ol böz tokıttı” o bez dokuttu (Atalay, 1992: Cilt, 268; II. Cilt:308) ifadeleri geçmektedir.

Keten dokumacılık: Kıbrıs’ta 1960’lı yıllara kadar Keten ekimi yapılmış, ipliği ile dokuma yapılmış, döküntüsü olan kıtıklar da mobilya döşemesinde kullanılmıştır.

Keten pamukla birlikte karışık dokunarak serin tutuğu için gömlek, çarşaf, yastık yüzünde kullanılmıştır. “Keten gömleğim ensiz, Edemem yârim sensiz” gibi maniler de vardır. Bu ifade keten gömleğin kıymetini dile getirmektedir.

Kıbrıs’ta kilim: eski kumaşların şerit halinde kesilerek atkıda kullanılmasıyla yapılan çaput kilimlerdir. Bu kilimler yere, divanlar üzerine, kapı girişlerine serilir (Yorgancıoğlu, 1980: 131).

Ahşap Oymalı Ev Mobilyası ve Çeyiz Sandığı Yapımı

Sandık (Kıbrıs ağzıyla sanduk) sözlük anlamı; içinde çeşitli eşyaların saklandığı ağaçtan yapılan, genellikle dikdörtgen prizma şeklinde, kapaklı ev eşyasıdır. Geçmişte insanların kıymetli eşyaları saklama ve taşıma ihtiyacını karşılamıştır. Sandıklarda genç kızların çeyizi, evlendikten sonra da değerli kıyafet ve eşyalar saklanır. Sandıklar aynı zamanda toplumun somut/maddi kültür mirası ve ahşap üzerine kazıma-kabartma, oyma teknikli sanat/zanaat işleridir.

Fotoğraf 18. Çeyiz sandığı, el işi oymalı ve aş boyası, Tatlısu/Agatu, 19.yy sonu, (90 cm-60 cm) (Keskinel, 2021, Gazimağusa).

Kıbrıs'taki sandık geleneğini Tatar (2001: 116) şöyle ifade eder;

“Toplumumuzda kara sandık veya çeyiz sandığı denmektedir. En yaygın şekliyle çeyiz sandığı olarak kullanılmıştır. Genç kızlar için çeyiz diye üretilen şeyler sandıklarda saklanırdı. Sandıklarda genelde, her halk sanatında olduğu gibi, kimin tarafından yapıldığına ait bilgi yoktur. Anonimdir. Çok az sandıkta yapanın ismi yazılıdır. Bazılarında yapıldığı tarih sandığın bezekleri içinde yer alır. Sandıklar isimlerini yapıldıkları köyden veya bölgeden alırlar. Örneğin: Lapta Sandığı, Karpaz sandığı. Seher sandığı, Lisi sandığı gibi. Yaptığım taramaya göre motiflerin karakteri ve oymadaki teknik sandığın hangi bölgede yapıldığını belli ediyor.”

Kıbrıs'ta yapılan sandıklarda genellikle servi/andız ve katranağacı ağacı kullanılır. Bu ağaçlar reçineli olduğu için kokusu böceklenmeyi önler ve içine konan malzeme korunmuş olur. Mersin'de de sandık yapımında ardıç, sedir ve katran ağacı kullanılmıştır (Çetintaş, 1998:263-264). Kıbrıs'ta sandık ve ahşap oyma dolapların yapımında ceviz, dut ve maun kerestesi de kullanılmıştır. Türkiye'de halen Kahramanmaraş'ta oymalı ahşap sandık yapımında ceviz ağacı kullanılmaktadır.

Tatar'a göre (2001: 116) sandıkların iç düzeni şöyledir;

“Sandık açıldığında ilk göze çarpan hücreyi sağ taraftadır. Kapağı da olan bu hücrede yükte hafif, pahada ağır eşyalarla, kıymetli evrakların (koçan, evlenme izinnamesi vs. gibi) çok özel şeyler saklanır. Yan yatırılarak açılan hücre kapağının bir görevi de sandık açıldığında kapak kapanmaması için dayanak olmasıdır. Bu kapak açılırken bazı sandıklarda zil sesi veren bir mekanizma bulunur. Bu mekanizma hırsız ve hırsızlıklara karşı önlem olarak düşünülmüştür. Genelde sandıkların içleri cilasız ve boyasızdır. Lisi sandıklarının bombeli olan kapaklarının içleri ise boyalıdır. Sandıkların kapakları tek parçadan oluşur ve üstleri süslü değildir. Ayaklar çeşitli yüksekliktedir ve ön taraftakiler oymalı, arka ayaklar oymasızdır. Yine sadece Lisi sandıklarında arka ayaklarda servi motifi oyması görülür. En son olarak sandık tozdan topraktan temizlenir, boyanır ve yağlanır. Boyanın korumak için yapılır. Genelde siyah boya vurulurdu. Bu yüzden çok köylerimizde kara sandık denilmektedir. Yalnız Karpaz bölgesinde renkli boya kullanılmıştır. Toz halinde olan bu boya su ile karıştırılarak açılır ve fırça ile tahta boyanır.” Eskiden doğal çiçek ve çivit boyasıyla da boyadıkları söylenir.”

Fotoğraf 19. Çeyiz Sandığı el işi oyma aşı/kök boyama, 20.yy başı, Karpaz, (Keskinel, 2021, Lefkoşa).

Sandıkların Desen Özellikleri

Sandık desenleri genellikle simetrik/aynallı olup orta eksen genellikle dikeydir. Ayrıca motifler kendi içinde de aynallı düzendedir. Kıbrıs sandık süslemelerinde oyma ve renklendirme tekniği Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi eserlerinde sıklıkla görülmektedir. Anadolu'nun halk mimarisinde karşılaşılan ahşap camii ve evlerdeki oymalı, aşı boyalı tavan, pencere pervazları, dolap-kapı kanatları Kıbrıs sandıkları, dolap ve mobilyalarında da kendini göstermektedir.

Tatar'a (2001:118) göre "Kıbrıs sandıklarında desenler bölgesel olarak bazı farklılıklar göstermektedirler. Bir Margarit çiçeği motifinin daha çok Girne'nin doğu bölgesinde görülmesi gibi. Lapta sandıklarının kenar sularında asma örgesi bulunmaktadır. Roma kemerleri de yine Lapta sandıklarında görülen süsleme örgesidir. Baf sandıkları daha çok geometrik desenlidir ve sığ oymacılık tekniği ile yapılmıştır. Lisi sandıklarının kapklarının içi boyanmış ve bombelidir. Vazoda çiçek birçok bölgede görülür. Şehir (Lefkoşa) sandıklarında ise dört adet vazoda çiçek motifi tüm sandığın ön yüzeyini kaplamaktadır. Servi motifi de yaygın alarak görülen motiflerden biridir."

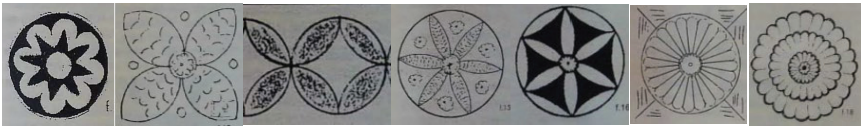
Kıbrıs Sandıklarında bezeme konularına göre motif çeşitlerine bakılırsa; bitki motifleri; çiçekler, buket veya vazoda çiçekler ve ¼ simetrik kenger yaprağı şeklinde biçimlendirilmiştir. Ağaçlar servi, hurma, üzüm asması ve hayat ağacıdır. Hayvan figürleri; ejder, aslan, balık, kuşlardan güvercin, kumru ve kartaldır. Sembolik motiflerden güneş, dört yön-haç, sivastika, yıldız, ay ise hilal şeklindedir. Geometrik motifler; üçgen, zikzak, eğri su gibi kenar suyu motifleridir.

Kıbrıs'ta çok az sandık veya mobilyada aslan ve kartal, hatta çift başlı kartal motifine rastlanmıştır. Türk ve İslam sanatlarında da aslan ve kartalın yeri ve önemi büyüktür, Hz. Ali'ye atfedilen Allah'ın arslanı sıfatı Anadolu Bektaşî geleneğinde oldukça yaygındır. Arslan figürü Kıbrıs'ta da bu kültürün devamının göstergesidir. Çift Başlı Kartal Türk Mitolojisinde ilk Türk dinine dayanan bir figür olmakla birlikte Sivas ve Konya'da Selçuklu mimari eserlerinde çeşitli biçimlerde resmedilmiştir. Kıbrıs sandıklarında güvercin ya da kumru çiçekler arasında dala konmuş, simetrik biçimde yüz yüze görülmektedir. Kumru sevgi ve sadakatin sembolü, ağzında zeytin

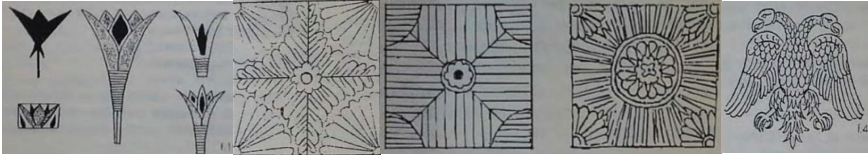
dalı olan güvercin, barışı simgelemektedir. Karpaz sandıklarında kuş motifi ana motif gibi görülmekte ve sandık yüzeyinde diğer bölgelere oranla daha büyük bir bölümü kaplamaktadır (Fotoğraf 24). Adanın diğer bölgelerinde kuş motifi süslemeler arasında görülmekte ve sandık yüzeyinde küçük bir alanı kaplamaktadır. Türk destanlarında güvercin donuna girme (kılık değiştirme) bir mitolojik tema olarak bilinmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin de Anadolu'ya güvercin donuna/kılığına girerek geldiği rivayet edilir.

Sandıklarda güneş motifi, ışınları olan yuvarlak formda bir yıldız şeklindedir. Yıldızlar genellikle Mühr-ü Süleyman ile özdeş anlamda, altı kolludur. Sandıklarda beş kollu ve Ay- yıldız şeklinde bayrağımızdaki sembol şeklinde uygulananları da vardır. Sivastika hayat döngüsünü ve çarkıfelek ile aynı sembolik anlamda yaşamı sembolize eder. Dört yön (haç) ise Türk dininde dört köşe-sekiz bucak deyiminde ifadesini bulur ve her yönden gelecek kötülüklerden korunma ve hâkimiyetin sembolüdür. Çetintaş'ın (1998:263-282) "Tarsus ve Köylerinden Ahşap Oyma Sandık Örnekleri" başlıklı bildirisinde benzer bezemelerle süslenmiş oymalı ve boyalı sandık örnekleri de bulunmaktadır. Halen Kahramanmaraş'ta oymalı çeyiz ve oya sandıkları yapılmakta, Türkiye'nin her yöresinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kıbrıs sandıkları Anadolu kültürünün devamıdır.

Şekil 1. Kıbrıs sandık motif çizimleri (Tatar, 2001:121-134).

Stilize çiçek ve gülbezek motifleri

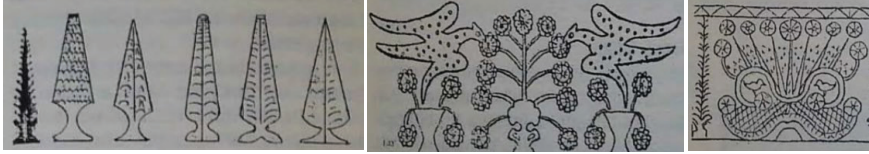
Lotus çiçeği	Kenger yaprağı	Güneş motifleri	Çiftbaşlı kartal
--------------	----------------	-----------------	------------------

Dört yön ve haç

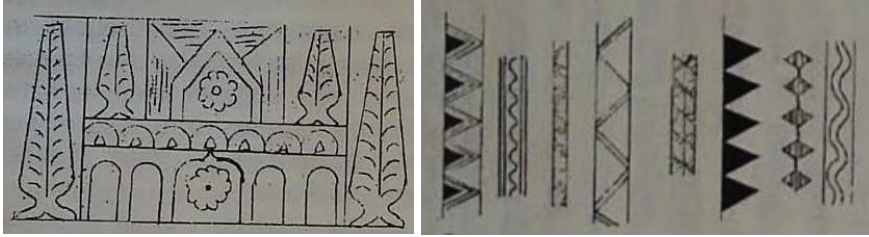
Sivastika

Yıldız motifleri

Servi/selvi ağacı motifleri

Hayat ağacı ve kuş motifleri

Servi ve mimari motifi

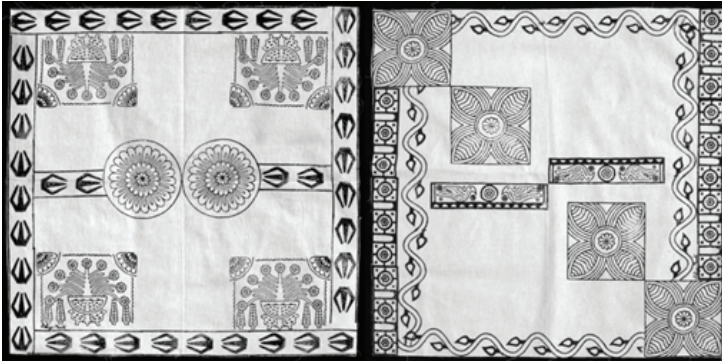
Geometrik kenar suyu motifleri

Ayrıca Kıbrıs'ta evlerin ahşap kapı, tavan süsleme, ahşap kirişler ve dolap kapakları ve alınlıkları da sandıklarla benzer şekilde oymalarla süslenmelidir. Ahşap süslemelerin tamamında sandıklarda görülen motifler hâkimdir. Karpaz ve Lisi'den dolap örneklerinde görüldüğü gibi (Fotoğraf 25) Arslan, kuş ve bitkisel stilize motifler S kıvrımlı dal bağlantılı düzenlemeler yaygındır. Oymalar dolap kapakları, alınlık ve üst köşelerinde yapılmıştır. Bu dolaplar 20. yüzyıl başında yapılmış, giysi saklamak için kullanılmıştır. Bütün olarak ahşap oyma işleri de Kıbrıs Türklerinin yaşam estetiğinin inceliğinin göstergeleridir.

Fotoğraf 20. Sol: Karpaz Dolabı, Sağ: Lisi dolabı, 20.yy. (2.20 cm - 1.20 cm - 50 cm.), (Keskinel, 2021, Lefkoşa).

Kıbrıs'ın ahşap oymalı sandıkları 21.yüzyılda da el sanatlarına ilham olmaktadır. Bu motifleri ağaç kalıplara oyarak karakalem yazma tekniğinde bez üzerine baskı işleri yapılmaktadır (Fotoğraf 26). 2021 yılı Ağustos ayında karakalem yazma işleriyle “Kıbrıs Sandık Motifleri Yazma Kalıpları Sergisi” yapılmıştır. Bu baskılardaki motifler boyut ve biçim bakımından bire-bir aynıdır. Kültürel aktarım bakımından yazmacılık yeni bir yol ve yöntem olmuştur.

Fotoğraf 21. “Kıbrıs Sandık Motifleri” Yazmacılık örnekleri, (Veliye Martı, 2021).

SONUÇ

Kıbrıs'ın yerel el sanatları bir hayli zengindir. El sanatları kültürel mirasın göstergelerinden biri olarak Kıbrıs'ta da hayatın içindedir. Halkın hala kullandığı hasır sandalyelerden, Turizmin vazgeçilmezi hasır şemsiyeler önemli bir iş kolunu oluşturmaktadır. Kuzey Kıbrıs'a gelenlerin bir kahve içmeye uğradığı Lefkoşa-Büyükhan'ı el işi çeşitli nakışlı örtüler, bluz vs. hediyelik eşyalar süslemektedir. Bitkisel örücülük sepet, hasır iskemle ve buğday saplarıyla yapılan sele-sesta ürünleri Lefkoşa eski çarşısında en güzel örnekleriyle satılmaktadır. İğne, tığ ve mekik oyaları, danteller, Lefkara ve lapta nakışı, koza işleri Kıbrıs hatırası olan güzelliklerdendir. Bilhassa Lefkara işi Kıbrıs nakışı olarak en çok bilinen işlemdir. Bu nakış çeşitli örtüler, çay tepsileri ve bardak altlığı, çanta vs. aksesuarlara uygulanmaktadır. Halkın önemli bir gelir kaynağı olarak kadınlar tarafından kurulan el sanatları kooperatifi faaliyetlerini sürdürmektedir. Geçmişte Kıbrıslı her genç kızın olmazsa olmazı, oymalı ve aşı boyalı çeyiz sandıkları, giysi dolapları, konakların tavan süslemeleri 21. yüzyılda dekoratif masa, sehpa olarak kullanılmaktadır. Ancak bu oymaların motifleri yazmacılıkta karakalem baskı kalıbına oyularak baskı sanatına ilham olmuştur. Bu çabalar etnografik malzemenin güncel sanata aktarımı ile yeni nesillere tanıtılmasında önemli bir işlev yapmaktadır.

Kuzey Kıbrıs'ta Etnoğrafya Müzesi kurularak gelecek nesillere kültür aktarımı yapılmalıdır. Bu Etnoğrafya müzesinde Türk halkının hayat tarzı, doğum, sünnet, evlenme ve ölümdaki inanç, gelenek ve görenekleri, el sanatlarının malzemesi yapım tekniği, motif ve renkleri, el aletleri, sofa düzeni gibi önemli kültürel objeler kullanım ortamlarıyla sergilenerek sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

ATALAY, Besim (1992) Divanü Lûgat-it-Türk Tecümesi, I. II. ve III. Cilt, 3.Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:521, Ankara.

ARTEMEL, Zehra (2012) Lapta işi ve benzerleri, Okman Printing ltd. Kıbrıs-Lefkoşa.

BAĞIŞKAN, Tuncer (2001) BAĞIŞKAN, BÜYÜKKONUK'UN DÜNÜ VE BUGÜNÜ (Tarihi, Arkeolojik ve Folklorik Değerleri) Halkbilimi, s: 7-30; Halk Sanatları Vakfı (HASDER) Yayını, Lefkoşa-KKTC.

BURÇAKLI, Munise (2014) Laden, ocak-S.3, Lefkoşa.

ÇETİNTAŞ, Vildan (1998) “Tarsus ve Çevre Köylerinden Ahşap Oyma Sandık Örnekleri”, Cumhuriyetimizin 75. Yılında Dünden Bugüne 1. Tarsus Sempozyumu, Berdan tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma Vakfı Yayınları, Tarsus-Mersin.

EKİNGEN, Şenay. (2016). Kıbrıs İşlemelerinden Lefkara Nakışı-Lapta İş, İğne İş, Koza İşleme tarihçesi ve Teknikleri, Okman Printing ltd., Lefkoşa-Kıbrıs.

MERTKAYA, Ecdan (tarihsiz) Lefkara Nakış Tekniği Kitabı, Kıbrıs.

MİRALAY, Fatma (2018) Türk Halk Kültüründe El Sanatlarının Önemi: Kıbrıs Örneği. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), s: 495-509.

KALELİ, Çavdar, Zeynep (2008), Koza Levhalar, Gazi Üniversitesi 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, 24-26 Nisan 2008, G.Ü. Türk El Sanatları uygulama ve Araştırma Merkezi Yay. Ankara, s:245-270.

ÖNGE, Yılmaz (1992) “Çuha ve Koza ile Yapılmış Türk Süslemeleri”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, V. Cilt, Maddi Kültür, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:168, Ankara. s: 167-172.

YILDIZ, Netice (2016) “Kıbrısta Osmanlı Kültür Mirasına Genel bir bakış” Türk Tarihi Araştırmaları.

TDK. (1982) *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, cilt: 12). Ankara.

TEKİN, Havva (2017) “Geçmişten Günümüze Kıbrıs Kültür Yaşamı İçinde Lefkoşa Şehrinin Yeri ve Önemi” Tarihte Kıbrıs(İlk Çağlardan 1960’a Kadar) II.Cilt-Eğitim, edebiyat, kültür ve basın, Editör: Prof. Dr. Osman Köse, Akdeniz Karpaz Üniversitesi, İstanbul, s:1241-1252.

Kaynak kişiler

Feriha Çağın, emekli nakış öğretmeni, Gazimağusa.

Meral Murt, emekli nakış öğretmeni, Gazimağusa.

Seniha Bulancak, emekli öğretmen, Lefkoşa.

Esen Yalın Aktoprak, Kıbrıs Türk El Sanatları Kooperatifi ltd, Büyükhan-Lefkoşa.

Şenay Ekingen, Lefkara Corner hand made Crafts, Büyükhan-Lefkoşa.

Tanju Nasır Keskinel, Antika Sanat ve Kıbrıs Kültürü, Gazimağusa.

URL 1: <https://hasder.org/el-sanatlari-merkezi/hakkimizda/>

URL 2: www.yeniduzen.com/hasir-iskemle/ (Erişim; 15 Ekim 2021)

URL 3: www.facebook.com/tanjuantiques/photos/ (Erişim: 16.10.2021)

URL 4: <https://www.altayli.net/?s=Doc.Dr.+Netice+YILDIZ>, (Erişim: 10.10.2021).

Kıbrıs Mîmârisinde Sanatkâr İmzaları

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU*

Özet

Türk-İslâm Mîmârisi çeşitli sanat dallarını içeren bir bütündür. Bu bütünün oluşmasında sanat eserlerine yön veren farklı mesleklere sahip sanatkârlar başrodedir. Mîmâride görev alan haddâd, hakkâk, hattat, mîmâr, nakkâş, neccâr ve taşçı gibi bu sanatkârlar eserlerine imza atarak hem başrollerini vurgulamış hem de bir gelenek oluşturmuştur. Öyle ki, bu imzalar kimi zaman bir şekilden ibaretken kimi zaman ise uzun ifadelerden meydana gelmiştir.

Sanatkâr imza geleneği; Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş pek çok devlette kendini göstermiştir. Anadolu'daki Türk-İslâm devletlerinin inşa ettiği eserlerin önemli bir kısmında bu sanatkâr imzalarının izleri sürülebilmektedir.

Bu araştırmanın amacı; Osmanlı'nın 1570-1571'de Kıbrıs'ı fethinin ardından burada gerçekleştirdiği mîmâri faaliyetlerindeki sanatkâr imzalarını tespit etmektir. Araştırmada literatür taraması ve saha araştırması yöntemleri kullanılmıştır. Kıbrıs'ta gerçekleştirilen mîmâri faaliyetlerde pek çok sanatkârın görev aldığı ve farklı mesleklere sahip bu sanatkârların imza geleneğini Kıbrıs coğrafyasında kökleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kitâbe, Sanatkâr, İmza Geleneği

* Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu, Marmara Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, abdulhamit.tufekcioglu@marmara.edu.tr

Abstract:

Turkish-Islamic Architecture is a whole that includes various branches of art. In the formation of this whole, the artists with different professions who direct the works of art play the leading role. These artists, such as blacksmiths, engravers, calligraphers, architects, muralists, carpenters and stonemasons, who took charge in architecture, both emphasized their roles and created a tradition by signing their works. So much so that these signatures sometimes consist of a form, and sometimes they consist of long expressions.

Artist signature tradition; It showed itself in many states that ruled in the Anatolian geography. The signatures of these artists can be traced in a significant part of the works built by the Turkish-Islamic states in Anatolia.

The purpose of this research; The aim is to determine the signatures of the artists in the architectural activities that the Ottomans carried out here after the conquest of Cyprus in 1570-1571. Literature review and field research methods were used in the research. It was concluded that many artists took part in the architectural activities carried out in Cyprus and that these artists with different professions rooted the signature tradition in the geography of Cyprus.

Keywords: Cyprus, Inscription, Artist, Signature Tradition

1. Giriş

Türk-İslâm Sanatı alanında köklü bir imza geleneği olmasına rağmen, sanatkâr imzası kavramının yeterince araştırılmamış olduğu dikkati çekmektedir. Sanatkâr imzası, bir sanatkârın meydana getirdiği ve/veya emek verdiği eserin üzerinde kendine has bir biçimde bıraktığı yazı ya da işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanatkâr imzaları genel itibarıyla sanatkârın isim, unvan, meslek bilgileri vb. hakkında ipuçları sunmaktadır. Bunun yanı sıra kendi varlığını sanatında belli etmek ya da bir başka ifadeyle tescilli özgünlük kazanmak amacı da taşımaktadır. Böylelikle sanatta özgünlüğün doğrulanması görevi eserin üzerinde yer alan imzasıyla sanatkâra ait olmaktadır (Çelik 2019: 11-13).

Bir sanat eserinin ait olduğu dönem ile kültürel çevreyi tanımak, sanatkârının kim olduğunu anlamak ve ait olduğu üslubu tespit edebilmek açısından sanatkâr imzaları önem taşımaktadır (Doğanay 2002: 275). Tarihin çeşitli dönemlerinde sanat eserlerinin üzerinde sanatkârın adının yer alması ya da mesleğine vurgu yapılması imza geleneğinin yaygınlığını göstermektedir. Şüphesiz ki, bu geleneğin ön plana çıktığı alan daha çok mîmâridir denilebilir. Bilhassa Anadolu'daki Türk-İslâm mîmârisi geleneğinde haddâd, hakkâk, hattat, kalemkâr, kâşî, nakkâş, mîmâr ve neccâr gibi farklı türde eser veren sanatkârların eserlerine imza attığı ve üstelik bunların pek çok zaman kolektif çalıştığı bilinmektedir (Arpacı 2020: 36-41).

Türk-İslâm mîmârisinde sanatkâr imzası, eserlere farklı şekillerde yansımıştır. İmzalar çoğu zaman yazıyla ifade edilmekle birlikte işaretlerle de vurgulanmıştır. Daha çok düzgün yontulmuş kesme taşlar üzerinde kazıma yöntemiyle yapılan şekiller, bu taşları yontan usta/usta grubuna ait olup literatürde “taşçı işaretleri” olarak ifade edilmektedir (Yelen 2019: 2741) (Fotoğraf-1).

Sanatkârın kendini ifade ettiği imza fiilleri ve unvanları; dönem, üslup, teknik ve malzemeye göre değişiklik göstermektedir. Sanatkâr isminin başında yer alan “amelü” ifadesi, “filanın işidir, eseridir” anlamına gelmekte olup farklı alanda eser veren pek çok sanatkâr tarafından kullanılmıştır. Sanatkârlar bu ifadeyi imzalarında “amelü ... el-Bennâ” ve “amelü... en-Neccâr” şeklindeki kalıbı kullanarak meslekleriyle de bütünleştirmiş-

tir (Tüfekçioğlu 2019: 96). Öyle ki; Ahlat Mezartaşları'nda "amelü Asil bin Üveys" (Oral 2014: 68) (Fotoğraf- 2), Ankara Ahî Şerâfeddin Camii minberindeki "amelü Muhammed bin Ebû Bekir en- Neccâr", Beyşehir Eşrefoğlu Camii minberindeki "amelü İsâ" ve Bursa Yeşil Külliye'deki çinilerde yer alan "Amelü Muhammed el-Mecnun" bu ifadenin farklı türde sanat eserlerindeki kullanımlarına örnektir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "amelü" ifadesi "eserü" şeklinde tercüme edilmiş ve hatta İstanbul – Fâtih Cevad Paşa Türbesi'ndeki "Eserü Mîmâr Kemâleddin ve Mehmed Feyzi 1319" şeklindeki imzayla mîmâriye yansımıştır.

Mîmârlar ise imzalarında "bennâ" ve "mîmâr" ifadelerini kullanırken 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi ana dilindeki imza ifadelerine yer vermiştir. Malatya Ulu Camii'nde "Amelü Ya'kub bin Ebû Bekir el-Bennâ el-Malatî" (Sönmez 1995: 244), Milas Fîruz Bey Camii'nde "Amelü Hasan bin Abdullah el-Bennâ" (Tüfekçioğlu 2001: 83), Selânik Hamidiye Camii'ndeki hem Osmanlı Türkçesi hem de İtalyanca yazılan "Vitaliano Poselli Architetto" (Şenyurt 2016: 201) ve İstanbul Defter-i Hâkânî'deki "Mîmâr Mehmed Vedad 1326" şeklindeki imzalar, bu hususa örnek teşkil etmektedir. İstanbul'da Muhsinzâde Hanı'nda yer alan "Âsitâneli Taşçı Ömer 1320" şeklindeki imza, mîmârların yanı sıra taşçıların da mîmâride aktif bir görev aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Hattat imzalarının büyük bir kısmı, Arapça'da "bunu yazdı" anlamına gelen "ketebehû" ifadesiyle başlamaktadır. Bununla birlikte "nemekahû, harrerehû, rakamehû, sevvedehû, meşşekahû" ifadeleri de "ketebehû" yerine kullanılmıştır (Deraman 1997: 498). Galata Mevlehîhânesi'nin girişinde yer alan celî ta'lik kitâbede "ketebehû Yesârîzâde Mustafa İzzet gufire lehumâ" ve aynı kitâbenin ortasında yer alan Sultan II. Mahmud'a ait tuğrada Mustafa Râkım Efendi'ye ait "ketebehû Râkım" imzası bulunmaktadır. "Ketebehû" ifadesine Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi hattat olarak, Mustafa Râkım Efendi ise tuğrakeş olarak yer vermiştir.

2. Kaynaklarda Geçen Kıbrıs Mîmârisinde Görev Almış Sanatkârlar

Kaynaklarda ve arşiv belgelerinde Kıbrıs kökenli mîmâr, mühendis, yapı ustası, sıva ustası, kalfa, taşçı ve marangoz gibi meslekler ile uğraşan sanatkârlara rastlanılmasına rağmen mîmâri üzerinde bu imzalar tespit edilememiştir.

Kıbrıs'ın 1570-1571'de Osmanlı tarafından fethinden sonra buranın ilk Beylerbeyi olarak atanan Muzaffer Paşa (Gökçe 1999: 74), kalelerin tamiri için mîmâr talebinde bulunmuştur. "Bostan" adlı mîmâr ve ekibinin, başta Limasol Cankurtaran Kalesi olmak üzere adada faaliyet gösterdikleri arşivlerden öğrenilmektedir. Magusa Kalesi'nin tamiri için ise bina emîni olarak Monla Aga'nın adı geçmektedir.

Arşiv belgelerinde ve çeşitli kaynaklarda Kıbrıs'ta çalışmış çok sayıda sanatkârın kayıtlarına ulaşılmıştır. Tespit edilen bu sanatkârlardan; Arap Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilen su kanallarında Mîmâr Zeynel bin Ali Reis, 1734 depremi sonrası Lefkoşe Ayasofya Camii onarımında Mîmâr Mehmed bin Yusuf, (Soyel 2009: 35-36) Lefkoşe Bayrakdar Camii'nin 1892'deki onarımında Usta Kalla'nın oğlu Nikolaki Kalla, Lefkoşe Haydarpaşa Camii'nin 1909'daki (Bağışkan 2005: 78) onarımında Tovlis Karagannis, Kızılbashlı Hacı Yanni Nicoli, Aylukalı Bavli, Yango Vasili, Kaymaklılı Mûteahhid Antonios Banbulos ve Usta Salavo Zammit görev almıştır. Bunlar dışında 1880-1920 arasında Evkaf idaresindeki tamirlerde; Mîmârbaşı Yanni veled-i Luizo, Vurgoni veled-i Mihail, Egiri veled-i Dail, Yorgi veled-i Anderiya, Nikola veled-i Yorgi adlı Rum ustalar çalışmıştır. (Bağışkan 2005: 380-381) Gâziköy'e giden yol üzerinde Arif Paşa su kemerleri ve Balikitre (Balıkesir) su yolları Arif Paşa tarafından Yorgo Usta'ya yaptırılmıştır (Soyel 2009: 39).

Lefkoşe Sarayönü Camii'nin 1900 yılında yenilenmesi İngiliz Mîmâr Fenton Atkinson tarafından gerçekleştirilmiştir. Lefkoşe Ayasofya (Seli miye) Camii'nin kuzey minaresi 1902 yılında Evkaf İdaresi'nde görevli Nikolaki Kalla tarafından inşa edilirken caminin 1969-1974 yılları arasında İtalyan Mîmâr Dr. Carlo M. Musso tarafından restore edildiği belgelerde yer almaktadır (Bağışkan: 95-99). Evkaf İdaresi 1937 yılında caminin tuvaletlerini Tohli Garaganna'ya yaptırmıştır. Garaganna aynı zamanda 1933 yılında Kör Hristo Usta ile birlikte Magusa İpsillat (Sütlüce) Köyü Camii minaresini ve Lefkoşe Tahtakale Camii'nin 1936 yılında yıkılan minaresini inşa etmiştir (Bağışkan: 99-103). Mîmâri dışında bir ahşap sanatkârı olarak Lefkoşe Laleli Camii'nin minberinin 1895 yılında marangoz Hacı Hasan'a sipariş edildiği bilinmektedir.

3. Kıbrıs Mîmârisinde İmzası Bulunan Sanatkârlar

Kıbrıs Mîmârisi üzerinde çalışmamız sırasında imzasını tespit ettiğimiz sanatkârlar; Ahmed Burhâneddin Efendi, Ahmed Reşîd Müftüzâde, Ahmed Şükrü Efendi, Ali Haydar Bey, Ârif Efendi, Fuad Efendi, Hamdi Efendi, Kamerî, Muhammed Nuri Efendi, Muhammed Şevket Efendi, Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza, Mustafa Nuri Efendi, Nâif Efendi, Nuri Dede, Rızâ Efendi, Seyyid Hacı Hasan Efendi, Muhammed Arif Efendi, Muhammed Sadık Efendi, Şeyh Seyyid Feyzullah Dede, Taşçı Hamdullah Usta ve Zihni Efendi'dir.

3.1. Ahmed Burhâneddin Efendi

Lefkoşe Mevlevîhânesi'nin kapısı üzerinde 1934 tarihli "Yâ Hazret-i Mevlânâ" yazılı celî ta'lik kitâbenin (Fotoğraf-3) sol alt köşesinde "Ahmed Burhâneddin" imzası (Fotoğraf-4) yer almaktadır. Bulunduğu yapının felsefesine de uygun olarak yazının iki yanında "Sikke-i Mevlevîyye" kabartmasına yer verilmiştir. "Ketebe" kaydı olmamakla birlikte Ahmed Burhâneddin'in ta'lik yazı hattatı olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Ahmed Reşîd Müftüzâde

Hattatın ismi Lefkoşe Ayasofya Câmi-i Kebîri (Selimiye) minberinin doğu yüzeyindeki mermer üzerine siyah boya ile celî ta'lik hatla yazılmış kitâbeden öğrenilmektedir. Tevki' hatta sahip sanatkârın imza metni, "Sevedehû Ahmed Reşîd Müftüzâde el-Mar'aşî gufira leh fî R. Sene 1135" şeklindedir (Fotoğraf-5). 1135 / 1723 yılından hareketle de 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmalıdır. Sanatkârın kitâbenin metin kısmında celî ta'lik, imza kısmında ise tevki' hatta yer vermesi farklı yazı türlerine hâkim olduğunu göstermektedir. Hattatın yazı üslûbunun dönemine göre ileri seviyede olduğu söylenebilir.

3.3. Ahmed Şükrü Efendi

Lefkoşe Ayasofya (Selîmiye) Camii'nin, Sultan Abdülaziz döneminde tasarlanan kapısının (Aziziye Kapısı) üzerindeki 1291 / 1874-1875 tarihli celî sülûs hatla yazılmış Nisâ Sûresi 103. âyet ve celî sülûs manzum kitâbesinde Ahmed Şükrü Efendi'nin imzası iki ayrı yerde yer almaktadır (Fotoğraf-6-7). Manzum kitâbenin en alt satırındaki imzasında "ketebehû es-Seyyid Ahmed" kelimelerini üst üste çakıştırmıştır. Buradaki "Sey-

“yid” vurgusu, soyunun Hz. Peygamberimize nisbeti açısından önemlidir. Kitâbenin üstündeki tuğra istifli Besmele-i şerif de aynı sanatkârındır. “Ke-tebe” fiilini kullanmasından hareketle sanatkârın “hattat” olduğu, sülüs ve celi sülüs yazı türlerinde eser verdiği kesin anlaşılmaktadır. Ressamlığı da bilinen sanatkârın, kitâbenin iki tarafındaki ağaç bezemelerini naksettiği ileri sürülmektedir (Türkkol 2015: 193).

3.4. Ali Haydar Bey

Lefkoşe Mevlevîhanesi’nde yer alan lacivert zemin üzerine zerendûd 1282 / 1865 tarihli ve 1265 / 1868 tarihli celi ta’lik iki levhanın hattatı, İstanbullu hattatlardan Ali Haydar Bey’dir. Bu levhalarda “Yâ Hazret-i Mevlâna” ve Besmele-i Şerîf yazılıdır.

3.5. Ârif Efendi

Hattatın, Mevlevî Tekke Sokağı Çeşmesi, Sarayönü Camii ve Beyarmudu Camii’nde olmak üzere üç farklı yapıda imzası tespit edilmiştir. İki camideki yazıları âyet ve kelime-i tevhid metinlerinden oluşurken, çeşme kitâbesi ise manzum inşa kitâbesi özelliğine sahiptir.

Mevlevî Tekke Sokağı (Müftü Berberzâde Hacı Mustafa) Çeşmesi’nin 1310 / 1892 tarihli (Kavalçalan 2015: 175-178) dört kartuştan oluşan celi sülüs kitâbesinin (Fotoğraf-8) sol alt köşesinde hattatın “Ârif” şeklinde istifli bir imzası bulunmaktadır (Fotoğraf-9).

Beyarmudu Camii’nin mihrabındaki 1318 / 1900 tarihli celi sülüs hatla yazılmış “Küllemâ dehale..” âyet-i kerîme kitâbesi, Sarayönü Camii’nin mihrabındaki 1321 / 1903 tarihli âyet-i kerîme kitâbesi ile istif açısından benzer kompozisyon düzenine sahiptir. Ârif Efendi’nin Sarayönü Camii’nin mihrabındaki âyet-i kerîme (Fotoğraf-10) ve minberindeki Kelime-i Tevhid kitâbelerinde yer alan imzası istif bakımından Mevlevî Tekke Sokağı Çeşmesi’ndeki imzasıyla benzerlik göstermektedir. İmzasında küplü ayın harfi içinden geçerek elif harfini sol tarafa uzatmış, fe ve ra harfleriyle de kademelenme yapmıştır. Sanatkârın tespit edilen bütün yazıları celi sülüs yazı türünde olup kitâbelerdeki 1310 - 1321 / 1892 - 1903 tarihlerinden hareketle 19. yüzyılın ikinci, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır.

3.6. Fuad Efendi

Lefkoşe Mevlevîhanesi'nde 1286 / 1869 celi sülüs hatta sahip sikke istifli "Fedâke ümmî ve ebî Yâ Resûlallah" yazılı levhanın hattatı Fuad Efendi'dir. Levha koyu yeşil bez üzerine zırnık (sarı renk) ile yazılmıştır

3.7. Hamdi Efendi

Lefkoşe Selimiye Camii'nin iç kısmında kalem işi tekniğiyle yapılmış etrafı çiçekler ile bezenmiş yanyana beyzî üç çerçeve bulunmaktadır. Orta kısımda yer alan çerçevede yapının kiliseden camiye çevrilmesine ithafen yazılmış "el-hamdü li'llâhi alâ dîni'l-İslâm" ifadesi ve bunun iki yanındaki çerçeveler Kelime-i Şehâdet için ayrılmıştır. Kompozisyonun alt kısmında "Ketebehû Hamdi 1285" şeklinde hattatın imzası bulunmaktadır. Yazının etrafı çelenk motifleriyle ve vazolu çiçeklerle bezenmiştir (Fotoğraf-11). İmzadaki 1285 / 1868 tarihinden yola çıkarak Hamdi Efendi'nin 19. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

3.8. Kamerî

Kıbrıs ile ilgili pek çok kaynakta "Dürrî" olarak okunan hattatın ismi Gâzi Magusa'da Ak Mescid'in kapı ve mihrap alınlığındaki celi sülüs kitâbelerde geçmektedir (Türkkol 2015: 191). Ancak hattatın isminin geçtiği kelimenin üzerindeki iki noktanın varlığı ve ra harfinden önce kalem hareketindeki yuvarlak dönüş kelimenin "Dürrî" yerine "Kamerî" şeklinde okunmasını gerektirmektedir. Mihrapta yer alan imzada kaf harfinin noktaları yerinde "aleyhâ" kelimesine ait "mühmel harf" işareti vardır. Mim harfindeki dönüş tekrar etmektedir. Sanatkârın yapıda yer alan âyet-i kerime kitâbelerinin altında ketebe fiili olmadan "Kamerî" şeklinde imzası yer almaktadır (Fotoğraf-12). Her iki kitâbenin sonunda 1028 / 1619 tarihi vardır. Buna göre sanatkâr, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Hattatın celi sülüs yazıdaki üslûbunun çağına göre orta seviyede olduğu söylenebilir.

3.9. Muhammed Nuri Efendi

Lefkoşe Ayasofya (Selîmiye) Camii'nin 1321 / 1903 tarihli celi ta'lik hatta sahip "Hüve's-Semû'l-Alîm" yazılı levhanın sanatkârı Muhammed Nuri Efendi'dir. Hat levhalarındaki yazılardan hareketle, söz konusu hattatın Sivaslı olduğu, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da yaşadığı, genellikle gubârî yazı kompozisyonlu eserleriyle tanındığı

tespit edilmiştir (Özsayiner 2000: 130-134). Lefkoşe Selimiye Camii'indeki eseri de aynı üslupta olup kompozisyondaki harflerin içinde gubârî nesih hatla yazılmış âyetler yer almaktadır.

3.10. Muhammed Sâdık Efendi

Lefkoşe İplik Pazarı Camii kitâbesinde ismi yer almaktadır. Kapı alınlığında iki ayrı kitâbe vardır. Alttaki kitâbe 1241 / 1825 tarihlidir. Üstteki kitâbe ise, adı geçen Muhammed Sadık Efendi'nindir. İkişer kartuş ve altı satır halinde mermer malzemeye düzenlenmiş kitâbenin en alt satırına sanatkârların isimleri kaydedilmiştir (Fotoğraf-13). Sağ taraftaki kartuşta “Nâzımu't - târîh murahhasu bi-Devleti Aliyyeti'l – Osmâniyye ve'l-muhâsebeci-i Evkâf bi – Cezîre-i Kıbrıs Muhammed Sâdık” cümlesinden hareketle, kitâbenin şâiri öğrenilmektedir. Buna göre imzada adı geçen Muhammed Sâdık Efendi, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasında Vakıflar Muhasebecisi olarak görevlendirdiği kişi olup 1316 / 1898 tarihinde bu kitâbeyi nazmetmiştir. Ayrıca kitâbenin içeriğinden hem bu caminin hem de diğer vakıf eserlerinin tamir ve genişletmelerinde Sâdık Efendi'nin büyük gayretlerinin olduğu öğrenilmektedir.

3.11. Muhammed Ârif Efendi

İplik Pazarı Camii'nin 1316 / 1898 tarihli kitâbesindeki ikinci imzanın sahibidir. En altta sol kartuşta “Ketebehû el-Hâc Muhammed Ârif / sene 1316” ibaresine göre sanatkârın adı Muhammed Ârif olup “bu yazıyı yazdı” anlamına gelen hattatlara mahsus “ketebe” imza fiilini kullanmıştır (Fotoğraf-14). Kitâbeden celi sülüs hattatı olduğu anlaşılmaktadır. İmzadaki “Ârif” kelimesinin istif anlayışı, harf anatomileri ve biçimleri, hareke ve tezyin işaretleri ile tarihî ve mekân birlikteliği yönünden bu kitâbe ile Beyarmudu – Sarayönü - Mevlevî Tekke Sokağı (Müftü Berberzâde Hacı Mustafa) Çeşmesi'nin hattatı olan “Ârif” Efendi'nin yazıları karşılaştırıldığında her iki sanatkârın aynı kişi olabileceği izlenimi de edinilmektedir. Bu konunun açıklığa kavuşması, arşiv vesikalarının ve yöresel literatürün daha kapsamlı araştırılmasıyla mümkün olabilecektir.

3.12. Muhammed Şevket Efendi

Lefkoşe Mevlevîhanesi'nde yer alan koyu yeşil zemin üzerine zeren-dûd celi sülüs “Yâ Resûlallah Meded” yazılı levhanın hattatıdır. Levhada Hattat Muhammed Şevket Efendi'nin imzası yer almaktadır.

3.13. Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza

Hattatın ismi Lefkoşe Turunçlu Camii'nin cümle kapısı alımlığında yer alan celfî ta'lik hatla yazılmış kitâbede geçmektedir (Türkkol 2015: 191) (Fotoğraf-15). Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza'nın kitâbedeki imzası adeta biyografi mahiyetindedir. "Ketebehû'l-fakîr Hattat Mustafa Mollazâde es-Seyyid Mehmed Rıza el-Müderriis ve'l-Mektûbî bi-Hazreti Arabzâde sene 1240" şeklindeki imzada; sanatkârın adının Seyyid Mehmed Rıza, babasının adının Mustafa Mollazâde olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf-16). Dikkat çekici bir özellik olarak imzada hem "Ketebehû" fiilini hem de "hattat" unvânını bir arada kullanmıştır. İmzada yer alan "el-Müderriis" kelimesi, sanatkârın eğitim-öğretimle de meşgul olduğunu; "el- Mektûbî bi-Hazreti Arabzâde" ifadesi ise onun Arabzâde'nin yazı ve muhasebe işlerinden sorumlu kâtibi olduğunu göstermektedir. Kitâbede yer alan 1240 / 1824 tarihi, sanatkârın 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşadığına işaret etmektedir. Özetle, Seyyid Mehmed Rıza, Kıbrıslı hem müderriis hem de ta'lik yazı hattatıdır. Kitâbede Şair Muhtar tarafından ebcedle tarih düşürülmesi de sanat adına ayrı bir zenginlik sayılmalıdır.

3.14. Mustafa Nuri Efendi

Lefkoşe surlarında Bayrakdar Burcu üzerindeki caminin kitâbesinde hattat Mustafa Nuri Efendi'nin imzası vardır. Her ne kadar yayınlarda nesih yazı diye belirtilmişse (Türkkol 2015: 191) de, ta'lik yazıda mâhir sanatkârın imzasının bulunduğu 1820 tarihli kitâbe, 8 satır ve 32 beyitten oluşmaktadır.

3.15. Nâif Efendi

Selimiye (Ayasofya) Camii Kebîri'nin kalem işi yazılarının sanatkârı Zihni Efendi'nin oğlu olan Nâif Efendi, Kıbrıs'lı son hattatlardan biridir (Bağışkan 2005: 100; Türkkol 2015:193). Turunçlu Camii haremindeki celfî ta'lik hatla 1327 / 1909 tarihinde yazılan, siyah boyalı zemin üzerine beyaz renk üstübeçle "Garîk-ı bahr-ı îsyânım dahîlek Yâ Resûlallah / Nâif 1327" ve fes kırmızısı üzerine beyaz üstübeçle "Besmele-i Şerîf" levhalarında hattatın Nâif şeklinde imzası bulunmaktadır (Fotoğraf-17). Camideki "Küllü mâ fi'l-kevn vehmün ev hayâlün" ibareli, anlam itibarıyla tasavvufî derinlikli celfî ta'lik levha ise, imza olmasa da aynı malzeme ve üsluptan hareketle ona ait olmalıdır.

3.16. Nâzım Efendi

Kıbrıs'ın Türk ve İslâmlaşmasındaki en önemli mîmârî eserlerinden olan Mevlevîhane'nin mihrabı, sanatkâr imzası tespiti açısından da önemlidir. Tevhidhâne kısmındaki mihrap, yarım yuvarlak kavsaralı niş şeklinde yapılmış, alınlığına ise kalem işi tekniğiyle altı adet çelenk motifli ortasına yedinci çelenk yerleştirilmiştir. Çelenklerin üstü Mevlevî tâcı ve alem motifleriyle sonlandırılmıştır. Ortadaki büyük çelengin içine celî sülüs yazı türüyle “Küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyya'l-mihrâbe” âyet-i kerimesi, sol alt kısma “Nâzım”, sağ alta da “1284 / 1867” tarihi yazılmıştır. Yazılar siyah, çelenkler yeşil, kurdela, tâc ve çiçekler ise kahverengi ve mavi renk boyalarla nakşedilmiştir. Hem nakışların hem de yazıların Nâzım adlı sanatkârın eseri olduğu, bu sanatkârın 19. yüzyılda yaşadığı söylenebilir.

3.17. Nuri Dede

Larnaka Camii'ndeki 1835 tarihli, 18 satırdan oluşan kitâbede Hattat Nuri Dede'nin imzası bulunmaktadır (Bağışkan 2005: 184; Türkkol 2015: 192). Bu kitâbe dışında Kıbrıs çevresinde sanatkâra ait imzalı mezar taşları da vardır.

3.18. Rızâ Efendi

Lefkoşe Mevlevîhanesi'nin bahçesinde sergilenen Tüccarbaşı Hacı Muhammed Said Bey'e (ö. 1290/1873) ait mezar taşında “Ketebehû Rızâ” imzası bulunmaktadır. (Fotoğraf-18) Celî ta'lik hatla 14 satır halinde Osmanlı Türkçesi ile yazılan mezar taşının 12. satırında Rızâ isminde şair ismi yer almaktadır. Bu durum Rızâ Efendi'nin, mezar taşının hem hattatı hem de şairi olabileceğini düşündürmektedir.

3.19. Seyyid Hacı Hasan Efendi

Turunçlu Camii'nin harimindeki ahşaptan yapılmış çâr-ı yâr-ı güzîn levhalarından Hz. Ali'nin isminin yer aldığı levhanın sol alt köşesinde sanatkâr imzası bulunmaktadır (Fotoğraf- 19). Mevlevî tâcını andıran sanatkârın imzası “Ketebehûm es-Seyyid el-Hâc Hasan sene 1240” şeklindedir (Fotoğraf-20). İmzada fiilin çoğul zamirinin kullanılması camideki çâr-ı yâr-ı güzîn levhalarının tamamının Seyyid Hacı Hasan Efendi tarafından yazıldığına işaret etmektedir. Caminin mihrabında mermer üzerine celî sülüs yazıyla “Fenâdethû'l-melâiketü ve hüve kâimün yusallî fî'l-mihrâbi

sadaka'llâhü'l-azîm” ve minberindeki “Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Rasûlu'llah / imâmü mescid ü mihrâb u minber Ebû Bekr u Ömer Osman u Haydar” cümleleri de üslup bakımından Hattat Hasan Efendi'nin yazılarıdır (Fotoğraf-21). Böylece yapı 1240 / 1824 yılında inşa edilirken kapı alınlığına şair Muhtar; celî ta'likle Hattat Mustafa Mollazâde es-Seyyid Mehmed Rıza; mihrap minber ve duvar levhalarına da celî sülüs yazıyla Hattat Hacı Hasan Efendi imza koyarak zengin bir sanat izi bırakmışlardır. Aynı eserde 1327 / 1909 tarihli Nâif Efendi'nin celî ta'lik üç levhası da bu zenginliği pekiştirmiştir.

3.20. Şeyh Seyyid Feyzullah Dede

Kıbrıs yapılarında adına en çok rastlanılan hattat Feyzullah Dede'nin tespit edilen imzalı eserleri; Gazi Magusa Kutub Osman Efendi Türbesi, Girne Seyyid Mehmed Emin Efendi Çeşmesi, Lefkoşe Büyük Medrese Çeşmesi, Lefkoşe Dükkânlarönü Camii, Lefkoşe Girne Kapısı, Lefkoşe Kıbrıs Muhassılı Muhammed Emin Efendi Çeşmesi, Lefkoşe Kırklar Tekkesi, Lefkoşe Kuru Çeşme, Lefkoşe Küçük Medrese Çeşmesi, Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi ve Lefkoşe Seyyid Hacı Muhammed Mescidi olarak sıralanabilir. Feyzullah Dede imzalarına kitâbenin durumuna göre bazen “Ketebehû Feyzi Dede” bazen de “Ketebehû'l-fakîr Seyyid Feyzullah el-Mevlevî” şeklinde yer vermiştir. Bu imzalar onun hem Mevlevîhane'nin şeyhi olduğunu hem de hat sanatındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Hattatın kabri, Mevlevîhane Türbesi'ndeki 16. mezar olarak bilinmektedir (An 2002: 80) (Fotoğraf-22).

Lefkoşe Kıbrıs Muhassılı Muhammed Emin Efendi Çeşmesi'nin celî sülüs hatta sahip kitâbesi 3 satırdan oluşmaktadır (Kavalçalan 2005: 45). 1229 / 1813-1814 tarihli kitâbenin son satırının sağ alt köşesinde Feyzullah Dede'nin imzası yer almaktadır. Deformasyondan ötürü imzanın okunması güç hale gelmiştir. Hattatın erken tarihli kitâbelerinden biridir (Fotoğraf-23).

Girne Seyyid Mehmed Emin Efendi Çeşmesi'ndeki celî sülüs hatla yazılmış üç satırdan oluşan kitâbesinde Şeyh Seyyid Feyzullah Dede'nin imzası vardır. Hattatın imzası “Ketebehû Feyzi Dede” şeklindedir.

Hattat, Girne Kapısı üzerindeki kitâbede kapı kavramının ve savunma-kale yapısının felsefesine uygun olarak “MâşâAllah / Nasrun mina'llâ-

hi ve fethun karîb ve beşşiri'l- mü'minîne Yâ Muhammed / Yâ müfettiha'l-ebvâb iftah lenâ hayra'l-bâb" şeklinde dua cümlelerine yer vermiştir. Bu ifadelerin sol tarafında, ayrı bir kartuşa da "Ketebehû'l-fakîr Şeyh Seyyid Feyzullah Dede" şeklinde imzasını atmıştır. (Fotoğraf-24) İmzada "Şeyh" kelimesi ve "Seyyid" kelimesindeki çizgileri tetâbuk (üst üste çakıştırılarak) olarak kullanmıştır. Girne Kapısı üzerinde yer alan Sultan II. Mahmud'un tuğrasında imza yoktur. Ancak Feyzullah Dede imzalı kitâbenin devamında yer aldığı ve II. Mahmud Kütüphanesi'ndeki kitâbe ile benzer kalem hareketleri görüldüğü için bu tuğraları da Feyzullah Dede'ye atfetmek mümkündür.

Lefkoşe Dükkanlar Önü Mescidi'nin 1231 / 1815-1816 tarihli uzun manzum kitâbesinin sağ alt köşesinde yer alan kartuşta Feyzullah Dede'nin imzası bulunmaktadır (Fotoğraf-25). Hattat, "Ketebehû'l-fakîr Seyyid Feyzullah el-Mevlevî" şeklindeki imzasını kartuşta yer müsait olduğu için uzun tutmuş, statüsü ve Mevlevîhane'deki mertebesini de eklemiştir (Fotoğraf-26).

Lefkoşe Laleli Camii kapısındaki inşa kitâbesinde "Ketebehû'l-fakîr es-Seyyid Feyzullah Dede" şeklinde Feyzullah Dede'nin imzası bulunmaktadır (Kavalçalan 2016: 122). Celî sülüs hatta sahip 1242 / 1827 tarihli kitâbe 6 pafta ve 6 satır şeklinde düzenlenmiştir. Camiye ait sıbyan mektebi ve çeşme kitâbeleri imzasız olsa da kitâbeler üslup açısından Feyzullah Dede imzalı kitâbelere benzemektedir

Lefkoşe Kuru Çeşme'nin 1244 / 1828-1829 tarihli manzum kitâbesi ikişer kartuş halinde düzenlenmiştir. Bu kartuşların arasındaki küçük paftalarda, son mısranın arasında olan bölümde "Ketebehû Feyzi Dede" şeklinde sanatkârın imzası yer almaktadır. İmza adeta kitâbe içinde gizlenmiş mahiyettedir. Hattat bu kitâbedeki imza üslûbunu Büyük Medrese Çeşmesi'nde de benzer bir biçimde kullanmıştır.

Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi 1244 / 1828-1829 tarihli kitâbesinde, Feyzullah Dede hem sultanın eseri olması hem de kompozisyonlar için ona geniş yer bırakılmasından ötürü adeta maharetini sergilemiştir (Fotoğraf-27). Hattat, kompozisyonda biraz daha sanatını ön plana çıkarmış ve kalem hareketlerini daha ileri seviyeye taşımıştır. Kitâbede şair olarak Hasan Hilmi Efendi'nin, hattat olarak ise Feyzullah Efendi'nin imzası

bulunmaktadır. Ketebe metni “Ketebehû’l-fakîr eş-Şeyh es-Seyyid Feyzullah Dede Kıbrısı” cümlesinden oluşan imzada sin-şın harfleri tetâbuk istiflenmiş, ayrıca hattatın Kıbrıslı oluşu da kaydedilmiştir (Fotoğraf-28). Kare planlı kütüphanenin içten bütün duvarlarını ve dolap cephesini kuşatan manzum kitâbe, ahşap üzerine kabartma tekniğiyle hakkedilmiş, yazıların ve motiflerin üzeri varak altınlanmıştır (Fotoğraf-29). Kütüphane girişinde asılı olan 1244 / 1828 tarihli Sultan II. Mahmud tuğrası, 1245 / 1829 tarihli Nezarethane kitâbesi, cephelerdeki mermer üzerine yazılmış diğer kitâbeler de Feyzullah Efendi’nin eseridir (Fotoğraf-30-31). Kütüphanenin giriş kısmında kütüphane inşa mantığını ifade eden, eserin ne işe yaradığını özetleyen celî sülüs hatla “Fihâ kütübün kayyimeh” âyet-i kerîmesi yazılıdır. Kitâbenin sol alt köşesinde “Ketebehû Feyzi Dede” şeklinde sanatkârın imzası yer almaktadır (Fotoğraf-32).

Gazi Magusa’daki Kutub Osman Efendi Türbesi’ndeki 1251 / 1835-1836 tarihli celî sülüs hatla ahşap üzerine yazılmış kitâbede (Akar 2020: 1-34), Feyzullah Dede’nin “Ketebehû hâdimü fukarâ-i Mevlevîhane-i Lefkoşe Seyyid Feyzullah Dede sene 1251” şeklinde en uzun imzası yer almaktadır. Sanatkâr, imzasında “Hâdimü fukarâ” şeklinde tevazu ifadesine yer verdiği gibi “Lefkoşe” şeklinde şehrin ismini ve Mevlevîhanedeki vazifesini de kayda geçirmiştir.

3.21. Taşçı Hamdullah Usta

Lefkoşe’ye yakın Dilekkaya (Ayakebir) Köyü’ndeki Mustafa Türk Hüseyin Kahvesi binasının giriş kapısındaki kilit taşında sanatkâr kitâbesi bulunmaktadır. Kitâbede taşçı olarak görev yapan sanatkârın “... Taşı Yontan Mustafa Hamdullah Usta Sene 1922” şeklinde imzası yer almaktadır (Bağışkan 2005: 380-381).

3.22. Zihni Efendi

Lefkoşe Ayasofya (Selîmiye) Camii’nin Aziziye Kapısı’nın üst kısmında güneş motifi ve Lafza-i Celâl yazısı yer almaktadır. Bu yazı Hattat Nâif Efendi’nin babası olan Zihni Efendi’ye aittir (Bağışkan 2005: 100; Türköl 2015: 193). Lafza-i Celâl’in altında yer alan “Eserü Zihnî sene 1291 N” (1874 Ramazan) imzası, sanatkârın hattat olmasının yanı sıra kalemkâr / nakkaş / ressam kimliğinin de olabileceğini düşündürmektedir (Fotoğraf-33).

SONUÇ

Şüphesiz ki, Türk-İslâm mîmârisine ve bu mîmârinin sanat anlayışına yön veren başlıca unsur sanatkârlardır. Bilhassa Anadolu Selçuklu ve Osmanlı gibi mîmârî üslupları geliştirip şekillendiren devletlerde sanatkârlar daha da ön plana çıkmıştır. Gerek Anadolu Selçuklu gerekse Osmanlı’da farklı mesleklere sahip sanatkârlar çeşitli eserler vermiş ve eserlerine imzalarını atarak bir gelenek oluşturmuştur. Sanatkâr imzaları ya da onlara ait veriler, ehl-i hiref defterleri, keşif ve inşaat defterleri başta olmak üzere arşiv vesikalarının yanı sıra doğrudan mîmârî ve her tür sanat eserindeki kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Osmanlı Devleti’nin 1570-1571’de Kıbrıs’ı fethetmesinden sonra burada gerçekleştirilen mîmârî faaliyetlerde pek çok sanatkâr görev almıştır. Farklı mesleklere sahip sanatkârlar imza geleneğini Kıbrıs coğrafyasında geliştirmiştir. Yapılan araştırmada mimar, kalfa, mühendis, yapı ustası, taşçı, neccar, nakkaş türünden sanatkârların daha çok arşiv vesikalarında adına rastlanırken, hattatların imzaları ise kitâbelerin içeriğinde yer almaktadır. Bunlar arasında Kamerî isimli hattat, 16. yüzyıl sonlarında eser vermiş olup adı en erken rastlanan sanatkârdır. Yazı türleri açısından Ahmed Burhaneddin, Ahmed Reşid Müftüzâde, Ali Haydar Bey, Sivâsî Muhammed Nuri, Mustafa Mollazade Seyyid Mehmed Rıza, Mustafa Nuri, Nâif Efendi, Nuri Dede ve Rıza Efendi daha çok celî ta’lik yazılarda; Ahmed Şükrü, Ârif Efendi, Fuad Efendi, Hamdi Efendi, Muhammed Ârif, Muhammed Şevket, Nâzım Efendi, Seyyid Hacı Hasan Efendi, Şeyh Seyyid Feyzullah Dede ve Zihni Efendi ise celî sülüs yazılarda eser vermişlerdir. Sivaslı Muhammed Nuri Efendi’nin “Gubârî” yazılı örneği, yazı türleri açısından bir çeşnidir. Mevlevîhane ve hazîrelerdeki kitâbeler ve mezar taşları, hattat imzası olmasa da, Kıbrıs’ta celî sülüs ve celî ta’lik yazı dışında muhakkak, kûfî, ma’kılî ve rık’a gibi farklı yazı türlerinin de kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Özellikle Şeyh Feyzullah Efendi’nin 1229 -1251 / 1813-1836 yılları arasına ait birçok kitâbede imzasının yer alması, onun sanat hayatının yazımı açısından önemli veri oluşturmaktadır. Ayrıca Mevlevî Şeyhi olması Osmanlı merkez ve taşrasında tekke, zâviye, dergâh ve hankâh gibi yapıların mûsikîden şiire, nakıştan hat sanatına kadar birçok sanat faaliyetine ev sahipliği yapmasının da delilidir. Feyzullah Efendi’den sonra “Ârif” imzalı hattat da Lefkoşe’de 1310-1321 / 1892 - 1903 tarihleri arasında eserlerine

rastlanmaktadır. Üç yapıda imzası olan bu sanatkârın, belki arşiv vesikaları ve literatürde detaylı araştırmalar yapılırsa İplik Pazarı Camii'nin 1318 / 1900 tarihli kitâbesinin de hattatı olabileceği sonucu çıkabilir. Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza ise hem hattat hem de müderris yönüyle ayrı bir değer taşımaktadır. Onun kitâbesinin yer aldığı Turunçlu Camii, Seyyid Hacı Hasan ve Nâif Efendilerin eserleriyle birlikte yazı açısından zenginlik oluşturmaktadır. Bilhassa mîmârîdeki taşınır hat levhaları, İstanbul gibi merkez sanat coğrafyasından izleri takip etmemiz açısından önemlidir. İstanbul'da eserleri olan Ali Haydar Bey ve Sivaslı Muhammed Nuri Efendi bu tür örnekler arasındadır.

Mîmârinin dışında mezar taşları da hem sanatkârların biyografilerini hem de imzalarını tespit açısından önemlidir. Mevlevîhane bahçesinde teşhir edilen Tüccarbaşı Hacı Muhammed Said Bey'in (ö. 1290 / 1873) mezar taşında en alt satırda hattat Rıza Efendi'nin adı tespit edilirken, aynı yerde 1228 / 1813 tarihli kabir taşından ise Hacı Mustafa Ağazâde Hattat Musa Efendi'nin kimliği öğrenilmektedir. Hattat Musa Efendi'nin kabir taşının metnini Şair Münir yazmıştır (Fotoğraf-34). Dolayısıyla kitâbeler hattat gibi sanatkârların yanı sıra şairlerin de öğrenilmesine imkân sağlamaktadır. Bunlar arasında İplik Pazarı Camii'nin kitâbesi, sonda geçen "nâzımu't-târih" ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Murahhası ve Evkaf Muhasebecisi olarak görevlendirdiği Muhammed Sâdık'ın nazmettiğini belgelemektedir. Sultan Mahmud Kütüphanesi'nin manzum kitâbesi ise dönemin Kıbrıs Müftüsü ve aynı zamanda Şâir Hilmi Efendi'nin ismini taşımaktadır. Sonuç olarak, Kıbrıs mîmârîsi üzerine yapılacak yüzey araştırması ve arşiv taraması sonrasında mîmârdan hattata her tür sanatkârın izini sürebilmek mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

Akar, Metin (2020). “Gazimağusa Kutup Osman Efendi Türbe Kitâbesi ve Kitâbe Metninin Problemleri”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 10, s. 1-34.

An, Ahmet (2002), *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Ankara: Akçağ Basım.

Arpacı, Kubilay (2020). İstanbul Mimarisinde Sanatkâr İmzaları (1800-1923), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Bağışkan, Tuncer (2005). *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri, Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını.*

Çelik, Şükrü Can (2019). *Kültür Endüstrisi Sanat İlişkisi İçerisinde Esin, Taklit, Alıntı, Çalıntı*, İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Derman, M. Uğur (1997). “Hattat”, *DİA* 16, s. 493-499.

Doğanay, Aziz (2002). “Şehzâde Mehmed Türbesinde Bulunan Bir Sanatkâr İmzası ve Bu Sanatkârın Türk Tezyînâtına Getirdiği Yenilikler”, *Dîvân* 1, s. 275-297.

Gökçe, Turan (1999). “1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskan Edilmek Üzere Karaman ve Rum Vilâyetlerinden Sürülen Aileler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2, s. 9-74.

Kavalçalan, Enes (2015). *Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kavalçalan, Enes (2016). “Kıbrıslı Ali Ruhi Efendi ve Kıbrıs'taki İmar Faaliyetleri”, *Art- Sanat* 5, s. 119-141.

Oral, Mustafa (2014). *Ahlat Meydan Mezarlığındaki Asil bin Üveys İmzalı Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Özsayiner, Zübeyde Cihan (2000). “Sivas’lı Mehmet Nuri’nin Gubâri Hat Levhaları”, *Art Decor Dergisi* 91, s. 130-134.

Sönmez, Zeki (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimârisinde Sanatçılar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şenyurt, Oya (2016). “Selanik Hamidiye Cami: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm”, *KOSDEB* 31, s. 185-208.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2019). “Üsküdarlı Taşçılar ve “Taşçı” İmzâlı Mezar Taşları”, *X. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, s. 93-127.

Türkkol, Fatma (2015). “Kıbrıs’ta Hat Sanatı ve Kıbrıslı Hattatlar”, *Akademik Bakış Dergisi* 52, s. 186-196.

Yelen, Resul (2019). “Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri”, *Turkish Studies Social Sciences* 14, s. 2737-2761.

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Fotoğraf 1-** Diyarbakır CümeK Köprüsü'nde Taşçı İşaretleri
- Fotoğraf 2-** Ahlat Mezar Taşlarında Amelü ile Başlayan Sanatkâr İmzası
- Fotoğraf 3-** Lefkoşe Mevlevihanesi Kitâbesi
- Fotoğraf 4-** Lefkoşe Mevlevihanesi Kitâbesinde Ahmed Burhaneddin İmzası
- Fotoğraf 5-** Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Minberinde Ahmed Reşid Mar'âşi İmzası
- Fotoğraf 6-** Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Kitâbesi
- Fotoğraf 7-** Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Kitâbesinde Hattat Ahmed Şükrü İmzası
- Fotoğraf 8-** Lefkoşe Tekke Sokağı Çeşmesi Kitâbesi
- Fotoğraf 9-** Lefkoşe Tekke Sokağı Çeşmesinde Hattat Ârif İmzası
- Fotoğraf 10-** Lefkoşe Sarayönü Camii Mihrabında Hattat Ârif İmzası
- Fotoğraf 11-** Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Haremde Hattat Hamdi İmzası
- Fotoğraf 12-** Gazi Magusa'da Akkule Mescidi'nde Hattat Kameri İmzası
- Fotoğraf 13-** Lefkoşe İplik Pazarı Camii 1898 Tarihli Kitâbesi ve Muhammed Sâdık Efendi İmzası
- Fotoğraf 14-** Lefkoşe İplik Pazarı Camii 1898 Tarihli Kitâbesi ve Muhammed Ârif Efendi'nin İmzası
- Fotoğraf 15-** Lefkoşe Turunçlu Camii Kitâbesi
- Fotoğraf 16-** Lefkoşe Turunçlu Camii Kitâbesinde Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza İmzası

- Fotoğraf 17-** Lefkoşe Turunçlu Camii'nde Yer Alan Levha ve Nâif Efendi'nin İmzası
- Fotoğraf 18-** Lefkoşe Mevlevîhanesi'nin Bahçesinde Sergilenen Tüccarbaşı Hacı Muhammed Said Bey'e Ait Mezar Taşında Rızâ Efendi İmzası
- Fotoğraf 19-** Lefkoşe Turunçlu Camii'nde Yer Alan Hz. Ali'nin İsminin Yazılı Olduğu Levha
- Fotoğraf 20-** Hz. Ali'nin İsminin Yazılı Olduğu Levhadaki Seyyid Hacı Hasan Efendi'nin İmzası
- Fotoğraf 21-** Lefkoşe Turunçlu Camii'nin Minberi
- Fotoğraf 22-** Mevlevîhane Türbesi'nde Yer Alan Feyzullah Dede'nin Mezarı
- Fotoğraf 23-** Lefkoşe Kıbrıs Muhassılı Muhammed Emin Efendi Çeşmesi'nin Kitâbesi
- Fotoğraf 24-** Girne Kapısı Üzerinde Yer Alan Kitâbesindeki Feyzullah Dede İmzası
- Fotoğraf 25-** Lefkoşe Dükkanlar Önü Mescidi Kitâbesi
- Fotoğraf 26-** Lefkoşe Dükkanlar Önü Mescidi Kitâbesindeki Feyzullah Dede İmzası
- Fotoğraf 27-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1828-1829 Tarihli Kitâbe
- Fotoğraf 28-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1828-1829 Tarihli Kitâbedeki Feyzullah Dede İmzası
- Fotoğraf 29-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'nin Duvarlarını Kuşatan Manzum Kitâbe
- Fotoğraf 30-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1245 Tarihli Nezarethane Kitâbesi
- Fotoğraf 31-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi Girişindeki Sultan II. Mahmud Tuğrası
- Fotoğraf 32-** Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi Girişindeki Feyzullah Dede İmzalı Âyet-i Kerîme Kitâbesi

Fotoğraf 33- Lefkoşe Ayasofya (Selîmiye) Camii'nin Aziziye Kapısının Üstünde Yer Alan Lafza-i Celâl Yazısı ve Zihni Efendi'nin İmzası

Fotoğraf 34- Hattat Musa Efendi'nin Mezar Taşı

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1- Diyarbakır Cümeck Köprüsü'nde Taşçı İşaretleri

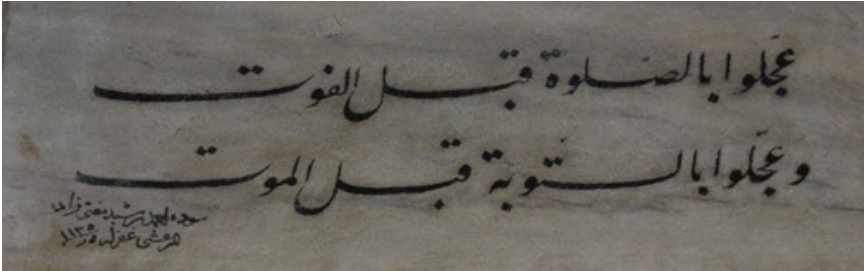
Fotoğraf 2- Ahlat Mezar Taşlarında Amelü ile Başlayan Sanatkâr İmzası

Fotoğraf 3- Lefkoşe Mevlevihanesi Kitâbesi

Fotoğraf 4- Lefkoşe Mevlevihanesi Kitâbesinde Ahmed Burhaneddin İmzası

Fotoğraf 5- Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Minberinde Ahmed Reşid Mar'âşi İmzası

Fotoğraf 6- Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Kitâbesi

Fotoğraf 7- Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Kitâbesinde Hattat Ahmed Şükrü İmzası

Fotoğraf 8- Lefkoşe Tekke Sokağı Çeşmesi Kitâbesi

Fotoğraf 9- Lefkoşe Tekke Sokağı Çeşmesinde Hattat Ârif İmzası

Fotoğraf 10- Lefkoşe Sarayönü Camii Mihrabında Hattat Ârif İmzası

Fotoğraf 11- Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii Hareminde Hattat Hamdi İmzası

Fotoğraf 12- Gazi Magusa'da Akkule Mescidi'nde Hattat Kameri İmzası

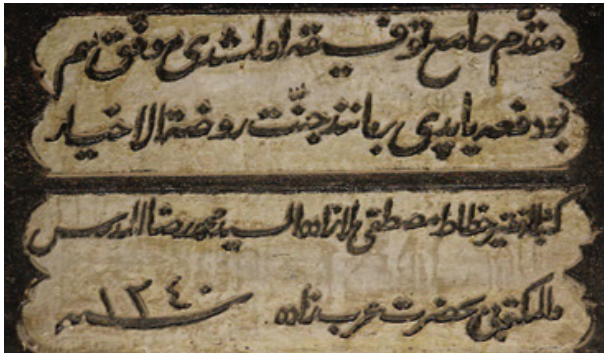
Fotoğraf 13- Lefkoşe İplik Pazarı Camii 1898 Tarihli Kitâbesi ve Muhammed Sâdık Efendi İmzası

Fotoğraf 14- Lefkoşe İplik Pazarı Camii 1898 Tarihli Kitâbesi ve Muhammed Ârif Efendi'nin İmzası

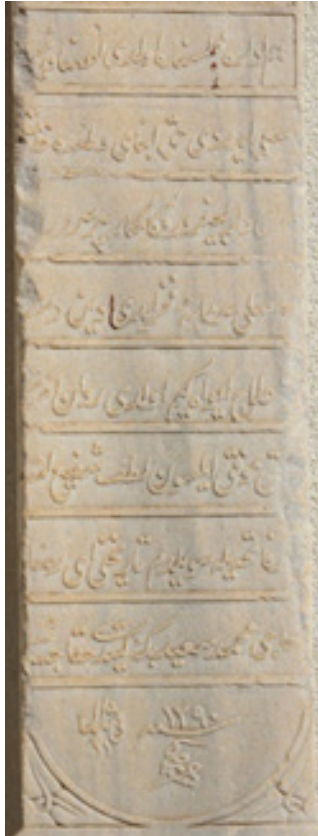
Fotoğraf 15- Lefkoşe Turunçlu Camii Kitâbesi

Fotoğraf 16- Lefkoşe Turunçlu Camii Kitâbesinde Mustafa Mollazâde Seyyid Mehmed Rıza İmzası

Fotoğraf 17- Lefkoşe Turunçlu Camii'nde Yer Alan Levha ve Nâif Efendi'nin İmzası

Fotoğraf 18- Lefkoşe Mevlevîhanesi'nin Bahçesinde Sergilenen Tüccarbaşı Hacı Muhammed Said Bey'e Ait Mezar Taşında Rızâ Efendi İmzası

Fotoğraf 19- Lefkoşe Turunçlu Camii'nde Yer Alan Hz. Ali'nin İsmi-nin Yazılı Olduğu Levha

Fotoğraf 20- Hz. Ali'nin İsminin Yazılı Olduğu Levhadaki Seyyid Hacı Hasan Efendi'nin İmzası

Fotoğraf 21- Lefkoşe Turunçlu Camii'nin Minberi

Fotoğraf 22- Mevlevîhane Türbesi'nde Yer Alan Feyzullah Dede'nin Mezarı

Fotoğraf 23- Lefkoşe Kıbrıs Muhassılı Muhammed Emin Efendi Çeşmesi'nin Kitâbesi

Fotoğraf 24- Girne Kapısı Üzerinde Yer Alan Kitâbesindeki Feyzullah Dede İmzası

Fotoğraf 25- Lefkoşe Dükkanlar Önü Mescidi Kitâbesi

Fotoğraf 26- Lefkoşe Dükkanlar Önü Mescidi Kitâbesindeki Feyzullah Dede İmzası

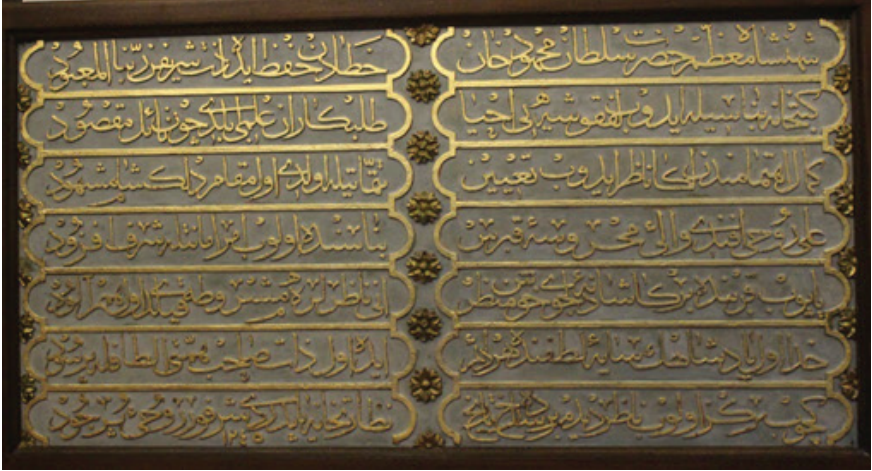
Fotoğraf 27- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1828-1829 Tarihli Kitâbe

Fotoğraf 28- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1828-1829 Tarihli Kitâbedeki Feyzullah Dede İmzası

Fotoğraf 29- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'nin Duvarlarını Kuşatan Manzum Kitâbe

Fotoğraf 30- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi'ndeki 1245 Tarihli Nezarethane Kitâbesi

Fotoğraf 31- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi Girişindeki Sultan II. Mahmud Tuğrası

Fotoğraf 32- Lefkoşe Sultan Mahmud Kütüphanesi Girişindeki Feyzullah Dede İmzalı Âyet-i Kerîme Kitâbesi

Fotoğraf 33- Lefkoşe Ayasofya (Selîmiye) Camii'ndeki Aziziye Kapısı'nın Üstünde Yer Alan Lafza-i Celâl Yazısı ve Zihni Efendi'nin İmzası

Fotoğraf 34- Hattat Musa Efendi'nin Mezar Taşı

Tipolojik Açıdan Öne Çıkan Örneklerle Kıbrıs'taki Cami Mimarisinin Değişkenliği ve Çeşitliliği

Prof. Dr. Ahmet Ali BAYHAN*

Özet

Sardinya ve Sicilya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan, adını en önemli yer altı zenginliklerinden bakırın Latincesi 'Cyprum / Cuprum'dan alan ve yaşanabilir iklimi, coğrafyası ve yeryüzü şekillerinin jeolojik özellikleri bakımından Anadolu yarımadasının bir parçası olarak değerlendirilen Kıbrıs, Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasıyla 1191'de kesin bir şekilde imparatorluktan kopuşuna kadar Doğu Roma'nın (Bizans) sınırları içerisinde kaldığından stratejik ve ticari önemi dolayısıyla asırlarca Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir mücadele alanı olmuştur. Haçlı akınları zamanında stratejik üs olma özelliğini muhafaza eden, daha sonra Memlukler devrinde haraç vermek şartıyla Venedikliler ile Cenevizlerin egemenliğinde kalan Kıbrıs, aynı statüyle 1517'de Mısır'ın fethi sonucunda Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. 1571'de fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan, stratejik açıdan devletin üç kıtaya yayılan coğrafyasında kilit rol oynayan Akdeniz hâkimiyetindeki en önemli ve en kritik noktalardan birisi olan Kıbrıs'ta, fethi müteakip katedral / kilise / şapellerden dönüştürülen yapılara ilaveten günümüze kadar yaklaşık 450 yıllık Türk egemenliği zarfında inşa edilen cami ve mescitlerle adanın tarihinde adına rastlanılan diğer kültürler yanı sıra Osmanlı medeniyetinin birer nişanesi durumundaki eserler burayı adeta bir açık hava müzesi haline dönüştürmüştür.

Tarihi boyunca sadece Anadolu coğrafyasındaki kadim Türk medeniyeti için değil aynı zamanda Ortadoğu halkları ve kültürleri için de stratejik ve askeri açıdan büyük önem taşıyan Kıbrıs'ta edebiyattan sanata,

* Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Cumhuriyet Yerleşkesi, Altınordu / ORDU, e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

mimariden el sanatlarına, hatta muhtelif gelenek ve göreneklere kadar pek çok alanda Türk ve İslam kültürü ve medeniyetinin izlerini sürmek mümkündür. Bu bildiride, şimdiye kadar gerçekleştirilmiş literatüre dayalı olarak Türk İslam mimarisinin en önde gelen türlerinden birisi durumundaki camilerin tipolojik özelliklerine göre nasıl bir çeşitliliğe ve değişkenliğe sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda daha önceki katedral / kilise / şapelden çevrilen yapılar hariç tutulursa, Osmanlı fethinden sonra inşa edilen camiler harim mekânındaki plan şemaları itibarıyla dikey dikdörtgen, yatay dikdörtgen, kare planlı, kare planlı ve tek kubbeli, merkezi planlı ve çok üniteli olmak üzere altı grupta değerlendirilebilirler.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, Türk Hâkimiyeti, Cami, Tipoloji.

Variability and Diversity of Mosque Architecture in Cyprus with Typologically Prominent Examples

Abstract

Cyprus, which is the third-largest island in the Mediterranean after Sardinia and Sicily, takes its name from the Latin 'Cyprum / Cuprum' of copper, one of its most important underground riches and, evaluated as a part of the Anatolian peninsula in terms of its livable climate, geography and geological features of the landforms, has been a field of struggle between Muslims and Christians for centuries due to its strategic and commercial importance, since the Roman Empire was divided into two in 395 and, it remained within the borders of Eastern Rome (Byzantium) until its definitive break from the empire in 1191. Cyprus, which retained its feature of being a strategic base during the Crusades, and then remained under the rule of the Venetians and Genoese on the condition of paying tribute during the Mamluk period, was connected to the Ottoman Empire with the same status in 1517 as a result of the conquest of Egypt. In addition to the buildings converted from cathedrals/churches/chapels after the conquest and the mosques and masjids built during the ongoing Turkish Sovereignty for approximately 450 years in Cyprus which was conquered in 1571 and joined the Ottoman lands and being one of the most important and critical points on the Mediterranean domination that played a key role strategically in the geography of the state spanning three continents, the works that are a sign of the Ottoman civilization as well as other cultures whose names can be found in the history of the island have transformed this place into an open-air museum.

In Cyprus, which has strategic and military importance not only for the ancient Turkish civilization in the Anatolian geography, but also for the peoples and cultures of the Middle East throughout its history, it is possible to trace Turkish and Islamic culture and civilization in many fields from literature to art, from architecture to handicrafts and even to various traditions and customs. In this paper, based on the literature so far, it will be tried to reveal what kind of diversity and variability the mosques, which are one of the leading types of Turkish-Islamic architecture, have according to their typological features. In this context, excluding

the buildings converted from the previous cathedral/church/chapel, the mosques built after the Ottoman conquest can be evaluated in six groups as vertical rectangle, horizontal rectangle, square plan, square plan with single dome, central plan and multi-unit plan schemes in the prayer-hall.

Keywords: Cyprus, Ottoman, Turkish Sovereignty, Mosque, Typology.

Giriş

Akdeniz'in Sardinya ve Sicilya'dan sonra üçüncü büyük adası olan ve adını en önemli yer altı zenginliklerinden birisi durumundaki bakır madeninden (Latince *Cyprum / Cuprum*) alan Kıbrıs, jeolojik bakımdan Anadolu yarımadasına bağlı olarak değerlendirilir. Pek çok bilim insanı Kıbrıs'ı yapısal ve yeryüzü şekilleri açısından Anadolu'nun güney sahilleri boyunca uzanan Toros dağ sistemi içerisinde kabul etmektedir. Amanosların Girne'deki Beşparmak Dağlarını, Aşağı Asi çöküntü alanının Orta Çukur'u (Mesarya Ovası), Keldağ'ın 1952 m. yüksekliğindeki Karlıdağ'ın (Trodos) uzantısı olarak değerlendirilmesi, bu görüşü kuvvetlendiren unsurlar olarak öne çıkar ve buna paralel olarak günümüzdeki bilimsel araştırmalarda rastlanılan cüce fil ve cüce su aygırı fosilleri ile halen yaşamakta olan yaban koyun ve kedileri de bu oluşumun nişanesi olarak görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü ve bugün adanın ancak % 20 kadarı Halep çamı, karaçam, Lübnan sediri ve diğer ağaçlardan oluşan orman topluluklarına sahip olan Kıbrıs'ta, yazları rejimi düşük, kışları da mevsimlik yağışlara bağlı olarak değişen akarsular, Larnaka ve Limasol şehirlerinin güneybatısındaki tuz gölleri ile Mesarya ve Güzelyurt ovaları gibi coğrafi yapılar dikkat çekmektedir. Bu özellikleriyle bir taraftan tarıma elverişli bir yapı sergileyen ve buğday, arpa, patates, tütün, baklagiller, soğan, domates, üzüm, turunçgiller, zeytin ve harup (keçi boynuzu) gibi ürünlerle öne çıkarken, diğer taraftan da bakır, gümüş, asbest, demir, krom, boya taşı (terra umbra) ve alçı taşı (jips) gibi yer altı zenginliklerine sahip olan Kıbrıs, 1974'deki Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra adanın kuzeyinde kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne karşı Kıbrıslı Rumlar ile Yunanistan'ın bütün olumsuz propagandalarına karşın ekonomik bakımdan hem tarıma dayalı bir endüstri, hem de turizm sektörü ile ayakta durmaya çalışmaktadır. Lefkoşe, Girne, Gazimagosa, Limasol, Larnaka ve Baf, başlıca şehir yerleşimleridir (Tarkan 1975; Darkot 1988: 672-676; Gürsoy 2002: 370-371).

Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasıyla 1191'de kesin bir şekilde imparatorluktan kopuşuna kadar Doğu Roma'nın (Bizans) sınırları içerisinde kalan Kıbrıs, coğrafi konumu, stratejik ve ticari önemi dolayısıyla asırlarca Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında mücadele alanı olmuştur. Halife Muaviye'nin ilki 648-49'da, ikincisi 654'te, Halife II.

Velid'in 743'te düzenledikleri seferler Emeviler, 772 ve 790 tarihli seferlerden sonra Harun Reşid'in emriyle Humejd b. Ma'yûf idaresinde gerçekleştirilen 806 tarihli akın ve bir Bizans dönmesi olan Damianos yönetiminde vuku bulan 911-12 tarihli sefer de Abbasiler devrine tekabül eden mücadele örnekleri olup, çoğunlukla seferler sonrasında Kıbrıs, vergi ya da haraç ödemek koşuluyla Bizans'a bırakılmak durumunda kalmıştır. Kıbrıs, XI. yüzyılın sonunda Haçlı seferleri başladığında Bizans ile Haçlılar arasında iyi ilişkiler ve yakın temas sağlayan bir rol üstlenmiştir. Bu esnadaki muhtelif çatışmalar ve mücadeleler neticesinde Kıbrıs, aynı zamanda Mârûnîler ve Latinlerin de yerleştikleri bir yurt haline dönüşmüştür. 1156'daki Kilikya Ermeni Hâkimi II. Thoros ve Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon beraber düzenledikleri saldırı, ertesi yıl vuku bulan deprem, 1158'de Fatımi filusunun hücumu ve nihayet 1161'de Trablus Kontu III. Raymond'un on iki gemiden müteşekkil bir filoyla akını, Kıbrıs'ta onarılması mümkün olmayan derin yaralar oluşturmuştur ve 1185'te Vali Isaakios Dukas Komnenos'un İmparator Andronikos Komnenos'a isyan ederek bağımsızlığını ilan etmesiyle Kıbrıs, Bizans hâkimiyetinden çıkmıştır. Sonuçta 1191'de III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard tarafından zapt edildikten sonra, eski Kudüs Kralı Guy de Lusignan'ın adayı Templier Şövalyelerinden satın almasına izin verilmesi, buranın önemli ve stratejik bir üs olmasına sebep olmuştur. 1271'de Suriye ve Filistin bölgesini fetheden Memluk Sultanı Baybars'ın on yedi gemiden oluşan bir filoyla saldırdığı, ancak çıkan fırtına sebebiyle başarısız olan seferi, Kıbrıs'ın bu devirdeki askeri ve stratejik önemi hakkında dikkate şayandır. Buna karşın doğudan gelen Moğol istilası Memluklerin Kıbrıs'a olan ilgisini azaltan en önemli hadise olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte 1362'de Kral I. Pierre'nin öncülüğünde oluşturulan Kıbrıs Donanması'nın İskenderiye'ye düzenlediği Haçlı Seferi neticesinde gerçekleştirdikleri katliam, Memlukler için Kıbrıs Krallığı'nı kökü kazınması gereken bir düşman haline getirmiştir. Memlukler ile Kıbrıs Krallığı arasındaki anlaşmanın (1370) ardından Kıbrıs, ekonomik bakımdan Venedik ve Cenevizlilerin egemen olduğu bir devreye girmiştir. 1426'da Memluk Sultanı Baybars'ın güçlü bir donanmayla adaya gerçekleştirdiği akın sonrasında vergiye bağlanan Kıbrıs, 1517'den sonra da Osmanlı Devleti'ne ödemekte olduğu haraç yüzünden halkı isyan edince nihayet II. Selim zamanında 1571'de fethedilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devle-

ti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı siyasi ve ekonomik şartların da etkisiyle 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmayla İngilizlerin adaya yerleşmelerine izin verilmiştir. 15 Ocak 1950 tarihli plebisite kadar çeşitli statülerle İngilizlerin yönetiminde kalan ada, bu tarihten itibaren de Türklerin Yunanistan'ın desteğiyle Rumların akıl almaz baskı ve zulümlerine sahne olmuştur, ta ki, 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar. Daha sonraki siyasi çaba ve girişimler sonuçsuz kalınca adanın bir bölümünde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adıyla yeni bir devlet kurulmuştur (Alasya 1939; Alasya 1964; Alasya 1988; Alasya 2002: 380-383; Gürsoy ve İnalçık – Kuran – Alasya 1964; Turan 1964: 209-227; Orhonlu 1971: 91-98; Darkot 1988: 672-676; Demirkent 2002: 371-374; Çiçek 2002: 374-380; Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu 2016; Tarihte Kıbrıs 2017).

Yaklaşık 450 yılı bulan Türk hâkimiyeti altındaki Kıbrıs'ta edebiyattan sanata, mimariden el sanatlarına, hatta muhtelif gelenek ve göreneklere kadar pek çok alanda Türk ve İslam kültürü ve medeniyetinin izlerini sürmek mümkündür. Bu bildiriye Türk İslam mimarisinin en önde gelen türlerinden birisi durumundaki camilerin tipolojik özelliklerine göre nasıl bir çeşitliliğe ve değişkenliğe sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılacaktır.¹

Türk İslam Medeniyetinde Cami, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Arapça **cem'** kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki **câmi'** kelimesi, başlangıçta sadece Cuma Namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan **el- mescidü'l-câmi'** (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Kaynaklarda X. Yüzyıldan itibaren tek başına cami kelimesinin kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Daha sonra, içinde Cuma Namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber konulan mescidler cami, minberi bulunmayan yani Cuma Namazı kılınmayan küçük mabedler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur. Mescid Arapça'da “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamına gelen **sücûd** kökünden “secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir (Önkale ve Bozkurt 1993: 46-56).

¹ Kıbrıs'taki cami mimarisinin çeşitliliği ve değişkenliği kaynakçada listelenen eserlerden ve internet sitelerinden faydalanılarak yazılmıştır.

İslam dininin en önemli ibadet olarak kabul ettiği namazın günde beş defa ve mümkün merteye cemaatle, ayrıca haftada bir defa Cuma Namazının yine toplu olarak kılınması mecburiyeti, cami mimarisinin doğmasına sebep olmuştur. İslamiyet'in ilk yıllarında maddi imkânsızlık ve zaman darlığı nedeniyle ancak zaruri ihtiyacı karşılayacak şekilde sade ve yalın yapılan bu cami ve mescitler, Müslümanların iktisadi güçlerinin artmasıyla birlikte gösterişli ve tezyinatlı olarak yapılmaya başlandı. Kur'an-ı Kerim'in mescit yapımı ve mescitlere hürmetle ilgili ayetleri gerçekte böyle bir gelişmeyi teşvik eder mahiyettedir. Yeni ülkelerin fethedilmesiyle birlikte buralarda karşılaşılan kilise, ateşgede gibi dini yapılar, Müslümanların gayretini büsbütün arttırmıştır. İslam dininin bu mağlup memleketlerin dinlerinden daha üstün olduğuna inanılması, bu durumun dini eserlerde de ifade edilmesi zaruretine inanmayı gerektiriyordu. Bu sebeple cami ve mescitler eldeki imkânlar nispetinde, fethedilen ülkelerin dini yapıları ile rekabet edebilecek, hatta onları gölgede bırakacak biçimde abidevi ve süslemeli yapılmaya başlandı. Bu anlayışın neticesi olarak Şam'daki Ümeyye Camii (705-715) gibi Emevi devri mabetleri, ilk mescitlerin aksine hem ihtişama, hem de zengin tezyinata sahip yapılar olarak temayüz etmiştir. Bu gibi yapılarda inananların yalnızca güzel bir ortamda namaz kılması isteginin değil, aynı zamanda yeni fethedilen Suriye'nin gösterişli pagan ve Hıristiyan mabetleri karşısında İslam'ın gurur ve izzetinin korunması arzusu da söz konusudur. Genellikle bir kilisenin yanı başında veya harabesi üzerine yapılan cami ve mescitlerin öncekilerden daha güzel ve heybetli inşa edilmesi arzusuna her devirde rastlamak mümkündür. Bunun en güzel misali İstanbul'da Ayasofya'nın geride bırakılması hamleleridir. Tarih boyunca bazı kimseler cami ya da mescitlerin hendesi (geometrik) ve nebati (bitkisel) motiflerden ibaret soyut desenlerle de olsa süslenmesini İslam'ın ruhuna aykırıymış gibi görseler bile Kur'an-ı Kerim'de Araf Suresi'nin 32. Ayeti, bu yapıların tezyin edilmesini tavsiye eder mahiyettedir. “*Mescitlere giderken ziynetinizi takınız*” şeklindeki bu ayet, Müslüman hayırsesverler ve ustalar tarafından yalnızca elbisenin ziynetli olmasının değil, bu mabetlerin de süslenmesinin gerekliliği şeklinde anlaşıldığı içindir ki Selimiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmet Camileri gibi nefis güzellikte eserler meydana getirilmiştir (Çam 1997: 83-84; Koç 2010: 148-159). İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde farklı zaman dilimlerinde ortaya konulan camiler, bu yapı tipinin gelişimine ilişkin fikir veren ve günümüzde hala ayakta olan en önemli belgeler durumundadır (Ülken 1948; Yetkin 1954;

Söylemezoğlu 1955; Grabar 1964; Yetkin 1965; Creswell 1968; Hoag 1979; Yetkin 1984; Grabar 1988; Creswell ve Allan 1989; Rice 1993; Eyi-ce 1993: 56-90; Çam 1997; Islam Art and Architecture 2000; Hillenbrand 2005; Can ve Gün, 2006; Göncüoğlu ve Kumbasar 2006; İslam Sanatı ve Mimarisi 2007; Mülayim 2010).

Tipolojik Özellikleriyle Kıbrıs'taki Camilerin Tasnifi

1. Kiliseden Dönüştürülen Camiler

1.1. Tek Nefli Bazilikal Planlılar

Lefkoşa'daki Gotik üslubun bir örneği, şehrin merkezinde bulunan **Haydar Paşa Camii**'dir. XIV. yüzyılda Lüzinyanlar zamanında Saint Catherine Katedrali olarak inşa edilen yapıya XVI. yüzyılda mihrap, minber, minare ve kadınlar mahfili gibi mimari unsurlar eklenerek camiye dönüştürülmüştür (Çizim 1, Resim 1). Fethin kumandanlarından Haydar Paşa'nın adı verilen ve bir zamanlar nikâh dairesi olarak kullanılan cami kesme taştan yapılmış tek minareli bir yapıdır. Tek nefli bir düzenleme gösteren iç mekân, haçvari tonozlarla örtülmüş durumdadır (Çağdaş 1965: 12; Aslanapa 1975: 5; Alasya 1977: 193; Hakeri 1980: 31; Karakaya 2002: 384; Bağışkan 2005: 82-85).

Lefkoşe'de, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Rum kesiminde kalan ve gotik mimari tarzının küçük bir örneği olarak 'Saint Augustin' adıyla tanınan ve aslen XIV. yüzyıla ait bir Hristiyan yapıysken XVI. yüzyılda camiye çevrilen bir yapı olan Ömeriye (Ömerge) Camii, Lala Mustafa Paşa tarafından mihrap, minber, mahfil ve minare gibi mimari elemanlar eklenerek tamir edilmiş ve Hz. Ömer'in adına izafeten cami olarak ibadete açılmıştır (Çizim 2, Resim 2). Kıbrıs'taki iki şerefeli minareye sahip iki camiden biridir. Tek nefli bazilikal planlı bir düzenleme sergileyen yapının üzeri kuzey güney yönünde atılmış kemerlerle desteklenen çapraz tonozlarla örtülmüştür (Jeffery 1918: 39-40; Hakeri 1980: 63; Çağdaş 1965: 16; Esin 1969: 127; Aslanapa 1975: 5; Alasya 1977: 195-196; Karakaya 2002: 384; Bağışkan 2005: 89-93; Çağnan 2018: 544-545).

Lefkoşe'de planı itibariyle eski bir Hristiyan şapelinden dönüştürüldüğü anlaşılan **Laleli Camii**, 1829 yılında Ali Rûhî Efendi tarafından onarılmış, mihrap, minber ve minare eklenerek gelişmiş bir yapıdır. Adını mi-

naresindeki lâle motifinden aldığı düşünülen cami, enlemesine doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir düzenleme sergilemektedir. Tek nefli bir plan şeması sergileyen iç mekanda kuzey güney istikametinde uzanan üç kemer tarafından desteklenen aşıklarla çatı meydana getirilmiştir (Çizim 3, Resim 3). Yapının doğu kısmı yarım daire planlı bir apsis şeklinde dışarıya yansıtılırken, kuzey kenarda yer alan dört açıklıklı son cemaat yeri meyilli bir ahşap çatıyla örtülmüştür. Kesme taşla inşa edilen minare 1976 yılında tehlike arz etmesi sebebiyle kısmen yıktırılıp onarılmıştır (Hakeri 1980: 45; Aslanapa 1975: 5; İnce 1996: 10-11; Karakaya 2002: 384; Bağışkan 2005: 87-89).

Magosa'daki **Mustafa Paşa Camii** ise XVI. yüzyıla ait Stavros Kilisesi'nden minber ve mihrap eklemek suretiyle camiye çevrilen bir yapıdır (Resim 4). Üzeri beşik tonozla örtülü doğu batı yönünde uzanan tek mekanlı bir planlama ortaya koymaktadır (Aslanapa 1975: 25; Alasya 1977: 205; Hakeri 1980: 59-60; Karakaya 2002: 389; Bağışkan 2005: 156-157).

Magosa'daki **Tabakhâne Camii** XVI. yüzyılda yapılmış adı bilinmeyen bir kiliseden çevrilmiştir (Resim 5). Kesme taştan yapılmış tek mekanlı küçük bir yapıdan ibarettir (Jeffery 1918: 49; Aslanapa 1975: 25; Alasya 1977: 205; Karakaya 2002: 389; Bağışkan 2005: 277).

Limasol'a bağlı Piskobu Köyü'nde bulunan ve Osmanlı Dönemi'nde son cemaat yeri, kadınlar mahfili, mihrap, minber ve minare eklenmesi ve doğu yönündeki apsisin de yıkılması suretiyle XVI. yüzyıla ait St. George Kilise'sinden camiye çevrilmiş olan **Yalova Cami**, doğu batı yönünde uzanan enine dikdörtgen planlı ve iki katlıdır. Eğimli bir araziye yerleştirildiğinden sivri kemerli kuzey giriş kapısına sekizer basamaklı iki taş merdivenle çıkılmaktadır (Resim 6). Kuzeydoğu köşede silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare yükselmektedir (Aslanapa 1975: 38; Hakeri 1980: 89; Bağışkan 2005: 233-235).

1.2. İki Nefli Şapel Planlılar

Baf'taki **Ulu Cami (Câmi-i Kebîr)**, eski bir Bizans şapelinden Mehmed Bey Ebûbekir tarafından 1590'da camiye çevrilmiştir. İki sahından oluşan caminin dört kemerli son cemaat yeri yamuk bir plana sahiptir (Çizim 4). Girişi son cemaat yerine açılan minare yapının kuzeybatı köşesine eklenmiştir (Aslanapa 1975: 40; Hakeri 1980: 8, 20; Karakaya 2002: 392; Bağışkan 2005: 236-240).

1.3. Üç Nefli Bazilikal Planlılar

Lefkoşe'nin merkezinde, çevreye hâkim en yüksek tepe üzerinde yer alan, Lüzinyanlar devrinde başpiskopos Eustorge de Montaigu tarafından 1208'de Saint Sophia Katedrali olarak gotik üslupta yapımına başlanan, ancak başpiskopos Giovanni del Conte Polo tarafından 1326 yılında tamamlanarak resmî bir törenle ibadete açılmış olan ve Kıbrıs krallarının taç giyme törenlerinin yapıldığı bir Latin katedrali olarak faaliyet sergilerken süreç içerisinde 1267, 1303, 1491, 1547 yıllarında meydana gelen depremlerden ve 1373'teki Ceneviz akınlarından zarar gördüğünden Osmanlı fethine kadar harap bir vaziyette ulaşan **Selimiye Camii**, fethin ardından iki minare, minber, mihrap gibi mimari eklemeler ve onarımlarla 'Ayasofya Camii' adıyla ibadete açılmış Kıbrıs'taki mimari anıtlar içinde önemli bir yere sahip bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Çizim 5, Resim 7). 1874'te Sultan Abdülaziz'in adayı ziyaret edeceği söylentileri üzerine doğu tarafına, yanında 1829'da II. Mahmut'un inşa ettirdiği bir kütüphane bulunan 'Aziziye Kapısı' açılmış ve üzerine Nazif Paşa tarafından yapıldığı yazılı olan bir kitabe yerleştirilmiştir. Gotik mimarinin bütün özelliklerine sahip olan yapı, üç nefli bazilikal planlı bir düzenleme ortaya koymaktadır. Ortadaki nef, yan neflere göre daha dar tutulmuştur. Osmanlı devrinde üzeri kurşunla kaplanmış olan yapının üst örtüsü, mihrap kısmında manastır tonozuyla, diğer yerlerde ise çapraz tonozlarla örtülüdür. Caminin iki yanındaki düzgün kesme taştan yapılmış minareleri kademeli olarak yükselmektedir. Şerefe altı mukarnas sıralarıyla bezenmiştir. Harim iç duvarları beyaz badana ile boyandığından günümüzde hiçbir bezeme görülmemektedir. Hayli derin olan mihrap nişi yağlı boya ile boyanmıştır. Minberi mermerden ve sade görünüşlüdür. Avlusunda köşeli bir şadırvanı ve güneybatı köşesinde bir çeşmesi bulunan caminin içindeki bir odada çevreden toplanan Ortaçağ'a ait mezar taşları sergilenmektedir. 1969-1974 yılları arasında UNESCO'nun sağladığı yardımla restorasyonu yapılan cami 1986'dan beri Vakıflar İdaresi'nin gözetimi altındadır (Hakeri 1980: 72-73; Çağdaş 1965: 15; Aslanapa 1975: 4-5; Konur 1946: 71-72; Alasya 1977: 197-200; Karakaya 2002: 383; Bağışkan 2005: 97-102).

Magosa kentinin merkezinde çarşı içinde bulunan **Lala Mustafa Paşa Camii** kiliseden çevrilmiştir. 1298'de Saint Nicola Katedrali olarak gotik üslûbunda inşasına başlanan yapı 1312'de tamamlanmıştır. Lefkoşa'daki

Selimiye Camii'nden (Saint Sophia Katedrali) daha sağlam durumdadır (Çizim 6, Resim 8-10). Gotik üslûbunun nitelikli bir örneği olan bu katedral Fransa'daki Rheims Katedrali'ne benzer. Lüzinyan krallarının Kudüs tacını giydikleri katedralde bu krallardan II. James ve III. James'in mezarları bulunmaktadır. Fetihden sonra Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'nın emriyle mihrap, minber ve minare eklenmek suretiyle camiye çevrilerek Magosa Ayasofyası adıyla anılmaya başlanmıştır. 1954'e kadar bu şekilde anılan caminin adı, Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa'ya izafeten Lala Mustafa Paşa olarak değiştirilmiştir. Üç nefli bazilikal bir plana sahip olan yapıda sadelik gözlenmekte olup yegâne süsleme ögesi incelikle işlenen revzenleridir. Ortadaki daha geniş ve yüksek, iki yandakiler daha dar ve alçak düzenlenmiş olan nefler, haç tonozlarla örtülmüştür (Konur 1946: 72-73; Çağdaş 1965: 16; Aslanapa 1975: 25-26; Alasya 1977: 205; Hakeri 1980: 48; Yenişehirlioğlu 1989: 63; Karakaya 2002: 388; Bağışkan 2005: 152-155).

Peter zamanında Magosalı tüccar Simon Nastrono tarafından 1358-1360 yıllarında Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi olarak gotik üslûbunda inşa edilen kiliseyi fetihden sonra **Sinan Paşa** camiye çevirmiştir. **Buğday Camii** diye de anılan yapı İngilizler zamanında tahıl deposu işlevi görmüştür. 1964'te onarılıp halkevi olarak hizmete açılan yapı günümüzde halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (Resim 11-12). Planı uzunlamasına üç nefli bazilikal planlı bir düzenleme sergilemektedir. Nefler ikişer sütun dizisi ile birbirinden ayrılmış durumdadır. Ortadaki daha geniş ve yüksek, iki yandakiler ise daha alçak ve dar tutulmuş neflerin üzeri haç tonozlarla örtülmüştür (Aslanapa 1975: 25; Hakeri 1980: 17, 73; Karakaya 2002: 388; Bağışkan 2005: 155-156).

1.4. Haç Planlılar

Lefkoşe'de Rum kesimindeki Fanoromeni Kilisesinin kuzeydoğusunda, düzgün kesme taş işçiliğiyle Rönesans stilinde değerlendirilen ve Ortaçağ'a tarihlenen Stavro Misiriku adlı Ortodoks şapelinden XVI. yüzyılda camiye çevrilmiş küçük boyutlu bir yapı olan **Araplar Camii**, haç şekilli planı ve kubbe örtüsü itibariyle Bizans tarzını yansıtmaktadır. Batı ile güney kapıları örülerek kapatılmış olan caminin kuzey kapısı, iki yandan ikişer payanda ile tahkim edilmiştir. İçeride merkezi orta sahnın,

sekiz köşeli bir kasnak üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Yapının doğusunda yarım daire planlı bir apsise yer verilmiştir (Çizim 7, Resim 13). Güney duvarına yaslanmış mihrabı ile ahşap minberi oldukça yalın olup, kuzeydoğu köşeye yerleştirilmiş durumdaki minare de minyatür tarzında oldukça küçük bir yapıdan ibarettir (Hakeri 1980: 7; Aslanapa 1975: 5; Karakaya 2002: 384; Bağışkan 2005: 73-75; Çağnan 2018: 547-548).

2. Osmanlı Camileri

2.1. Dikey Dikdörtgen Planlılar

Günümüzde Kıbrıs'ın Rum kesiminde kalan, şehrin fethi esnasında Lefkoşa Kalesi'nin Costanza burcuna ilk bayrağı diken ve orada şehid olan adı bilinmeyen bayraktarın anısına fetihten sonra önce türbe, ardından yanına ilave edilen ibadethaneden ibaret olan **Bayraktar (Şehit Alemdar) Camii**, kapısı üstündeki manzum çok uzun kitabesinden anlaşıldığına göre Sultan II. Mahmut devrinde 1236'da (1820-21) Kaptan Abdullah Paşa tarafından önemli ölçüde tamir ve ihya ettirilmiştir. Yüksek bir tabya üstünde inşa edilen cami 1962 ve 1963 yıllarında Rumlar tarafından geniş ölçüde tahrip edilerek minaresi de yıktırılmıştır. Ayrıca içinde şehit bayraktarın sandukası ile bir de sancak bulunan türbesi bomba konularak tahrip edilmiştir. Etnik çatışmalar sonucunda tahrip olan yapı, 1990'da Rum yönetimi tarafından esaslı olmayan bir onarımdan geçirilmiştir. Tamamı dikkate alındığında kare planlı bir düzenleme sergileyen yapının kuzeydoğu köşesindeki bölüm türbe, onun kible tarafındaki dikdörtgen şekilli kısım ise ziyaretçilere tahsis edilmiş bir mekân olduğundan asıl cami, kible duvarına dikey dikdörtgen planlı bir şema yansıtmaktadır (Çizim 8, Resim 14). Doğu batı istikametinde atılmış destek kemerleri üzerine iki tarafa meyilli bir çatıyla örtülmüş durumdaki caminin kuzey tarafında üç gözlü bir son cemaat yerine yer verilmiştir (Konur 1946: 74-75; Esin 1965: 10; Hakeri 1980: 15; Çağdaş 1965: 13; Aslanapa 1975: 6-8; Alasya 1977: 185-189; Eyice 1992: 255-256; İnce 1996: 8; Bağışkan 2005: 75-80; Turkan 2016: 480; Çağnan 2018: 545-546).

Lefkoşe'de, Sur içindeki İplikpazarı Camii, cümle kapısı üzerindeki kitabelere göre 1241 (1826) yılında inşa edilmiş, 1316'da (1899) Mehmed Sâdık Bey tarafından genişletilmiş ve yenilenmiştir. Bu küçük yapı boyuna dikdörtgen planlı olup ahşap çatısı doğu-batı yönünde iki kemerle

taşınmaktadır. Son cemaat yeri iki sütun ve köşe duvarları üzerine oturan beş basık kemerle dışarıya açılan bir yapıya sahiptir (Çizim 9, Resim 15-17). Kıbrıs'ta minaresi taş külahlı iki camiden biri olan yapının doğusunda, kapısı harime açılan silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi bulunmaktadır (Hakeri 1980: 33-34; İnce 1996: 11-12; Karakaya 2002: 385; Bağışkan 2005: 85-87; Turkan 2016: 480).

Limasol'un Arnavut Mahallesi'nde tek şerefeli minaresi ve avlusunda dört sütuna oturmuş çeşmesi olan bir yapı durumundaki **Arnavut Camisi**, 1900 tarihli olup, kible duvarına göre dikey dikdörtgen planlı bir mekândan ibarettir (Resim 18). Güneydoğu köşedeki minaresi silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Aslanapa 1975: 38; Hakeri 1980: 7; Bağışkan 2005: 215-218; Turkan 2016: 480).

Larnaka'daki en büyük Müslüman mabedi olan **Ulu Cami**, 1837'de Seyyid el-Hâc Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan cami beşerli iki sıra sütun dizisiyle üç sahna ayrılmıştır. İki katlı olan yapı basık kemerli pencerelerle aydınlanmaktadır. Süslü bir mihrabı ve ahşap merdivenle çıkılan kadınlar mahfili bulunmaktadır. Caminin dışında zeminden yukarıya kadar yükselen nişler görülür (Çizim 10, Resim 19-20). Tek şerefeli ve silindir gövdeli, barok üslubundaki minaresi kuzeybatı köşede yer almaktadır (Aslanapa 1975: 30, 32; Hakeri 1980: 20, 87; Yenişehirlioğlu 1989: 65; İnce 1996: 4; Karakaya 2002: 391; Bağışkan 2005: 183-187; Turkan 2016: 480).

Baf'ta bulunan ve 1964-67'lerde Rumlar tarafından yıktırılarak arsasına park yeri yerleştirilmiş durumdaki **Yeni Cami (Küçük Cami)**, günümüze ulaşmamış olmakla birlikte eski resim ve plan gibi görsellerine dayanılarak yapılan tanımlamasına göre dikey dikdörtgen planlı bir harim ve oldukça orantısız biçimde yapılmış minareye sahiptir (Aslanapa 1975: 40; Hakeri 1980: 8, 90; Karakaya 2002: 392; Bağışkan 2005: 240-242) (Çizim 11, Resim 21).

2.2. Yatay Dikdörtgen Planlılar

Lefkoşe'de **Yeni Cami** diye bilinen yapı XIV. yüzyılda Latin kilisesi olarak inşa edilmiş, 979'da (1571) mihrap, minber ve minare eklenmek suretiyle camiye çevrilmiştir.

XVIII. yüzyılda içinde define bulunduğu söylentileri üzerine Menteş-zâde İsmâil Ağa tarafından yıktırılmış, 20 m. kadar uzağında kesme taş-tan yeni bir cami yapılmıştır. Eski camiden kalan, yapıdan ayrı durumdaki minare de tehlikeli durum arz ettiği için büyük bir kısmı Vakıflar İdaresi tarafından 1979 yılında yıktırılmıştır. Yeni Cami'ye bitişik eski kilisenin ve caminin minaresinin pek az bir kalıntısı günümüze kadar gelebilmiştir. Cami enine dikdörtgen planlı olup üç kemer üzerine oturan ahşap çatı ile örtülüdür (Çizim 12, Resim 22). Kuzey ve batı yönlerini "L" şeklinde bir son cemaat yeri çevirmektedir (Jeffery 1918: 62-63; Aslanapa 1975: 7, 9-10; Alasya 1977: 202; Hakeri 1980: 90; Yenişehirlioğlu 1989: 62; Karakaya 2002: 384; Bağışkan 2005: 107-111).

Lefkoşe'de, Kaleiçi'ndeki İplikpazarı Mahallesinde bulunan **Turunc-lu Camii**, inşa kitabesine göre 1240 (1825) yılında Kıbrıs Valisi Seyyid Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır (Çizim 13, Resim 23). Yatay dikdörtgen planlı harim bölümü, kuzey-güney yönünde ahşap tavanı taşıyan dört kemer sırası ile beş sahna ayrılmıştır. Harimin kuzeydoğusunda yer alan ahşap kadınlar mahfili ahşap sütunlar üzerine oturmaktadır. Yapının mihrabı ve minberi barok özellikler göstermektedir. Harimin kuzey ve batısını dıştan "L" şeklinde kuşatan son cemaat revakı sekiz bodur sütun üzerine oturan on sivri kemerlidir. Caminin kuzeydoğu köşesindeki taş minare tek şerefelidir (Aslanapa 1975: 8-11; Hakeri 1980: 86; İnce 1996: 5; Bağışkan 2005: 104-107; Karakaya 2002: 385; Turkan 2016: 480).

Lefkoşe'de, II. Mahmud devrinde 1820-1824 yılları arasında Ali Paşa adına inşa edilen ve Orduönü Mescidi diye anılan yapı yıkılınca yerine 1902'de bugünkü **Sarayönü Camii** denilen yapı inşa edilmiştir. Caminin bazı mimari detaylarında Arap-Hint üslûbunda melez etkiler görülmekle birlikte plan bakımından Kıbrıs'taki yapıların genel özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Yapı enine dikdörtgen planlı ve beş sahnalıdır. Yabancı karma üslûp özellikleri gösteren cephesi beş bölümlü son cemaat yeridir. Burada sivriltilmiş at nalı kemerler ve çift kademeli revaklarla hareketli bir cephe meydana getirilmiştir. XIX. yüzyıl yapısına ait olması gereken tek şerefeli taş minaresi camiden ayrı durumdadır (Çizim 14, Resim 24). Kare kaide üzerinde yükselen silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir yapı sergilemektedir (Aslanapa 1975: 7-8; Hakeri 1980: 71; Alasya 1977: 196-197; Bağışkan 2005: 93-97; Karakaya 2002: 385; Turkan 2016: 480).

Lefkoşa'ya bağlı **Minareliköy'deki cami (XIX. yüzyıl)**, kaba arazi taşından yapılmış olup, enlemesine dikdörtgen planlı bir düzenleme ortaya koymaktadır. Caminin kuzey ve güney dış cephesinde payandalar cephede basık kemerler oluşturarak birbirine bağlanmaktadır, bu nişler içerisinde dikdörtgen söveli pencereler vardır. Doğuda ve kuzeyde olmak üzere caminin iki giriş kapısı bulunmaktadır. İç mekândaki mihrap, barok üslupta yapılmıştır. 1979'da camiye ahşaptan basit tasarımlı bir minber eklenmiştir. Caminin üst örtüsünü kuzey-güney yönünde uzanan iki beşik tonoz desteklemektedir. Düz çatı ile örtülü kuzeydeki diğer kısım bu bölüm arasında doğu-batı yönünde dar bir koridor yer alır (Çizim 15). Burada da tek şerefeli taş minarenin kapısı harime açılmaktadır (Aslanapa 1975: 42; Hakeri 1980: 23; Yenişehirlioğlu 1989: 57; Karakaya 2002: 385; Bağışkan 2005: 131-132).

Yukarı Lefke'de tamamı kesme taştan inşa edilmiş olan **Pîrî Paşa (Minareli) Camii**, 980 (1572) tarihli bir yapıdır. Genel yapısı itibariyle kare planlı bir düzenleme sergileyen camini harim kısmı, doğu-batı yönünde enlemesine dikdörtgen plana sahip olup, son cemaat yerinde önde sütunlar, yanlarda ise pâyeler üzerine oturan sivri kemerlerle iki yana eğimli bir çatı taşınmaktadır. Son cemaat yeri giriş cephesinde üç, yan cephelerinde birer kemer açıklığına sahiptir (Çizim 16, Resim 25). Caminin sekizgen gövdeli, kesme taştan yapılmış tek şerefeli minaresi Lefke'deki tek minare olması bakımından önem taşımaktadır (Hakeri 1980: 59-65; Yenişehirlioğlu 1989: 63; Karakaya 2002: 385; Bağışkan 2005: 131-132).

Lefke Orta Camii 1322 (1904) tarihli, Lefke'nin merkezinde kesme taştan yapılmış, üç sahna ayrılmış, tek yatay dikdörtgen mekânli bir yapıdır. Kuzeybatıda yer alan son cemaat yerinin önde üç, yanlarda birer sivri kemerli açıklığı vardır. Ahşap olan üst örtüyü iki yanda "L" şeklinde ayaklar, ortada ise sekizgen gövdeli iki sütun taşımaktadır. Kiremit örtülü ahşap tavan eşit aralıklarla yapılan ve kuzey güney yönüne uzatılan iki sivri kemerle desteklenmektedir. Yapının sade bir mihrabı ve özelliği olmayan ahşap bir minberi, kuzeybatı köşesinde tek katlı ahşap bir kadınlar mahfili vardır (Çizim 17, Resim 26). Caminin minaresi bulunmamaktadır (Aslanapa 1975: 42; Hakeri 1980: 62; Karakaya 2002: 385-386; Bağışkan 2005: 125-126).

Lefke'nin aşağı kesiminde yer alan, kesme taştan tek mekânlı olarak inşa edilmiş **Lefke Aşağı Camii**, Lefke Orta Camii'nin özelliklerini hatırlatmaktadır. Son cemaat yerinin ahşap üst örtüsünü köşelerde "L" şeklinde iki ayak ve ortada iki sütun üzerine oturan sivri kemerler taşımaktadır. Yapının içinde sade bir mihrap ve süslemesiz bir ahşap minber, girişin sağında tek katlı ahşap kadınlar mahfili bulunur. Yapının kırma çatısı, kuzey güney istikametinde uzanan iki kemer tarafından taşınmaktadır. Caminin çevresinde yer alan, ancak günümüze ulaşmayan hazîreden 1230 (1815) tarihini taşıyan bir mezar taşı bugün müzede saklanmaktadır (Çizim 18, Resim 27). Bu caminin de minaresi yoktur (Karakaya 2002: 386).

Lefkoşa'nın 18 km. batısında **Peristerona Köyü**'nde bulunan **camii** bugün Kıbrıs'ın Rum kesiminde kalmıştır. Kesme taştan yapılan caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Enine dikdörtgen planlı olan cami üç sahna bölünüp çift meyilli çatı ile örtülmüştür. Caminin orta bölümünün XVIII. yüzyılda inşa edildiği, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki tamirde ise orta kısmın yükseltilerek aydınlık feneri oluşturulduğu düşünülmektedir (Çizim 19, Resim 28). Kıbrıs'ta ikinci örnek olan çift şerefeli minaresi, "L" şeklindeki ayak ve sütunlara oturan son cemaat yerinin yanında bulunmaktadır (Aslanapa 1975: 22-23; Hakeri 1980: 64; Karakaya 2002: 386; Bağışkan 2005: 132-134; Turkan 2016: 480).

Magosa'ya bağlı Sazlıköy'de bulunan **Sazlıköy (Livadya) Camii (1910-11)** kesme taştan inşa edilmiş olup enine dikdörtgen planlıdır. Üzeri alçıyla sıvanmış olan binanın son cemaat yeri ve minaresi yoktur. Caminin ahşap çatısı mihraba dik olarak uzanan üç kemer sırasıyla taşınmaktadır (Çizim 20). Batıda ve kuzeyde iki kapısı olan yapının kuzeydeki basık kemerli kapısı daha özenli bir işçilik gösterir. Bu kapıyla iki yandaki pencerelerin üzerindeki kesme taştan bordürde ay ve yıldızla kenarlarında çiçek motifi bulunmaktadır. Pencere ve kapı aralarında yer alan kesme taşların üzerinde kabartma iki ay ve ortalarında yıldız motifi görülür. Süsleme programıyla diğer örneklerinden ayrılan yapının içinde de paralellik görülmektedir. Mihrabın sağında alçıdan yapılmış minber bulunmaktadır. Mihrap ve minber çevresinde geometrik ve bitkisel motifli süslemeler, kemerlerin kilit taşında ise ay ve yıldız bezemeleri vardır (Aslanapa 1975: 23-24; Hakeri 1980: 54, 72; Karakaya 2002: 388; Bağışkan 2005: 177).

Girne'de **Cafer Paşa (Ağa Cafer Paşa) Camii**, Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa tarafından XVI. yüzyılda kesme taştan inşa edilmiş olup enine dikdörtgen planlıdır ve tek şerefeli minareye sahiptir. 1008 Muharreminde (Ağustos 1599) düzenlenen vakfiyesinde camiye Kıbrıs'ta pek çok çiftlik, bahçe, tarla, zeytinlik, ev, ambar, ahır vb.nin vakfedildiği belirtilir. 1974'ten önce EOKA tedhiş örgütünün elinde bulunan cami, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra kurulan bir dernek, kısmen de Vakıflar ve Din İşleri Dairesi'nin yardımlarıyla tamir edilerek (Eylül 1974-Temmuz 1975) ibadete açılmıştır. Cafer Paşa Camii, Kıbrıs'ın Türk devrinde yapılmış belli başlı bütün camiler gibi dikdörtgen biçiminde enine uzanan bir mekândan ibarettir. İki sütuna dayanan üç kemerli bir son cemaat yerini takip eden harimi, kible duvarı istikametinde atılmış kemerlere oturan bir çatı ile örtülmüştür. Yine Kıbrıs camilerinin çoğunda görüldüğü gibi sol tarafta bir bölüm duvarla bölünerek esas mekândan ayrılmıştır. Son cemaat yerine bitişik olan minare kesme taştan inşa edilmiş olup basit bir çıkmaya oturan şerefesiyle sade bir mimariye sahiptir (Çizim 21, Resim 29). Cafer Paşa'nın bu camiden başka Magosa'da bir su yolu ile çeşme vakfettiği bilinmektedir (Hakeri 1980: 3, 19; Yenişehirlioğlu 1989: 57; Eyice 1992: 554-555; İnce 1996: 8; Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 136-138; Turkan 2016: 480).

Girne'de **Seyyid Mehmet Ağa Camii** diye de anılan **Lapta Yukarı Camii** dikdörtgen planlı, doğu-batı yönünde uzanan bir yapıdır. Kitabesi olmasa da XVII. yüzyılın ortalarında inşa edildiği sanılmaktadır. Caminin kırma çatısını kuzey-güney yönünde uzanan iki kemer sırası taşır. Son cemaat yerinin önde üç, yanlarda birer kemerli açıklığı bulunmaktadır (Çizim 22, Resim 30). Minberi ahşap olup oymalıdır. Kuzeybatı köşesinde yer alan betonarme minaresi, orijinalinin 1974'te yıkılması üzerine 1976'da Evkaf İdaresi tarafından yaptırılmıştır (Aslanapa 1975: 24; Hakeri 1980: 17, 73, 91; İnce 1996: 12; Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 148-149; Turkan 2016: 480).

Girne'deki **Ozanköy (Kazafana) Camii** (XIX. yüzyıl) kesme taştan yapılmış, doğu- batı yönünde uzanan, enine dikdörtgen planlı bir yapıdır. Ahşap eğimli çatıyı kuzey-güney yönünde uzanan iki kemer sırası taşır. Son cemaat yeri ön cephede bulunan iki pâyeye oturmaktadır. Cümle ka-

pısı üzerinde kitabe mevcut olmamasına rağmen yeri belli olmaktadır. Mihrabın yanında süslemesiz ahşap minber, karşı tarafında ahşap kadınlar mahfili bulunur (Çizim 23, Resim 31). Caminin kuzeybatı köşesinde girişi harimden sağlanan bir minare vardır (Hakeri 1980: 37, 63; Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 143-146; Turkan 2016: 480).

Gerne'ye bağlı Karşıyaka köyünde bir tepe üzerinde yer alan **Karşıyaka (Vasilya) Camii**, okuluyla birlikte kesme taştan inşa edilmiştir (Resim 32). Venedikliler tarafından atılan temelin üzerine fetihten sonra Hoca Osman Dede Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılan cami, 1899 yılındaki ilavelerle restore edilmiş olup, kiremit kaplı çatısı kuzey güney yönünde uzanan üç büyük kemerle desteklenen enine düzenlemeli bir mekândan ibarettir (Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 149-151).

Limasol'daki, Köprülü İbrahim Ağa'nın yaptırdığı **Dere Camii**, 1825 tarihli olup, 1895 yılında onarım görmüştür. Yapı enine dikdörtgen planlıdır ve üzeri kırma çatıyla örtülmüştür. Son cemaat yeri köşelerde ayaklar ile ortada iki sütunun desteklediği kemerlerle üç yönden dışarıya açık bırakılmıştır (Resim 33). Silindirik gövdeli ve tek şerefeli minaresi kesme taştan yapılmıştır (Aslanapa 1975: 37; Alasya 1977: 216; Hakeri 1980: 20, 43-44; İnce 1996: 4; Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 209-215; Turkan 2016: 480).

Larnaka'nın güneyinde yer alan ve eski bir Ortaçağ yapısının mihrap, minber, son cemaat yeri ve minare eklenmesiyle oluşturulan ve 1823 tarihli Silahtar Mehmed Ağa bin Mustafa Ağa Vakfı'na tabi olduğu anlaşılan **Tuzla Camisi**, iki çapraz tonozla örtülü enine düzenlenmiş bir ana mekân ve bunun kuzeyindeki bir kare bölümle dört bölümlü son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 24, Resim 34). Yapının minaresi kuzeybatıdadır (Aslanapa 1975: 30-31; Hakeri 1980: 86; Karakaya 2002: 391; Bağışkan 2005: 200-201).

Lefkoşa-Larnaka yolu üzerinde Dali köyünde bulunan **Ziya Paşa Camii**'nin kitabesinde ilk yapım tarihinin 1839 olduğu, ancak 1279'da (1862-63) Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Kıbrıs mutasarrıfı olan şair Ziya Paşa tarafından Sultan Abdülaziz adına ihya edildiği anlaşılmaktadır. Kuzey kenardaki iki gözlü son cemaat yerinden ulaşılan harim, enine

düzenlenmiş bir mekândan ibarettir ve üzeri de kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür (Resim 35). Kuzeybatı köşedeki minare silindirik gövdeli ve tek şerefli bodur yapılı bir örnek durumundadır (Konur 1946: 75-76; Aslanapa 1975: 42-43; Alasya 1977: 220; Hakeri 1980: 23, 93; Karakaya 2002: 391; Bağışkan 2005: 190-192; Turkan 2016: 480).

Lefkoşe'nin 18 km. kadar güneyinde bulunan bir zamanlar karma bir nüfus yapısına sahip olan Ortaçağ'a ait eski bir yerleşim yeri olarak bilinen Nisu'nun kuzeydoğu kısmında olup büyük bir olasılıkla eski bir kilisenin üzerine inşa edilmiş bir yapı durumundaki **Dizdarköy (Nisu) Camii (1905)**, enine düzenlenmiş bir dikdörtgen planlı mekândan ibaret olup (Çizim 25, Resim 36), kuzey güney yönünde uzanan iki büyük kemerin desteklediği kiremit kaplı çatıyla örtülmüş tek hacimli yapı ve kuzeybatı köşesindeki minareden oluşmaktadır (Hakeri 1980: 62; Bağışkan 2005: 118-119).

2.3. Kare Planlılar

Lefkoşa kentinin Rum kesiminde kalan **Tophane Camisi**, moloz taşlardan yapılmış kare planlı ve tek mekanlı verandasız mütevazı bir yapıdır. Kırma çatısı kiremit kaplıdır. İlk şekli hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte mevcut yapı, 1926'da yıkılan eski caminin yerine 1928 senesinde inşa edilerek oluşturulmuştur (Çizim 26, Resim 37). Hayli sade bir mimarinin söz konusu olduğu söylenebilir (Aslanapa 1975: 8,11; Hakeri 1980: 34; Bağışkan 2005: 272-274).

2.4. Kare Planlı ve Tek Kubbeliler

Lefkoşe'de şehrin batı kesiminde yer alan **Arap Ahmed Paşa Camii**, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında inşa edilmiş bir yapı olup, bir kenarı 12,30 m. olan kare şeklindeki harim bölümü ve 10,75 m. çapındaki kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kuzey kenarında muntazam yontulmuş kesme taşlardan yapılmış bir son cemaat yeri bulunan cami, içten ve dıştan payandalarla takviye edilmiş duvarlarla meydana getirilmiş bir kareden müteşekkildir. Kubbe yuvarlağına geçiş, içeride köşelerde dört tromp ile sağlanmıştır (Çizim 27, Resim 38). Minare de şerife çıkmalarındaki mukarnasları ile Türk mimarisinin klasik devresine işaret eder. Ahmed Paşa

Camii Kıbrıs'ta Türk mimarisinin en başta gelen örneklerinden biridir (Çağdaş 1965: 12; Esin 1965: 12, 73; Esin 1969: 127, 133; Aslanapa 1975: 6; Alasya 1977: 183-185; Hakeri 1980: 6-7; Eyice 1989: 115; Yenişehirli-oğlu 1989: 61; İnce 1996: 12; Bağışkan 2005: 65-73; Turkan 2016: 480).

Girne'de bulunan ve 'Hacı Ömer Camii' veya 'Haydarpaşazade Mehmet Bey Camii' olarak da bilinen **Lapta Aşağı Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı)**, kesme taştan yapılmış kare planlı bir şemaya sahiptir. Sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbe dört köşede birer çeyrek kubbeyle örtülüdür. Son cemaat yeri bulunmayan cami dıştan payandalarla desteklenmiştir. Kuzeydeki kapısı ve mihrabı çiçek motifleriyle süslenmiştir (Çizim 28, Resim 39). Caminin kuzeydoğu köşesinde yapıdan ayrı olarak tasarlanan kesme taştan işçilikli minaresi, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir yapı sergilemektedir (Hakeri 1980: 8, 29, 31; Karakaya 2002: 390; Bağışkan 2005: 146-148; Turkan 2016: 480).

Kıbrıs'ın Rum kesiminde, Larnaka şehrinin dışında Tuz gölünün yakınında yer alan **Hala Sultan Camii**, Hz. Osman döneminde Kıbrıs kuşatmasına katılan Hz. Muhammed'in süt teyzesi Ümmü Harâm binti Milhân'ın şehit düştüğü yerde yapılan ve türbe, hazîre, şadırvan ve tekkeden oluşan bir külliyenin parçası durumundadır. Osmanlılar Kıbrıs'ı fethedince (1571) kabri ihya edilmiş ve 1760'ta üzerine Şeyh Hasan Efendi tarafından türbe inşa edilmiştir. Türbenin çevresinde, 1795'te Kıbrıs muhassılı Silâhdar Kaptanbaşı Mustafa Ağa tarafından şadırvan, 1797'de tekke, 1816'da Kıbrıs muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi tarafından cami yaptırılmak suretiyle küçük bir külliye teşekkül etmiştir. Aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak kullanıldığı anlaşılan cami, kare planlı (13 × 13 m.) ve kubbeli bir harimle çatı örtülü bir son cemaat yerinden meydana gelir (Çizim 29, Resim 40). Son cemaat yeri ikisi yanlarda, dördü kuzeyde olmak üzere toplam altı adet sivri kemerle dışarı açılmaktadır. Kıbrıs'ta Osmanlı döneminden önceki gotik üslûbun oranlarından izler taşıyan bu kemerler kible doğrultusunda gelişen basık pâyelere oturtulmuş, söz konusu pâyeler birer sivri kemerle harimin kuzey duvarına bağlanmış, kuzeybatı köşesindeki pâyeye bir payanda duvarıyla takviye edilmiş, cepheden bakıldığında soldan ikinci bir açıklık girişe tahsis edilmiş, yanlardan iki baba ile kuşatılmış, diğer açıklıklar basit demir parmaklıklarla donatılmıştır. Kuzey duva-

rının ekseninde yer alan harim girişinin dikdörtgen açıklığı bir kaval silme ile çerçevelenmiş, üst köşelerine küçük konsollar yerleştirilmiştir. Mermer lentoda dört adet kartuş içinde kitâbe metni, bunun yanlarında, ortalarında birer rozet bulunan mühr-i Süleymanlar görülmektedir. Ahşap kapı kanatlarındaki dikdörtgen tablalar, bazıları baklava biçiminde olan, bazıları da barok kemerciklerle son bulan panolarla dolgulanmıştır. Harimin kuzey duvarında girişe göre simetrik konumda iki pencere, ayrıca batı duvarında iki, doğu duvarında üç, güney duvarında mihrabın sağında bir pencere, solunda da türbeye açılan kapı yer alır. Duvarların alt kısmında yer alan bu dikdörtgen pencereler basık kemerli tepe pencereleriyle taçlandırılmıştır. Kuzey duvarı boyunca uzanan fevkanî ahşap mahfil iki adet daire kesitli ahşap direklerle taşınır. Direklerin arası, girişle aynı eksende yer alan dikdörtgen bir çıkma ile genişletilmiştir. Mekânı örten kubbe, basık kemerli pencerelerle donatılmış olan çokgen bir kasnağa oturur. Kare planlı mekândan kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Tromp kemerleri, yarım sekizgen planlı çıkıntılar teşkil eden sekiz adet duvar pâyesine oturmaktadır. Bu pâyelerden doğu duvarında bulunan ikisi ile güney duvarının batı kesiminde bulunanı cephelerde de dikdörtgen çıkıntılar meydana getirmekte, ayrıca kubbe eteğine kadar yükselerek payanda vazifesi görmektedir. Beş köşeli mihrap nişinin kavsarasındaki mukarnas dizileri tahrip edilmiştir. Kavsaranın üst köşelerinde, girişteki lentoda görülenlerin eşi olan iki mühr-i Süleyman kabartması dikkati çeker. Güney duvarının önünde uzanan sekinin mihrap hizasındaki kesintisinin köşelerinde büyük şamdanların konması için daire biçiminde çıkıntılar yapılmıştır. Ahşap minber oldukça basit bir işçiliğe sahiptir. Daire kesitli ince ahşap sütunlara ve köşeleri pahlı küçük başlıklara oturan basık kemerli minber kapısı, süslü hatlı bir kelime-i tevhid içeren bir alınlık ile taçlandırılmıştır. Minberin alt kısmında küçük dilimli kemerler, köşkün altında ise kırık kaş kemerli bir açıklık bulunur. Daire kesitli ahşap ince sütunlara oturan kırık kaş kemerli köşk kısmı piramit biçiminde bir külâhla son bulmaktadır. Yanlardaki üçgen yüzeyler süslemesizdir. Korkuluklar da araları ahşap levhalarla kapatılmış basit profilli dikmelerden meydana gelmektedir. Batı duvarının önünde bir kuyu mevcut olan harimin kuzeybatı köşesinde, kare planlı bir kaide üzerinde yükselen minarenin gövde kesiti kubbe eteğinin hizasına kadar sekizgen, bu hizadan itibaren daire olarak devam etmektedir. Şere-

fenin altı kaval silmelerle dolgulanmış, çevresi basit demir parmaklıklarla kuşatılmıştır (Esin 1965: 9-10, 27-29; Esin 1969: 127; Aslanapa 1975: 30, 33-35; Alasya 1977: 209-212; Hakeri 1980: 29-30; Yenişehirlioğlu 1989: 65; İnce 1996: 3-4; Tanman 1997: 225-227; Karakaya 2002: 391; Bağışkan 2005: 35-51; Turkan 2016:480).

Larnaka kentinde, Cami-i Kebir'in kuzeybatısında bulunan kesme taştan inşa edilmiş **Zuhuri Tekkesi Camii**, 1860 civarında yapılmış olup, daha büyük tutulmuş olan cami harimi, sekizgen bir kasnak üzerine oturan büyük bir kubbe ile örtülüdür (Resim 41). Böylece kare planlı ve tek kubbeli bir plan şeması sergilediği anlaşılan mekânın yanındaki türbe kısmı da kare planlı ve daha küçük bir kubbe ile kapatılmış bir yapı ortaya koymaktadır (Aslanapa 1975: 35-36; Hakeri 1980: 93; Yenişehirlioğlu 1989: 66; Karakaya 2002: 391; Bağışkan 2005: 56-58; Turkan 2016: 480).

2.5. Merkezi Planlılar

Magosa'ya bağlı Mehmetçik köyündeki **Mehmetçik (Galatya) Camii** kesme taştan yapılmış kare planlı bir yapıdır. 1862 yılında inşa edildiği bilinen caminin en ilginç yanı örtü sistemidir (Çizim 30, Resim 42). Ortada dört sütunun taşıdığı küçük bir kubbe, bunun etrafındaki sekiz birim ve üç bölümlü son cemaat yeri yıldız tonozla örtülmüştür. Gerek örtü sistemi gerekse kemer ve köşeleri destekleyen payandalarıyla kiliseyi andıran yapının mimarının Rum olma ihtimali kuvvetlidir. 1972 yılında onarım gören caminin ortadaki kubbeli bölümünün üstü gibi diğer bölümlerinin de kiremitle örtülü olduğu, ancak onarım sırasında harçla sıvandığı düşünülmektedir. Mihrabı alçıdandır ve defne yaprağı motifleriyle bezenmiştir. Kuzeybatıda yer alan minaresi sarı kesme taştan yapılmış, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir (Hakeri 1980: 26, 58; Karakaya 2002: 389; Bağışkan 2005: 166-168; Turkan 2016: 480).

2.6. Çok Üniteli Planlılar

Limasol Cami-i Kebiri kesme taştan yapılmış iki bölümlü bir yapıdır. 1245 (1829-30) yılında Mestan Ağa tarafından inşa ettirilen yapı 1906'da yenilenmiştir. Caminin güneybatıdaki bölümü eski bir kilise kalıntısının üzerine yapılmıştır. Plan düzeni itibarıyla kible duvarına dikey

uzanan dikdörtgen şekilli mekân kemerlerle üç paralel sahna bölünmüştür. Atnalı biçiminde beş kemer açıklığına sahip son cemaat yerinden ulaşılan harim kısmı ortada serbest duran iki sütun ve bağlantılı kemerlerle altı bölüme ayrılmıştır. Dolayısıyla kırma çatılı çok üniteli bir düzenleme ortaya koymaktadır (Çizim 31, Resim 43). Caminin minaresi bu iki bölümün arasında kalmakta, minare kapısı binanın içine açılmaktadır (Aslanapa 1975: 37-39; Alasya 1977: 215; Hakeri 1980: 17, 20; Yenişehirlioğlu 1989: 67; İnce 1996: 5-6; Karakaya 2002: 390; Turkan 2016: 480).

SONUÇ

Pek tabidir ki, gerek Karahanlı / Osmanlı / Selçuklu / Gazneli gibi Müslüman Türklerin, gerekse Emevi / Abbasi / Fatimiler gibi erken dönem Müslüman devletlerin ele geçirdikleri coğrafyalarda günümüze miras bıraktıkları en önemli sembol yapı olarak değerlendirilen bir mimari grup durumundaki camiler ve mescitler, aynı zamanda bir yörenin İslamlaşması ve Türkleşmesi adına da hayli önemli sayılırlar. 1571'de fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan, stratejik açıdan devletin üç kıtaya yayılan coğrafyasında kilit rol oynayan Akdeniz hâkimiyetindeki en önemli ve en kritik noktalardan birisi olan Kıbrıs'ta, fethi müteakip katedral / kilise / şapellerden dönüştürülen yapılara ilaveten yaklaşık 450 yıllık Türk egemenliği zarfında inşa edilen cami ve mescitlerle adanın tarihinde adına rastlanılan diğer kültürler yanı sıra Osmanlı medeniyetinin birer nişanesi durumundaki eserler burayı adeta bir açık hava müzesi haline getirmiştir. Diğer mimari kalıntılar da hesaba katıldığında adaya tarih boyunca hüküm sürmüş pek çok medeniyetin izlerinin hala görülebileceği de aşîkârdır.

Kıbrıs'ta varlığı tespit edilen cami ve mescitler esas itibariyle iki ana grupta değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi fetih öncesinde inşa edilmiş katedral / kilise / şapel gibi Hristiyan yapılarından camiye çevrilen eserlerdir. İkincisi ise Osmanlı fethinden sonra yapılan camilerdir.

Katedral / kilise / şapel gibi Hristiyan yapılarından dönüştürülen camileri tipolojik olarak orijinal plan şemalarına göre Tek Nefli, İki Nefli, Üç Nefli ve Haç Planlı olmak üzere dört grupta değerlendirmek mümkündür. Tek nefli planlı olanlar Lefkoşe'deki Haydar Paşa Camii, Ömeriye (Ömerge) Camii, Laleli Camii, Magosa'daki Mustafa Paşa Camii, Tabakhâne Camii ve Limasol'daki Yalova Camii'dir. Baf Ulu Cami (Câmi-i Kebîr), iki nefli plan düzenine sahip olarak tasnif edilirken, Lefkoşe Selimiye Camii, Magosa Lala Mustafa Paşa ve Sinan Paşa (Buğday) Camileri üç nefli, Lefkoşe Araplar Camisi de haç planlı grupta değerlendirilebilirler.

Osmanlı fethinden sonra inşa edilen camiler ise harim mekânındaki plan şemaları itibariyle dikey dikdörtgen, yatay dikdörtgen, kare planlı, kare planlı ve tek kubbeli, merkezi planlı ve çok üniteli olmak üzere altı grupta tasnif edilebilirler. Buna göre Lefkoşe'deki Bayraktar (Şehit Alemdar) Camii (1820-21), İplikpazarı Camii (1826, 1899), Limasol'daki

Arnavut Camisi (1900), Larnaka'daki Ulu Cami (1837) ve Baf Yenicami (Küçük Cami) dikey dikdörtgen planlı, Lefkoşe'deki Yenicami (XVIII. yüzyıl), Turunçlu Camii (1825), Sarayönü Camii (1902), Minareliköy Camii (XIX. yüzyıl), Peristerona Köyü Camii (XVIII ve XIX. yüzyıllar) ve Dizdarköy (Nisu) Camii (1905), Lefke'deki Pîrî Paşa (Minareli) Camii (1572), Orta Camii (1904), Aşağı Camii (XIX. yüzyıl), Magosa'daki Sazlıköy (Livadya) Camii (1910-11), Girne'deki Cafer Paşa (Ağa Cafer Paşa) Camii (XVI. yüzyıl), Seyyid Mehmet Ağa Camii (Lapta Yukarı Camii) (XVII. yüzyıl ortaları), Ozanköy (Kazafana) Camii (XIX. yüzyıl), Karşıyaka (Vasilya) Camii (1899), Limasol'daki, Köprülü İbrahim Ağa'nın yaptırdığı Dere Camii (1825, 1895), Larnaka'daki Tuzla Camisi (1825), Lefkoşa-Larnaka yolu üzerinde Dali köyünde bulunan Ziya Paşa Camii (1839, 1862-63) yatay dikdörtgen planlı, Lefkoşe Tophane Camisi (1928) kare planlı, Lefkoşe'deki Arap Ahmed Paşa Camii (XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortaları), Girne'de bulunan ve 'Hacı Ömer Camii' veya 'Haydarpaşazade Mehmet Bey Camii' olarak da bilinen Lapta Aşağı Camii (XIX. yüzyıl ikinci yarısı), Larnaka'daki Hala Sultan Camii (1816) ile Zuhuri Tekkesi Camii (1860 civarı) kare planlı ve tek kubbeli, Magosa'ya bağlı Mehmetçik köyündeki Mehmetçik (Galatya) Camii (1862) merkezi planlı ve Limasol Cami-i Kebiri'ndeki (1829-30, 1906) ikinci kısım da çok üniteli plan şeması yansıtan örneklerdir.

KAYNAKÇA

Alasya, Halil Fikret (1939). *Kıbrıs Tarihi ve Antikitelemi*, Lefkoşe: Kıtaptıçı Ahmet Mithat Pınar.

Alasya, Halil Fikret (1964). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Alasya, Halil Fikret (1977). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları (2.Baskı).

Alasya, Halil Fikret (1988). *Tarihte Kıbrıs*, Ankara: Kıbrıs Türk Kùltür Derneği.

Alasya, Halil Fikret (2002). "Kıbrıs-İngiliz İşgali ve İdaresi" Madde-si, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, s. 380-383

Aslanapa, Oktay (1975). *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, İstanbul: Kùltür Bakanlığı Yayınları.

Bağışkan, Tuncer (2005). *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını.

Can, Yılmaz ve Gün, Recep (2006). *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Creswell, K. A. Cameron (1968). *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Beirut: Intl Book Centre.

Creswell, K. A. Cameron ve Allan, James W. (1989). *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Cairo: Aldershot: Scholar Press.

Çağdaş, Cevdet (1965). *Resim ve Kitabelerle Kıbrıs'ta Türk Devri Eserleri*, Lefkoşe: Halkın Sesi Basımevi.

Çağnan, Çiğdem (2018). "Güney Lefkoşa'da Osmanlı Dönemi Camileri", *Journal of History Culture and Art Research* 7(1), s. 544-545.

Çam, Nusret (1997). *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çiçek, Kemal (2002). “Kıbrıs-Osmanlı Dönemi” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, s. 374-380.

Darkot, Besim (1988). “Kıbrıs” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, s. 672-676.

Demirkent, Işın (2002). “Kıbrıs-Tarih” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, s. 371-374.

Esin, Emel (1965). *Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Esin, Emel (1969). “Kıbrıs’ta Türk Devrinin İlk Abideleri Hakkında”, *Türk Kültürü VIII/86*, Ankara, s. 126-138.

Eyice, Semavi (1989). “Arap Ahmed Paşa Camii” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, s.115.

Eyice, Semavi (1992). “Bayraktar Camii” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, s. 255-256.

Eyice, Semavi (1992). “Cafer Paşa Camii” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, s. 554-555.

Eyice, Semavi (1993). “Cami-Mimari Tarihi” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, s. 56-90.

Göncüoğlu, S. Faruk ve Kumbasar, Zeliha (2006). *Gelenekten Geleceğe Camiler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Grabar, Oleg (1964). *Islamic Architecture and Its Decoration*, London: Faber and Faber.

Grabar, Oleg (1988). *İslam Sanatının Oluşumu*, (Çev.: N. Yavuz), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Gürsoy, Cevat (2002). “Kıbrıs” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, s. 370-371.

Gürsoy, Cevat ve İnalçık, Halil – Kuran,ERCÜMEND – Alasya H. Fikret (1964), *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Hakeri, B. Hakkı (1980). *Kıbrıs’taki Tarihi Eserler*, Lefkoşe: Hakeri Yayınları.

Hillenbrand, Robert (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Çev.: Çiğdem Kafesçioğlu), İstanbul: Homer Yayınları.

Hoag, John D. (1979). *Islamic Architecture*, London: Harry N Abrams Inc.

İslam Art and Architecture (Ed.: M. Hattstein – P. Delius), (2000). France: H. F. Ullmann. İnce, Kasım (1996). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs'ta 1789-1839

Yıllarında Osmanlı Cami ve Mescitleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4, s.1-17.

İslam Sanatı ve Mimarisi (Ed.: M. Hattstein – P. Delius) (2007). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Jeffery, George A (1918). *Description of Historic Monuments of Cyprus*, Nicosia: W.J. Archer.

Karakaya, Ebru (2002). “Kıbrıs-Mimari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, s. 383-392.

Koç, Turan (2010). *İslam Estetiği*, İstanbul: İslam Araştırma Merkezi.

Konur, İsmet (1946). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'taki Türk Eserleri*, Adana: Seyhan Basımevi. Mülâyim, Selçuk (2010). *İslam Sanatı* (Ed. Aziz Doğanay), İstanbul: İslam Araştırma Merkezi.

Orhonlu, Cengiz (1971). “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi 1570-1580”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, s. 91- 98.

Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (Ed.: M. M. Söylemez-İ. Çapak-H. Ortakçı), (2016). İstanbul.

Önkale, Ahmet ve Bozkurt, Nebi (1993). “Cami-Dini ve Sosyokültürel Tarihi” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, s. 46-56.

Rice, David T. (1993). *Islamic Art*, Singapore: Thames & Hudson.

Söylemezoğlu, H. Kemali (1995). *İslam Dini, İlk Camiler ve Osmanlı Camileri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Tanman, M. Baha (1997). “Hala Sultan Tekkesi” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul, s. 225-227.

Tarihte Kıbrıs (Ed.: O. Köse), I-II, (2017). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi. Tarkan, Tevfik (1975). *Kıbrıs*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Turan, Osman (1964). “Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *TTK Belleten XXVIII / 110*, Ankara, s. 209-227.

Turkan, Zihni (2016). “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi’nden Günümüze Türk Mimarisi Eserleri”, *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication 6(4)*, s. 479-487. Ülken, H. Ziya (1948). *İslam Sanatı*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

Yenişehirlioğlu, Filiz (1989). *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Ankara: T. C. Dışişleri Bakanlığı.

Yetkin, S. Kemal (1954). *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

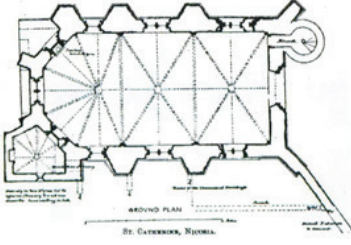
Yetkin, S. Kemal (1965). *İslam Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yetkin, S. Kemal (1984). *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi.

İnternet Kaynakları

<http://www.evkaf.org/site/dokuman/gkrycamiler.pdf>

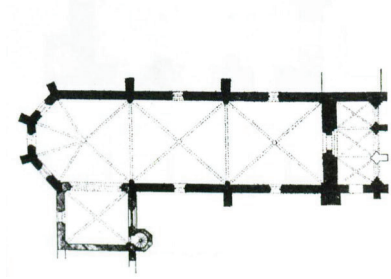
Çizim ve Resimler

Çizim 1- Haydar Paşa Camii Planı
(Bağışkan'dan)

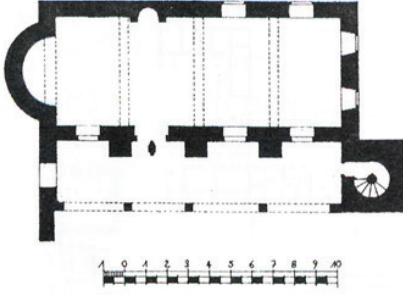
Resim 1- Haydar Paşa Camii
(DİA'dan)

Çizim 2- Ömeriye (Ömerge) Camii
Planı (Bağışkan'dan)

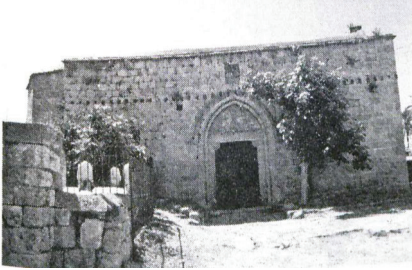
Resim 2- Ömeriye (Ömerge)
Camii (Evkaf'tan)

Çizim 3- Laleli Camii Planı
(Bağışkan'dan)

Resim 3- Laleli Camii Harimi
(Bağışkan'dan)

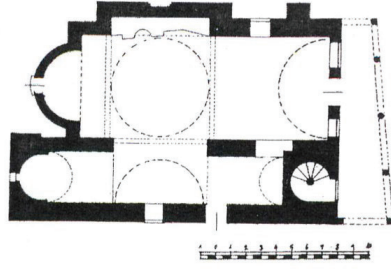
Resim 4- Mustafa Paşa Camii
(Bağışkan'dan)

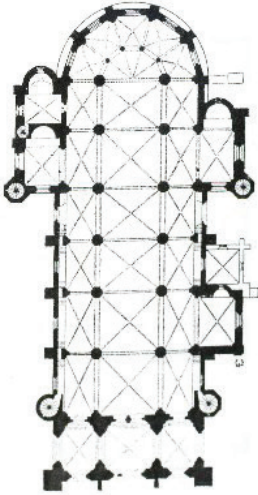
Resim 5- Tabakhane Camii
(Bağışkan'dan)

Resim 6- Yalova Camii
(Evkaf'tan)

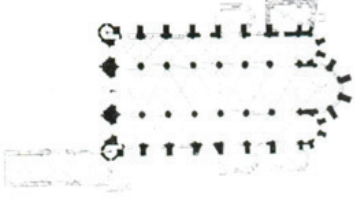
Çizim 4- Baf Ulu Camii Planı
(Bağışkan'dan)

Çizim 5- Selimiye Camii Planı
(Bağışkan'dan)

Resim 7- Selimiye Camii
(DİA'dan)

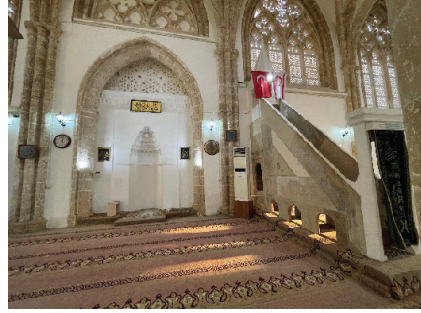
Çizim 6- Lala Mustafa Paşa Camii
Planı (Bağışkan'dan)

Resim 8- Lala Mustafa Paşa Camii

Resim 9- Lala Mustafa Paşa Camii
İç Mekanı

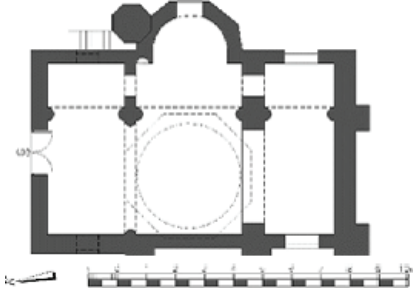
Resim 10- Lala Mustafa Paşa
Camii Mihrap ve Minberinden
Görünüş

Resim 11- Sinan Paşa Camii

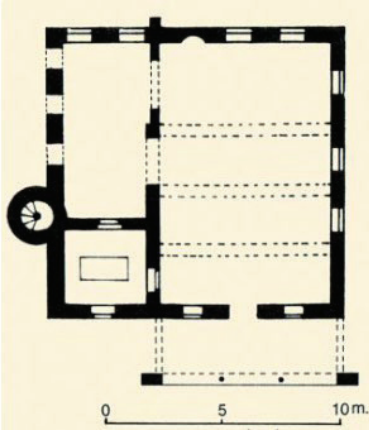
Resim 12- Sinan Paşa Camii

Çizim 7- Araplar Camii Planı
(Çağnan'dan)

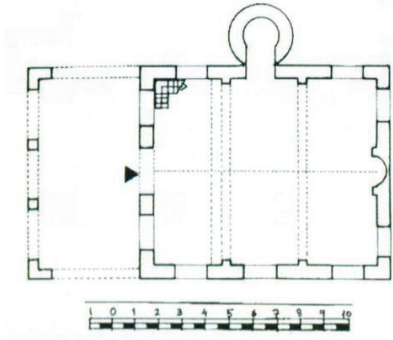
Resim 13- Araplar Camii
(Çağnan'dan)

Çizim 8- Bayraktar (Şehit
Alemdar) Camii Planı
(Aslanapa'dan)

Resim 14- Bayraktar (Şehit Alemdar)
Camii (Çağnan'dan)

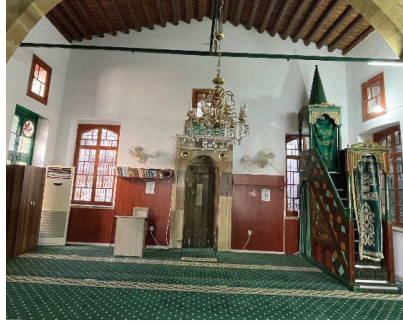
Çizim 9- İplikpazarı Camii Planı
(Bağışkan'dan)

Resim 15- İplikpazarı Camii

Resim 16- İplikpazarı Camii İç
Mekanı

Resim 17- İplikpazarı Camii
Mihrap ve Minberi

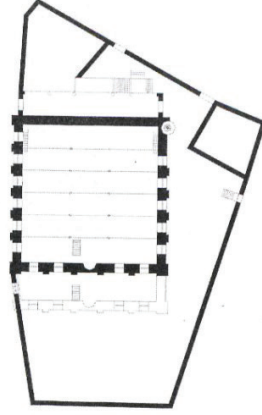
Resim 18- Arnavut Camisi
(Evkaf'tan)

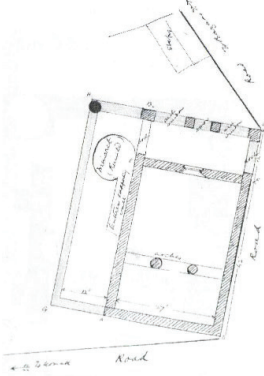
Resim 19- Larnaka Ulu Camii
(Evkaf'tan)

Resim 20- Larnaka Ulu Camii
(Bağışkan'dan)

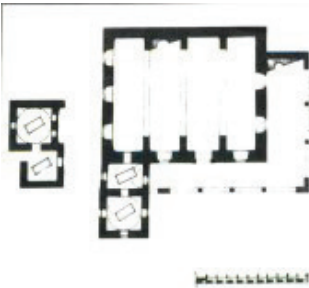
Çizim 10- Larnaka Ulu Camii
Planı (Bağışkan'dan)

Çizim 11- Baf Yeni Cami Planı
(Bağışkan'dan)

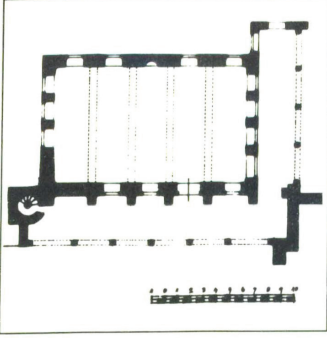
Resim 21- Baf Yeni Cami
(Evkaf'tan)

Çizim 12- Lefkoşe Yeni Cami
Planı (Aslanapa'dan)

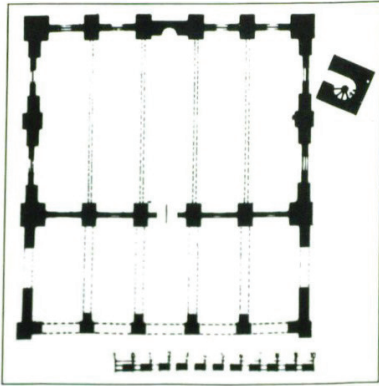
Resim 22- Lefkoşe Yeni Cami
(Aslanapa'dan)

Çizim 13- Turunçlu Camii Planı
(Aslanapa'dan)

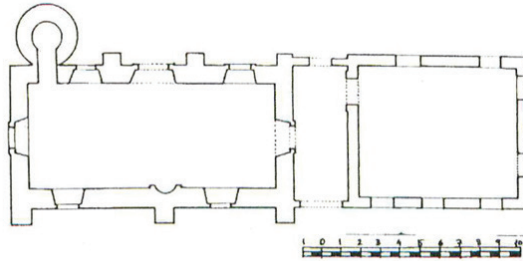
Resim 23- Turunçlu Camii

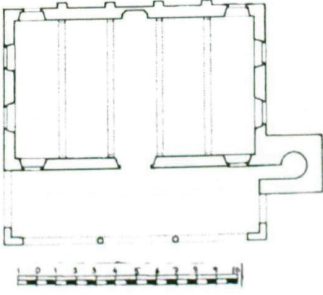
Çizim 14- Sarayönü Camii Planı
(Aslanapa'dan)

Resim 24- Sarayönü Camii (Tur-
kan'dan)

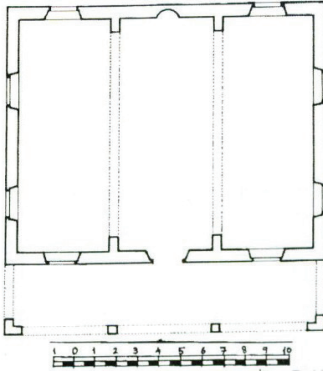
Çizim 15- Minareliköy Camii Planı (Bağışkan'dan)

Çizim 16- Pîrî Paşa (Minareli)
Camii Planı (Bağışkan'dan)

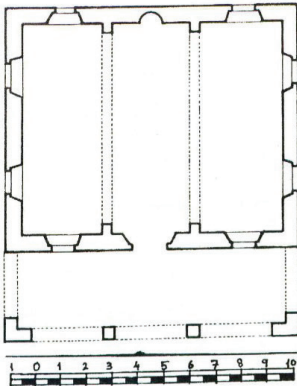
Resim 25- Pîrî Paşa (Minareli)
Camii (DİA'dan)

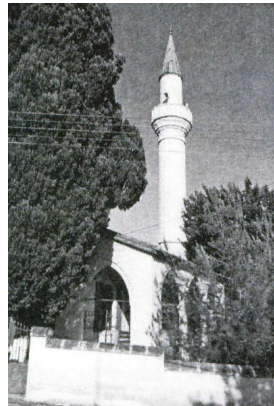
Çizim 17- Lefke Orta Camii Planı
(Bağışkan'dan)

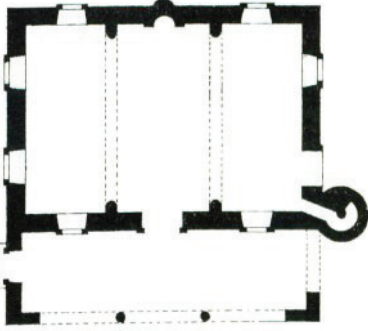
Resim 26- Lefke Orta Camii
(Bağışkan'dan)

Çizim 18- Lefke Aşağı Camii
Planı (Bağışkan'dan)

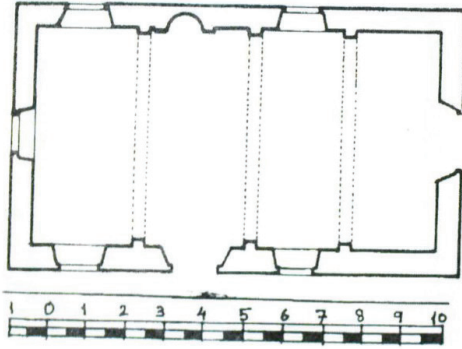
Resim 27- Lefke Aşağı Camii
(Bağışkan'dan)

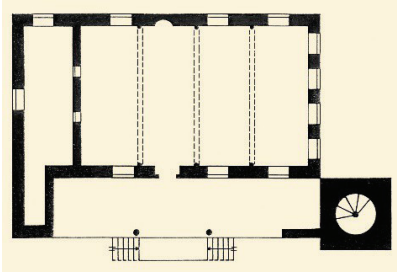
Çizim 19- Peristerona Köyü Camii Planı (Aslanapa'dan)

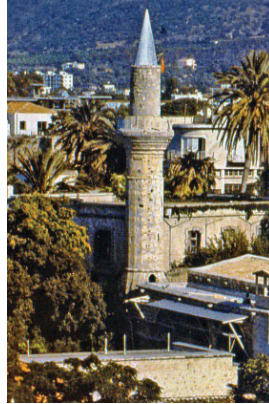
Resim 28- Peristerona Köyü Camii (Aslanapa'dan)

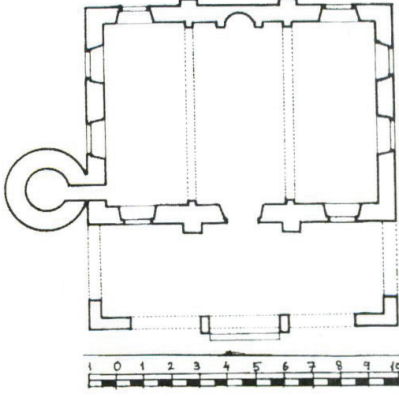
Çizim 20- Sazlıköy (Livadya) Camii Planı (Bağışkan'dan)

Çizim 21- Cafer Paşa (Ağa Cafer Paşa) Camii Planı (DİA'dan)

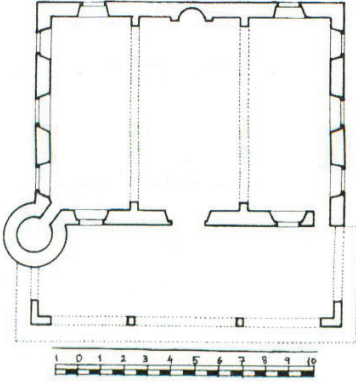
Resim 29- Cafer Paşa (Ağa Cafer Paşa) Camii (DİA'dan)

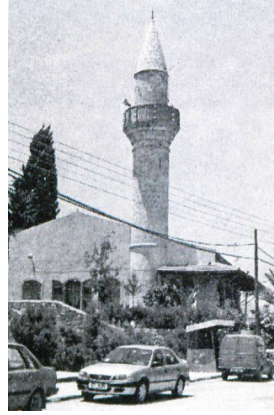
Çizim 22- Lapta Seyyid Mehmed
Ağa (Yukarı) Camii Planı
(Bağışkan'dan)

Resim 30- Lapta Seyyid
Mehmed Ağa (Yukarı) Camii
(Bağışkan'dan)

Çizim 23- Ozanköy (Kazafana)
Camii Planı (Bağışkan'dan)

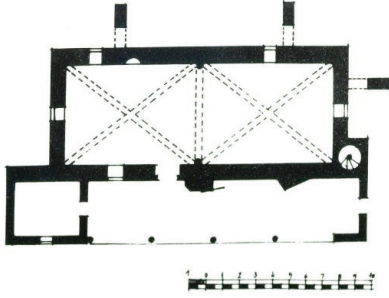
Resim 31- Ozanköy (Kazafana)
Camii (Bağışkan'dan)

Resim 32- Karşıyaka (Vasilya)
Camii (Bağışkan'dan)

Resim 33- Dere Camii (Evkaf'tan)

Çizim 24- Tuzla Camisi Planı
(Aslanapa'dan)

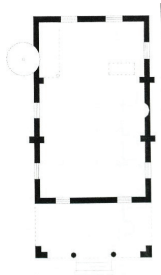
Resim 34- Tuzla Camisi
(Evkaf'tan)

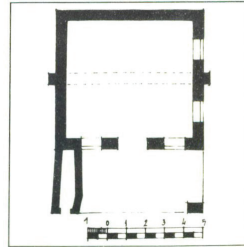
Resim 35- Dali Köyü Ziya Paşa
Camii (Evkaf'tan)

Resim 36- Dizdarköy (Nisu)
Camii (Evkaf'tan)

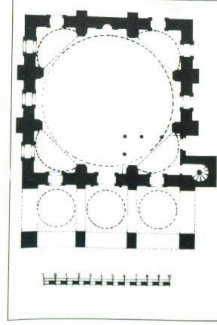
Çizim 25- Dizdarköy (Nisu) Camii
Planı (Bağışkan'dan)

Çizim 26- Tophane Camisi Planı
(Aslanapa'dan)

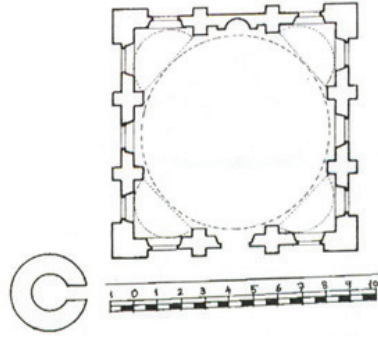
Resim 37- Tophane Camisi
(Bağışkan'dan)

Çizim 27- Arap Ahmet Paşa
Camisi Planı (Aslanapa'dan)

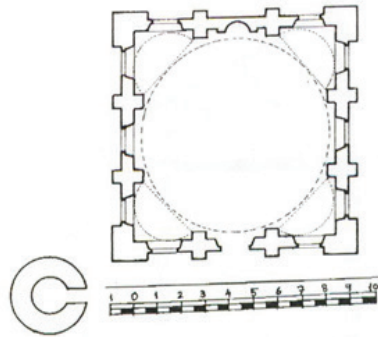
Resim 38- Arap Ahmet Paşa Camii

Çizim 28- Lapta Aşağı Camii
Planı (Bağışkan'dan)

Resim 39- Lapta Aşağı Camii
(Bağışkan'dan)

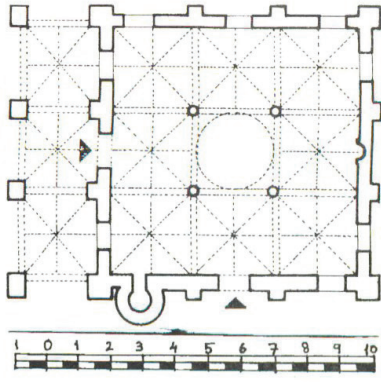
Çizim 28- Lapta Aşağı Camii
Planı (Bağışkan'dan)

Resim 40- Hala Sultan Camii Dış ve İç Mekânı (DİA'dan)

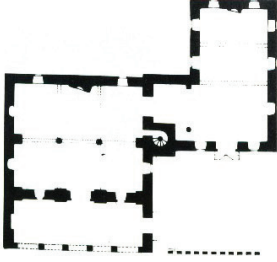
Resim 41- Zuhuri Tekkesi Camii (Evkaf'tan)

Çizim 30- Mehmetçik (Galatya)
Camii Planı (Bağışkan'dan)

Resim 42- Mehmetçik (Galatya)
Camii

Çizim 31- Limasol Cami-i Kebir
Planı (Aslanapa'dan)

Resim 43- Limasol Cami-i Kebir
İç ve Dış Görünüşü

Kıbrıs'ta Tasavvuf ve Lefkoşa Mevlevîhânesi

Ahmet ÖGKE*

Özet

Kıbrıs'ta tasavvufun tarihi, adanın müslümanlar tarafından fethiyle birlikte başlar. Bu tarihi, ister Muâviye'nin emriyle Kıbrıs adasını ilk defa fetih için H. 28 / M. 649 yılında gelen İslâm ordusunun adaya çıkışı ve burada şehid düşen Hala Sultan ile başlatalım, isterse Osmanlı Sultanı II. Selim zamanında 1571 yılında Kıbrıs'ın kesin olarak fethedilip İslâm toprakları arasına katılmasıyla başlatalım, bu gerçek değişmez. Hala Sultan Tekkesi ve Türbesi hâlâ ayakta ve yine Kıbrıs'ın kesin fethinin hemen sonrasında kurulan Lefkoşa Mevlevîhânesi de hâlâ ayakta. Esâsen Sultan II. Selim'e yakınlığıyla bilinen ve Kıbrıs'ın fethini gerçekleştiren ordu komutanı Lala Mustafa Paşa da bir Mevlevî idi. İşte böylece Kıbrıs'ın fethinde İslâm'ın fetih ruhunun yanı sıra en önemli motivasyon kaynaklarından biri olarak Tasavvuf ve Mevlevîlik apaçık karşımıza çıkmakta.

Adanın 1571'deki Osmanlı fethine, Şam Halvetî hankâhı şeyhi Noktacı Ali Dede'nin bir dervişi, Bektâşî Kutub Baba, ulemâdan Abdülaziz Efendi gibi zatlar iştirak etmiş, şehid olanlara bilâhère önce türbe yapılmış, daha sonra bu mekânlara mescid ve tekkeler eklenmiştir. Bunların başında Hz. Peygamber s.a.v.'in süt teyzesi Ümmü Harâm'ın türbesi ve tekkesi bulunmaktadır ki biz ona Hala Sultan demektediriz.

Dinî ve tasavvufî hayatın kolları hükmündeki tarikatların Kıbrıs'ın hemen bütün şehirlerinde tekke ve zâviyeler kurdukları kaynaklara yer almaktadır. Örneğin, Osmanlılar döneminde Anadolu'daki tarikatların en eskilerinden biri olan Eşrefiyye'nin İznik'teki dergâhının dördüncü postnişini Hamdî-i Evvel'in oğulları Abdülmü'min ve Lütfî efendilerin gayretleriyle Eşreflik adına Lefke'de bir tekke kurulmuştur. Bu tasavvufî ekolün

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Antalya. ahmetogke@akdeniz.edu.tr

mensupları ve özellikle de postnişinleri, şiir ve tasavvuf başta olmak üzere değişik alanlarda pek çok eserler vererek Kıbrıs'ın dinî ve kültürel hayatına katkıda bulunmuşlardır.

Kıbrıs'ta Mevlevî, Bektâşî, Kâdirî, Nakşî ve Celvetî tarikatlarına bağlı yaklaşık 18 kadar tekke inşa edilmiştir. Bazı tekkelerde bazen Halvetî şeyhleri de görev yapmışlardır. Kıbrıs'ta Mevlevîlik, 1593'te Lefkoşa Mevlevîhânesi ve daha sonra da Magosa Mevlevîhânesi'nin açılmasıyla birlikte kök salmıştır. Hala Sultan ve Kutub Osman tekkeleri bir ara Mevlevî şeyhlerince idare edilmiştir.

İşte bu bildiride; genelde Kıbrıs'ta tasavvufî ekoller, tekkeler ve icra ettikleri işlevler, adanın tarihî, dînî, edebî, fikrî, ahlâkî ve mânevî değerlerinin inşası ve yaşatılmasında gösterdiği etkileri ele alınacak; Lefkoşa Mevlevîhânesi özelinde de tarihî süreç içerisinde Kıbrıs'taki tasavvufî hayata ve toplumdaki yansımalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Tasavvuf, Tarikatlar, Mevlevîlik, Mevlevîhâneler,

Sufism and Nicosia Mevlevi House in Cyprus

Abstract

The history of Sufism in Cyprus begins with the conquest of the island by the Muslims. Let's start this history with the arrival of the Islamic army, which came to the island in H. 28 / M. 649 for the first time to conquer the island of Cyprus by the order of Muawiya, and Hala Sultan, who was martyred here, or the Ottoman Sultan II. Let's start with the definitive conquest of Cyprus in 1571 during the reign of Selim and its inclusion among the Islamic lands, this fact does not change. The Hala Sultan Dervish Lodge and Tomb are still standing, and the Nicosia Mevlevi House, which was established right after the definitive conquest of Cyprus, is still standing. Actually, Sultan II. Lala Mustafa Pasha, the army commander who was known for his closeness to Selim and who realized the conquest of Cyprus, was also a Mevlevi. Thus, in the conquest of Cyprus, Sufism and Mevlevism are clearly seen as one of the most important sources of motivation, as well as the spirit of conquest of Islam.

In the Ottoman conquest of the island in 1571, individuals such as a dervish of Noktacı Ali Dede, the sheikh of the Halveti khan of Damascus, Bektashi Qutb Baba, and one of the ulema Abdulaziz Effendi participated, firstly mausoleums were built for the martyrs, and later mosques and lodges were added to these places. At the beginning of these, Hz. There is the mausoleum and lodge of Umm Haram (we call her Hala Sultan), the foster aunt of the Prophet s.a.v.

It is found in the sources that the sects, which are the branches of religious and sufistical life, established dervish lodges and zaviyes in almost all cities of Cyprus. For example, during the Ottoman period, a lodge was established in Lefke in the name of Eşrefiyye, with the efforts of Abdülmü'min and Lütü Efendi, sons of Hamid-i Evvel, the fourth post of the dervish lodge of Eşrefiyye, one of the oldest sects in Anatolia. Members of this sufistical school, and especially its followers, contributed to the religious and cultural life of Cyprus by producing many works in different fields, especially poetry and sufism.

About 18 lodges affiliated to the Mevlevi, Bektashi, Kadiri, Nakshi and Celveti sects were built in Cyprus. Halveti sheiks also served in some lodges. Mevlevi order in Cyprus took root in 1593 with the opening of the Nicosia Mevlevi Lodge and later the Famagusta Mevlevi Lodge. Hala Sultan and Qutb Osman lodges were ruled by Mevlevi sheikhs for a while.

Here in this statement; In general, Sufi schools, lodges and their functions in Cyprus, and their effects on the construction and survival of the island's historical, religious, literary, intellectual, moral and spiritual values will be discussed; In particular, the Nicosia Mevlevi House will try to shed light on the mystical life in Cyprus and its reflections in the society during the historical process.

Keywords: Cyprus, Sufism, Sects, Mevlevism, Mevlevi House in Nicosia

1. KIBRIS'TA İSLÂM ve TASAVVUF

1.1. KIBRIS'IN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ

İslâm'ın 3. Halîfesi Hz. Osman (r.a.)'ın izni ve tâlimâtıyla dönemin Suriye vâlisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ö. 60/680) Doğu Roma İmparatorluğu elinde bulunan Kıbrıs üzerine H. 28 / M. 648-49 yılında düzenlediği deniz seferine, ashâb-ı kirâmdan pek çok gönüllünün yanı sıra Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) ile hanımı 86 yaşındaki Ümmü Harâm¹ (ö. 28 / 648) da katılmıştır. Muâviye, Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i (ö. 36/656) de sefere çağırır. Müslüman filosu 649 yılı ilkbaharında 1700 gemiyle Akkâ'dan denize açılır. Muâviye, filonun idaresini Abdullah b. Sa'd Ebû Serh ile Abdullah b. Kays'a vermiştir. Müslümanlar Kıbrıs'ın merkezi Konstantia önünde karaya çıkarak şehri kuşatırlar. Karaya çıkıldığı sırada Ümmü Harâm bineğinden düşerek ölür ve burada defnedilir.²

Hala Sultan Tekkesi'nde bulunan kabri bugün de ziyaret edilmektedir. İşte çok sayıda sahâbenin şehid olduğu bu kuşatma sonunda "7200 altın vergi ödenmesi ve müslümanlara saldırılmaması" şartıyla yapılan bir anlaşmayla Kıbrıs, müslümanlar tarafından barış yoluyla ilk kez fethedilmiştir.³

Adanın 1571'deki Osmanlı fethi öncesi adada 20 bin nüfus olduğu düşünülmektedir. Fetihle birlikte adada iskân siyaseti gereği Anadolu'dan 8 bin aile göç ettirilmiştir.

Kıbrıs'taki tasavvufî düşünceyi ve yaşantıyı ana hatlarıyla ele alacak olursak:

1.2. KIBRIS'TA TASAVVUF

Kıbrıs'ta Mevlevî, Bektâşî, Kâdirî, Nakşî, Rifâî ve Celvetî tarikatlarına bağlı yaklaşık 20'yi aşkın tekke inşa edilmiştir. Bazı tekkelerde bazen Halvetî şeyhleri de görev yapmışlardır. Kıbrıs'ta Mevlevîlik, 1593'te Lefkoşa Mevlevihânesi ve daha sonra da Magosa Mevlevihânesi'nin açılmasıyla birlikte kök salmıştır. Hala Sultan ve Kutub Osman tekkeleri de bir ara Mevlevî şeyhlerince idare edilmiştir.⁴

¹ Geniş bilgi için bk.: Kandemir, M. Yaşar, "Ümmü Harâm", *DİA*.

² Demirkent, Işın, "Kıbrıs (Tarih)", *DİA*.

³ Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", *DİA*.

⁴ Öztürk, Mehmet Cemal, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, 2017, s. 625.

Dinî ve tasavvufî hayatın kolları hükmündeki tarîkatların Kıbrıs'ın bütün şehirlerinde tekke ve zâviyeler kurdukları kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin, Osmanlılar döneminde Anadolu'daki tarîkatların en eskilerinden biri olan Eşrefiyye'nin İznik'teki dergâhının dördüncü postnişini Hamdî-i Evvel'in oğulları Abdülmü'min ve Lütfi efendilerin gayretleriyle Eşrefîlik adına Lefke'de bir tekke kurulmuştur. Bu tasavvufî ekolün mensupları ve özellikle de postnişinleri, şiir ve tasavvuf başta olmak üzere değişik alanlarda pek çok eserler vererek Kıbrıs'ın dinî ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁵

1.2.1. Hala Sultan Tekkesi

Hala Sultan Külliyesi bugün Kıbrıs'ın Rum kesiminde, Larnaka şehrinin güneyinde Tuz gölünün yakınında yer almakta olup türbe, câmi, tekke, çeşme ve mezarlıktan oluşan bir manzumedir. 1571 tarihinde Osmanlı'nın adayı fethetmesiyle Hala Sultan kabri ihyâ edilmiştir. 1760 senesinde Şeyh Hasan Efendi tarafından üzerine bir türbe inşa edilmiş, türbenin çevresinde, Silâhdar Kaptanbaşı Mustafa Ağa tarafından bir şadırvan ve bir tekke yapılmıştır. 1816 yılında ise Kıbrıs muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi tarafından câmi yaptırılarak küçük bir külliye teşekkül ettirilmiştir.⁶ Câminin aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷

25 kadar şeyhin postnişinlik yaptığı Hala Sultan Tekkesi ve Türbesinin 18. yüzyılda bir ara Mevlevî şeyhlerinin kontrolünde olduğu, ancak aynı yüzyılın başlarından itibaren Nakşibendî şeyhlerinin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸

1.2.2. Kıbrıs'ta Mevlevîlik

Kıbrıs'ta yayılma imkânı bulan en eski tarîkatlardan biri Mevlevîlik'tir. Esâsen Sultan II. Selim'e yakınlığıyla bilinen ve Kıbrıs'ın fethini gerçekleştiren ordu komutanı Lala Mustafa Paşa da bir Mevlevî idi. Yine Kıbrıs'ın fetih tarihini, bir Mevlevî şeyhi olan Ârif Dede yazmıştır.

⁵ Topal, Mehmet, "Lefke'de Osmanlı Vakıfları", *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, Ankara, 2017, c. II, s. 717.

⁶ Küçükdağ, Yusuf, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitâbevi, Konya, 2005, s. 385.

⁷ Yılmaz, Necdet, "Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekkesi ve Son Şeyhi Musa Kâzım Efendi", *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, 2017, s. 810.

⁸ Yılmaz, "Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekkesi ve Son Şeyhi Musa Kâzım Efendi", s. 816.

Daha sonra 1593 yılında Kıbrıs'ta kurulan ilk tekke hüviyetindeki Lefkoşa Mevlevîhânesi çevresinde Mevlevîlik teşkilâtlanarak adanın en etkin tasavvuf zümrelerinden biri olmuştur. Bilâhare Magosa Mevlevîhânesi de açılarak bu etki daha da artmıştır.⁹ Kaynaklarda "Mevlevî Tekkesi" olarak da geçen Magosa Mevlevîhânesi'nin 18. yüzyıl başlarında hizmet verdiği kesin olarak bilinmektedir.¹⁰

Kıbrıs'taki bu iki Mevlevîhâne dışında, 18. yüzyıl başlarında Tuzla'daki Hala Sultan Tekkesi'ne de kısa süreliğine Mevlevî şeyhi atanmıştır. Yine bir Celvetî tekkesi olan Kutub Osman Efendi Tekkesi'ne de Mevlevî şeyhleri atanmıştır.¹¹ Öte yandan Tuzla kazasına bağlı İskele kasabasında bulunduğu anlaşılan Bektâşî dergâhı Zuhûrî (Zuhûrât) Baba Tekkesi'ne 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Bektâşîliğin de yasaklanması sonrasında 18. yüzyılın sonlarına doğru Mevlevî şeyhleri tâyin olunmuştur.¹² Yine Lefkoşa'da bulunan Kırklar (Karadonlu Can Baba) Bektâşî Tekkesi de Melâmî-Mevlevî şeyhlerin idaresine verilmiştir. 1908 yılına kadar bu tekkenin bilinen son postnişini, Melâmî-Mevlevî Şeyhi Hacı Feyzullah Baba Erenler'dir.¹³ Ayrıca tarihin değişik dönemlerinde Limasol'da Pîrî Dede Dergâhı'nda, Baf'ta Mehmed Bey Ebûbekir Câmîi'nde ve Aşağı Baf'ta Hacı Mehmed Baba Tekkesi'nde de Mevlevî âyin-i şerîfleri icrâ edilmiştir.¹⁴

1925'te Türkiye'de tekke ve zâviyeler kapatıldıktan sonra Halep Mevlevîhânesi'ne bağlanan Lefkoşa Mevlevîhânesi, son postnişin Şamlı Selim Dede'nin 1953'te vefâtına kadar faâliyetlerini sürdürmüştür.¹⁵

1.2.3. Kıbrıs'ta Bektâşîlik

Tarihi Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethiyle eşdeğer bir diğer tarikat Bektâşîlik'tir. 1571'de adanın fethine Bektâşî Kutub Baba da katılmış

⁹ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 382.

¹⁰ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 387.

¹¹ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 382.

¹² Maden, Fahri, "Kıbrıs'ta Bektâşî Tekkeleri", *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, 2017, s. 663.

¹³ Maden, "Kıbrıs'ta Bektâşî Tekke ve Türbeleri", s. 664.

¹⁴ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 382.

¹⁵ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", ss. 626-627.

ve Yeniçeri Ocağı'ndaki bir Bektâşî taburu da görev almıştır. Bu Bektâşîler ve fetih sonrası adaya yerleştirilen bin kişilik Yeniçeri garnizonu, adada Bektâşîliğin ilk nüvesini oluşturmuşlardır. Lefkoşa'daki Yeniçeri garnizonu, Alemdar (Bayraktar) Baba Tekkesi'nin yakınında bulunduğu Ömeriye mahallesinde yer almaktaydı.¹⁶

Lefkoşa'da Yediler, Kara Baba, Kurt Baba, Kaçkaç (Akkaş) Dede, Edhem Dede Türbeleri; Yitik Dede mezarı ve Üçler Türbesi ile Girne Kapısı Türk mezarlığındaki Genç Abdal ve Cenk Abdal Türbeleri adanın fethinde görev alan gazi dervişlere işaret etmektedir. Abdalân-ı Rum ve Kalenderî dervişleri olarak anılan bu zâtlar, fetih sırasında adaya Hacı Bektaş-ı Velî irfânını getirmişler ve böylece adada Bektâşîlik ortaya çıkmıştır.

Adada zaman içerisinde Larnaka'da Zuhûrî (Zuhûrât) Baba, Lefkoşa'da Alemdar Gazi / Bayraktar Baba, Kutub (Kurt) Baba ve Kırklar (Karadonlu Can Baba) tekkesi, Baf'ta Hasan Baba ve Tuzla'da Türâbî Ali Baba tekkesi gibi tekkeler, tarihte adadaki Bektâşîliği temsil etmiştir.¹⁷

1.3. Kıbrıs'ta Nakşbendîlik

Nakşbendîliğin adaya ne zaman geldiği tam olarak tespit edilememektedir. Bununla birlikte adanın değişik yerlerindeki çok sayıdaki tekkede Nakşî şeyhlerinin faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. Örneğin 18. asrın başlarından itibaren Hala Sultan Tekkesi'nde Nakşî şeyhleri postnişinlik yapmaya başlamıştır.¹⁸

18. yüzyıl başlarında Hala Sultan Tekkesi'ne atandığı bilinen ilk Nakşî şeyhi olan Şeyh el-Hâc Abdürrahîm-i Özbekî'den (ö. 1156 / 1749) itibaren tekkenin son şeyhi (1955'te görevi bırakan) Musa Kâzım Efendi'ye (ö. 1964) kadar hep Nakşbendiyye tarîkatı meşâyihî görev yapmıştır. Dolayısıyla Hala Sultan tekkesinin son üç asırlık tarihinde hep Nakşî şeyhlerinin görev yaptığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında 20 kadar Nakşî şeyhi Hala Sultan Tekkesi'nde vazife yürütmüştür.¹⁹

¹⁶ Maden, "Kıbrıs'ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri", ss. 661-662.

¹⁷ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 628; Maden, "Kıbrıs'ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri", s. 662.

¹⁸ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 626.

¹⁹ Yılmaz, "Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekkesi ve Son Şeyhi Musa Kâzım Efendi", ss. 815-816. Söz konusu tekkede görev yapan *Nakşî* şeyhlerinin silsilesi için bu çalışmanın "Hala Sultan Tekkesi" başlığına bakılabilir.

Türâbî Ali Baba Bektâşî Tekkesi'nde de bir ara Nakşbendiyye tarîkatına mensup şeyhlerin Nakşî usûlüne göre hatm-i hâcegân yaptırdıkları ve bu tarîkatın esaslarına göre faâliyet yürüttükleri, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.²⁰

Yine Lefkoşa'nın Haydarpaşa mahallesindeki Kâdirî – Rifâî şeyhi Kara Baba türbesi ve tekkesinde de Nakşî şeyhleri bir süre şeyhlik yapmışlardır.²¹

Bir Bektâşî tekkesi olan Zuhûrî (Zuhûrât Baba) Tekkesi de 1826'da seddedildikten sonra, 1830'dan itibaren Nakşbendiyye tarîkatına mensup şeyhler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. İlk olarak Dağıstânî Mehmed Efendi türbedarlığa getirilmiştir. Daha sonra 1864'te Şeyh Hâfız Mehmed b. Hızır Halife, 1865'te Hâfız Hasan Efendi, 1869'da Nakşî şeyhi Hâfız Hüseyin Baba tâyin olunmuştur.²²

Vaktiyle Tuzla kasabası yakınında bulunan Şeyh Berâbetî türbesi de türbedar tâyini dolayısıyla 1765 yılına ait bir berât sûretinde “eş-Şeyh Berâbetî Türbesi” olarak geçmektedir. Nakşbendî tarîkatı şeyhlerinden olduğu anlaşılan Berâbetî lakaplı bir zâta ait, 18. asırda ortaya çıkan bir türbedir. 19. yüzyılda yıkıldığı tahmin edilmektedir.²³

Görüldüğü üzere Kıbrıs'ta Nakşbendîlik, özellikle Hala Sultan Tekkesi çevresinde teşkilâtlanmış, 1826'dan itibaren kapatılan pek çok Bektâşî tekkesi de Nakşbendiyye tarîkatına devredilerek faâliyetlerini yakın zamana kadar sürdürmüştür. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin en çok güvendiği iki tarîkattan biri olarak Nakşbendîlik, özellikle son asırlarda adada öne çıkmıştır.

Bütün bunların yanı sıra, yakın zamanda vefat eden Şeyh Nâzım Kıbrıs'ın (d. 21 Nisan 1922, Larnaka / Kıbrıs – ö. 7 Mayıs 2014, Lefkoşa / KKTC) de Nakşbendiyye tarîkatına müntesip olduğu dikkate alınırca, adanın özellikle son üç asrında Nakşîliğin ağırlığı ve etkinliği göze çarpar.

²⁰ Maden, “Kıbrıs'ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri”, s. 681.

²¹ Öztürk, “Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri”, s. 629; Küçükdağ, “Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri”, s. 391.

²² Öztürk, “Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri”, s. 628.

²³ Küçükdağ, “Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri”, s. 391.

1.4. Kıbrıs'ta Celvetîlik

Adaya Celvetîlik, 1690'da Magosa'ya sürgün edilen Atpazârî Osman Fazlî Efendi ile gelmiştir. Bazı kaynaklarda Halvetî olarak anılan Osman Efendi, kısa bir süre sonra irtihâl etmiştir. Esasen Celvetîlik, Halvetiyye'den doğmuş bir tarîkattir. Önce türbe, bilâhare mescid ve tekke yapılmıştır.²⁴

8Magosa surununun dışında, Akkule Kapısı'nın karşısındaki eski Türk mezarlığı içindeki tekke, türbe ve mescidden oluşur.

Atpazârî Osman Fazlî Efendi bazı metinlerde Bektâşî ve Melâmî olduğu ifade edilse de bu bilgi doğru değildir. Zira kendisinin tarîkat silsilesi Celvetî'dir. Ayrıca hakkında yapılan üç bilimsel tez sahibi de onun Celvetî olduğu konusunda hem-fikirdirler.²⁵

1.5. Kıbrıs'ta Kâdirîlik

Osmanlı döneminde Magosa kazâsında gösterilen Ağlayan Dede Tekkesi, bir Kâdirî zâviyesiydi. Tekkenin kurucu şeyhi Mustafa Resmî Âhî Hz., Kâdiriyye tarîkatinin Resmîyye kolunun kurucusu bir pîr-i sânidir. 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Mustafa Âhî Hz., 1792'de Kıbrıs'a, Magosa kalesine gönderilen Mustafa Resmî Âhî Hz., 41 gün sonra Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.²⁶

Osmanlılar döneminde Anadolu'daki tarîkatların en eskilerinden biri olan Kâdirîliğin Eşrefiyye kolunun İznik'teki dergâhının dördüncü postnişini Hamdî-i Evvel'in oğulları Abdülmü'min ve Lütfî efendilerin gayretleriyle Eşrefîlik adına Lefke'de bir tekke kurulmuştur.²⁷

Ayrıca Kıbrıs'taki Kâdirî tekkeleri arasında Lefkoşa'da Şeyh Hafız Hasan Efendi Tekkesi / Kâdirî Hankâhı da sayılmaktadır.²⁸

²⁴ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 626.

²⁵ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", ss. 627-628.

²⁶ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 629; Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 392; <http://mustafaahmi.net/mustafaahmi/hayati/hayati.html>; <http://mufidyuksel.com/fatihte-kadiri-resmi-tekkeleri-mufid-yuksel.html>.

²⁷ Topal, "Lefke'de Osmanlı Vakıfları", s. 717.

²⁸ Çam, Mevlüt, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, Ankara, 2017, c. II, s. 792.

Yine 1316/1900 tarihli bir belgeye göre, Lefkoşa Kâdirî tekkesini tesis eden Şeyh Mehmed Efendi'nin hiçbir geliri olmayıp, müftü ve memûrîn ve ahâli tarafından mühürlenene istidâ ile münasip maaş tahsisi istenmektedir.²⁹

1.6. Kıbrıs'ta Rifâîlik

Adada Kâdirîlik ve Rifâîliğin en belirgin izine, Kara Baba Tekkesi ve türbesinde rastlanmaktadır. Lefkoşa'nın Haydarpaşa mahallesindeki zâviyenin inşâ tarihi bilinmemektedir.

Kıbrıs'ın fethi sırasında şehit olduğu söylenen Kâdirî-Rifâî tarîkatı şeyhi Kara Baba adına yaptırılan türbe bölümü, bu tarikat külliyesinin ilk yapısıdır. Bir ara Nakşbendiyye tarîkatına mensup şeyhlerin de postnişinlik yaptığı Kara Baba tekkesi, 1947'den sonra bakımsızlıktan yıkılmıştır. Kıbrıs'ın mübarek yerlerinden sayılan türbe, 1996 yılında tamir edilmiş ve 5 Nisan 1996 yılında ziyarete açılmıştır.³⁰

1.7. Kıbrıs'ta Tarikat Mensubiyeti Bilinmeyen Tekke ve Türbeler

1.7.1. Hz. Ömer Tekkesi

Girne'de deniz kenarında kayalık bir mevkidedir. Tekke meşrutasındaki türbede yedi kabir bulunmaktadır. Anlatıldığına göre, Hz. Osman zamanında Kıbrıs kuşatılırken İslâm ordusunda görevli Ömer adlı komutanla onun emrindeki yedi asker, türbenin bulunduğu yerde şehit düşmüş, hemen oraya defnedilmişlerdir.³¹

1.7.2. Azîziye / Aziz (Abdülaziz) Efendi³² Tekkesi

1571 yılında Lefkoşa'nın fethi sırasında şehid olan ordu şeyhi olan Abdülaziz Efendi'nin türbesi, Sultan II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Sonradan mescid ve ihtiyaca cevap verecek kadar oda yapılarak tekke hâline getirilmiştir. Günümüze intikal eden mescid ve türbe, Belediye pazarı içinde yer alır. Şeyh Abdülaziz Zâviyesi, "Azîziye Tekkesi" diye de bilinir.

²⁹ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 631.

³⁰ Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 629; Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 391.

³¹ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", ss. 392-393; Çam, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", s. 792.

³² Çam, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", s. 792.

1.7.3. Lala Mustafa Paşa Zâviyesi

Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa'nın belirlediği vakfiye kurallarına göre, Kıbrıs'ın bir diğer önemli şehri olan Magosa'ya dışarıdan gelen misafirlerin parasız kalabilmeleri için, burada bir tekke binâsı yapılması istenmektedir.³³ Buradan da anlaşıldığına göre Lala Mustafa Paşa Zâviyesi, Magosa Kalesi içindeydi.

1.7.4. Pîrî Dede Zâviyesi

Limasol kazâsında bulunduğu kaydedilen Pîrî Dede Zâviyesi'nin adı iki arşiv belgesinde geçmektedir. Pîrî Zâviyesi olarak da anılan bu tarikat yapısının türbe bölümü Pir Ali Dede'ye ait olup, 1839'da yeniden düzenlenmiştir. Pîrî Dede Zâviyesi, muhtemelen 19. asır sonlarında yıkılmıştır. Türbe binâsı ise hâlen ayaktaadır.³⁴

2. LEFKOŞA MEVLEVÎHÂNESİ

2.1. Tarihçe

Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethinden sonra kurulan en eski tarikat yapılarından olan Lefkoşa Mevlevîhânesi, fetihde bizzat yer alan Ahmed Paşa tarafından 1002 H. / 1593 M. yılında yaptırılmıştır. Emine Hanım adında bir muhibbânın da arsasını bağışlaması üzerine Mevlevîhâne genişletilerek kesme taşlarla inşa edilmiştir. Lefkoşa Kalesi'nin Girne Kapısı ilerisinde bugünkü Vakıflar Çarşısı yanındadır. Türbe, mescid, semâhâne, derviş odaları, mutfak ve misâfirhâneden oluşur. Mevlevîhâne, Akdeniz yolunu kullanarak hacca giden Müslümanlara, tüccarlara, yolculara ve düşkünlere hizmet ederek Kıbrıs'ta önemli bir müessese hâline gelmiştir.³⁵

³³ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", ss. 389-390.

³⁴ Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 392; Çam, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", s. 791.

³⁵ Çam, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", s. 785, 787; Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", s. 386; Kaya, Bayram Ali, "Lefkoşa Mevlevîhâne'nin Şâir Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede", *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1/1, Mayıs 2017, s. 16; Gökçalp, "Kıbrıs'ta Mevlevîlik: Geçmiş ve Şimdi", s. 549; Polat, Hümeysra Yaman, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2020, s. 12.

Lefkoşa Mevlevîhânesi, 1607'de (H. 1016) Serdar Ferhat Paşa tarafından genişletilmiş ve Konya'dan mektupla "Mesnevîhan" istenmiştir. Konya'dan Mevlevîhâne'ye şeyh olarak "Seccâde-i Hazret-i Mevlânâ'dan Dervîş Sa'eddin Efendi" gönderilmiştir.³⁶

Lefkoşa Mevlevîhânesi, 1822, 1847, 1934, 1963 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiştir. Günümüzde ise sadece kubbeli türbe ile ahşap örtülü semâhâne ve mescid bölümleri ayakta kalabilmiştir. Mevlevîhâne'nin dervîş hücreleri ve mutfağı ile öteki bölümleri, faaliyetlerine son verildiği 1954 yılından sonra, 1956 yılına kadar çocuk yuvası olarak kullanılmıştır. Kısa bir dönem de Güzel Sanatlar Derneği olarak kullanılan Mevlevîhâne, 1961 yılında Konya Mevlânâ Müzesi Müdürü Mehmet Önder tarafından "Kıbrıs Türk Müzesi" olarak düzenlenmiştir. Mevlevîhâne, 1963 yılında yapılan onarımlarla ilk Türk müzesi olarak 30 Nisan 1963'te Kıbrıs Türk Etnografya Müzesi olarak hizmete açılmıştır.³⁷

8 Mart 1959'da Saray Otel'in temel atma töreninde yaptığı konuşmada, Evkaf Yüksek Meclisi Başkanı Dr. Fazıl Küçük: "Allah'ın izniyle Kıbrıs Mevlevî tekkesini de yıkacağız!" gibi büyük bir garâbet şâheseri cümleye imza atabilmiştir.³⁸

2002'ye gelindiğinde, Eski Eserler ve Müzeler Dairesi, Lefkoşa Mevlevîhânesi'ni yeniden tâdîlâtan geçirerek Mevlevî Müzesi olarak düzenlenmiş ve müze 17 Aralık 2002 Şeb-i Arûs yıldönümündeki Semâ Âyin-i Şerîfiyle yeniden açılarak yeni bir döneme girilmiştir.³⁹

2.2. Lefkoşa Mevlevîhânesi'nde Görev Yapan Şeyhler

- 1) Hacı Abdullah Efendi: 1593-1607 yılları arasında şeyhlik yapmıştır.

³⁶ Akgün, Sibel, "Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Yeri", *Belleten*, Aralık 2010, c. LXXIV, sayı: 271, ss. 770-771.

³⁷ Akgün, "Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Yeri", s. 773; Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 626.

³⁸ Korun, Turhan, "Allah'ın İzniyle Mevlevî Tekkesini de Yıkacağız", *Poli Dergi*, 1.7.2012, <https://haberkibris.com/allahin-izniyle-mevlevi-tekkesini-de-yikacagiz-2012-07-01.html>.

³⁹ Gökalp, "Kıbrıs'ta Mevlevîlik: Geçmiş ve Şimdi", s. 553.

- 2) İbrahim Hatib Efendi: 1593-1607 yılları arasında Hâfız Mustafa Efendi ile birlikte şeyhlik yapmıştır.
- 3) Hâfız Mustafa Efendi: 1593-1607 yılları arasında İbrahim Hatib Efendi ile birlikte şeyhlik yapmıştır.⁴⁰
- 4) Karamânî Hamza Dede: Şam Mevlevîhânesi'nde şeyhlik görevini icrâ ederken Kıbrıs Mevlevîhânesi'nin inşa edilmesi üzerine oraya şeyh olarak atanmıştır. Üç yıl sonra yeniden Şam Mevlevîhânesi'ne tâyin edilmiş fakat Şam'a dönüş yolculuğunda esir düşmüştür. Mevlâna Müzesi Arşivinde yer alan bir belgede Karamanî Hamza Dede'nin Konya'dan atanan ilk şeyh olarak kayıtlara geçtiği ve vazifesine 1015/1606-07 yılında atandığı görülmektedir.⁴¹
- 5) Sa'eddin b. Muharrem Efendi (1607): Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Konya merkez âsitânesince atandığı bilinen ilk şeyhidir.
- 6) Dânişî Ali Dede (İlmî Dede): bir dönem sonra Kıbrıs Mevlevîhânesi'ne şeyh olarak atanmıştır. 1055/1645-46 yıllarında şeyhlik makamına geçmiştir. Kıbrıs'taki görevinden sonra Kudüs Mevlevîhânesi'ne gönderilmiştir. 1095/1683 yılında ise vefat etmiştir. Siyâhî Mustafa Dede ona intisab ederek ondan feyz almıştır.⁴²
- 7) Siyâhî Mustafa Dede: Dânişî Ali Dede'nin Kudüs Mevlevîhânesi'ne tâyiniyle boşalan şeyhlik makamına geçmiştir. Kıbrıs'taki hizmetlerinin ardından Gelibolu Mevlevîhânesi'ne tâyin olmuştur. Çanakkale'den de Mısır Mevlevîhânesi'nde çıkan bir karışıklık üzerine Mısır'a gönderilmiştir. Gerekli düzeni sağladıktan sonra tekrar ilk yeri olan Lefkoşa Mevlevîhânesi'ne gelen Siyâhî Mustafa Dede, 1122/1710 tarihinde hayata gözlerini yumarak Lefkoşa Mevlevîhânesi'ne defnedilmiştir.⁴³

⁴⁰ Cihangir, Yurdal, "Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi, Mevlevîlik ve Mevlânâ", <https://repository.uma.ac.ir/handle/62.lefkosha.pdf>, (Erişim tarihi: 18.09.2021), s. 5; Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, ss. 13-14.

⁴¹ Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, s. 14.

⁴² Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, s. 14.

⁴³ Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, s. 16.

- 8) el-Hâc Mehmed Sabri Dede H. 1132 (M. 1719): Atanan ilk şeyh ile arasında yüz yıl kadar bir süre vardır. Bu zaman diliminde Mevlevîhâne'ye Sa'deddin Efendi'den önce olduğu gibi ya tekke vakıflarına mütevellilik edenler sahip çıkmışlar ya da kaynaklardaki boşluklar nedeniyle bunların saptanması bugüne kadar mümkün olmamıştır.
- 9) Ârif Dede (Mevlevî şeyhi Siyâhî Dede'nin oğlu, vefatı H. 1138/M. 1725).
- 10) Hızır (Handi) Dede (aslen Kıbrıslı olup vefatı, H. 1140/M. 1727).
- 11) Sadri Dede (atanma tarihi H. 1132/M. 1719).
- 12) Mehmed Ârif Dede (aslen Konyalı olup vefatı, H. 1179/M. 1765).
- 13) Seyyid Abdullah Dede (aslen Kıbrıslı olup şeyhliğe atanma yılı H. 1179/M. 1765).
- 14) Mustafa Dede (aslen Kıbrıslı olup vefat, H. 1228/M. 1813).
- 15) Feyzullah Efendi (vefatı, H. 1267/M. 1850).
- 16) Mustafa Safvet Dede (Feyzullah Efendi'nin oğlu, atanma yılı 1850).
- 17) Derviş Ali Dede (atanma yılı 1860).
- 18) Mustafa Safvet Dede ikinci kez tekrar atanmıştır (vefatı H. 1311).
- 19) Şeyh Mehmed Celâleddin Efendi (Safvet Dede'nin oğlu, vefatı 22 Eylül 1931)
- 20) Selim Dede (vefatı Ocak 1953): Halep Âsîtânesi şeyhi Bâkır Çelebi tarafından tekkenin son şeyhi olarak tâyin edilmiş ve Şam'dan gelen şeyhlik vazifesini yürütmüştür.

Selim Dede'nin ölümünden sonra Şam'dan gelen oğlu Cemâleddin Efendi şeyhliğe aday gösterilse de Kıbrıs Evkaf Dairesi, Ayasofya Câmîi imametinden emekli, Hızır Tekkesi Şeyhi Mevlevîhâne âyinhanlarından Hâfız Şefik Efendi'yi 12 Ocak 1953'te Mevlevîhâne şeyhliğine atamıştır. Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin son şeyhi olarak kayıtlarda gözüken Hâfız Şefik Efendi, 11 Kasım 1974'te vefat etmiştir.⁴⁴

⁴⁴ Akgün, "Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Yeri", s. 773; ayrıca bk.: Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", s. 626; Cihangir, "Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi, Mevlevîlik

2.3. Lefkoşa Mevlevîhânesi'nde Yetişen Şâirler

Kıbrıs'taki Lefkoşa Mevlevîhânesi'nde de yüzyıllar boyunca sanat-kâr, edib ve şâir yetiştirme hizmeti hep sürmüştür. Bu şâirlerden bazıları şunlardır:

- 1) Dânişî Ali Dede (İlmî Dede)
- 2) Siyâhî Mustafa Dede⁴⁵
- 3) Hızır (Handî) Dede
- 4) Sadrî Dede
- 5) Kaytazzâde M. Nâzım⁴⁶
- 6) Mustafa Sâkîb Dede
- 8) Tâlib Dede
- 9) Muhammed Mukim Dede
- 10) Nesib Dede
- 11) Ahmed Dede Müneccimbaşı
- 12) Derviş Lebîb
- 13) Derviş Hasîb
- 14) Ârif Dede⁴⁷

Bu sanatkârlardan Siyâhî Mustafa Dede, Mustafa Sâkîb Dede, Tâlib Dede, Muhammed Mukim Dede, Nesib Dede, Ahmed Dede Müneccimbaşı, Derviş Lebîb ve Derviş Hasib gibi Kıbrıs dışında da kıymetli Mevlevî şâirlerin yetişmesine öncülük etmiştir. Bu şâirler, Kıbrıs dışında görev

ve Mevlânâ", s. 5. Geniş bilgi için bk.: Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, ss. 14-21.

⁴⁵ Geniş bilgi için bk.: Kaya, "Lefkoşa Mevlevîhâne'nin Şâir Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede", ss. 15-38.

⁴⁶ Cihangir, "Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi, Mevlevîlik ve Mevlânâ", ss. 6-7.

⁴⁷ Genç, İlhan, "Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi'nde Yetişmiş Mevlevî Divan Şâirleri", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Cilt: 3, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Mağusa, 24-27 Kasım 1998, ss. 60-66; ayrıca bk.: Akgün, "Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Yeri", 786.

yaptıkları Mevlevîhânelerde de Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin kıymetli sanatkârlarından öğrendiklerini icrâ etmişlerdir. Böylece Lefkoşa Mevlevîhânesi, sadece Kıbrıs'ta değil Kıbrıs dışında da sanat ve kültür hayatının zenginleşmesine katkıda bulunan bir kültür merkezi işlevi görmüştür.⁴⁸

2.4. Kıbrıs'ın Son Asır Siyâsî Tarihinde Lefkoşa Mevlevîhânesi

Birinci Balkan savaşının olanca hızıyla devam ettiği yıllarda (1912-1913) Kıbrıs'ta, Rumlar ile birlikte yaşamakta olan Türkler için zorlu bir süreç baş göstermeye başlamış olsa da diğer Mevlevîhâneler gibi Lefkoşa Mevlevîhânesi de desteğini göstermek için gecikmemiştir. Başlarındaki sıkıntıdan dolayı olsa gerek halk İstanbul'a büyük maddi yardımlar sağlamıştır. Kadı tarafından kısa sürede bir komisyon kurularak altı yüz lira gibi bir meblağ toplanmış ve gönderilmiştir. Bunun yanında kazalardan gelmekte olan birçok yardım parasının İstanbul'a iletimi sağlanmıştır. Lefkoşa Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Celâleddin Efendi ise kurulan bu komisyona öncülük ederek civar kazalardan yardım toplamak için bizzat kendisinin gittiği çeşitli arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin devletin ve milletin bekası adına topladığı maddi yardımlarının yanında Kıbrıs câmilerinde, tekkelerinde, zaviyelerinde olmak üzere toplu ve şahsi her an duâ ile hemhal olmuşlardır. İslam toplulukları Buhârî-i Şerîf okumalarına ve zikirle de devam ettiklerine dair Celâleddin Efendi, Konya Çelebisi'ne yazı yazmıştır.⁴⁹

⁴⁸ Akgün, "Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Yeri", 786.

⁴⁹ Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi İle Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*, ss. 36-38.

SONUÇ

Türk-İslâm tarihi boyunca Kıbrıs'ın bütün şehirlerinde en az bir veya daha fazla tekke bulunduğunu görüyoruz. Kıbrıs'ta Mevlevî, Bektâşî, Kâdirî, Nakşî, Rifâî ve Celvetî tarikatlarına bağlı yaklaşık 20'yi aşkın tekke kurulduğu bilinmektedir. Bazı tekkelerde Halvetî şeyhlerinin de görev yaptıkları belirlenmiştir. Böylelikle tarih boyunca Kıbrıs'ta yedi büyük tarikatın faal olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihî süreç içerisinde Kıbrıs özelinde devlet nezdinde en itibarlı ve güvenilir iki tarikatın Mevlevîlik ve Nakşbendilik olduğu görülmektedir. Hala Sultan Tekkesi ve kapatılan Bektâşî tekkelerinin zamanla bu iki tarikatın idaresine verilmesi, bunun en önemli göstergelerindedir.

Tekkeler ve zâviyeler, tarih içerisinde yerine getirdikleri işlevlere uygun olarak Kıbrıs'ta da adeta bir edebiyat ve sanat merkezi gibi çalışmışlardır. Sadece Lefkoşa Mevlevîhânesi örneğinde bile görüldüğü üzere pek çok edib, şâir ve sanatkâr, bu tekkelerde yetişerek hem Kıbrıs'ın ve hem de daha sonra görev yaptıkları yerlerin edebiyat, sanat ve irfan bakımından gelişmelerine önemli katkılar sunmuşlardır.

Osmanlı'nın diğer coğrafyalarında olduğu gibi, Kıbrıs'taki tekkelerde de bağlı bulunulan tarîkate ait mânevî eğitim (seyr ü sülûk) verilmesinin yanı sıra, âyende ve râvendeye (gelip geçenlere, yolculara) ve fakir fukarâya da yeme içme ve diğer hizmetler sunulmuştur. Bu sebeple Kıbrıs tekkeleri, geçmişte irfan eğitimi veren kurumlar olmanın yanında fakirler, yetimler, muhtaçlar, yolcular vb. gibi toplumdaki her insana yeme-içme, barınma, giyinme, sağlık ve klinik hizmetleri de sunmuşlardır.⁵⁰

Ayrıca özellikle Birinci Balkan Harbi sırasında ve sonrasında Kıbrıs'tan pek çok yardım ile yurdun her bir köşesinden din ve devletin selâmeti adına şeyhlerden, dervişlerden, canlardan, muhibbândan coşkulu maddî-mânevî yardımlar sağlanmıştı. Milletın üzerine katı bir kasvetin düştüğü bu zaman dilimlerinde başta Mevlevîhâneler olmak üzere bütün tasavvuf kurumları / tekkeler, vatanın birlik ve beraberliğini sağlamak için

⁵⁰ Çam, "Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat", s. 792.

büyük gayret sarf etmişlerdir. Tarihte Kıbrıs tekkeleri, vatan toprakları uğruna her dâim devlet ve halkla birlik ve beraberlik içinde bulunmuştur.

Mevlevîhâneler, tekkeler, medreseler ve benzeri anıtsal yapılar, korunması ve yaşatılması gereken “sanat eserleri”dir. Anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilerek canlı birer merkez olarak hizmete sunulması, bu mekânların etkili ve sürekli korunmasına da destek olmaktadır. Bu işlevlendirmeler, yapının özgün hâlini bozmayacak, yapı kimliğine zarar vermeyecek, tasarım ve iç mekân mobilyalarıyla yapının karakterini zedelemeyecek şekilde planlamalıdır. Lefkoşa Mevlevîhânesi örneğinde olduğu gibi, anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanıma açılması gerekmektedir. Yeniden işlevlendirmede, yapıların özgün fonksiyonu ile kullanılmadığı durumlarda, döneminin özelliklerini yansıtacak “müze” olarak kullanımı da desteklenebilir.⁵¹

Bu bağlamda dönemin Antalya Valisi sayın Münir Karaloğlu'nun gayretleriyle “yaşayan müze” konseptiyle yeniden düzenlenen Antalya Mevlevîhânesi'nde 2018 yılından beri sürdürülen etkinlikler, pek çok tarihî medrese ve tekke için olduğu gibi, restore edilerek yeniden hizmete açılan Mevlevîhâneler için de bir örneklik teşkil edebilir. Tarihteki işlevlerine uygun olarak Antalya Mevlevîhânesi ve müştemilâtında ilim ve mârifet sahibi insanlarla, bu mekânın rûhunu yeniden canlandıran ve yaşatan dersler, sohbetler, semâ âyin-i şerîfleri, mûsikî fasulları, hat, tezhip, ney, Osmanlı Türkçesi kursları gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Şehrin ve ülkemizin sahip olduğu entelektüel birikim, “Antalya Mevlevîhânesi İrfan Meclisi” adıyla Antalyalılarla buluşturulmaktadır. Böylece kadîm geleneğimizin rûhuna uygun bir çizgide şehrin kimliğini oluşturmada ve tarih bilincinin gelişmesinde önemli katkılar sağlanmaktadır. Bugün Antalya Mevlevîhânesi, 7 gün 24 saat insanların gelip manevî havasını teneffüs edebildiği, içinde yaşadığı, yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettiği, lise ve üniversite öğrencilerinin gelip sohbet ettiği, kitap okuduğu, çeşitli kültürel ve sanatsal etkinliklerin icrâ edilip sergilendiği “yaşayan bir kültür ve sanat

⁵¹ Atalan, Özlem, “Mevlevîhânelerinin Yeniden İşlevlendirilmesi; Manisa, Galata ve Lefkoşa Mevlevîhâneleri Örnekleri”, *Turkish Studies*, 15 (3), Haziran 2020, ss. 1653-1654.

merkezi” konumundadır. Mevlevîhânelerin cansız ve âtıl “müzelik” bir durumda kalması yerine, Antalya Mevlevîhânesi örneğinde olduğu gibi “yaşayan müze konseptinde bir kültür ve sanat merkezi”ne dönüşmesi, bu mekânların yeniden dirilerek tarihte icrâ ettikleri işlevleri tekrar kazanmalarına vesîle olacaktır.

KAYNAKÇA

Akgün, Sibel (Aralık 2010), “Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevîhânesi’nin Yeri”, *Bellekten*, Cilt LXXIV-Sayı 271.

Atalan, Özlem (Haziran 2020), “Mevlevîhânelerinin Yeniden İşlevlendirilmesi: Manisa, Galata ve Lefkoşa Mevlevîhâneleri Örnekleri”, *Turkish Studies*, 15 (3), ss. 1635- 1655.

Cihangir, Yurdal, “Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi, Mevlevîlik ve Mevlânâ”, <https://repository.uma.ac.ir/62.lefkosha.pdf> (Erişim tarihi: 18.09.2021)

Çam, Mevlüt (2017), “Kıbrıs’ta Tasavvufî Hayat”, *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, ss. 785-795.

Genç, İlhan (24-27 Kasım 1998), “Kıbrıs Lefkoşa Mevlevîhânesi’nde Yetişmiş Mevlevî Divan Şairleri”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Cilt: 3, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Mağusa, ss. 59-66.

Gökalp, Kamil (2007), “Kıbrıs’ta Mevlevîlik: Geçmiş ve Şimdi”, *2. Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, ss. 547-556.

Kaya, Bayram Ali (Mayıs 2017), “Lefkoşa Mevlevîhâne’nin Şâir Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, I/1, ss. 15-38.

Korun, Turhan (2012), “Allah’ın İzniyle Mevlevî Tekkesini de Yıkacağız”, *Poli Dergi*, 1.7.2012, <https://haberkibris.com/allahin-izniyle-mevlevi-tekkesini-de-yikacagiz-2012-07-01.html>

Küçükdağ, Yusuf (2005), “Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri”, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitâbevi, Konya.

Maden, Fahri (2017), “Kıbrıs’ta Bektâşî Tekkeleri”, *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, ss. 661-681.

Polat, Hümeýra Yaman (2020), *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevihânesi İle Lefkoşa Mevlevihânesinin İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Konya.

Tarihte Kıbrıs (2017), Ed.: Osman Köse, II c., Ankara.

Topal, Mehmet (2017), “Lefke Osmanlı Vakıfları”, *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, ss. 705-724.

Öztürk, Mehmet Cemal (2017), “Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri”, *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, ss. 625-660.

Yılmaz, Necdet (2017), “Kıbrıs’ta Hala Sultan Tekkesi ve Son Şeyhi Musa Kâzım Efendi”, *Tarihte Kıbrıs*, Ed.: Osman Köse, c. II, Ankara, ss. 809-821.

Fetih Sonrası Kıbrıs'ın Türk Hayrat Sistemine Entegrasyonu Ve Günümüze Yansıması

Bahaeddin YEDİYILDIZ

“O halde durmayın, *hayrat* yapmakta yarışın”.
“İşte onlar *hayratta* yarışırlar ve onun için ileri giderler”.
“Kimi de Allah'ın izniyle *hayratta* öncüdür” .
“Herkesin bir yönü yöntemi vardır, siz *hayrat* yapmaya koşun ve yarışın” .
(*Kur'an*, 05/48, 23/61, 35/32, 02/148).

Özet

Bu bildiriye Türk hayrat sisteminin Kıbrıs'ın fethinden sonra Adaya nasıl nüfuz ettiği ve tarihi süreç içinde maruz kaldığı değişimler sonucunda günümüze nasıl yansıdığı konusu üzerinde durulacaktır. Hayrat sisteminden kastettiğimiz aslında vakıflardır. Öyleyse öncelikle vakıflar yerine neden hayrat sistemi kavramı kullandığımızın açıklanması gerekir. Bunun için bildirinin ilk bölümünde bu hususun açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Vakıf kurumunun yukarıda zikredilen ayetlerde geçen *hayrat/iyilikler* kavramının yorumundan ve eyleme geçirilmesinden hareketle şekillendiğini düşünüyorum. Çünkü vakfın kurucu belgesi olan vakfiyeler analiz edildiği zaman orada üç temel kavramla karşılaşırız. Birisi bahsettiğimiz hayrat kavramıdır ki, vakıf kurucularının inşa ettirdikleri ve topluma doğrudan hizmet sunan cami, mektep, imaret, çeşme, köprü ve benzeri yapılarıdır. İkincisi, akarat kavramıdır ki, birincilerin sürekli hizmette tutulabilmeleri için gerekli geliri sağlayacak tarım alanları ev, dükkân, atölye ve benzeri taşınmazlar ya da para gibi taşınır gelir kaynaklarıdır. Üçüncü kavram olan vakıf ise, vakıf kurucusunun irade beyanıyla hayrat ve akaratı kurumsallaştıran, kurum yöneticileri ile orada çalışanlar arasındaki ilişkileri ve kurumun işleyiş mekanizmasını düzenleyen hukuki bir akittir. Bu üçlü, sistemin ilk nüvesini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda, sistemin gelişmesinde, devletin önemli rolü olmuştur. Bilindiği üzere, özellikle

kasabaların ve şehirlerin oluşumuna vesile olacak büyük imaret vakıflarının kurucuları, üst düzey devlet görevlileridir. Toplumun yüzde doksanı zaten köylüdür. Büyük vakıflar kurma şansları yoktur. Dolayısıyla devlet üst düzey yöneticilerine büyük tahsisatlar ayırarak onlara din, maarif, sağlık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma alanlarında vakıf kurma sorumluluğu ve görevi de yüklemiştir. Fıkıh kitaplarında anlatıldığı gibi vakıf, kişilerin ferdi iradeleriyle meydana gelen eylemler bütünlüğünün ötesinde, devletin de yönlendirmesi, özendirmesi ve desteğiyle teşekkül eden bir sistemdir. Söz konusu hizmetlerin özerk ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olan bu sistem sayesinde gördürmeyi tercih etmiştir. Osmanlı devleti bu sistemi diğer sistemleriyle birlikte, yönetici kadroları kanalıyla olduğu gibi Kıbrıs'a da aktarmıştır. Bu olgu burada, Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa örneğinde ele alınacaktır. Vakfiyesinin analizinden hareketle Kıbrıs'taki hayrat ve akaratı tanımlanacak ve Kıbrıs'a çıkan ilk sorumlunun vakfının ne kadar kapsamlı bir bütün oluşturduğu gösterilecektir. Sonra da akaratının tek bir parçası olan Tekkeli Çiftliğinin diğer arşiv belgelerinden hareketle zaman içindeki hikâyesi anlatılarak günümüze yansımaları gösterilmeye çalışılacaktır. Bu çiftlik bugün Kapalı Maraş'ın zemininin bir kısmını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Hayrat, Vakıf, Lala Mustafa Paşa, Kapalı Maraş.

Hayrat yapmaya koşmak, bu konuda yarışmak, öncü olmak ve bu sayede ilerlemek... *Kur'an*'ın muhtelif yerlerinde insanlar *hayrat/iyilikler* yapmaya böyle teşvik ediliyor ve onlara bir görev veriliyor. Bu görevi üstlenen Müslüman Türkler bu kelimeden hareketle bir *iyilikler sistemi* kurmuş, kültürünü bu sistem içine oturtmuş ve buradan hareketle bir medeniyet yaratmışlardır. "*Hayrat yapmakta yarışmak*" Tanrı buyruğudur. Bu kısacık buyruk, insanların onu yorumlaması ve nasıl gerçekleştirebileceğini tasarlayıp eylem planına koymasıyla kültüre yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu buyruk, her şeyden önce *vakıf hukuku* çerçevesinde kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. *Vakıf*, bilindiği gibi, kişilerin şahsi mülklerini hür iradeleriyle *toplumsal mülkiyete* dönüştürme eylemidir. Bu eylem sayesinde, soyut olan *hayrat/iyilikler* kavramı, bir yandan, din, bilim, eğitimöğretim, sanat, sağlık, ulaşım, sosyal güvenlik ve dayanışma alanlarında, somut bir yapılaşmaya, topluma hizmet sunacak binlerce binanın vücut bulmasına vesile olmuş, hatta bunlar doğrudan *hayrat* adını almıştır. Demek ki aynı kavram, felsefî anlamı dışında, bir hizmet yapıları topluluğunun da adı olmuştu. Diğer yandan, yine söz konusu eylem sayesinde, *hayrat sistemi*, sürdürülebilirliğini temin edecek bir malvarlığına, teknik tabiriyle *akarata/gelir kaynaklarına* kavuşuyordu. Bunlar genelde taşınmaz mal niteliğindeki tarım alanları, meskenler ve işletme binalarıydı ama aralarında elbette nakit para gibi menkul kaynaklar da bulunuyordu. *Vakıf* da çok anlamlı bir kelimedir. Bu sistem bağlamında, *vakıf* kelimesi, söz konusu kurumun hukuki altyapısını oluşturmakla birlikte, sistemin diğer iki unsuru olan *hayrat* ve *akarata* da ifade eder hale gelmiştir¹.

Başka yerlerde de ifade ettiğim gibi, *hayrat sistemi* sayesinde, İslami dönem Türk tarihinde, şehirler/kentler; -tabiatı tahrip etmeksizin, çevreyle uyum içinde, iman, düşünce ve eylem dengesi üzerine kurulan hayrat sitelerinin yeşil alanlarla birbirine eklememesiyle tekâmül etmişti. Kaşgar'dan Saraybosna'ya kadar yüzlerce Müslüman Türk kentinden her biri-

¹ Vakıf ve Hayrat konusunda bkz. B. Yediyıldız, "Vakıf", TDV, İA, c. 42, s.479-486. B. Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı* (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. V, s. 17-33. Bu makale ayrıca *Yeni Türkiye* (c. 32, Ankara 2000, s. 534-550) Dergi- sinde de yayımlanmıştır. Bu makalenin sehven *Osmanlı*'ya konulmayan bibliyografyası da "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yapılan Vakıf Araştırmaları Bibliyografyası" adıyla söz konusu *Yeni Türkiye* Dergi- sinde neşredilmiştir (Ankara 2000, s. 551-565).

nin görüntüsü, Türklerin tabiat, insan ve Tanrı arasındaki ilişkiler üzerine yaptıkları yorumun *hayrat* yoluyla hayata geçirilmesinden ibaretti. İstanbul, bunların en muhteşem örneğini teşkil ediyordu². Bu *medine-i fâdılalar/erdemli kentler*, yine hayrat olan yollar ve üzerindeki kervansaraylarla birbirlerine bağlanmışlardı. Bu kervansaraylarda yolcuların üç gün karşılıksız olarak ağırlandıkları herkesin bildiği bir gerçektir... Medeniyetler, medinelerin manevî ve maddî varlıklar bütünlüğünden ibaret olduğuna; İslami dönem Türk medineleri de manevî ve maddî *hayrat manzumelerinden* meydana geldiğine göre, medeniyetimizin tek bir kelimedden hareketle gelişip yükselmiş bir *hayrat/iyilikler medeniyeti* olduğunu iddia etmek, bir hakikati dile getirmekten başka bir şey olmayacaktır sanırım. Bu *hayrat/iyilikler medeniyeti*, belli dönemlerde muhtelif milletleri barış ve mutluluk içinde bir arada yaşatmayı başarmıştı³.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle son yıllarda, vakıf hakkında birçok araştırma yapılmış ve yapılmaktadır. Çünkü konu ilgi çekmekte ve arşivlerde ve sahada bu konuda bol kaynak bulunmaktadır. Ancak, istisnalar bir yana, genelde problem eksenli değil de herhangi birilerinin veya bir bölgenin vakıfları konu olarak seçildiği ve tamamen derlemeye dayalı eklektik tasvirî metinler oluşturulduğu için incelenen vakıfların kurucuları ve buldukları yerler farklı olmakla birlikte araştırma sonucunda oluşturulan metinler umumiyetle birbirine benzer niteliktedir. Aslında kurum aynı olmakla ve İslam dünyasının asırlar boyu farklı zaman ve mekânlarında benzer biçimde uygulanmakla birlikte oynadıkları rolün ve doğurdıkları sonuçların aynı olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Onun için biz burada, fetih sonrası Kıbrıs'ın hayrat sistemiyle bütünleşmesi konusunu, orada kurulan vakıf hayrat ve akaratın sayımı ve onların ayrıntılarını anlatmak suretiyle değil sistemin özünü açıklamak ve bir örnekle bunun Kıbrıs'ta nasıl uygulandığını göstermek suretiyle incelemeyi düşünüyoruz.

² Fetih sonrası İstanbul'un nasıl bir hayrat/iyilikler kenti haline gelmiş olduğunu görmek için bkz. B. Yediöldiz, "Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Sosyal yardım Müesseseleri ve İşlevleri", *Kültürler Başkenti İstanbul*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2010, s. 318-329. B. Yediöldiz, "İstanbul ve Vakıflar", *550. Yılında Fatih ve İstanbul. The Conquest and Istanbul in 550th Anniversary. -Bildiriler-*, (İstanbul, 14-15 Haziran 2003), Ankara 2007, s. 169 – 175.

³ B. Yediöldiz, "Yeni Dünya, Yeni Türkiye Ve Yeni Bir Medeniyet -Bir Kelimedden Bir Medeniyete-", *Yeni Dünya, Yeni Türkiye ve Medeniyetler İttifakı*, Ed. Samet Balta, İstanbul 2018, s. 87.

Sorunsalımızı belirlemek için öncelikle çok iyi bilinen iki tespitte bulunalım. Birinci tespit: Vakıflara ait hukuk kitaplarında ya da diğerlerinde, vakfın şartları sayılırken, vakfedilen malın mutlaka vakfedenin mülkü olması ve onu kendi mülkiyetinden çıkararak Tanrı'nın mülkiyeti haline getirmesi, diğer bir ifadeyle, sosyal mülkiyete dönüştürmesi gerektiği önemle belirtilir. Ve bunu bireylerin hür iradeleriyle ve Allah rızası için yapması şarttır. İkinci tespit: Vakıf uygulamaları hakkında gerçekleştirilmiş tarih araştırmaları göstermiştir ki, bin yıllık Müslüman Türk tarihinde, özellikle Osmanlılar döneminde, devlet idari ve askeri hizmetleri üstlenmiştir. Buna mukabil, bugün modern devletlerin topluma sunmak zorunda olduğu hizmetlerin tümü, dinden eğitim-öğretime, belediye hizmetlerinden ulaşım, bilimden sanata, sağlıktan sosyal güvenlik ve dayanışmaya kadar her alandaki bütün hizmetler vakıflar tarafından karşılanmıştır. Şehirlerin kuruluşu/kentlerin oluşumu hatta topyekûn Türk-İslam medeniyetinin varlık buluşu, vakıflar sayesinde gerçekleşmiştir. Her ikisi de doğru olan bu tespitler tam olarak birbirleriyle uyuyor mu? Elbette bireyler, hukukun lafzına uygun olarak yüzlerce vakıf hayrat kurmuşlardır. Ancak şu soruyu da sormak gerekiyor: Sırf bireylerin münferit iradeleriyle ve alın terleriyle kazandıkları kendi mülkleri olan malvarlıklarıyla söz konusu kentler kurulabilir ve bir medeniyet yaratılabilir miydi? Yoksa bu medeniyet yönlendirici bir yönetici iradenin ürünü olarak mı ortaya çıktı? Kapsamlı olarak tahlil edilen olgulara bütüncül bir gözle bakıldığında, özellikle Osmanlılarda, bu olgunun arka planında, İmparatorluğun diğer sistemleriyle de bütünleştirilmiş bir sistemin bulunduğu anlaşılıyor. Bu sistem, *hayrat* kavramının yorumlarından hareketle oluşmuş olan *hayrat sistemi*dir.

Hayrat sistemi elbette Osmanlı devlet ve toplumunun diğer sistemlerinden kopuk değildi, siyasî, idarî ve iktisadî sistemleriyle de bütünleştirilmişti⁴. Devlet, hanedan üyeleri dâhil üst düzey bürokratlarını ülkenin imarından ve refahından sorumlu tutuyordu. Bunun için onlara geçimlerinin çok üstünde yüksek maaşlar tahsis ediliyordu. Buna mukabil onlar da *hayrat* yapmak zorundaydılar. Zaten kendileri bunun sorumluluğunu taşıyacak nitelikte yetiştiriliyor, bunu kendilerine bir görev addediyorlardı. Eğer gelirleri yaptıkları *hayrat vakfının akaratını* karşılamaya yetmezse,

⁴ Bu konuda Mehmet Genç'in mükemmel analizine bakmak gerekir: "Klasik Osmanlı Sosyal- İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2014, sayı: 42, s. 9-18.

bu durumda, vakfın sürekliliğini sağlamak üzere sultan, devlet mülkiyetindeki arazileri başkasına temlik etme yetkisini kullanarak, bu arazilerin bazı bölümlerini, hayri kuruluşlar tesis eden kişilere temlik ediyor; onlar da bunları hayratlarına akarat olarak vakfediyorlardı. Böylece devlet mülkü toplumsal mülkiyete dönüştürülmüş oluyor, dokunulmazlık kazanıyor ve hizmetin sürekliliği teminat altına alınıyordu. Bu arazilerin sadece gelirin bir hayrata akarat olarak vakfedildiği de oluyor ve bunlar sahih vakıf değil irsadi vakıf olarak adlandırılıyor, ihtiyaç kalmadığı zaman bu gelirler tekrar devlet bütçesine döndürülebiliyordu. Ancak bunların sayısı diğerlerine nazaran daha azdı. Tarih boyunca devletlerin zor şartlar yaşadığı bazı dönemlerde bu tür vakıf mallarına el konulduğu görüldüyse de, bütün İslam ülkelerinde genelde vakfın dokunulmazlık ve süreklilik ilkesine riayet edilmiştir. Açıklamaya çalıştığımız bu hususlar göstermektedir ki, özellikle Osmanlı örneğinde, devlet topluma götürmek zorunda olduğu ve yukarıda zikrettiğimiz hizmetleri doğrudan değil de, özerk vakıf kurumu vasıtasıyla yapmayı daha uygun görmüştür. Bu sebeple, kişilerin alın teriyle kazandığı ve dolayısıyla çıplak mülkiyetine sahip olduğu malvarlığının vakfedilebilmesi zorunluluğu, sultanın yetkisine dayalı temliknamelerle çözümlenmiştir. Burada bireylerin iradesiyle devletin iradesi bütünleşmektedir. Hatta ikincisi birinciye yön vermekte, onu teşvik etmektedir. Vakıf araştırmaları açıkça göstermektedir ki, vakıf kurucularının büyük çoğunluğu – on sekizinci yüzyılda Türkiye’de yüzde doksana yakını devletten maaş alan askeri sınıfa mensup olan kişilerdi. Osmanlı toplumunun büyük kesimi, devletin kendisine miri araziden ekip biçeceği kadar yerin mülkiyetini değil tasarruf hakkını tahsis ettiği köylülerdi. On sekizinci yüzyılda bunlardan vakıf yapanlara rastlanmamıştı. Şehirlerdeki tüccar ve esnaftan da vakıf sahibi olanlar ancak yüzde iki civarındaydı⁵. Diğer dönemlere ait araştırmalardan çıkan sonuçlar da hemen hemen bu ölçülere uymaktadır. Bilindiği gibi İmparatorluğun yüzde doksanlara varan büyük kesimi, kendi emeği ile kazanıp geçinen ve raiyyet sınıfına mensup olan köylü ve esnaftı. Bunlar devlete vergi veren ve böylece devlet bütçesini besleyen insanlardı. Devletin yüksek maaşlar verdiği ve vakıf kurmaları için teşvik ettiği ve gerektiğinde devlet arazilerini kendilerine temlik ederek desteklediği yö-

⁵ B. Yediylidiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi - Bir Sosyal tarih İncelemesi-*, TTK Yayını, Ankara 2003, s. 159.

netici kadronun vakıf hayratının kaynağının temelinde de köylü ve esnafın alın teri ve emeği bulunuyordu. Öyleyse, *hayrat medeniyetinin* kurucusu, sadece vakıf yapan yönetici kadrolar değil topyekûn toplumun kendisiydi. Vakıf hukuku ve yöneticiler, hayrat medeniyetinin inşasında sistem gereği vasıta rolü oynamışlardı. Acaba, bireylerin sırf kendi iradelerine ve imkânlarına bağlı kalsaydı, sözünü ettiğimiz hayrat medeniyeti vücut bulabilirdi miydi? Kanaatimizce bu mümkün olamazdı. Kültürün iç dinamiklerinden hareketle ortak aklın işleyişi, gerçeklerin ışığında siyasi, idari, askeri ve sosyal sitemlerin inşası ve bu sistemler arasında bir dengenin kurulması sayesinde bu sonuç elde edilebilmiştir. Genelde bizatihi milletin kazandığı devlet mülkiyetinin bir kısmının vakıf hukuku çerçevesinde dokunulmaz kılınarak, topluma birçok alanda hizmet sunacak özerk kurumlar tesis edilmesi sonucunda elde edilen bir sonuçtur bu... Tesadüfi oluşan bir durum değil, tasarlanmış bir sistemin ürünüdür.

Kıbrıs'ın 1571'de fethiyle birlikte, Osmanlı'nın hayrat sistemi de dâhil, siyasi, askeri, idari, iktisadi ve sosyal sistemler ağı, olduğu gibi bu adaya da uygulanmıştır. Kıbrıs Doğu Akdeniz'de son derece stratejik bir konuma sahip bir adadır. Bu sebeple tarih boyunca birçok devletin egemenliği altına girmiştir. Öncekileri bir tarafa bırakacak olursak, Kıbrıs'a en görkemli dönemini yaşatan Luzinyanlardan sonra (1192-1489) Osmanlı fethine kadar adaya Venedikliler hâkim olmuştur⁶. 1570 Temmuzunda başlayan Osmanlı fethi, bir yıl içinde tamamlanmıştır. Harekâtın ikinci ayında Lefkoşa fethedilmiş ve derhal Kıbrıs Beylerbeyliği kurularak burası merkez yapılmıştır⁷. Beylerbeyi, kadı, müftü, defterdar atamaları yapılmış; Defter Eminliği ve tımar tezkireciliği ihdas edilmiştir. Böylece Eyalet Divanı/Divan-ı Kıbrıs teşekkül ettirilmiştir ve bu kadro Kıbrıs'ın yönetimini üstlenmiştir⁸. O günlerde Kıbrıs'ta bin kadar Türk askeri vardı. Venedik idaresinden memnun olmayan Ada yerlileri Türk fethine yardımcı olmuşlardı. Bunlar vergilerden muaf tutuldu ve kendilerine iyi davranıldı. Franklar döneminden beri uygulanan “ücretsiz mecburi çalışma angaryası” kaldırıldı, halk hürriyetine kavuşturuldu. Osmanlı hukuk düzeni kuruldu.

⁶ Tarih boyunca Kıbrıs'a hâkim olan devletlerin listesi için bkz. Ferda Tuncer Tutaman, “1489-1570 – Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti”, *Tarihte Kıbrıs*, c. 1, İstanbul 2017, s. 97-98.

⁷ Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basıl- mamış Doktora Tezi, Malatya 1998.

⁸ Kemal Çiçek, “Kıbrıs –Osmanlı Dönemi-“, TDVİA, c.25, s.374-380.

Bu yeni düzen sayesinde Venedik'te yaşayan Kıbrıs kolonisi, Türk yöneticilerinin yardımıyla Ada'ya geri döndü⁹. Kıbrıs'ın mevcut durumunu tespit etmek için 1571'de başlayan tahrir/yazım işlemleri 1572'de tamamlandı. Mart 1573'te Venedik ile yapılan anlaşma ile fetih resmileşti, ayrıca Venedik üç yüz bin duka tazminat ödemeyi de kabul etti. Ada silahla fethe edildiği için tarım arazileri miri kabul edildi. Serf statüsündeki yerli halk hürriyetine kavuşturuldu ve çift-hane sistemine dâhil edildi. Yerli halkın kalbini kazanmak için *istimalet politikası* uygulandı. Dini cemaatler özerk yapıya kavuşturuldu¹⁰.

Fetih öncesi Kıbrıs'ın nüfusu iki yüz bin civarındaydı. Savaş esnasında kaçanlar, ölenler ve esir düşenler olmuş, nüfus azalmıştı. 1572 tarihli *Tahrir Defterine* göre, dokuz yüz elli dokuz köyün kırk dokuzu ve yüz on üç mezranın/ekinliğin on sekizi boştu. Bu deftere göre, gayrimüslim hane sayısı 34.342 idi ki, 172.710 nüfus anlamına geliyordu. Yine bu deftere göre, Kıbrıs'taki kalelerde gönüllü, müstahfız, azep ve topçudan oluşan toplam 2.779 Türk askeri vardı. Ayrıca bin yeniçeri bulunuyordu¹¹. Böylece Kıbrıs'ta emniyet ve asayiş sağlanmıştı. Ancak nüfus yeterli değildi. Adanın imarı ve şenlendirilmesi için Müslüman Türk nüfusa ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı gidermek üzere Osmanlıların bilinen sürgün yoluyla Anadolu'nun bazı bölgelerinden on iki bin hanenin nakledilmesi planlandı, ancak bunların üçte ikisine tekabül eden sekiz bin hanesi göçürülüp iskân edilebildi, üçte biri Ada'ya hiç gelmedi¹². Ama on yıl içinde Türk nüfus arttı, tabii Ada'nın genel nüfusu da çoğaldı. Ada'ya yerleştirilen Türk nüfus arasında her meslekten insan vardı. Müslim gayrimüslim nüfusun yaklaşık yüzde doksani köylerde yaşıyordu¹³.

⁹ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) – Türk heyeti Tebliğleri-*, Ankara 1971, s. 91-92.

¹⁰ K. Çiçek, agm.

¹¹ R. Dünder, age, s. 335.

¹² C. Orhonlu, agm, s. 97. Ada'ya sürgün ve iskân ile ilgili geniş bilgi için bkz. R. Dünder, age, s. 331 vd.

¹³ Kıbrıs'ın Osmanlılar dönemi tarihi için bkz. Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul 2006; N. Çevikel, *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, İstanbul 2006; N. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti –Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazi Mağusa 2000. Recep Dünder, age. M. Akif Erdoğdu, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür yayınları, Lefkoşa Kıbrıs 2008; Osman Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs*, c. 1-2,

İşte bu ortamda, Kıbrıs'a yerleşmiş olan Türkler, hayat biçimleriyle, günlük yaşayışlarıyla ve özellikle yöneticilerin kurduğu *vakıf hayrat* eserleriyle Ada'yı şenlendirip imar ettiler ve Türk kültürüyle donatarak Türk ülkesi hâline getirdiler. Kıbrıs vakıflarıyla ilgili bazı araştırmalar ve yayınlar mevcuttur¹⁴. Ancak bunlar Kıbrıs'taki vakıf hayrat olgusunu anlamak için yeterli değildir. 2009 yılında, “Kıbrıs Vakıflarını Araştırma ve Değerlendirme Projesi”¹⁵ adıyla bir araştırma başlatıldı. Kıbrıs Vakıfları Bilgi Sistemi (KIVABİS) kuruldu. Biz şimdi burada, KIVABİS'teki verilerden hareketle, Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa'nın, Kıbrıs'ta *hayrat sisteminin* temellerini nasıl attığının tahlilini yapmaya çalışacağız. Tabii onun başlattığı bu büyük hayrat hareketine diğer yönetici kadrolar da katılmış, sonraki dönemlerde de bu faaliyetler devam ettirilmiştir. Bu kadroların kurduğu hayratın bazı hizmetlerine destek olmak için akarat vakfetmişlerdir. Böylece toplum hayrat yapmakta bütünleşmiştir. Kıbrıs fatihinin ve oradaki ilk önemli üst düzey yöneticinin hayrat konusundaki eyleminin ve onun sonuçlarının analizi, şüphesiz geneli anlamak için önemli bir gösterge olacaktır.

İstanbul 2017. M. Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Kıbrıs*, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.

¹⁴ Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıfları Tarihi*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayını, Kıbrıs 1986. M. Mahfuz Söylemez, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa 2017. Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs'ta Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk Vakıflar Ve Özellikleri (Hicri 982-1003 / Miladi 1574-1595)”, *Kibrista Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk.pdf* (Internet 20.01.2022).

¹⁵ Bu projenin yürütücüsü Dr. Nazif Öztürk idi. Bu satırların yazarı da, proje yürütücüsü ile birlikte ilk yıl dört, ikinci yıl ise üç kişiden oluşan Bilim Kurulunda yer alıyordu. Ayrıca Projede, bilişim/yazılım, tapu, vakıf, Osmanlıca ve arşiv alanında on sekiz kişilik bir uzmanlar kadrosu ve altı İngilizce mütercim gurubu görev almıştı. KKTC Vakıflar İdaresi, Milli Arşiv ve Tapu ve Kadastro Dairesinden de birer koordinatör proje çalışmalarına destek oluyorlardı. İki sene geceli gündüzlü yoğun bir çalışma yürütüldü. Kıbrıs Vakıfları Bilgi Sistemi/KIVABİS kuruldu. Türkiye arşivleri ile KKTC Vakıflar Arşivi ve Milli Arşiv'inde bulunan ilgili belgeler tespit edilip taranarak Sisteme işlendi, sorgulanıp analizi yapılabilecek hale getirildi. Bu veri tabanına dayalı olarak toplam dört yüz sayfa civarında kapsamlı altı tane Rapor hazırlandı ve ilgililere sunuldu. Araştırmanın sürdürülmesi gerekiyordu. Hatta Türk medeniyetinin oluşumunda çok önemli bir yere sahip olan vakıf- ların/hayrat sisteminin ve toptan Türk medeniyetinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amacına yönelik bir araştırma enstitüsüne dönüştürülebilirdi. Türk bilim hayatında birçok teşebbüste olduğu gibi, maalesef yetkililerin ilgisizliği yüzünden sürdürülemedi. Bununla birlikte, Proje yürütücüsü Nazif Öztürk'ün elde edilen sonuçları büyük bir gayretle ve her fırsatı değerlendirerek ilgililere anlatması sayesinde yanlış bilgiler büyük ölçüde tashih edilmiş ve belli bir kesim üzerinde etkili olmuştur. Bilimsel hakikat her zaman etkilidir.

Lala Mustafa Paşa (öl. 1580), Osmanlı'nın Enderun'da yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biridir. O, Saray'da berberbaşılık, çaşnigirlik ve mirahurluktan sonra sancak beyliği ve beylerbeylik görevlerinde bulundu, Manisa'da Şehzade Selim'e lalalık yaptı. Nihayet 1567'de vezir olarak Divan-ı Hümayuna girdi. 9 Eylül 1570 – 1 Ağustos 1571 tarihleri arasında Kıbrıs'ı, daha sonraki yıllarda Kuzey Azerbaycan, Kafkasya ve Dağıstan'ı fethetti. Vekil-i saltanat ünvanıyla üç ay sadrazamlık görevinde bulundu¹⁶. Fetihlerden elde ettiği ganimet hissesinden önemli bir servet elde etmişti. Kansu Gavri'nin torunu ile evlenmesi onu daha da zenginleştirdi. Hasis bir insandı, ancak *vakıf hayrat* kurmaktan çekinmiyordu. İnebahtı felaketinden sonra, Osmanlı donanması için kendi parasıyla Antalya'da üç kadırğa inşa ettirdi¹⁷. Kıbrıs'tan başka, Erzurum, Iğın, Şam, Kars, Kudüs, Mekke, Medine ve Gaziantep'te birçok vakıf hayrat kurdu, bunlara gelir kaynakları tahsis etti¹⁸.

Vakıf hayrat kurumunun temel belgesi *vakfiye*dir. Lala Mustafa Paşa'nın Vakfiyesi, 1579 senesinde Arapça olarak düzenlenmiştir. İki yüz otuz bir sene sonra, 1810 tarihinde Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir¹⁹. Bu belge incelendiğinde Paşa'nın vakıf hayratını ve akaratını bütün ayrıntıları ile görüyoruz. Vakfiyenin girişinde Allah'a hamt ile Peygamber ve ashabına salat ve selamdan sonra bu vakfın kurucusu olan Mustafa Paşa'nın bazı özellikleri sayılmaktadır. Bu arada onun, hayrat/iyilikler ve hasenat/güzellikler sahibi olmayı murat ettiği ve Allah yolundaki gaza ve

¹⁶ Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 73-74.

¹⁷ Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar", *Belleten*, s. 22, sayı: 88, s. 551- 593.

¹⁸ Sıddık Korkmaz, *Lala Mustafa Paşa Ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014. Alkan, Mustafa, "Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs'ta Vakıf, İmar ve İskân", *Tarihte Kıbrıs* (Ed. Osman Köse), c. 2, İstanbul, 2017, s.797- 808.

¹⁹ TC VGMA, "Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi", *Harameyn Vakfiyeleri*, No: 746, sıra: 70, s. 163 – 185. Vakfiyenin tarihi 1579 olmakla birlikte, vakfın çok daha önce kurulduğu bilinmektedir. Çünkü Lala Mustafa Paşa Vakfı'ndan bahseden 1574 tarihli bir *Ferman* mevcuttur (KVGM, *Kıbrıs Şer'iye Sicil Defteri*, No: 001A, s. 204). Vakfiye Arşive kaydedilirken Ömeriye Camii Vakfiyesi diye adlandırılmıştır. Ama bu adlandırma yanlıştır. Çünkü Vakfiye, Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'taki bütün vakıflarıyla alakalıdır. Bu sebeple, bu vakfiyenin, *Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakfiyesi* diye adlandırılması daha doğru olur. Bu vakfiyeden bir önceki notta zikredilen araştırmalarda da yararlanılmıştır. Her araştırmacı, belgeleri kendi sorunsalını çözmek için sorgular ve ona göre değerlendirir.

cihatları arasında, yabancı adalardan nice zamandır kâfir ve zalimler ile dopdolu olan Kıbrıs Adası'nı fethettiği ve katedral ve kiliselerini mescit ve mabetlere dönüştürdüğü belirtilmektedir. Daha sonra da, Paşa'nın *hayratı* ve *akarata* hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Onun *Vakfiyede* zikredilen en önemli hayratından birisi, Lefkoşa'daki Ayasofya-i Kebir camisidir. Caminin aslı, *Vakfiyede* özenle vurgulandığı üzere, ilk İslâm fethi sırasında, 673 yılında Muaviye'nin²⁰ namaz kıldığı St. Sophia Katedrali'dir. Lala Mustafa Paşa bu camiyi, *Vakfiyede*deki ifadeye göre, "kendisi için" vakfetmiştir. Mihrap, minber, müezzin mahfeli ve minare ile cami olarak düzenlenen bina, kandiller, hasırlar, halılar, seccadeler ve kilimler ile tefriş edilmiştir. Mihrabın yanlarına iki büyük ve bir küçük şamdan konulmuştur. Caminin avlusunda sebil, avlu dışında çeşme ve mektep inşa olunmuştur. Su getirilmiştir. Böylece Türk-İslam şehirlerinin nüvesini teşkil eden bir külliye, diğer bir ifadeyle hayrat sitesi oluşturulmuştur. Bu cami, Osmanlılar döneminde Ayasofyayı Kebir diye anılmıştır²¹.

Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa'da, Şaşereftaline adlı mahallede, doğusunda Haydar Bey mülkü, kuzeyde Sadi Bey mülkü, güneyinde ve batısında umumi yolun yanında, bir mescit daha imar etmiş, buna da mihrap ve minare koydurarak, tefriş ettirmiştir. Bu daha sonra adı çokça geçecek olan Ömeriye Camii olmalıdır²². Onun Lefkoşa'da hayrat olarak tamir ve tefriş

²⁰ Bilindiği üzere Muaviye 648 yılında 1700 parçalık filo ile Kıbrıs Adası'nı kan dökmeden 7.200 altın haraca bağlamıştı. Beş sene sonra, 653 yılında Ada'ya sefer düzenleyip buraya 12.000 kişilik ordu yerleştirmişti.

²¹ Lefkoşa'da meydana gelen büyük depremde zarar gören Ayasofya Camisi'nin tamirinin bütün masraflarını, Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Hacı İsmail Ağa ibn-i Ramazan Ağa karşılamış ve kendisi bu konuda hiçbir şekilde yardım kabul etmemiş, ayrıca Mimarbaşı Yani veled-i Luizu ile diğer çalışanların ücretlerini de kendisi ödemiştir. Bu husus, Lefkoşa'nın ileri gelenleri ve gayrimüslim vatandaşlar tarafından tasdik edilerek 22 Mart 1737 tarihli *hüccet* yazılmıştır (KVGGM, Şeriye Sicil Defteri, No: 15, s. 21, hüküm: 98). Ayasofya Camii İmam-ı Evvelinin 3 Ağustos 1888 tarihli *berat* suretindeki, "Haremeyn-i Muhteremeyn Hazinesi'nden mazbut Evkâftan Sultan Selim Han Evkâfından olmak üzere yevmi beş akçe vazife ile Kıbrıs'ta Lefkoşe kalesinde Aya-sofya-yı Kebir Camii'nde İmam-ı Evvelin ciheti..." ifadesinden Lefkoşe'deki Ayasofya'nın Sultan Selim'e izafe edilmiş olduğu anlaşılıyor (KVGGM, *Vakfiye Defteri*, No: 4, s. 236).

²² 1574 tarihli bir fermenda, Mustafa Paşa'nın, kale fethedildiğinde 'Ömer ('Amr olmalı!) ibn Âs'ın namaz kıldığı kiliseyi camiye dönüştürdüğünü, imam, hatip ve bazı mürtelikalar tayin ettiğini, bir hamam yaptı-ğın, şimdi bazı kimselerin buraya fuzulî

etmek suretiyle ibadete açtığı bir mescidi daha vardır. Bu mescit hamam-ı kebir/büyük hamam²³ yakınında bulunmaktadır ki, daha sonra İplikpazarı Camii diye anılacak ibadethane olmalıdır²⁴.

Vakfiyede, Magosa Kalesi'ndeki Ayasofyayı Sagir Camisi de onun hayratı arasında sayılmaktadır. St. Nicholas Katedrali İslami unsurlarla donatılarak camiye dönüştürülmüştür. Burada II. Selim vakfından olduğu belirtiliyor. Bilindiği gibi, II. Selim, bu Vakfiyenin yazılışından (1579) beş sene önce vefat etmişti. Lala'nın bu camiyi II. Selim adına vakfettiği anlaşılıyor. Bugün, Magosa'da bulunan Ayasofya-i Sagir²⁵ Lala Mustafa Paşa

olarak veya yolunu bulup emr-i şerif alarak hamam yapmaya kalkıştığı- nı, bunun vakfa zarar vereceğini, gerekirse hamamın Vakıf tarafından yeniden yapılabileceğini bildirdiği belirtiliyor ve bu istikamette hareket edilmesi emrediliyor (KVGGM, *Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri*, No: 001A, s. 204). Burada Ömeriye Camii adı geçmemekle beraber, aynı defterin aynı sayfasındaki 6 Haziran 1591 tarihli başka bir fermanla, "*Lefkoşe Kalesi'nde vaki Hz. Ömeriye demekle maruf Cami-i şerif*" ifadesinde bu ad zikredilmektedir (KVGGM, *Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri*, No: 001A, s. 204).

- ²³ *Hamam-ı Kebir*'in yanındaki *mescid*, İplikpazarı Camii olmalıdır, Şaşereftale Mahallesi'deki ise Ömeriye Camii. Mehmet Önder, 1961'de Lala Mustafa Paşa'nın Lefkoşe'deki Ömeriye, Selimiye, İplikpazarı mescidi ile Mağusa'da Lala Mustafa Paşa Camii'nde ve diğer bazı hayrat içindeki müzelik eserlerin fihristini yapmıştır. KVGGM, *Seri Dosyalar, Müteferrik İşler*, Ad: Kıbrıs Türk Müzeleri, No: 73/62. 22 Ağustos 1973 tarihli Lefkoşe Kasabası ile Lefkoşe Kazasındaki Camiler adlı bir listede "Ömeriye Camii Rum tarafındadır, tamire muhtaçtır" kaydı vardır (KVGGM, *Seri Dosyalar, İstatistikler*, No: 76/1). Bu listeye göre, Lefkoşe'de 19'u şehir içinde ve 75'i ise köylerinde olmak üzere toplam 93 cami vardır.
- ²⁴ Ekim 1779 tarihli bir Ferman ile Lefkoşa'da Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bir mescid camiye dönüştürülmüş, burada Cuma ve bayram namazlarının kılınmasına izin verilmiştir (KVGGM, *Şeriye Sicil Defteri*, 020-146- 34). Bu ferman İplikpazarı Camisi ile alakalı olabilir.
- ²⁵ Bu camii'nin adı, "*Mağusa Kalesi'nde Ayasofya-i Kebir Camisi İmam ve Hatibi Hacı Mustafa Efendi'ye Kıbrıs mizan-ı harir mukataası gelirinden verilme üzere günlük on iki akçe tahsis edildiğine*" dair 4 Şubat 1741 tarihli Ferman'da *Ayasofya-i Kebir* diye geçmektedir. (KVGGM, *Şeriye Sicil Defteri*, No: 15, s. 117, hüküm: 427). Bu cami genellikle belgelerde, Mağusa Ayasofya Camii adıyla geçmektedir. 29 Ağustos 1865 tarihli, Evkâf Nezareti'ne yazılan bir Maruz'da "Fatih-i Cezire-i Kıbrıs Sultan Selim Han-ı San'inin Harameyn-i Muhteremeyn'e mühlak Evkâfından *Mağusa Kasabası Kalesi derununda vaki Ayasofya-yı Sagir Camii*" tanımlaması ve adıyla zikredilmektedir. Yine bu belgeden Sadr-ı Esbak Muhsinzade Abdullah Paşa'nın bu camii'nin avlusunda bir *mektepe* inşa eylediğini anlıyoruz. Söz konusu maruz, bunların tamiri ile ilgilidir (KVGGM, *Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri Küçük Vakfiye Kayıt-1*, No: 1, s. 120). 1866 tarihli bir belgede Lefkoşa'daki Ayasofya, *Ayasofya-i Kebir*, Mağusa'daki Ayasofya ise, *Ayasofya-i Sagir* diye adlandırılmaktadır (KVGGM, *Varidat ve Masarifat Defteri*, No: 3, s. 60).

Camii; Lefkoşa'daki Ayasofya-i Kebîr ise Selimiye Camii diye adlandırılmış bulunmaktadır ki, bu durum Vakfiyedeki belirlemelere uymuyor.²⁶ Demek ki daha sonra merkezdeki cami II. Selim'e atfedilerek isim değişikliği yapılmıştır. Lüzinyan kralları, önce Lefkoşa'da St. Sophia Katedrali'nde – günümüzdeki Selimiye Camisinde Kıbrıs Kralı olarak, sonra da Magosa'da St. Nicholas Katedrali'nde -günümüzdeki Lala Mustafa Paşa Camisinde-Kudüs Kralı olarak taç giyerlerdi. Arşiv belgelerinde Lala Mustafa Paşa ve Sultan Selim ile ilgili vakıflar, genellikle Ayasofya-i Kebir, Ayasofya-i Sağır ve Ömeriye Evkâfi diye adlandırılıyor. Akaratın bu üç hayrat etrafında kümelendiği görülüyor.

Lala Mustafa Paşa'nın Magosa'daki diğer bir hayratı da Kışla mevkiindeki Akkule Mescidi/Camiidir. Vakfiyede Paşa'nın burayı tamir ettirdiği ve gerekli levazım ile donattığı belirtiliyor. Vakfiye içine yerleştirilen bir belgede (*Vakfiye*, s. 183), Mustafa Paşa'nın bu bölgeye bir tekke kurulması talebinden bahsediliyor ki, aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Söz konusu tekkenin daha sonra buraya inşa edilmiş olduğu anlaşılıyor; çünkü belgelerde Kışlakyeri Mevkiinin adı daha sonraları Tekkeli Çiftliği olmuştur.

Bu vakıf hayratın sürekli hizmette kalabilmesi için personelinin ücretlerinin ödenmesi, gerektiğinde bakım ve onarımının yapılabilmesi amacıyla gerekli kaynakların tahsisi için de Mustafa Paşa, Kıbrıs'ın muhtelif bölgelerinde birçok *akarat* vakfetmişti. Vakfiyede bunların nerelerde bulunduğu, nasıl mülk edinildiği, kaç parça ve dönümden ibaret olduğu, sınırları gibi bütün nitelikleri ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Bunları buldukları yerlere göre gruplandırarak temel özelliklerini belirtmeye çalışalım.

²⁶ Mağusa'daki Lala Mustafa Paşa Cami, 1 Mayıs 1930 tarihinde bir yıllığına (1 Mayıs 1930-31 Kanunievvel 1930) aylık 15 şilinden yıllık 9 liraya tahıl ambarı olarak kiralanmış ve bu durum kira sözleşmesi her yıl yenilenerek 31 Kanunievvel 1945'e kadar sürmüştür. 10 Mart 1945 yılında kiracının sözleşmesinin feshedilerek bu tür yapıların bir daha özel kişilere kiralanmamasına karar verilmiştir. 1948 yılında Mağusa Bıçki-Dikiş Yardımlaşma Evi tarafından kiralanmak istendiyse de reddedilmiştir. 19 Ekim 1951 tarihli yazışma ile hükümetin isteği üzerine Lala Mustafa Paşa Camii'nin, bir vakıf malı olup ticari amaçlarla özel kişilere kiralanamayacağına ve tamir, bakım ve idaresinin Eski Eserler Dairesi'ne bırakılmasına karar verilmiştir. Bununla ilgili belgeler için bkz. KVGGM, İngiliz Sömürge Dönemi, Dosya No: 302/6154, Orijinal Dosya No:81/1945, Belge No: 1-F. 2/ 18, 2, 9. (1 ve 7 numaralı belgelerde Osmanlıca tercüme vardır).

Lefkoşa Kazasında:

1. *Lakatamyā Çiftliği (Vakfiye, s. 164-168)*: Lakatamyā köyündedir. Yüz doksan iki tarladan oluşuyor. Ağa ve bey unvanlı Türklerden satın alınmıştır. Onlara fetih sonrası ganimet olarak geçmiş olmalıdır. Toplam üç bin üç yüz yirmi iki dönümdür. Yüz dokuzunda toplam iki bin dört yüz civarında zeytin ağacı vardır. Sınırlar çizilirken, değişmeyen doğal işaret noktaları olarak muhtelif vadi ve dağ adları geçiyor. Bu tarlalarda evler de mevcuttur.
2. *Lakatamyā Mezrası/Ekinliği (Vakfiye, s. 168-175)*: Bu ekinlik üç yüz altmış yedi adet tarla ve bahçeden oluşuyor. Haydar Bey'den satın alınmıştır. Tarlalar satın aldığı kişilerin adını taşımaktadır. Toplam on bir bin yüz otuz dönümdür. Tarlaların yüz otuz ikisinde ağaç yoktur; diğerlerinde, bir kısmı dip zeytin olmak üzere toplam sekiz yüz altmışaltı bin dört yüz seksen üç zeytin ve on incir ağacı bulunmaktadır. Vadi ve dağlarla çevrili bir alandır. Ekinlik içinde mevcut birçok menzil ve haneler ile akarsular da vakfedilmiştir²⁷.
3. *Lefkoşa Kalesi içindeki malvarlığı (Vakfiye, s. 175, 176-178)*: Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa Kalesi ve yaklaşık yirmi beş mahallede birçok malvarlığını vakfetmiştir. Bunlar arasında, on beş menzil, yüz altmış dokuz dükkân²⁸, üç hamam, otuz sekiz hane, altmış altı ev, sekiz mahzen, toplam on sekiz buçuk dönümlük yedi bahçe, toplam iki dönüm üç adet boş arazi, toplam yüz kırk üç dönümlük on sekiz tarla, bir arsa, on biri at değirmeni olmak üzere muhte-

²⁷ Bu tarlalar sayılırken *Vakfiye*'nin bir yerinde Lala Mustafa Paşa, aynen şöyle demektedir: “Ve kıt’aat- i mezkûrenin cemi-i tevabi ve levahiki ve hudûd ve taraik ve merafıkını mezkûr ve gayr-i mezkûr cümlesinin ve marruzzıkr mezari ve hadaik herbirler için mahsusan mâ-i cârileri olub istimala ihtiyaçları vaktinde mutad-i kadim üzere sakyolub vechen minel vücuh bir ahad taarruz ve niza eylemeye. Kadimden hakk-i şürbleri olduğu *Defter-i Hakani*’den istihraç olunmuştur, mahallinde yoklanıp amel oluna” (*Vakfiye, vr. 175*). 1863 Tarihli bir belgede, Lakatamyā’da bulunan vakıf suların *icare-i vahide* ile kimlere ve ne kadar ücret ile kiralandığı belirtilmekte ve bunların listesi verilmektedir. Bkz. KVGGM, Şeriye Sicil Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt -1, No:1, s. 56- 57.

²⁸ Lefkoşa’da Ayasofya-i Kebir Camisi Evkâfına ait yedi adet dükkân, 11 Kasım 1813’te Seyyid Hacı Mehmed Ağa’nın hanımı Ömeriyye mahallesinde sakin Ayşe Hatun bint-i Ahmed’e kiralanmıştır (KVGGM, Şeriye Sicil Defteri, No: 28, s. 123-124, Hüküm: 265).

lif değirmenler ile sayısı belli olmayan hanları, evleri, bahçeleri, arsaları ve kiliseleriyle birlikte üç mahalle²⁹ ve ayrıca üç kilise vardır. Bilindiği üzere menziller, bünyelerinde evler, başka binalar, bahçeler, meyveli meyvesiz ağaçlar ve diğer tamamlayıcı unsurlar ihtiva etmektedir. Tarlalarda da genellikle zeytin ağaçları bulunmaktadır. Hamamın biri Haydar Bey'den, diğeri Sinan oğlu Kurt Bey'den; dört menzil ve harabe yerler, Türklerden, dokuz dükkân ise bir zimmeden satın alınmıştır. Dükkânların yüz kırk dördü Kale altındadır. Hanları kale içindedir.

4. *Balıktre/Balıkesir köyünde Mezra/ekinlik ve Bahçeler (Vakfiye, s. 178, 180):* Paşa'nın bu köyün farklı yerlerinde bulunan vakıf akarata dört grupta toplanabilir. Bunlar, Peykârîzâde oğlu Hasan Beyin yetimlerinin vasisi olan kardeşi Hüseyin'den satın almıştır. Birinci grup, yirmi mezra, yedi bahçe, bir menzil ve yirmi tek katlı handan müteşekkildir. Mezra ve bahçelerin toplamı bin beş yüz yetmiş dokuz buçuk dönümdür. Buranın hudutları herkes tarafından bilindiği için yazılmamıştır. İkinci grup, toplam yüz otuz iki dönümlük dokuz parça tarla, harap ev yerleri ve iki haneden oluşuyor. Bunların sınırları da herkes tarafından biliniyor. Üçüncü grup, dokuz kıta mezra/ekinlikten müteşekkildir. Toplam yüz yetmiş dönümdür. İçinde meyveli meyvesiz ağaçlar, akar ve durgun sular, suyolları, üç gulam/köle, dört yüz koyun, on altı çift öküz ve yirmi bir inek vardır. Ayrıca, bu gurup içinde, Latoron Köprüsü yakınında Yakomos ve Mezito değirmenleri ile bir fırın, binalar, değirmen taşları, bakır ve tunç aletler, tekne, kısaca değirmenlere ve fırına ne lazımsa her şey vakfedilmiştir. Nihayet Balıktre'deki dördüncü grup, iki yüz dönümlük bir tarladan ibarettir. Tarlanın bir tarafı Lefkoşa'ya akan nehre, bir tarafı Süleyman Ekinliğine ve diğer iki tarafı ise umumi yola dayanmaktadır. Bu tarla, bu köyün mültezimi olan iki Türk'ten satın alınarak vakfedilmiştir.
5. *Tirmitya Çiftliği (Vakfiye, s.176):* Bu çiftlik, on yedi zeytin bahçesi ve tarlalardan müteşekkil yüz elli sekiz dönümlük bir alandır. Güneyi vadi kuzeyi dağdır. Bir tarafı Tirmitya köyü sınırına rastlanır. Batısından umumi yol geçer.

²⁹ Araarastase Palo Mahallesi, Piskopi Mahallesi ve Ayayani Esbadali Mahallesi.

6. *İncirli ve Aydemet Çiftlikleri* (Vakfiye, s. 176-178): İncirli/Ayarmediki köyündeki çiftlik, on dönümlük bir bahçe ve on dönümlük bir tarladan müteşekkildir. Aydemet/Ayadimitri Köyünde ise, Ömer oğlu Hasan Bey'den satın alınan, dört tarafı umumi yol ile çevrili, yüzölçümü belli olmayan bir arazi, Mustafa Paşa'nın hayratının akarataı olarak vakfedilmiştir.
7. *Lefkoşa Kalesinin Baf Kapısı Dışında Eskihisar'da Bahçe*: Altı dönümlük bir yerdir. Akarsuyu bulunmaktadır.
8. *Ketriye Karyesinde Değirmenler* (Vakfiye, s. 183): *Re's-i ayn* denilen nehir üzerinde bulunan ve Defterdar Bali Çelebi'den otuz bin akçeye satın alınan otuz bir değirmen, II. Selim hayratına akarat olarak vakfedilmiştir. Her birinin bahçesi, bostanı ve özel ekinlikleri vardır. Hepsinin doğu ve batısında dağ, güneyinde Horeşte Karyesi, kuzeyinde ise "mahreç-i mâ" /su gözesi bulunmaktadır.
9. *Lefkoşa'nın merkezinde menziller* (Vakfiye, s. 180): Büyük hamamın yakınında olan beş tanesi, otuz hane/evden müteşekkildir. Etrafı umumi yol ile çevrilidir. Bunlar Sultan'ın emri ile miriden satın alınarak vakfedilmiştir. Menzilin ikisi, Balıkpazarı çarşısındadır. Birinde dört hane, bir fırın; diğesinde on tane tek katlı ve on iki tane de iki katlı ev vardır. Çelebi unvanlı iki Türk'ten satın alınmıştır.

II. Omorfo/Güzelyurt Kazasında (Vakfiye, s. 175-176):

1. *Kera Köyünde Arazi ve Emlâk*: Haydar Ağa mülkü iken akarsularıyla birlikte altmış bin akçeye satın alınan ve yirmi üç parçadan oluşan beş yüz yetmiş dokuz dönümlük bir alandır. Her tarlanın özel bir adı vardır. Vadi ve dağlarla çevrilidir. Bazılarında zeytin, incir ve dut ağaçları mevcuttur.
2. *Metöse Köyünde Zeytin Ağaçları*: Toplam yetmiş ağaçtır. On tarla üzerinde bulunmaktadır.
3. Kalye Köyünün güneyinde ve Kiracdene Dağı'nın doğusunda "keten tahmis olunan" bir su göleti Mustafa Paşa'nın akarları arasındadır.
4. Çıra Köyü'nde sınırları belli olan on beş tane iki katlı ev ile bir de Manastır akar olarak vakfedilmiştir.

III. Pendaye/Güzelyurt Kazasında (Vakfiye, s. 178):

1. *Siryanooryo Çiftliği*: Pendaye ve Siryanooryo, bugün Güzel-yurt'un iki mahallesidir. Siryanooryo köyündeki çiftlik otuz üç parça tarla ve yedi bahçeden oluşuyor. Bunların toplamı dört bin yüz elli dört buçuk dönümdür. Yüz yirmi sekiz buçuk dönümü bahçedir. Her özel adı vardır. Bazı tarlaların batısı deniz ile sınırlıdır. İki köyün de kuzeyi denize yaslanır. Tarlaların bazılarında evler mevcuttur.
2. *Menziller*: Lala Mustafa Paşa, bu kazanın Manasi köyünde toplam altı menzilin vakfetmiştir. Her bir menzilde haneler ve diğer müstemilat vardır. Ayrıca menzilin birinde on dört dönüm bahçe bulunmaktadır. Bu menziller, Ömer oğlu Hasan Bey'den satın alınmıştır.

IV. Girne ve Lefke Kazalarında (Vakfiye, s. 178-180):

1. *Dimetoka Köyünde Tarlalar ve Bahçe*: On sekiz tarla veya ekinlik ile bir adet bahçeden ibarettir. Toplam yüzölçümleri iki yüz iki dönümdür. Her birinin adı vardır, vadi ve dağ ile çevrilidirler. Vadinin Hilali içinde altı yüz zeytin ağacı mevcuttur. Bunlarla birlikte yine bu köyde, on adet altı üstlü evlerden oluşan bir menzil de akar olarak vakfedilmiştir.

Vakfiyenin bu kısmında, Lala Mustafa Paşa, vakfettiği taşınmaz ve taşınır mülklerinin vakfa dönüştürülmesinin gerçek ve kuresuz olması için Padişah'tan Ferman aldığını ve bir suretini de buraya kaydettiğini belirtiyor (*Vakfiye*, s. 180). Bu Ferman, söz konusu satın almalarla ilgili sekiz hüccet-i şeriyeyi bir nevi tasdik ettiğini hükme bağlayan bir Ferman'dır. Bu yerlerin bazı yetimlerin vasisinden alınan yerler olması dikkat çekicidir.

2. *Lapta Çiftliği* (*Vakfiye*, s. 180): Lapta'nın Ladanka /Kozan Lamakatis/Tis Lapta mevkiinde yer alan yirmi parça tarla Paşa'nın akarat vakfı arasındadır ki, daha sonra burası *Lapta* Çiftliği diye anılacaktır. Toplam yüzölçümü altı yüz yetmiş yedi dönümdür. Çiftlik içinde on dört altı üstlü evden müteşekkil bir de menzil mevcuttur.

3. *Kazabıfan/Kazafani/Ozanköy Köyü (Vakfiye, s.180)*: Paşa, Serdefterdar Mehmet Bey'den satın aldığı bu köyün tamamını, içindeki bağlar, akarsular, binalar, meyveli meyvesiz ağaçlar, ekinlikler ve arsalarıyla birlikte akarat olarak vakfetmiştir. Sahilde bulunan köyün sınırları ayrıntılı biçimde çizilmiştir.
4. *Değirmenler (Vakfiye, s.180-181)*: Piskobi Mahallesi Sotin mevkiinde bir, Girne'nin merkezinde Palunya ırmağı üzerinde on, Emanite köyünde on, Lefkoşa'nın Rum kesiminde Koloş Çiftliği Koloş Suyu üzerinde bir olmak üzere toplam yirmi iki değirmen, Murat Ağa'dan satın alınarak bütün müştemilatıyla vakfedilmiştir. Lefke kazasında da Lala'nın vakıf değirmenleri mevcuttur. Ayayorgi, Evrecu, Omorfa, Kariçu (Karimo) ve Karaku köylerindeki beş değirmenin her biri Haydar Bey'den dört biner akçeye satın alınmış ve vakıf akarlar arasına dâhil edilmiştir. İştira hüccetleri *Vakfiyeye* eklenmiştir (s.180, Tarih 1578). Bunlarla da bitmiyor. Ayayorgi köyünde iki, Karaku'da bir; Orlaho ve Temriye'de birer, Kadihor/Farihor'da otuz iki dönüm tarlası da olan iki değirmen de, bütün alet ve edevatıyla Paşa'nın akaratı arasındadır.

V. Magosa Kalesi ve Çevresinde (Vakfiye, s. 181):

1. *Menziller ve dükkânlar*: Aya-Vasil, Todoro, Aya-Andoni, Aya-Mama, Aya-Pereşko, Hamam, Aya-Apostoli mahallelerinde, Kale'de Cami yakınında ve karşısında birer, Ayaİstefano ve Hamam Mahallesinde ikişer menzil ve ayrıca on sekizi cami ve sarayın yakınında olmak üzere toplam yirmi iki dükkân Paşa'nın vakıf akaratı arasındadır. Bilindiği üzere menziller içinde evler, bahçeler ve diğer müştemilat vardır. Bu menziller ve dükkânlar Vakfiyede isimleri zikredilen gayrimüslimlerden ve Haydar Bey'den satın alınmıştır.
2. *Komandande Köyünde Miyer Andonaki Mezrası/Ekinliği / Tekkeli Çiftliği*: Magosa Kalesi yakınında iki dönümlük yerdir. Buranın adı daha sonra, aşağıda hikâyesi anlatılacağı üzere, *Kışlakyeri ya da Tekkeli Çiftliği* olacaktır. İçinde dört tane tek katlı ve bir tane iki katlı ev, su kuyusu, iki at değirmeni, hamam, dört dönüm bahçe ve kiliseden dönüştürülmüş bir mescit, ekinciler için on hane,

iki harim, bir havlu, su mecrası/yolu, koyun otlığı ve harman yerleri vardır. Sınırı ayrıntılı olarak çizilmiştir.

3. *Sernahuye (?) Köyünde Mezra/Ekinlik*: Deniz, büyük nehir ve Galursa Vadisi ile çevrili olan bu ekinlik Haydar Bey'den satın alınarak, içindeki düz ve dağlık araziler, kışlak ve yazlıklar, su ve suyolları, koyun ağılı, harman yeri ve hayvanlar ile birlikte akarat olarak vakfedilmiştir³⁰. Daha sonra *Tekkeli Çiftliği* ile bütünleşmiştir.

VI. Tuzla Kazasında:

1. *Çite Köyü Ohtoroki Çiftliği (Vakfiye, s. 181-182)*: Bali Çelebi'den satın alınan Ohtoroki Çiftliği, Larnaka'da Tersefan Çiftliğinin güneyindedir. İçinde muhtelif bahçeler, tarlalar, kışlak ve yazlaklar, sular ve suyolları, mandıra ve otlaklar, meyveli meyvesiz ağaçlar vardır. Toplam bin sekiz yüz kırk dönümdür. Çiftliğin sınırlarında batıda Ayayorgi Köyü, doğuda Sevi Köyü, güneyde deniz bulunmaktadır. Çiftliğe ait değirmenler de çiftliğin güneyindeki akarsu üzerindedir. *Vakfiyenin* içine yerleştirilmiş bir *Fermanda*, çiftliğin Lala Mustafa Paşa'ya ait olduğu vurgulanıyor. Çiftlik gelirinin, *Cedid Vilâyet Defteri*'nde yüz akçe olarak belirlenmesine rağmen, yönetici ve tahsildarların işlenen yerlere müdahale ettikleri, söz konusu maktu' yüz akçenin "çiftlik bahçesine" ait olduğunu, diğer yerleri kapsamadığını ileri sürdükleri, *Kanun ve Deftere* aykırı olarak oralardan maktu "başka öşür" aldıkları, böylece halka zulmettikleri belirtiliyor. Maktu yüz akçenin sırf bahçe için değil bütün çiftlik için olduğuna, buna göre hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekiliyor (2 Şevval 985 / 13 Aralık 1577; *Vakfiye, s. 182*).
2. *Tersefan Çiftliği*: Çite Çiftliğinin kuzeyinde, muhtemelen Tersefan Köyü sınırları içindedir. Vakfiyede adı geçmiyor ama Lala

³⁰ Magosa'da Kale haricinde Lala Mustafa Paşa ve Abdullah Paşa vakıflarının bulunduğu bir yerde Ta- şocağı vardır. Panayır kurulan mevkiin yanındadır. 15 Mart 1901'de Belediye burası hâlidir/boştur diye, Ma- raş'tan denize doğru inen bir yolu yapmak üzere taş çıkartmaya başlamıştır. Belediyenin bu müdahalesi üzerine keşif yapılarak harita çizilmiştir. Bu harita dosyada mevcuttur, değerlendirilebilir (KVGGM, İngiliz Sömürge *Dönemi*, No:356, Eski no: 42, Gömlek No: 7296, Bu dosya tamamen bu konuya aittir).

Mustafa Paşa Vakfına ait olduğunu biliyoruz. İngilizlerin yaptığı bir plandan, buranın Çite çiftliğinden ayrıldığını anlıyoruz³¹. Zaten çiftliğin *Vakfiye*deki adı, Ohtoroki'dir. Daha sonra Çite köyü tarafındaki kısmı Çite Çiftliği, Tersefan Köyü tarafındaki kısmı da Tersefan çiftliği diye adlandırılmıştır. Yukarıda adı geçen bahçe de Ohtoroki çiftliğinden ayrı mütalaa edilerek Bahçeler ortaya çıkmış ve böylece yeni bir yapılanmaya gidilmiştir³². Bahsettiğimiz planda Tersefan Çiftliği'nin elli sekiz kiracısının adları ve ettikleri tarlaların yüzölçümleri vardır. Bu rakamlara göre, Tersefan Çiftliği'nin yüzölçümü, üç yüz doksan yedi dönüm üç evlek iki bin yedi yüz on sekiz ayak karedir. Çiftlik, bu şahıslara icare-i vahideli olarak kiralanmıştır.

3. *Keristagano Köyünde Mezra/Ekinlik (Vakfiye, s. 182)*: *Miriden*/devletten satın alınarak vakfedilen bu ekinlik, on bir tarla ve birçok ev ihtiva ediyor. Burada iki tane de menzil vakfedilmiştir ki, bunların birisinde üç tek katlı ve diğerinde üç tek katlı ve iki tane de iki katlı olmak üzere beş ev vardır. Ekinliğin toplam yüzölçümü, beş yüz doksan beş dönümdür. Ekinliğin bir tarafı denizdir.
4. *Elemano (Alenminyö köyü olabilir) Köyünde Malvarlığı (Vakfiye, s. 182)*: Mustafa Paşa burada Alemينو pınarı üzerinde bir değirmen, Tuzla İskelesi'nde üç mahzen ve AyaYorki köyünün güneyinde bir mezra/ekinlik vakfetmiştir. Değirmen Manol veledi Levizo'dan satın alınmıştır. İngiliz Sömürge Döneminde çizilen haritalarda, Larnaka'da Mazotto'nun kuzeyinde Alemينو Çiftliği gözükmektedir.

³¹ İngiliz döneminde çizilen bu yerlerle ilgili bir planın adı şöyledir: Plan of Vakouf Lands at Tersephanou attached to Kiti Chiftlik (Çite Çiftliğine bağlı Tersefan'da Vakıf Arazilerin Planı). 1903 tarihli bu Planın adı, Tersefan Çiftliği'nin Çite Çiftliğinin bir parçası olduğunu açıkça göstermektedir. Bu planlar KIVABİS'te mevcuttur.

³² Kıbrıs Evkâf Müdürlüğü tarafından, 29 Mart 1958 tarihinde TC Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderilen bir yazıda, bu çiftlikle ilgili davada *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesinin* içinde bulunan *ferman, mektup* vs.den dolayı bu belgenin *vakfiye* niteliği taşımadığı iddiasında bulunulduğu belirtilmekte ve görüş istenilmektedir. Özellikle "Kersefan" geçen yerlerin kendilerini ilgilendirdiği belirtilmektedir. TC Vakıflar Genel Müdürlüğü de, 5 Nisan 1958 tarihli yazılarında *vakfiyenin* hikâyesini anlatmakta ve belgenin sıhhatini vurgulamaktadır. KVGGM, *Seri Dosyalar: Mütferrik İşler, TC Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Muhabere*, No: 73/10, 616/37.

*

Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta *akarat* olarak vakfettiği tarım alanlarının *Vakfiyede* belirlenen verilere göre toplam yüzölçümü, yirmi beş bin yedi yüz on yedi dönümdür. Ancak alanı belirtilmeyen köyler, çiftlikler, tarlalar, binalar, değirmenler, ağaçlar ve benzer malvarlıkları vardır. Mesela Kazabıfan/Kazafani/Ozanköy köyü bunlardan biridir. Bilinenlere göre bunları kıyasladığımızda, Paşa'nın Kıbrıs'taki vakıf akaratının yüzölçümünü otuz beş bin dönümden daha fazla olduğunu tahmin edebiliriz. Mustafa Paşa, Vakfiyesinde burada çok kısa özetini verdiğimiz vakıf hayrât ve akaratını ayrıntılı biçimde anlattıktan sonra, günümüz Türkçesiyle şöyle demektedir:

“Yukarıdan beri yazılan ve zikredilen emlâk ve akardan evleri, dükânları, bostanları, hamamları, su değirmenlerini, ekili mezarları ve dikili bahçeleri, her ne ise tüm bağlantıları ve ekleriyle, bütün hukukuyla birlikte, sırf Allah rızası için hasbî duygularla ve Rahim Rabbimin rızasını kazanma talebiyle vakfettim”.

Bundan sonra *Vakfiyede* vakfın yönetimiyle ilgili temel ilkeler belirlenmiştir. Vakfın tevliyetini/yönetimini Paşa, kendisi üstlenmiştir. Vefatından sonra yönetim görevi evladına geçecektir. Vakfın görevlileri mütevellî/vakıf yöneticisi tarafından atanacak, Padişah Beratına ihtiyaç olmayacaktır. Evlat bitip tükendikten sonra mütevellî Berat ile tayin olunacak, ancak atama ve azil işlemleri dâhil her konuda yine tam yetkili olacaktır. Kadılar ve hâkimler müdahale etmeyecektir. Sadece *hitabet* görevi (*Vakfiye* s. 184), mütevellî önerisi ve kadı arzıyla gerçekleştirilecektir. Hitabet görevi çok önemlidir. Bilindiği üzere zaten bir camide Cuma namazı kılınabilmesi için Sultanın izni gerekmektedir. Hutbe de Cuma günleri Cuma namazında okunacağına göre hatibin, mütevellinin önerisi, Kadı'nın arzı ve Sultan'ın beratıyla atanması siyasî ve idarî açıdan da normal gözükmektedir. Lala Mustafa Paşa bütün yetkileri mütevellîye vermekle birlikte bu inceliğe dikkat etmektedir. Mütevellîye yardımcı olarak bir kâtip ve iki cabi/tahsildar atanacaktır. Vakfın muhasebesi, Lefkoşa/Selimiye Camisi hatibi tarafından tutulacak; vakıf Beylerleyi tarafından denetlenecektir. Beylerbeyi Tuzla'ya gelirse oradaki çiftlikten kendisine hediye verilecektir. Vakfı himayesi altında bulundurması için Lefkoşa Kadısına da günlük iki akçe ödenecektir. Magosa Kalesi'nde sahildeki hane yıkılacak, yerine gelen gidenin ko-

naklaması için bir misafirhane yapılacaktır. Lefkoşa'da Markoze Harabe Hanesi'nde mütevellî oturacaktır. Bu hükümler dışında hemen hemen her büyük vakıfta olduğu gibi, vakfın hayratından her birinin hizmet kadroları ve ücretleri de tek tek belirlenmiştir. Akaratın her birinin *ecr-i misli*³³ ile kiraya verilmesini de hükme bağlamıştır. Burada söz konusu olan, yıllık ya da en fazla üç yıllık sürelerle uygulanacak olan *icare-i vahidedir*.

Görülüyor ki, vakıf sağlam esaslara bağlanmıştır. Vakıf hayrat ve akaratın mülkiyeti kişisel mülkiyetten sosyal mülkiyete dönüşmüştür. Konulan şartlarla vakfın idaresi özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak devletin himayesi ve denetimi de sağlanarak özerk yöneticilerin keyfi davranışları engellenmeye çalışılmıştır.

*

Lala Mustafa Paşa, 1 Ağustos 1571 tarihinde Magosa'yı da alıp Kıbrıs'ın fethini tamamladıktan bir buçuk ay sonra, 15 Eylülde İstanbul'a dönmüştür. Demek ki, Paşa'nın Kıbrıs'ta kaldığı süre bir sene yetmiş beş gündür ibarettir. Bu kısa sürede bir taraftan askeri işlerle uğraşırken diğer taraftan da Kıbrıs'a Osmanlı idari, iktisadi ve sosyal sistemlerinin temelini atmak için çaba gösteren Paşa, yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı üst düzey yöneticilerinin görev ve sorumluluklarından biri olan *hayrat sisteminin* Kıbrıs'ta uygulanmasına da öncülük etmiştir. Ancak Vakfın kuruluşunun tamamlanmasının, Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan ayrılışından çok sonra gerçekleştirilebildiği anlaşılıyor. Kuruluş belgesi olan Arapça Vakfiye, 1579 tarihlidir ve içinde belli sorunlarla ilgili Padişah emirleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1573 tarihlidir³⁴. Bu belgede belirtildiğine göre, Lala Mustafa Paşa, Magosa Kalesi muhasarası sırasında askerin kışladığı yerde boş bir köyü sahiplerinden satın almış ve burası kendisinin meşru

³³ *Ecr-i misil*, bilirkişilerin belirlediği kira bedelidir.

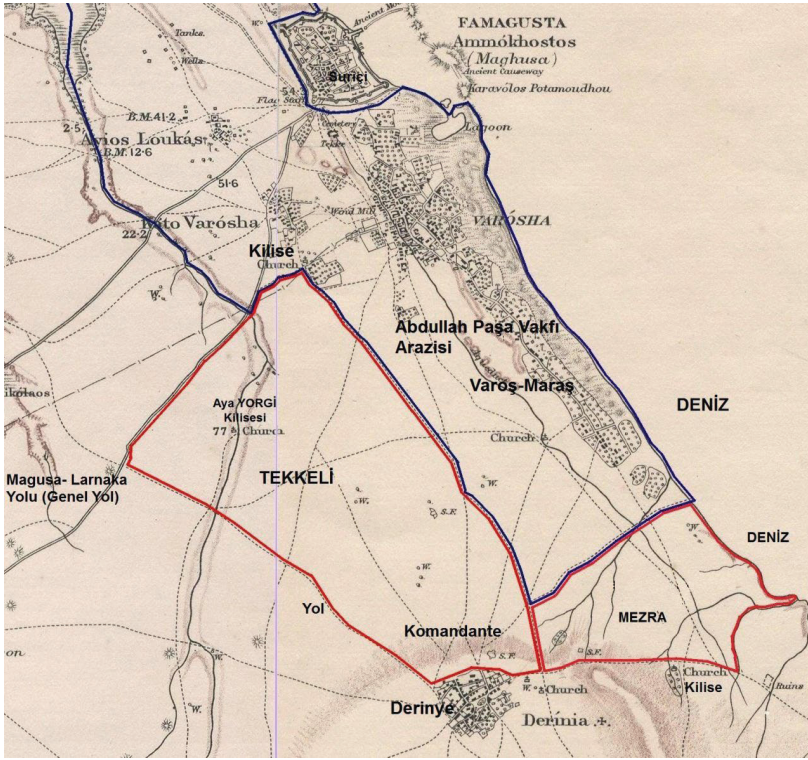
³⁴ Vakfiyenin Arapça metni elimizde yoktur. Osmanlıca tercümesinde tarih şöyle yazılmıştır: "Tahrîren fi-evâhir-i Cemâziye'l-Âhir sene ihdâ ve semânin ve elf be-makâm-i Kostantiniyye. 1081/ 1670" (Vakfiye, s. 183). Bu tarih, *Vakfiyenin* yazılışından doksan bir sene sonrasını işaret ediyor. Mütercim çeviri yaparken "tis'a mi'e" kelimesini "elf" okumuş olmalıdır. Bu düzeltmeyle belgenin tarihi 981, yani 28 Eylül 1573 olacaktır ki bu tarih olaylara tam uygun düşmektedir. Zaten emir bu tarihte Kıbrıs Beylerbeyi olan Cafer Paya ve Kıbrıs kadısı- na yazılmıştır. Bu da yaptığımız düzeltmenin doğruluğuna başka bir delildir. Kıbrıs Beylerbeyileri için bkz. Orhan Kılıç, "Kıbrıs Beylerbeyileri: Sistematik Bir Analiz", *Tarihte Kıbrıs* (Ed. Osman Köse), Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, İstanbul 2017 c. 1, s. 271-290.

mülkü olmuştur. İçindeki kiliseyi camiye çevirmiştir. Paşanın kanaatine göre burada gayrimüslimlerin oturması uygun değildir. Kendisi buraya gelen giden için bir tekke yapmak istemekte ve bunun için Padişah'tan izin istemektedir. Talep uygun bulunmuş, buraya kimsenin müdahale etmemesi emredilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu tekke Kışlakyeri denilen bu mevkiye yapılacak ve bundan dolayı burası Tekkeli Çiftliği olarak adlandırılacaktır. Tekkeli Çiftliğinin olduğu gibi, Paşa'nın bütün hayrat ve akaratının bir hikâyesi vardır. Kıbrıs üç yüz yedi yıl Osmanlı döneminden sonra, farklı maceralar yaşamıştır. Bütün bu siyasi, idari, iktisadi ve sosyal değişimler elbette her bir eser ve toprak parçasının hikâyesinde de izler bırakmıştır. Paşa'nın bütün vakıf hayrat ve akaratının hikâyesini bir bildiri içinde anlatma imkânı yoktur. Bunların her birinin yüz yıllar içindeki hikâyesi, yukarıda bahsettiğimiz proje çerçevesinde, Kıbrıs ve Türkiye arşivlerinde bulunan ve KIVABİS'e işlenen Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait belgelerden altı bin yedi yüz tanesinde yer alan verilere dayanarak ve haritalar üzerinde planları da çizilmek suretiyle, ayrıntılı bir biçimde tahlil edilmiş ve değerlendirilmiştir. Şunu da belirtmeliyim ki, yukarıda bahsettiğimiz proje araştırmaları sonucunda, Kıbrıs'ta iki bin iki yüz yirmi vakıf tespit edilmiştir. 1878 yılından önce Kıbrıs'ın yüzölçümünün yüzde on dördü vakıftı. Bu oran Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde de aynıydı. Bir yandan Mustafa Paşa'nın yukarıda kısaca naklettiğim Lefkoşa ve Magosa'daki vakıf hayratını ve bu iki şehirle birlikte Güzelyurt, Girne ve Tuzla'daki vakıf akaratını, diğer yandan sadece Kıbrıs'ta kurulan vakıf sayısını ve Adada tüm vakıfların kapladığı alanı hayalimizde canlandırdığımız zaman, hayrat sisteminin Kıbrıs'a girişi ve yayılışı hakkında bir fikir edinebiliriz. Burada, Paşa'nın hayrat ve akaratının büyük bölümünü bir tarafa bırakarak sadece Paşa'nın son olarak Magosa kalesini kuşatırken ordusunu yerleştiği Kışlakyeri'nin o günden bugüne uzanan hikâyesini anlatacağım. Kıbrıs'ta hayrat sisteminin zaman boyutları hakkında da genel bir kanaate sahip olunabilecektir sanırım.

Komutanlık ya da Kışlakyeri Mevkiinden Tekkeli Çiftliği'ne:

Lala Mustafa Paşa'nın Magosa'da tarım alanı olarak en önemli akaratı, Kalenin yakınında yer alan Komandante Köyünde *Miyer Andonaki Mezrası*'dır. Daha sonraki belgelerde burası *Kışlakyeri ve Tekkeli Çiftliği*

diye de adlandırılacaktır³⁵. Çiftliğin yüzölçümü, iki bin dönümdür. *Vakfiye*-de sınırı ayrıntılı olarak çizilen bu ekinlikte, dört tek katlı ve bir iki katlı ev, su kuyusu, iki at değirmeni, hamam, dört dönüm bahçe ve kiliseden dönüştürülmüş bir mescit, ekinciler için on hane/ev, iki harim/harem dairesi, bir avlu, su yolu, koyun otağı ve harman yerleri vardır. Ayrıca sınırında şehit Şüheda Mezarlığı vardır. Lala Mustafa Paşa'nın, haritada da görüldüğü üzere, Magosa'nın Sernahuye (?) Köyünde başka bir vakıf ekinliği daha vardır ki, burası zaman içinde Tekkeli Çiftliği ile bütünleşmiş ve böylece köyün adı bile kaybolmuştur. Paşa burayı, Haydar Bey'den satın almıştır. İçinde düz ve dağlık araziler, kışlak ve yazlıklar, su ve suyolları, koyun ağılı, harman yeri ve hayvanlar vardır. Hepsi birlikte vakfedilmiştir.

Harita 1. Lala Mustafa Paşa'nın Magosa'da Tekkeli Çiftliği Vakfı

³⁵ *Vakfiye*de (s. 180), Magosa'da Paşa'nın vakıfları arasında çiftlik niteliğinde olan başka bir yere rastlanmıyor. Demek ki Miyer Andonaki Mezrasına, Paşa'nın Vakfiyedeki şartına uyularak buraya bir tekke yapılmış ve bundan sonra burası Kışlakyeri veya Tekyeli Çiftliği diye anılır olmuştur.

İngiliz Sömürge Dönemi evrakı arasında yer alan bazı belgelerde Kışlakyeri/Tekkeli Çiftliği'nin Tapu Dairesi'ndeki koçan numaraları ve yüzölçümleri veriliyor. Buna göre Tekkeli Çiftliği'nin toplam yüzölçümü iki bin yedi yüz otuz dört dönüm on evlektir³⁶. Yukarıda belirtildiği üzere, *Vakfiyede* Tekkeli Çiftliği'nin yüzölçümü iki bin dönüm olarak belirtildiği halde, burada iki bin yedi yüz otuz dört dönüme çıkmış olması, Çiftliğin, yine Mustafa Paşa'nın vakfetmiş olduğu ve çiftliği denize bağlayan Sernahuye Mezrası ile birleşmiş olabileceği varsayımımızı desteklemektedir.

Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa'ya ve Kıbrıs Kadısına yazılmış olan ve Vakfiye içine yerleştirilmiş bulunan 1573 tarihli bir Padişah Emrinden yukarıda bahsetmiştik. Bu belgenin içeriğini hatırlayacak olursak, Mustafa Paşa Padişaha bir dilekçe yazıyor. Magosa Kalesi muhasarası sırasında askerin kışladığı mahalde boş bir köyü sahiplerinden satın aldığını, dolayısıyla bu köyün kendisinin meşru mülkü olduğunu, içindeki kiliseyi camiye dönüştürdüğünü, burada keferenin oturmasının uygun olmayacağını düşündüğünü, bu sebeple buraya gelen giden için bir tekke yapmayı tasarladığını belirtiyor. Bunun için kendisinden izin istiyor ve talep uygun bulunarak Ferman yazılıyor. Tekkeli çiftliğinin bir bölümü bugün Kapalı Maraş sınırları dâhilindedir. Demek ki Kapalı Maraş sahih ve lazım bir vakfın üstüne kurulmuştur. Lala, Magosa'ya bağlı Sernahuye köyünde de bir mezrayı vakfetmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın *Vakfiyede* tanzim ettiği şartlardan birine göre de, Magosa Kalesinde sahildeki hane yıkılacak, yerine gelen gidenin konaklaması için bir misafirhane yapılacaktır.

Bilindiği üzere, İslam Hukuku ve Osmanlı tatbikatına göre, vakıf emlak vakıf kurucusunun şartına göre genelde *icare-i vahide/tek kira usulüyle* işletilir. Lala Mustafa Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz vakıf akaratının tümü de başlangıçta bu tür kira biçimiyle işletilmiştir. Ancak bir asrı aşkın bir süre sonra, 11 Aralık 1698 tarihinde, Kıbrıs vakıflarının *icare-i vahideden icareteyne/çift kiraya* geçişine zemin teşkil edecek

³⁶ KVGGM, İngiliz Sömürge Dönemi, Dosya No: 353/7247. Koçan numaraları ve dönümler şöyledir: No: 646/33 dönüm; No: 647/21 dönüm, 2 evlek; No: 674/13 dönüm; No: 739/15 dönüm, 1 evlek; No: 747/82 dönüm, 1 evlek; No: 751/80 dönüm; No: 752/194 dönüm, 3 evlek; No: 258/19 dönüm; No: 265/103 dönüm; No: 266/381 dönüm; No: 268/80 dönüm; No: 345/322 dönüm; No: 346/331 dönüm; No: 348/606 dönüm; No: 821/244 dönüm; No: 822/21 dönüm, 3 evlek; No: 967/189 dönüm. Bunların toplamı: 2.734 dönüm, 10 evlektir.

önemli bir Ferman yayımlanıyor³⁷. Bu imkâna rağmen kira biçimi hemen değiştirilmiyor. Tekkeli Çiftliğinin bu Ferman'dan yüz otuz dört yıl sonra, 1832 tarihli bir belgede, Çiftlik Hacı Mehmet kızı Akile Hatun'un uhdesindedir ve icareteyn ile kiralanmıştır. Akile Hatun, çocuksuz ölmüştür. Çiftlik, Hüseyin Ağa oğlu Hacı Osman İzzî Efendi'ye, *icare-i muaccelesi/peşin kirası* yedi bin beş yüz kuruş ve *icare-i müeccelesi/yıllık kirası* da kırk kuruş olmak üzere *icareteyn usulüyle* kiralanmıştır. Yeni kiracı müteveli kaymakamından temessükünü/sözleşme senedini de almıştır³⁸. Tekkeli Çiftliğinin, *Vakfiyeye* göre icare-i vahide ile kiralanması gerekirken, Akile hanımın nasıl icareteyn ile kiraladığını henüz bilemiyoruz. Fakat daha sonra *icareteyn* ile Osman İzzî Efendiye geçtiğini, onun da çiftlik arazilerini, 1858 yılında, Varoş köyünden otuz sekiz ve Derinya köyünden de altmış dokuz kişiye *icare-i vahide* ile kiraladığını biliyoruz. Aynı şekilde Çiftlik müstemilatından beş vakıf bahçe Varoşlu yedi ve menziller yine Varoşlu yirmi yedi kişiye *icare-i vahide* ile kiralanmıştır. Kiracıların üçü Müslüman diğerleri gayrimüslimdir. Elleri kira akitleri bulunmaktadır. Öşür bedeli borcu olan Osman İzzî Efendi, bu borcuna mahsuben, söz konusu yerleri, Lefkoşa ileri gelenlerinden Mehmet Arif Efendi ile ahaliden Mustafa Şükrü Efendi ve Süleyman Ağa'ya icareteyn ile ferağ ve tefviz etmiştir. Ancak icare-i vahide ile yerleri ellerinde bulunduran kiracılar, tarlaları terk ve yeni sahiplerine teslim etmiyorlar. Bunun üzerine Osman İzzî Efendi ve ortakları konuyu Lefkoşa Kaza Meclisi'ne götürmüştür. Burada, bu yerlerin İcare-i vahide ile kiracısı bulunan köylüler, durumun anlatıldığı gibi olduğunu; ancak bu yerleri icareteyn ile kiralamış olan “efendilerin” eskiden beri kendilerine icare-i vahide ile kiraladıklarını ifade etmişler, böylece devam etmesi talebinde bulunmuşlardır. Ne var ki, bu ikrar sonucunda köylüler arazilerden men edilmiş ve yerleri Mehmet Arif Efendi ve ortaklarına teslim etmeleri konusunda uyarılmışlardır³⁹. Durum karışıktır. Mehmet Arif Efendi ve ortaklarına çiftlik icareteyn ile ferağ ve tefviz edilmiş, kendilerine senet verilmiştir ve “çiftliğin bedeli” (muhtemelen icare-i muaccelesi) Osman İzzî Efendi'nin aşar bedeli borcuna karşılık tutulmuştur. İcare-i vahide ile kiralamak isteyenler vardır; bununla

³⁷ KVGGM, *Şeriye Sicil Defteri*, No: 6, s. 173, Hüküm: 412.

³⁸ KVGGM, *Şeriye Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye* No:1, 24-27.

³⁹ KVGGM, *Şeriye Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt 1*, No:1, s. 22, Karar: 25.

birlikte icareteyn usulüyle kiralamaya talip olan pek yoktur. Bahçelerden sadece bir tanesi, muaccel/peşin bedeli olarak beş bin beş yüz kuruş ve müeccel/yıllık kira bedeli olarak on iki kuruş ile kiralanabilmiş ve senedi de verilmiştir. İcare-i vahide kiracılarının elinde icareteyn ile tasarruflarına dair geçerli senetleri de yoktur⁴⁰. Bu durumda ne yapılacaktır? Magosa Kazası Müdürü ve Meclis azaları, üst makamlardan konuyu aydınlatacak görüş istemişlerdir.

İcareteyn muamelesi yapıldığı halde, gerçek anlamda icare-i muaccellenin Evkâf Murahhasları tarafından tahsil edilip edilmediği ve fiilen icareteyn işleminin gerçekleşip gerçekleşmediği bu belgelerden pek anlaşılıyor. Tekkeli Çiftliği'nin 1 Ağustos 1890 tarihinde iltizama verilmek suretiyle işletilmeye başlanması, Kapalı Maraş bölgesinde bulunan tapu kütükleri ve koçanlarında icareteyn şerhinin bulunmaması, icareteyn teşebbüsünün akim kaldığını gösteriyor. Konunun ileri seviyede araştırılması gerekiyor.

Adanın yönetimi 1878 yılında İngiltere'ye geçmiştir. Vakıflar İdaresi-ne de bir şekilde müdahale etmeye başlamışlardır ama sözleşmelere göre Evkafın tamamen Vakıf Hukukuna göre yönetilmesi gerekmektedir, bu durum halen geçerli bulunmaktadır.

Tekkeli Çiftliğinin bundan sonraki durumunu da aşağıda özetlemeye çalışacağız. 20 Ocak 1879 tarihinde Defterdarlığa bir yazı gönderiliyor. Bu yazıda, Poli, Piskopi, Lapta ve Karava mukataaları ile birlikte Tekkeli Çiftliğinin öşür hasılatının Evkâf Sandığına ait olduğu belirtiliyor. 1879 yılı öşür gelirlerinin, mevsimi geçmiş olan ürünlerin aşarının Miri aşar ile karıştırılmaması vurgulanıyor. Bunun için mahalli memurlara defter tutturulması, böylece vakıf mallarının telef olmaktan kurtarılması için Kaymakamlığa tavsiyede bulunulması isteniyor⁴¹. Aynı yılın Aralık ayında, Baf ve Girne'deki diğer bazı vakıf çiftlikler gibi Magosa Kazası Tekkeli çiftliğinin de 1879 senesi Vakıf Aşarlarının Miri Aşar Memurları tarafından emaneten idare olduğu belirtiliyor. Ve aşar toplama işleri tamamlandığı için Lefkoşa Miri Aşar İdaresi'ne gelmiş olması gereken defterlerin Evkâf Defteri'ne kaydedilmek üzere Vakıflar İdaresi'ne gönderilmesi talep edili-

⁴⁰ KVGGM, *Şeriyeh Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt 1*, No:1, s. 23, Karar: 26.

⁴¹ KVGGM, *Evkâf Dairesi Muhabere Kayıt Defteri*, No: 18, s. 66, sıra: 23.

yor⁴². Tekkeli Çiftliği'ne 1881 yılı için, altmış yedi İngiliz Lirası, bir Şilin ve sekiz buçuk Pena öşür takdir edilmiş; bunun altmış üç Lira, dört Şilin ve altı Penası tahsil edilmiş; üç Lira, on yedi Şilin ve iki buçuk Penası bakaya kalmıştır⁴³.

Tekkeli Çiftliği diye bilinen vakıf arazinin dörtte bir aşarı ile iltizam bedelinin toplamı, 1 Ağustos 1890 tarihli bir mazbataya göre, sekiz bin iki yüz seksen bir lira tutuyor. Süre Ağustos başından itibaren başlıyor. Bu meblağ tek taksitte ödenecektir. İhale, Varoşlu Haçollu'nun üzerinde kalmıştır. Varoşlu Dimitri Tekkeli, kendisine kefil olmuştur. Mazbatada bu arazinin “emaneten idaresinden iltizama verilerek idare edilmesinin” her bakımdan hayırlı olduğunun düşünüldüğü ve bu sebeple gerekli işlemlerinin hemen gerçekleştirildiği belirtilmektedir⁴⁴.

Bazı belgelerde icare-i vahide ile kiralınmaları şartı olduğu için Lala'nın vakıf emlakinin aşardan müstesna olduğu vurgulanmaktadır⁴⁵. Tabii burada söz konusu olan Devletin alacağı olan aşar vergisidir. Bunu vakıf alabilir. Ancak burada Vakfın icare-i vahide ile kiraladığı bir topraktan ayrıca aşar alıp almadığı belli değildir. Bize öyle geliyor ki, gerçek bedel ile kiralandığı zaman yerleri işleyen ve kullanan kişilerden ayrıca öşür alınmamaktadır. Ama tarlalar tek tek kiraya verilemediği, bir mültezime ihale edildiği zaman öşür bedeli üzerinden ihaleye çıkıldığı anlaşılmalıdır. Tekkeli Çiftliği Mazbut Vakıflardan olduğu için, yönetimde bir takım sıkıntılar yaşandığından, 1879 ve 1880 aşarlarını toplama işini Hükümet üstlenmiştir. Aşar paraları Mal Sandığı'na yatırılmıştır. Birkaç defa istendiği halde uzun süre Evkâf Sandığına devredilmemiş olduğundan tekrar talep edilmektedir (29 Mart 1881)⁴⁶.

1883 yılında, Lala Mustafa Paşa'nın, daha doğrusu, “Mazbut Vakıflardan olan icare-i vahideli ve icareteynli emlakın yıllık kiralalarını” açıklayan bir *Defterde* Tekkeli Çiftliği'nin geliri, *aşar bedeli* diye nitelendiriliyor ve bin üç yüz elli İngiliz lirası olduğu belirtiliyor⁴⁷. Bize göre, yukarıda anla-

⁴² KVGGM, *Evkâf Dairesi Muhabere Kayıt Defteri*, No: 18, s. 40.

⁴³ KVGGM, *Evkâf Dairesi Muhabere Kayıt Defteri*, No: 18, s. 329.

⁴⁴ KVGGM, *Evkâf Dairesinin Muhaberat Defteri*, No: 17, s. 772-773.

⁴⁵ KVGGM, *Evkâf Dairesi Muhasebe Defteri*, No: 18, s. 49.

⁴⁶ KVGGM, *Evkâf Dairesi Muhabere Kayıt Defteri*, No: 18, s. 364.

⁴⁷ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 13, Eski no: E 160/86, Gömlek No: 342.

tilanlarla birlikte düşünüldüğünde, bu bağlam, icare-i vahideli olan Tekkeli Çiftliği'nin aşar bedeliyle iltizama verildiğini göstermektedir.

Yirminci yüzyılın ilk senesi içinde (1901), Lala Mustafa Paşa'nın Tekkeli Çiftliği ve bitişiğindeki Abdullah Paşa vakıflarının üzerinde bulunan taşocağı ve panayır yerinin hâli/boş bir yer olduğunu iddia eden Belediye, Maraş'tan denize doğru bir yol yapmak üzere taş çıkartmaya başlıyor. Belediyenin bu müdahalesi üzerine keşif yapılarak bir harita çiziliyor⁴⁸. Daha sonra Tekkeli Çiftliği'nin bir bölümü (Parsel 23) ile Canpolat Paşa Tekkesi Vakfının bir bölümü (Parsel 24) Demir Yolu için kullanılmaya kalkışılıyor (15 Nisan 1904)⁴⁹. Evkaf Delegeleri Müslüman halkın itirazı üzerine demir yolu için arazi talebini onaylayamayacaklarını bildiriyorlar⁵⁰. Buralara dönüm başına ortalama 1.17.1 sterlin değer biçildiği bildiriliyor. Buna rağmen bu yirmi dokuz dönümlük yer için ne istendiği soruluyor⁵¹. Evkaf Delegeleri cevabî yazılarında, dönüm başı iki sterlini kabul edebileceklerini bildiriyorlar⁵². Ayrıca, Vakfın yirmi dokuz dönümlük kısmının dönümünün iki sterlinden icareteynli olarak Şirkete verebileceklerini, ancak ödenen miktarın binde biri kadar yıllık icare-i müeccele ödenmesi gerektiğini, bunu kabul edip etmeyeceklerini soruyorlar⁵³. Evkafa yirmi dokuz dönüm için elli dokuz sterlinlik bir çek gönderiliyor⁵⁴. Bu parseller dışında, on dönümlük bir yer iki yüz otuz beş sterline ve diğer kısımların dönümü ise yirmi ila yirmi iki sterline icareteyn ile Sir Wilcocks Company'ye kiralanıyor (G. Smith)⁵⁵. Bunların icare-i muaccele olduğu, çünkü başka bir belgeye göre, Tekkeli Çiftliği'nden demiryolu için ayrılarak icareteyn bağlanan arazinin 21 Ocak 1907 tarihinde dönüm başı yedi buçuk para icare-i müeccele karşılığında Sir W. Willcocks Kumpanyası'na kiralandığı anlaşılıyor. 17 Teşrinisani 1908'de ise, burası, Sir W. Willcocks'tan dönüm başına yıllık yedi para icare-i müeccele ile Varoşlu Panayodi Yovanno'ya

⁴⁸ Bu harita, tamamen bu konuya ait olan şu dosyada mevcuttur: KVGGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No:356, Eski no: 42, Gömlek No: 7296.

⁴⁹ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵⁰ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵¹ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵² KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵³ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵⁴ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

⁵⁵ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 135, Eski No: 75, Gömlek No: 3170, Belge: 4.

devrediliyor⁵⁶. Tekkeli Çiftliği'nin 1909-1911 yılları arasındaki icare-i mücelesinin tahsili, dava konusu oluyor⁵⁷.

Tapu ve Kadastro Dairesi'nin 19 Ağustos 1927 tarihli bir listesine göre Magosa'da, Abdullah Paşa'nın 160.16.0 sterlin, Lala Mustafa Paşa'nın ise 8.10.7 sterlin, toplam 169.6.7 sterlin icare-i zemin gelirleri bulunmaktadır⁵⁸.

Tekkeli Çiftliği, Türk Toplumunun karşı koymasına rağmen sonunda Maraş Rumlarına parsellenmiştir. 1492-1828 numaralı koçanların sınırladığı bin beş yüz dönüm arazi 1960 yılında koçanlar tahrif edilerek başka adlar altında yeni defterlere kaydedilmiştir⁵⁹. Tekkeli Çiftliği'nin Sömürge döneminde geçirmiş olduğu macera hakkında birkaç fırça darbesiyle çizdiğimiz bu tasvirî tablo bile, İngiliz döneminden itibaren vakıf arazilerle nasıl oynandığını açıkça göstermektedir. Bugün atıl vaziyette bekletilen Kapalı Maraş'ın hemen hemen yarıya yakını, Tekkeli Çiftliği üzerine, diğer bir ifadeyle Lala Mustafa Paşa'nın Magosa'yı fethi sırasında karargâhını kurduğu, sonra üzerine bir Tekke yapılması kaydıyla vakfettiği Kışlakyeri adlı vakıf arazi üzerine oturmuş bulunmaktadır. Bu husus Mahkeme Kararı ile de tespit edilmiştir.

Kıbrıs Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Dairesi -Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın asaleten yöneticisi ve temsilcisi sıfatıyla ve örgüt olarak kendisi adına-, KKTC Başsavcısı aleyhine, Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın haksız olarak elinden alınan mallarının vakfa ait olduğunun tespiti için dava açmıştır (Dava No: 272/2000). Listeledikleri vakıf taşınmaz malların Evkaf

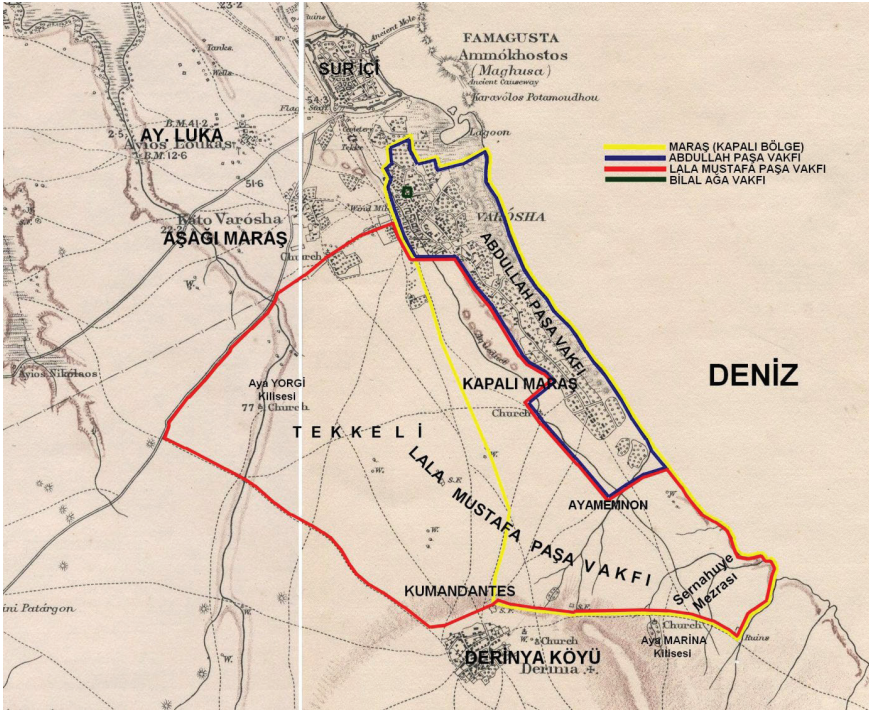
⁵⁶ Kışlakyeri / Tekyeli Çiftliği'nin Tapu Dairesi'ndeki koçan numaraları ve miktarları: No: 646 /33 dönüm, No: 647/ 21 dönüm, 2 evlek, No: 674/ 13 dönüm, No: 739/ 15 dönüm, 1 evlek, No: 747/ 82 dönüm, 1 evlek. No: 751/80 dönüm, No: 752/ 194 dönüm, 3 evlek, No: 258/ 19 dönüm, No: 265/ 103 dönüm, No: 266/ 381 dönüm, No: 268/ 80 dönüm, No: 345/ 322 dönüm, No: 346/331 dönüm, No: 348/606 dönüm, No: 821/ 244 dönüm, No: 822/ 21 dönüm, 3 evlek, No: 967/ 189 dönüm. Bunların toplamı: 2.734 dönüm, 10 evlektir (KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 353/7247).

⁵⁷ Bununla ilgili özel bir dosya vardır. Bkz. KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, Dosya no: 353/7247, E- 5/1907. Dosyada 104 İngilizce, 4 Osmanlıca, 10 Rumca ve 1 İngilizce-Osmanlıca belge vardır.

⁵⁸ KVGGM, *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 178, Eski No: 57, Gömlek No: 4038, Liste 1. İngiliz Sömürge Yönetiminden önce, *Arazi-i Kanunnamesinin* 32. bendine müsteniden ve icarenin miktarı hakkında dahi Defter-i Hakanî Reisi tarafından verilen hesapta senevi beher dönüm için 14 kuruş icare-i zemin tarh olunuyordu (KVGGM, 07.07.1902. *İngiliz Sömürge Dönemi*, No: 362, Gömlek No: 7416).

⁵⁹ KVGGM, *Klasör Dosyalar*, Basın yayını, No:14, 263/14 263 A.

Hukuku ilkelerine aykırı olarak başkalarına devredilmiş olduğundan, bu malların Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait olduğuna dair bir tespit kararı talep etmişlerdir. Davalılar da böyle bir kararın verilmesine razı olduklarını beyan etmişlerdir. Tapu kütükleri ve koçanlar incelenmiş, Taraflar ve şahitler dinlenmiş, Vakıf Hukuku ve ilgili diğer mevzuat çerçevesinde şu hususlar göz önünde bulundurularak karar verilmiştir. Vakıflarda süreklilik esastır. Vakıf Taşınmaz mal devredilemez, ancak istibdal edilebilir. Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait olan taşınmazlar bu ilkeler hilafına gasp edilmiştir. Çünkü tapu kütüklerinde ve koçanlar üzerinde bu malların nasıl el değiştirdiğine ya da istibdal edildiğine dair bir şerh yoktur. Hâlbuki bunun belirtilmesi gerekirdi.

Harita 2. Lala Mustafa Paşa'nın Komutanlık ya da Kışlakyeri ve Abdullah Paşa'nın "Magosa Kalesi'nin merak uyandıran ve inci gibi parlayan Varoşu" Üzerine Oturtulan Kapalı Maraş

Mahkeme kararını bu delillere dayandırmıştır. Sömürge İdaresi ve Rum Yönetiminin tapu kayıtlarına mutlak olarak hâkim oldukları dönem-

lerde, Evkâf'ın maruz kaldığı haksızlıkları ihbar kabul etmiştir. Tarafların uzlaşmasını da dikkate almış, Maraş'ın Kapalı Bölgesi'nde kalan Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait listelenmiş taşınmaz malların Vakıf Hukuku ilkelerine aykırı olarak başkalarına dağıtılmış olduğunu, davacılar lehine karara bağlamıştır. Bu hukuki bir tespit kararıdır⁶⁰.

Gazi Magosa Kaza Mahkemesi'nin 28 Ocak 2002 günü almış olduğu bu tarihi karar ile Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait olduğu tescil edilen bu alan, vakıf olmanın da ötesinde, Vakfiyedeki ifadelerle anlatacak olursak, Lala Mustafa Paşa'nın Magosa'nın fethi sırasında, sahiplerinden satın alıp mülk edindiği, karargâhını kurduğu bir köydür. Bundan dolayı Kumandante (Komutanlık) Karyesi adını almıştır. Burası, Mustafa Paşa'nın satın alarak vakfettiği Miyer Andonaki çiftliğinin kapladığı alandır. Fetih sırasındaki Komutanlık karargâhı işlevinden dolayı Kışlakyeri adını almıştır. Burası, şehit mezarlarının ve Paşa'nın açıp donattığı mescidin bulunduğu, Tekke inşa ederek asırlar boyunca gelenin gidenin doyurulmasına vesile olduğu kutsal bir mekândır. Kapalı Maraş'ın diğer kısmı da Abdullah Paşa'nın Vakfiyesinde geçtiği üzere günümüz Türkçesiyle "Magosa Kalesi'nin merak uyandıran ve inci gibi parlayan Varoşu üzerine oturmuş" bulunuyor. Lala Mustafa Paşa'nın ruh dünyası ve ufkuyla, ilmî çabaların ortaya koyduğu tarihî gerçeklikler ve mahkemenin tespit kararı birleşince; Kapalı Maraş'ın esas sahibi olan vakfı adına kaydedilmesinin haklılığı açıkça ortaya çıkıyor⁶¹.

Bu olgu, hayrat sistemi sayesinde, küçük bir hayrat akarın bile, beş yüz yıllık bir serüven sonucunda günümüze kadar uzanabildiğinin göstergesidir.

⁶⁰ KVGGM, İncelenen İşlem Dosyaları, 14-258, s.186-225. 14/334 Numaralı Dosyada, işgal edilen vakıf emlak ile ilgili belgeler, Maraş Davasıyla ilgili Rapor, müdafaa takrirleri, gasp edilen emlakın vakıflara iadesi için açılan davalar hakkında önerge ve karamameler vardır.

⁶¹ İngilizler döneminde hukuk dışı uygulamalarla vakıflara yapılan haksızlıklar ve Kıbrıs Vakıflarının hukuki statüsü konusunda bkz. Nazif Öztürk, "Kıbrıs Vakıflarına Gadr edilmiştir", *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ed. Necdet Basa, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2021, s. 181-196. Nazif Öztürk, "Kıbrıs'ta Vakıfların Hukuki Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı", *Kıbrıs'ta Son Söz Uluslararası Konferansı 21-22 Eylül 2019*, Ankara 2020, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s. 351-386. Nazif Öztürk, "Kıbrıs'ta Vakıfların Hukuki Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı", *TYB Akademi, Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilgiler Dergisi (Doğu Akdeniz Özel Sayısı)*, Ankara 2021, sayı: 31, Yıl 11, Ocak 2021, s. 106-129.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

TC VGMA (Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), “Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi”, *Harameyn Vakfiyeleri*, No: 746, sıra: 70, s. 163 – 185.

KVGM (Kıbrıs Vakıfları Genel Müdürlüğü Arşivi), *Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri*, No: 001A KVGM, Şeriye Sicil Defteri, No: 15.

KVGM, *Vakfiye Defteri*, No: 4.

KVGM, *Seri Dosyalar, İstatistikler*, No: 76/1

KVGM, Şeriye Sicil Defteri, 020-146-34.

KVGM, Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri Küçük Vakfiye Kayıt-1, No: 1
KVGM, Varidat ve Masarifat Defteri, No: 3

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, Dosya No: 302/6154, Orijinal Dosya No:81/1945, Belge No: 1-F. 2/ 18, 2, 9. (1 ve 7 numaralı belgelerde Osmanlıca tercümeleler vardır.

KVGM, Şeriye Sicil Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt -1, No:1, s. 56-57.

KVGM, Şeriye Sicil Defteri, No: 28, s. 123-124, Hüküm: 265.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No:356, Eski no: 42, Gömlek No: 7296.

KVGM, Seri Dosyalar: Müteferrik İşler, TC Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Muhabere, No: 73/10, 616/37.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, Dosya No: 353/7247.

KVGM, Şeriye Sicil Defteri, No: 6, s. 173, Hüküm: 412. KVGM, Şeriye Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye No:1, 24-27.

KVGM, Şeriye Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt 1, No:1, s. 22, Karar: 25.

KVGM, Şeriye Sicilleri Defteri, Küçük Vakfiye Kayıt 1, No:1, s. 23, Karar: 26. KVGM, Evkâf Dairesinin Muhaberat Defteri, No: 17.

KVGM, Evkâf Dairesi Muhabere Kayıt Defteri, No: 18.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No: 13, Eski no: E 160/86, Gömlek No: 342. KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No: 118, Eski No: 56, Gömlek No: 2775.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No: 135, Eski No: 75, Gömlek No: 3170, Belge: 4.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No: 353/7247.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, Dosya no: 353/7247, E-5/1907.

KVGM, İngiliz Sömürge Dönemi, No: 178, Eski No: 57, Gömlek No: 4038, Liste 1. KVGM, 07.07.1902. İngiliz Sömürge Dönemi, No: 362, Gömlek No: 7416.

KVGM, Klasör Dosyalar, Basın yayın, No:14, 263/14 263 A. KVGM, İncelenen İşlem Dosyaları, 14-258, s.186-225. 14/334.

Araştırmalar:

Alkan, Mustafa, “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs’ta Vakıf, İmar ve İskân”, *Tarihte Kıbrıs* (Ed. Osman Köse), c. 2, İstanbul, 2017, s.797808).

Altan, Mustafa Haşim, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıfları Tarihi*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayını, Kıbrıs 1986.

Çevikel, Nuri, *Kıbrıs’ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, İstanbul 2006.

Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, İstanbul 2006.

Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyâleti –Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazi Mağusa 2000.

Çiçek, Kemal, “Kıbrıs –Osmanlı Dönemi–”, TDVİA, c.25, s.374-380.

Dündar, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1998.

Erdoğan, M. Akif, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür yayınları, Lefkoşa Kıbrıs 2008.

Genç, Mehmet, “Kılasik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2014, sayı: 42, s. 9-18.

Köse Osman (Ed.), *Tarihte Kıbrıs*, c. 1-2, İstanbul 2017.

Orhonlu, Cengiz, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) – Türk heyeti Tebliğleri-*“, Ankara 1971, s. 91-92.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs –Nüfusu -Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2000.

Öztürk, Nazif, “Kıbrıs Vakıflarına Gadr edilmiştir”, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ed. Necdet Basa, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2021, s. 181-196.

Öztürk, Nazif, “Kıbrıs'ta Vakıfların Hukuki Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, *Kıbrıs'ta Son Söz Uluslararası Konferansı 21-22 Eylül 2019*, Ankara 2020, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s. 351-386.

Öztürk, Nazif, “Kıbrıs'ta Vakıfların Hukuki Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, *TYB Akademi, Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilgiler Dergisi* (Doğu Akdeniz Özel Sayısı), Ankara 2021, sayı: 31, Yıl 11, Ocak 2021, s. 106-129.

Söylemez, M. Mahfuz, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa 2017.

Söylemez, M. Mahfuz, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Kıbrıs*, Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.

Kılıç, Orhan, “Kıbrıs Beylerbeyileri: Sistematik Bir Analiz”, *Tarihte Kıbrıs*, (Ed. Osman Köse), Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, İstanbul 2017, c. I, s. 271-290.

Korkmazer, Sıddık, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2014.

Kütükoğlu, Bekir, “Lala Mustafa Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 73-74.

Tamçelik, Soyalp, “Kıbrıs'ta Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk Vakıflar Ve Özellikleri (Hicri 982-1003 / Miladi 1574-1595)”, [Kibrista Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk.pdf](#) (Internet 20.01.2022).

Tutaman, Ferda Tuncer, “1489-1570 – Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti”, *Tarihte Kıbrıs*, c. 1, İstanbul 2017, s. 97-115.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *TDV*, İA, c. 42, s.479-486.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi”, *Osmanlı* (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. V, s. 17-33.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Dönemi İstanbul’unda Sosyal yardım Müesseseleri ve İşlevleri”, *Kültürler Başkenti İstanbul*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2010, s. 318-329.

Yediyıldız, Bahaeddin, “İstanbul ve Vakıflar”, *550. Yılında Fatih ve İstanbul. The Conquest and Istanbul in 550th Anniversary. –Bildiriler-*, (İstanbul, 14-15 Haziran 2003), Ankara 2007, s. 169 – 175.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Yeni Dünya, Yeni Türkiye Ve Yeni Bir Medeniyet -Bir Kelimededen Bir Medeniyete-“, *Yeni Dünya, Yeni Türkiye ve Medeniyetler İttifakı*, Ed. Samet Balta, İstanbul 2018, s. 81-90.

Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal tarih İncelemesi-*, TTK Yayını, Ankara 2003.

Kıbrıs Türk Resim Sanatı ve Öncü Ressamları

Bülent SALDERAY*

Özet

Bu araştırmada, Kıbrıs Türk resim sanatının ne olduğu ve öncü ressamlarının kimlerden oluştuğu genel amaç olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu genel amaç doğrultusunda; Kıbrıs Türk resim sanatının tarihsel eğitim süreci, ilk öncü ressamların kimler olduğu, cinsiyetleri, doğum tarihleri, eğitimleri ve on-line ortamdaki güncel durumları irdelenerek araştırılmıştır.

Bu araştırma, nitel bir çalışmadır. Bu bağlamda araştırma verilerinin elde edilmesinde nitel araştırma yöntemleri içerisinde kullanılan literatür (kaynak) tarama tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kıbrıs Türk resim sanatının gelişimine katkı sağlayan ressamlar oluşturmaktadır. Örneklemini ise 19. yy.'ın son çeyreği ile 20. yy.'ın ilk yarısında (1950 yılına kadar) doğan ve Kıbrıs Türk resim sanatına katkı sağlayan ressamlar oluşturmaktadır.

Araştırmanın bulgularından hareketle; (1) Kıbrıs Türk resim sanatı, batılı tarzdaki fiziki koşulları ve uygulama yapısını İngiliz egemenliği döneminde yakalamış olsa da; Osmanlı dönemi ve Türk kimliğinin etkilerinin öncü ressamlar ve eserleri üzerinde etkili olduğu; (2) Kıbrıs Türk resim sanatının 26 öncü ressamının, erkek ve kadın olarak eş zamanlı var oldukları, Kıbrıs tarihi açısından Türk varlığının bir varoluş mücadelesi verdiği 1950, 1960, 1963 ve 1974 olaylarına tanıklık ettikleri, bu tanıklıklar ve yaşamışlıklardan hareketle resim yapmayı bir varoluş aracı olarak gördükleri ve bu misyon ve vizyonla yurt dışında eğitim alanların Kıbrıs'a dönerek Kıbrıs Türkünün resim anlayışını var etmeye çalıştıkları; ve (3) Kıbrıs

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, bulent.salderay@hbv.edu.tr

Türk resim sanatındaki bu öncü ressamın günümüz on line ortamında detaylı öz- geçmiş (eğitim, görevler, sanatsal çalışmalar, yayınlar vb. ilişkin kronolojik verileri içeren öz- geçmiş), kendilerine ait sanat yapıtları, kişisel web sayfaları ve kişisel veya grup sergilerinde görünürlüklerinin artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda; araştırmanın bulguları ve ulaşılan sonuçtan hareketle bir takım önerilere de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kıbrıs, Kıbrıslı Türk, Öncü Ressamlar, Kıbrıs Sanatı, Resim.

Turkish Cypriot Painting Art and Pioneer Painters

Abstract

In this research has been evaluated what the Turkish Cypriot painting art is and who its pioneer painters are by considering with the general purpose. In line with this general purpose; were investigated the historical education process of the Turkish Cypriot painting art, who the first pioneer painters were, their gender, birth dates, education and current situations in the online environment.

This research is a qualitative study. In this context, literature search technique, which is used in qualitative research methods, was used to obtain research data. Content analysis was used in the evaluation of the obtained data. The universe of the research consists of painters who contribute to the development of Turkish Cypriot painting art. Its sample consists of painters who were born in the last quarter of the 19th century and the first half of the 20th century (until 1950) and contributed to the Turkish Cypriot painting art.

Based on the findings of the research; (1) It has been concluded that although the Turkish Cypriot painting art captured the physical conditions and practice structure of the western style during the British rule; The effects of the Ottoman period and Turkish identity were influential on leading painters and their works. (2) It has been seen that The 26 pioneer painters of the Turkish Cypriot painting art exist simultaneously as men and women, they witnessed the events of 1950, 1960, 1963 and 1974, in which the Turkish existence struggled for existence in terms of the history of Cyprus, based on these testimonies and experiences, they see painting as a means of existence and those who have studied abroad with this mission and vision return to Cyprus and try to bring the Turkish Cypriots' understanding of painting into existence. And (3) It has been concluded that should be Increase the visibility of these pioneer painters in the Turkish Cypriot painting art in today's online environment with detailed CVs (curriculum vitae including chronological data on education, duties, artistic works, publications, etc.), their own works of art, personal web pages and personal or group exhibitions. In this context; Based on the findings of the research and the result reached, some suggestions are also included.

Keywords: Cyprus, Turkish Cypriot, Pioneer Painters, Cyprus Art, Painting.

GİRİŞ

Kıbrıs Türk resim sanatının tarihsel gelişimi incelendiğinde, gelişim ve değişim yapısının tarihsel olaylarla bire bir bağlantılı olduğu görülmektedir. Özellikle İngiliz egemenliği döneminde (1878-1960) Kıbrıs'ta batı tarzı resim anlayışının temelini atıldığı dile getirilebilir. İngiliz egemenliği döneminde Kıbrıs'ta Afrika ve Asya'daki diğer İngiliz sömürgelerinden oldukça farklı yapıda bir sömürge politikası uygulanmıştır. Bu doğrultuda; Kıbrıs'ın diğer sömürge ülkelerden ayrılan farklı kültürel özelliklere sahip olması, sömürge dönemi ve sonrasında uygulanan sömürge bağlılıkları politikası adadaki eğitim yapısı ve uygulamalarını da şekillendirmiştir. Diğer İngiliz kolonilerinde uygulanan politika gibi Kıbrıs'ta uygulanan İngiliz sömürge eğitimi politikasında da iki ana yapı göze çarpmaktadır. Birincisi eğitimin planlanmış bir politika olması ve ikincisi büyük bir çoğunlukla yönetilen halkın iradesine bağlı olduğu imajının oluşturulması (Whitehead, 1981; Yates, 1984). Tarihsel süreç içerisinde bu belirtilenlerden hareketle Kıbrıs'ta İngiliz egemenliği döneminde uygulanan bu yapılandırılmış eğitim politikası ile eğitim açısından Kıbrıslıların desteklendiği dile getirilebilir. Ancak; sömürge sonrası süreçte bu yapılandırılmış eğitim politikası ile yapının tam tersine çevrildiği düşünülebilir. Sanatsal, kültürel ve eğitimsel açıdan Kıbrıslılara yapılan yatırımların karşılığı, gerek 20 yy. gerekse 21. yy. İngiliz kültürü, sanatı ve eğitimine önemli ölçüde katkı sağlayan nitelikli ve eğitilmiş Kıbrıslı bireyler olarak yansıdığı ifade edilebilir.

Kıbrıs'ın genel eğitim sisteminde İngiliz egemenliği (Kıbrıs Kolonisi 1878-1922 ve Kıbrıs Taç Kolonisi 1922-1960) döneminin önemli bir rol oynadığı göz ardı edilemez. Bu bağlamda; batı tarzı (Avrupa) sanat eğitimi derslerinin ve/veya uygulamalarının hangi tarihlerde başladığı incelendiğinde, tarihsel verilerin aynı şekilde İngiliz egemenliği dönemini işaret ettiği görülmektedir (Özkul, vd. 2017; Pehlivan, 2018; Balyemez ve Yavaş, 2020).

21. yüzyıl bakış açısı ile konu ele alındığında; Kıbrıs'ta İngiliz egemenliği döneminde oluşturulan "sanat eğitimi ders müfredatına" resim derslerinin eklenmiş olması, sanat eğitimi adına önemli bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak: 1878 öncesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1571-1878) de mevcut eğitim sistemi içerisinde sanat uygulamalarına yönelik bir yaklaşım vardı. Fakat sergilenen yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim yapısı içerisindeki yaklaşımla bağlantılı olarak geleneksel el

sanatlarını içeren bir eğitimi kapsıyordu (Hat, tezhip, nakkaşlık/kalem işçiliği, vb), (Kececi, 2012; Türkkol, 2015; Miralay, 2018; Yıldız, 2018).

307 yıllık yönetimi süresince Osmanlı İmparatorluğu Adada kendi eğitim sistemini uyguladı. Ancak bu sistem İngiliz döneminde uygulanan- dan oldukça farklıydı. Pehlivan (2018, 1984) çalışmasında; Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1571-1878) adadaki resmi dilin Türkçe olmasına rağmen Osmanlıların halkın eğitimine müdahale etmediğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu uygulamanın sadece Kıbrıs adası için değil; Osmanlı İmparatorluğunun fethettiği her yerde, aynı yönetim biçimini uyguladığını dile getirmektedir. Bu bağlamda; resmi makamlarda ve ihtiyaç duyulan diğer hususlarda etnik, dini vb. grupların bir temsili sağlandığından ve Rumların resmi konularda bir “dragoman” yardımıyla tercümanlık hizmeti aldıklarından, kilisenin normal/rutin uygulamalarına devam ettiği, Rum kültür ve geleneklerine göre okullarının eğitimini sürdürdüğü, kendi okullarının olmadığı durumlarda Türklerin Rum okullarında, Rumların da Türk okullarında eğitim görebildiğine vurgu yapılmaktadır.

Belirtilenlerden hareketle ve tarihsel verilere dayanarak 1571’de adanın fethinden itibaren, adaya gönderilen Türklerin Anadolu ile bağının hiçbir zaman kopmadığı dile getirilebilir. Kıbrıs Türklerinin Anadolu ile var olan kan bağı, her alanda kendini göstermiştir (Özmen ve Özmen 2018; Balyemez ve Yavaş, 2020). Öyle ki! bu güçlü bağdan dolayı Anadolu’da yaşanan siyasi, ekonomik, eğitimsel, sanatsal, vb. bağlamdaki değişimler doğrudan veya dolaylı olarak Kıbrıs Türklerini de etkilediği söylenebilir. Daha açık bir ifade ile eğitimsel açıdan konu değerlendirildiğinde, Anadolu’da Türkler için uygulanan eğitim politikalarının doğrudan veya dolaylı olarak Kıbrıs Türklerini de etkilediği dile getirilebilir. Bu durumun sanat alanı için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

Kıbrıs Türk resim sanatının kendine özgü yapısını 20 yy.’ın ilk yarısında doğan, resim eğitimi alan, resim konusuna ciddi anlamda emek vermiş kişiler tarafından şekillendirildiği ifade edilebilir. Özellikle Kıbrıs tarihinde hassas değişimlerin yaşandığı, Türk kimliğinin yok edilmeye çalışıldığı ve Kıbrıs Türklerinin varlık mücadelesi ile gecen 1950, 1960, 1963 ve 1974 olaylarına tanıklık eden bu kişiler Kıbrıs Türk resim sanatının oluşmasında önemli bir rol oynamışlardır (Kececi, 2012; Hastürk, 2017; Yıldız, 2018). Bu kişilerin kimler olduğunun bilinmesi Kıbrıs Türk resim sanatının oluşum yapısını bilmek anlamına gelmektedir. Bu kişilerin yeti-

şirken almış oldukları eğitim, edinmiş oldukları vizyon, yaşadıkları, tanık oldukları vb. birçok unsur Kıbrıs Türk resim sanatının nasıl oluştuğunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Kıbrıs Türk resim sanatının kendine özgü yapısını oluşturan ressamların kimler olduğunun bilinmesi, toplumsal kimlik ve tarihsel belleğin oluşturulabilmesi adına oldukça önem arz etmektedir. Bu belirtilen önem ve gerekliliklerden hareketle bu araştırmada, Kıbrıs Türk resim sanatının ne olduğu ve öncü ressamlarının kimler olduğu ele alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmalar arasında yer alan Literatür Tarama yöntemi kullanılmıştır.

Literatür taraması, var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek verilerin toplanmasıdır. Literatür taraması (basılı kaynaklar, makaleler, tezler, elektronik kaynaklar), araştırma probleminin seçilerek anlaşılmasına ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulmasına yardımcı olur (Karasar, 2005, 183).

Literatür taraması, temel problemin önemini gösterme, araştırmanın desenini geliştirme ve araştırmada elde edilen bulguların önceki bulgu/bilgiyle ilişkilendirmesine olanak vermektedir (Balcı, 2005, 57).

Evren ve örneklem: Bu araştırmanın evrenini Kıbrıs Türk resim sanatının gelişimine katkı sağlayan ressamlar oluşturmaktadır. Örneklemi ise 19. yy.'ın son çeyreği ile 20. yy.'ın ilk yarısında (1950 yılına kadar) doğan ve Kıbrıs Türk resim sanatına katkı sağlayan ressamlar olarak belirlenmiştir. Belirtilen tarihler dışında doğan ve Kıbrıs Türk resim sanatına katkı sağlayan diğer ressamlar ise araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Verilerin Analizi: Bu araştırmanın verilerinin analizinde İçerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Baltacı'ya (2019: 377) göre içerik analizi, toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasını gerektirmektedir. Bu analiz şeklinde, toplanan verilere odaklanılır; veri setinde sıklıkla tekrarlanan veya katılımcının yoğun vurgu yaptığı olay ve olgulardan kodlar çıkarılır. Kodlardan kategorilere ve kategorilerden de temalara gidilir. Kısaca birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler (kodlar) belirli kavramlar (kategoriler) ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanır.

BULGULAR VE YORUM**Tablo 1: Kıbrıs Türk Resim Sanatı Öncü Ressamları, Cinsiyet, Doğum Tarihleri ve Eğitimleri**

Ad soyad	Cinsiyet	Doğum-Ölüm tarihi	Sanat Eğitimi Aldığı Kurum, Bölüm
1 Olga Rauf	K	1893/moskova Rusya-1987/KKTC	Münih Güzel Sanatlar Akademisi, Bölüm?
2 Mehmet Necati (Mehmet Osman)	E	1904/ Lefkoşa-Minareliköy, 1967/ Lefkoşa-KKTC	1959'da resim çalışmalarına başladı profesyonel eğitim almadı
3 Hasan Öztürk	E	1904-1981	Profesyonel eğitim almadı
4 İsmet Vehit Güney	E	1923/Limasol-2009/ Lefkoşa-KKTC	İngiliz Askerî Akademisi'nde resim dersleri aldı ve İbrahim Çallı ile tanıştı ve birlikte çalıştı
5 Cevdet Çağdaş (Cevdet Hüseyin Çağdaş)	E	1926/Gazimağusa-2019/ KKTC	Brighton College of Art Crafts
6 Fikri Direkoğlu	E	1930-?	Öğretmen Koleji mezunu (2 yıl). İngiliz hükümeti bursu ile Goldsmith School of Arts ve Pariste 2 yıl eğitim aldı (1969).
7 Ayhan Menteş	E	1935/Düzkaya-2016/ KKTC	1958-1961 Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü ve 1969-1970 Londra Üniversitesi, Seramik ve Kuyumculuk eğitimi.
8 İnci Kansu	K	1937/Lefkoşa-.....	1957-1960 Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü.
9 Ali Atakan	E	1940/Baf-2007/ Gazimağusa-KKTC	Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü 1961 yılı mezunu.
10 Salih Oral	E	1941-....	Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü, 1968 yılı mezunu.
11 Aylın Örek (ı harfi ile)	K	1941/Lefkoşa-.....	İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü, 1966 Nurullah Berk Atölyesi mezunu.
12 Hasan Amir	E	1943/Gazimağusa-.....	1967-? İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Bölüm?
13 Günay Osman (Güzelgün)	K	1944/Luricina/ Akınlar-.....	Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü 1968 yılı mezunu.
14 Yılmaz Hakkı Hakeri	E	1944/Limasol-.....	Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü 1963 yılı mezunu ve İtalya Perugia Güzel Sanatlar Akademisi, 1975 yılı mezunu.
15 Gönen Atakol	K	1945/Lefkoşa-.....	Pennsylvania State Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 1972 yılı mezunu.

16	Gültekin Bilge	E	1945/Baf-.....	?-?, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümü.
17	Emel Samioğlu	K	1946/Balalan, Karpaz -.....	1963-1967, Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu
18	Ahmet Üstat (Ahmet Aziz Üstat)	E	1946/Şirinevler, Girne-.....	İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümü.
19	Özden Selenge (Serak)	K	1947/Gazimağusa-.....	Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü, 1968?
20	Salih Bayraktar (Salih Cemal Bayraktar)	E	1947/Serdarlı, Gazimağusa-.....	İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümü. 1973 yılı mezunu.
21	Feridun Işman	E	1949/Küçük Kaymaklı-.....	1969-1972 Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü
22	Emin Çiznel	E	1949/Malya-.....	İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümü. 1973 yılı mezunu. ve yüksek-lisans İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1974 yılı mezunu.
23	Mehmet Uluhan	E	1949/Aynakofu-?	İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü,
24	Türksal İnce	K	1949/ Gazimağusa-	İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü, 1973 Devrim Erbil Atölyesi mezunu.
25	Güner Pir	E	1949/Baf-.....	1969-1972 Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim-İş Bölümü
26	Hikmet Uluçam	E	1950/Baf-.....	İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümü. 1975 yılı mezunu.

Kıbrıs Türk resim sanatı öncü ressamlarının cinsiyetleri, doğum tarihleri ve almış oldukları eğitime ilişkin Tablo 1 incelendiğinde 26 ressamdan 8 tanesinin kadın, 18 tanesinin erkek olduğu görülmektedir. Ancak; ilk ressamın Rus asıllı KKTC vatandaşı bir kadın ressam Olga Rauf olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte; 1893 yılında 1, 1904 yılında 2, 1923 yılında 1, 1926 yılında 1, 1930 yılında 1, 1935 yılında 1, 1937 yılında 1, 1940 yılında 1, 1941 yılında 2, 1943 yılında 1, 1944 yılında 2, 1945 yılında 2, 1946 yılında 2, 1947 yılında 2, 1949 yılında 5 ve 1950 yılında 1 ressamın doğduğu görülmektedir. Tablo 1 ele alındığında, sadece 1904 (2 ressam) ve 1923 (1 ressam) yıllarında doğan 3 tane ressamın bir sanat kurumuna bağlı olarak resim eğitimi almadığı diğer ressamların ise kayda

değer sanat kurumlarında eğitim aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte: bir sanat kurumuna bağlı olarak resim eğitimi alan 23 ressamın 19 tanesinin Türkiye’deki sanat eğitimi kurumlardan (9 kişi Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, 9 kişi İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ve 1 kişi Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu) mezun oldukları görülmektedir. Tablo 1’den anlaşıldığı kadarı ile 26 ressamın tamamının eğitim aldıktan sonra ülkelerine döndükleri ve Kıbrıs Türk resim sanatına katkı sağlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 2: Kıbrıs Türk Resim Sanatı Öncü Ressamlarının On-Line Ortamdaki Güncel Durumu

Ad soyad	Detaylı Özgeçmiş Görünürlüğü	Eserlerinin Görseli	Kişisel Web Sayfası	Günümüz Sanat Alanında Son 3 Yıldır Etken/ Aktif Çalışma	Sağlık durumu ve bulunduğu ülke
1 Olga Rauf	x	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
2 Mehmet Necati (Mehmet Osman)	x	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
3 Hasan Öztürk	x	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
4 İsmet Vehit Güney	x	√	√	√	Vefat Etti, KKTC
5 Cevdet Çağdaş (Cevdet Hüseyin Çağdaş)	√	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
6 Fikri Direkoğlu	x	x	x	x	Vefat Etti, KKTC
7 Ayhan Mentüş	√	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
8 İnci Kansu	√	√	x	√	Sağ, KKTC
9 Ali Atakan	x	√	x	x	Vefat Etti, KKTC
10 Salih Oral	√	√	√	x	Sağ, KKTC
11 Aylın Örek (ı harfi ile)	√	√	x	√	Sağ, KKTC

12	Günay Osman (Güzelgün)	√	√	√	√	Sağ, KKTC
13	Hasan Amir	√	x	√	x	Sağ, KKTC
14	Yılmaz Hakkı Hakeri	x	√	x	x	Sağ, KKTC
15	Gönen Atakol	√	√	x	x	Sağ, KKTC
16	Emel Samioğlu	x	√	x	x	Sağ, KKTC
17	Ahmet Üstat (Ahmet Aziz Üstat)	x	x	x	x	Sağ, KKTC
18	Özden Selenge (Serak)	x	√	x	√	Sağ, KKTC
19	Salih Bayraktar (Salih Cemal Bayraktar)	x	√	x	x	Sağ, KKTC
20	Gültekin Bilge	√	√	√	√	Sağ, İskoçya
21	Feridun Işman	√	√	x	√	Sağ, KKTC
22	Emin Çizeneş	√	√	√	√	Sağ, KKTC
23	Mehmet Uluhan	x	√	x	x	Bilinmiyor
24	Türksal İnce	√	√	x	√	Sağ, KKTC
25	Güner Pir	x	√	x	x	Sağ, KKTC
26	Hikmet Uluçam	x	√	x	x	Sağ, KKTC

Kıbrıs Türk resim sanatı öncü ressamlarının on-line ortamdaki güncel durumlarının nasıl olduğuna ilişkin tablo 2 incelendiğinde 26 ressamdan 8 tanesinin vefat ettiği, 1 tanesinin durumunun bilinmediği ve 17 tanesinin ise hayatta olduğu görülmektedir. Ayrıca hayatta olan bu 17 ressamdan sadece 1 tanesinin İskoçya’da diğer 16 tanesinin KKTC’de yaşadığı görülmektedir. Bununla birlikte tablo 2 incelendiğinde 26 ressamdan sadece 7 tanesinin on line ortamda detaylı bir öz-geçmiş görünürlüğünün (eğitim, görevler, sanatsal çalışmalar, yayınlar vb. ilişkin kronolojik verileri içeren öz-geçmiş) olduğu, diğer 19 ressamla ilgili ise yapmış oldukları çalışmalara

ra ilişkin detaylı bir öz-geçmiş görünürlüğüne olmadığı anlaşılmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde 26 ressamdan 21 tanesinin resimlerinin online ortamda görünür olduğu 5 ressamın ise resimlerinin online ortamda görünür olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde tablo 2 incelendiğinde 26 ressamdan sadece 2 tanesinin kendilerini tanıtan/bilgi veren kişisel web sayfalarına sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte: ressamların günümüz sanat alanında son 3 yıldır etken/aktif çalışma durumları açısından tablo 2 incelendiğinde, hayatta olan 17 ressamdan 8 tanesinin sanatsal üretim anlamında bir takım çalışmalarda buldukları ve bu konuda bir çaba harcadıkları görülmektedir.

26 ressamın doğmuş oldukları, eğitim aldıkları ve gençliklerini yaşadıkları yıllar açısından durum değerlendirildiğinde; Kıbrıs tarihi açısından son derece sıkıntılı olayların yaşandığı, Türk kimliğinin bir saldırıya maruz kaldığı, Türk varlığının bir varoluş mücadelesi verdiği 1950, 1960, 1963 ve 1974 olaylarının yaşandığı yıllara rastladığı görülmektedir. Tablo 1 ve 2 incelendiğinde; 26 ressamdan yurt dışında eğitim alan hepsi, eğitimlerini tamamladıktan sonra Kıbrıs'a dönmüş ve Kıbrıs Türkünün resim anlayışını kendine özgü bir yapıya taşımak için çaba harcadıkları görülmektedir. Bununla birlikte; Kıbrıs'ta doğmuş oldukları ve eğitim aldıkları savaş ortamının yurda dönmelerinde tetikleyici olmasının yanında Türkiye'de eğitim aldıkları hocaların Türkiye Cumhuriyetini var eden misyon ve vizyona sahip olması gibi etkenlerin de onların konuyu milli bir dava olarak görmelerinde rol oynadığı düşünülebilir. Bununla birlikte; birçok Kıbrıslı gibi bu ressamların da dünyanın birçok ülkesinde yaşama ve barınma olanaklarının olmasına rağmen yaşamlarını Kıbrıs'ta şekillendirmek istemeleri, Kıbrıs'a geri dönmeleri, Kıbrıs'ta savaşarak verilmiş olan Türk kimliğinin varlık mücadelesini sanat alanında da sürdürmek istemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Tablo 1 ve 2 ele alındığında, 8 tane kadın ressamın varlığı, 20 yy.'ın ilk yarısında Kıbrıs Türk toplumundaki cinsiyete dayalı fırsat eşitliğinin ve kadına verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2 incelendiğinde, 7 tane ressamın on line ortamda detaylı bir öz-geçmiş görünürlüğüne (eğitim, görevler, sanatsal çalışmalar, yayınlar vb. ilişkin kronolojik verileri içeren öz-geçmiş) olmasında, diğer 19 tane ressamın olmamasında yaş faktörü, teknolojik bilgi ve beceriye hakimiyet

konusunda yetersizlik, kimden ve nasıl teknik destek alınacağıının bilinmemesi, yerel yönetimler, sanat dernekleri/kuruluşları ve siyasi iradenin bu kişilerin online ortamda görünürlüğü artırmanın önemini kavrayamamaları, bu kişilerin Kıbrıs Türk sanatı öncüleri olduklarının, gelecek nesillere bunun aktarılmasının Kıbrıs Türk kimliğinin varlığını koruma ve sürdürmek olduğunun farkında olunmaması gibi etkenlerin de ortaya çıkan bu sonuçlarda rol oynadığı ifade edilebilir.

Aynı şekilde tablo 2’de, 21 tane ressamın resimlerinin online ortamda görünür iken 5 tanesinin görünür olmamasında; yerel basın organları, üniversiteler, yerel yönetimler, sanat dernekleri/kuruluşları, ülkenin siyasi ve eğitime dayalı iradesinin de çıkan sonuçlarda etken olduğu düşünülebilir.

Tablo 2 incelendiğinde sadece 2 ressamın kendilerini ve eserlerini tanıtan/bilgi veren kişisel web sayfalarının olması diğer 24 ressamın olmamasında, yıllardır süre gelen alışkanlıkların, dışarıdan alınan menajer desteği, maddi olanak, güncel sanat pazarı yapısının değişkenlerinden haberdar olunmaması, yaş faktörü ve günümüzde pazarlama stratejistleri ile çalışılması gerektiği konusundaki zorunluluğun bilinmemesi gibi değişkenlerinde ortaya çıkan sonuçta etkili olduğu dile getirilebilir.

Aynı şekilde tablo 2 incelendiğinde, hayatta olan 17 ressamdan 8 tanesinin günümüz sanat alanında son 3 yıldır etken/aktif olarak sanatsal üretim anlamında bir takım çalışmalarda bulunmaları ve bu konuda bir çaba harcamalarında, resim yapmanın ve sanat ortamında bulunmanın onlar için bir yaşam amacı, hayata bağlayan bir olgu olması, işe yararlıklarının somut bir göstergesi olarak değerlendirmeleri, yaşa rağmen üretiyor olmanın verdiği bağımsızlık duygusu ve başarı hazzının mevcutluğu, hayatları boyunca taşıdıkları kendi varlıkları ve ülkenin var olmasını sürdürmek için üretme zorunluluğu duygusu, gelecek nesillere bir şeyler bırakma isteği ve dürtüsü gibi unsurların da sonuçta etkili olduğu düşünülebilir. Ancak; 6 tanesinin günümüz sanat alanında son 3 yıldır etken/aktif olarak sanatsal üretim anlamında bir takım çalışmalarda bulunamamaları ve bu konuda bir çaba harcamamalarında, mevcut sağlık durumlarının yetersizliği, yaşamın getirdiği diğer yük ve sorumlulukların fazlalığı, yaşam koşullarında önceliklerin değişmesi ve bağımsız çalışmada bulunulacak sağlıklı atölye koşullarının olmaması gibi etmenlerin de bu sonuçta rol oynadığı dile getirilebilir.

SONUÇ

Tarihsel kaynaklardan hareketle; Kıbrıs Türk resim sanatı, batılı tarz-daki fiziki koşulları ve uygulama yapısını İngiliz egemenliği döneminde yakalamış olsa da; Osmanlı dönemi ve Türk kimliğinin etkilerinin öncü ressamlar ve eserleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılabilir.

Kıbrıs Türk resim sanatının 26 öncü ressamının, erkek ve kadın olarak eş zamanlı var oldukları, Kıbrıs tarihi açısından Türk varlığının bir varoluş mücadelesi verdiği 1950, 1960, 1963 ve 1974 olaylarına tanıklık ettikleri, bu tanıklıklar ve yaşanmışlıklardan hareketle resim yapmayı bir varoluş aracı olarak gördükleri ve bu misyon ve vizyonla yurt dışında eğitim alanların Kıbrıs'a dönerek Kıbrıs Türkünün resim anlayışını var etmeye çalıştıkları sonucuna ulaşılabilir.

Kıbrıs Türk resim sanatındaki bu öncü ressamların günümüz on line ortamında detaylı öz-geçmiş (eğitim, görevler, sanatsal çalışmalar, yayınlar vb. ilişkin kronolojik verileri içeren öz-geçmiş), kendilerine ait sanat yapıtları, kişisel web sayfaları ve kişisel veya grup sergilerinde görünürlüklerinin artırılması gerektiği sonucuna varılabilir.

ÖNERİLER

İleri araştırmalara yönelik öneriler:

1. Benzer bir araştırma 1950 dönemi sonrası ressamlarını kapsayacak şekilde yapılması önerilebilir.

2. Benzer bir araştırma yaşayan öncü resamlara yönelik röportajları içerecek şekilde yapılması önerilebilir.

Uygulamaya yönelik öneriler:

1. Kıbrıs Türk kimliğinin varlığını koruma ve sürdürmek adına bu araştırmada elde edilen verilerin ve bu öncü ressamların KKTC Milli Eğitim Bakanlığına bağlı sanat eğitimi ders kitaplarında yer alması önerilebilir.

2. Yerel basın organları, üniversiteler, yerel yönetimler, sanat dernekleri/kuruluşları, ülkenin siyasi ve eğitime dayalı iradesi, sanatla ilgili her platformda Kıbrıs Türk resim sanatının öncü ressamlarına yer vermesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

Balcı, Ali (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Baltacı, Ali (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388.

Balyemez, Mehmet, ve Tuba Yavaş (2020). Osmanlı'dan İngiliz Dönemine Kıbrıs Türk Eğitimi ve Türk İşleri Komisyonu Raporu (1878-1960). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 179-195.

Hastürk, Mustafa (2017). Kıbrıs Türk Toplumunun Sosyal ve Kültürel Yaşamının Temsili Sanat Eserleri Üzerinden Okunması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı. Lefkoşa, KKTC.

Kececi, Eser (2012). Art education in Cyprus. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 823-827.

Karasar, Niyazi (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Miralay, Fatma (2018). Türk Halk Kültüründe El Sanatlarının Önemi: Kıbrıs Örneği/The Importance of Handicrafts in Turkish Folk Culture: The Case of Cyprus. *Journal of History Culture and Art Research*, 7 (5), 495-509.

Özkul, Ali Efdal, Hüseyin Tufan, ve Mete Özsezer (2017). Osmanlı Dönemi'nden İngiliz İdaresine Kıbrıs Türk Temel Eğitimi'nin Modernleşmesi ve Toplumsallaşması/From Ottoman Period to English Administration Modernization and Socialization of Cyprus Turkish Basic Education. *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (2), 565-584.

Özmen, Süleyman, ve Seher Selin Özmen (2018). Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo- Kültürel Özellikleri. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2 (3), 21-33.

Pehlivan, Ahmet (2018). Medium of Instruction Policies: Turkish Cypriots and Their Reflections on Instructional Technologies. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14 (5), 1683-1693.

Türkkol, Fatma (2015). Kıbrıs Ta Hat Sanatı ve Kıbrıslı Hattatlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (52) 186-196.

Yıldız, Osman (2018). Kıbrıs Türk Resminin Önemli Bir İsmi: Cevdet Hüseyin Çağdaş. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2 (3), 35-54.

Whitehead, Clive (1981). Education in British Colonial Dependencies, 1919-39: are appraisal. *Comparative Education*, 17 (1), 71-80.

Yates, Barbara A. (1984). Comparative education and the Third World: The nineteenth century revisited. *Comparative Education Review*, 28 (4), 533-549.

Akdeniz'deki Osmanlı Hafızası: Garp Ocağı Şairleri*

Rodos'tan Kıbrıs'a Gazi Murad Reis'in İzinde...

Cenk GÜRÂY** ♦ Murat Salim TOKAÇ***

Özet

Tarihte Garp Ocakları olarak da bilinen ve Cezayir, Tunus ve Trablus-garp eyaletlerini merkez alan bölge Osmanlı'nın XVI. Yüzyıldaki Akdeniz hâkimiyetine dair önemli bir simge işlevi de görmektedir. Yeniçerilik geleneğinin de çok önemli bir unsuru olan ve tarihsel olayları nakleden birer vakanüvis gibi de hareket eden “Yeniçeri Âşıkları Sınıfının” bölgedeki kolu olan “Garp Ocağı Şairleri” ise bu ocağın temsil ettiği “cihan devleti” fikrinin birinci derecede tanığı olmuşlar ve bölgedeki tarihsel olayları sazları ve sözleri ile bugüne taşımışlardır. Bu çalışmanın amacı dönemin efsanevi denizcilerinden olup Rodos'tan Kıbrıs'a Akdeniz'in önemli bir kısmında faaliyet gösterdikten sonra Yeniçeri geleneğinin inanç boyutunun özelliği gereği tarihe bir Bektaşî inanç önderi olarak yansıyan Gazi Murad Reis'in izini o dönemin Yeniçeri-Bektaşî Saz Şairlerinin ürünlerinde ve tarihsel belgelerde sürmektir.

* Kapsamlı bilgi için “Güray C., (2019). “Osmanlı'dan Kalan Bir Müzik ve Şiir Mirası: Gazi Murad Reis'ten IV. Murad'a Bir Vakänüvislik Örneği Olarak Yeniçeri Aşıklar”, *Divan'dan Nağmeler: Farklı Boyutlarıyla Edebiyat- Musiki İlişkileri (Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIV)*, Haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koyuncu, Ali Emre Özyıldırım, Ersu Pekin, Klasik Yayınları, İstanbul.”

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuarı Müzik Teorileri Abd.

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı Çalgı Eğitimi Bölümü.

Giriş

M.Ö. 2000 yıldan itibaren takip edilebilen görsel ve yazılı kaynaklara dayanarak, Anadolu topraklarının âşıklık geleneğine dayalı sözlü ve müzikal bir aktarım yapısını binlerce yıldır bünyesinde barındırdığı söylenebilir. On birinci yüzyılla beraber artan Türk göçleri Orta Asya'nın kadim baksılık/ozanlık geleneğinin Anadolu'daki 'âşıklık' geleneği ile birleşmesini sağlamış ve tüm Anadolu uygarlıkları için geçerli olan bir 'sözlü aktarım' zincirinin oluşmasını, müziğin hafızayı ve zihinsel yoğunlaşmayı güçlendirici etkisi ile sanatsal ifade gücünden destek alarak mümkün kılmıştır.

Anadolu kültür tarihi açısından "âşıklık geleneğinin" kentli kültür içindeki izdüşümü en az kırsal kültür içindeki etkisi kadar yoğundur. İstanbul'un 1453 yılındaki fethi ve başkent oluşuyla beraber bu kent, söz konusu âşıklar için bir kültürel merkez olarak sivrilmiş, hatta âşıklık geleneğinin ordu yapısı içinde temsil olanağı da artmıştır. Bu anlamda Osmanlı ordusunun merkezini oluşturan Yeniçeri Ocağı içinde âşıklara veya saz şairlerine savaşlar ve diğer önemli siyasi-kültürel hadiselerle dair yaşadıklarını halkla paylaşabilmelerine imkân tanıyacak bir konumda, bu manada bir 'vakanüvis' hüviyetinde görev verildiği teşhis edilebilmektedir. Neredeyse müstakil bir 'semaî ocağı' teşkiline sebebiyet verebilecek ayrıntıda bir örgütlenmeyi ortaya koyan 'Yeniçeri Şairler/Âşıklar' zinciri, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kapatılmasından sonra da Bektaşî tarikat geleneği ve semaî kahvelerinde etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

Bu çalışmada saray görevlisi Alî Ufkî Bey'in (ö. 1675) tüm Doğu dünyasının ilk nota derlemelerinden biri olarak kabul edilebilecek olan *Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz* adlı eserinin de tanıklığıyla XVI. yüzyıl Garp Ocağı Yeniçeri Âşıklarının günümüze aktardığı tarihsel tanıklıklar sözlü tarih, edebi anlayış ve müziksel özellikleri açısından tartışılacaktır.

Osmanlı sarayında ve kent kültüründe âşıklar

Günümüz kaynaklarında 'kırsal kültür' ile bağlantısının daha güçlü olduğu tasavvur edilen "âşıklık geleneğinin", Osmanlı saray ve kent kültürü ile ilişkisi sanıldığından daha kapsamlıdır. Âşıkların ya da saz şairlerinin on beşinci yüzyıldan itibaren Osmanlı sarayında ve Osmanlı kültürünün

yansıdığı kentlerde ciddi bir saygınlığa ve ağırlığa sahip olduklarını tarihsel vesikalardan takip edebilmek mümkündür.

Bu konuyla ilgili ilk kayıtlar Sultan II. Murâd zamanında (1421-1451) görülebilmektedir. 1433 yılında Edirne sarayını ziyaret eden Bertrandon De La Brocquiere (ö. 1459) adlı bürokrat Sultan II. Murâd'ın ziyafet sofrasında bulunmuş ve sofranın yanı başında sıralanmış olan âşıkların kendisine “kahramanlık destanları” olarak tanıtılan eserleri icra ettiklerini nakletmiştir.¹ Hızır b. Abdullâh, 1441'de II. Murâd'a ithafen yazdığı *Edvâr-ı Mûsiki* adlı eserinde Edirne sarayında görevli Hacı Alî, Alî ve Hüseyin isimli üç müzisyenden bahsetmektedir² ki bu üç müzisyenin isimleri itibarıyla “Haydarî- Kalenderî” meşrep saz şairleri olabilecekleri tahmin edilebilmektedir. II. Murâd'ın “Murâdî” mahlasıyla “tasavvuf” geleneğine işaret eden “irfanî-melametî” karakterli şiirler yazmış olması³ ve Bayramî tarikatına yakınlığı kendisinin irfan aktarımı temelli “hak âşıklığı” geleneğine aşına olduğunu hissettirmektedir. Söz konusu “hak âşıklığı” geleneği, içlerinde Kemâl Tebrîzî isimli ünlü “makam uzmanının da” olduğu⁴ “Azerbaycan'dan gelen âşıklarla” da desteklenmektedir. Hatta bu dönemde saray gelenekleri içinde etkisi hissedilen Germiyanlı şairlerin üslûbunu devam ettiren şairler, mahalli renk ve söylemleri esas alarak sonraki dönemin âşık üslûbuna temel teşkil edebilecek “Türkî-i Basît” olarak adlandırılan bir şairlik üslûbunu da benimsemişlerdir.⁵

İstanbul'un 1453 yılındaki fethi ve başkent oluşuyla beraber bu kent, söz konusu âşıklar için bir kültürel merkez olarak öne çıkmış, hatta burada yapılanmakta olan devlet bürokrasisi ve ordu yapısı içinde söz konusu âşıklar için yeni istihdam alanları ve sorumluluklar ortaya çıkmıştır. I. Murâd devrinde (1359-1389) kurulmuş olan Yeniçeri teşkilatı⁶ içinde öze-

¹ Bülent Aksoy, *Avrupalı gezginleri gözüyle Osmanlılarda musiki* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003), 290.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılar zamanında saraylarda musiki hayatı,” *Belleten* 41, s. 161 (1977): 80.

³ Halil İnalçık, *Has bağçede 'ayş u tarab: nediamler, şairler, mutribler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2011), 249- 53.

⁴ İnalçık, a.g.e., 47.

⁵ İnalçık, a.g.e., 114-15.

⁶ Uzunçarşılı ocağın kuruluş tarihi olarak 1362'yi de vermektedir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları* [Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988], 145).

likle on beşinci yüzyıl sonrası “Bektaşîlik” bir birleştirici unsur olarak yer almaya başlamıştır.⁷ Bektaşîliğin bu anlamda ortaya çıkmasının I. Murâd devrinde hızlanmış olan Balkan fetihlerinde ele geçen “çok dinli ve çok kültürlü” toplumları içinde barındıran bu toprakları, değişik dini yapıları benimseyen grupların da temas edebileceği esnek bir din anlayışı etrafında birleştirme amacını taşımış olması muhtemeldir. Bektaşîlik inancı aynı zamanda önemli bir “semboller dünyasını” da Yeniçeri kültürü içinde var etmesiyle özel bir konuma oturmuştur. Yeniçerilerin, tecrübe ettikleri tarihsel olayları söz konusu sembollerle de besleyerek “müzik aracılığıyla” insanlarla paylaşmaya yönelik yaklaşımları, bu kurumun geleneği içine yerleşen ve kurum kapandıktan sonra da kendini “Semaî Kahveleri” yapısı içinde var eden özel bir “âşıklar (semaî) sınıfının” ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁸ Bunun yanında, Yeniçerilik sistemi ile ilişki hâlinde kurulmuş olan Mehter geleneği içinde de “saz şairleri” olduğuna değişik kaynaklar dikkat çekmektedir. Örneğin Alman gezgin Salomon Schwegger’in (ö. 1622) Macaristan’a dair gezi notlarına eşlik eden bir mehter resminde orkestra içinde bir “tanbura” icracının görülmesi ilginçtir.⁹ Yeniçeri âşıkların sayısı özellikle “Garp Ocağı” denilen ve Afrika ile Osmanlı Devleti arasındaki kültürel bağlantıyı sağlayan idari-askeri yapı kurulduktan sonra daha da artmıştır.¹⁰ Bu anlamda Afrika’da oluşturulmaya çalışılan ve özellikle Akdeniz’deki hâkimiyet ile pekiştirilen “Afrika-i Osmaniye” fikri adeta Yeniçeri âşıkların sazı ve sözü ile günümüze dek aktarılmış, bu anlamda yazılı tarihte yer almayan pek çok unutulmuş bilgi hafızalara nakşedilmiştir. Bu bağlamda yerel zurna repertuarlarına “Cezayir Havası” olarak girmiş olan “havalar”, mehter kökenli zurnacıların “mehter” sistemi sona erdikten sonra yerel müzik geleneği içinde aldıkları roller aracılığıyla yerel repertuar içinde de günümüze dek aktarılmıştır.¹¹

⁷ Emre Taş, “Yeniçerilerin sözlü mirası-Allah yektir yek! Alarka! Vura dura duta!”, #Tarih, s. 57 (Şubat 2019): 34- 8.

⁸ Erman Artun, *Aşıklık geleneği ve Aşık edebiyatı*, <https://www.altayli.net/asiklik-gelenegi-ve-asik-edebiyati.html/4>, [erişim 10.02.2019].

⁹ Sudar Balazs-Csörsz Rumen Istvan, *Macaristan’da mehter müziği* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2016), 66.

¹⁰ Muhammed Tandoğan, “Osmanlı Devletinin unutulmuş sınırları ve tarihi coğrafyası: bir mekan tasavvuru olarak Afrika-yi Osmaniye,” *II. Türk-İslam siyasi düşüncesi kongresi bildiriler kitabı* (Kütahya, 2018), 69.

¹¹ Ali Fuat Aydın, *Kişisel görüşmeler* (Ankara, 2018).

Garp Ocağı Yeniçeri âşıklarına bir bakış: on altıncı yüzyıl

Boratav ve Fıratlı'nın Yeniçeri âşıklarına dair saptamaları, bu âşıkların neden “tarih aktarıcıları” ya da “vakanüvisler” olarak görülmesi gerektiği hususunda bizlere bir fikir vermektedir: “Yeniçeri âşıklarının destanlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutlarını, Cezayir, Tunus sahillerini, ilk dönemlerin fetih ve son dönemlerin hezimetlerini buluruz.”¹²

On altıncı yüzyıldan itibaren birincil tarihi kaynaklarda Yeniçeri âşıklarının izlerine rastlayabilmek mümkündür. Örneğin, Celâlzâde Mustafâ Çelebi (ö. 975/1567), *Tabakâtü'l-Memâlik* adlı eserinde Kanûnî Sultan Süleymân'ın (salt. 1520-1566) Mohaç Seferi'ni (1526) anlatırken âşıklardan bir izi aktarmaktadır: “Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tanburlar, kopuzlar çalub, şenlikler ve şâdilıklar ederlerdi.”¹³

Aynı yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yukarıda bahsedilen Garp Ocağı âşıkları daha sıklıkla görülmeye başlar. Kuzey Afrika'daki kahramanlık destanlarını anlatan Garp Ocakları'na mensup âşıklarda Anadolu ve Rumeli âşıklarının izleri görülür.¹⁴ Özellikle Tunus ve Cezayir merkezli denizcilik faaliyetleriyle Akdeniz'i kontrol etmeye çalışan¹⁵ Garp Ocakları'na mensup beş adet şairden, yani Oğuz Alî, Geda Muslu, Çırpanlı, Armudlu ve Kul Çulha'dan ilk kez Köprülü bahsetmektedir.¹⁶ Söz konusu şairlere Alî Dalışman'ın da eklenmesi mümkündür.¹⁷ Bu şairlerin şiirlerinin büyük bir kısmının “Koca” Gazi Murâd Reis hakkında olması da ilginçtir. Hakkında Arnavut kökenli veya Hıristiyan asıllı olduğuna dair rivayetler de mevcut¹⁸ olan Murâd Reis, Kaptan-ı derya Turgut Reis'in (ö. 1565) emrinde görev yapan “korsan” kökenli kaptanlardan biridir. Murâd Reis, Hint, Fas, Cezayir ve Mısır denizlerinde görev yapmış, özellikle Kanarya adalarına

¹² Pertev Naili Boratav- Halil V. Fıratlı, *İzahlı halk şiiri antolojisi* (Ankara, 1943), 13.

¹³ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul esnafı* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2002), 37.

¹⁴ Saim Sakaoğlu, Türk Saz Şiiri, *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı Halk Şiiri*, 57, s. 445-450 (1989): 115.

¹⁵ Tandoğan, a.g.e., 75.

¹⁶ M. Fuat Köprülü, *Saz şairleri* (Ankara: Akçağ, 2004), 106-11.

¹⁷ Erman Artun, *Âşıklık geleneği ve Âşık edebiyatı* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 239.

¹⁸ Mikail Acıpınar, “Gazi Murad Reis: Hayatı, son seferleri ve adına yazılan halk şiirleri,” *2. Turgut Reis ve Türk denizcilik tarihi uluslararası sempozyumu bildiriler kitabı* (Bodrum, 2015), 523, 526, 527.

yaptığı seferler ile tanınmış¹⁹ olup, bu seferlerde İspanya donanmasına karşı pek çok zafer kazanmıştır.²⁰

Gazi Murad Reis Kıbrıs'a dair tarihsel belgelerde de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1569 tarihli iki belgede Gazi Murad Reis'in Osmanlı Vezirleri Piyale Paşa ile Mustafa Paşa'ya, Rodos- Girit-Kıbrıs hattındaki deniz savaş ve çekişmelerinde önemli bir destek verdiği görülmektedir.²¹ Bunun yanında 1571 yılında Murad Reis'in (Lonko) emrine 15 kadirge ve 5 at gemisi verilmiş ve kendisi Sakız ve Kıbrıs hattında görev yapmış, sonrasında Rodos'a dönmüştür.²²

Malta ve Portekiz donanmalarıyla da savaştan Murâd Reis I. Ahmed döneminde (1603-1617) Mora Sancakbeyliği de yapmış, 1609 yılında vefat etmiş ve Rodos'a gömülmüştür.²³ Ziver Bey'in (ö. 1860) *Rodos Tarihi*'nde Murâd Reis'in türbesinden "tekke" olarak bahsetmesi,²⁴ Evliyâ Çelebi (ö. 1685 civarı) *Seyâhatnâmesi*'nde dikkat çekilen "Bektaşî Tekkesi" mevcudiyeti²⁵ ile birleştiği zaman hem Yeniçerilik-Bektaşîlik bağlantısı hem Rodos'un bir inanç merkezi olarak önemi hem de Murâd Reis'in bu yöndeki "manevî etkisine" dair fikirlere ulaşmak olasıdır.

Söz konusu edilen Garp Ocağı âşıklarının kayıtlarda rastlanan en eski temsilcilerinden biri on altıncı yüzyılın sonlarında yaşayan Âşık Armutlu'dur.²⁶ Armutlu, en bilinen şiirlerinden birini Murâd Reis için muhtemelen 1585 yılı civarlarında yazmıştır:

*Murad Reis geldi gulbang çektirdi
Din-i İslam sancağın diktüğü vaktin
Padişah uğruna niyet eyledi
Çıkıp Cezayir'den gitdüğü vaktin*²⁷

¹⁹ Acıpınar, a.g.e., 529.

²⁰ Acıpınar, a.g.e., 538.

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DVNSMHH, Kutu 9, Gömlek 237, 239. İlk belgede geçen "*Aydın Siphailer*" kavramı sipahilik-Bektaşîlik-zevbeclik ilişkisini düşündürmektedir.

²² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DVNSMHH, Kutu 16, Gömlek 92.

²³ Acıpınar, a.g.e., 526, 527.

²⁴ Ziver Bey, *Rodos tarihi*, çev. Harid Fedai (Ankara: TTK, 2013), 39.

²⁵ Machiel Kiel, "Rodos", *TDVİA*, c. 35 (Ankara: TDV, 2008), 157.

²⁶ Artun, a.g.e., 239.

²⁷ Artun, a.g.e., 239.

Âşık Armutlu başka bir şiirinde de “Bektaşîlik geleneğinin” de temel birleştirici unsurlarından olan Hz. Alî’ye gönderme yapmıştır:

*Murat Reis aydur, hey Gaziler, hazır olun vaktinize
Hz. Ali Düldül’e bindüğü günlerdir bugün
Al (ü) ayali hurdahaş olub şehid olur gaziler
Analar oğul deyüb andığı günlerdir bugün”*²⁸

Başka bir Garp Ocakları aşığı olması muhtemel olan Âşık Çırpanlı’nın da bilinen tek şiiri de yine Kuzey Afrika’da Osmanlı adına faaliyet gösteren Murâd Reis ile ilgilidir.²⁹ Çırpanlı’nın kendisi de Murâd Reis’in gemilerinde bulunan deniz erlerindedir.³⁰

*Bilen Gazi Murad Reis’i der bak
Resulullah sancağını çeker ak
Denizde karada yardımcısı Hak
Gerçek Mağrib erlerinin velisi
Çırpanl’ eydür: Gerçek, cümle ol Hudanın kuludur
Her birisi cenk yerinde bir Hazreti Ali’dir
Saadetli Padişah’ın kanadıdır, koludur
Bu Cezayir askeriyle kimse başa çıkamaz.”*³¹

Bu noktada kullanılan Hz. Alî simgeselliği Yeniçeri âşıklarının Bektaşîlik ile bütünleşen inanç geleneğine gönderme yaparken, söz konusu Yeniçeri müzisyen geleneğinin bakiyeleri ile bugüne kadar gelen Cezayir havaları da adeta Cezayir topraklarının Osmanlı adına temsil ettiği önemi göstermektedir.³²

Murâd Reis’in donanmasındaki deniz erlerinden Kul Çulha da Murâd Reis ile ilgili şiiri ile hatırlanmaktadır:

²⁸ Hakan Cevher, “Ali Ufkî Bey ve Hâzâ mecmûa-i sâz ü söz” (Dr Tezi, Ege Üniversitesi, 1995), 651.

²⁹ Artun, a.g.e., 241.

³⁰ Artun, a.g.e., 241.

³¹ Artun (2005), 241.

³² Ali Fuat Aydın, Kişisel Görüşmeler (Ankara, 2018).

*Uş gafil çıktın gittim elimden, (Kul Çulha)
Ah yiğitlik yavı kaldım (kaybettim) ben seni
Andelibim, ayrı düştüm gülümden
Ah yiğitlik, yavı kıldım ben seni³³*

Turgut Reis'in mahiyetindeki deniz erlerinden olan Âşık Alî Oğuz'un³⁴ ise Kaptan-ı Derya Turgut Reis'in ölümü (1565) üzerine yazdığı şiir önem arz etmektedir:

*Turgut Paşa eydür: Beyler
Geldi bize ölüm demiş
Nic'edelim emir Hak'tan
Er geç budur yolum demiş³⁵*

Oğuz Alî'nin arkadaşı olup yine deniz eri olarak görev yapan Âşık Alî Dalışman'ın da kayıtlarda bir şiiri vardır:

*Gelin çektirelim, karşı varalım
Ne gemiler ise haber alalım
Ya başı verelim ya baş alalım
Çatalım yoldaşlar kadırgalara³⁶*

Sultan I. Ahmed dönemi şairlerinden olan Gedâ Muslî (Muslu) ise on yedinci yüzyıl şairlerinden Sunî'nin Tekerleme'sinde ve Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâmesi*'nde bir "çöğür şairi" olarak anılmaktadır.³⁷ Garp Ocağı'na mensup şairin olası "mühtedi" konumu ve Akdeniz'de savaşıyan deniz erlerinden olmasına dair bilgiler şiirlerinden çıkarılabilir.³⁸ Gedâ Muslî şiirlerinde İspanyol korsanları ile Cezayir'de yapılan mücadeleyi anlatırken aynı zamanda Garp Ocağı şiir geleneğinin son halkalarından biri olarak da dikkat çekmektedir. Bu dönemden sonra Âşık edebiyatı geleneğinin, divan edebiyatı geleneği ile daha yoğun bir etkileşime gireceği bir dönem yaşanacaktır.³⁹

³³ Köprülü, a.g.e., 111.

³⁴ Vasfî Mahir Kocatürk, *Ağıt, saz şiiri antolojisi: başlangıçtan bugüne kadar Türk edebiyatının saz şiiri tarzında yazılmış en güzel şiirleri* (Ankara, 1963), 23.

³⁵ Artun, a.g.e., 245.

³⁶ Mehmet Özbek, *Folklor ve türkülerimiz* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 1975), 422, 423.

³⁷ Artun, a.g.e., 242.

³⁸ Artun, a.g.e., 242-43.

³⁹ Artun, a.g.e., 289.

*Yürütmeziz Akdeniz 'de gemini (İspanya...)
Hakk'ı koyup puta tuttun yönünü
Çevir İslam 'a şu kâfir dinini
Gel yezid Müslüman olmuş ol senin⁴⁰*

*Geda Muslu eydür görün harcını
And içti İncil'e tuttu yüzünü
Nişyerim ben şimden geru tahtımı
Varıp bir kilisede kalırum demiş.⁴¹*

Bir sesli hafıza: Alî Ufkî Mecmûası ve Yeniçeri âşıkların müzikli vesikaları

Doğu dünyasının en eski nota derlemelerinden biri olan ve Osmanlı sarayında tercüman olarak çalışmış Polonya asıllı Alî Ufkî Bey tarafından kaleme alınan *Hâzâ Mecmûa-i Sâz u Söz*⁴² özellikle dönemin âşıklık geleneğine dair önemli bir sesli ve sözlü hafızayı günümüze taşımasıyla dikkat çekmektedir. Alî Ufkî ya da orijinal adıyla Albert Bobowski sarayda çalıştığı dönemde Osmanlı müziği üzerinde de durmuş ve özellikle sarayda şahit olduğu değişik tür ve formdaki pek çok eseri notaya almıştır.⁴³ Dolayısıyla söz konusu eser Osmanlı müziğinin hem sözlü hem de sözsüz tür ve formları adına çok ciddi bir çeşitliliği ve zenginliği yansıtmaktadır. Bu anlamda Alî Ufkî'nin eseri sadece âşıklık geleneğinin on yedinci yüzyıldaki durumuna dair önemli edebi, müzikal ve tarihsel bilgiler vermekle kalmamakta aynı zamanda bu eserlerin o dönemki yaygınlığı ile ilgili de bizlere bir fikir vermektedir.

Ali Ufki repertuarındaki en ilginç eserlerden biri de Gazi Murad Reis ile ilgili Şair Armutlu imzalı önemli bir vesikadır⁴⁴:

⁴⁰ Köprülü, a.g.e.,107.

⁴¹ Köprülü, a.g.e.,107.

⁴² Cevher, a.g.e., 21-3.

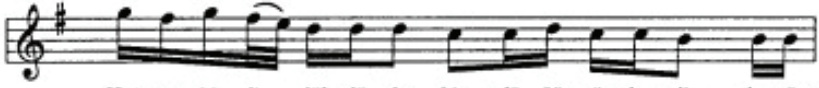
⁴³ Cenk Güray, *Bin yılın mirası: makamı var eden döngü Edvar geleneği* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2017), 97.

⁴⁴ Cevher a.g.e. 204-2.

TÜRKİ BEREVİŞ KİRÂ'AT

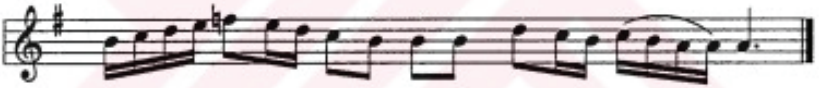
Murâd Re is ay derhey gâ zi ler hâ zır o luñ vaç ti ñi ze

Hzret 'A li dül dü le bin dü ğü gün ler dir bu ğün

El a yağ hur da haş o lub şe hid o lur gâ zi ler

A na lar o ğul deyüb añ du ğu gün ler dir bu ğün

1. Murâd Reis aydur, hey gâziler, hâzır oluñ vaçtiñize
Hzret-i 'Ali Döldüle bindüğü günlerdir bugün
Âl (ü) âyâli hürdaşaş olub şehid olur gâziler
Analar oğul deyüb, añduğı günlerdir bugün
2. Gün toğmadın rüst geldim ol Yezid'i puside
Ümidimiz budur Haqq'dan kılıç 'arşa asıla
Döğüşelim ey gâziler, nice başlar kesile
Ulu kuşlar leşlere toyduğı günlerdir bugün
3. Bu imiş kırsan gemisi Mısr'ın yolunu kesen
Kerbela'da şehid oldu imâm Hüseyin, Hasan
Aldın kâfirin gemisin, şükür geldik sağ esen
Cezâyir'lü şen olub güldüğü günlerdir bugün
4. Armudlu aydur; ey gâziler boyanmış kızıl kana
Kendüñize mağrur olmañ, dünyâ fenâdır fenâ
Deryâ yüzünde hüriler cenk ıder bad-ı şabâ
Muhammed'e mu'cizât indüğü günlerdir bugün.

Bektaşilik Hafızasında Garp Ocağı: Abdülkadir Gölpınarlı ve Bektaşi Nefesleri

Garp Ocağı âşıkları yukarıda bahsedildiği üzere “Bektaşilik” geleneği ve ritüelleri üzerinden XX. Yüzyıl’da da hatırlanmaya devam etmiştir. Hafız Hüseyin Tolan’ın Abdülbaki Gölpınarlı’dan derlediği Bektaşi Nefesleri’nden biri çarpıcı bir biçimde bu konu ile ilgilenmektedir:

GURBET İLDE NELER GELDİ BAŞIMA

Gurbet ilde neler geldi başıma
 Cezayir’in erenleri gel yetiş
 Çağırırım üstadıma pirime
 Er Hak gerçek erenlerim gel yetiş

Ganîdir kırkların dolusun sunan
 Pervaneler gibi odlara yanan
 Zülfekar kuşanıp Düldüle binen
 Tanrının arslanı Alî gel yetiş

Otur deli gönül yerinde otur
 Cümle erenleri gönlüne getir
 Urum’u Kırım’ı bekleyip yatır
 Cezayir’in erenleri gel yetiş

Durmaz deli gönül su gibi akar
 Aşkın firaklığı bağrımı yakar
 Doksan bin Rum eri gülbangin çeker
 Hünkâr Hacı Bektaş bize gel yetiş

Evvelden gelenler çektiler cefa
 Sonradan gelenler sürdürler safa
 Allah birdir hak Muhammed Mustafâ
 Âlemlerin fahri bize gel yetiş

Kara Hamza aydur damla kan imiş
 Yeşil yaprak veren ağaç çürümüş
 Arşlar kürsler yerler gökler yürümüş
 Hünkâr Hacı Bektaş bize gel yetiş

Nota 2: Gurbet İlde Neler Geldi Başıma (Sözler ile birlikte)⁴⁵

⁴⁵ Gölpınarlı, Abdülbaki. (1963). Alevi-Bektaşi Nefesleri. (1.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 262.

SONUÇ

Yeniçerilerdeki âşıklık geleneği, resmi ya da yazılı tarihin doğrudan yoğunlaşmadığı konulara ve bu konular ile ilgili oldukça önemli olay ve şahsiyetlere dair halkın hafızasındaki bilgileri yüzyıllarca aktarabilmiştir. Bu anlamda Yeniçeri âşıklar birer “sosyal tarih” aktarıcısı olarak ayrı bir önem taşımaktadırlar. “Yeniçeri Âşıklar” tarafından aktarılan bu kritik bilgiler arasında Özdemiroğlu Osmân Paşa’nın (ö. 1585) İran, Deli Hüseyin Paşa’nın (ö. 1659) Girit, Murâd Reis’in Mağrib’deki faaliyetleri, Balkanlar’daki Osmanlı yaşamı ile IV. Murâd’ın seferleri de bulunmaktadır ve bu bilgiler Yeniçeri şairlerin eserleri aracılığıyla akılda kalıcı bir hale gelmiştir. Yine söz konusu âşıklık geleneği içinde müzik kültürünün dönemsel özelliklerinin en sade ve akılda kalıcı biçimde aktarılmış hâllerini de - özellikle Alî Ufkî Bey’in eseri aracılığıyla- tespit edebilmek mümkündür. Bu özelliklerin coğrafyalar arası kültürel benzerlikleri de içermesi ve bu anlamda dönemin kültürler arası ilişki ağını da ortaya koyması önemlidir. Bu kültürel benzerlikler pek çok defalar, âşıklık geleneği tarafından temsil edilen form zenginliği ile bölgeden bölgeye aktarılabilir. Bundan dolayıdır ki, Yeniçeri âşıkları koşma, koçaklama, destan gibi âşık müziği formları aracılığıyla Balkanlar ve Anadolu ile Yakın Doğu-Orta Asya geleneklerini bağdaştırırlar. Yeniçeri âşıklık geleneğinde Garp Ocaklarının etkisi çok büyüktür, buradaki gemiler adeta birer âşık yurdudur. Turgut Reis, Murâd Reis gibi kahramanların öyküleri bu şairlerin sözleri ile “tarihsel kaynaklardaki bilgileri” güçlendiren bir anlayışla bugüne dek güçlü bir biçimde aktarılır. Anadolu dünyası açısından on altıncı yüzyılda denizci (levant) (Garp Ocağı) şairlerin yaygınlığı daha fazlayken, on yedinci yüzyıl ise diğer ocakların öne çıktığı bir dönemi işaret eder. Garp Ocağı şairlerinin halkın hafızasında unutulmaması muhtemelen “Cezayir” kavramının Osmanlı’nın imparatorluk fikrindeki kurucu etkisinden ve kaybının getirdiği travmadan kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimin Türkmen-Alevî âşıkları ve kentli kültürün Yeniçeri-Bektaşî âşıkları Anadolu’daki kadim müzik ve edebiyat kültürünün Anadolu’da ve Osmanlı’nın ulaşabildiği tüm topraklarda yaygınlaşabilmesinin başlıca sebebi olmuştur. Hatta bu ürünler aracılığıyla zaman içinde bu iki inançsal grubun kendi içlerindeki “kültürel farklılaşmalarının” da izlerini takip edebilmek mümkündür. Bu yüzden “âşıklık geleneğinin” temel önemi, ürünleri aracılığıyla ortaya koyduğu toplumsal “hafıza tazeleme” fikriyle kadim Anadolu medeniyeti-

nin inşasını “seslerden ve sözlerden” oluşan bir tasavvur ile inşa edebilmesidir. Belki de “tarihe dair” en gerçek, görkemli, duyarlı ve kritik bilgileri binlerce yıldır âşıkların sazında ve sesinde aktarılan bu sözler ve ezgilerde bulmuş olabilmek Anadolu kültürüne dair oldukça tutarlı bir bakış açısını da var edecektir.

Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Kıbrıs Ağzı Verileri*

Emine YILMAZ**

Özet

Prof. Dr. Andreas Tietze'in, Viyana'daki öğrencilik yıllarından (1932-1937) itibaren toplamaya başladığı ve kendisi ve öğrencileri tarafından 2002 yılında Avusturya Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmaya başlanan *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin ilk dört cildi 2015-2016 yılları arasında TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlanmıştır. Semih Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra sözlük, 2019'da, Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 10 cilt olarak yayımlanmıştır. Ancak bu baskıdan hemen sonra sözlüğün dağıtımını durdurulmuştur.

TÜBA'nın 2019'da görevine başlayan yeni başkanı Prof. Dr. Muzaffer Şeker sözlüğün formatında değişikliğe gidilmesi kararı almıştır. Buna göre sözlük 7 cilt ve bir *Dizin* olarak yeniden tasarlanmıştır. Ayrıca editörler olarak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fiş de sözlüğe eklenmiştir. Böylece *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin, son biçimiyle yedi cilt, bir *Dizin*'den oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2022'de okuyucuyla buluşacaktır.

* Bu yazı TÜBİTAK 1002-Hızlı Destek Programı kapsamındaki 121K713 numaralı *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati ve Türkçe Sözvarlığı* adlı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eminey@hacettepe.edu.tr

Bu yazıda Andreas Tietze sözlüğünde yer alan Kıbrıs ağzına ait malzeme değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Andreas Tietze Sözlüğü, Kıbrıs ağzı, dil ilişkileri, kod kopyalama

Abstract

As it is known, the Turkish material that Andreas Tietze started to collect during his student years (1932-1937) in Vienna was being prepared for publication by himself and his students since 1995. All publication rights and related materials that cover Andreas Tietze's works were taken over by Turkish Academy of Sciences from all of Andreas Tietze's successors and Austrian Academy of Sciences in 2014 and *Historical and Etymological Turkish Dictionary Project* (TÜBA- TETTL) was started by Turkish Academy of Sciences in 2015. In December 2016, Turkish Academy of Sciences published four volumes covering A-L letters under the editorship of Semih Tezcan.

After the death of Semih Tezcan in September 2017, under the editorships of Emine Yılmaz and Nurettin Demir the Tietze's dictionary was published in 10 volumes in 2019. However, its distribution was stopped immediately after.

In 2019, the new president of TÜBA, Prof. Dr. Muzaffer Şeker started his duty and decided to make changes on these issues, stating that the font and design of the dictionary were not suitable and the number of volumes was too high. Accordingly, the dictionary has been redesigned as seven volumes and an Index. In addition, as editors, at the dictionary introduction meeting we held in Vienna in April 2019, we had received 6478 new index cards from Sena Doğan, who was a former publication team of the dictionary. We saw it as an opportunity that the dictionary will make the second edition and we decided to add these index cards to the dictionary. TETTL was delivered to TÜBA in March 2021 as expanded and revised. The new edition includes seven volumes, 4.215 pages, 41.981 lexical units and 71.318 illustrative examples. We estimate that the second edition will meet the reader in 2022.

In this article, the Cypriot dialect material in Andreas Tietze's dictionary has been evaluated.

Keywords: Andreas Tietze's Dictionary, Cyprus dialect, language contact, code copying

TÜBA-Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati:

Andreas Tietze'nin neredeyse 20. yüzyıl boyunca toplamış olduğu tarihsel Türkiye Türkçesi söz varlığının basım hakları, 2015 yılında yapılmış bir anlaşmayla TÜBA'ya (= *Türkiye Bilimler Akademisi*) devredilmiştir. TÜBA, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Projesi* kapsamında, sözlüğün ilk dört cildini 2016 yılında Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlamıştır.

Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra kalan 6 cilt Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Ancak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fişin sözlüğe eklenmesi ve formatta da değişikliğe gidilmesi nedeniyle birinci baskı dağıtılmadan ikinci baskıya geçilmiştir. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin, son biçimiyle yedi cilt, bir *Dizin*'den oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2022'de okuyucuyla buluşacaktır.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin Kaynakları:

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde kelimeler, tamlamalar, deyimler, kalıp ifadeler, atasözleri gibi sözlük birim olabilecek öğeler yer alır. Bu malzeme, Anadolu'da üretilen ilk yazılı metinlerden itibaren, yani 13. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar uzanan zaman diliminde yazılmış eserlerden seçilmiştir. Bu eserler, Eski, Orta ve Yeni Osmanlı Türkçesi metinler; Ermeni ve Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe metinler; Yeni Türk alfabesine geçiş dönemi metinleri (1928-1950); 1950-2002 dönemi metinleri (edebi metinler, ağız derlemeleri); tarihsel, etimolojik sözlükler, ağız sözlükleri, alıntı sözlükleri ve gazetelerden oluşmaktadır. Hatta 2002 yılında yazılmış bazı romanlar bile taranmıştır: Murat Uyrukulak (2002), *Tol, Bir İntikam Romanı*.

Kıbrıs Ağız Araştırmalarına Kısa Bir Bakış:

Bilindiği gibi Kıbrıs'ın 1571 tarihinde Osmanlılar tarafından fethinden sonra adada yaşayan Rumlar ve adaya yerleştirilen Türkler arasında diğer alanlarda olduğu gibi dil alanında da yoğun bir etkileşim olmuştur. Dil

etkileşimi bütün gramer kategorilerinde gerçekleşmiş olmakla birlikte bu sunumda sadece söz varlığı etkileşimi ele alınmıştır. Kopyalamalar karşılıklı olmakla birlikte, Rumca daha prestijli ve baskın dil konumunda olduğu için Rumcadan Türkçeye daha fazla sözcük kopyalanmıştır. 1960 yılı verilerine göre, Kıbrıslı Türklerin %38'inin Rumca, Rumlarına sadece %1'inin Türkçe konuştuğu (An 1999: 33) dikkate alınırsa bunun doğal bir sonuç olduğu anlaşılır. 1974'ten sonra ise Türkler Kuzey Kıbrıs'ta yoğunlaştığı ve Rumcayla temas azaldığı için Rumca kopyalar genç konuşurlar tarafından unutulmaya başlamış, bunların yerini standart Türkiye Türkçesi sözcükler almaya başlamıştır.

Kıbrıs ağızı ve bu ağzın kökeniyle ilgili ilk akademik yayın Hasan Eren'in 1963 yılındaki "Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili" adlı makaledir. Eren 1959 yılında adada yapmış olduğu üç aylık bir araştırma gezisi sırasında topladığı beş bin sözcüğe dayanarak Kıbrıs ağızıyla Anadolu ağızlarını karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya göre Kıbrıs ağızındaki ilk katman Konya civarından, sonraki katmanlar da Antalya, Mersin, Alanya civarından adaya göç edenlere aittir. (bk. Nurettin Demir'in bu kitaptaki yazısı).

Zeki Ekin'in derlediği Kıbrıs ağızındaki Rumca 200 kopya bir liste halinde internette yayınlanmışsa da artık erişime açık değildir. Argunşah 2009: 34'te yer alan erişim 2000 tarihlidir. Ekin'in listesine yaptığı eklemeye 326 sözcüklük bir veritabanı oluşturan Rıdvan Öztürk 1974'ten sonra artık bu Rumca sözcüklerin gençler tarafından kısmen unutulduğu tespitini yapmıştır. Öztürk'e göre Türkiye Türkçesinde tespit edilen 347 Rumca sözcüğe göre Kıbrıs ağızından belirlenen kopya sözcükler yaygınlık kazanmamış dar bölge kelimeleridir. Bu dar bölgelerin ölçünlü dille ilişkisinin artması sonucu Rumca kopyalar unutulmaya başlamıştır (Öztürk 2009: 166-7).

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Ağız Verileri:

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Anadolu Ağızları, Rumeli Ağızları ayrımının dışında bir ağız ayrımı yapılmamıştır. Ağız verilerinin hangi köy, kasaba, şehirden alındığı belli değildir. Ancak sözlükte, *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan pek çok veri de yer almaktadır. Örneğin:

Anadolu ağızları: *aboşkevaris* “çevreyi toplayıp düzeltme” <Yun. αποσκευαρίζω

(apoşkevarizō) a.m.

Anadolu ağızları: *absimisa* “ateş böceği” <Yun. απίμιτσα (apsimítza) a.m. Rumeli ağızları: *biçim* “belki” <*belkim*

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *Kıbrıs* etiketiyle verilmiş sadece dokuz sözcük bulunmaktadır. Bunların da çoğu yemek kültürüyle ilişkilidir. İkisi şehir adıdır.

Bu veriler Orhan Kabataş’ın *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* ve Rıdvan Öztürk’ün “Kıbrıs Ağızlarının Kelime Hazinesindeki Değişmeler” adlı makalesindeki “unutulmakta olan sözcükler” listesiyle de karşılaştırılarak verilmiştir.

Tietze:

Bafa “Kıbrıs Rum Kesimi’nde bir şehrin adı” <Yun. *Páfos*

Kabataş:

bafidi “Bafı” <Rum. *paşidi παřiti*. ※ “Öyle Bafı oldum deyincam da Bafidi olaman. Sen şehir efendisi.” (Aksoy 1990: 98).

Tietze:

bunburiya “kelebek” Derleme Sözlüğü 791 <Yun. (diyal.) *boumbulia* “(çoğul) bir cins arı” N.P. Andriotis 1974 s. 180.

Kabataş:

bumburiya “iri kelebek, ışığın etrafında dolaşan pervaneler” <Rum. *bumburia*

Öztürk 2009: 169

bumburiya “uğur böceği, kelebek”

Tietze

bendo “beşibirlik” Derleme Sözlüğü 627 <Grekçe *pentólira* “5 drahmalık sikke” Ch. Tzitzilis 1987g no. 401; krş. Ar. *bintū* “20 franklık altın sikke” H. Wehr 1958 s. 67.

Kabataş:

bendo “kadınların boyunlarına astığı Osmanlı altını” <Rum./Yun. *benthos* “(kolda) yas bandı” Baf kazasına bağlı Susuz, Fasula, Aydın ve Kalkanlı köylerinde söz kesiminden sonra oğlan kıza *bendo* (beşibirlik) vermezse söz geçersiz sayılabilirdi. ※ “*Bu bendo ne*” dedi. “*Bu bendo şindi*” dedi, “*Hadmanın boğazında sallanır*” dedi.

Tietze

buma “üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yemek tası” Derleme Sözlüğü 791 <Yun. *pōma/pūma* “kapak, yuvarlak yassı taş” Ch. Tzitzilis 1987g no 446.

Kabataş:

buma “üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yapılmış yemek tası” <Rum. *buma* (Tzitzilis 1987: 446) <Yun. *pōma/ puma* “kapak, yuvarlak yassı taş” (Tietze 2002/1: 394).

Tietze:

çerçelli “bir çeşit hamur tatlısı” Derleme Sözlüğü 1144 <Yun. (diyal.) *kerkelli*

a.m. (Ch. Tzitzilis 1987g no. 272) Kabataş:

çerçelli “bir çeşit hamur tatlısı (Çat., Mağusa, Derleme Sözlüğü 1144)” <Rum. çerçeludkia <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis 1987: 272).

~ çörçöludya/çorçolikya/çörcöllikya “pekmez içine atılan hamur parçalarından yapılan bir tür tatlı” <Rum. çerçeludkia <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis 1987: 272). □ *Zaten tatlı diye yediği, anasının ara sıra pekmezde pişirdiği hamur çörcöllikya ya da lokma idi*

Tietze:

gunna “iç, tane, çekirdek (fıstık, badem, bakla hakkında)” Derleme Sözlüğü 2196 <Yun. *kúnna* a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 253 □ Şu fıstıkların gunnaları küçük.

Öztürk 2009: 171

gunna “fıstık içi, herhangi bir sebzenin içi” unutulmakta olan kelime listesinden Kabataş:

gunna “fıstık içi (Limasol, Derleme Sözlüğü 2196); hellim konulan kap; tavuğun göğsü” <Rum. *gunna* (~ Latince *cunnus*) (Tzitzilis 1987: 253)

Tietze:

kumandarya “Kıbrıs şarabı” <Yun. *kumendaría* a.m. G. Meyer 1893 s. 56. ※ *Bir de dolabın kanadın açtım, ne bakayım? Kuş sütünden gayrisi mevcut: Âlâ Kıbrıs kumandaryası mı dersin, Sakız mastikası mı dersin...* (E. Misailidis 1986 s. 56).

Kabataş:

gumandarya/kumandarga “Kıbrıs’a özgü bir tür tatlı şarap” <Rum. *kumandarga*, *kumandaria* <Fransızca “vin de commendarie” <Latince *commendaria* “yönetim yeri” ※ *Elimde bir kabak şarap. Ev yapımı. Kırmızı. Ballı. Kumandarga tatlı.*

Tietze:

Lefkoşe/Levkōşe/Lefkoşa ‘Kıbrıs’taki şehir’ <Yun. *Lefkosía* a.m. ※ *Ol mahalden Levkōşe nām kal’a-ı metn ve hısn-ı haşin kurbında konub...* (Selānikî 1989 I, 78).

Tietze:

parikoz “Kıbrıs’ta ayrı bir grup raiyyet ki bunlar beylerine (sipahilerine) bazı hizmetler ve vergilerle mükelleftir” Ö.L. Barkan 1943 [980/1572] s. 348.

Örneklerde görüldüğü gibi *Derleme Sözlüğü*’ndeki kelimeler Kıbrıs ağzından alınmıştır. Zaten literatürde de Kıbrıs ağzı ve Türkiye Türkçesindeki Rumca kelimelerin farklı olduğu belirlemesi yapılmıştı. Tietze sözlüğündeki örnekler de bunu doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

An., A. (1999). “Kıbrıs’ta Yaşayan İki Ana Etnik-Ulusal Toplum Arasında Kültürel Etkileşim”, *Kıbrıs Türk Kültürüne Yazılar*. S. 27-36. Lefkoşa: Kıvılcım Yay.

Andriotis, Nikolaos P. (1974). *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung XXII*. Wien.

Argunşah, Mustafa (2009). “Kıbrıs Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış”, *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler*. S. 63-74. Yayına hazırlayan Rıdvan Öztürk. İstanbul: Kesit Yayınları.

Barkan, Ömer Lûtfi (1943). *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. Birinci cilt: Kanunlar*. İstanbul.

Demir, Nurettin (2002). “Kıbrıs Ağızları Üzerine Notlar”. *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. s. 100-110. Ankara.

Demir, Nurettin (baskıda) “Kıbrıs Ağızları ve Anadolu Ağızlarıyla İlişkisi”. *9. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*. Lefkoşa/Kıbrıs.

Eren, Hasan (1964). “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”. *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1963*: 37-50. Ankara: TDK.

Kabataş, Orhan (2009). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa/İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.

Meyer, Gustav (1893). *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe CXXVIII*. Wien.

Misailidis, Evangelinos (1986). *Robert Anhegger-Vedat Günyol: Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i dünya ve Cefakâr-u Cefakeş)*. İstanbul.

Öztürk, Rıdvan (2009). “Kıbrıs Ağzının Kelime Hazinesindeki Değişmeler”. *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler*. s. 161-174. Yayına hazırlayan Rıdvan Öztürk. İstanbul: Kesit Yayınları.

Selānikī = Selānikī Muşafā Efendi (1281). *Tārīḥ-i Selānikī Muşafā Efendi*. İstanbul.

Tietze, Andreas (1999). *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im anatolischen Türkisch/ Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*. 204-251, 374-385. İstanbul: Simurg.

Tietze, Andreas (2016-2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I-X*. Ankara: TÜBA.

Tzitzilis, Christos (1987). “Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)”. *Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung* 33. Wien.

Wehr, Hans (1958 [1949]). *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. 3. unveränderte Auflage. Leipzig.

Kıbrıs Türkülerine Yansıyan Düğün Gelenekleri

Feyzan GÖHER*

Özet

Binlerce yıllık Türk kültürünün damıtılmış en rafine ürünleri olan türküler, sözel ve müzikal açıdan pek çok bilim alanına veri sunarlar. Türkü sözlerinde bireysel duyguların yanı sıra göçler, savaşlar gibi toplumsal olayları ve yansımalarını, gelenekleri-görenekleri görmek mümkündür. Aşk, eğlence, kahramanlık, iş türküleri gibi çeşitli temalara sahip halk müziği ürünleri, yöre halkının kıyafetlerinden yemeklerine, toplumsal hiyerarşisinden yönelimlerine kadar pek çok bilgiyi barındırır. İnsan hayatının en önemli aşamalarından kabul edilen düğünlerde söylenen türküler, maniler ise çok özeldir. Ailenin ve yeni bir “ocak” açılmasının kutsiyetine inanan Türklere düğünün her aşaması büyük önem taşır ve bu aşamalar türkülerle can bulur.

Geleneksel Türk düğünlerinin kökenlerini Asya Hunlarına dek takip edebilmek mümkündür. Devam eden dönemlerde geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler, boylarına ait özellikler ve / veya farklı coğrafya ve komşuların etkisi ile kısmen değişiklik gösteren ama temelde oldukça benzeyen düğün âdetlerini sürdürmüşlerdir. Türk düğünleri yakın zamanlara kadar, atlı ya da atsız yarışmaların yer aldığı, hünere sergilendiği, ziyafetlerin verildiği büyük eğlencelere sahne olmuştur. Hızlı küreselleşme, değişen şartlar, mali durum gibi nedenlerle geleneksel Türk düğünlerinin süresi kısalmış, pek çok uygulama kaybolmuş, düğünler de hemen her şey gibi “aynılaşma”ya başlamıştır. Buna rağmen köklü geleneklerin bir bölümü yaşamaya devam etmektedir. Geleneksel düğünlerde, günlerce devam eden eğlencelerde bir takım ritüelistik uygulamalar gerçekleştirilir. Kız ve oğlan evindeki eğlenceler, gelinin evden çıkarılması, ata binmesi, oğlan evine

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü öğretim üyesi, feyzan_goher@yahoo.com

doğru yola çıkması gibi her aşama, maniler ve türkülerle anlam kazanır. Düğün türküleri, geçmişin birer şahidi gibidir.

Betimsel karakterli bu çalışmada 50 Kıbrıs türküsü incelenmiş; geleneksel Kıbrıs düğünlerinin türkülere nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Kıbrıs türkülerinde, kız evinde çalgı eşliğinde dikilen yorganlardan, gençlerin düğün esnasında okudukları neşeli türkülerden, davul nağmeleriyle taşınan çeyizden, sırmalı al duvaklı gelinden, kapı eşiğinde kırılan testiden, buhurdan ile tütsü gezdiren ninelerden, def ve deblek eşliğinde oynayan kadın oyuncularından, gece yarısı yakılan kınadan, yanık gazellerden, oynak köy türkülerinden söz edilir. Türk müzik kültürünün en önemli çalgılarından olan davul-zurna ikilisi, düğün ve mutluluğun “göstergesi”, “simgesi” olarak Kıbrıs düğünlerinde yer alır. Bu türkülerde düğünlerde çalınan diğer enstrümanlardan da söz edilir. Gelinin al veya ak duvağı, ata binmesi, gelinle birlikte yürüyen kızlar, sağdıçın oyunu, silahların ateşlenmesi gibi âdetler de Kıbrıs türkülerinde saptanan düğün gelenekleri içindedir. Çalışmada düğün gelenekleri ile birlikte, üzerinde çalışılan Kıbrıs türkülerinin melodik ve ritmik karakterlerine; türkülerde sık tekrar edilen kıyafet ve aksesuar isimlerine, yiyecek isimlerine (meze, gabak çiçeği dolması vb), Anadolu türkülerinde nadir gördüğümüz denizcilikle ilişkili ifadelerle, yapı isimlerine (hanay vb.) yeri geldiğinde değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs türküleri, Kıbrıs düğünleri, Düğün türküleri, Çalgılar, Kültürel Müzikoloji

Wedding Traditions Reflected in Cyprus Turkish Folk Songs

Abstract

Turkish folk songs, which are the most refined products of thousands of years of Turkish culture, provide data for many fields of science in terms of their lyrics and musical structures. It is possible to see social events such as migrations, wars and their reflections, traditions and customs as well as individual feelings in folk songs. Folk music products with themes such as love, entertainment and heroism contain a lot of information from the clothes of the local people to their meals, from their social hierarchy to their orientations. Folk songs performed at weddings, which are considered one of the most important stages of human life, are very special. In Turks, every stage of the wedding have great importance and these stages gain meaning with the Turkish folk songs (türkü).

It is possible to trace the origins of traditional Turkish weddings back to the Asian Huns. In the following periods, the Turks, who spread over a wide geography, continued their wedding customs, which differed partially due to the characteristics of their tribes and / or the influence of different geographies and neighbors, but were basically quite similar. Until recently, Turkish weddings have been the scene of great entertainments, where competitions with or without horses take place, skills are exhibited and banquets are given. Due to globalization, changing conditions and financial situation, the duration of traditional Turkish weddings has shortened, many practices have disappeared, and weddings have started to become the “same” as almost everything else. Despite this, some of the deep-rooted traditions are still alive. A number of ritualistic practices are performed in traditional weddings and entertainments that continue for days. Every stage, such as the entertainments in the bride’s and groom’s houses, the bride’s departure from her father’s house, riding horse, and departure to her husband’s house gain meaning with folk songs. Wedding ballads are like witnesses of the past.

In this descriptive study, 50 Turkish Cyprus folk songs have been analyzed; it has been examined that how traditional Cyprus weddings are reflected in the folk songs. Many traditions are mentioned in Cyprus

Turkish folk songs: Stitching a quilt accompanied by music in the bride's father's house, the songs sung by the young, the dowry carried along with the drums, the bride's red veil, the old women burning incense, henna application at midnight, female dancers dancing with def and deblek are some of the traditions mentioned in wedding folk songs. The drum-zurna, one of the most important instruments duo of Turkish music culture, takes place in Cyprus weddings as the "signifier" and "symbol" of wedding and happiness. Other music instruments played at weddings are also mentioned in these folk songs. Traditions such as the bride's red or white veil, the girls walking with the bride, the theatrical show of the groomsman, and the firing of guns are also among the wedding traditions determined in Cyprus Turkish folk songs. In the study, along with the wedding traditions, the melodic and rhythmic characters of the Cyprus folk songs; the names of clothes and accessories that are frequently repeated in the folk songs; food names (appetizers, stuffed zucchini flowers, etc.); nautical-related expressions that we rarely see in Anatolian folk songs, names of architectural structures (hanay, etc.) are mentioned.

Keywords: Cyprus Turkish folk songs, Cyprus weddings, Wedding songs, Musical instruments, Cultural musicology

Giriş

Kültürel ürünler, toplum ihtiyaçlarına karşı somut birer cevap niteliğindedir. Birer kültür ürünü olan halk şarkıları da Duranti'ye göre bireysel etkilerinin yanı sıra bir aracılık sistemi ve iletişim aracıdır (Suyitno, 2016: 1-2). Türk dünyasında bilhassa düğün türküleri gibi belli aşamalara özgü ve belirli amaçlarla söylenen eserler, bu tanıma oldukça uygundur.

Binlerce yıllık Türk kültürünün damıtılmış en rafine ürünleri olan türküler, sözel ve müzikal açıdan pek çok bilim alanına veri sunarlar. Türkü sözlerinde bireysel duyguların yanı sıra göçler, savaşlar gibi toplumsal olayları ve yansımalarını, gelenekleri ve görenekleri görmek mümkündür. Aşk, eğlence, kahramanlık, iş türküleri gibi temalara sahip halk müziği ürünleri, yöre halkının kıyafetlerinden yemeklerine, toplumsal hiyerarşisinden yönelimlerine kadar pek çok bilgi barındırır. İnsan hayatının en önemli aşamalarından kabul edilen düğünlerde söylenen türküler, maniler ise çok özeldir. Ailenin ve yeni bir "ocak" açılmasının kutsiyetine inanan Türklere düğünün her aşaması büyük önem taşır ve bu aşamalar manilerle, türkülerle can bulur.

Düğün kelimesinin "bağlamak" anlamına gelen -tüğ, -düg fiil kökünden doğduğu düşünülmektedir (Yakıcı, 1991: 33). Asya Hunlarından itibaren Türk kültüründe düğünlere büyük önem verildiğini Çin belgelerine dayanarak söylemek mümkündür. Kök Türkler devrine geldiğimizde ise büyük, ulu düğün törenlerinin yazıtlarda anıldığı görülür¹. Devam eden süreçte büyük eğlencelere sahne olan Uygur düğünlerinden çeşitli kaynaklarda söz edilir². Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte, sadece aile oluşumlarının başlangıcı olan düğünler değil, sünnet düğünleri de kültürel hayattaki yerini almıştır.

Türk düğünleri yakın zamanlara kadar, atlı ya da atsız yarışmaların yer aldığı, hünerlerin sergilendiği, ziyafetlerin verildiği eğlencelere sahne olmuştur. Hızlı küreselleşme, değişen şartlar, mali durum gibi nedenlerle geleneksel Türk düğünlerinin süresi kısalmış, pek çok uygulama kaybolmuş,

¹ BKY 9 ve 10. Satır: Türgiş kağanka kızımım artingü uluğ törün alı birtim.

² Uygur Kağanı Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan'ın 821 yılında ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Ay Tengride Kut Bulmuş Bilge Kağan-diğer adıyla Hasar Tigin-ile Çin İmparatorun küçük kız kardeşi Tai-ho Kunçuy'un evlenme törenleri hakkında Çin kaynakları geniş bilgi veriyor (Çandarlıoğlu 1974: 63-70; İzgi 1986: 38-40).

düğünler de hemen her şey gibi “aynılaşma”ya başlamıştır. Buna rağmen köklü geleneklerin bir bölümü yaşamaya devam etmektedir. Geleneksel düğünlerde günlerce devam eden eğlencelerde bir takım ritüelistik uygulamalar gerçekleştirilir. Kız ve oğlan evindeki eğlenceler, gelinin evden çıkarılması, ata binmesi, oğlan evine doğru yola çıkması gibi her aşama, maniler ve türkülerle anlam kazanır.

Betimsel karakterli bu çalışmada türkülere yansıyan düğün gelenekleri, türkü sözlerinde düğün ile ilişkili olgu ve kelimeler, Kıbrıs türküleri özelinde incelenmiştir. İnceleme örnekleme rastgele (random) yöntemiyle seçilmiş 50 türkü ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte farklı çalışmaların bulgularından da yorumlama aşamasında faydalanılmıştır.

Kıbrıs Türkülerine Genel Bakış

Kıbrıs türküleri, makam dizileri açısından genel türkü külliyyatı ile yakınlık gösterir. En fazla hüseyini, ardından uşşak makam dizilerinde yazılan Kıbrıs türküleri, genellikle inici karakter taşırlar. Bunların önemli kısmı, yarı çıkıcı-inici niteliktedir.

Kıbrıs türküleri, seyir içinde yoğun şekilde küçük ikili ve büyük ikili aralıklar ile yakın ses hareketleri sergilerler. Bu durum da genel türkü külliyyatı ile paralellik arz eden bir hususiyettir. Çok nadiren beşli ve yedili tiz sese atlama tespit edilmiştir. Ölçü anahtarları 4/4 ve 2/4 şeklinde eşit zamanlılarla birlikte 9/8, 10/8, 7/8, 5/8’lik aksak, devr-i hindi, Türk aksağı, aksak semai gibi usullerde de yazılmıştır. Kıbrıs türkülerindeki melodik, ritmik ve sözel motifler bir yandan anavatan ile olan bağları göz önüne sermekte; bir yandan da bölgeye has gelişmiş özellikleri barındırmaktadır. Kıbrıs halk müziğini tanımlarken ve yorumlarken, İonnides’in “Kıbrıs Halk Müziğinin Temel Özellikleri” (1988:9) başlıklı yazısındaki gibi Türk kültürünü hiçe saymak da, Kıbrıs müziği için Anadolu Türklerinin müziğinden tamamen farksız demek de doğru değildir. Panteli, tonik algılama, histogram hizalama gibi yöntemler kullandığı “Bizans ve Osmanlı Etkisi Arasında Kıbrıs Halk Müziğinin Perde Kalıpları” başlıklı tezinde (2011), Kıbrıs makamsal dizi kalıplarının hem Türk müziği ile hem de Bizans müziği ile benzerlikler gösterdiğini savunmuştur. Makamsal niteliklerin saptanması, kökenlerinin araştırılması, etkilenme ve etki alanlarının analizi başlı başına ayrı ve çok detaylı bir husustur. Mei (2019)’nin de belirttiği

üzere, bazı halk şarkılarının farklı bölgelerdeki aynı etnik gruptan üyeler arasında değişim gösterebileceği ve diğer etnik gruplarla bilgi dolaşımını da içerebileceği genel bir gerçekliktir ve “türkülerin enine yayılımı” olarak adlandırılabilir.

2020 yılında yayınlanan “Rauf Denктаş’a Armağan” kitabında yer alan “Kıbrıs Türküleri” adlı yazımızda değinildiği üzere, Kıbrıs türkülerinde işlenen konular, temaların dağılımı, renklere ve hayvanlara yüklenen yan anlamlar, kıyafet ve aksesuarların türkülerde işlenişi Anadolu türküleri ile büyük paralellikler göstermektedir. Ancak Kıbrıs türkülerinin sözlerinde yer alan yiyecek isimleri bile -gonnaradan gabak çiçeği dolmasına kadar- bölgeselliği yansıtabilmektedir. Mimari özellikler dahi yöre türkülerinde yerini almıştır. Örneğin iki ya da bazen daha çok katlı evler için kullanılan “hanay” kelimesi altı Kıbrıs türküsünde saptanmıştır. Genel türkü repertuarında görülmediği kadar sık deniz, dalga, vapur, gemi, bahriyeli, gemici kelimelerinin kullanımı “ada” olma konumunu vurgular (Göher, 2020: 573-575).

Lawson (2004: 211), insanın gerçekleştirdiği hareketlerin stili büyük ölçüde üzerinde dans ettiği zeminin özellikleriyle ilgilidir (Lawson 2004:209,211) demektedir. Gökdemir ise (2006: 9), Kıbrıs Zeybeğinin karakteristik yapısında denize ve dalgalara özgü kıvrak yapıdan söz eder. Kıbrıs türküleri için de benzer bir yorumu yapmak mümkündür. Tıpkı dans gibi müzik de bulunduğu coğrafyadan etkilenir.

Coğrafi terimler ve özel yer adları, Kıbrıs’ın konumunu net şekilde ortaya koyar. Beşparmak ve Girne Dağları, Lefgoşe / Lefkoşa, adanın güneyinde yer alan Leymosun yani Limasol, batısında yer alan Lefke, doğusunda yer alan Magusa, adanın kuzey doğudaki sivri burnu Karpaz Kıbrıs türkülerinde saptanan isimlerden olmuştur. Kıbrıs’ın Güzelyurt ilçesinde yer alan ve türkülerde bahçelerinden söz edilen Bostancı Köyü, Tillirya ya da Tillirga olarak da bilinen Dillirga, Lefkoşa’ya yakın Düzova, Gönyeli, Kaymaklı, Zümrütköy ve Kıbrıs’ın en büyük ovası olan Mesarya Ovası türkülerde saptanan özel yer isimleri arasındadır (Göher, 2020: 576-630). Kıbrıs türkülerinde düğün sahnelerine ilişkin anlatımlar da mevcuttur. Türküler, günümüzde öz niteliklerini yitirme tehlikesine giren düğün geleneklerini, kolektif bellek içinde taşıması bakımından son derece önemlidir. Kıbrıs türkülerine düğünlerin yansımasına ilişkin bulgular, aşağıda sunulmuştur.

Kıbrıs Türkülerinde Düğünler

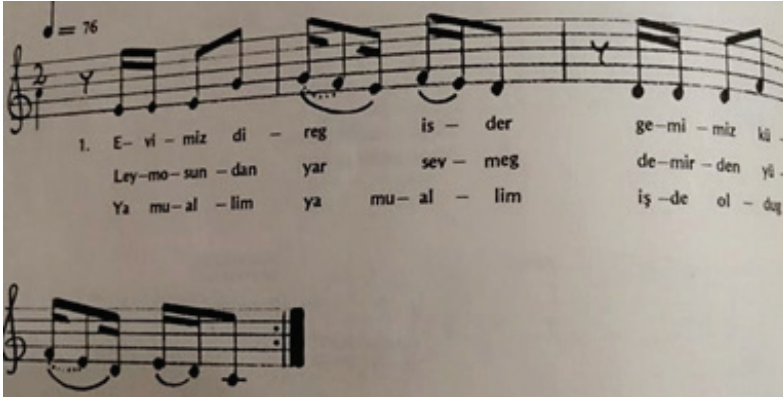
Bir iletişim paradigması olarak anlatı şarkıları, gerçek birer iletişim aracı olarak kabul edilirler. Hymes (1974)'ın Toplumdilbilimine Etnografik Bir Yaklaşım başlıklı eserine göre iletişim faaliyetlerinde yer alan "iletişimci" -ki konumuza uyarlıysak türkü ya da manilerin icracısı- arka plandaki iletişim, iletişime katılanlar, iletilen konu gibi çeşitli bileşenlere dikkat etmeli ve halk tarafından onaylanan normaları göz önünde bulundurmalıdır. Kıbrıs düğün türküleri, kız ve erkek tarafı arasındaki iletişim, düğün faaliyetinin her aşamasının duyurulması ve icra edilmesi ve hatta müzisyenler ile düğün sahibi arasındaki diyalogların normlara uygun, zarif ve hassas şekilde gerçekleşebilmesi adına son derece önemli iletişim araçlarıdır. Bu eserler binlerce yıllık Türk geleneğinin ve aynı zamanda Kıbrıs kültürünün birer yansımasıdır.

İncelenen 50 Kıbrıs türküsünde yer alan düğün ile ilişkili olgulara geçmeden evvel, düğün geleneklerinin önemli bir parçası kabul edilen ve yukarıda açıklanan iletişim paradigmasına en güzel örneklerden olan düğün manilerine değinmek yerinde olacaktır. Anonim halk şiirinin en küçük nazım biçimi olan maniler, genellikle dört mısradan oluşur (Artun, 2007: 21). Akşamları yapılan eğlence oturumlarındaki atışmalardan, Ramazan'da sahurhurlara kadar çok farklı durumlara ilişkin olarak söylenen maniler, Kıbrıs folklorunda son derece önemlidir.

Kıbrıs'ta mezar taşlarında dahi manilere rastlamak mümkündür. Kadınlar arasındaki atışmalar, Dolama atışması, Garanfil atışması, Gadifeli atışması, Telgrafın telleri atışması gibi türkü adları ile anılır ve maniler, ilgili türkünün melodisi ile söylenirdi. Erkek atışmaları ise genellikle Dolama türküsünün ezgisi ile yapılırdı (Garanti ve Kanol'den akt. Manavoğlu, 2018). Düğünlerin farklı aşamalarında da o aşamaya özgü maniler söylenir. Kıbrıs'ta kız görme, kızın istenmesi, kına gecesi, düğün ve gelin paçası esnasına özgü maniler vardır (Artun 1998: 5). Kızın istenmesi ve düğüne davetlilerin çağrılmasına ilişkin Tablo 1'de sunulan maniler, genellikle Görsel 1'de yer alan melodik kalıpla okunurdu (Taner ve İslamoğlu, 1979: 56). Kıbrıs manilerinin ezgi eşliğinde söylenmesi, önemli bir özelliktir.

Kız isteme	Kız isteme	Olumlu ve Olumsuz cevap	Düğün daveti
(Genellikle yaşlı bir kadın aracılığı ile) Avlunuzda / Havlunuzda vardır padem Size getirdik uğur kadem (İşte geldik oğur gadem) Sizden bir cevahir isteriz (Sizdeki cevahiri) Vereceğin yoksa ne eden? Kız annesinin cevabı: Merdivenden enerim. Altın nalın giyerim Gocam gelsin söyleyim Size cevap vereyim	(Oğlan ailesi) Uzun uzun kozlar Yeter olsun sözler İşte geldik bizler Ne dersiniz sizler?	Tencerede pişen ottur Şimdi yedik karnımız toktur Alem mehal gördüyse Bizim deyeceğimiz yoktur * Tencerede pişen ottur Ben yemem karnım toktur Sizin söylediğiniz sözler Bizim fikrimizde yoktur	Böyün ayın sekizi Hazır eddig cehizi Haftaya düğüntümüz Beglerig hepinizi
(Erker, 1999: 36; Artun, 1998; Öznur, 2625-2626; Manavoğlu 2018)			

Tablo 1. Kıbrıs Kız İsteme ve Düğün Manilerine Örnekler

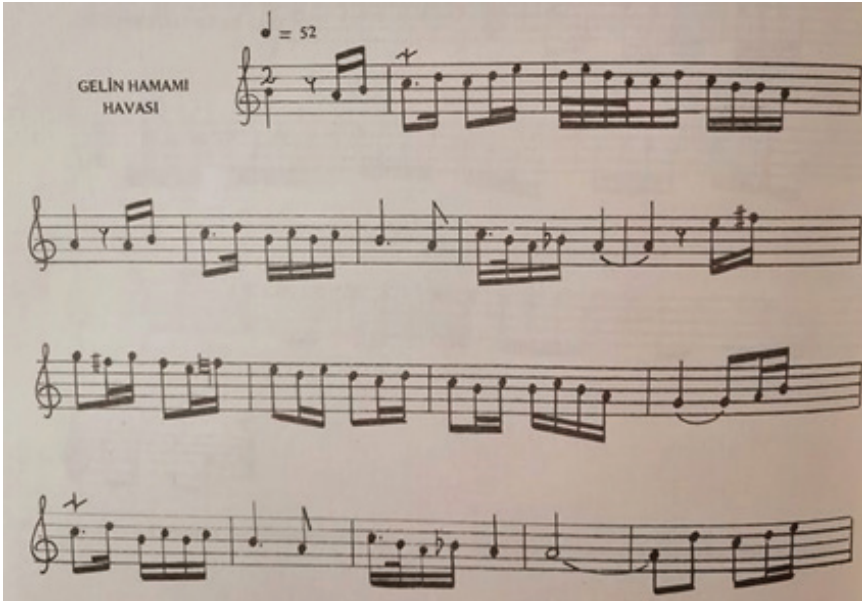
Görsel 1. Kıbrıs Manilerinde Sık Kullanılan Melodik Cümle (Taner ve İslamoğlu, 1979: 56)

Kıbrıs düğünleri, 1900'li yılların başında, kişilerin maddi imkanlarına göre değişmekle birlikte, yaklaşık bir hafta sürmekteydi (Komutan'dan akt. Gökdemir 2006). Zamanla bu süre üç-dört güne ve günümüzde üç dört saate inmiştir. Geleneksel Kıbrıs düğünlerinde, her aşamaya özgü türkü ve manilerden söz etmek mümkündür. Biz de çalışmamızda düğün ritüellerinin sırasına göre bir akış takip ettik:

Yukarıda sunulan ve melodili eşliğinde söylenen manilerle kızın istenmesinin ardından düğün hazırlıklarına geçilirdi. Geleneksel Kıbrıs düğünleri genellikle pazartesi günü başlardı. Bu ilk günde, gelinin çeyiz olarak götüreceği yorganların kaplanması çalgılarla, türkülerle gerçekleştirilirdi. Kızın çeyizinde en az yedi yorganın bulunması âdeti vardı. Davul zurna eşliğinde yorgan kaplaması tamamlandıktan sonra,

çalgıcılara para dağıtırdı (Eker, 1999: 38; İslamoğlu ve Öznur, 2009: 135). Bu âdet Kıbrıslı Rumlarda da görülmektedir. Pek çok Türk ve Rum düğününde keman çalan Mihali Viyolaris, düğün sahibinden az bir ücret aldıklarını ancak gümüşleme yani katılanlardan bahşiş alma yoluyla asıl kazançlarını elde ettiklerini ifade etmiştir (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 43). Apostolides 1910 yılında kaleme aldığı yazısında, yorgan dikilirken söylenen şarkının ağır ve eski bir şarkı olduğunu ifade eder (Apostolides, Çev. Birinci, 1987: 3).

Çarşamba günü ve gecesi Kıbrıs düğünlerinin en hareketli geçen günlerindendi. Gelinin eşyalarının çalgılar eşliğinde yeni evine taşınması ve gelin hamamı da çarşamba günü yapılırdı (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 140). Gelin hamama, genellikle aşağıdaki ezgi çalınarak götürülürdü (Taner ve İslamoğlu, 1979: 76).

Görsel 2. Kıbrıs Gelin Hamamı Havası (Taner ve İslamoğlu, 1979: 76).

Gelin hamamının müzikli eğlenceler eşliğinde yapılması, Anadolu’da olduğu gibi Kıbrıs’ta da yaygın bir gelenektir. Kıbrıs düğünlerinde müzisyenler davetlilerden önce gelir ve hamamın soğukluk kısmında yerlerini alırlardı. Burada karşılama havası çalınır, bir yandan da “Beyaz fese baş bağlamış gül pembe canım” sözleriyle türküler söylenirdi. Bu türkü eşli-

ğinde gelinin yüzüne duvak örtülürdü (Öznur, 2012: 2620; İslamoğlu ve Öznur, 2009: 141)). Çalışmanın devamında Tablo 2’de sunduğumuz üzere, incelediğimiz Kıbrıs türkülerinde duvak, al duvak ve ak duvak olarak iki farklı türküde yer almıştır.

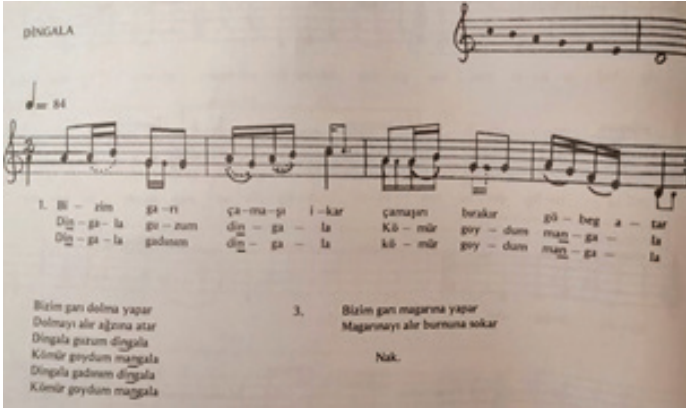
Hamamda rakkase veya tellaklar, omuzlarındaki ters çevrilmiş leğenlere dörder mum koyup, müzik eşliğinde oynardı. Tüm kadınlara mum dağıtılır, yüzünde duvak olan gelin ise ellerinde uzun kurdeleli mumlar olan hanımlarca kollarına girilerek hamamda yedi defa havuz etrafında gezdirilirdi. Son dönüşten sonra gelin, hamamdan içeri sokulup yıkanır (İslamoğlu 2004: 45). Bazı köy veya kasabalarda genç kızların hamamda yaptığı yedi defa dönme işleminde ortaya, üzerinde kenarları işlemeli kırmızı bir şal veya yemeni bulunan bir testi konulur ve onun etrafında dönülürdü. Testiyi oynatacak genç kızların isimleri davul zurna eşliğinde çağırılırdı. Ardından kızlar tek sıra halinde gelinin karşısında durur ve müzik eşliğinde teker teker testi etrafında dönmeye başlarlar, bitince de aralarından biri testiyi yerden alıp kırardı. Hamamın olmadığı yerlerde kız evinin avlusunda sembolik bir gelin hamamı düzenlenirdi (Gökdemir, 2006: 2-4).

Eski Kıbrıs düğünlerinde kına da genellikle çarşamba akşamı yakılırdı. Gelen hanımları, çalgıcıların Mevlevi Peşrevi ile karşılamaları âdetlendi. Daha sonraları Kozan marşı söylenmeye başlanmıştır. Ioannidou, “Kıbrıs Rum Düğün Müziği ve Gelenekleri” başlıklı çalışmasında Kozan Marşı’nın Osmanlı döneminde Rumlarca da Kozan Marşı olarak düğünlerde söylenmeye başladığını belirtir (Ioannidou, 2017: 29-30). Karşılama havaları esnasında, kalıplaşmış maniler, türküler söylenirdi. Oğlana yakılan kına davul-zurna veya ince saz eşliğinde kız evine getirilirdi. Gelen kınayı “yenge”³ kadın alır; hanımlar bu kınayı gümüşleyince geri verilirdi. Kadınların toplanmış olduğu yerde gece saat ikiye doğru gelinin kınası müzik eşliğinde ortaya çıkarılırdı. Tan ağarınca kadar çalgılar çalar, türküler, şarkılar söylenir; oyuncu ve müzisyenler gelinin önünde çalıp oynarlardı. Dingala, Kız Sana Nişan Geliyor, Develi gibi seyirlik oyunlar

³ Anadolu düğünlerinde de yaygın olan “yenge”lik görevi, akrabalık ilişkisi olsun olmasın, düğünde belli görevlerle görevlendirilmiş kadınlara verilen isimdir. Örneğin Niğde düğünlerinde peçeli kıyafetler giyen yengeler, gelinin baba evinden alınıp erkek evine götürülmesi esnasında çift sıra halinde gelinin peşi sıra yürürlerdi.

sergilenirdi. Dingala, kına gecesinde kadınlar tarafından süpürge değnekleri ile erkekler arasındaki eğlencelerde ise sopalarla oynanan bir oyundur. Genellikle kına yakılmadan önce oynanan Dingala'nın melodisi altta solda sunulmuştur Bilhassa kına gecelerinde Değirmenci ismi verilen iki kişilik müzikli oyun sergilenirdi (Öznur, 2012: 2621-2623; Taner ve İslamoğlu, 1979: 24; İslamoğlu ve Öznur, 2009: 153-160).

DİNGALA

♩ = 84

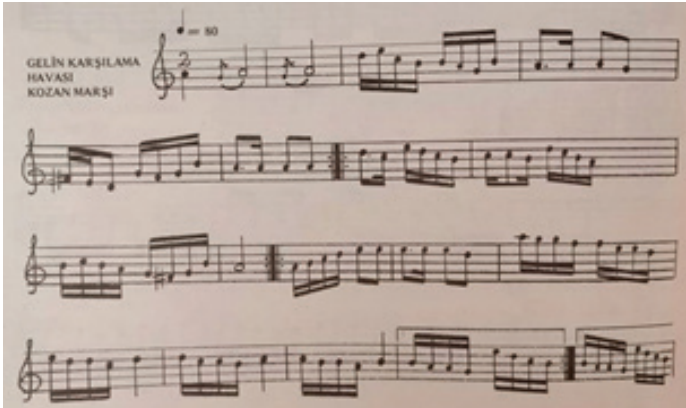
1. Bi - zim ga - ri ça - ma - sı i - kar çamaşın bürker gü - beg a - tar
 Dün - ga - la gi - zum dün - ga - la Kö - mür gey - dum mağ - ga - la
 Dün - ga - la gademün dün - ga - la kö - mür gey - dum mağ - ga - la

Bizim çan delme yapıp
 Delmeyi alır ağıza atar
 Dingala gözüm dingala
 Kimdir geydüm mangala
 Dingala gademün dingala
 Kimdir geydüm mangala

3. Bizim çan mağarına yapıp
 Mağarınayı alır burnuna sokar

Nak.

GELİN KARŞILAMA
 HAVASI
 KOZAN MARŞI

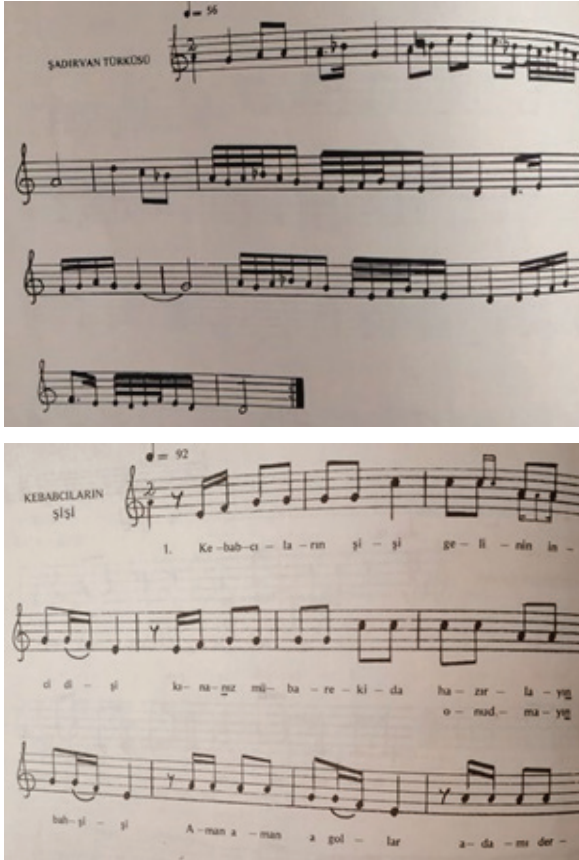

♩ = 80

Görsel Grubu 3. Dingala ve Kozan Marşı'ndan Bir Kesit (Taner ve İslamoğlu, 1979: 24-82).

Müziyenler gelinin kınalanmasına kadar sabah fasılları okurlardı. Lefkoşalı kemaneci Mehmet Ali Tatlıyay'dan derlenen, kına gecelerinde okunan sabah fasıllarına bir örnek İslamoğlu ve Öznur'un (2009: 161-162) Geleneksel Kıbrıs Türk ve Rum Düğünleri" başlıklı çalışmasında yer almaktadır:

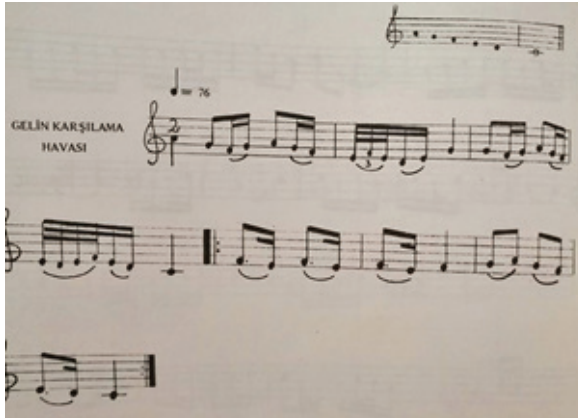
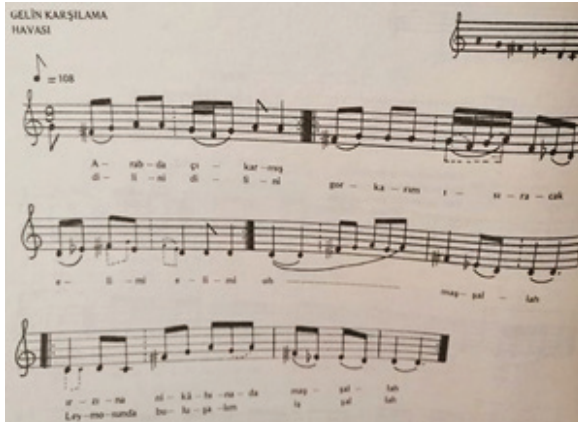
Geleneksel Kıbrıs düğünlerinde kına yakıldıktan sonra gelin evin avlusuna çıkarılır, oyunlar oynanır, desti veya bardaklar kırılır, bu esnada Görsel Grubu 5'te sol tarafta notaları görülen Şadırvan türküsü çalınıp söylenirdi (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 188). Kına temalı Kıbrıs türküsü denildiğinde ilk akla gelenlerden bir diğeri ise “Kebabçıların Şişi”dir. Geline kına yakılmasının ardından müzisyenler tarafından söylenen türküde, bahşiş almaları gerektiği ve bahşişin küçük olmaması gerektiği hatırlatılır

Görsel 5. Şadırvan Türküsü ve Kebabçıların Şişi Türküsünden Kesit (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 90)

Perşembe günü gelin öğleye doğru süslenir, elmaslı tacı yeniden hazırlanır, konukların huzuruna çıkarılırdı. Gelin düğün alanına karşılama havası ile girerdi. Akşamına süslü bir arabaya bindirilen gelin, yeni evine doğru yola çıkarılırdı (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 164- 165; Ur11).

Kıbrıs düğünlerinin çeşitli aşamalarında çalınan karşılama havalarına iki örnek aşağıda sunulmaktadır. Solda yer alan karşılama havası, gelinin güveyi ile birlikte hanayın⁴ merdiveninden inişinde çalınan bir düğün ezgisidir. Gelin karşılama havalarında bilinen en eski eser Mevlevi Peşrevidir. Bu eserin düğünlerden kalkmaya başlaması ile Görsel Grubu 6'da sağda sunulan ezgi icra edilmeye başlanmıştır. Zamanla bu eser de daha az seslendirilmeye başlanmış; yerini Kozan Marşı diye bilinen gelin karşılama havasına bırakmıştır (Taner ve İslamoğlu, 1979: 30-78). Kıbrıs'ta burada örnek olarak sunulanların dışında da gelin karşılama havaları vardır.

Görsel Grubu 6. Gelin Karşılama Havalara Örnekler (Taner ve İslamoğlu, 1979: 30-78)

⁴ Hanay, genellikle iki katlı Kıbrıs evleridir. Hanay, incelenen türkülerde 6 Kıbrıs türküsünde yer almıştır.

Gelinin kız evinden alınarak oğlan evine götürülmesi de bir Kıbrıs türküsünde işlenmiştir. Turgay Salim tarafından Ragıp Salih'ten derlenen türkü, Yol Havası olarak da bilinir:

Gelin Baldır Petegdir / Yol Havası:

Gelin baldır petegdir

Ne bulunmaz çiçegdir

Guşag sırma ipekdir

Yeni eve yol alır

Gelinim ağır ağır

Güveyiye ver sabır

Gelinim gider atnan

Göz yaşı dökeragdan

Pıştov padladaragtan

Anası baka dursun

Gözleri aka dursun

Haydi uğurlar olsun (Güzelyurt Halk Müziği Derneği)

Gelin alayına davul-zurna eşlik eder; oğlan evine yaklaşınca ince saz takımı karşılama havası çalardı. Harman yerinde ise gençlerin davul-zurna eşliğinde oyunlar oynaması, güreş tutması sık görülürdü (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 195). İnce saz takımında kemane (keman) asıl sazdır. Toprak-tan yapılmış döbleg ve def ise genellikle kadınların kendi aralarındaki eğlencelerde kadınlarca çalınır. Kıbrıs düğünlerinde, çift parçalı kenditnlak çalgılardan olan parmak zili de kadınlarca kullanılır. Ud ise hem erkekler hem de kadınlarca icra edilmiştir (Taner ve İslamoğlu, 1979: 3-4). Cümbüş, divan sazı, tambura, darbuka, zilli tef, kaşık Kıbrıs müziğinin diğer çalgılarından (Dölek ve Dölek, 1992: 12-24).

Paça Günü de denilen Cuma günü, ailenin hanımları ve davetliler yerlerini alır, çarşaf gösterme âdeti gerçekleşirdi (Ur11). Erkekler ayrı yerde eğlenirken, kadınları da kadın müzisyenler eğlendirirdi. Paça günü bitince bir hafta kadar gelin her gün farklı renk bir gelinlik giyerek tebrikleri kabul ederdi. En son gün gelinin siyah bir gelinlik giymesi âdettendi (İslamoğlu ve Öznur, 2009: 167).

Geleneksel Kıbrıs düğünlerinde Konyalı, Koroğlu, Zeybek havaları, Kıbrıs çiftetellisi, Susta çok sevilerek icra edilmiştir. Düğünlerde çalınması ve söylenmesi âdet olan türkülerin yanı sıra, teması doğrudan düğün olan Kıbrıs türküleri de vardır. “Davul Çalar Her Yan Çınlar” ve oldukça yakın sözlere sahip “Davul Çalar Güm Güm”, “Davullar Çalar, Herseler Kaynar” gibi türkülerde Kıbrıs düğünlerinin tasviri yer alır. Bu türkülerde, düğünlerde yaşananlara, oynayanlara, kızın arkadaşlarına, erkeğin sağdıçına değinilebilir.

Bunlarla birlikte düğün eğlenceleri esnasında silahların ateşlenmesi de Kıbrıs türkülerinde işlenmiştir. Günümüzde Anadolu ve Kıbrıs ile birlikte Ege adalarındaki düğünlerde de çeşitli silahların havaya ateşlenmesi sık görülür. İncelenen Kıbrıs türkülerinde patlayan çiftelerden söz edilmiştir. Bir diğer Kıbrıs düğün türküsünde bir çeşit tabanca olan piştovun yer aldığı şu mısralar görülür:

Gelinim gider atnan

Gözyaşı döker agdan

Piştov padlad aragtan (Turgay Salim’den derlenen Gelin türküsünden)

Kıbrıs türkülerinde saptanan kıyafet ve aksesuar isimleri ile silah adları, Tablo 2’de

Kıyafet / Aksesuar	Kullanım Sıklığı (f)	Kıyafet / Aksesuar	Kullanım Sıklığı (f)
Yemeni	3	Fes	1
Duvak	2	Fisdan	1
Kuşak	2	Yazma	1
Mendil	2	Yelpaze	1
Çarşaf (kara)	1	Toplam 14 türküde 9 kıyafet/aksesuar adı	
Silah adı	Kullanım Sıklığı (f)	Silah adı	Kullanım Sıklığı (f)
Çifte	1	Piştol	1
Lüver	1	Toplam	3 türküde 3 silah adı

sunulmuştur:

Tablo 2. Kıbrıs Türkülerinde Kıyafet, Aksesuar ve Silah Adları

Gelinin al veya ak duvağı, ata binmesi, gelinle birlikte yürüyen kızlar, sağdımcın oyunu gibi ritüeller Kıbrıs türkülerinde saptanan düğün gelenekleri içindedir. Kıbrıs düğün türkülerinde, pişen yemeklerden de söz edilir. Çiğ etin döğülerek yapılması ile hazırlanan bir düğün yemeği olan hersenin kaynaması ve davulların çalması, düğünün bir simgesi olarak türkülerde yer almıştır.

Lefkeli şair Urkiye Mine Balman'a (1927-2018) ait Köy Düğünü adlı eser, Kıbrıs düğünlerini detaylı şekilde tasvir etmektedir. 1952 yılında yayınlanan eserde, kız evinde çalgı eşliğinde dikilen yorganlardan, gençlerin okudukları neşeli türkülerden, davul nağmeleriyle taşınan çeyizden, sırmalı al duvaklı gelinden, kapı eşliğinde kırılan testiden, buhurdan ile tütsü gezdiren ninelerden, tef ve deblek eşliğinde oynayan kadın oyuncularından, gece yarısı yakılan kınadan, yanık gazellerden, oynak köy türkülerinden ve beş gün boyunca çalan davul ve zurnadan söz edilmektedir. Davul ve zurna ikilisi, gerçekten de kız evinde yorgan dikiminden, akşamları gerçekleştirilen eğlencelere kadar Kıbrıs düğünlerinin simgesi konumundadır ve türkülerde de sık sık anılır.

Etnomüzikologlar gün geçtikçe çalgıların insanlar, olgular ve toplumsal ağlar üzerindeki doğrudan etkisi konusuna yönelmekte; çalgıları hem materyalist hem de yorumlayıcı bakış açıları içeren geniş teorik çerçevelerde incelemeye gayret etmektedirler. Bates, Rancier, Tucker'ın çalışmalarının yanı sıra Racy'nin bir çalgıyı çevreleyen fiziksel ve kültürel gerçekliklerle birlikte ele alınmasına yönelik görüşleri önemlidir (Racy, 1994; Bates 2012; Ragheb 2021). Ragheb (2021), "Türk Davulunun Tanımlanması" başlıklı çalışmasında dildeki anlam izleri ve çeşitliliğinden yola çıkarak davulun Türk kültüründeki sıradışı konumuna vurgu yapmıştır. Farklı yayınlarımızda detaylı şekilde üzerinde durduğumuz üzere, davul ve zurna, Asya Hunlarından itibaren Türk eğlence, yarışma ve elbette düğünlerinin vazgeçilmez parçası hatta simgesidir. Türk müzik kültürünün en önemli çalgılarından birisi olan davul, boru ve sonraları zurna ile birlikte düğün eğlencelerinin başlıca unsurlarındandır. Davul ve zurna, açık havada, debdebe ile çalındıklarından ötürü, bozkır yaşamındaki Türklerin hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmuş; gerek duyuru, gerek savaş, gerekse eğlence amaçlı olarak son derece yaygın şekilde kullanılmışlardır. Türklerin ayaklarını bastıkları ve uzun süre hâkimiyetlerini devam ettirdikleri pek çok bölgede davul-zurna ikilisinin varlığı hala devam etmektedir. Elbette dünyanın çeşitli yerlerinde davul benzeri farklı vurmali çalgılar vardır an-

cak günümüz Türk coğrafyasında, bilhassa Anadolu'da hâkim olan asma davul, karakteristik bir durum arz eder. Balkanlarda Türk izlerini, asma davul-zurna varlığı ile bile sürmek mümkündür. Makedonya düğünlerindeki tapan-zurla (davul zurna) geleneği buna bir örnektir (Göher, 2017: 278-282). Günümüzde Güney Kıbrıs'ta da davullu zurnalı düğün eğlenceleri, Türk kültürünün izlerinden birisidir.

Kıbrıs türkülerinde düğünlerde çalan kemanlardan da söz edilir:

Aman adamlar, çifte kemanlar

Bizim evde düğün vardır, buyursun hanımlar (M.R.Katipzade'den derlenen Bahcada Guzu türküsünden)

Düğün temalı türkülerin dışında kalan diğer Kıbrıs türkülerine yansıyan enstrümanlardan biri, bağlamadır. Kıbrıs türkülerinde 2 kez bağlama, 6 kez saz kelimesi⁵ saptanmıştır. İncelenen türkülerde “*Getirin bağlamayı*”, “*Garip ozan türkü söyler, bağlaması kucağında*” gibi mısralar yer alır. Bağlamanın tellerinin kopması, üzüntünün göstergesi olarak işlenmiştir. Örneğin dertli bir durumun anlatıldığı türküde “*Elimdeki sazın kırdım telini*” mısrası yer alır. Sevdiğinden ayrılan ve viraneye dönen âşık ise bir başka türküde durumunu şöyle anlatır: “*Sazımın teli koptu*”. Bağlamanın dertleri aktaran bir vasıta olduğu ise bir diğer Kıbrıs türküsünde şu şekilde dile getirilir: “*Sazımın telinden dertler eksilmez*”. Saz teli, tıpkı “kuş” motifi gibi haberci olarak da Kıbrıs türkülerinde işlenir: “*Sana selam gönderdim sazım teliyle*”.

Bu ifadeler, saza âşıklar tarafından “dertlerin dili olan varlık”, “sev-giliye haber ulaştırılan haberci” olma gibi yan anlamlar yüklendiğini ve bunların türkülerde işlendiğini göstermektedir. Bir başka türküde ise “*kemanemin teli*” ifadesi yer alır. Bir Kıbrıs türküsünde düdük çalmaktan söz edilir. Daha önce de değinildiği üzere Kıbrıs halk çalgıları içinde darbuka, davul, zurna, keman, ud, cümbüş, tef ve kaval yer alır. Türkülerde ise davul, zurna, def, deblek, bağlama / saz, kemane ve düdük (kaval?) çalgıları saptanmıştır. Bu sonuca göre türkülerin, adanın çalgı mozaikini net şekilde yansıttığı söylenebilir.

⁵ Bağlama yerine kullanılan saz kelimesi, tıpkı eski dönemlerde kopuzda olduğu gibi tüm çalgıları niteleyen geniş bir anlama da sahiptir. Saz, Kıbrıs türkülerinde ise bağlama anlamıyla kullanılmıştır.

SONUÇ

Geleneksel Kıbrıs düğünlerinde, düğünün hemen her aşamasında söylenmesi âdet olan türküler ve mâniler vardır. Bölgede manilerin ezgi ile söylenmesi önemli bir gelenektir. Kızın istenmesi, karşılığında olumlu ya da olumsuz cevabın verilmesi melodili maniler eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Ağır ve eşit zamanlı eserlerden, hızlı ve aksak ritimli eserlere uzanan gelin karşılama havaları düğünün farklı aşamalarında icra edilmiş; müzikli teatral oyunlara özgü türküler, kınanın gelmesi, testinin kırılması anında söylenen eserler Kıbrıs düğünlerindeki aşamaların simgeleri olmuştur.

Gerek düğüne özgü aşamalarda söylenen türküler, gerekse düğünleri konu alan diğer Kıbrıs türküleri, geleneksel Kıbrıs düğünlerine, gelenek ve göreneklerine ilişkin bilgiler barındırmaktadır. Kız evinde yorgan dikiminden, gelin hamamına; gelinin ata binerek yola çıkmasından gece eğlencelerine kadar hemen hemen her aşama, türkülerin zengin anlatımı ile aktarılmaktadır.

Düğün temalı Kıbrıs türküleri incelendiğinde davul-zurna ikilisinin bu düğünlerin ve eğlencelerin bir simgesi ve hatta göstergesi olduğu ifade edilebilir. Bu türkülerde yer alan çalgı isimleri de adanın folklorik özelliklerini, çalgı mozağini sözlü miras içinde aktarmaktadır.

Düğün ile ilişkili Kıbrıs türkülerini aşağıdaki gibi sınıflamak mümkündür:

1. Düğün, kına, gelin hamamı esnalarına mahsus mâni ve türküler (Bu türkü ya da mânilerin sözlerinde düğüne ilişkin ifadeler yer alabileceği gibi düğüne değinmeyen ancak düğünün belli aşamasında söylenmesi âdet haline gelmiş türküler, mâniler de bu kapsamda yer alır)
2. Teması düğün ya da kına olan türküler (Bu eserlerin ana teması düğündür ancak düğün esnasında söylenmezler)
3. Düğüne ilişkin ifadeler barındıran sevda türküler (Bu türküler düğün esnasında söylenmez, sevenlerin genellikle birbirlerine kavuşma istekleri “düğün” temennisi ile anlatılır. Bu türkülerde sıklıkla “davul-zurna” simgesi ile düğüne ve dolayısıyla kavuşmaya gönderme yapılır)

Kıbrıs düğün türküleri, kız ve erkek tarafı arasındaki iletişim, düğün faaliyetinin her aşamasının duyurulması ve icra edilmesi ve hatta müzisyenler ve düğün sahibi arasındaki diyalogların normlara uygun, zarif ve hassas şekilde gerçekleşebilmesi adına son derece önemlidir. Bu açıdan bilhassa ilk grubu, *icra ortamında ve esnasında* duyuru ve mesajı da içeren birer iletişim aracı olarak nitelemek mümkündür. Bununla birlikte her üç grup da *kültür aktarıcısı* olma işlevleri ile *nesiller arasındaki bağı kuran birer iletişim aracı* olarak kabul edilebilirler.

Düğün türküleri, tüm dünyada olduğu gibi aynılaşan ve biraz da kimliksizleşen günümüz düğünlerine inat, hamamdan kınaya, yemekten kıyafete kadar geleneksel düğün âdetlerini ve naif bir sosyal iletişim ağını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Apostolides, Christos (1910-1987). “Kıbrıs Türküleri ve Dansları”, Çev. Mehmet Birinci, *Halkbilimi*, 87/4, s.3-4.

Artun, Erman (1998). “Türkiye’de ve Kıbrıs’ta Mâni Söyleme Geleneğine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, Doğu Akdeniz Üniversitesi.

Artun, Erman, (2007). “Türk Halk Kültüründe Mâni Söyleme Geleneği, Manilerin İletişim Boyutu ve İşlevselliği”, *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği (Türk Dünyasında Maniler) Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: YAZ-AR-BİR ve Fethiye Belediye Başkanlığı, s. 21-31.

Bates, Eliot (2012). “The Social Life of Musical Instruments”, *Ethnomusicology*, 56/33, s.363–395.

Birinci, Mehmet (1988). “Kıbrıs Halk Müziğinin Temel Özellikleri”, *Halkbilimi*, 88/1, Yıl 3, S.9, s.9-12.

Çandarlıoğlu, Gülçin (1974). “Uygur Sarayına Glein Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler”, *Tarih Dergisi*, S.28-29, s.63-70.

Dölek, Fatih ve İlker Dölek (1992). *Kıbrıs Türk Halk Müziği*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay.

Eker Öğüt, Gülin (1998). “Türk Kültür İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Adetlerinin Yeri”. *Milli Folklor*, S. 40, s.15-30.

Göher Vural, Feyzan (2017). “Kökenlerinde Günümüze Türk ve Makedon Düğünlerinde Davul-Zurna ile Tapan Zurla”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Yıl 22, S. 42, Güz, s.278-282.

Gönül Gökdemir (Reyhanoğlu) (2006). “Kıbrıslı Türklerin Düğün Geleneğinde ‘Testi Oynatma Ritüeli’”, *VII. Lefke Edebiyat Buluşması-Kuzey Kıbrıs Gelenek ve Görenekler Sempozyumu*, 20-21 Nisan 2006.

Hymes, Dell (1974). *Foundation in Sociolinguistic: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: PennsylvaniaPress Ioannidou Efi (2017). *Greek*

Cypriot Wedding Music and Customs: Revival and Identity, Doktora Tezi, Sheffield Üniversitesi.

İslamoğlu, Mahmut (2004). *Kıbrıs Türk Folkloru*. Ankara: Ürün Yay.

İslamoğlu, Mahmut ve Şevket Öznur (2009). *Geleneksel Kıbrıs Türk ve Rum Düğünleri*, Lefkoşa: Gökada Yay.

İzgi, Özkan (1986). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay

Manavoğlu, İbrahim (2018). “Kıbrıs Türklerinin Manileri”, *academia.edu/36713825*

Mei, Luo (2019). “Analyses On Inheritance Of Lisu Folk Songs Under The Context Of Mediumlization”, *Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.1., S.2, s.30-37.

Öznur, Şevket (2012). “Geleneksel Türk ve Rum Düğünlerinden Bazı Kesitler”, *Turkish Studies*, 7/4, s.2611-2626.

Racy, Ali Jihad (1994). “A Dialectical Perspective on Musical Instruments: The East- Mediterranean Mijwiz”, *Ethnomusicology*, 38/1, s.37–57.

Ragheb, Nicholas (2021). “Defining a Turkish Drum: Musical Instrument Classification and the Politics of Power”, *Ethnomusicology Review*, Url: <https://ethnomusicologyreview.ucla.edu>

Suyitno, Imam (2016). “Understanding Using Ethnic Culture Through Rhetoric Speech In Banyuwangi Folk Songs”, *EPH - International Journal of Humanities and Social Sciences*, Kasım, s.1-14.

Taner Yılmaz ve Mahmut İslamoğlu (1979). *Kıbrıs Türküleri ve Oyun Havaları*, Lefkoşa: Yarı Off-Set

Varlı Doğuş, Özlem (2007). *Kültürel Kimliğin Değişim-Oluşumsüreci-Sürecin Kadın Kimliği ve Müziğine Yansıması: Afyon, Trabzon, Kıbrıs, İstanbul Örneklemeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul.

Yakıcı, Ali (1991). “Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”, *Milli Folklor*, S.11, s.33-35.

Url1: NorthCyprus, “Nerede o 7 gün 7 gece süren düğünler”, 07. 08.

2012 [https://www.northcyprusuk.com/egitim-kultur-sanat-tarih/nerde-o-7-gun-7-gece-suren- dugunler-h441.html](https://www.northcyprusuk.com/egitim-kultur-sanat-tarih/nerde-o-7-gun-7-gece-suren-dugunler-h441.html)

Hala Sultan - Ümmü Harâm Bint Milhan (Hayatı, Şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Tesiri)

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL*

Özet

Hala Sultan Ümmü Harâm bint Milhan, Medinelidir, Hazrec kabilesi'nin Neccâroğulları kolundandır. Hz. Muhammed'in (as.) teyzesi veya sütteyzesi olur. "Hala Sultan" diye tanınması, Arapça'da teyze anlamına gelen "Hâle" nin Türk dünyasına "Hala" olarak geçmesiyle olmuştur.

Hala Sultan ve kızkardeşi Ümmü Süleym, Medineli hanım sahabiler arasında saygıdeğer bir konumdaydılar. Ümmü Harâm ve Ümmü Süleym kardeşler, hicretten sonra Hz. Muhammed'in (as.) çalışmalarına samimi destek vermişlerdir. Ümmü Süleym'in oğlu ve Ümmü Harâm'ın yeğeni Enes, on yaşından yirmi yaşına kadar Peygamberimize hizmet etmiş, dayısı Harâm b. Milhan da Kabilelere dini öğretmek için gittiği bir seferde baskına uğramış ve şehit düşmüştür.

Hz. Muhammed (as.) bu insanların fedakârlığını, desteğini, hiç unutmaz, zaman zaman evlerine giderek ziyarette bulunur, onların gönlünü alırdı. Yine bir defasında onların evinde iken yemek yedikten sonra hafifçe uyumuş ve rüyasında Müslümanların deniz seferine çıktıklarını görünce sevinç içinde tebessüm etmişti. Bunu öğrenen Hala Sultan, bu ilk deniz seferine katılmayı arzu edince Peygamberimiz ona katılabileceği müjdesini verdi. Gerçekten de Hala Sultan, Kıbrıs Seferi'ne kocası Ubâde b. Sâmit ile katıldı ve gemiden çıktıktan sonra bineğinden düşerek şehit oldu (28/648).

Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti tarafından II. Selim devrinde 1571 yılında fethedilince Hala Sultan'ın kabri bulundu. Mezarı üzerine türbe yapıldı, vakıflar kuruldu; şadırvan, cami ve tekke yapılarak bölge imar edildi.

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Emekli Öğretim Üyesi

Osmanlı denizcileri, Akdeniz'e açılırken, Larnaka hizasına gelince üç top atışıyla Hala Sultan'ı selâmlarlardı.

Tüm İslâm dünyasında, Türk dünyasında ve özellikle Kıbrıslı Türkler'in gönlünde yoğun bir Hala Sultan sevgisi vardır. Bu sevginin canlı tutulması, büyük önem taşımaktadır.

Bu vesile ile Kıbrıs şehidimiz Hala Sultan'a selâm olsun!

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Hala Sultan, Medine, Deniz Seferi, Şehit, Türbe, Vakıflar, Cami, Larnaka, Kuzey Kıbrıs, Türkler

Nesebi ve Hz. Peygamber’le Akrabalığı

İslâm dünyasında ve özellikle *Türk dünyasında* “Hala Sultan” diye bilinen Ümmü Harâm bint Milhan, *Ensâr’dan Hazrec kabilesinin Benî Neccar kolundandır*. Annesi, Müleyke Hanım’dır.¹

Ümmü Harâm bint Milhan (r.a.) ile Allah Resûlü (s.a.s) arasında akrabalık bağı olduğu, kaynaklarda yer alan belgelerle sabittir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber’in (as.) dedesi Abdülmuttalib, Medineli *Neccâr oğulları*’ndan *Selmâ* adlı bir hanımdan dünyaya gelmiştir. Böylece *Neccâr oğulları’nın kadınları*, Hz. Peygamber’in (s.a.s) *teyzeleri, erkekleri de dayıları* sayılır. Buradan yola çıkarak Ümmü Harâm ve Ümmü Süleym ile Hz. Peygamber arasında *süt veya soy bakımından teyze-yeğen ilişkisi olduğu* söylenir.² Bu münasebetle Ümmü Harâm (r.a.) ile Hz. Peygamber (as.) arasında *Selma Hanım’dan kaynaklanan bir akrabalık bağı mevcuttur*. Hala Sultan diye anılmasının sebebi ise sütanne, *sütteyze ve teyze* anlamına gelen Arapça asıllı “*el-Hâle*”nin “Hala” tarzında Türk dünyasına geçmesi dolayısıyladır.³

Bu sülâlenin Medine döneminde Hz. Peygamber’e (s.a.s) yakınlığı, ilgisinin derinliği, yöneltilen görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirmedeki can pahasına gösterdikleri titizlik, samimi hizmet arzusu ve İslâm dinine fedakârâne yardımları, Hz. Peygamber’le akrabalık ilişkisinin varlığını kuvvetlendiriyor. Nitekim hicretin sonunda *Kubâ’dan Medine’ye* hareket edileceğinde *Neccâr oğulları*’ndan Peygamberimizin dayıları silahlanıp onu koruma çemberine alarak, “*Düşmanlarınızdan emin, dostlarınız yanınızda Yesrib’e (Medine’ye) buyurunuz Ey Allah’ın Resûlü!*” demişlerdir.⁴ Dolayısıyla hicret sürecinde Hz. Peygamber (as.) bir Cuma günü *Kubâ’dan Medine’ye* hareket ederken hemen yanbaşımda *Benî Nec-*

¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, VII, 317 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 434; Hersekli Mehmed Kâmil, *Metâliu'n-Nücûm*, II, 316 vd. Asıl adının, *Rumeysâ* veya *Gumeysâ* olduğu rivayet edilir. Bk. aynı kaynaklar.

² M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *DİA*, XLII, 321-322.

³ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *DİA*, XLII, 321-322. Meselâ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanan “Ümmü Harâm” maddesinde M. Yaşar Kandemir Hoca, bu görüşü tercih etmiştir.

⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 139 vd.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 237 vd.; *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, X, 113; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tenvîh-i Hulefâ*, I, 124.

car'a mensup *cengâverler* bulunmuştur. Keza, şehre girerken *Neccâröğulları*'na mensup genç kızlar, “*Ne mutlu, ne mutlu, Peygamber'e hısımlık ne mutlu!*” diye tef çalıp şarkılar söyleyerek sevinçlerini belli etmişlerdir.⁵ Ümmü Süleym ve Ümmü Harâm kardeşler de *Neccâröğulları*'ndan olup, bunların Hz. Peygamber'e (as.) ilgi ve yakınlığı da bu muhabbet ve hizmet çizgisinde devam etmiştir.

Ümmü Harâm, (r.a.) asırlardan beri “*Hala Sultan*” diye tanınmaktadır. Günümüz de de aynı unvanla anılmakta, medfun bulunduğu yer de “*Hala Sultan Türbesi, Hala Sultan Tekkesi*” diye hatırlanmaktadır.⁶

Çevresinin Hz. Peygamber'e Yakınlığı

Şahıs olarak Ümmü Harâm'ın (r.a.) Hz. Peygamber'le (s.a.s) olan ak-raba ilişkisine kısaca değindikten sonra şimdi de çevresinin ilgisine bakabiliriz.

Ümmü Harâm'ın kızkardeşi, Ümmü *Süleym*'dir. Ümmü Süleym (r.a.) ahabtan meşhur Enes b. Mâlik Hazretlerinin annesidir, dolayısıyla Ümmü Harâm (r.a.), Enes b. Mâlik'in (r.a.) teyzesi olur. Harâm b. Milhan (r.a.) ise Ümmü Harâm ve Ümmü Süleym'in erkek kardeşidir, dolayısıyla, Enes b. Mâlik'in (r.a.) dayısıdır. Bu dört insanın hicretten sonra çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok yakınında yer aldığını görüyoruz.

Meselâ, Ümmü Süleym (r.a.) ile oğlu Hz. Enes'i ele alalım: Ümmü Süleym bint Milhan (r.a.), kabilesiyle Müslüman olduğunda kocası Mâlik buna kızmış ve Müslümanlıktan uzak durarak Şam'a gitmiş, ömrünün geri kalan kısmını oralarda geçirmiş ve o bölgede ölmüştür. Hz. Enes'in babası işte bu Mâlik'tir. Ümmü Süleym, o sıralarda sekiz-on yaşlarında bir çocuk olan *Enes*'i Hz. Peygamber'in huzuruna getirerek “*Ey Allah'ın Resûlü!*”

Bu, oğlum Enescik'tir. Sana hizmet etsin diye getirdim” demiş, Resûl-i Ekrem de (s.a.s): “*Yâ Rab! Bu çocuğun malını, zürriyetini çoğalt, bereket*

⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 141; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 234 vd.; *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, X, 113.

⁶ Bk. M. Tevfik Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 47; Besim Darkot, “Kıbrıs”, İA, VI, 672 vd.; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, XXV, 372; M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *DİA*, XLII, 321-322.

ihşan eyle!” diye dua etmiştir.⁷ Böylece Hz. Enes on yıl Hz. Peygamber’e (s.a.s) hizmet vererek çocukluğunun ve gençliğinin bir kısmını onun yanında geçirmiş ve bu süreçte yaşanan gelişmelerde Resûl-i Ekrem’in (s.a.s) Hz. Enes’e davranışı, İslâm’da çocuk eğitiminin örneklerini oluşturmuştur.⁸

Ümmü Süleym (r.a.), Allah Resûlü’ne (s.a.s) birkaç hurma ağacı da hediye ederek Medinelilerin hamiyet yarışına iştirak etmiştir. Resûl-i Mûctebâ (as.), mülkiyetini değil, sadece meyvelerini kabul etmiş, kullanımını ve gözetimini dadısı olarak bilinen Ümmü Eymen’e emanet etmiş, *Hayber*’in fethini müteakip *Fedek Bahçesi*’ne sahip olduktan sonra da ağaçları geri vermiştir.

Mâlik’ten sonra Ebû Talha (r.a.) ile evlenen Ümmü Süleym (r.a.), hicreti müteakip Medine’de Allah Resûlü’ne (s.a.s) biat veren *ensâr* kadınları arasında yerini almış,⁹ Müslüman hanımları arasında dinî salâbeti (dinî duyarlılığı, dinle ilgili görev ve hizmetlerde azimli, sabırlı ve kararlı olması), fitrî zekâsı ve metanetiyle tanınmıştır.

Diğer yandan Harâm b. Milhan (r.a.), Ümmü Süleym’in (r.a.) erkek kardeşidir. Dolayısıyla Hz. Enes b. Mâlik’in (r.a.) dayısıdır. Bu zat da Medine döneminde Allah Resûlü’nün (as.) güvenini kazanan ve iltifatına erişen kimseler arasında yer almış, nihayet İslâm uğrunda şehit düşmüştür.

Hz. Enes, dayısının *Bi’r-i Maûne Fâciası*’nda şehit oluşunu şöyle naklediyor:

- Hz. Peygamber (as.), bir davet üzerine Kur’an bilenlerden yetmiş kişiyi Âmiroğulları’na ve Süleymoğulları’ndan bazı soylara irşat ve din öğretmek için göndermişti. Bunlar *Maûne Kuyusu*’na vardıklarında dayım (Haram b. Milhan) arkadaşlarına, “Sizden önce ben (Süleymoğulları’na) varayım da eğer onlar bana Allah Resûlü’nden (s.a.s) aldığımız emri kendilerine tebliğ edinceye kadar eman (görevi güven içinde yapabilme im-

⁷ *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 547; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 345-346.

⁸ Buhârî, *Daavât*, 18, 24, 46; *Diyât*, 25; Müslim, *Fezâil*, 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 331-332.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, VII, 345 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 331-332; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII, 435; *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 69-70; Hersekli Mehmed Kâmil, *Metâliu’n-Nücûm*, II, 316; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, VII, 345-346.

kâmi) verirlerse ne âlâ, vermezler de ihanet ederlerse zaten siz de benden uzakta değil, bana yakın bulunuyoruz” dedi ve ilerledi. Süleymoğulları, başlangıçta dayıma eman verir gibi davrandılar. O da Allah Resûlü’nden (s.a.s) aldığı emirleri tebliğ ettiği sırada ansızın aralarında Âmir b. Tufeyl denilen bir kimseye işaret ettiler. O da elindeki mızrağıyla dayımı sırtından vurdu; öyle şiddetle vurdu ki, mızrak dayımın göğsünden çıktı. Bu ölüm darbesi üzerine dayım, göğsünden fişkırarak kanlara ellerini bulayıp yüzüne ve başına sürerek, “Allah büyüktür, Kâbe’nin sâhibine yemin ederim ki, ben (şehitlik rütbesini) kazandım”, diye haykırdı.¹⁰

Hız. Enes, özellikle bu olayda dayısı şehit düştükten sonra Resûl-i Ekrem’in (s.a.s) kendi evlerine çok sık geldiğini aktarır. Bir kere Allah Resûlü’ne (as.) bunun sebebi sorulduğunda şöyle buyurdu:

- Ben Ümmü Süleym’e en acıyanım, çünkü onun kardeşi (Bi’r-i Ma’ne’de) benim (askerlerim)le beraber şehit oldu.¹¹

Görüldüğü gibi Ümmü Süleym, Ümmü Harâm ve Haram b. Milhan kardeşlerle Ümmü Süleym’in oğlu Enes (r.a.), Medine döneminde Allah Resûlü’nün (as.) oldukça yakınında yer almışlar ve samimi Müslümanlar olarak tanınmışlardır.

Bir Deniz Seferine Katılmakla Müjdelenişi

Araştırmamızın bu kısmında Ümmü Harâm’ın (r.a.) sağlığında bizzat Hz. Peygamber tarafından, ileride meydana gelecek bir deniz seferine katılacağı doğrultusunda müjdelendiğine dair kendi rivayeti olan hadîs-i şerîf üzerinde durmak istiyoruz. Bu rivayet, bu hanım sahâbinin Hz. Peygamber’e (s.a.s) yakınlığı konusundaki bilgilerimizi teyit edeceği gibi

¹⁰ Buhârî, *Kitâbü'l-Cihâd*, 9; *el-Mağâzî*, 30. Haram b. Milhan’ı şehit ettikten sonra Süleymoğulları diğer sahâbilerle saldırdılar. Sadece Amr b. Ümeyye kurtulabildi, o da aksak bir zat olup dağa kaçtı. Olayı Cebrail (as.) Hz. Peygamber’e, “*Seriyyedeki bütün ashâbın Rablerine kavuştular. Allah onlardan razı oldu, onları da memnun etti*” diye bildirdi. Hz. Enes’in nakline göre Cebrail’in (as.) bildirdiği bu haber, asıl şekliyle ashâb arasında âyet olarak okunuyor idiye de bir zaman sonra tilâveti nesholundu. 4 (626) yılında cereyan eden bu fâciayı müteakip Hz. Peygamber (s.a.s) kırk sabah, buna sebebiyet veren Süleym Kabilesi’ne mensup Ri’l, Zekvan, Lihiyan ve Usayyeoğulları’na beddua etti.

¹¹ Buhârî, *Kitâbü'l-Cihâd*, 38. Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında Ümmü Süleym’i (r.a.) cenette bir çeşmeden abdest alırken gördüğünü haber vermiştir. Bk. Buhârî, *Bed’ül-Halk*, 8.

“*Hala Sultan*” diye tanınması ve ilk fetih günlerinden itibaren kabrinin ziyaretgâh olmasının sebebinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bunun için bizzat Ümmü Harâm bint Milhan’dan (r.a.) gelen ve *Buhârî*’de yer alan şu hadisi birlikte düşünelim:

Nakledildiğine göre bir gün Hz. Peygamber (as.), Ümmü Harâm’ın (r.a.) evine gelmiş, yemek yemiş, sonra da bir müddet uyumuştur. Bir aralık gülümseyerek uyandı. Bundan sonrasını Ümmü Harâm (r.a.) şöyle anlatır:

- “*Ey Allah’ın Resûlü! Seni güldüren nedir*” diye sordum. O, “*Rüyamda bana ümmetinden bir kısmı şu mavi deniz üstünde -padişahların tahtlarına kuruldukları gibi- kemâl-i ihtişamla gemilere binerek Allah yolunda deniz harbine gittikleri halde gösterildi de (ümitlenerek) ona gülüyorum*”, buyurdu. Ben, “*Ey Allah’ın Resûlü! Benim o deniz gâzilerinden olmaklığım için Allah’a dua buyursanız*” diye istirham ettim. Allah Resûlü de *dua buyurdu*. Sonra başını yastığa koyarak bir müddet daha uyudu ve bir süre sonra (tekrar) gülümseyerek uyandı. Yine ben, “*Ey Allah’ın Resûlü! Neye gülüyorsunuz?*” diye sordum. Peygamber Efendimiz, “*Bu defa da ümmetinden bir kısmının -padişahların tahtlarına kuruldukları gibi- karanakliyeleri üstünde debdebeli bir mevkib (büyük kalabalıklar) hâlinde gazâyâ gittikleri gösterildi*” buyurdu. Bu kez ben, “*Ey Allah’ın Resûlü! Bunlar arasında da bir mücâhid olarak bulunmaklığima dua buyursanız*” dedim. Allah Resûlü, “*Hayır, birincilerden (deniz gâzilerinden)sin*” diye karşıladi.¹²

Şehâdeti

Araştırmamızın bu kısmında Hz. Peygamber’in müjdelediği ilk deniz seferinden ve Ümmü Harâm bint Milhan’ın bu sefere katılarak şehîden vefatından bahsedeceğiz.

Kıbrıs Adası, coğrafi yeri, askerî ve ticarî önemi dolayısıyla yüzyıllarca Müslümanlarla

Hıristiyanlar arasında mücadele konusu olmuş, *Akdeniz* hâkimiyeti el değiştirdikçe *Ada*’nın sahipleri de değişmiş; *Roma* İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla *Bizans*’a bağlı bir eyalet olarak varlığını sür-

¹² Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 3, 8, 62, 74, 92; İsti’zân, 41; *Ta’bir*, 12.

dürmüş, bununla beraber zaman zaman *Müslüman Arapların, Fransızların* (Haçlıların), kısa bir dönem olarak *Memluklerin*, İtalya'nın (Venedik'in) etkisine girmiş ve nihayet *Osmanlı* hâkimiyetine geçmiştir.¹³

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde İslâm orduları *Orta Doğu*'nun iki süper gücü olan *Sâsânî (İran)* ve *Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu* ordularıyla karşılaştılar. Bu karşılaşmalarda Kuzeybatı ve Batı'da *Bizans*'a karşı kesin zaferler elde edildi. İslâm orduları bir yandan *Doğu Akdeniz sahillerini* fethederken, diğer yandan *Afrika*'ya ayak bastılar ve gerek *Doğu*, gerekse *Güney Akdeniz*'de birtakım liman kentlerini ele geçirerek deniz seferlerine çıkabilme konusunda avantaj sağladılar.¹⁴

Hz. Ömer zamanında Şam fethedildikten sonra, Yezîd b. Ebû Süfyan şehre vali tayin edilmişti. Muaviye o sırada Ürdün valisiydi. Kardeşi ölünce Şam ve çevresi, Ürdün'le birlikte ona bağlandı. *Humus* ve *Kınnesrin* Sancakları valisi Umeyr b. Saîd el-Ensârî de görevinden ayrılınca, o bölgeler de Muaviye'nin valiliğine katıldı. Böylece Ürdün, Şam (Dimaşk), Humus, Filistin (Kudüs) bölgeleri bütünüyle Muaviye'nin valiliğine intikal etmiş bulunuyordu. Muaviye, henüz Hz. Ömer zamanında *Kıbrıs*'a bir sefer düzenlemeyi düşünmüş, fakat Hz. Ömer deniz seferi için şartları yeterli bulmadığından müsaade vermemişti.

Tarihçi Mehmed Hâlid, "*Mufasssal Tarih-i İslâm*" adlı eserinde bu hususu şöyle kaydeder:

- *Deniz seferlerinin gerektirdiği sanat ve tekâmül henüz gerçekleşmemişti. İslâm askerlerinden çoğu, denizi hiç görmemişti. Deniz nakliye araçlarına sahip olamayıp, Hz. Ömer'i uzun uzun düşündürdü. İstişare ve karşılıklı yazışmalardan sonra deniz seferlerinin, şartların oluşacağı bir geleceğe ertelenmesine karar verdi.*¹⁵

¹³ Işın Demirkent, "Kıbrıs-Tarih", *DİA*, XXV, 371-373; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 129; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 13.

¹⁴ Bu dönem fetihleri için bk. Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, IV, 7-262, V, 2-85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi'l-Târih*, II, 384-568, III, 5-96; el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 120-144; Mustafa Fayda, *Hâlid b. Velîd*, s. 382-423.

¹⁵ Mehmed Hâlid, *Mufasssal Tarih-i İslâm*, I, 247.

Hız. Osman zamanında durum biraz değişmişti. Müslümanlar arasında henüz ünlü denizcilerin, gemi ustalarının yetiştiği söylenemezdi; ama gerek *Güney Akdeniz*'de İskenderiye'nin, gerekse bütünüyle *Doğu Akdeniz*'in fethinden sonra *zimmî* statüdeki gayr-i müslimler ve mühtediler (İslâm'a girenler) bu alanda değerlendirilmiş, kapsamlı bir çalışma ile *Güney Akdeniz*'de İskenderiye, Doğu Akdeniz'de ise *Trablusşam-Akka* limanlarının teknik imkânlarından azamî ölçüde yararlanılmıştır. Bu çabalar sonunda deniz seferi şartları oluşunca Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyan, *Kıbrıs*'a sefer düzenlemek için Hız. Osman'dan izin istedi. Hız. Osman, "Ordunun, zorlama, kur'a veya benzeri usüllerle belirlenmeyip tamamıyla gönüllü askerlerden oluşması şartıyla..." bu sefere müsaade verdi.

Hız. Osman tarafından *Kıbrıs Seferi*'ne izin çıktıktan sonra Muaviye b. Ebû Süfyan, çevresindeki halkı gazâyâ teşvik etti. *Dımaşk, Hama, Humus, Ürdün, Kudüs* havalisine haberciler yolladı. İskenderiye'de ise bu görevi *Mısır valisi ve Afrika-İslâm orduları kumandanı* Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh yapıyordu. Kısa zamanda ortaya pek çok gönüllü çıktı ve gönüllüler ordusu sefere çıkabilecek sayıya ulaştığı gibi, seferle ilgili bütün hazırlıklar da tamamlandı. Bu gönüllüler içinde sahâbenin ileri gelenlerinden pek çok zat bulunuyordu. *Ebû Zer el-Gıfârî (r.a.), Ebu'd-Derdâ (r.a.), Şeddâd b. Evs (r.a.), Ubâde b. Sâmit (r.a.) ve zevcesi Ümmü Harâm binti Milhan (r.a.)* bunlar arasında idi. Bu arada Ümmü Harâm'ın (r.a.) Allah Resûlü'nün (as.) sağlığında Uhud ve Huneyn gibi savaşlara katılıp yaralı İslâm askerlerine yardımcı olan savaşçı bir hanım olduğu da bilinmektedir.¹⁶

Kaynaklar, Şam valisi Muâviye'nin, bu sefer için toplanan askerlere kumandan (Amiral) olarak Abdullah b. Kays'ı görevlendirdiğini kaydederler.¹⁷

¹⁶ Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük*, IV, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 95; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 317 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 153; Karaçelebizâde Abdülaziz, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 136, 450-451; Mevlânâ Atâullah b. Fazlullah el-Hüseynî, *Ravzatü'l-Ahbâb*, III, 290; Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-Iber*, VI, 165 vd.; Mehmed Hâlid, *Mufâssal Tarih-i İslâm*, I, 247; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas- ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I (1-2. cüz), 623; Ömer Ferruh, *Tarihü Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, s. 114; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 129; M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", *DİA*, XLII, 321- 322; Besim Darkot, "Kıbrıs", *İA*, VI, 672-674.

¹⁷ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 96. Bazı araştırmacılar, bu zatın İslâm tarihinde ilk amiral olduğunu söylerler. Bk. Ömer Ferruh, *Tarihü Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, s. 114.

Adı geçen *Amiral*'in kumandasında toplanan ordu, Doğu Akdeniz'de *Akka* limanından gemilere binerek *Kıbrıs Adası*'na doğru yol aldı. Öte yandan, *Güney Akdeniz'den Mısır'ın İskenderiye limanından da Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh kumandasında ikinci bir ordu harekete geçti*. Böylece *Ada*, güneyden ve doğudan abluka edilmiş oluyordu. Abdullah b. Kays, *Larnaka limanından Ada'ya çıkartma yaptı*. İki ayrı cihetten gelen askerlerle güçlenen İslâm ordusu, *Ada'nın merkezini kuşattı*. *Ada sakinleri* bu güçlü kuşatma karşısında fazla direnemedi. Çıkartma süresince çok sayıda esir ve bol ganimet alındı. *Ada halkı ile Müslümanlar arasında aşağıdaki şartları ihtiva eden bir anlaşma imzalandı*:

Kıbrıs'ta yaşayan ahali her yıl Müslümanlara yaklaşık 7000 altın-dinar vergi verecekti.

Müslümanlarla Bizans İmparatorluğu arasında çıkacak savaşlarda Bizans'a yardım etmeyeceklerdi.

Bizans'ın, Ada'yı bir askerî üs olarak kullanmasına izin vermeyeceklerdi.

Kıbrıs limanları Müslüman gemilerine daima açık bulundurulacak; İslâm askerleri, gerektiği zaman limanlardan yararlanacak ve yerli halk buna engel olmayacaktı (28/648-649).¹⁸

Kaynaklar tetkik edildiği zaman *Kıbrıs'a* iki seferin yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Birincisi, yukarıda bahsi geçen seferdir. Bir de *Rumların* isyanı üzerine 33 (653)'te gerçekleştirilen ikinci bir sefer vardır ki, bu seferde Müslümanlar *Ada'daki hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdir*.

Birinci sefer sonrasında gerçekleştirilen anlaşma şartları üzerinde dikkatle düşünülürse, İslâm ordusunun *Akdeniz'de* daha ileri hedeflere ulaşmaya niyetli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Amiral Abdullah b. Kays, Kıbrıs'ı* vergiye bağladıktan sonra elli kadar deniz seferi yapıp *Rumları ve diğer korsanları* yenilgiye uğrattı. *Akdeniz'de* İslâm hâkimiyetinin sağlanmasında önemli başarılar elde etti. Hatta bu uğurda canını feda

¹⁸ Bk. Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, IV, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 95-97.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 153; Karaçelebizâde, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 451; Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-Iber*, VI, 167; Mehmed Hâlid, *Mufasssal Tarih-i İslâm*, I, 247 vd.; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefâ*, I, 623 vd.; Ömer Ferruh, *a.g.e.*, s. 114; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 129.

etti; deniz muharebelerinden birinde Rumlar tarafından şehit edildi, yerine Süfyan b. Avf el-Ezdî, *amiralliğe* getirildi.¹⁹

Bu seferlerde İslâm orduları *Malta ve Girit Adaları* 'na çıkartma yaptılar, *Rodos Adası* 'nı hâkimiyetleri altına aldılar.

Bu dönemdeki deniz seferleri arasında en önemlisi, tarihe “*Gazvetü's-Savâri: Direkler Gazâsı*” diye geçen savaştır. Muhtemelen 34 (654) yılında cereyan eden bu savaşta *Bizans* İmparatoru Kostans, beş-altı yüz gemiden oluşan donanmasının başında bizzat kendisi bulundu. İslâm ordularının gerek *Akdeniz* 'de ilerlemesi, gerekse *Afrika* 'da *Güney Akdeniz kıyı* şeridinde ilerleyerek *Bizans sömürgeciliğini tehdit etmesi*, İmparatoru harekete geçirmişti. İmparatorun gayesi, *Akdeniz* 'de İslâm hâkimiyetine son vermek, *Doğu ve Güney Akdeniz sahillerindeki İslâm beldelerini yağmalamaktı*. Buna karşılık, Müslümanlar, *Doğu Akdeniz* 'den Muaviye b. Ebû Süfyan, güneyden de Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh kumandasındaki ordularla denize açıldılar.

İslâm donanmasıyla *Bizans* donanması, Anadolu'nun güneybatı sahillerinde karşı karşıya geldiler. Bu savaş, İslâm ordusunun denizlerde verdiği ilk açık savaştı. Çok şehit vermekle beraber *Bizans donanmasının* kaybı daha çok oldu. Bizans donanması kesin yenilgiye uğratıldı. Hatta İmparator Kostans yaralanarak *Sicilya* 'ya kaçtı, donanması da imha edildi.²⁰

Bilindiği gibi Ümmü Harâm binti Milhan (r.a.) Kıbrıs'a tertiplenen ilk deniz seferinde (28/648-649) bulunmuş ve Akkâ limanından gemilerle Kıbrıs'a hareket etmişti. Allah Resûlü'nün yakın sohbetine ve iltifatına erişen bu hanım, o sıralarda, yaya yürüyemeyecek kadar yaşlı ve güçsüzdü. Bu süreçte gemiden çıktıktan sonra *Larnaka civarında Tuzla denilen yerde katırdan düşmüş, boynu kırılarak şehîden vefat etmiş ve orada toprağa verilmiştir* (28/648). Bu konuda bütün kaynaklar bize aynı bilgiyi vermektedir.²¹

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 97; Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-Iber*, VI, 168.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 118; Ömer Ferruh, *a.g.e.*, s. 114; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 239 vd.; İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Fethinin İnsanî ve Medenî Kıymeti*, s. 9.

²¹ Bk. Taberî, *a.g.e.*, IV, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 97; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 435; Karaçelebizâde, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 451; İbnü'l-

Bunlardan birkaçını örnek teşkil etmesi bakımından şöyle nakledebiliriz:

- Ümmü Harâm bu gazâda vaktiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.s) *ilk deniz seferiyle ilgili haberini doğrulayarak katırından düşüp ölmüştür.*²²

- *Savaşa katılan sahâbilerden Ümmü Harâm bint Milhan (r.a.) muharebe esnasında katırdan düşüp, Hz. Peygamber'in (s.a.s) haber verdiği şekilde şehit olmuş ve Tuzla de- nilen yerde toprağa verilmiştir. Nurlu kabri halk arasında "İhtiyar Kadının Kabri" diye anılır olup ravzası, dost ve düşmanın ziyaretgâhı olmuştur.*²³

Ümmü Harâm'ın (r.a.) kabri halk arasında, "Sâliha Kadının Kabri" diye bilinmektedir.²⁴

- *Resûlullah onu ziyaret eder, evine gider, sohbet ederdi, şehit olacağını haber verdi, Kıbrıs Seferi'nde katır onu düşürdü ve şehit oldu.*²⁵

- Ümmü Harâm (r.a.), Ubâde b. Sâmit'in (r.a.) taht-ı nikâhında idi (Onun zevcesiydi). Bu, ensârdan bir zat olup, Akabe biatlarına katılmıştı. Peygamberimizin vefatından sonra Şam'a gönderilen ilim hey'eti içinde bulunmuş ve Humus'ta ikâmeti tercih etmişti. Kıbrıs Seferi açılınca zevcesi ile birlikte Akdeniz sahilindeki Trablusşam'a gelmişlerdi. Ümmü Harâm (r.a.) yaşlı olduğundan bir katıra bindirilmişti. Bu hırçın hayvan, kadıncağızı üstünden atarak başı üstüne düşmesine ve boynu kırılarak ölmesine sebep olmuştur.²⁶

Buhârî şârihi Aynî de (ö.1451) kendi devrinde Ümmü Harâm'ın (r.a.) Kıbrıs'ta medfun olduğu yerin bilindiğini ve halk arasında "Sâliha Kadının Kabri" diye anıldığını bildiriyor.

Esîr, Üsdü'l-Gâbe, VII, 317 vd.; Mevlânâ Atâullah b. Fazlullah el-Huseynî, *Ravzatü'l-Ahbâb*, III, 290; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VI, 57 vd.; Mehmed Hâlid, *Mufasssal Tarih-i İslâm*, I, 247; Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-Iber*; VI, 167; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, I, 623; Hersekli Mehmed Kâmil, *Metâliu'n-Nücüm*, II, 317; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, I, 36; Hüseyin Algül, *Hz. Muhammed (s.a.s)'in Yakını Kıbrıs Şehidi Hala Sultan Ümmü Harâm bint Milhan*, İstanbul 1985, s. 22-23; M. Tevfik Tarkan, *Kıbrıs (Genel Çizgileriyle)*, s. 47; Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, s. 26; M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", *DİA*, XLII, 321-322.

²² Buhârî, *el-Cihâd ve's-Siyer*; 8; *el-İsti'zân*, 41; *et-Ta'bîr*; 12; İbnül-Esîr, *el-Kâmil*, III, 97.

²³ Karaçelebizâde, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 451.

²⁴ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153.

²⁵ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, VII, 317 vd.

²⁶ *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 340.

Hersekli Mehmed Kâmil (ö.1900) ise “*Metâliu'n-Nücûm*” adlı eserinde, “*Faziletli, saygıdeğer bir sahâbiye idi. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine bilhassa ikram ve ara sıra ziyaretle onun gönlünü şenlendirirdi. İlk deniz gazâsında onun da bulunacağını bildirmişti*” diyor.²⁷

Bu konuda ciddi bir inceleme yapmış olan Osman Turan, *Kıbrıs Seferi*'ne katılan seçkin sahâbîlerin adlarını verdikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s) yakını bulunan Ümmü Harâm'ın (r.a.) *Ada*'ya çıkıldığı zaman orada şehit düştüğünü belirtir ve şöyle der:

- *Bu suretle onun şehâdetiyle İstanbul'da Eyüb, Eskişehir havalisinde (Seyyid Gâzi'de) Battal Gâzi'den daha önce Kıbrıs Adası'nda, İslâm'ın mukaddes yerlerinden ve ziyaretgâhlarından biri meydana gelmiştir.*²⁸

Osman Turan, çeşitli kaynakları sıralayarak İslâm tarihine dair eserlerde Ümmü Haram'ın (r.a.) kabrinin “*Sâliha Kadın Kabri*” diye bilindiğini ifade ediyor.²⁹ Ünlü seyyah Herevî de (ö.1215) kendi zamanında *Kıbrıs Adası*'na uğrayarak Ümmü Harâm'ın mezarını ziyaret etmiştir.³⁰

Şahsiyeti

Esasında Ümmü Harâm bint Milhân'ın (r.a.) hayat hikâyesinin içinde genel hatlarıyla şahsiyetinin ipuçlarını bulabiliyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

O, kuvvetli bir imana sahiptir; Akabe biatlerinde bulunan Medinelî Ubâde b. Sâmit el- Ensârî (r.a.) ile izdivacı, onun İslâm'la erken dönemde tanışmasına vesile olmuştur.

Medineliler itibariyle *Sâbikûn-i İslâm*'dandır. Yani Medineliler arasında İslâm'a ilk giren Müslümanlar arasındadır.

Hicretten sonra Resûl-i Ekrem'e (s.a.s) ilk biat veren hanımlar arasında yer alması,

²⁷ Hersekli Mehmed Kâmil, *Metâliu'n-Nücûm*, II, 317.

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 129 vd.

²⁹ Bk. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 130. Osman Turan aynı eserinde bu konuyu işlerken: “*K. Porphrogenetes gibi Hristiyan kaynakları da aynı bilgiyi verirler*” diyor.

³⁰ Bk. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 130. Herevî'nin bu ziyaretine dair “*Kitâbü'l-İşârât İlâ Ma'rîfeti'z-Ziyârât*” adlı eserinde bilgi vardır. Bu ziyaretin 1174-1177 yılları arasında gerçekleştiği kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bk. Cevat İzgi, “Herevî”, *DİA*, XVII, 221-222.

Müslümanlar arasında mertebesinin / derecesinin yüksekliğini gösterir.

Abdülmuttalib'in annesi *Selma Hanım* vasıtasıyla Hz. Peygamber'le (as.) akrabalığı söz konusudur.

İslâm'ın Medine döneminde Ümmü Harâm ailesi özellikle Hz. Peygamber merkezli İslâmî hizmetlerde fedakârlığın timsali ve öncüsü konumdadırlar, ellerinden gelen hiçbir hizmetten geri durmamışlardır.

Yeğeni *Enes* (r.a.) Resûl-i Ekrem'in (s.a.s) hanesinde on yıl hizmet etmiştir. Hz. Peygamber'in evine geldiğinde on yaşında olduğuna göre yirmi yaşına kadar bu hizmet devam etmiştir. Ancak bu süreç, sürekli Enes'in ev işlerinde çalışması tarzında olmamıştır. O, Hz. Peygamber'in eğitiminden geçme bahtiyarlığına erişmiş ve hem manevî mertebesi yükselmiş hem de bu süreçte İslâm eğitiminin güzel örnekleri ortaya konulmuştur. Bunlar her devirde yaşayan Müslümanlar için manen hazine değerindedir. Aynı aile, o günlerde kendisi malî bakımdan güçlü bir durumda olmasa da Medinelilerin hamiyet yarışında yer alabilmek için birkaç ağaçtan ibaret olan küçük bahçenin hurma mahsulünü ona tahsis etmiş, Hz. *Enes*'in dayıları (Ümmü Harâm ve Ümmü Süleym'in erkek kardeşleri) ise *Bi'r-i Maüne*'de şehit düşmüşlerdir.

Hala Sultan, Allah Resûlü'ne derin muhabbetle bağlıydı; Allah Resûlü de ona ve çevresine muhabbetle mukabele etmekte, onlara değer vermekte, evlerine gitmekte, yanlarında yemek yiyip istirahat etmekte, sohbet etmekte, namaz kıldırmakta, müjdelere vermekteydi.

Hala Sultan, Resûl-i Ekrem'in (as.), Müslümanların ilk deniz gazâsına katılacağı müjdesine erişmiştir. Bu, onun için çok değerli ve önemli bir gelişmedir.

Hala Sultan, Hz. Peygamber'in sağlığındaki savaşlarda da su ve erzak taşımakta, yaralıları tedavi etmekteydi. Çok yaşlı olmasına rağmen bir sahâbi olarak İslâm tarihindeki *ilk deniz seferine* katılması, onun cihat dinamizmi ve mücadele azmini göstermekte; keza ilk deniz gazâsı olması itibarıyla tehlikeli gelişmelerin de muhtemel olduğu bir seferde ilerleyen yaşına rağmen bulunması, cesareti ve sabrı hakkında bize bilgi vermektedir. İlaveten onun bu seferde bulunuşu, aynı zamanda *Ashâb-ı Kirâm*'da ileri tarihlerde giderek güçlenerek coşkuya dönüşecek olan İslâm'ı ötelere taşıma ve temsil anlayışının ilk örnekleri arasındadır.

Tıpkı kız kardeşi Ümmü *Süleym* gibi o, yaşadığı dönemin İslâm hanımları arasında salâbet- i diniyyesi, İslâm'a metin bağlılığı, İslâmî duyarlılığı, İslâm'a vukûfiyeti, İslâm'ın en büyük önderine - Allah Resûlü'ne (as.) bağlılığı ve evinde kendisine yemek ikram edecek kadar manen yakınlığı ile tanınmaktadır.

O, fert olarak sağlam bir mümin, toplum hayatında insanî münasebetlerde fevkalâde nezaketli, mütevazı, merhametli, yardımsever bir insan, İslâmî hizmetlerde son derece hassas, fedakâr ve gayretli, Hz. Peygamber'e (s.a.s) olan muhabbetinde samimi, istikametini korumada dirençli ve sürekli idi. "*Faziletli ve saygıdeğer bir sahâbiye (hanım sahâbi) idi. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine bilhassa ikram ve ara sıra ziyaretle onun gönlünü şâd ederdi*" gibi kaynaklarda yer alan ifadelere bakılırsa Ümmü Harâm'ın (r.a.), Resûl-i Ekrem'in (s.a.s) sevgi ve hoşnutluğunu kazandıracak hayırlı hizmetlere vesile olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Üstelik kendisine, ilk deniz gâzileri arasında yer alacağı müjdesinin verildiği gün Hz. Peygamber'in (s.a.s), bu hanımın evinde yemek yemiş, uyuyup istirahat etmiş olduğu düşünülürse bu kanaat daha da kuvvet kazanacaktır. Bu aileden Ümmü Süleym (r.a.), Haram b. Milhan (r.a.) ve Enes b. Mâlik'in (r.a.) Medine'de Resûl-i Ekrem'in (s.a.s) civarında yer almaları da bunu kuvvetlendirmektedir. Bütün bunlara ilaveten teyiden ifade edelim ki, Ümmü Harâm bint Milhan'ın (r.a.), -Allah Resûlü'ne (s.a.s) akrabalık derecesi ne olursa olsun- hayli yaşlı olduğu hâlde İslâm tarihinin teşkilâtlı bu ilk deniz gazâsına katılması, takdir ve tebcil ile hatırlanması gereken çok önemli bir gelişmedir.

Millî Tarihimiz Alanına Girmesi

Adı geçen hanım sahâbînin millî tarihimiz alanına girmesi Osmanlı devleti zamanına rastlar. Bilindiği gibi *Kıbrıs, Osmanlı Sultanları*'ndan II. Selim devrinde 9 Eylül 1570 - 1 Ağustos 1571 tarihleri arasında fethedildi³¹, fetihden sonra *Hala Sultan*'ın *Larnaka*'daki kabri bulundu, ilerleyen zamanda bir plân çerçevesinde ve bir süreç içinde *mezarı üzerine türbe*

³¹ Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi, 9 Eylül 1570'te Lefkoşe'nin fethiyle başladı, 1 Ağustos 1571'de Magosa'nın fethiyle tamamlandı. Bk. Kemal Çiçek, "Kıbrıs - Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXV, 374-380; Ayrıntılı bir tetkik için bk. *Kıbrıs'ın Fethi*, haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 40-77.

yapıldı, vakıflar kuruldu; şadırvan, câmi ve tekke inşa edilerek o bölge imar edildi.³² Hala Sultan türbesi, İstanbul'daki Eyyüb Sultan türbesi gibi Kıbrıs'taki İslâm varlığının en eski izini teşkil eder. Bu türbe, tarih boyunca genel olarak İslâm dünyasının, özelde ise adada yaşayan Türkler'in en önemli ziyaretgâhı olmuştur. I. Dünya savaşına kadar Osmanlı denizcileri Akdeniz'e açılırken *Larnaka Burnu hizasına geldiklerinde Hala Sultan'ı kadîm bir geleneğe uyararak top atışıyla selâmlıyorlardı.*³³

Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Tesiri

Ümmü Harâm'ın (r.a.), ihtiyarlık çağında sefere gönüllü katılarak gösterdiği çaba, tarih boyunca, inancını ve yurdunu korumakta büyük cesaret göstererek saygı uyandıran İslâm kadınları için ilk örnekler arasında dikkat çekti; böylece o, istiklâlimizi, dinî ve millî varlığımızı korumak için omzunda mermi taşıyan Kara Fatma'ların öncüsü oldu. Nihayet Hala Sultan, Rumların azgınlıklarına karşı inançlarını, namuslarını, can ve mal güvenliklerini koruyarak hürriyet içinde yaşayabilecekleri bir yurt ortamını oluşturmaya gayret göstermiş olan Kıbrıslı Türk-İslâm mücâhid ve mücâhideleri için de bir metanet, bir kuvve-i maneviye unsuru oldu.

Osmanlı döneminde ziyarete açık bir yer olarak bölgenin imârına verilen önem ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.s) ünlü bir sahabîsi olması itibarıyla Ümmü Harâm'ın (Hala Sultan'ın) (r.a.) şahsiyetine gösterilen saygı, kültürel bir devamlılık olarak tüm Türk dünyasına ve özellikle Kıbrıs Türklerine intikal etti.

Burada 1998 Ramazanında yaşadığım bir hatırayı sizlerle paylaşmak istiyorum. Girne'de bir câminin dernek başkanı, bir hafta boyunca Hala Sultan'la ilgili konferanslar vermek üzere beni davet etti. Doğrusu, Ramazan ayında düzenlenen bu programa yeterli ilgi gösterileceği konusunda endişeliydim. Fakat en başta Girne olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin belli başlı yerleşim merkezlerinde gerek konferans salonla-

³² Ümmü Harâm'ın (r.a.) mezarı, Kıbrıs 1571'de Osmanlı devleti tarafından fethedilince ihya edilmiş; 1760'larda üzerine Şeyh Hasan tarafından türbe yapılmış, Çevresinde 1795'te Kıbrıs Muhassılı Silâhdar Kapdanbaşı Mustafa Ağa tarafından şadırvan, 1797'de tekke, 1816'da Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Efendi tarafından câmi yapılarak külliye tamamlanmıştır. Bundan sonra 1959'larda onarım geçiren Tekke'ye Kıbrıs Evkaf Dairesi'nce bir kütüphâne kurulmuştur.

³³ M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *DİA*, XV, 225.

rında, gerekse teravih namazından önce câmilerde yeterli ilginin gösterildiğine şahit oldum. *Bayrak Televizyonu*'nda seyircinin en yoğun olduğu akşam haberleri kuşağında canlı yayına ve sonradan yayınlanmak üzere bazı programların çekimine katıldım. Hemen hemen her toplantıda *Hala Sultan*'ı anlattım, her anlatışımda ilgili, dikkatli ve heyecanlı sayılabilecek bir dinleyici kitlesi buldum. Hatta *Girne*'de bir konferanstan sonra emekli bir öğretmenin “*anne, baba, kardeşler, akraba ve komşular hep birlikte özellikle bayramlarda Hala Sultan türbesini ziyaret ederek adeta onunla tebrikleşip sonra da bir sofraya kurmak suretiyle yanlarında getirdikleri yiyecekleri şenlik içinde yediklerine dair anılarını dile getirmesini...*” hiç unutmadım. Tabii bu zat, *-Hala Sultan türbesi* Rum tarafında kaldığı için geçmişte yaptıkları bu samimi ziyaretleşmeyi şimdi aynı coşku içinde yapamadıkları için üzüldüğünü de ifade ediyordu... Onlar *Hala Sultan menkıbeleriyle* büyümüşlerdi. Ama eski yıllarda yaşadıkları bu manevî hazzı şimdi çocuklarına gereği gibi yaşatamıyorlardı...

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Hala Sultan konferanslarımdan birinde yaşadığım bu hatırayı sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyorum. Tabii geçmişte yaşanmış olan bu hatıradan benim çıkardığım ana fikir; *Hala Sultan*'ın, Kıbrıs'lı Türkler üzerinde manen derin bir ilgi, sevgi ve saygıya mazhar olduğudur. Kıbrıs'lı her bir Türk'ün gönlünde yoğun bir *Hala Sultan* muhabbetinin varlığında hiç şüphe yoktur. Bu münasebetle meselenin özü, Hala Sultan muhabbetini Kıbrıs'lı Türkler'in gönlünde her daim samimi ve canlı tutabilmektir. Bu husus, Kıbrıs'lı Türklerin yaşadıkları coğrafyaya olan mensubiyet duygusunu geliştireceği gibi anavatanla olan manevî bağlarını da kuvvetlendirecektir.

Yaşadığım bu örnekten sonra *Kıbrıs Türkü'nün dinî ve millî hayatında Hala Sultan'ın işgal ettiği manevî mevkiin ne denli önem taşıdığını orada İslâm dini ile ilgili bir bilgilendirme yapılmak istenirse Hala Sultan gerçeğinden yola çıkmanın Kıbrıslı Türklerle iletişim kurmada ne kadar etkili olacağını derinden hissettim. Orta Asya - Türkistan Türkleri için Yusuf Has Hacib'in, Ahmed Yesevî Hazretlerinin, Balkanlar'daki akraba toplulukları için Sarı Saltuk'un, Türkiye'de Eyyüb Sultan (Ebû Eyyüb el-Ensârî), Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Yûnus Emre, Âşık Yûnus, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî, Emir Sultan, Hamîdüddin Aksarâyî (Somun-*

cu Baba), Akşemseddin, Şeyh Şabân-ı Velî, Üftâde, Aziz Mahmud Hudâyî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahim Hakkı Erzurûmî Hazretlerinin... yerleri ne ise Kıbrıs Türkleri için de Hala Sultan - Ümmü Haram Bint Milhan'ın (r.a.) yeri öyleydi ve anavatanda yaşayan bizler için de aynı değere, aynı öneme sahipti.

Konferans verdiğim günlerde *Kıbrıs*'ta yaşadığım tecrübeye dayalı bu hissiyatım şu gün de devam etmektedir.³⁴

³⁴ 2013 yılı itibarıyla “*Akdeniz'in Nuru Hala Sultan*” belgeseline danışmanlık yaptım. TRT HABER’de hazırlanan bu belgesel, isteyen okuyucular için *YouTube*’dan seyredilebilir. (Kaynak Eser: Hüseyin Algül, *Gönül Sultanlarımız: Hala Sultan-Eyyub Sultan-Emir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.)

SONUÇ

“Faziletli ve saygıdeğer bir sahâbiye (hanım sahâbi) idi. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine bilhassa ikram ve ara sıra ziyaretle onun gönlünü şâd ederdi” gibi kaynaklarda yer alan ifadelere bakılırsa Ümmü Harâm (r.a.), Resûl-i Ekrem’in (s.a.s) sevgi ve hoşnutluğunu celbedecek Hakk’ın rızâsına uygun hayırlı hizmetler ifâ etmiştir.

Hz. Peygamber tarafından kendisine ilk deniz seferine katılacağı müjdesi verilmiştir. Sağlığında Hz. Peygamber tarafından zaman zaman ziyaret edilmiştir. Hz. Peygamber *Hala Sultan*’ın evinde yemek yemiş, uyuyup istirahat etmiş, rüya görmüş ve gülümseyerek uyanıp sonuçları günümüze kadar uzanan hayırlı müjdeler vermiştir. Ümmü *Harâm bint Milhan*’ın (r.a.), -Allah Resûlü’ne (s.a.s) akrabalık derecesi ne olursa olsun- hayli yaşlı olduğu hâlde İslâm tarihinin teşkilâtlı ilk deniz gazâsına katılması, takdir ve tebci ile hatırlanması gereken çok önemli bir gelişmedir. İhtiyarlık çağında sefere gönüllü katılarak gösterdiği çaba, *Ashâb-ı Kirâm*’a mahsus derin cihat azminin bir sembolü olagelmıştır. Hz. Peygamber’in sağlığındaki askerî seferlere katılmış olması da onun savaşçı özelliğini ortaya koymaktadır. Kız kardeşi Ümmü Süleym, yeğeni Enes, erkek kardeşi Haram b. Milhan, *Medine*’de Resûl-i Ekrem’in (s.a.s) civarında yer almışlar ve sürekli fedakârane hizmet etmişlerdir.

-Yukarıda da değinildiği üzere- *Hala Sultan*’ın İslâm tarihinin teşkilâtlı ilk deniz seferine katılması, zor zamanlarda inancını ve yurdunu korumakta büyük cesaret gösteren İslâm hanımları için de ilk örnekler arasında yer almış; böylece istiklâlimizi, dinî ve millî varlığımızı korumak için omzunda mermi taşıyan *fedakâr annelerimizin* müjdecisi, habercisi, öncüsü olmuştur. Nihayet *Hala Sultan*, *Rumların* azgınlıklarına karşı inançlarını, namuslarını, millî varlıklarını, can ve mal güvenliklerini koruyarak hürriyet içinde yaşabilecekleri bir yurt ortamını oluşturmaya gayret göstermiş olan *Kıbrıslı Türk - İslâm mücâhid ve mücâhideleri* için -sembolize ettiği değer itibarıyla- *bir metanet, bir kuvve-i maneviye unsuru* olmuştur.

Bu münasebetle bu *muhterem annemizi* anmaya vesile olan -hiyerarşik sıralama içinde- herkese, her kuruma, her yetkiliye samimi şükranlarımı arz ederim. *Hala Sultan*’ı (r.a.) unutmamak, unutmayacağız, onun muhabbetini ve hizmet anlayışını, özümseyip içselleştirerek en güzel temsil

ile gelecek kuşaklara en kıymetli bir miras olarak aktaracağız. *Hala Sultan Ümmü Harâm bint Milhan*'a (r.a.) saygı, genelde İslâm dünyasının, özelde ise Türk dünyasının Ashâb-ı Kirâm'a temelde beslediği muhabbet ve hürmetin canlı bir tezahürüdür.

Bu vesile ile *Kıbrıs şehidi Hala Sultan Ümmü Harâm bint Milhan* annemize selâm olsun!..

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kahire 1313.

Alasya, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977.

Algül, Hüseyin, *Gönül Sultanlarımız: Hala Sultan-Eyyûb Sultan-Emir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.

Algül, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Yakını Kıbrıs Şehidi Hala Sultan Ümmü Harâm bint Milhan, Gonca Yayınevi, İstanbul 1985.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Emin Yayınları, Bursa 2018-2020.

el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, nşr. R. Muhammed Rıdvan, Beyrut, 1403/1989; (Mustafa Fayda Çevirisi, Ankara 1987).

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Beyrut 1356/1937. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I-XII, Der-seâdet 1331.

Çiçek, Kemal, "Kıbrıs - Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXV, 374-380

Dahlan, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni, *Fütûhât-ı İslâmiyye*, Mekke 1311.

Danişmend, İsmail Hâmî, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971.

Danişmend, İsmail Hâmî, İstanbul Fethinin İnsânî ve Medenî Kıymeti, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, İstanbul 1953.

Darkot, Besim, "Kıbrıs", *İA*, VI, 672-674.

Demirkent, Işın, "Kıbrıs-Tarih", *DİA*, XXV, 371-373.

Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'âtü'l-lber*, I-IV, İstanbul 1305.

Ebû Davud, *es-Sünen*, Mısır ts.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul ts.

Fayda, Mustafa, *Hâlid b. Velid*, Çağ Yayınları, İstanbul 1990.

Halebî, İnsânü'l-Uyûn, Beyrut 1320.

Hayrullah Efendi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, İstanbul 1273.

Hazine-i Evrak Tetkikatı, *Kıbrıs Seferine Ait Resmî Vesikalar*, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, V. cilt.

el-Herevî, Seyyah Ali b. Ebî Bekr, *el-İşârât fî Ma'rifeti z-Ziyârât*, Bursa Eski Eserler, Haraççioğlu Ktb. no: 1095.

Hersekli Mehmed Kâmil, *Metâliu'n-Nücûm*, I-II, İstanbul 1307.

Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980- 1981.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I-XIII, Bulak baskısı, Mısır 1300. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire 1972.

İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Mısır 1355/ 1936.

İbn Hudeyde el-Ensârî, *el-Mısâbâhu'l-Mudîyy*, nşr. eş-Seyh M. Azîmüddin, Âlemü'l- Kütüb, ts.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1966.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, I-XVI, Beyrut, 1385/ 1965.

İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, I-VII, Kahire 1970.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zehab, I-VIII, Beyrut ts.

Kandemir, M. Yaşar, "Ümmü Harâm", *DİA*, XLII, 321-322.

Karaçelebizâde, Abdülaziz, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Mısır 1284.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Tuhfetu'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, İstanbul 1329. *Kıbrıs'ın Fethi*, haz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Mahmud Esad, *Târîh-i Dîn-i İslâm-İslâm Tarihi*, haz. Ahmed Lütfî Kazancı - Osman Kazancı, İstanbul 1983.

Mehmed Hâlid, *Mufasssal Târîh-i İslâm*, İstanbul 1316 (1898).

Mevlânâ Atâullah b. Fazlullah el-Huseynî, *Ravzatü'l-Ahbâb*, trc. Mahmud el-Magnisavî.

Muhammed es-Sunûsî, *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, nşr. Ali eş-Şinevfî, 1401/1981.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiü's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad

Abdülbâki, I-V, Beyrut 1374/1955.

Müslim, *el-Câmiü's-Sahîh*, trc. Mehmed Sofuoğlu, I-VIII, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1386/1967.

Nedim Efendi, Hayrullah, *Emir Sultan'ın Hâl Tercemesi*, nşr. hzr. Süleyman Dever, İstanbul 1978.

Nedvî, *Asr-ı Saadet-Ashâb-ı Kirâm*, nşr. Eşref Edib, VI-XII, İstanbul 1964. Nesâî, Sünen, 1384/1967.

Neşrî, Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

Ömer Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1976. Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I-XVI, İstanbul 1977.

Safiyurrahman el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Beyrut 1408/1988. Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, Mısır 1326.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, 1387/1967.

Tanman, M. Baha, "Hala Sultan Tekkesi", *DİA*, XV, 225-227. Tarkan, M. Tevfik, *Kıbrıs - Genel Çizgileriyle*, Ankara 1975.

Tayyarzâde, Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293.

Tirmizî, *el-Camiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Şakir, Mısır 1357/1938.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul, 1971.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1978. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972.

ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, trc. ve şerh. Ahmed Naim- Kâmil Miras, I-XIII, Ankara 1957.

ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1405/ 1985.

Kıbrıs Vakıflar İdaresi ve İyilik Gönüllüleri

Prof. Dr. İbrahim BENTER ♦ Aytül BİLEN

2021 yılında 450. yılını kutlayan Kıbrıs Vakıflar İdaresi geçmişten gelen vakıf ve iyilik medeniyetinin önemine dikkat çekmeye çalışıyor. EV-KAF-Kıbrıs 450 yıl önce yaşayan atalarımızın genel yaşam prensiplerini ortaya koyuyor. Geçmişten bugüne nasıl geldiğini inceleyerek aktarıyor ve bugün için geçmişten öğrenmemiz gerekenleri birebir uygulama yöntemi ile hatırlatmaya ve yaşatmaya çalışıyor.

Atalarımız, 1570 yılında başlattıkları ve 1571 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs'ın fethi ile adaya farklı bir kültür de kazandırmıştır. Yaşam amaçları ve biçimleri ile bugün bizlere örnek teşkil etmektedirler. Osmanlılarda vakıf kurma alışkanlığı, hayatın çok genel bir davranışı olduğu görülmektedir. Bir çocuk 6 yaşına gelince okula gönderilmeye başladığı gibi, malı olan veya parası olan da malını alır almaz hemen vakıf kurup hayır işlerine harcanmak üzere bağışta bulunuyordu. İnsanların mülk edinme hırısı yoktu. Mülkü vakfetme niyetleri vardı. 'Dünya malı, bu dünyaya aittir', görüşü hakimdi. Öldükten sonra geriye kalacak somut olan her şey, insanların faydasına kullanılmalıydı. Faydalı olmak, yani iyilik yapmak günlük işlerin bir parçasıydı.

Yapılan araştırmalarda, geçmişten toplanan fotoğraflarda ve geçmişten gelen tüm eserlere bakıldığında, halkın küçükten büyüğe çok çalışkan ve üretken olduğu gözleniyor. Boş oturmak iyi bir davranış olarak kabul edilmiyordu. Herkes çok çalışıyor ve bir birine destek oluyordu. Üretim kültürünün özellikleri uzun dönem hakim görünmektedir.

Üretmek ve iyi olmak, hayatın merkezinde olan bir toplumdan geliyoruz. Günümüzde ise bu kadar çok üretmekle ilgili değiliz, daha çok tüketmekle ilgiliniz. Üretim kültürü, sanayileşme ve küreselleşmenin etkisi ile artık tüketim kültürü genel kültür olmuştur.

Kıbrıs'ta İngiliz dönemi ile (1878- 1960) ile farklı bir kültür getirilmeye çalışılmıştır. Eski alışkanlıklar gitmiş yerine çok farklı alışkanlıklar getirilmeye başlanmıştır. Mülk sahibi olmak insanların hedefleri arasına girmiştir. Zamanla halkın çoğunluğunun ana hedefi dahi olmuştur. Diğer taraftan, Osmanlı'dan, İngiliz dönemine geçişte, Türkler sistematik olarak fakirleştirilmeye başlandı.

Bu süreçte, gerek İngilizlerin kültür politikaları gerekse sanayileşme ile bir dönüşüm yaşamıştır. 1954 yılından başlayarak 1974 yılına kadar süren olaylar sebebiyle halkın yaşam amaçları ile genel yaşam tarzlarını daha da değiştirmiştir. Rum saldırıları ve adaya gelen EOKA askerleri ile hayat, can kurtarma derdine dönmüştür. Zorluklar, kıtlıklar ve sürekli saldırılar ile geçen yıllarda Türkler dil, din ve mesleklerini korumaya çalışsalar da baskılar devam ediyordu. Bazıları bu baskılara dayanamıyor bazıları daha güçlü durabiliyordu. 1974 yılında yaşanan göç ile Kıbrıslı Türklerin hayatında çok şey daha değişmiş oldu.

İnsanların her şeylerini bırakıp, güneyden kuzeye gelmeleri ve evsiz kalma duygusu bir çoğunda psikolojik travmalara dahi sebep olmuştur.

Kendini kurtarmak, bulabildiği bir eve yerleşmek, akşam çocukları ve eşi ile bir çatı altında olabilmek için, herkes ev bulma derdine düştü.

Acılar, maddi ve manevi kayıplar hatta can kayıpları hayatın amacını iyice değiştirmiştir. Göç sonrası ilk dönemlerde, eski gelenekler, akrabalıklar, komşuluklar yeniden yaşatılmaya çalışılsa da değişen dünya ve koşullar ile 40 yılda eskilerden geriye çok az şey kalmıştır.

Tüm bu sebeplerden dolayı 2012 yılından beri EVKAF-KIBRIS eski güzel alışkanlıkları hatırlatmaya çalışıyor. Bunun sebebi atalarımızın sahip olduğu vakıf geleneği 450. yıldır ayakta kalabildiyse bunu anlamamız ve öğrenmemiz elzemdir.

Vakıf demek iyilik medeniyeti demektir.

İyilik medeniyeti demek VİZYON demektir.

Vizyon demek gelecek ve davranış berraklığı demektir.

450 yıl var olabilmek sadece ciddi bir vizyon demektir. İyilik medeniyetini 21.YY da 'İyilik Gönüllüleri' devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

KKTC’de her bölgede (Girne, Güzelyurt, Lefkoşa, Mağusa ve İskele) İyilik Liderleri o bölgenin ihtiyaçlarına yönelik hayır işleri ve projeleri gerçekleştirmektedirler.

Bu çalışmalara örnek olarak aşağıdaki çalışmalar verilebilir ;

- Yaşlıları Ziyaret
- Yaşlıların sağlık kontrolleri
- Yaşlılara ve yatalak hastalara yemek götürülmesi,
- Hastahanelerde hasta ziyaretleri,
- Bayram coşkusunu halk ile paylaşmak
- Resmi Törenlere katılmak,
- Okullarda ‘İyilik Dersleri’ verilmesi için ziyaretler,
- Fakirlere kurban eti dağıtımı ,
- İhtiyaçlılara gıda paketi dağıtımı
- İkinci el eşya satışı ile gençlere eğitim imkanı
- Çevre Temizlikleri
- Yetimlere kıyafet yardımı
- Bayramlarda lokum, lokma ve cezerye dağıtımı,
- Gönüllü okuma yazma dersleri,
- Gönüllü ihtiyaçlı çocuklara ödev ve ders çalıştırma desteği
EVKAF ve İyilik Gönüllüleri İşbirliğinde Yürütülen Projelere
Örnek
- Pandemi Hastahanesine her gün kahvaltılık masası kurulması,
- Geçmişten Geleceğe Köy Projeleri
- İsraf Önleme seminerleri
- Sermaye bizden üretim sizden,
- İsraf Önleme üzerine yarışmalar
- Genç Çevre Lideri Yetiştirme Projesi

- Çevre duyarlılığını artırmaya yönelik şarkı ve tshirt tasarım yarışması
- Grafitti yarışması
- Genç Evkaf Liderleri yetiştirme eğitimi
- Vakıf Kuran Kadınları anma çalışmaları, (Çağdaş ve Geçmiş)
- Öğrencilerle Ağaç dikme etkinlikleri

Yapılan çalışmalar ile gönüllülerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu etkinliklerle birebir uygulamalarla insanlara iyilik medeniyeti hatırlatılmaktadır.

Haklı sebeplerle unutulmuş 'iyilik medeniyetini' yeniden hayata geçirebilmek için her gün farklı yerlerde iyilik yapılarak uygulamalar ile yeniden yaşam tarzı haline, kültür haline getirebilmek için çalışılıyor. Özellikle gençler ve çocuklar okullarda ziyaret edilerek 'iyilik günlükleri' dağıtılıp çalışmalar aktarılıyor.

Evkaf iyilik Gönüllüleri'nden Çağrı: “Çevreyi temiz tutalım”

İYİLİK GÖNÜLLÜLERİ

İLK GÜNDEN BERİ SAHADA

KİMSE AÇ YATMASIN DİYE SÜREKLİ ÇALIŞIYORUZ .

İyilik gönüllüleri
365 gün iyilik dağıtıyor

[@evkaf.org](#) | 490 392 444 04 04 | info@evkaf.net
[evkaf / Kıbrıs Vakıflar İdaresi](#) | [evkafofficial](#)

Menteşeoğulları Dönemi Bağlamında Anadolu-Kıbrıs Sanat İlişkileri

Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ

Özet

Selçuklu idaresinin zayıflamaya başladığı XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da kurulan Beyliklerin zaman ilerledikçe bağımsız hareket etmeye başladığı görülür. Bu yeni durum öncekinden biraz daha farklı bir kültür sanat ortamının doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Konya, Sivas, Kayseri, Erzurum gibi Selçuklu döneminin önemli sanat merkezlerinden ayrı olarak özellikle batı bölgelerinde yeni merkezlerin ön plana çıkması, Osmanlı'nın klasik çağını hazırlayan gelişmelerin başlıca etkeni olmuştur.

Bu bildiride Anadolu-Kıbrıs ilişkileri Menteseoğulları Beyliği özelinde ele alınacağından tarihsel kapsam da XIII. yy. ortaları ile XV. yy. başları olarak belirlenmiştir.

Batı Anadolu sahillerini elinde bulunduran Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteseoğulları beylikleri, XIII. yüzyılın ortalarından bazıları XIV. yüzyıl, bazıları XV. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık iki asırlık zaman dilimi içinde etkili olmuş, Ege ve Akdeniz'deki adalarla sosyal ve ticari anlamda yakın ilişki içinde olmuşlardır. Menteseoğulları diğer beylikler gibi Venedik ile defalarca ticaret anlaşmaları imzalamış, bu arada Fethiye'den Didim'e kadar elinde tuttuğu kıyıların avantajını kullanmış ve Anadolu-Doğu Akdeniz ticaretinin etkin aktörü durumuna gelmiştir. Ticari hayattaki yakın ilişki kültür ve sanat ortamında da karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmiş olmalıdır.

Canlı bir sosyal etkileşim içinde olsalar da Batı Anadolu kıyılarını tutan denizci beyliklerin ortaya koyduğu mimarlık eserlerinde adalar veya biraz daha geniş kapsamda Doğu Akdeniz havzasının etkisi, beklenenin aksine çok büyük bir yer tutmamaktadır. Bununla birlikte mimari eserlerin

plan düzenlemeleri dışında detaylardaki birtakım uygulamalar bu etkileşimi tümüyle yok saymanın mümkün olamayacağını da gösterir.

Etkileşimin açık bir şekilde görüldüğü Beçin Ahmed Gazi Medresesi eyvanların arasındaki hücreler ve avlulu plan düzenlemesi ve anıtsal taçkapısıyla Selçuklu geleneğini sürdürmektedir. Ancak silmelerle hareketlendirilen taçkapı, Divriği Ulu Camii Şifahane taçkapısından bu yana ciddi bir şekilde vurgulanmış Gotik etkiyle burada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eyvanın avluya açılan yüksek sivri kemeri, yine cephede hareket sağlayan profilli silmelerle belirginleştirilirken silmelerin içinin süslendiği görülür. Bu uygulamalar Girne yakınlarında Bellapais Manastırı (XII. yüzyılın ikinci yarısı), Lefkoşa Selimiye Camii (XIII. yy.), Gazi Magosa'da Lala Mustafa Paşa Camii (St. Nikola Katedrali, 1298-1312) ve Büyük Hammam (St. George Kilisesi, 1306-1309) gibi Kıbrıs'ta büyük ölçülerdeki yapıların neredeyse tamamında görülmektedir.

Silmelerle oluşturulan iri düğümler Milas Firuz Bey Camii'nin harim kapısının yan kenarlarından başka Selçuk İsa Bey Camii ile Kale Köşkü kapısında ve Balat İlyas Bey Camii mihrabında da görülür. Yine kapı ve pencere alınlıklarındaki girintilerin üstten mukarnas kuşağıyla kesildiği düzenleme Milas Firuz Bey ve Selçuk İsa Bey camilerinde görülür. Suriye ve Mısır etkisine bağlanan bu düzenlemeler, coğrafi olarak merkezinde Kıbrıs'ın yer aldığı Doğu Akdeniz havzasının sanat anlayışının ürünleridir.

Etkileşimin ipuçlarını günlük kullanım eşyaları ve sikkelerde de görmek mümkündür. Memluk döneminde Mısır'da, Kıbrıs'ın Lüsinyan kralı IV. Hughes için yapılan bir çukur kap üzerinde kalkan üzerine işlenmiş kraliyet armasında iki ayak üzerinde gösterilmiş stilize aslan figürü, Beçin Ahmed Gazi Medresesi baş eyvanı kemer alınlıklarındaki kabartma aslan tasvirleriyle benzerlik göstermektedir. Dahası Milas'ta ele geçen definde bulunan Lüsinyan sikkeleri, yukarıda detaylarını verdiğimiz ilişkilerin somutlaşmış örnekleridir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Anadolu, Beylikler, Menteşe, Lüsinyan, mimari, sanat, etkileşim

Anatolian-Cyprus Art Relations in the Menteşeoğulları Period

Summary

In XIII. Century Seljuk administration began to weaken. It is seen that the principalities established in Anatolia from the middle of the century began to act independently as time progressed. This new situation has led to the emergence and development of a slightly different culture and art environment than the previous one. Apart from the important art centers of the Seljuk period such as Konya, Sivas, Kayseri and Erzurum, the emergence of new centers, especially in the western regions, was the main factor in the developments that prepared the classical age of the Ottoman Empire.

In this paper, we will be discussing the Anatolian-Cyprus relations and particularly the Menteşeoğulları Principality. The historical timeline will be from middle of XIII. century to XV. century.

Karesi, Saruhan, Aydın and Menteşeoğulları principalities held the Western Anatolian coasts, from XIII. century to XV. century. They were effective in a time period of about two centuries, and they were in close social and commercial relations with the islands in the Aegean and Mediterranean. Menteşeoğulları, like other principalities, signed trade agreements with Venice many times, meanwhile, used the advantage of the coasts it held from Fethiye to Didim and became an active actor in the Anatolian-Eastern Mediterranean trade. The close relationship in the commercial life must have brought about mutual interaction in the culture and art environment.

Contrary to expectations, the effect of the islands or, in a broader context, the Eastern Mediterranean basin, does not occupy a large place in the architectural works of the maritime principalities holding the Western Anatolian shores, even though they are in a lively social interaction. However, some applications in details rather than the plans of architectural works also show that it is not possible to completely ignore this interaction.

The Beçin Ahmed Gazi Madrasa, where the interaction is clearly seen, continues the Seljuk tradition with its cells between the iwans, its courtyard plan arrangement and its monumental portal. However, the portal, which is

animated with moldings, appears here again with the Gothic effect, which has been seriously emphasized since the portal of Divriği Great Mosque Hospital. In addition, the high pointed arch of the iwan opening to the courtyard is highlighted by the profiled moldings that provide movement on the façade, while the inside of the moldings is decorated. We can see all these practices in the Bellapais Monastery (second half of the 12th century), Nicosia Selimiye Mosque (XIII. century), Lala Mustafa Pasha Mosque (St. Nikola Cathedral, 1298-1312) and the Great Bath (St. George Church) in Famagusta near Kyrenia. , 1306-1309), to say almost all large-scale structures in Cyprus.

The large knots created with moldings can be seen on the sides of the sanctuary door of the Milas Firuz Bey Mosque, as well as at the Selcuk Isa Bey Mosque and the Kale Mansion door, also on the altar of the Balat İlyas Bey Mosque. Again, the arrangement in which the recesses on the door and window pediments are cut with a muqarnas belt from above can be seen in the Milas Firuz Bey and Selçuk Isa Bey mosques. These arrangements, which are tied to the influence of Syria and Egypt, are the products of the artistic understanding of the Eastern Mediterranean basin, where Cyprus is located in the geographical center.

It is also possible to see hints of interaction in daily use items and coins. In Egypt during the Mamluk period, the Lusignan king of Cyprus IV. The stylized lion figure depicted on two legs on the royal coat of arms engraved on a shield on a hollow vessel made for Hughes is similar to the relief lion depictions on the arch pediments of the Beçin Ahmed Gazi Madrasa. Moreover, the Lusignan coins found in the treasure found in Milas are the embodiments of the relationships we have detailed above.

Keywords: Cyprus, Anatolia, Beylicale, Menteşe, Lusignan, architecture, art, interaction.

XIII. yüzyılın ortalarında siyasi istikrarsızlığa sürüklenen Anadolu'da zamanla Selçuklu idaresinden yavaş yavaş kopmaya başlayan yerel beylikler kuruldu. Bunlar, başta Konya'daki sultana bağlı olsa da zaman ilerledikçe bağımsız hareket etmeye başladılar. İrili ufaklı çok sayıdaki söz konusu yönetim yapılanmaları içinde Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşeoğulları beylikleri, XIII. yüzyılın ortalarından bazıları XIV. yüzyıl, bazıları XV. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık iki asırlık zaman dilimi içinde Batı Anadolu sahillerinde hüküm sürmüş, Ege ve Akdeniz'deki adalarla sosyal ve ticari anlamda yakın ilişki içinde olmuşlardır. Bu dönemde Karamanoğulları ile Kıbrıs, Venedik ve Cenevizliler arasında ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Menteşeliler ise Venedik ile defalarca ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Batı ve güneyde Adalar (Ege) ve Akdeniz sahilleri, doğuda Fethiye, kuzeyde Didim, Sultanhisar ve Tavas'a kadar olan bölgeyi kontrol altında tutan Menteşeoğulları orta büyüklükteki beyliklerindendi. Rodos'u yaklaşık 10 yıl kadar elinde tuttuğu bilinen Menteşeliler, dönemin büyük beyliklerinden Karamanoğulları ile zaman zaman siyasi yakınlıklar kurmuşlardır.

Türklerin Anadolu'da yerleşmeye başladığı ilk yılları saymazsak Selçuklu döneminde en batı noktayı Denizli ve çevresi oluşturduğu görülür. Beylikler döneminde ise Ege kıyılarına ulaşılmış, böylece Akdeniz havzası ile kültürel ilişkiler artmış, bunun da kültür ve sanat hayatına önemli yansımaları olmuştur. Kendi aralarındaki savaşların yanı sıra adalarda hüküm süren Hristiyan krallıklarla da savaşlara giren, anlaşmalar imzalayan Beyliklerin devrinde (Batı Anadolu beylikler devrinin siyasi tarihi, ticaret ve diğer sosyal hayatı için (Zachariadou 1983; İnalçık 1985: 179-216) ortaya konan sanat eserleri işte böyle bir ortamın ürünüdür. Bu dönemde farklı stiller denenmiş ve mimari gelişimin yeni merkezleri ortaya çıkmıştır (Crane 2002: 30).

Burada belki en sonda söylememiz gereken tespiti başta söyleyelim: Farklı yönlerden canlı bir etkileşim içinde olsalar da Batı Anadolu kıyılarını tutan denizci beyliklerin ortaya koyduğu mimarlık eserlerinde adalar veya biraz daha geniş kapsamda Doğu Akdeniz havzasının etkisi, beklenenin aksine çok büyük bir yer tutmamaktadır. Buradan 'etkileşim hiç olmamıştır' sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü mimari eserlerin plan düzenlemelerini ayrı tutacak olursak detaydaki birtakım uygulamalar bu etkile-

şimi tümüyle yok saymanın mümkün olamayacağını gösterir. Bu bildiride Anadolu-Kıbrıs ilişkileri Menteşeoğulları Beyliği özelinde ele alınacaktır. Bu nedenle bahsedilen ilişkilerin tarihsel kapsamı da doğal olarak beyliğin hüküm sürdüğü XIII. yy. ortaları ile XV. yy. başları olarak belirlenmiştir.

Selçuklu sonrası Anadolu beyliklerinin ortaya koyduğu eserlere genel olarak bakıldığında, mevcut formların devam ettiği bunun yanında yeni denemelerin yapıldığı, mimari ve süsleme anlayışında kuralların henüz tam olarak yerli yerine oturmadığı görülmektedir. Bu durum, Anadolu'nun çok parçalı siyasi yapısına koşut olarak sanat eserlerinde yeni formları deneme isteği ve bunun sonucunda ortaya çıkan çeşitliliğin ortaya çıkardığı dinamizm ile ilgilidir. Buna örnek olarak şu üç sembol yapı (ki sayılarını artırmak mümkündür) gösterilebilir: Mimar kuruluştan süslemelerine kadar Selçuklu çağı Anadolu ve Suriyeli hatta Mısır'lı etkilerinin bir arada görüldüğü Aydınoğulları eseri Selçuk'taki İsa Bey Camii (1374-1375) (Kalfazade 2000: 476-478; Tanman 2012: 292), enlemesine dikdörtgen harimi ve sekizgen ayak sistemine göre kurgulanan mihrab önü kubbesi ile Artuklulardan Osmanlı'ya kadar uzanan gelişimin bir halkası olarak önemli taşıyan Saruhanoğulları eseri Manisa Ulu Camii (1366-1367) (Gürbıyık-Çakmak 2021: 537-565), 14 m çapında tam bir yarım küre kubbenin kapattığı cami ve onunla aynı avluyu paylaşan medrese düzenlemesinin Osmanlı mimarisinde cami ve külliye kuruluşlarına giden yolun güçlü temsilcisi olduğu Menteşeoğulları eseri Balat İlyas Bey Külliyesi (1404) (Durukan 2000: 164-166). Bunlar içinde Selçuklu özelinde Anadolu ile Suriye ve Mısır etkilerinden farklı olarak yönü geleceğe dönük gelişimin önemli basamağını teşkil eden Balat İlyas Bey Külliyesi, Beylikler devrinde altı çizilmiş bir mimari gelişimin yansımasıdır.

Bu dönemde sanat alanındaki değişim ve sonrasında gelen gelişmelerin Batı Anadolu'da daha yoğun takip edilmesi ilk başta şaşırtıcı gibi gelebilir (Kuban 1984: 217; Mülayim 1991: 7). Ancak diğer bölgelerden farklı olarak buradaki deniz ticaretinin önemli bir farklılık teşkil ettiği, bunun da kültür ve sanat ortamına doğrudan etki ederek gelişmeyi ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

XIII. ve XIV. yüzyıllar için bu tamamlayıcı mahiyetteki bilgiler, asıl konumuz olan karşılıklı kültür-sanat ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı elemanlardır. Çünkü yukarıda izah edildiği gibi bu dönem siyasi yönden taşların yerine oturmakta olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Menteşe Beyliği dönemi yapıları özelinde genel anlamda Doğu Akdeniz’de yaşanan genel etkileşim çerçevesinde Anadolu-Kıbrıs kültür ve sanat ilişkileri için bu dönemin şahitleri olan tarihi yapılar, yapıların bünyesinde görülen cephe düzenlemeleri ve süslemeler ile günlük kullanım eşyaları önemli bir ip ucu teşkil etmektedir.

XIII. yüzyılın ortalarında antik adıyla Karya bölgesine yerleşen Menteşeoğulları önceleri Milas’ı daha sonra buraya çok yakın Beçin’i merkez haline getirmiş ve yapılarla donatarak ideal bir başkent haline getirmiştir.

Karşılıklı etkileşimin açık bir şekilde görüldüğü yapıların başında Beçin’deki Ahmed Gazi Medresesi gelmektedir. Taçkapısındaki kitabesine göre 1375 yılında, “Sahillerin Sultanı” lâkabıyla anılan Menteşe Beyi Ahmed Gazi tarafından inşa ettirilen medrese, giriş ve karşısındakiler daha büyük ve geniş, iki yanlardakiler daha dar dört eyvanın arasına talebe hücrelerinin yerleştirildiği avlulu düzenlemesiyle Selçuklu geleneğini sürdürmektedir. Bu gelenek, cepheden ve çatı hizasından taşıntı yapan taçkapı ve avluya geniş bir kemerle açılan baş eyvan ile pekiştirilmektedir. Ancak kademeli silmelerle hareketlendirilen taçkapı, Divriği Ulu Camii Şifahane taçkapısından bu yana ciddi bir şekilde vurgulanmış Gotik etkiyle burada tekrar karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 1). Ancak bahsedilen etki burada taçkapıyla sınırlı kalmamakta ana eyvanda devam ettirilmektedir. Sonradan türbe haline getirildiği ileri sürülen ana eyvan, kubbe ile son bulan yüksek cephe kitlesiyle avluda ağırlığını hemen hissettirmektedir (Fotoğraf 2). Eyvanın avluya açılan yüksek sivri kemeri, yine cephede hareket sağlayan profilli silmelerle belirginleştirilirken silmelerin içinin süslendiği görülür (Fotoğraf 3). Bu uygulama Kıbrıs’daki birçok yapıda karşımıza çıkmakla birlikte Girne yakınlarında Bellapais Manastırı (XII. yüzyılın ikinci yarısı), Lefkoşa Selimiye Camii (Ayasofya Camii, XIII. yy.) (Fotoğraf 4), Gazi Magosa’da Lala Mustafa Paşa Camii (St. Nikola Katedrali, 1298-1312) (Fotoğraf 5) ve Büyük Hamam (St. George Kilisesi, 1306- 1309) (Fotoğraf 6) gibi Kıbrıs’ta bilinen büyük ölçülerdeki yapıların neredeyse tamamında görülmektedir (Karakaya 2002: 383-392; Georgopoulou 2016: 225-253).¹

Milas çevresinde Yıldırım Beyazıt devri Osmanlı hakimiyetinin sembolü olan Firuz Bey Camii (1394), ters T planıyla Erken Osmanlı camile-

¹ Adadaki Türk devri eserleri için ayrıca bkz.: Oktay Aslanapa, *Kıbrıs’da Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975.

rinin düzenlemesini tekrar etmektedir. Zengin süsleme programı özellikle dikkati çeken yapıda son cemaat yerinden harime geçilen kapının iki yanında alt kısımlarda silmelerle oluşturulan iri düğümler (Fotoğraf 1) Milas'a yakın noktalarda bulunan Balat'ta İlyas Bey Camii mihrabında, Selçuk'taki İsa Bey Camii taçkapısı ile pencere alınlıklarında ve Ayasuluk Kalesi'nde son yıllarda kazıyla ortaya çıkarılan Kale Köşkü'nün doğu kapısında da karşımıza çıkmaktadır (Büyükkolancı 2020: 145, 151). İslam sanatında erken dönemlerden itibaren görülen düğüm kompozisyonları köken olarak genellikle Anadolu'nun güneyine, Suriye ve Mısır'a bağlanmaktadır (Çakmaklıoğlu 2008: 24-52). Yine İsa Bey Camii giriş kapısı ile Milas Firuz Bey Camii pencere alınlıklarında girintilerin üstten mukarnas kuşağıyla çevrelenmesi (Fotoğraf 8) Memluk etkisi olarak değerlendirilmektedir (Tanman 2012: 293).² Selçuklu ve Beylikler devrinde eserler veren güneyli sanatkarların Menteşe bölgesinde de hayli aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Benzer etkileşimin ipuçlarını günlük kullanım eşyalarında ve sikkelerde de görmek mümkündür. Kıbrıs-Mısır ilişkilerini gösteren çarpıcı bir eser bugün New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenmektedir. Memluk döneminde Mısır'da, Kıbrıs'ın Lüsinyan hanedanı kralı IV. Hughes için yapılan çukur kap üzerinde yer alan Arapça kitabe ile bitkisel süslemelerden başka kalkan üzerine işlenmiş kraliyet armasında iki ayak üzerinde gösterilmiş stilize aslan figürleri dikkat çekicidir (Shalem 2016: 48-49), (Fotoğraf 9). Lüsinyan yapılarında ve sikkelerinde de gördüğümüz bu armadaki aslan figürünün verilmiş biçimi, Beçin Ahmed Gazi Medresesi baş eyvanı kemer alınlıklarındaki kabartma figürlerle benzerlik göstermektedir. Benzer biçimde resmedilmiş aslan figürü, Orta Çağ'da başka Avrupa hanedanlarının armalarında da kullanıldığı bilinmektedir.

Milas Uzunyuva'da ortaya çıkarılan Orta Çağ defnesi, Menteşe Beyliği döneminde Doğu Akdeniz ticaretinin önemli bir yer tuttuğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Pektaş 2020: 456-458). XIII. yüzyılın başlarından XIV. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 130 yıllık

² Memluklarla yakın ilişki içindeki Karamanoğulları bânilerinin yaptırdıkları eserlerde dikkat çeken Memluk etkisi hakkında bkz.: Nermin Şaman Doğan, "Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları-Memluklu Sanatı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1, 2006, s. 131-149. Ayrıca güneydoğu Anadolu'da doğrudan Memluklar tarafından inşa ya da tamir ettirildiği düşünülen çok sayıda yapı için bkz.: Ahmet Ali Bayhan, "Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı", *Türkler*, VI, s. 202-217.

bir zaman dilimi içine tarihlenen definedeki sikkelerin Anadolu Selçuklu, Menteşe, İlhanlı, İtalyan Devletleri, Fransa, Ermeni, Kıbrıs Lüsinyanları, Rodos Şövalyeleri ve Papalığa ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan doğrudan konumuzu teşkil eden Lüsinyan sikkeleri Amaury (1306-1310) ve IV. Hughes'a (1324-1359) aittir. Lefkoşa ve Magosa baskılı bu sikkeler/grossolardan Amaury'ye ait olanlar birbirine yakın olmakla birlikte iki farklı tiptedir (Fotoğraf 10-11). Her ikisinde de ön yüzde iki ayağı üzerine kalkmış aslanın çevresinde iç içe iki daire içine alınmış yazılar bulunur. Yazılar iki sikkede küçük farklılık göstermektedir. Arka yüzde dıştan tek sıra yazı ile çevrelenen alanın ortasına hanedan armasını işlenmiştir. Sikkelerden birinde bu yüzdeki armanın çevresinde kıvrık dal süslemesine yer verilmişken diğerinde görülmez. IV. Hughes'un sikkesi düzenlemesiyle çağdaş Avrupa paralarıyla benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 12). Ön yüzde profilden resmedilen kral, aslan başları işlenmiş ayaklar üzerindeki tahtta oturur vaziyette gösterilmiştir. Sağ elinde çapraz olarak asa tutarken diğer elinde küre bulunmaktadır. Kompozisyon en dışta kralın adının verildiği yazıyla tamamlanmaktadır. Sikkenin diğer yüzü ortada büyük Kudüs haçının dört köşesinde küçük haçlardan oluşmaktadır.

KAYNAKLAR

Aslanapa, Oktay (1975). *Kıbrıs'da Türk Eserleri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayhan, Ahmet Ali (2002). "Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı", *Türkler VI*, s. 202- 217.

Büyükkolancı, Mustafa (2010). "Ayasuluk'ta Yeni Bulunan Kale Köşkü ve Hamamı", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Kadir Pektaş, vd., s. 143-154.

Çakmakoglu, Alev (2008). "Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Dügüm Motifi ve İkonografisi", *Erdem 51*, s. 24-52.

Crane, Howard (2002), "Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye", *Türkler IX*, s. 30- 37.

Doğan, Nermin Şaman (2006). "Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları-Memluklu Sanatı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 23/1*, s. 131-149.

Durukan, Aynur (2000). "Balat İlyas Bay Külliyesi", *DİA 22*, s. 164-166.

Georgopoulou, Maria (2016). "Gothic Architecture and Sculpture in Latin Greece and Cyprus", *Byzance et Le Monde Extérieur*, Paris: Édition de la Sorbonne, s. 223-253.

Gürbıyık, Cengiz – Çakmak, Şakir (2021). "Yeni Bulgular Işığında Manisa Ulu Cami ve Medresesi", *Sanat Tarihi Dergisi 30/1*, s. 537-565.

İnalçık, Halil (1985). "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusade", *Byzantinische Forschungen IX*, s. 179-216.

Kalfazade, Selda (2000). "İsâ Bey Camii", *DİA 22*, s. 476-478. Karakaya, Ebru (2002). "Kıbrıs (Mimari)", *DİA 25*, s. 383-392.

Kuban, Doğan (1984). *Türkiye Sanatı Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Mülayim, Selçuk (1991). “Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10, s. 2-14.

Pektaş, Kadir (2020). “Milas Uzunyuva Defineleri”, *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion’u*, Edt. Adnan Diler, İstanbul: Ege Yayınları, s. 434-469.

Shalem, Avinoam (2016). “Terra Miracula: Blessed Souvenirs from the Holy Land”, *Jerusalem, 1000-1400 Every People Under Heaven*, Edt. Barbara Drake Boehm and Melanie Holcomb, New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 23-64.

Tanman, Mehmet Baha (2012). “Mamluk Influences on the Architecture of Anatolian Emirates”, *The Arts of the Mamluks in Egypt and Syria – Evolution and Impact*, Edt. Doris Behrens-Abouseif, Bonn: Bonn University Press, s. 283-300.

Zachariadou, E. A. (1983), *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice: Hellenic Institute of Byzantine and post-Byzantine Studies.

FOTOĞRAF LİSTESİ

- 1- Beçin Ahmet Gazi Medresesi taçkapısı
- 2- Beçin Ahmet Gazi Medresesi baş eyvanı
- 3- Beçin Ahmet Gazi Medresesi baş eyvan kemeri
- 4- Lefkoşa Selimiye (Ayasofya) Camii
- 5- Gazi Magosa Lala Mustafa Paşa Camii (St. Nikola Katedrali)
- 6- Büyük Hamam (St. George Kilisesi)
- 7- Milas Firuz Bey Camii harim giriş kapısı
- 8- Milas Firuz Bey Camii batı cephesi
- 9- IV. Hughes için yapılan çukur kap (Kaynak: *Jerusalem, 1000-1400 Every People Under Heaven*, Edt. Barbara Drake Boehm and Melanie Holcomb, The Metropolitan Museum of Art, s.48, 19b)
- 10- Kıbrıs Kralı Amaury'nin grosunun ön ve arka yüzü
- 11- Kıbrıs Kralı Amaury'nin diğer grosunun ön ve arka yüzü
- 12- Kıbrıs Kralı IV.Hughes'un grosunun ön ve arka yüzü

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1- Beçin Ahmet Gazi Medresesi taçkapısı.

Fotoğraf 2- Beçin Ahmet Gazi Medresesi baş eyvanı.

Fotoğraf 3- Beçin Ahmet Gazi Medresesi baş eyvan kemeri.

Fotoğraf 4- Lefkoşa Selimiye (Ayasofya) Camii kapısı.

Fotoğraf 5- Gazi Magosa Lala Mustafa Paşa Camii (St. Nikola Katedrali).

Fotoğraf 6- Büyük Hamam (St. George Kilisesi) kapısı.

Fotoğraf 7- Milas Firuz Bey Camii harim giriş kapısı.

Fotoğraf 8- Milas Firuz Bey Camii batı cephesi.

Fotoğraf 9- IV. Hughes için yapılan çukur kap.

(Kaynak: *Jerusalem, 1000-1400 Every People Under Heaven*, Edt. Barbara Drake Boehm and Melanie Holcomb, The Metropolitan Museum of Art, s.48, 19b)

Fotoğraf 10- Kıbrıs Kralı Amaury'nin grosunun ön ve arka yüzü.

Fotoğraf 11- Kıbrıs Kralı Amaury'nin diğer grosunun ön ve arka yüzü.

Fotoğraf 12- Kıbrıs Kralı IV.Hughes'un grosunun ön ve arka yüzü.

Kıbrıs Masallarında Gündelik Hayattan İzler

Mustafa SEVER*

Özet

Anlatımının -miş’li geçmiş zaman (söylenti) kipiyle olmasından olsa gerek, masal hayâl ürünü olarak görülür. Birçok araştırmacı masalı tanım-larken gerçek olmayan bir çevreden, hayâlî ve olağanüstü varlıklardan, acayip ve tuhaf olaylardan söz ederler. Doğrudur. Hayâlî olaylar, hayâlî varlıklar, zıt karakterli masal kişileri, iyi-kötü çatışması, vb. masalın temel özellikleridir. Ancak, masalda hayaller, yaşanmışlıklar yanında yaşanmak istenene, özlemlere, beklentilere de yer verilir. Masal anlatıcısı “ideal olanı, ideal edilmeye değeni yüceltirken veya şerrinden kaçınılması, korunulması gerekeni” (Sever 1995:5) sergilerken içinde bulunduğu zaman ve çevredeki olay, durum ve kişileri de kullanır. Bu yönüyle masal, gündelik hayattan, yani gerçek hayattan da izler taşır. Diğer yandan masalda anlatıcının ruh hâli, inançları, ahlâkî yapısı, vb. de sergilenir. Bu yönüyle anlatıcı şahıs, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını yansıtır. Azadovski’ye göre, anlatıcı “özgün bir kişidir ve sosyal çevresini yansıtır.” (1992:25).

Çalışmamızda, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun Kıbrıs Türk Masalları adlı kitabındaki 21 masal ve Türkân Özokutan’ın yüksek lisans tezindeki 49 masal temel alınmıştır. Bu masalarda, anlatıcılar tarafından sunulan Kıbrıs Türklerine özgü gündelik hayat, âdet ve inanmalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs masalları, anlatıcı, gündelik hayat, âdet ve inanmalar.

* Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sever.mustafa@hbv.edu.tr

Traces of Everyday Life in Cyprus Tales

Abstract

The tale is seen as a product of imagination, probably because its narration is in the past tense (rumor). Many researchers talk about an unreal environment, imaginary and extraordinary beings, strange and strange events while describing the tale. It's true. Imaginary events, imaginary beings, tale characters with opposite characters, good-evil conflict, etc. are the main features of the tale. However, in the tale, dreams, experiences as well as what is wanted to be lived, longings and expectations are also included. The story teller also uses the events, situations and people in the time and environment she/he is in, while she/he exalts the ideal, what is worthy of being ideal, or what should be avoided and protected from evil.

In this respect, the tale carries traces of daily life, that is, from real life. On the other hand, the narrator's mood, beliefs, moral structure, etc. is also displayed. In this respect, the narrator reflects the value judgments of the society in which he lives. According to Azadovski, the narrator is "a unique person and reflects his social environment." (1992:25).

In our study, 21 tales in Prof. Dr. Saim Sakaoğlu's book *Cyprus Turkish Tales* and 49 tales in Türkân Özokutan's master's thesis are based on. In these tales, the daily life, customs and beliefs of the Turkish Cypriots presented by the narrators will be emphasized.

Keywords: Cypriot tales, narrator, daily life, customs and beliefs

Giriş

Ülkemizde masal çalışmaları, metin derleme ve bu metinlerin değerlendirilmesi şeklinde, yani metin merkezli yapıya gelmiştir. Küresel anlamda gelişen teknoloji ve dolayısıyla iletişim araçları sayesinde sınır tanımaz bir iletişimin sonucu, birçok halk anlatımı türünün olduğu gibi, masalın da anlatım ortamının, daha doğru bir söyleyişle “bağlam”ının kaybolması, araştırmacıları metne yöneltmiştir. Araştırmacının masal anlatıcısından doğal bağlamından uzak bir ortamda derlediği masal metinleri, elbette ki bir yönüyle eksik metinlerdir. Yapılan çalışmalarda (yüksek lisans, doktora tezlerinde ya da diğer çalışmalarda) araştırmacı/derlemeci, anlatıcının yaşını, öğrenim durumunu, mesleğini, masalı kimden öğrendiğini, vb. bilgileri verir; ancak bu bilgiler anlatıcı hakkında, dolayısıyla da onun gündelik hayatıyla, ekonomik, siyasi, psikolojik, dinî, vb. durumlarıyla ilgili yeterli bilgiler değildir.

Hippolyte Taine, Balzac’ı değerlendirdiği bir yazısında (1858),

“Manevi bilimlerle ilgili eserlerin babası sadece ruh değildir. Eserin ortaya çıkışına insan her şeyiyle katılabilir; karakteri, eğitimi ve hayatı, geçmişi ve yaşamakta olduğu anı, ihtirasları, kabiliyetleri ve meziyetleri, sıkıntıları, fikirleri ve tesirlerinin ifadesini bulduğu hemen her şey, düşündüğü ve yazdığı şeylerde iz bırakır” (Maren- Grisebach 1995:9) demektedir.

Bu sözlerden hareketle masal metnine etkiyen anlatıcının kişiliğini ve dolayısıyla gündelik hayattan izleri anlayabilmek için anlatıcının ekonomik, psikolojik, dinî ve ahlâkî yapısını, toplumsal ilişkilerini de bilmek gereklidir, diyebiliriz. Eğer bunlar bilinirse, masalın anlatılmasında hangi toplumsal ya da kişisel amaçlar ve dolayısıyla işlevler hedeflendiği ortaya çıkar. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere derlemeci, masal metnini anlatıcıdan masalın anlatılma bağlamı dışında bir zaman ve mekânda gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü günümüzde masalın anlatanı, dinleyeni, anlatım ortamı artık söz konusu değildir. Gelişen teknolojiyle masal, artık tv’de, internet ortamında, vd. sanal ortamlarda değişip dönüşerek çizgi film, animasyon filmi, vb. şekilde sunulur olmuştur.

Metinden hareket ederek masalları değerlendirmek, ancak masalda geçen anlatıcının ara sözleri, belli masal olayları, kişileri ya da toplumsal durumlar karşısında sarf ettiği sözlerden hareketle mümkün olabilmektedir.

Masallarda, bilinmeyen bir zaman ve mekânda yaşandığı rivâyet edilen olay ve durumlar anlatılırken aslında anlatıcı yoluyla güncel olan ile gelecek olan işaret edilir. Yaşamak istenenler, özlemler, beklentiler, iyi-kötü çatışması çerçevesinde sunulur. Yani, masalda -miş’li bir gelecek zaman söz konusudur.

Çalışmamızda iki çalışmada (Sakaoğlu 1983; Özokutan 2005) verilen (20+49) masallardaki gündelik hayattan izler araştırılarak Kıbrıs Türklerinin inançları, yaşam özellikleri değerlendirilecektir.

Kıbrıs Masallarında İnanç, Âdet ve Uygulamalar¹

İncelediğimiz masallar, Türkiye’de de anlatılan masallardır; ancak masal metinlerine etkiyen çevreye, toplumsal hayata, vd. ait sözcükler ve cümleler, masalların özgünlüğünü sağlamaktadır. Anlatıcının kullandığı ve toplumun inancına, ahlâkına, toplumsal uygulamalara, âdetlere, vb. ait sözcükler Kıbrıs Türklerine özgü olduğundan masal metinleri de yerel özellikler kazanmakta ve özgünleşmektedir.

Kıbrıs masallarında sergilenen inanç ve uygulamalar, Türkiye’deki inanç ve uygulamalardan farklı değildir. Çünkü, Kıbrıs Türkleri de Anavatan Türkiye insanı ile aynı inanç ve kültürün insanlarıdır. Kıbrıs masallarına göre insan tavır ve davranışlarında iyi niyetli olmalı, kötülük edenin kötülük, iyilik edenin de iyilik bulacağını bilmelidir (Özokutan 2005:256); çünkü Allah, iyi niyetli olanlara ve iyilik edenlere yardımcı olacak; kötülükleri, fenalıkları yapanları cezasız bırakmayacaktır (Özokutan 2005:286;398).

Yeşil Melek masalında oğlan, dev anasına “Doğru yemin et” der. Dev anası da “Kul hakkı için incitmem” der.” Masal anlatıcısı, bu sözün “En büyük yeminleri” (Özokutan 2005:315) olduğunu söyler. Dolayısıyla kul hakkına vurgu yapar.

Masal anlatıcısı, masal kahramanına söylediği “Ben beş vahtını gı-larım, Sultan Hanım da beş vahtını gılar, onçün ona satarım” sözleriyle namaz kılan bir kişinin alış-verişlerinde de kendisi gibi namaz kılan birini

¹ Kıbrıs yiyecek kültürü konusundaki bilgiler, HBV Ün. GSF, Resim Böl. Öğr. Üyesi Prof. Bülent Salderay’dan alınmıştır.

tercih edeceğini belirterek (Özokutan 2005:250; Sakaoğlu 1983:52) namaz kılmanın diğer insanlardan ayırıcı ve iyi bir özellik olduğunu işaret eder.

Yazları kurak ve sıcak olan Kıbrıs'ta yağmur ancak Kasım'da yağmaya başlar. Yağmurun Türk kültüründe bereket getirdiğine inanılır. Masallarda da Mart ve Nisan ayında yağacak yağmurun ekinleri geliştireceğine, dolayısıyla ambarların dolup taşacağına inanılır (Özokutan 2005:259).

Zeytin, Akdeniz iklimin hüküm sürdüğü hemen her yerde halkın hem beslenme hem de geçim kaynağıdır. Zeytin ağacının ölümsüz olduğuna inanılır. Kıbrıs masallarında da zeytin ağacının yaprağının şifâ kaynağı olduğu belirtilir: "Bu zeytin ağacı çok derde dermandır. Bir ağma insan bu zeytin ağacının yaprağından kesersada çiğnerda suyunu gözlerine sürer, gözleri eskisinden beter olur."(Özokutan 2005:257).

Türk kültüründe çocuk, ailenin ve milletin sürekliliğinin güvencesidir. Padişah, bir aileye mutlu oluşlarının nedenini sorar. Onlar da "Bir altın elmamız vardır. O atar banna ben da ona da gülerik" (Özokutan 2005:261). derler. Altın elma çocuktur. Dolayısıyla ailenin varlığı, devamı ve mutluluğu çocukla mümkündür.

Türk kültüründe Tanrı'ya, iyelere, ata ruhlarına, vd. onları memnun etmek, onlardan gelebilecek fenâlıkları önlemek ya da onlardan gerçekleşmesi istenilen bir dilek için adak sunulur. Bu adak, kanlı ya da kansız olabilir. Adak, yerine getirilmezse kişinin, ailenin başına felaket geleceğine inanılır. Bu durum, Kıbrıs masallarında da anlatılır:

Vaktiyle bir padişah varmış. Bu padişahın hiç çocuğu yokmuş. Komşularından yaşlı bir kadın padişahın karısına demiş ki, 'Allah'a bir şey ada, çocuğun olsun' Padişahın karısı komşu kadının dediğini yapmış, adakta bulunmuş. 'Allah'ım, bir çocuğum olsun, bir oluktan yağ, bir oluktan bal akıtacağım.' Cenabı Allah padişahın karısının duasını kabul etmiş."(Sakaoğlu 1983:59).

Ramazan ayı, Türk-İslâm kültüründe on bir ayın sultânı olarak değerlendirilir ve bu nedenle de gelişine yönelik hazırlıklar yapılır. İftarda ve sahurda yenecek yiyecekler hazırlanır. Kıbrıs masallarında da bu duruma işaret edilerek Ramazan'da tüketilmek üzere şeker, pirinç, yağ, vb. (Sakaoğlu 1983: 33) malzemelerin hazırlandığı anlatılır. Ramazan sonunda, bay-

ramda ise, güzel giyinerek bayram namazına gitmek (Sakaoğlu 1983:39) söz konusudur.

Kıbrıs'ta yapılan düğünler, masallara da “düğün kurmak” (Sakaoğlu 1983:55) şeklinde girmiştir. Masalın mutlu sonla biter olması nedeniyle masal sonunda düğün kurulur. Kırk gün kırk gece düğün yapılır (Sakaoğlu 1983:58).

Günümüzde Kıbrıs'ta düğünler, çağa uygun olarak Türkiye’de olduğu gibi, üç-dört saat sürer; ancak geleneksel uygulamalar fırsat buldukça yaşatılmaya çalışılır. Sözelimi, düğünlerde davul, zurna çaldırılır (Özokutan 2005:310). Yine, günümüzde düğünlere davet, davetiye verilerek ya da davetiye gönderilerek yapılmasına rağmen, kimi zaman akrabaları, komşuları düğüne davet etme, Türkiye’de “okuyucu”, Kıbrıs'ta da “davetçi kadın” (Özokutan 2005:338) aracılığıyla yapılır. Evlerde yapılan düğünlerde davul, zurna çaldırmak ve zerde pilav (dövme pilav) pişirilmesi (Özokutan 2005:319), Kıbrıs düğünlerinin olmazsa olmazlarından. Safran ve şeker katılarak yapılan pirinç pilavı, Kıbrıs'ta zerde pilavı olarak bilinir.

Kıbrıs'ta mayalı hamurdan yapılan ekmeğe “bitta” (Sakaoğlu 1983: 12) adı verilir. Siyah zeytin, kişniş tohumu, karabiber, tuz, kuru ya da yaş nane, doğranmış kuru soğan zeytinyağı ile karıştırılıp mayalı hamur içine konularak evlerdeki geleneksel fırınlarda pişirilir. Bitta, kabak bittası, hellimli bitta, çitlembikli bitta, tahinli bitta, vd. birçok şekilde yapılabilir. Kıbrıs masallarında genel olarak “bitta” şeklinde geçer.

Kıbrıs masallarında yol azığı olarak peksimetten söz edilir (Sakaoğlu 1983: 13). Peksimet, Kıbrıs Türklerince pek çok türde yapılır. İnce, uzun hamur üzerine anason, çörekotu ve susam serpilerek düz bir şekilde yapıldığı gibi, kafes olarak adlandırılan örgü şeklinde de yapılır ve Kıbrıs'ta komşular arası sohbetlerde ve yolculukta tüketilen bir yiyecektir. Bir başka ekmek çeşidi de çörektir. Çörek de Kıbrıs masallarında (Sakaoğlu 1983:39) sözü edilen bir ekmek çeşididir. Nohutun ılık suda akşamdan sabaha kadar bekletilmesi (mayalandırılması) sonunda oluşan su ile yapılan hamura ezilen nohutun katılması ve pişirilmesi şeklinde yapılır.

Türkiye’de olduğu gibi, Kıbrıs'ta da kahve sıklıkla içilen bir içecektir. Kıbrıs'ta kahve ikram edildiğinde birtakım hikâyeler anlatılır. Rivayete göre, 1839'da Kıbrıs'a giden Pir Osman Paşa, kahvesine konulan zehirle

öldürülmüştür. Bundan dolayı mıdır, yoksa iki milletli bir yaşayışın izleri midir? Bilemeyiz. Özokutan'ın (2005:229) verdiği bilgilere göre, Kıbrıs'ta ikram edilen kahve hemen içilmez. Yanında ikram edilen sudan kahveye biraz damlatılır. Eğer fincan çatlarsa ya da kahve üzerinde köpükler oluşursa, kahvede zehir olduğuna hükmedilir. Kahvenin yanında bir bardak su getirilmesinin nedeninin bu olduğu rivayet edilir.

SONUÇ

Metin merkezli masal çalışmalarında -metnin elverdiği ölçüde-masalın derlendiği çevrenin gelenekleri, âdetleri ve toplumsal yaşayışa ait özellikler, toplumun dinî-ahlâkî ölçütleri bulunabilir. Masal metni bu açılardan incelenirse, toplumun yaşayış, inanç özellikleri, masalın o toplumda hangi işlevleri yerine getirmek üzere anlatıldığı ortaya çıkacaktır. Masalların geleceğe yönelik istekleri, özlemleri, vb. içerdiği göz önüne alındığında ideal toplumsal hayatın da ölçütleri ortaya çıkacaktır. Bütün Türk halk anlatım türlerinin olduğu gibi masalların da bu özellikleri, yaşanan çağda milli kültürün devamında ve geliştirilmesinde hazır malzemelerdir. Diğer yandan, diğer Türk halk kültürü ürünleri gibi masalların da oyun, çizgi film, çizgi roman hâlinde her türlü teknolojik imkân kullanılarak çocuklara ve gençlere sunulması gerekmektedir. Zira, küreselleşme adı verilen yaşanan süreçte milli kültürünü koruyup geliştirebilen milletler özgünlüklerini, dolayısıyla varlıklarını koruyabilmektedirler.

KAYNAKLAR

- Azadovski, Mark 1992, Sibirya'dan Bir Masal Anası, Kùltür Bak. Yay., Ankara
- Maren-Grisebach, Manon 1995, Edebiyat Biliminin Yöntemleri (Çev. A. Ünal), Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları, Ankara
- Özokutan, Türkân 2005, Kıbrıs Türk Masalları, Derleme-İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bil. Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul
- Sakaoğlu, Saim 1983, Kıbrıs Türk Masalları, Kùltür Bak. Yay., Ankara

Bazı Başat Efsanelerin Kıbrıs'taki Yayılımı Üzerine

Saim SAKAOĞLU*

Özet

Bilim dünyasına adım attığımız günlerde, efsane kavramı bizim için sorularla dolu idi. Çünkü o güne kadar bu konuyla tanışmamıştık. Çocukluğumuzda dinlediklerimizin arasında efsanelerin de olduğunu çok sonra öğrenecektik. Çünkü bizim dünyamıza girenler masal da olsa, efsane de olsa kendi adlarıyla anılmazlardı. Ancak zamanı gelince biz bu konuyu derslerimizin arasında işliyorduk. Hatta daha da ileri giderek bu konu üzerine son derece özgün bir doçentlik tezi hazırlayacaktık.

Kıbrıs adamızla ilgili yayınlarımızın tarihi de oldukça eskidir ve bu alanda iki de bibliyografya hazırlamıştık. Makale, bildiri, derleme ve tanıtma türü yazılarımızın arasında Kıbrıs efsanelerinin önemli bir yeri vardı. Bu konudaki bildirilerimizde efsaneler değişik yöntemlerle ele alınmıştı.

Biz, bunca yılın emeğinin bir sonucu olarak da çok farklı bir konuyu ele almak istemiştik. Çünkü efsaneler üzerine hazırlanan bildirilerin önemli bir bölümü birkaç örnek metnin benzerleri üzerine kurulan karşılaştırmalı çalışmalardı. O günün şartlarında yaptığımız araştırmaların bir sonucu olarak ortaya koyduğumuz tip kataloğunun bir tür devamı olmak üzere, alana bir yenilik getirmek amacıyla bu bildirimizin konusunu ele almayı uygun bulduk. Böylece alanımız, bundan böyle benzeri ve anlamlı çalışmalar için bir kapı aralamış olacaktır.

Efsane dünyamızın zenginliği karşısında bazı yeni terimlerin ortaya atılmasının gerekliliğine inananların başında gelmekteyiz. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi bütün dünyada da derlenip yazıya geçirilen veya

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (E) Öğr. Üyesi, Konya, saimsakaoglu@hotmail.com

arşivlenen binlerce efsaneye yeni bir açıdan bakmak, ona uygun bir de terim ileri sürmek istiyoruz. Elimizdeki efsanelerden bir bölümü sadece bir olay, kişi veya mekâna bağlı olarak anlatılmaktadır. Kıbrıs'ta anlatılan *Canpolat*, *Serçe*, *Hala Sultan* efsaneleri ile Türk dünyasındaki *Kurşunçavuş*, *Geyti Dağı*, *Burdur* efsaneleri bunun en güzel örnekleridir. Ancak bazı efsaneler bir çatı etrafında gelişmekte; olay, kişi veya mekâna bağlı olarak değişiklik göstermekte, bir tür varyant (= eş metin) havasına bürünmektedir. İşte biz bu, aslında birbirlerinin benzeri gibi algılansa da Türk dünyasında çok farklı şekillere girebilen efsanelere BAŞAT EFSANELER adını önermekteyiz. Çünkü bu efsaneler âdeta bütün coğrafyada uygun şartları yakaladıkça karşımıza yeni bir örneğiyle çıkmaktadır: Cami-hamam ikilisi, Hacca giden efendinin hizmetkârı, çocuğun altını nimetle temizleme, Hızır'ı tanıyamama, taşa dönüşme, kuşa dönüşme, vb.

Kıbrıs efsaneleri üzerine bazı meslektaşlarımızın kitap, makale, bildiri ve derleme boyutunda güzel çalışmaları vardır. Biz de 1985 yılından beri bu konuya eğilmekteyiz. Bildirimizde BAŞAT EFSANE kavramı tanımlanacak, Kıbrıs'ta derlenenlerin Türk dünyasındaki kardeşleriyle olan benzerlikleri/ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, başat efsane, Kıbrıs, Türk dünyası, katalog

On the Spread Of Some Dominant Legends in Cyprus

Abstract

Nowadays, in which we stepped into the science world, the concept of legend was full of questions for us, as we had not met this subject until that day. We would learn much later that there were legends among the things we heard in our childhood because those who found a way into our world were not called by their names, whether they were fairy tales or legends. However, when the time came, we were teaching this subject in our lessons. We would even make headway and prepare a very original associate professorship thesis on this subject.

The history of our publications related to our island of Cyprus is also quite old, and we have prepared two bibliographies in this field. Cyprus legends had an important role among our articles, papers, compilations, and introductions. In our papers on this subject, legends were discussed with different methods.

We wanted to discuss a very different subject as a result of all these years of hard work because an important part of the papers prepared on legends were comparative studies based on the similar of a couple of sample texts. We have deemed it suitable to discuss the subject of this paper in order to bring innovation to the field as a kind of continuation of the type catalog that we put forward as a result of our research under the conditions of that day. Thus, our field will open a door for similar and significant studies from now on.

We lead those who believe in the necessity of introducing some new terms in relation to the richness of our world of legends. As in the whole Turkish world, we also want to look at the thousands of legends compiled, written down, or archived all over the world from a new perspective, and we would like to suggest a proper term. Some of our legends are told only in relation to an event, person, or place. The legends of *Canpolat*, *Serçe* (Sparrow), *Hala Sultan* (Aunt Sultan) told in Cyprus and the legends of *Kurşunçavuş*, *Geyti Dağ*, and *Burdur* in the Turkish world are the best examples of that. However, some legends are gathered under one roof, vary depending on the event, person or place, and take on a kind of variant

(= co-text). Here we propose the name DOMINANT LEGENDS to these legends, which can take many different forms in the Turkish world, although they are perceived as similar to each other because we confront these legends with a new example as we get the proper conditions in almost all geography: the mosque-hammam couple, the servant of the master who went on pilgrimage, changing the child's diaper with blessings, not being able to recognize Khidr, turning into stone, turning into a bird, etc.

Some of our colleagues have good studies on the legends of Cyprus as books, articles, papers, and compilations. We have been giving some thought to this topic since 1985. In our paper, we define the concept of DOMINANT LEGEND and discuss the similarities/relationships of those compiled in Cyprus with their brothers in the Turkish world.

Keywords: Legend, Dominant Legend, Cyprus, Turkish World, Catalog

Efsaneye tanışmamız, belki de ilkokul yıllarımızın sonlarında dinlediğimiz, fakat efsane olduğunu bilmediğimiz, sonradan gerçek bir efsane olduğunu öğreneceğimiz bir anlatı ile başlamıştı. Gerçi biz o dönemlerde dinlediğimiz Nasreddin Hoca fıkralarının *fıkra* olduğunu veya *Gençlikte mi Gocalıkta mı* masalının da *masal* olduğunu bilmiyorduk. Hatta bunların hepsinin, bazı yerlerde denildiği gibi, *hikâye/hekat* diye bilindiğini de diyemiyorduk. Kısacası biz iyi bir dinleyici idik ama dinlediklerimizin ne olduğunu bilmiyorduk. Dönemin eğitim anlayışı veya müfredat böyle olmalıydı diye düşünüyorduk.

Üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alırken de bu kavramların uzağında idik. Gün gelip de Atatürk Üniversitesi'nde Türk halk edebiyatı asistanı olduğumuz zaman bunların ne olduğunu, hangi adlar altında tanıtıldığını öğrenmiş olduk. Tabii ki daha sonra da yeni kuşaklara öğretmeye başladık. Bugün, bazıları sekiz on defa basılmış derleme ve bilim eseri olmak üzere beş efsane kitabımızın olduğunu da yeri gelmişken hatırlatmak isteriz.

Artık konumuza geçme zamanı gelmiştir: Bildirimizin başlığı ise şöyle idi: *Bazı Başat Efsanelerin Kıbrıs'taki Yayılımı Üzerine*.

Burada hepimizin ilgisini çekecek olan kelime *başat* terimidir. Nedir *başat*? Efsanelerin *başatlığı* ne demektir? Bunca yıl efsaneler üzerinde çalıştıktan sonra farklı bir şey söylemek istedik. Belki benzer bir görüşe, göremediğim veya basılı olmadığı için ulaşamadığım kaynaklarda da yer verilmiş olabilir.

Türk Dil Kurumu'nun zaman zaman güncellenen *Türkçe Sözlük*'ünde kelitemiz için şöyle denilmektedir: *Benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelen, hâkim, dominant* (10. bs. 2005, 214). Biz bu BAŞAT kelimesini, 65 yıl önce, lise öğrencisi iken biyoloji dersimizde öğrenmiştik. Karşılığı olan kelime ise çekinik idi. Yabancı dilden gelen benzerleri de, ilki yukarıda, sözlük maddesinde olduğu gibi *dominant*, öbürü ise *resesif* idi.

Mademki efsane konusuna doğrudan giriverdik, o zaman bizim Kıbrıs efsaneleri ile ilgili çalışmalarımızı da dikkatlerinize sunuverelim:

1. "1974 Kıbrıs Barış Harekâtıyla İlgili Efsaneler", *Türk Kültürü*, 15 (175), Mayıs 1975. 436-440.

2. “Kıbrıs Efsaneleri”, *Türk Folkloru*, 1 (12), Temmuz 1980, 5-8.
3. “Kıbrıs ve Anadolu Türklerinin Efsaneleri Arasındaki Ortaklıklar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 Bahar, 2000, 16-24.

Not: KKTC’de 1993’te sunulmuş bir bildiridir.

4. “Anadolu Efsanelerinde Pınarda Kaybolan Tas Motifi ve Yayılma Sahası Üzerine”, *I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, 11-12 Ekim 1988/Tebliğler*, Konya 1990, 253-262.

Not: Bu bildirin önemli bir bölümü Kıbrıs ile ilgilidir.

5. “Uluslararası Efsane Motifi Taşa Dönüşmenin Kıbrıs ve Türkiye’deki Yansımalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları / Bildiriler Kitabı*, İzmir 12-14 Mayıs 2016, 263-270, yay. hzl. Dr. Mehmet Çevik, İzmir Ekim 2016 (elektronik kitap).

Bu konuda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yayımlanmış bir de mülakatımız vardı:

1. Nurperi Özgener, “Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile Kıbrıs Masalları ve Efsaneleri Üzerine”, *Defne* 11 (35), Şubat 2017, 5 s. KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı yayınıdır.

Kıbrıs’ın sadece efsaneleri ile değil başka alanlarıyla da ilgili çalışmalarımız bulunmaktadır. *Kıbrıs Masalları* adlı kitabımız 1983 ve 1986 yıllarında iki defa yayımlanmıştır. Ayrıca; mâni, türkü ve bilmeceleri de çalışma alanımız arasında görebilirsiniz. Bazıları yurt dışında yayımlanan çalışmalarımızın sayısı da oldukça fazladır. Şu birkaç ad ile konuyu bağlayalım:

1. “Kıbrıs Türkleri ile Türkiye Türklerinin Halk Edebiyatlarındaki Ortaklıklar”, *Türk Dili*, 85 (614), Şubat 2003, 167-179.
2. “Kıbrıs Bibliyografyası”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1981*, (1), Ankara 1982, 101-123.
3. “Otuz Dört Yıllık Kıbrıs Halk Kültürü Araştırmacılığında Geldiğim Nokta”, *Türk Dünyası / Dil ve Edebiyat Dergisi*, 30, Güz 2010, 23-35.

Doçentlik çalışmamızı efsaneler üzerine kurmaya karar verdikten hemen sonra ülke genelinde anket yoluyla bir derlemeye girişmiştik. Ayrıca durmadan kaynak kişi özelliğini kaşıyan kişilerden, özellikle ülkemizin dört bir yanından gelen öğrencilerimden birebir derlemeye başladık. Her iki yöntem de güzel sonuçlar verdi ve bize bir hayli efsane metni ulaştırıldı, Böylece, basılı kaynaklardaki yüzlerce efsaneye katkı sağlamış olduk. Artık efsanelerin okunup değeri olanların ayrılmasına, öbürlerini ise geçici olarak arşive alınmasına karar verme zamanı gelmişti. Sırada, gelen efsanelerin ele alınacak olanlarını ayrı bir dosyada bir araya getirmek vardı. Çünkü her iki derleme yönteminde de, özellikle taş kesilme motifine yer veren efsaneleri istemişsek de bazı derleyicilerimiz bize farklı motifleri olan efsaneleri de göndermişlerdi.

Çalışmamızın adını, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* olarak belirlemiştik. Ülkemizde böyle bir çalışmanın benzeri yapılmadığı gibi dünyada da yapılmamıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğumuz yıllarda yaptığımız çalışmalar bunu gösteriyordu. Bazı üniversitelerde yapılan efsane konulu doktora çalışmalarında farklı konular ele alınıyordu. Ayrıca bu alanda dünyanın değişik ülkelerinde farklı konuları ele alan kataloglar hazırlanıyor, bazıları ise yayımlanıyordu. Bunların en ünlüsü ve bütün ülkelerde ses getireni iki katalog ile bir tez çalışmasını da hatırlatmakta yarar görüyoruz:

Barbara Allen Wood (1958), *The Devil in Dog Form: A Partial Type-Index of Devil Legends*, Berkeley-ABD.

Lauri Simonsuuri (1961), *Typen- und Motiverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*, Helsinki.

Byrd Howel Granger (ty), *The Talk of the Place: Folk History of Place Names in Arizona. Appedrix: A Motif Index of Lost Mines and Buried Treasures*.

Yukarıdaki çalışmaların konuları da oldukça farklı alanlardan seçilmişti. Ele aldığımız konu ise taş kesilme olaylarının üzerine kurulacaktı. Efsaneler elden geçirildikçe çalışmamızın planı da kendiliğinden ortala çıkıyordu. Ve biz uzun çalışmalardan sonra çalışmamızı sonlandırdık.

Bu çalışmamın sonunda gördük ki bize ulaştırılan bazı efsanelerin sayısı oldukça fazla idi. Hatta bazıları çok küçük farklılıklarla birbirinden ayrılıyordu. Ancak öbürlerine göre oldukça farklı olan ve belki de daha sonraki çalışmalarımızda benzerlerini bulamayacağımız efsanelerin sayıları da az değildi. Bu durumu, Kıbrıs'ta derlenen bazı efsanelerle hatırlatmak isteriz.

Canpolat, Hala Sultan ve Serçe efsaneleri belki de benzerlerini asla bulamayacağımız anlatılardı. Türkiye üzerinden vereceğimiz şu iki ve Türk dünyasından bir örnek de aynı özellikleri taşıyordu: *Kurşunçavuş, Burdur; Geyti Dağı* (Azerbaycan).

Efsanelerin önemli bir bölümü küçük değişikliklerle ve yeni adlarla karşımıza çıkıverirler. Bazen efsanelerin adlarındaki bir ipucunu yakalasanak bile genellikle efsaneyi okumaya başlamalı ve yarısına kadar gelmeliyiz. O zaman efsanenin sonunun nasıl biteceğini hemen hemen tahmin etmiş olacağız. İşte aşağıdaki başlıklar bir değil bazen 15-20 kadar efsaneyi içine alabilecek genişliğe sahiptir.

*Hacca giden ağasına sıcak yiyecek götüren hizmetkârın efsanesi,
Bir avuç buğday vermeyen çiftçinin buğdaylarının taş kesilmesi,
Aslana binenle duvarı yürütenin efsanesi,
Bebeğinin altını, yakınında su varken ekmek ile temizleyen anne,
Asâsını/değneğini yere saplayan dervişin su çıkarması,
Adağını yerine getirmeyen veya yanlış getirenlerin taş kesilmesi,
Kaplıcaların oluşmasıyla ilgili efsaneler
Kuru ağacın yeşermesi ve daha niceleri.*

Şimdi de yukarıda adlarını andığımız efsanelerden birini birlikte değerlendirelim. Acaba Hala Sultan ile ilgili efsaneyi hatırlatmamıza gerek var mı? İki üç cümle ile hatırlatıverelim. Hz. Muhammed'in yakını olan ve Kıbrıs'ta Hala Sultan olarak bilinen hanımın mezarının üzerinde, havada duran bir taş varmış. Ancak hamile bir kadının bu taşı görüp bebeğini düşürmesi üzerine bu taşın altına bir destek taşı konularak insanların hayrete düşmemeleri sağlanmış. Konumuzun motif olarak ortaya çıkacağı şekil, *havada asılı kalan taş*'tir. Acaba bu taşın benzeri/varyantı/eş metni olabilecek anlatılar var mıdır? Biri ülkemizden olmak üzere iki anlatıyı hatırlayalım. Ancak bunların ortak yönlerini veya benzerlik oranlarını belirlemede siz dinleyicilerimizin de katkısını bekleyeceğiz.

Evlıya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı ünlü eserinde, en az eserin kendisi kadar ünlü olan ve hemen hatırlanan olaylardan biri de Erzurum'daki kedidir. Çelebi, soğukluğun derecesini elbette bizim günümüzdeki ölçü-
re göre veremeyecekti ama o da kendine göre bir ölçüyü verivermiş. Bu konudaki bir bildirimizin başlığı konuya açıklık getirecektir: "Tek Örneği Evliya Çelebi'de Görülen Havada Asılı Kalan Kedi Motifi Üzerine", (Sakaoğlu 2017)

Ülkemizin dışından vereceğimiz örnek ise Amerika Birleşik Devletleri Kızılderilileri arasında derlenmiştir. Arizona eyaletindeki *Petrified Forest*'ta (Taş Kesilmiş Orman) bir avcı tarafından oklanan kuş yere düşmez ve taş kesilmiş olarak havada asılı kalır. (Thompson 1955-1958'den Sakaoğlu 1980: 52-53)

Bu üç anlatının birden fazla ortak noktası vardır. Hepsinde şu veya bu yolla bir taş kesilmiş veya taşa dönüşmüş canlılar yere düşmemekte, havada asılı kalmaktadır. Son ikisinde ise aşırı derecedeki soğuk sonucu donma ve taş kesilme söz konusudur. Kısacası üçünde de havada kalan taş veya taşa dönen canlılar söz konusudur. Bu üçünü birlikte ele alırsak aralarında aşırı derecedeki farklılıklar sebebiyle bir BAŞAT EFSANE'den söz edemeyiz.

Yeri gelmişken, olayın ters yönde geliştiği bir anlatıyı dikkatlerinize sunmak isteriz. *Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi*'nde yer alan şu olayı konumuz açısından değerlendirmeye çalışalım:

Hazret-i Hünkâr, abdest aldıktan sonra eline aldığı mübarek seccadeyi 'Bismillah' dedikten sonra saldı. Hemen seccade muallak durdu [boşlukta serili oldu]. Hünkâr seccadenin üstüne çıkıp iki rekât namaz kılıp indi (Duran-Gümüşoğlu 2010: 95'ten Alptekin 2018: 43).

Evet, burada görülen motif bir yandan asıl motifimizle ilgili gibi görünüyorsa da bir matematik ifadesiyle âdeta ters orantılı gibi algılanmalıdır.

Bildirimizin tamamlanma aşamasında vatsap yoluyla adresimize ulaşan görüntülü kısa bir haberi de bu arada sizlerle paylaşmak istiyoruz. Kesinlikle yerle bağlantısı olmayan farklı bir meskene yer verilmiştir. Habermiz şöyledir:

“Japonlar, havada magnetik olarak duran, toprakla bağlantısı olmayan, depreme dayanaklı ev geliştirdiler.”

Efsane dünyamızda yankılar uyandıran motifimiz için gelecekte başka örneklerin de eklenebileceğini düşünüyoruz.

Yukarıda topluca verdiğimiz başlıklardan biri ana örneğimiz olacaktır: Hacca giden ağasına sıcak yiyecek götüren hizmetkârın efsanesi. Bu öylesine geniş bir alana yayılmıştır ki Polonya’da yaşayan Türklerin dilinde de anlatılır olmuştur. *Evliya Kontuş*. 17. yüzyılda, Türk- Rus Savaşı’nda esir olarak Anadolu’ya getirilen Yuanis ise Müslüman olmayan biridir. Ancak o da yanında çalıştığı Müslüman bir Türk olan Ürgüplü bir beyin hizmetindedir. Bazen aynı ilimizde bu motifle karşımıza çıkan veliler görülmektedir: Gaziantep’teki Şeyh Bilecen Oğuzeli ilçesinde ve *Memik Dede* ise ilin 20 km kuzeyindeki türbelerinde yatmaktadırlar. Bu velilerin tarafımızdan yapılan küçük bir listesini sunuyoruz. Ancak bizden sonra başka araştırmacılar da yeni adlar eklemişlerdir.

1. Kars: Çok Doğruluğundan Ermiş Keloğlan, 2. Ağrı: Şeyh Bekir, 3. Kağızman: *Hacı Kağızman*, 4. Erzurum: *Ahmet Baba*, 5. Tunceli: *Munzur (Baba/Dede)*, 6. Orta Anadolu: *Hacı İbrahim Devletlü*, 7. Orta Anadolu: *Yuanis*, 8. Koçarlı: *Bilal Dede*, 9 (Sungurlu ?): *Ali Baz*, 10. Gaziantep: Şeyh Bilecen ve 11. Memik Dede. (Sakaoğlu 1997: 181)

Bunca ad’a bir de Kıbrıs’tan efsane adı eklememiz gerekecektir. *Hacı Mehmet Buba ile Lalası*. Kıbrıs’ta yaşayıp da bu alanla ilgili çalışmalar yapan bütün meslektaşlarımızın bildiklerinden emin olduğumuz bu efsaneyi sunuyoruz.

HACI MEHMET BUBA İLE LALASI

Aşağı Baf’ta; “Mulla Mehmetler” olarak da bilinen “Hasan Ağa Tekkesi”yle ilgili bir inanış vardır. Bu inanışa göre bu tekkede gömülü olanlardan ikisi keramet sahibi Hacı Mehmet Buba ile yine onun keramet sahibi Arap lalası Mehmet tir.

Anlatılanlara göre Hacı Mehmet Buba çok zengin bir kişiymiş; Lala Mehmet’in keramet sahibi olduğunu ise kimseler bilmiyormuş. Onun görevi efendisinin davarlarına bakmak, evi çekip çevirmek ve efendisine yardımcı olmakmış. Lala, kendisine emanet edilen davara gözü gibi bakarmış.

Bunun sonucu olarak da sürüdeki hayvan sayısı her yıl ikiye katlanırmış. Hacı Mehmet Buba da, artan hayvanları fakir fukaraya dağıtırmış.

Mehmet Buba vakti geldiğine inanır ve o yıl hacca gitmeye karar verir. Artık evin işlerini bütünüyle lalası üstlenecektir. Böylece, aylar sürececek bir yolculuğun sorumluluğu Arap Lala 'ya verilmiştir.

Arap Lala eskisi gibi işlerini yürütüyormuş. Hayvanlara bakmak, evin hanımına göz kulak olmak onun günlük işleri arasındaymış.

Bir gün Mehmet Buba'nın hanımı nor böreği pişiriyormuş. Aklına kocası gelmiş. "Kocam nor böreğini çok severdi; keşke o da burada olsaydı da bunlardan yeseydi."

Ağasının hanımının üzüldüğünü gören Arap Lala hanımına seslenir: "Abla, bir peşkire böreklerden bağla; ben ona götürürüm."

Hanım bu teklife pek bir anlam verememiş, ama hizmetkârını kırmamak için birkaç böreği bir peşkire sararak vermiş.

Nor böreklerini alan Arap Lala bunları sığağı sığağına ağasına yetiştirir; anında da geri dönüp hanımının yanına gelir.

Aylarca sonra Mehmet Buba 'hacı' olarak Kıbrıs'a döner. Sohbet sırasında kendisinin hacda iken Arap Lala'nın getirdiği nor böreklerini afiyetle yediğini anlatır. Böylece Lala'nın keramet sahibi olduğu anlaşılır.

Anlattıklarına göre Arap Lala'nın hayatı farklı şekillerde sona erer. Birincisinde Lala, sırrının anlaşılması üzerine orada taş kesiliverir. İkinci anlatmada ise Lala hemen oracıkta ruhunu teslim ediverir. Sonuncu anlatmada da Lala ortadan kayboluverir. Benzer efsanelerdeki son ise ölümle ilgilidir. (Bağışkan 1997: 46'dan Sakaoğlu 2003: 135-136)

Burada dikkati çeken nokta şudur: Kaynakların anlatmalarındaki farklılık Lala'nın ölümü veya ortadan kaybolmasıdır.

Yukarıda adlarını saydığımız derlemelerde de farklılıkların görüleceğini unutmamamız gerekir. Önce hanımın hazırlayıp da hizmetkârın ağasına götürdüğü yiyecekler coğrafi bölgeyle, anlatılan bölgenin geleneksel veya çok sevilen yemek veya tatlılarıyla ilgilidir. Şu küçük listemiz, yukarıda andığımız kişilerle ilgili anlatmalarda yer alan yiyeceklerdir: Yemek (genel bir ad olarak), pilav, mantı, bişi, içli köfte, helva, vb. Hemen ha-

tırlatalım, Gaziantep’li Şeyh Bilecen ile Memik Dede’nin sevdiği yiyecek ortakdır: İçli köfte.

Hacı olan ağaların dönüşünden sonra hizmetkârıyla karşılaşmasında da bazı farklılıklar görülür. Bazı anlatmalarda hizmetkârı ağasını karşılayanların arasında görürüz. Bazıları bu arada ağasına bir şeyler ikram etmek ister. İşte bu sahnede yaşanan bazı olayları günümüzdeki mekân ile efsane arasında bir ağ kurmayı amaçlamaktadır.

1985 yılında yaptığımız bir Tunceli gezisi sırasında Ovacık ilçesinin ötelere kadar uzanmıştı. Oranın halkı, bir dağın yamacının belirli bölgelerinden sızan beyaz köpüklü sularla Munzur Baba arasında bir ilgi kurmuşlardı. Uzun yolculuktan sonra evine dönen Hacı Ağamızı karşılayıcılar arasında Munzur da vardır. Ağa, elini öpmeye gidenlere, Munzur’u işaret ederek, “Asıl hacı odur, onun eline gidiniz” deyince insanlar Munzur’a doğru yönelirler. Bunun üzerine Munzur da ağası için getirdiği bir süt dolu bakraçla yamaçlara doğru koşup uzaklaşmaya başlar. Bakraçtaki süt dökülürken Munzur da gözden kaybolur. İşte, o dağın yamacında bugün de oluşan beyaz köpüklü sular Munzur’un koşarken döktüğü sütmüş.

Bu özellikler, farklılıklar elbette efsanemizin BAŞAT olma özelliğini kaybettirmeyecektir. BAŞAT olma özelliğini taşıyan efsanelerin dile getirilmesini günlük hayatımızdaki bir çocuk oyunundan vereceğimiz örnekle pekiştirelim.

Kız çocuğu veya torunu olanların yakından bileceği bir oyuncak vardır. O, bütün dünyada belirli yaş gruplarındaki kız çocuklarının belirli yaş dönemlerinin vaz geçilmez oyuncuğudur: *Barbi Bebek*. Oyuncak, bebek bedeniyle ona giydirilecek pek çok üst kıyafetten oluşmaktadır. Çocuklar sürekli olarak ayrı bedene değişik kıyafetlerden giydirmek suretiyle belki de defile bile yaparlar. Burada beden sabit kalıyor, kıyafetler değişiyor.

BAŞAT EFSANE’de de durum aynıdır. İskelet aynen korunuyor, ancak anlatıcının hafızasına, coğrafyasına, hatta bazen de keyfine göre aslına bozmayacak eklemeler yapılarak yeni efsaneler oluşturuluyor.

Mesela hacca giden ağa örneğinde olduğu gibi, kişilerin adları, yaşadıkları coğrafya, hazırlanan yemek ve sonuç küçük farklılıklar gösteriyor. Oysa bu özelliği taşımayan efsanelerde bir *barbi bebek* giydirilmesi görmezsiniz.

KURŞUNÇAVUŞ

Serhat şehrimiz Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı pek çok köyümüzden birisi de Sece'dir. Bu köyümüzün adı bugün değişmiştir. Kahraman bir Mehmetçiğin akıl almaz cesaretiyle gösterdiği yiğitlikten sonra, zaten bu köyün adı aynı kalamazdı, kalmamalıydı.

Bu köyümüzün hemen yakınında bir hudut karakolumuz vardır. Burada her zaman bir miktar askerimiz bekçilik ve koruyuculuk yapmaktadır. Bizler tatlı uykularımızı onlara borçluyuz, onların fedakârlıklarına borçluyuz.

Bu karakolumuzdaki askerlerimizden birinin nöbetçi kaldığı bir gün, diğerleri hemen yakındaki köye giderler. Maksatları köylüyle sohbet etmek, onlarla görüşmektir. Nöbetçi askerimiz kısa boylu, ufak tefek bir Mehmet'tir. Bulunduğu yerde ufka bakıp memleketini düşünen nöbetçi, zaman zaman dalıp gitmektedir. Şunun şurasında ne kalmıştır askerliğinin bitmesine, yuvasına dönmesine...

Derken kulağına bir ses gelir, hemen düşmanın gelebileceği istikamete gözlerini çevirir. Uzaklarda, ta karşı tepelerde bir bölük kadar düşman askeri görür. Köye inen arkadaşlarına silâhı ile haber eder. Fakat onlar gelinceye kadar da düşmanın öncü birlikleri karakolu sarar. Yardıma gelen arkadaşlarının geri çekilmesini söylemelerine aldırmaz bile etmez. Olanca gücüyle karşı kor Rus birliğine. Bir anda pek çok kurşuna hedef olur.

Düşman çekilip gittiğinde karakolun yakınında, âdeta kurşundan bir ceset meydana çıkmıştır. Cesur Mehmet'in bütün vücudu kurşunla dolmuştur. Bu yiğit evladımızın cesedi bugün Posof Şehitliği'ndedir; orada, genç arkadaşlarına, kardeşlerine yurt savunması için gözle görülür bir örnek teşkil etmektedir.

Bugün, Sece'nin adı, o Mehmetçiğimizin hatırasına hürmeten Kurşunçavuş olarak değiştirilmiştir. (Sakaoğlu 1976: 249-250)

Bu efsaneyi makine mühendisi Sıtkı Y. Köseoğlu asteğmen olarak görev yaparken adı geçen köyde, Mayıs 1973'te dinlemiştir. S. Y. Köseoğlu Mersin'de 1943'te doğmuştur.

Efsanemiz böyledir. Bizzat yerinde alınan bilgilerle oluşturulmuştur. *Kurşuncavuş* bugün, coğrafi dağılımda köy olarak yer almaktadır. Bu anlatının bir benzerini bulmamız mümkün değildir diyemeyeceğiz, çünkü baş-

ka ülkelerde de benzer anlatıyı sanki kendi ülkelerinde de böyle bir olay yaşanmış gibi anlatmaları, daha doğrusu efsanemizi kendi ülkelerine göre uyarlamaları söz konusu olabilir. Ancak bu tür yozlaşmalarda mutlaka bir belge, bir kanıt aranmalıdır.

Özetlersek, benzerini başka yerlerde göremeyeceğimiz efsanelerimizin ötesinde ülkemizin değişik coğrafyalarında rahatlıkla dinleyip derleyebileceğimiz ve bunun sonucu olarak da âdeta bölgelerarası bir efsane transferi gibi algılanılabilecek derlemelere ayrı bir açıdan yaklaşmalıyız. Yıllardan beri tanıdığı olduğumuz, ‘Bizim efsanemizi kendi bölgelerine bağlı olarak anlatıyorlar.’ tarzındaki haksız ve yersiz ithamları da sonlandırmış olacağız. Böylece bu tür efsanelerimizle yeni bir dal açıyor ve onlar BAŞAT EFSANELER adını veriyoruz.

KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (2018). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bağışkan, Tuncer (1997). “Kıbrıs Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi”, *Halkbilimi (KKTC)*, 10 (46), Ocak-Aralık, 46. Kaynak kişiler: Fetine Ün-bay (87), Mehmet Refik Talan (81). Derleme yerleri sırasıyla Yerişoba ve Lefkoşa’dır.

Sakaoğlu, Saim (1976). *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul: Damla Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1997). “Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya, 181-189.

Sakaoğlu, Saim (2003). *101 Türk Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2017). “Tek Örneği Evliya Çelebi’de Görülen Havada Asılı Kalan Kedi Motifi Üzerine”, *Doğumunun 400. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname’si Toplantısı Bildirileri, İstanbul, 26-30 Eylül 2011*, Ankara, 201-210.

Thompson, Stith (1955-1958). *Motif Index of Folk-Literature*, 6 c., 2. bs. Bloomington-Amerika Birleşik Devletleri.

Türkçe Sözlük (2005/ 10 bs.), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akdeniz Uygarlığı ve Kıbrıs'ta Türk İzleri

Ulvi KESER*

Özet

Kıbrıs esasında Akdeniz'in ortasında bir uçak gemisine benzetilmesinin ötesinde dinler tarihinden mitolojiye farklı disiplinlere ev sahipliği yapan, tarih boyunca çeşitli kavimlerin ve şüphesiz çok farklı gelenek ve hayat biçiminin gelip geçtiği, Afrodit'in Lanetliler Adası olarak da anılan küçük bir adadır. Öte yandan bu adada yaşamış onca farklı topluluğun adaya yüklediği misyon bunların çok daha ötesindedir. Özellikle Arap ve Mısır istilaları sonrasında 15. yüzyılın ardından Osmanlı hâkimiyeti ve Türk nüfusun adaya göç etmeye başlamasıyla adada çok daha farklı demografik özellikler görülmeye başlar. Fiziki ve doğal yapısı çok farklı dağ silsileleri ve mağaraların oluşmasına da neden olan Kıbrıs adasında buna bağlı olarak zengin bir halk kültürü söz konusudur. Bu çalışma kapsamında adanın inanç eksenine ve uygarlık bağlamında özellikle 1571 sonrasında adada Türk izlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Akdeniz, Dağ, Mağara, Osmanlı, Hala Sultan.

* Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, ulvikeser@gau.edu.tr

Abstract

Cyprus, more over than being an aircraft carrier, is an island that hosts a variety of disciplines such as history of the religions, and mythology, a good many tribes, and a variety of different traditions and the customs throughout the history, and is also known as the Cursed Island of Aphrodite. On the other hand, the mission burdened by the communities who have lived on the island is more than all these concepts. Especially subsequent to the Arabic and Egyptian invasions, and after 15th century, Ottoman conquest and the immigration of the Turkish people to the island cause a good many changes in the demographic situation of the island. Due to its physical and natural structure, the island of Cyprus has lots of natural caves and the ranges of mountains as well as a rich folkloric culture. This research will focus on, in particular, the world of beliefs, and especially the Turkish marks subsequent to the Ottoman conquest of the island in 1571.

Keywords: Cyprus, Mediterranean, Mountain, Ottoman, Hala Sultan.

Giriş

Şairlere, yazarlara ilham kaynağı olan bu deniz hakikaten Anadolu'nun güneyinde sıradan bir iç deniz midir? Ayrıca üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'da yaşayan insanlar acaba ne kadar Akdenizlidir? Bazılarının "Gerçek yurt Akdeniz'dir."(Kabaağaçlı 2007:17) yaklaşımına karşılık Cemal Süreya'nın dizelerinde yerini bulduğu üzere "...Fatih gemilerini karadan yürüttü ya... Deniz kaçını bir ulusun çocuklarıyız biz o gün, bu gün... Toprakçıl bir çapadır Denizyolları'nın arması bile." (Süreya 1995:75) dediği insanımız yine aynı ozanın "Uzun saçlı iri memeli kadınlarıyla bir Akdeniz şehri çıkabilir içinden, alıp yaracak olsak yüreğini şimdi bir güvercinin." (Süreya 1995:93 dizelerinin tersine denizle çok da içli dışlı değildir. Oysa tarihle mekân arasındaki bağları bu kadar sık örülmüş (Braudel 1976:15) Akdeniz'den ve onun yarattığı uygarlıktan (Matthews 1998:73) bahsetmek mekânlardan, topraktan, bitki örtüsünden ve şüphesiz hayvanlardan bahsetmek demektir ve "her uygarlık sabit bir mekâna, dolayısıyla da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır." (Narlı 2009:427) Öte yandan "kendi başına bir dünya olan" (Tabak 2010:9) Akdeniz'i klasik anlamda bir deniz olarak algılamak ve dünyanın dört bir yanında edebiyatçılara ilham kaynağı olan Akdeniz'i sadece coğrafi bir bölge olarak kabul etmek doğru mudur? Akdenizlilik Nazım Hikmet'in dizelerindeki şekliyle "Orta Asya'dan gelip Akdeniz'e bir kısrağ başı gibi"(Hikmet 2009: 94) uzanan bu memleketin bizim olması mıdır? Şair Gülsüm Cengiz de kitabına şiir dünyamızın çınarı Fazıl Hüsni Dağlarca'nın son dönemde ortaya çıkan "Akdeniz enginlerde karmaktadır ama ben öyle maviyim ki" diyen Akdeniz şiirinde ve Nazım Hikmet'in "Denize dönmek istiyorum mavi aynasında suların. Boy verip görünmek istiyorum. Denize dönmek istiyorum."(Montoya 2001:108) dizelerine inat "Bir Çiçek Tak Yakana" (Cengiz 2006:74) şiirinde "Denizlerin mavisini doldur getir gözlerine" (Cengiz 2006:74) ve "Akdeniz'in rengi mavi" (Cengiz 2006:114) diyerek sevgisini, umudunu, gelecek düşlerini ve hayallerini, "Yüreğim" şiirinde olduğu üzere "Siz benim sakin olduğuma bakmayın, fırtınalar kopuyor içimde." dediği biteviye devam eden tepkilerini, coşkusunu aktarmaya çalışır okuyucusuna. Mavi böylece Dağlarca'da, Nazım'da ve Cengiz'de sevgi olur, umut olur, hayat

olur, gelecek ve ümit olur sevgiliye, özlenene veya “Al be deniz artık beni.” (Kabağçılı 12994:13) diyen umutsuz Kerimoğlu¹ gibi isyan olur Balıkçı’da.

Akdeniz ve Akdenizlilik Kavramı

Klasik anlamda Akdeniz neresidir, nerede başlar ve nerede biter? Akdeniz sadece sınırlı ve esmer tenli insanların yaşadığı bir coğrafya mıdır yoksa farklı özellikleri de var mıdır? Cevap verilmesi gereken başlıca sorular bunlardır esasında. Akdeniz pek çoklarının yanlış bildiği üzere bir iç deniz midir? O bir deniz değildir, sıradan bir iç deniz hiç değildir. Akdeniz aslında Sardunya, bugün Ege olarak adlandırılan Adalar Denizi, Adriyatik Denizi gibi pek çok farklı denizi içinde barındıran, limanlar, karmakarışık ticari ilişkiler, koloniler, deniz imparatorluklarının bulunduğu ve kesiştiği bir yerdir Matyejeviç 2004:26). Mustafa Kemal Atatürk’ün 26 Ağustos 1922 tarihinde “İlk hedefiniz Akdeniz’dir.” (Aydemir 1999: 488) diyerek işaret ettiği yer Adalar Denizi ile birlikte bugün Anadolu’yu sarmalayan bütün denizleri de kapsar. Akdeniz medeniyettir, uygarlıktır, çağdaşıktır, estetikdir, güzelliştir, Doğu ile Batı’nın, karanlıkla aydınlığın mücadelesinde kırılma noktasıdır, nirengidir, olmazsa olmazdır. Aynı Akdeniz ifadesi 30 Ağustos 1924 tarihinde Atatürk’ün sözleriyle bir kere daha ortaya çıkar ve Atatürk Büyük Zafer’in ikinci yılında “Bugünden sonra İzmir’de Akdeniz’i, Mudanya’da da Marmara Denizi’ni görmek için 7-8 gün kâfi gelmiştir.” (Atatürk 1978: 17) der. Coğrafi olarak İskenderun Körfezi ile Cebelitarık Boğazı arasında kalan, Anadolu ile Balkan Yarımadası arasındaki bölgeyi ifade eden Akdeniz 179.000 km² büyüklüğüyle 3.000 civarında büyük küçüklü adayı kapsayan, Adalar Denizi olarak bilinen Ege Denizi ve Adriyatik Denizi gibi iç denizleri de kapsayan bir bölgedir.

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında ise Akdeniz Mısırlılar, Likyalılar, Frikyalılar, Karyalılar, Hititler, Pamfilyalılar, Kapadokyalılar (Akurgal 1989:XV), Sümerler, Urartular, Akalar, İyonyalılar, Troalılar, Babilliler, Spartalılar ve Atinalılar ile Batı uygarlığının temelidir (Kabağçılı 2007:4), uygarlıktır, çağdaşıktır, estetikdir, güzelliştir. Üç büyük modern dinin Ak-

¹ Kerimoğlu önemli bir karakterdir Halikarnas Balıkçısı için ve Orak Burnu’na Defterdar Burnu veya Kancık İlişimi Burnu ismini veren de odur.

deniz'in güneydoğusundan kaynaklandığı da göz önüne alınırsa (Kabağaçlı 2007:42) Akdeniz ayrıca Doğu ile Batı'nın, karanlıkla aydınlığın mücadelesinde kırılma noktasıdır, nirengidir, olmazsa olmazdır (Braudel 1976:55). Esasında Akdeniz uygarlıkların şafağıdır ve uygarlık ışığıdır, aydınlıktır ve bu ışığın şafağı da Akdeniz'de doğduktan sonra bütün dünyayı aydınlatmaktadır. Troya Savaşı'nı Doğu'ya karşı üstünlük sağlayan tarihsel bir olay olarak kabul eden ve hafızasına bu şekilde yerleştiren Batı karşısında Doğu'nun intikamı ise Dumlupınar'da alınmıştır. Mustafa Kemal "Dumlupınar'da Yunanları yenmekle Troyalıların öcünü aldık." (Eyüboğlu 1977:255) diyerek Akdenizliliğin sınırlarını coğrafi olmaktan öteye taşır. İlginçtir ki Mustafa Kemal'in 9 Eylül 1922 tarihinde ortaya attığı ve pek de bilinmeyen bu yaklaşımından yüzlerce yıl önce Fatih Sultan Mehmet de 1462 yılında Midilli'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından Anadolu'ya geçtiğinde Çanakkale yakınlarında Truva antik kentini dolaşmayı da ihmal etmez ve burada ölümsüz olduğuna inanılan Aşil (Achille) ile diğer komutanların mezarlarını araştırır. Truva antik kentinde dolaşırken başını sallayarak "Allah beni bu şehrin ve halkının müttefiki olarak bu zamana kadar sakladı. Biz bu şehrin düşmanlarına galip geldik ve onların vatanlarını aldık. Burayı Yunanlar, Makedonlar, Teselyalılar ve Moralılar almışlardı. Bunların biz Asyalılara karşı defalarca yaptıkları kötü davranışların intikamını aradan birçok devirler ve yıllar geçmesine rağmen onların torunlarından aldık..." (Afyoncu 2009:103) der. Atatürk'le Fatih'i Truva'da buluşturan ise Akdeniz'dir ve bu kavram yönetileni, pasif olanı, kumanda edileni, sömürüleni, doğuyu, ezileni, hor görülünü, emir alanı, yönetileni temsil eder.

Ayrıca bir dönem "kendi başına bir dünya, yani bir dünya ekonomisi" (Tabak 2010:9) olan Akdeniz büyük dinlerin ve kutsal kitapların güzergâhı, karargâhı olan bir coğrafi nokta, Maşrık'ın Mağrib'e aktarıldığı yer, Batı'dan Doğu'ya (Matvejeviç 2004:26) ve Doğu'dan Batıya açılan ilk pencere, İspanya şiiri, Arapların bilim dünyası, Etrüsk sanatı, Minos çömlekleri, Miken vazoları, Roma Mimarisi, Endülüs'te dans, Yunan estetiği, Anadolu mitolojisi, tarihin ve kültürün şekillendiği Kudüs, İskenderiye, Venedik, Cenova, Marsilya, İzmir hep bu coğrafyanın temel taşlarıdır (Matvejeviç 2004:31). Akdeniz bütün bunların ötesinde Predrag Matvejeviç'in ifade-

siyle Akdeniz evrenselliğe karşı yerellik, Agora'ya karşı labirent, Dyno-issos neşesine karşı Sisyphos kayası, Alethia'ya karşı Enigma, Atina'ya karşı Sparta, Roma'ya karşı barbarlar, Doğu İmparatorluğuna karşı Batı İmparatorluğu, kuzeye karşı güney, Avrupa'ya karşı Afrika, Musa, İsa ve Muhammed'in dinlerinin doğduğu yer, Hristiyanlığa karşı İslam, Katolikliğe karşı Ortodoksluk, İsa'nın öğretilerine karşı Musevi soykırımı olarak da karşımıza çıkar (Matvejeviç 2004:29). Sadece Doğu Akdeniz'de Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Hitit, İran, Minoen, İyonya ve Yunan uygarlıklarının egemen olduğu düşünülecek olursa bölgenin eşsiz bir hazine olduğu, dünyanın hiçbir bölgesinin burayla boy ölçüşemeyeceği de bu noktada kendiliğinden ortaya çıkar. Bu bağlamda evrensellekle yerellik Akdeniz'in tipik karakteridir ve bu durum da bazen Fenikeliler ve Lidyalılar olarak, bazen neredeyse Akdeniz'le özdeşleşmiş Uluç Reis (Kabağaçlı 1980:9) ve Turgut Reis(Kabağaçlı 1980:19) gibi Osmanlı denizcileri, ayrıca Saint Jean şövalyeleri, bazen de sıradan insanlarla harmanlanır.

Akdeniz uygarlığını hemen bütün dünya uygarlıklarının merkezine yerleştiren bir başka özelliği ise dünyanın 7 Harikası olarak bilinen muazzam yapıların hemen hemen tamamına ev sahipliği yapmasıdır. Mısır'da bulunan ve Giza Piramitleri olarak bilinen piramitlerden Keops Piramidi, çorak Mezopotamya topraklarındaki Babil'in Asma Bahçeleri, olimpiyatlara adını veren Olimpia'da Tanrılar Tanrısı Zeus için yapılan 12 metre yüksekliğindeki Zeus Heykeli, 32 metre yüksekliğiyle Güneş Tanrısı Helios'a ithafen bronzdan yapılmış olan Rodos Heykeli, İskenderiye şehri kıyısındaki Faroz adasında yapılan İskenderiye Feneri, Bodrum'da Halikarnas Mozolesi olarak bilinen ve Kral Mausollos için yapılan mozole, Efes'teki Artemis Tapınağı dünyanın 7 harikası olarak bilinmektedir ve bütün bu şaheserlerin tamamı Akdeniz coğrafyasındadır.

Akdeniz'i coğrafi bir bölge olarak tanımlamak sadece bu açıdan bile imkansız görünmektedir. Öte yandan hemen bütün uhrevi dinlerle ilgili olarak inanç dünyasında kendisine yer bulan ve Ashab-ı Kehf olarak da bilinen Yedi Uyuyanlar Efsanesi'nin dünyada görüldüğü yerlerin tamamının Türkiye'de İzmir/Selçuk, Adıyaman/Kâhta, Kahraman Maraş/Elbistan, Mersin/Tarsus, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Girne yakın-

larındaki Çatalköy (Kutlu 2003:71)² bölgesinde Hazreti Ömer Türbesi³, ayrıca halen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırlarında kalan Larnaka'da Tuz Gölü yakınlarındaki Hala Sultan Türbesi'nde ve Mısır'ın Port Said kentinde olmak üzere Akdeniz coğrafyasında bulunduğu da bilinmektedir. Bunlara ilaveten diğer Ashabı Kehf mağaralarının da ikisi Cezayir'de olmak üzere Mısır, Ürdün ve Şam'da bulunması Akdeniz inanç dünyası anlamında da kayda değer bir durumdur. Görüldüğü üzere bütün dünyada toplam on bir adet Yedi Uyuyanlar Mağarası olduğuna inanılmaktadır ve bu mağaraların tamamı Akdeniz havzası içindedir. Mitolojide Olimpos adı verilen tanrıların evinin Yunanistan dışında sadece Anadolu coğrafyasında ve Antalya Beydağları ile Edremit yakınlarında Kaz Dağları'nda olduğu, Romalı Ciceron'un verdiği isimle tarihin babası Herodot'un bir Akdenizli olduğu (Bengi 2007:38) ve Türk edebiyatının en büyük Akdeniz yazarlarından Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın "İçimdeki duvar yıkılıyor." (Kabaağaçlı

² Bu köyün ismini Hz. Ömer komutasında bölgeye gelen askerlerin burada şehit edilmeleri ve kesilen başlarının ibret olsun diye çatalara takılması sonrasında aldığı da ileri sürülür. adasında gerek Türkler gerekse Rumlar tarafından kutsiyetine inanılan, her türlü hastalık, uğursuzluk ve derman bulunamamış sıkıntılara çare olacağına inanılan pek çok yer bulunmaktadır. Kıbrıslı Türklerin Yediler Türbesi dedikleri Girne'ye 5 kilometre mesafedeki Hz. Ömer Türbesi Rumlar tarafından Ayii Phanontes olarak adlandırılır. Kıbrıs'ın güneyindeki Baf'taki Yedi Uyuyanlar Mağarası da Rumlar tarafından Ayios Saranda olarak isimlendirilir. Hazreti Ömer Türbesi'ni ziyaret eden kadınlar burada dertlerine derman olunacağı inancındadırlar ve türbede bulunan 7 mezarın başından bir parça toprağı da dualarını yaptıktan sonra yanlarında götürürler. Yapılan duaların kabul edildiği düşünüldüğü takdirde bu toprak ya geriye getirilir veya en yakın bir caminin bahçesine bırakılır. Bugün Çatalköy'de ve hemen denizin kıyısında Hazreti Ömer Türbesi olarak bilinen yerde bulunan hayali Yedi Uyuyanlar, Yedi Yatırlar veya Yedi Kahraman'a ait mezar bu bağlamda önemli bir adak yeridir. Efsaneye göre Kıbrıs adasını soymaya gelen korsanları kovmak üzere buraya atlarıyla gelen Müslüman Araplar korsanları bölgeden kovduktan sonra gözden kaybolurlar. Kıyıdaki kayalıklar üzerinde nal izleri gördüğünü düşünen köylüler ise bunların Hazreti Ömer'in adamları olduğunu düşünürler. KKTC'deki en önemli ve en yoğun adak yerlerinden birisi de burasıdır. Pek çok adak yerinde olduğu üzere başarılı olmak isteyen öğrenciden evlenemeyen genç kızlara, çocuğı olmayan anne adaylarından çeşitli sorunlar yaşayanlara kadar insanlar burada adaklar yakmaktadırlar. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde burada dua edenler arasında Rumlar da bulunmaktadır.

³ Tarih boyunca Kıbrıs adasında özellikle Kıbrıs Türkleri tarafından kutsallığına inanılan en önemli adak ve dilek merkezi ise halen Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ndeki Larnaka yakınlarında kalmış olan Hala Sultan Tekkesi'dir. Adanın Araplar tarafından 7.-10. yüzyıllar arasında fethi sırasında Hazreti Muhammed'in bir yakını olduğu ileri sürülen Ümmü Haram binti Milhan Hâlid Zeyd Haram Cündeb Âmir en-Neccâriye el-Ensâriye el-Hazrecîye adına 647-649 yılları arasında Larnaka'nın Tuz Gölü bölgesinde inşa edilen tekke bugün de aynı önemini korumakta olan yerler arasındadır.

2007:103) dediği Bodrum’a adını veren Halikarnasos’la aynı havayı soluduğu hatırlanırsa Akdeniz’in yerelle evrenseli kucakladığı da ortaya çıkar. Cevat Şakir’in kültürel ve mitolojik özellikleriyle Yunan ve Latin kültürleri yanında mitolojiyi de Akdeniz uygarlığının bir parçası olarak kabul ettiği, Akdeniz ve çevresindeki bütün uygarlıkların tek bir kıtayı meydana getirdiği ve bu dünyanın vahşi bir dünya değil insan dünyası olduğunu belirttiği bu dünya “insanın ölçüsü bir Akdeniz’dir.” (Kabağaçalı 2007:14)

Bu durum sadece Akdeniz’e özgü bir olgudur ve Akdeniz böylece bütün sınırları aşarak yerelle evrenseli bir araya getirir ve hepsini sarmalar. Böylece Halikarnasos üzerinde bugünün Halikarnas Balıkçısı da kendisini gösterir ve yerelle evrensel bir araya gelir. Öte yandan herhangi bir bölgede ortaya çıkan ve gelişen edebiyatın içinde bulunduğu tabiat şartlarından, etrafındaki her türlü kültürel, sosyal, ekonomik faktörlerden etkilenmemesi ve bunları bir ilham kaynağı olarak değerlendirmemesi beklenemez.

Bu bağlamda insanların doğup büyüdüğü ve yaşadıkları coğrafi bölgenin özelliklerinden etkilenmesi ne kadar kaçınılmaz ve doğalsa insanı anlatan edebiyatın da bunlardan beslenmemesi düşünülemez. Braudel’in “toplumun mekânsal incelenmesi veya toplumun mekân aracılığıyla incelenmesi” fikrine paralel olarak Albert Demangeon ve Lucien Febvre’in “insanları birey olarak ele almaktan vazgeçme” (Braudel 1977:389) düşüncesi insanlık tarihinin insan-mekân kavramıyla irdelenmesi ve coğrafyanın mutlak önemini vurgular (Braudel 1976:428). İnsan-mekân olgusunu eserlerinde betimleyen ve zorunlu cezasının dışında da Bodrum’u kendisine yurt edinen Cevat Şakir de coğrafyanın önemini vurgulayanlar arasındadır. Cevat Şakir’in kültürel ve mitolojik özellikleriyle Yunan ve Latin kültürleri yanında mitolojiyi de Akdeniz uygarlığının bir parçası olarak kabul ettiği, Akdeniz ve çevresindeki bütün uygarlıkların tek bir kıtayı meydana getirdiği ve bu dünyanın vahşi bir dünya değil insan dünyası olduğunu belirttiği dünya “insanın ölçüsü bir Akdeniz’dir.” (Kabağaçalı 2007:19)

Belki de bu noktada Akdeniz’le ilgili en güzel ve yerinde tespit de Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu ve Balıkçı’dan gelir ve onlar Asya, Afrika ve Avrupa’ya kıyı veren coğrafya olarak değerlendirip “Altıncı Kıta” olarak nitelendirdikleri Akdeniz’le ilgili olarak bütün dünyayı kucaklayan betimlemeler yaparlar (Kabağaçalı 2007:17). Gülsüm Cengiz gibi tipik bir Akdeniz şairi olan A. Kadir Bulut’un da uğruna şiirler yazıp “en verimsiz

topraklara ekildiğini bildirdiği ve ekmeklerini elleriyle tavlayan Akdeniz insanlarıyla özdeşleştirdiği” (Bulut 1987:74) Frenk incirlerinin Kıbrıs adasında Babutsa olarak bilindiği, Akdeniz coğrafyası dışında başka bir yerde yetişmediği, üç kutsal kitapta adı geçen Yaban Mersin’inin Akdeniz’in farklı noktalarında Murt/Mirt/Mirth gibi isimler aldığı, bütün uhrevi bakış açıları ve inanç dünyasında kutsal kabul edilen defnenin daphne/dephne olarak bilindiği, aynı şekilde neredeyse bütün Akdeniz’de kutsal olarak bilinen çınar, söğüt ve şair Gülsüm Cengiz’in “yaşlı, yoksul, sabırlı ve eski” (Cengiz 2006:77) olarak nitelendirdiği ve bütün uygarlıkların temelini oluşturan zeytin ağacının kutsal kitaplardan günlük hayata hayatın bütün alanlarında görüldüğü düşünülürse bu coğrafyanın özellikleri kendiliğinden ortaya çıkar.

Örneğin Socrates’ın Atina’da zehir içerek kendisini öldürdüğü yer “megaren” olarak bilinmektedir ve bu kelime Türkçede “mağara” olarak bilinir (Kabağaçalı 1982:73). Bu noktada dünyanın en derin mağarasının Peynirlikönü Mağarası⁴, en geniş mağarasının da Çukurpınar Düdeni olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Her iki mağara da Akdeniz coğrafyasındadır ve halen Türkiye’den KKTC’ye götürülen su projesiyle ilgili olarak suları tutulmaya başlayan Anamur yakınlarındaki Dragon Çayı’nın kaynağına yakın bir noktada ve Toroslardadır. Bu bağlamda hayatın gelişmesinde zaman kadar vazgeçilmez olan mekân hep Akdeniz olarak ortaya çıkar. Hümanizmanın özü, edebiyat, felsefe ve sevgi birliğiyle kaynaşan duygular karşımıza coğrafi olarak son derece geniş bir bölgede İskenderiye’den Anadolu dağlarına, Atina’dan Mısır piramitlerine, Babil’in Asma Bahçeleri’nden İda’ya, Truva’dan Olympos’a uzanan muazzam bir kültürel birikim de söz konusu olur. Akdeniz kültürü böylece dünyanın hiçbir bölgesinde görülmeyen bir etkileşimle sınır tanımadan yereli evresele taşır ve dünyanın en zengin, en yoğun, en şaşılası kültürel birikimini insanlığın hizmetine sunar. Coğrafi olarak son derece kolay bir yaklaşımla Akdeniz’i bir iç deniz olarak görmek yanlıştır ve Balıkçı’nın “dünyadan ayrı bir sükût cenneti” (Kabağaçalı 1969:10) dediği Akdeniz sadece kıyı verdiği ülkelerle sınırlı değil, aksine Avrupa, Asya ve Afrika’ya kıyı veren, Cevat Şakir’in ifadesiyle “Akdeniz’deki kıyıları Avrupa, Asya, Afrika de-

⁴ Peynirlikönü halen 1492 ve Çukurpınar da 1196 metre ile dünya mağaracılık literatürüne girmiş durumdadır.

ğildir, Akdeniz'dir.” (Kabağaçalı 1982:15) ifadesini doğrulayacak şekilde tek başına bir kıta olarak görülmesi gereken, kültürel zenginlikleri ve sahip olduğu uygarlıklar tarihi açısından dünyanın en zengin bölgesi olarak görülmelidir.

Dinleri buluşturan Akdeniz kimi zaman Hristiyan, kimi zaman Müslüman, kimi zaman Yahudi olur ama çokça insan olur, sevgi, barış olur gönüllere. Bazen Apollon, bazen dinmek bilmez öfkesi ve gazabıyla Tanrılar tanrısı Zeus, belki Eros, Poseidon ve Lezbos olur karşımızda. Çokça da Herodot olup ahkam keser tarihle ilgili, Eflatun olup Bin Bir Gece Masalları olarak doldurur dünyamızı. Hipokrat olup deva olur yüreklerimize. Çivi yazısından hiyeroglif, oradan da papirüse atlar. Hatti, Troya, Hitit, Asur, Mısır, Frikya, Likya, Helen, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı ve Anadolu coğrafyasındaki çeşitli uygarlıklardan selam getirir satır aralarında (Akurgal 1989:28). Akdeniz uygarlığın ta kendisidir ve Azra Erhat, Cevat Şakir, Sabahattin Eyüboğlu gibi edebiyatçıların da hep savundukları üzere hepsinin ilham kaynağı da bu bereketli topraklardan çıkan çeşitli uygarlıklar ve insanlıktır. Dalgalarının köpüğünde Zeus'un gazabından kaçıp kurtulmaya çalışan Afrodit'i yaratan ve adı Lanetliler Adası olan Kıbrıs adası da Akdenizliliğin tipik temsilcisi olmuştur tarih boyunca.

Türk edebiyatında Nev Yunanilik akımını ortaya atan ve Fransız edebiyatçı Anatole France'ın eserlerini okumaya başlamasının ardından antik dönem ve özellikle Truva (Troya) (Cömert 1980:64 ve Bayladı 2004:31) ile karşılaşan Yakup Kadri ve aynı dönemde Paris'ten yeni dönmüş olan Yahya Kemal ile başlayan (Sabah 31 Temmuz 2009)⁵ ve Yahya Kemal'in Ah Akdeniz şiirinde “Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi. Mavidir her taraf, üstün gece, altın derya” diyerek özlemle yâd ettiği deniz sevdası ye-

⁵ Bu konuyla ilgili olarak yıllar sonra arkeolog Rüstem Aslan yeni bir sayfa açarak Yakup Kadri'nin "...Coğrafi açıdan, bir kısmıyla da kültürel açıdan antik kültürün mirasçılarıydık. Din, bizim bu mirası almamızı engellemiştir. Kendimize ait bir edebiyat yaratabilmek amacıyla yalnızca Fransızlar için değil, tüm Avrupalılar için ana kaynak olan Eski Yunan'a geri dönmek zorundayız. Bundan dolayı şiir ve ruh anlayışımızı değiştirebilmek için onların bakış açılarını anlamalıyız..." fikrinden yola çıkar ve Akdeniz kültürünün dünya insanlık mirası hakkında antik Yunan düşünürü Sokrates'in "...Biz uygar insanlar bir göletin kenarındaki kurbağalar gibi Akdeniz'in etrafında toplandık..." tespitini Yakup Kadri ve Yahya Kemal'in de kendilerine ilke kabul ettiklerini belirtir. Bu yaklaşım şüphesiz 9 Eylül 1922 sabahı Mustafa Kemal'in Truva yaklaşımıyla da örtüşen bir ifade olacaktır.

rini önce Yunan sanatına ve kültürel altyapısına öykünmeye, daha sonraki süreçte yerini Cevat Şakir Kabaağaçlı, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat gibi edebiyatçıların öncülüğünü yaptığı Mavi Anadoluculuk (Eyüboğlu 1977:11) akımına bırakır.

Akdeniz'i işleyen edebiyatçı işte burada kendisini gösterir ve o bazen "Gün olur alır başımı giderim denizden yeni çıkmış ağların kokusunda. Şu ada senin, bu ada benim yelkovan kuşlarının peşi sıra" (Özkan 2003:276) diyen Orhan Veli, "Benim doğduğum köylerde ceviz ağaçları yoktu. Ben bu yüzden serinliğe hasretim." (Özkan 2003:333) diyen Cahit Külebi, "Yosun kokardı evleri, çarşıları midye kokardı." (İlgaz 2003:35) veya "Biraz da ulusunuz için, halkınız için konuşsanız. Çocuklarımız için, kökleri kuruyup gitmeden" (İlgaz 2003:332) diyen Rıfat İlgaz ve çokça da "Alnımın çizgilerindesin memleketim." (Hikmet 2001:126) diyen Nazım olur dizelerinde. Direnir, tepki gösterir, sahiplenir, öfkelenir, özler, özletir, hüznülenir, duygusallaşır, sahip çıkar, ağlar ve ağlatır okurlarını kendisiyle birlikte. İşte tam da bu noktada bütün bu kültürel zenginlikler son derece uyumlu ve mükemmel bir ahenk içinde yerellikten evrenselliğe geçer ve Akdenizlilik bağlamında neredeyse hiçbir edebi eserde ortaya çıkmayacak bir kültürel yoğunluk yaşanır.

Bu duygu yoğunluğunu ve Akdeniz'in kendine has yerelden evrenselliğe geçen duygu selini ortaya koyan ozanlar arasında Kıbrıs Adasından Yedi Telli şiirinde "ya hele yüce dağlar, engin sular/Göller, içdenizler, okyanuslar/Körfezler, berzahlar, boğazlar/Kaç gece dünyayı bir düş içinde gezdim/Ve ötekilerden kıskandığım sevgimle/Denizler içinde en fazla Akdeniz'i/Ülkeler içinde Anadolu'yu sevdim."(Öznur 2002:245) diyen Osman Türkay, 2011 yılında kaybettiğimiz "Durduk Akdeniz'le, o bilge denizle karşılıklı. Ey zeytinlerin yurdu, ey Akdeniz" (Demirağ 1984:73) diyerek Akdeniz'in yüceliğini ortaya koyan Fikret Demirağ da sayılmalıdır elbet. Bu akım içinde ayrıca Salih Zeki Aktay, Kıbrıs'ta bir süre öğretmenlik yapan Arif Nihat Asya ve "Odam maviyle dolmuş/İçim şıkır şıkır mavi/Akdeniz bende içeri/Kalk diyor durma böyle/Gel arkamdan gel diyor/Gel mavimden içeri" ve "Yeni bir dil öğrendim Akdeniz'de/Mavice" diyen İbrahim Zeki Burdurlu da bulunmalıdır. "Sakız kabakları gibi iner kolların ta beline/ ki bu aklığın uzandıkça incelişidir."(Külebi 2006:264) diyerek Akdeniz coğrafyasına gönderme yapan, ayrıca bütün Anadolu coğrafyasını,

Ege ve medeniyetin beşiği eski Mısır'ı kucaklayan Akdeniz medeniyetine Tek Tanrı Sevi şiirinde IV. Amenofis tarafından güneş tanrısına olan bağlılığına ve kraliçe Nefertiti'ye olan aşkını dile getiren Amenofis ile Cahit Külebi'nin de bu akımdan ve Akdenizlilikten etkilendiği söylenebilir.

Külebi şiirlerinde güçlü Anadolu kadını her zaman bereket ve çalışkanlığı simgeler ve bu durum bu şiirde de Nefertiti aracılığıyla tipik Akdeniz insanı haline dönüşür. En merkezli, güçlü, dirençli ve tuttuğunu koparan hırçın Akdeniz insanı Mısır'dan Ege'ye, Anadolu'dan Olimpos'a aynı özellikleri taşır hep (Öztürk 2005:117). Öte yandan Türk edebiyatında Yahya Kemal'in savunduğu bu yeni akıma en büyük ve bilinen tepki ise Ömer Seyfettin'den gelir ve o "bütün medeniyet, insaniyet, şiir, musiki ve hayatın Akdeniz'den çıktığını" (Kefeli 2001:134) belirterek Bahr-ı Sefid (Akdeniz) edebiyatı yaptığını ifade eden, ayrıca Yunan kültürü ve edebiyatıyla ilgili motifleri eserlerinde kullanan yazarı eleştirerek Yunan edebiyatına gereksiz bir abartıyla önem verildiğini, bunun esasında Türkçülüğe karşı bir hareket olduğunu belirtir. Nev-Yunanilik akımının yerini Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Balıkcı ve Azra Erhat tarafından ön plana çıkartılan Mavi Anadoluçuluk akımına bırakmasının ardından ortaya atılan ise her iki akımın ana ekseninde hümanizmanın bulunmasıdır. Bu hümanizmayı Balıkcı Akdeniz'le özdeşleştirerek "...Akdenizlinin karakteri hayırdan çok evet demeye yatkındır. Evet demek istenir. Evet demek o kadar kolaydır ki! Aksine hayır deyince bir sıkıntı duyulur. Altıncı kıta evet evet ülkesidir..." (Kabaağaçlı 2007:24) diyerek özetler.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ayakları üzerinde durmaya çalıştığı ilk dönemde bir yanda Osmanlılık, bir yanda Türkçülük arasında sıkışıp kalan aydınlar ve özellikle de edebiyatçılar bu anlamda aklın yolunu bütün donanımıyla Anadoluçuluk akımında bulur. Batı değerlerini ve çok kültürlülüğü savunan bu akım çalışmalarını da hümanizma üzerine oturtur. Şüphesiz bu yaklaşım "... milli ve dini şovenizme karşı yeni bir boyut getirir. Türkiye'nin kültürel tarihinde Türklük ve İslamlık dışında öğelerin de bulunduğunu vurgulaması bakımından yararlı olmuştur..." (Belge 1987: 89) Bu yeni yaklaşım şüphesiz Halikarnas Balıkcısı'nın çağdaş ve Batılı düşünce yapısı çerçevesinde onun adalet, dayanışma, özgürlük, hoşgörü ve uzlaşma gibi değerleri ön plana çıkartmasına da yardımcı olacaktır. Eyüboğlu bu yeni akımı ve bakış açısını "...Hitler, Frikyalılar, Yunanlar,

Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar da fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun malı olmuş. Bu memleket bizim olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışarıdan gelmeler çoğunluk olsa bile-ki değil elbette-kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir..." (Eyüboğlu 1977:11) diyerek ifade eder. Esasında bu yaklaşım dilde sadeliği, Türkçenin güzelliklerini ve duruluğunu, batı kaynaklarını kullanabilmeyi ve Batı tarzı bir eğitimden geçmenin güzelliklerini ortaya koymayı ve hiç şüphesiz çağdaşlaşma ve modern düşünce boyutunda bağınazlığa karşı duruşuyla da ön plana çıkar.

Doğu Akdeniz'de son derece stratejik bir pozisyonda bulunan ve bütün tarih boyunca pek çok uygarlık tarafından farklı nedenlerle işgal edilen veya fethedilmeye çalışılan Kıbrıs adası tarihi süreç içerisinde esasında öncelikle hep sorunlarla anılmış, hep sorunlarla gündeme gelmiş bir adadır. Adaya şu veya bu şekilde gelmiş uygarlıkların kültürel değerlerini az ya da çok bu adada bıraktıkları da düşünülürse özellikle sosyal ve kültürel hayatta sorunların da ön plana çıkmaları kaçınılmaz olur. Adanın bu şekilde ünlenmesi veya nam salmasının en önemli sebebi ise Homeros'un Kypris olarak hitap ettiği ve ismi "dalgalardan doğan" anlamına gelen güzeller güzeli Afrodit'in adası, belki de lanetliler adası olarak bilinmesindedir. Bu noktadan hareket edildiğinde dünyada hiçbir ülkede o ülke kadınlarının namus, iffet ve hayatları bir tanrıça nedeniyle Kıbrıs'ta olduğu kadar sorgulanmamış, aşağılanmamış ve belki de tarihte hiçbir toplumun kadınları Kıbrıs'ta olduğu gibi yargılanmamışlardır. Euripides'in bir şiirinde "Aşkın bir adası var ve ben orada olmalıyım. Aşkın bir adası var ve orada beslenen erkekler için hazlar..." (Luke, 1957;15) dediği, Homeros'un yazdığı şiirlerde Kıbrıslı olarak betimlediği (Tatton-Brown, 1997;62-68) Afrodit'in adası dünden bugüne ayrıca sorunlar ve göçler adası da olmuştur. Aşk Tanrıçası Afrodit veya Venüs olarak da bilinen Aşk ve Güzellik Tanrıçası, Şehvet Tanrıçası, Kıbrıs'ın Ev sahibesi, Şehvet Tanrıçası, Kıbrıs'ın Metresi, Denizcilerin Koruyucusu, Bereket Tanrıçası, Tüm Her Şeyin Tanrıçası, Altın Taçlı Tanrıça, Hüznülü Tanrıça, Cennet Tanrıça, Cennet Tanrıça olarak da isimlendirilen bu Fenikeli tanrıçanın bir ismi de Kiprum'dur ve bu durum bakırın Kıbrıs adasına değil tam tersine Kıbrıs'ın bakıra isim ba-

balığı yaptığı gerçeğini ortaya çıkartır. Anadolu mitolojisinde Akdeniz'in köpüklerinden doğduğu ve başına taktığı defne veya zeytin dalından tacıyla Kıbrıs adasının Baf (Kasaba) bölgesine kaçtığı belirtilen Afrodit'in Baf kasabasına yaklaşık 15 kilometre uzaklıktaki tapınağı ve buradaki kayalık Kıbrıs'ta her daim kutsal bir mekân olarak kabul edilmiş ve burada adaklar yakılıp dualar edilmiştir.

Kıbrıs adası Doğu Akdeniz'de tarihi süreç içerisinde her dönem stratejik önemini korumuş ve Mısırlılardan başlayarak bugüne kadar pek çok medeniyet tarafından işgal edilmiş ve farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Adanın bu durumu esasında onun Halikarnas Balıkçısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı başta olmak üzere Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat gibi dünya uygarlık tarihinin aslında Akdeniz'de başladığını ileri süren edebiyatçılar da olduğu üzere Akdeniz uygarlığı bağlamında evrenselliğini göstermesi açısından da son derece ilginç bir durumdur. Öte yandan Yunancada Megaren olarak bilinen kelimenin Türkçede mağara olarak karşılık bulması, tipik bir Akdeniz şairi olan A. Kadir Bulut'un uğruna şiirler yazıp "en verimsiz topraklara ekildiğini bildirdiği ve ekmeleklerini elleriyle tavlamanın Akdeniz insanlarıyla özdeşleştiği" (Bulut, 1997; 94) Frenk incirlerinin Kıbrıs adasında ve adanın her iki tarafında Babutsa olarak bilindiği, ayrıca Atina'daki Olimpos Dağı'nın aynı şekilde Antalya ve Edremit'te Kaz Dağları civarında da bulunduğu inandırıcı Herodot'un evi Akdeniz'in evrenselliği anlamında ilginç örneklerdir. Bu noktadan hareketle ön planda tutulması ve unutulmaması gereken husus ise bölgenin Akdenizlilik ruhunun en üst seviyede yaşatılıyor olmasıdır.

Akdeniz salt bir deniz olarak değil sahip olduğu çok geniş coğrafi bölge ve bu bölge dâhilindeki tarihi, fiziki, coğrafi, siyasi ve ekonomik oluşumlar ve bütün dünya uygarlığını etkileyecek özellikleriyle klasik anlamda bir denizler karmaşası değil tam aksine bizzat tarih yapıcı olarak karşımıza çıkar. Akdeniz'in klasik özelliklerinden birisi olarak hemen fark edilen husus ise düşünülenin aksine dağların ön plana çıkmasıdır ve bu durum ünlü Akdeniz tarihçisi Fransız F. Braudel'ın Akdenizlilik tanımına da gayet güzel uymaktadır. Söz konusu bu özellik Kıbrıs adasıyla Akdeniz bölgesinin Toroslar silsilesinde yaşayan özellikle Toros Yörüklerinin gelenek ve göreneklerinde bir kesişmenin bulunduğunu farklı örneklerle gözler önüne serer. Bu bağlamda özellikle Akdeniz bölgesinde Toros Yörükle-

riyle Kıbrıs adasında gerek Kıbrıslı Türk gerekse Kıbrıslı Rumların inanç dünyalarında hayatın pek çok farklı alanında benzerlikler bulunduğunu görmek mümkündür. Şüphesiz bu durum adada Kıbrıs Türkleriyle Rumların inanç ve özellikle adaklarla ilgili faaliyetlerinde de kendisini gösterir ve dini inanç özellikleri bu noktada göz ardı edilerek aşağıda daha ayrıntılı verileceği üzere karşılıklı kilise veya cami ziyaretleri yapılır.

Kutsal Mekanlar ve Kıbrıs

649 yılından başlayarak erken dönem İslam fetihleri sürecinde başlayan yolculukların ve fetih hareketlerinin ilk durağı olan Kıbrıs adası bu süreçte Hala Sultan, Uhre bin Sabit ve Kırklar Tekkesi'nde yatmakta olan Kırk Şehitler gibi ashab-ı kirama ev sahipliği yapmaktadır. Ardından gelen süreç ise genellikle 1571 yılında adanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildiği süreçtir ve bu sürecin devamında ağırlıklı olarak Lefkoşa ve Mağusa hattında olmak üzere şehit ve şehida mezarlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda başta Tarsus, Afşin, Lice, Selçuk'ta olmak üzere dört farklı noktada Yedi Uyuyanlar veya Ashabı Kehf olarak bilinen mağaraların bir benzerinin de bugün Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ndeki Baf (Kasaba)'ta bulunması, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ise Girne/Çatalköy'de (Kutlu 2003:71)⁶ Hz. Ömer Tekkesi yakınlarında olduğuna inanılması, diğer Ashabı Kehf mağaralarının da ikisi Cezayir'de olmak üzere Mısır, Ürdün ve Şam'da bulunması Akdeniz inanç dünyası anlamında kayda değer bir durumdur. Görüldüğü üzere bütün dünyada toplam on bir adet Yedi Uyuyanlar Mağarası olduğuna inanılmaktadır ve bu mağaraların tamamı Akdeniz havzası içindedir. Kıbrıs adasında gerek Türkler gerekse Rumlar tarafından kutsiyetine inanılan, her türlü hastalık, uğursuzluk ve derman bulunamamış sıkıntılara çare olacağına inanılan pek çok yer bulunmaktadır. Kıbrıslı Türklerin Yediler Türbesi dedikleri Girne'ye 5 kilometre mesafedeki Hazreti Ömer Türbesi Rumlar tarafından Ayii Phanontes olarak adlandırılır. Baf'taki Yedi Uyuyanlar Mağarası da Rumlar tarafından Ayios Saranda olarak isimlendirilir. Hazreti Ömer Türbesi'ni ziyaret eden kadınlar burada dertlerine derman olunacağı inancındadırlar ve tür-

⁶ Bu köyün ismini Hz. Ömer komutasında bölgeye gelen askerlerin burada şehit edilmeleri ve kesilen başlarının ibret olsun diye çatalara takılması sonrasında aldığı da ileri sürülür.

bede bulunan 7 mezarın başından bir parça toprağı da dualarını yaptıktan sonra yanlarında götürürler.

Yapılan duaların kabul edildiğı düşünöldüğü takdirde bu toprak ya geriye getirilir veya en yakın bir caminin bahçesine bırakılır. Bugün Girne'nin Çatalköy isimli köyü civarında ve hemen denizin kıyısında Hazreti Ömer Türbesi olarak bilinen yerde bulunan hayali Yedi Uyuyanlar, Yedi Yatırlar (Sayın, 2002;25) veya Yedi Kahraman'a ait mezar bu bağlamda önemli bir adak yeridir. Efsaneye göre Kıbrıs adasını soymaya gelen korsanları kovmak üzere buraya atlarıyla gelen Müslüman Araplar korsanları bölgeden kovduktan sonra gözden kaybolurlar. Kıyıdaaki kayalıklar üzerinde nal izleri gördüğünü düşünen köylüler ise bunların Hazreti Ömer'in adamları olduğunu düşünürler. KKTC'deki en önemli ve en yoğun adak yerlerinden birisi de burasıdır. Pek çok adak yerinde olduğu üzere başarılı olmak isteyen öğrenciden evlenemeyen genç kızlara, çocuğı olmayan anne adaylarından çeşitli sorunlar yaşayanlara kadar insanlar burada adaklar yakmaktadırlar. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde burada dua edenler arasında Rumlar da bulunmaktadır. Kıbrıslı Türkler bu amaçla genellikle Larnaka'daki Hala Sultan Tekkesi, yağmur duası için de kullanılan Lefkoşa'daki Mevlevi Tekkehanesi', Limasol'daki Piri Dede Tekkesi'ne, Gazi Mağusa'da Kutup Osman Tekkesi'ne, 1571'de adanın fethi sırasında Mağusa'da şehit düşen ve o noktaya adı verilen ve "Başını vermeyen şehit" olarak da adlandırılan Canbulat Bey ve adına yaptırılan müze, Mağusa'da Çanakkale cephesinde İngilizlerin esir alıp adaya getirdiğı ve Cuma namazı için de bu camiye gitmelerine müsaade ettiği savaş esirleri nedeniyle Esirler camii ve buradaki Üç Şehitler Türbesi, Baf'ta Mehmet Bey Ebubekir Camisi'ne, Aşağı Baf'ta da Hacı Mehmet Baba Tekkesi'ne giderlerken, Rumlar genellikle Apostolos Andreas Manastırı'na gider. Adakların yerine gelmesi durumunda ise örneğın yeni doğan çocuklara da adak yakılan yerlerle ilintili olarak Sultan, Derviş veya Dervişe isimleri verilir. Kıbrıslı Türklerin ziyaret ettikleri yerlerden birisi de Lefkoşa'da bulunan Yediler Sokağı'ndaki "Yediler Türbesi" ya da "Yedi Er Türbesi" olarak bilinen ve Lefkoşa'nın fethi sırasında hayatını kaybeden 7 Osmanlı askerinin yattığına inanılan yerdir.

Kırklar Tekkesi

Kıbrıslı Türkler tarafından yağmur duası için adak ve dua yeri olarak kullanılan yerlerden birisi de adanın İslam inancını yaymak amacıyla gelen ashabı kiramdan 40 askerin kabirlerinin bulunduğu bugünkü Ercan Havalimanı yakınlarında bulunan ve 40 şehidin türbesinin olduğuna inanılan Kırklar denilen yerdir. Yakın geçmişimizde Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar tarafından kutsal sayılıp adak amacıyla ziyaret edilen Kırklar Tekkesi, Türkler tarafından “Kırklar” adıyla bilinirken Rumlar tarafından da aynı anlama gelen “Aya Saranda”, “Ayii Sarandi” veya “Ayia Sarandari/Kırk Azizler” ve “Kırk Şehitler” adlarıyla bilinmektedir. Tymboulu⁷ Bazı kaynaklara göre 39 Müslüman ve bir de Allah’ın sevgili ulu Hristiyan olduğu da belirtilen, mezar taşları olmayan sahabe ve bu mekânla ilgili olarak Ortodoks Hristiyanlar, Kırklar makamının kutsal gününün Anadolu’daki Hıdırellez Günü’ne denk düşen ve Anadolu’da olduğu gibi Kıbrıs’ta da hala kutlanan 9 Mart ya da Mart 9’u olduğu inancıyla tekkedeki mezarları o gün ziyaret ederler. İlk defa 1742 yılında Abdulfafur Efendi tarafından mescid inşa edilen (Güleç 2018:41) tekkedeki mezarların Tymboulu Rumlar tarafından ziyaret edildiğini ifade eden Rumlar burada Kıbrıslı Türklerin de vazgeçilmez yemeklerinden olan bulgur köftesiyle ilgili olarak “Bu Azizlerin bayramında genellikle kendilerini hastalıklardan korumak amacıyla bulgurdan yapılan ve içi soğan, et ve maydanoz ile doldurulan bir çeşit köfte yerlerdi ki bu bir Türk yiyeceğidir.” derler.

Ayrıca bir zamanlar mescidin kuzey iç duvarının batısında bulunan bir mezarın Tymbolu Rum kadınlar tarafından ziyaret edildiği ve çocuk doğuramayan Rum kadınların mezarın üzerinde üç kez “cirilenmeleri”⁸ halinde çocuk doğuracaklarına inandıkları da bilinmektedir. Kırklar Türbesi/Tekkesi için söylenenlerden birisi ise girişte ve sağ taraftaki koridorun sonunda duvara saplı olarak bulunan mızrağa dokunularak yapılan dileklerdir. İnanışa göre mızrağın üç defa “Allah” dedikten sonra titremeye başlaması ve mızrağın büyük bir içtenlikle kavranması dileklerin gerçekleşeceği an-

⁷ Tymbo/Timbo bölgenin eski adıdır ve yüksek yer ya da mezar anlamına gelmektedir. İngilizce “tomb” kelimesi de etimolojik olarak bu kelimedenden türemiştir.

⁸ Cirilenmek Kıbrıslı Türkler tarafından “yerde yuvarlanmak, dönmek” anlamında kullanılmaktadır.

lamına gelmektedir. Bu arada 21 Aralık 1963 Rum saldırılarına kadar burada bulunduğu belirtilen bir kılıç ise o günden bu yana kayıp durumdadır.

Lefkoşa Mevlevihanesi

Lala Mustafa Paşa'nın Mevlevi olmasının ötesinde Arap Ahmet Paşa ve Haydar Paşa'nın da Mevlevi muhibi olmaları nedeniyle fethin hemen sonrasında bu mevlevihanein yapılması söz konusu olur. Ayrıca Osmanlı tarafından klasik şenlendirme planlamasıyla adaya ağırlıklı olarak Alanya-Anamur-Silifke-Konya-Karaman-Ermenek-Akşehir-Seydişehir hattından getirilen göçmenlerin de Mevlana kültürü konusuna aşına olmaları da son derece önemlidir. Lefkoşa'yı dış dünyaya bağlayan üç kapıdan⁹ birisi olan Girne Kapısı'ndan girildiğinde sol tarafta kalan Mevlevihane adadaki İslam eserlerinin önemlileri arasındadır. 1593 yılında Arap Ahmet Paşa tarafından yaptırılan Mevlevihane ayrıca bu isimle de bilinirken yaklaşık 150 yıl sonra harap bir hale düştüğünden Ferhat Paşa'nın sağladığı finansal destekle eski temelleri üzerine yeniden yapılır ve bu yüzden de bu sefer Ferhat Paşa Mevlevihanesi olarak adlandırılır. Bir dönem çocuk yuvası olarak da kullanılan Mevlevihane 1961 yılında müze olur ve 1963 senesinde de ziyaret açılır. Mevlevihane yakınlarında Tekke Bahçesi olarak bilinen bahçe de 21 Aralık 1963 Rum saldırılarıyla birlikte sur içinde mahsur kalan ve mezarlıkları dahi bulunmayan Kıbrıslı Türkler tarafından mezarlığa dönüştürüldüğünü ve burada ağırlıklı olarak 1963 şehitlerinin yatmakta olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Burası artık Tekke Bahçesi Şehitliği olarak bilinmektedir.

Şehit ve Şehidalar

Kıbrıs Türkleri ve kadınlar tarafından özellikle bayram, arife ve Cuma günleri ziyaret edilen bir başka yer ise Lefkoşa'da Mücahitler Sitesi'nin bulunduğu yerdeki Şehidalar veya Üç Şehidalar/Üç Şehitler ve Şehidalar ismiyle de bilinen adak yeridir. Lefkoşa'da ayrıca Bandabuliyâ olarak bilinen belediye pazarının hemen arka sokağında kalan ve maalesef neredeyse hiç bilinmeyen ve Anadolu'da Ahilik benzeri bir organizasyonun başı, yani "şeyh-üs-seba" olarak bilinen Tabur İmamı Şeyh Aziz Efendi Türbesi,

⁹ Diğer iki kapı Baf Kapısı ve Mağusa Kapısı olup 21 Aralık 1963 tarihinden bu yana kapalı durumdadır.

Lefkoşa'da Selimiye Camii civarındaki Haydarpaşa bölgesinde bulunan Karababa/Karabuba Türbesi, Tantinin Hamamı yakınlarındaki Kadiri Tekkesi, Lefkoşa Asmaaltı ve Kurt Baba Sokağı'nın kesiştiği noktadaki "Üçler Türbesi" ya da "Kutup Baba Türbesi" olarak da bilinen Kurt Baba Türbesi, Vakıflar İdaresi'nin hemen karşısındaki bir dükkânın vitrininin içindeyken bugün mağaza açılabilmesi için ortadan kaldırılan Akkaş Dede Türbesi, Lefkoşa'da Selimiye Camii'nin hemen arkasında kalan Saçaklı Ev'in yanındaki İsmail çavuş, Moralı bir asker ya da Alaybeyi Mehmet Bey'e ait olduğu rivayet edilen "İttik Dede Türbesi" ya da Yitik Dede Türbesi, Costanza Burcu'ndaki Alemdar Baba Türbesi ve Lefkoşa'da Yediler Sokağı'nda bulunan Yediler Türbesi de şehidalar olarak adak yerleri arasındadır.

Ayrıca tipik Osmanlı mimarisini yansıtan Büyük Han'ın şadırvanı yanında da 3 şehida olmakla beraber bugün maalesef sadece birisi görünür durumdadır. Ayrıca Lefkoşa'da Ankara Sokak'ta bir evin bahçesinde de aynı şekilde bir şehida yatmaktadır. Lefkoşa sur içine girildiğinde bugün Çetinkaya Spor Kulübüne yakın noktada Zahra Türbesi bulunmakta ve burada da Abu Zahra, Mulla Zahra, Zahra Dadı, Zahra Kadın ya da Zehra isimli bir şehida yatmaktadır. Ayrıca bugün izleri maalesef neredeyse silinmekte olan Saray Önü Camii şehidaları, Vakıflar İdaresi bahçesinde bulunan şehit mezarları, Tanzimat Sokağı, adını Ermeni Lokmacı Kırkor'dan alan Lokmacı sınır kapısı, Arap Ahmet Camii, Asmaaltı Elmaslı Hamamı, Barbaros Sokağı'ndaki Tabur İmamı Türbesi, ayrıca 1878'de adanın İngilizlere verildiği gün bayrak çekimi sırasında Sarayönü'nde isyan eden 2 Müslüman'ın defnedildiği yerler ve Lefkoşa Mahkemeler binasının arka duvarında kalanlar, Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Han'ın arkasında kalan Abdi Çavuş Mahallesi'ndeki Abdi Çavuş şehidası, Ahmet İzzet ya da Aydınli Nedim olduğu ileri sürülen İzzet Efendi Sokağı'ndaki şehit mezarı, Lefkoşa Arasta'da bir dükkânın içinde kalan Gönyeli'deki Kaçkaç Dede Türbesi ya da Gaggoz Dede gibi gözlerden ırak şehit mezarları da söz konusudur. Gönyeli'de ayrıca Ahi Revan Türbesi ve 21 Aralık 1963 sonrası Kıbrıslı Türklerin Rum mezaliminden kaçıp yerleştikleri Hamitmandirez (bugünkü Hamitköy)'de bulunan Zeyran dede Türbesi de burada belirtilmelidir.

Öte yandan bu arada özellikle Lefkoşa sur içi bölgesinde başta Osmanlı'da başbakanlık da yapmış Mehmet Kamil Paşa, Antepli İshak Paşa,

Esad Efendi ve Hafız Hasan Adil Efendi'nin mezarlarının da bulunduğu Arap Ahmet Paşa Camii, İplik Pazarı Camii, Lefkoşa Toros Sokak'taki Akkavuk Mescidi, Yeni Camii, Fethiye Turunçlu Camii ve Laleli Sokağı Camii gibi Osmanlı mimarisini yansıtan karakteristik camileri ve özellikle katedralden camiye dönüştürülen Selimiye Camii'nden de bahsetmek gerekir. Tıpkı Selimiye gibi Gazi Mağusa'daki Lala Mustafa Paşa Camii de katedralden camiye çevrilmiş ikinci ibadet yerimizdir.

Lefkoşa dışında Zeytinlik'teki "hayıt ağacı-mezar-kuyu" üçlemesindeki, Girne'de Cemal Gürsel Sokağı ile Namık Kemal Sokağı'nın keşiştiği köşede bulunan Kavaklı Dede mezarlığı, Rum tarafındaki Ömerge Camisi ve Bayraktar Türbesi, Gazi Mağusa'daki Canbulat Türbesi ve yanı başındaki incir ağacı, Larnaka'da Hala Sultan Tekkesi şehidaların bulunduğu yerler olarak en çok mum dikilen, yatır parmaklıklarına, yakınlardaki ağaçlara ve doğrudan türbe duvarlarına çaputlar bağlanarak, fakir fukaraya zeytinli bitta dağıtarak, mum yakarak adaklar adandığı yerlerdir. Şehida mezarlarının veya türbelerinin bu kadar çok rağbet görmesinin sebebi ise buraların adeta birer tedavi merkezi gibi görülmeleri ve mezarlarda yatanların da birer doktor veya psikolog gibi algılanmalarıdır. Burada belirtilmesi gereken husus ise genellikle hastalıkların, kötü ruhların, şanssızlıkların bertaraf edilebilmesi için yapılan adak ziyaretlerinde cami, türbe veya kilise gibi kutsal yerler arasında Rumlar ve Türklerin fark görmemeleri ve cami veya kilisede bu amaçla adak adanması veya dua edilmesinde hiçbir sakınca veya tereddüdün yaşanmamasıdır.

Hala Sultan Türbesi ve Kıbrıs

Tarih boyunca Kıbrıs adasında özellikle Kıbrıs Türkleri tarafından kutsallığına inanılan en önemli adak ve dilek merkezi ise halen Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ndeki Larnaka kasabası yakınlarında kalmış olan Hala Sultan Tekkesi'dir. Adanın Araplar tarafından 7.-10. yüzyıllar arasında fethi sırasında Hazreti Muhammed'in bir yakını olduğu ileri sürülen Ümmü Haram binti Milhan Hâlid Zeyd Haram Cüdebe Âmir en-Neccâriye el-Ensâriye el-Hazrecîye adına 647-649 yılları arasında Larnaka'nın Tuz Gölü bölgesinde inşa edilen tekke bugün de aynı önemini korumakta olan yerler arasındadır. Hazreti Peygamber'in süt teyzesi ve uzaktan akrabası olması nedeniyle Kıbrıs'ta çok sevilen ve saygı gören Ümmü Haram'ın mezarı

özellikle Kıbrıslı Türkler tarafından dini bayramlar ziyaret edilmektedir. Bazı kaynaklarda kız kardeşi Ümmü Süleym'e ait olan Rümeyşa ya da Gumeysa isimleriyle de anılan Ümmü Gülsüm'ün aile kökeni Neccaroğullarına kadar gitmektedir.

İlk Müslüman hemşirelerden olan ve Ubade b. Samid'le olan evliliğinden Muhammed isimli bir de çocuğu bulunan Ümmü Gülsüm 86 yaşında katıldığı ve atının ayağının bir taşa takılması sonucu düşerek hayatını kaybettiği yerde defnedilmiş ve uzun yıllar "İhtiyar Kadının Kabri" ya da "Saliha Kadının Kabri" olarak da bilinmiştir (Güleç 2018:23). Jallal ud Din Us Suyuti bu türbeden History of Caliphs'de "...Hala Sultan bir kaza sonucu öldü ve geleneklere göre Larnaka'nın yaklaşık 4 mil dışındaki büyük tuz gölünün en uzak kıyısına gömüldü. Mezarının üstünde kendi adını taşıyan tekke bulunmaktadır. Burası adanın en çok ziyaret edilen Müslüman mabedidir ve İslam dünyasının da en kutsal yerlerinden birisidir. Yöre denize komşudur ve Müslüman gemileri oradan geçerken ona saygı olarak bayraklarını yarıya indirirler..." (Atun 2005:20) diyerek bahseder. Kıbrıs Türklerinin Kâbe'si olarak kabul edilen bu kutsal mekân aynı zamanda adakların da en yoğun yaşandığı yerler arasındadır. Türbenin etrafına ve içine mum yakılmasından çaput veya bez parçası bağlanmasına, civardaki fakir fukaranın karnının doyurulmasından zeytinli bitta dağıtılmasına ve kurbanlar kesilmesine kadar pek çok farklı şekillerde adakların gerçekleşmesi dilenen bu yerde inanışa göre havada asılı duran dev bir taş bulunmaktadır. İnanışa göre Mekke'den veya Hira Dağı'ndan geldiği belirtilen bu taş hem Hala Sultan'ın mezarını korumakta hem de bütün İslam âleminin koruyuculuğunu yapmaktadır. İskele yakınlarında attan düşerek öldüğüne inanılan Hala Sultan'ın mezarı daha sonra kaybolmaması için bölgede bulunan iki büyük antik sütunun üzerine konur. Havada asılı durduğuna inanılan taş ise mezarın üstündeki gölgelik olarak kullanılan taştır ve altına konan desteğe rağmen insanlar tarafından havada boşlukta asılı durduğuna ve bunun erenlerin gücüne bağlı olduğuna inanılmaktadır.

Hala Sultan Tekkesi'ni çocukluğunda ziyaret edenlerden Çağla Konuloğlu anılarında o anı "...İlk gittiğim gün Hala Sultan'da benim en çok ilgimi çeken kapkara bir bezle örtülmüş küp şeklinde büyük bir şeydi. Görür görmez dikkatle baktım, baktım fakat ne olduğunu bir türlü anlayamadım. Annem onun gökten düşen ve havada durduğu iddia edilen bir taş

olduğunu anlattı. Duyduklarıma inanmadım ve ‘Madem öyle açsınlar da görelim.’ dedim. Annem ‘Örtüyü açmazlarmış çünkü gebe bir kadın taşı gördüğünde çocuğunu düşürmüş. O yüzden o gün, bugün taşı örtülü tutarlar. İnsanlar da sadece etrafında dönerler ve dilek tutarlar...’ dedi.” (Konuloğlu, 133) diyerek aktarır. Aynı şaşkınlığı yaşayanlardan birisi de hemen bütün Kıbrıslı Türk çocukları gibi bu araştırmanın yazarıdır.

Özellikle bayram arifelerinde, dini bayramlarda ve Cuma günleri ziyaret edilen Hala Sultan Tekkesi 2004 sonrası Kıbrıs Türklerinin adak yakmaya devam ettikleri yerler arasındadır. 1963 sonrası Kıbrıs’ta yaşanan çatışma sürecinde EOKA ve Rumlar tarafından tahrip edilen türbe daha sonraki süreçte Birleşmiş Milletler Kalkınma/Geliştirme Programı (United Nations Development Program) kapsamında yeniden düzenlenmiştir. Bu türbeyle ilgili olarak Kıbrıs’ta inanılan bir başka husus ise kutsal olduğu ileri sürülen dev bir yuvarlak taşın türbe içerisinde ve havada asılı olarak durduğu şeklindedir. Burada belirtilmesi gereken husus ise genellikle hastalıkların, kötü ruhların, şanssızlıkların bertaraf edilebilmesi için yapılan adak ziyaretlerinde cami, türbe veya kilise gibi kutsal yerler arasında Rumlar ve Türklerin fark görmemeleri ve cami veya kilisede bu amaçla adak adanması veya dua edilmesinde hiçbir sakınca veya tereddüdün yaşanmamasıdır. Bu taşlailgili olarak Oğuz M. Yorgancıoğlu da “...Söylentilere göre halen desteklerle tutturulan taş eskiden tamamen muallakta duruyor ve görünmez bir eksen etrafında dönüyormuş. Bunu gören gebe bir kadın baygınlık geçirip çocuğunu düşürünce taş bir perde ile örtülmüş ve sonradan da desteklerle hareketsiz hale getirilmiştir...” (Yorgancıoğlu 1980:229) demektedir.

Apostolos Andreas ve Gizemi

Kıbrıs adasında Türklerle Rumların inanç dünyasında ortak adak adama konusunda en bilinen ve hala devam ettirilen bir gelenek ise bugün adanın en kuzey ve en uç noktası olan Zafer Burnu’na yakın Apostolos Andreas Manastırı’nda yaşanır ve Hristiyanlığa ilk inanlardan Aziz Andreas’ın sık sık uğradığı bir yer olduğuna inanılır ve buraya giden gerek Türk gerekse Rum kadınların sağlık sorunlarına çözüm, evlat sahibi olmayanlarla evlenemeyenlerin dertlerine hep birlikte çare aramaları da hep bu yüzdendir. Rumların Apostolos Andreas, Türklerin ise “Hazreti Süley-

man'ın Mucizesi" "Seydül Ahmet Bedevi", "Ahmet Bedevi", "Süleyman Bedevi", "Mührü Süleyman", "Hz. İlyas", "Hz. Ali", "Mustafa" ve "Hacı Aziz" adlı bir İslam/Arap şehidine ait olarak adlandırdıkları manastır özellikle kayaların arasından akan küçük bir suyun bugün bile bütün herkes tarafından kutsal kabul edilmesi nedeniyle her türlü adak ve dileğin yapıldığı yer olarak önemini korumaktadır. Özellikle bu manastır gibi yerlerde yapılan bir başka ilginç olgu ise insanların hangi sorunlarına çare arıyorlarsa onunla ilgili resim, plaka, fotoğraf, kolye gibi eşyaları adak adanan yere bırakmalarıdır.

Bugün söz konusu bu manastırın içinde özellikle Nisan 2004 sonrasında sınırların karşılıklı açılmasıyla birlikte toplumun her kesiminden insanların bıraktıkları bu türden eşyaları görmek mümkündür. Gözleri görmeyenler, kötürüm ve sakat olanlarla çocuğu olmayanlar tarafından manastırın içine bırakılmış çocuk resimleri veya çocuk eşyaları, herhangi bir uzvuyla ilgili sorunu olan insanların kolunun, bacağına metal plaka üzerine yaptırdıkları resimler, evli çiftlerin resimleri yüzlerce örnek arasındadır. Özellikle Rumlar tarafındansa kayalar arasındaki bu kutsal su bidonlara doldurularak götürülmektedir. Tıpkı Hz. Ömer Tekkesi yanındaki kayalıklarda ayak izlerine rastlanılan Ashab-ı Kehf mensupları gibi kayalıklar üzerinde izlerine rastlanılan bir başka dini figür ise Koruçam (Kormacit) köyünde karşımıza çıkar.

Öte yandan 1964 ve 1971 yıllarında Prof. Dr. Osman Turan'ın yayımlanan makalelerinde, hayatını İslam dinine ait yapıları kayıt altına almakla geçiren ve gördüğü yerleri kayıt altına alan seyyah Herevi'nin 1174 yılında Kıbrıs'a geldiğinde bir kabir ve duvarda besmele ve ihlâs sureleri gördüğünü anlatır. Herevi'nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde de bulunan Gezi Notlarının nüshasında da Kıbrıs adasında bir taş üzerinde bir kitabe gördüğünü, bu kitabede ihlâs suresi ve besmeleden sonra "Bu Hicri 29 yılının Ramazan ayında vefat eden Urve Bin Sabit'in kabridir" yazdığını, bu taşın yerinin ise Şark (Doğu) kilisesi duvarı üzerine bina edilmiş olduğundan bahsettiğini ifade eder. Gezi Notları Türk ve Batı kaynakları tarafından kabul gören ve başvurulanan Herevi'nin, bu notlarda Kıbrıs'ta ziyaret ettiği Hala Sultan'dan da bahseder. Notlarda bahsedilen Şark kilisesinin adanın en doğusunda bulunan ve en eski kilise olan Apostolos Andreas olduğunu, ancak bunun suyun yanında bulunan küçük bir şapeldir ve bugün-

kü bina daha sonra yapılmıştır. Rum araştırmacıların Apostolos Andreas Manastırı'nın 15-19. yüzyıllar arasında yapıldığını savunmalarına rağmen Colin Thubron'un "Journey In Cyprus" kitabında 1191 yılında Apostolos Andreas'ın tamir edildiğinden bahseder (Thubron 1986: 124). Demek ki 12. yüzyıl sonunda da bu bina oradadır ve Herevi de 1174'de adaya geldiğinde bunu görmüştür ve manastır 1191'de tamir edilmiştir. Üstelik Rum kaynakları hem Rumlar hem de Müslümanların burayı ziyaret ettiğinden bahsediyor.

Apostolos Andreas Manastırının alt tarafında yer alan ilk kilisenin olduğu yerden çıkan ve Kıbrıslı Türkler ile Rumlar tarafından kutsal olduğuna inanılan ve aziz Apostolos Andreas'ın kerameti olduğu iddia edilen kutsal suyun sahabe Urve Bin Sabit 'in savaşırken Müslüman askerlerin susamasından dolayı asasını yere vurduğunu ve buradan su çıkararak Müslüman askerlerin su ihtiyacının karşılandığı belirtilir. Manastır'da sahabe mezarının olduğunu bizzat gözleriyle gördüğünü iddia eden Zehra Billur isimli vatandaş ise 1950'li yıllarda bir okul gezisi için Karpaz'a gittiklerini burada da manastıra ziyarette bulduklarını anlatıyor. Ziyaret esnasında 11-12 yaşlarında olduğunu belirten Billur, "Çocukluk icabı muziplik olsun diye papazın günah çıkardığı kapalı alana girmiştım. O bölüme girince bir mazgal gördüm, duvarda bir pencere vardı. Pencereden aşağıya baktığımda içeride bir türbe gördüm, Papaz beni orada görünce dışarı çıkardı." (Akçam 2017:75) der. Olayın ardından yaklaşık olarak on yıl sonra tekrar manastıra gittiğini belirten Zehra Billur daha sonra "Eşimin adağı vardı adak için manastıra gelmiştik. Küçüklüğümde gördüğüm mazgaldan tekrar bakmak istedim. Papazın günah çıkardığı yere gittiğimde o pencereyi tamamen bir duvarla kapattıklarını gördüm, papaz odasına girdiğim için yine bana kızdı." diyecektir.

Ashab-ı kiramın ilk öncülerinden olan Urve bin Sabit'in maalesef bugün ortadan kaldırılan mezarı üzerine inşa edilen söz konusu bu manastır bugün özellikle Ortodoks Rumlar tarafından kutsal hac yeri olarak değerlendirilirken İslam inancının yayılması için 600'lü yıllarda başlatılan ve neredeyse hemen hepsi aynı döneme tarihlenen Hala Sultan, Kırk Şehitler ve Urve bin Sabit'in Kıbrıs adasında hayatlarını kaybetmesi ise acıdır ki gereken ilgi ve hassasiyeti görememiştir. Kıbrıslı arkeolog ve araştırmacı Tuncer Bağışkan da konuyla ilgili olarak şunları söyleyecektir (Akçam 2017:75);

“Bilgisine başvurduğumuz kaynak kişiler, Apostolos Andreas Manastırı'nın doğusundaki adak yerinde Seydul (Ahmet) Bedevi, Mührü Süleyman, Süleyman Bedevi, H.z. İlyas, H. z. Ali, Mustafa veya Hacı Aziz İslam ya da Türk şehidinin gömülü olduğuna inanıldığını söylemişlerdir. Söylendiğine göre burada yatan şehidal, adak yerinin yapılması için Kıbrıslı Türkler ile Rumların rüyalarına girermiş. Ancak buraya önce Rumlar sahip çıkmışlar. Kiliseyi yaptırıp adını da Apostolos Andreas adını vermişler Adak yerinin Hacı Aziz adlı şehide ait olduğuna inanıldığını söyleyen kaynak kişi, Hacı Aziz'in Arap akınlarında Kıbrıs'a çıkartma yapan birliğin komutanı olduğu, oklanarak şehit edildiği ve elbiseleriyle buraya gömüldüğü bilgilerini vermiştir. Adak yerinin (ya da mezarın) Hz. İlyas'a ait olduğunu savunan kaynak kişi ise ikondaki Apostolos Andreas'ın ellerinin kınalı olmasından dolayı bu kişinin bir Hristiyan değil de bir Müslüman olduğuna inanıldığını ve bu bilgileri de yaklaşık 50 yıl kadar önce Selimiye Camisinin imamı Mustafa Beyden duyduğunu söylemiştir.”

Öte yandan bugün pek çok Kıbrıs Türk ve Rum masalında (İslamoğlu 2012: 127) olduğu üzere Yeniboğaziçi köyünde anlatılan “Kerem ile Aslı” ve “Tahir ile Zühre” masallarında, ayrıca Kıbrıs'a özgü Cemal Mida Destanı, Kaçak Ali Destanı, Hasan Bulliler Destanı, Arap Halid Destanı'nda da çeşitli dağ figürleri söz konusudur (Bozkirut 2006:141). Aynı figürler Kıbrıs'ta özellikle “Goncoloz” hikâyelerinde de bol miktarda kullanılmaktadır. KKTC'nin hemen her yerinde olduğu üzere Serdarlı köyünde de insanlar yaşadıkları dağlara Goca Belen, Goca Daş, Goca Daşın Üstü, AraplarDamı, Halid'in Tepe, Gundura gibi çeşitli isimler vermiştir (Ahmetoğlu 2003:18). Bunların yanında Büyükkonuk ile Küçükkonuk arasında ve Zafer Burnu yönünde uzanan hattaki tepenin hemen üzerinde bulunan çok büyük bir kaya ve bu kayanın üzerine oturduğu nispeten daha küçük iki kaya aradaki açıklık nedeniyle rüzgarla yankı yaptığından “Çan Tepesi” olarak adlandırılır. (http://seslife.com/?_Args=_DymnSel,531,Odesis-Mc,ALP,TYPE_01&qq=530);

“...Köyün üzerine kurulu olduğu mezarlardan biriyle ilgili bir söylence günümüze kadar gelmiştir. Ancak bu söylence salt bu köye has olmayıp, Kıbrıs genelinde süt, sütlü ya da meme anlamın gelen kiliselerin yanı sıra Galusa, Galaktini ve Galatusa adlarıyla bilinen mağaralar için de geçerlidir. Bugüne kadar aynı söylenceye konu olan bu mağaralardan

Altınova (Aynakofo) köyündeki Banaya Galaktini Mağarası, Esenköy civarındaki Galahdini Mağarası, Omodoz ile Aynikola arasındaki Gaminurga Mağarası ve Kormacit köyü yanındaki Galusa Mağarası saptanabilmiştir. Ziyamet (Leonarisso) 'in batısında da böyle bir mağaranın bulunduğu söylenmektedir. Yakın geçmişimizde sütü kesilen anneler bu mağaralara adak adarlar, ziyaret ederler ve orada bulunan sulardan içerlerdi. Böyle yapmaları halinde sütlerinin geleceğine inanılırdı. Detayları benzemese de bu efsanenin bir varyantı Erzurum İspir 'de de saptanmıştır...

Rivayete göre Osmanlı döneminde asayişin sağlanması için kırsal bölgelerdeki yerleşim birimleri askeri birlikler tarafından devriye esasına göre denetlenmiş. Bu birliklerin başında da onlara rehberlik yapmanın yanı sıra onlara keman çalıp şarkı söyleyen bir kişi de bulunmuş. Askeri devriye birliklerinin köylerden geçeceği haberinin alınması üzerine, onlardan korkan kadınlar, çocuklarını alarak mağaralara saklanırlar, köy erkekleri de yol kenarlarına dizilip geçen askerlere tezahürat yaparlarmış. Söylenceye göre 1821 yılında Küçük Mehmet 'e bağlı bir askerleri birliğin Büyükkonuk 'tan geçeceği haberinin öğrenilmesi üzerine köyde yaşayan Türkler köydeki Rum kadınlarıyla çocuklarını bu mağaraya saklamışlar. Bir süre sonra askeri birlik köye ulaşmış. Birliğin önünde giden kemanecinin mağaranın önünden geçtiği bir sırada oradan gelen bir çocuk ağlaması duymuş. Arkadan gelen askerlerin de bunu duymaları halinde onlara zarar verecekleri düşüncesiyle çocuğun annesini uyarmak istemiş. Hemen kemana eşliğinde Rumca olarak 'Blikse mana do bethin ce na liğdosis dis zoin./Anne çocuğunu boğ ki hayatını kurtarasın.' sözlerini şarkılaştırarak yüksek sesle söylemeye başlamış. Şarkıyı duyan kadın (veya kadının annesi) yerde ağlayan çocuğunun boğazını sıkmaya başlamış; ancak bu acıklı duruma dayanamayan Tanrı onları orada taşlaştırmış. Böylece askeri birlik mağaranın önünden geçip gitmiş. Köyün büyük bir kısmını içine alan bu mağaranın Ay. Yorgi Kilisesi 'nden başlayıp köyün kuzeyine kadar devam ettiği ve giriş kapısının zeytin yağı fabrikasının önündeki dut ağacının dibinde kapalı durumda olduğu söylenmektedir..."

Taş efsanelerinden birisi de Karakız Türbesi ile ilgili olanıdır ve Lapta bölgesinde yaşandığı ileri sürülmektedir (Erdim 2010:91);

"...Lapta Yavuzlar Lisesi 'nin yanında Karakız Türbesi vardı. Şimdi kapattılar. Halil dedem Karakız 'ı bir defa görmüş. Nenem doğum yapacak-

miş. Babam ebeye giderken Karakız karşısına çıkmış. Başında beyaz yemenisi varmış. Dedem kendisini tutmak için elini uzatınca kaçmış. Karakız erkek düşmanıymış. Türbesine mum yakmayan kadınların kocasına fenalık yaparmış. Nitekim o mahallede erkek kalmadı. Asaf, oğlu Ahmet, Mehmet Zihni hepsi öldüler. Dedem de mide kanaması geçirdi. Camide kan kustu. Ertesi hafta nenem bulgur pilavı, börülce yaptı. Bol karabiberle dedem bunları yedi. Genç yaşta öldü...”

Ayrıca Çıralıköy’de anlatılan ve Kuçube (Küçük Bey) denilen kişinin taşı yontarak fes yapması ve 80 okkalık bu fesi yıllarca giymesiyle ilgili hikaye, Girne’nin hemen üzerinde Beylerbeyi (Bellapais)’nde bulunan Aşk Tapınağı denilen manastırda yapılan bir törende herkesin taşlaşmasıyla ilgili anlatılan Gavur Kayaların Gözyaşı hikayesi, Girne’de İnkayaları denilen yerde yaşanan Püsküllü isimli devin hikayesi, Öte yandan Değirmenlik köyüne adını veren değirmen taşını anlatan Gümüş Taş Efsanesi, Anadolu’dan yüzerek gelen camızlar hikayesi, Baf’ın Akarsu köyünde yaşandığı ileri sürülen yedi yılda bir açılan mağara efsanesi, ayrıca aynı bölgede Lemba-Akarsu arasındaki Abi Deresi üzerinde bulunan iki kemerli taş köprüyle ilgili efsane de bugüne kadar gelen söylenceler arasındadır.

Mağaralar ve Çanakkale Esirler Mağarası

Kıbrıs’ta ayrıca Yedi Mağaranın Yedi Çobanı, Baf’ın Akarsu köyü yakınlarındaki Şinya (Meşe) tepesi üzerindeki mağarayla ilgili efsane, Yedi Yılda Bir Açılan Mağara, Baf’taki Aşk Azizi Mağarası ve hikayesi de belirtilmelidir. Maden Tetkik Arama Kurumu ile KKTC Jeoloji Dairesi’nin işbirliği sonrasında yapılan çalışmalarda Girne Boğazı batısında 33, Girne- Geçitkale arasında 40 ve Doğu Karpaz yarımadasında 12 olmak üzere 85 mağara bulunmuştur. Bu mağaralar arasında Zindan Mağarası en derin (- 45 metre), en soğuğu Dumanlı Mağara (+12), en sıcak Sıcak Mağara (+20)’dir. Ayrıca Sıcak, Kartalkaya, Dumanlı, İncirli, Kumyalı-I, Kumyalı-II, Avtepe ve Kastro yeraltı şehri (Bağışkan 2014:19) turizm amaçlı kullanılırken, Sahil Kilise, Zindan, Köpek Çiftliği-II, Davar Kesilen, İmanın Kirişi, Tepesi Delik, İninkaya-I, Esirler, Çingirdaklı, Direkli, Kumyalı-I, Kumyalı-II, Kumyalı-III, Kumyalı-IV ve Kastro tarihi süreçte sığınak ve askeri amaçlı olarak kullanılmışlardır. Son olarak bulunan ve içinden antik döneme ait kalıntılar ve 4 de iskelet çıkan son mağara ise Girne’de Dome

Otel önünde yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilmiştir (Yorgancıoğlu 2000:353). Kalkanlı'daki Çoban Mağarası, Bağlıköy Yarasa Mağarası, Turunçlu'da Direkli Mağara ve Beygirli Mağara, Adanalı Hacı Veli'nin ilk defa görüp çok beğendiği ve ilk gecesini köydeki bir mağarada geçirdiği Yeniceköy, yanında Göçeri (Bilelye) köyünde ise Lüzinyanlar döneminden kalma Kral Kızının Mağarası bulunmaktadır. Öte yandan adada çok daha fazla mağara bulunmaktadır. Örneğin Akdoğan köyünün hemen batısında kahin bir kadına adak olarak sunulan küçük heykelciklerin bulunduğu bir mağara söz konusudur (EU 2013:21). Dilekkaya (Aya)'da ise özellikle Gız Mustafa/Goca Mustafa'nın insan üstü gücüne yönelik dilden dile dolaşan söylenceler yanında Gız Mağarası olarak da bilinen bir mağara söz konusudur (Karaokçu 2013:172). Bugün bu araştırmanın yazarının da dahil olduğu mağaracılar grubu tarafından Kıbrıs'ta sadece Beşparmak Dağlarında 375 mağara tespit edilmiştir. Bunlara mağaraların bolca görüldüğü özellikle Karpaz Burnu civarı ile Akdeniz köyü de eklendiğinde Mesarya Ovası da dahil olmak üzere ilk etapta muhtemelen 1.000'in üzerinde mağara literatüre geçirilmiş olacaktır. Burada bahsedilmesi gereken bir başka mağara ise Lapta'da bulunmaktadır (Erdim 2010:91);

“...(Lapta'da) huzurevinin olduğu yerde bir mağara vardı. İçinden sular akardı. O sudan kaplarımızı doldururduk. Annem bize bu mağarada Hazreti Ömer'in devesinin düşmanlar tarafından öldürüldüğünü ve kendisinin de yaya olarak Çatalköy'e kadar gittiğini ve orada arkadaşlarıyla birlikte şehit edildiğini anlatırdı. Bu mağaradan akan suların Hazreti Ömer'in devesinin memesinden akan süt olduğunu söylerdi...”

Bu bölgede ismini Genç Osman, Narçioğlu Mahmutoğlu veya Kasapoğlu denilen kişiden ismini alan Kasapoğlu (Dumanlı) Mağarası, Kargaduzu Tepesi üstündeki Narçioğlu Mağarası, Halid Arap Mağarası, Delikli Kaya Mağarası, Koca Hüseyin'in Mağarası, ayrıca Ergenekon köyü yakınlıklarında bulunan ve İngilizler tarafından Çanakkale cephesinden getirilen Türk savaş esirlerinin tutulduğu Esirler Mağarası bulunmaktadır. Öte yandan söz konusu köyün hemen 1 kilometre kadar kuzeydoğusunda ve yol kenarında bulunan bir mağara veya oyuk ise bu kaçak esirler için sığınak olacaktır ve bazı köylüler bu esirlere yardım ederken birilerinin ihbarının ardından esirler yakalanırlar. Kamptan kaçmalarına yardım eden ve onları bu bölgeye yönlendiren Kıbrıs Türkleri sayesinde Kalavaç, Görneç ve

Ergenekon üçgenine gelen Türk savaş esirlerinin burada saklanmaları ve Anadolu'ya geçmeleri de adanın diğer bölgeleriyle mukayese edildiğinde çok daha kolay olacaktır. Tamamı Kıbrıs Türk'ü olan Kalavaç nüfusu bu esirler için bu bağlamda bulunmaz bir nimet olmuştur (Meraklı 12 Aralık 2013);

“... Esirler Mağusa'daki esir kampından kaçtıktan sonra bu bölgeye gelirler ve saklanmaya başlarlar. Etrafta fesli ve Türkçe konuşan insanlar görmeye başlayınca da ortaya çıkarlar. Bölgede yaşayan köylülerimiz bu esirlere çok yardımcı olmuşlardır. Ergenekon köyünün tepelerinde bulunan Esiller Mahrası uzun zaman bu Türk esirlere sığınak olmuştur...”

Küçük bir girişi olan mağaranın içine girilince çok geniş ve rahat bir alanla karşılaşılır. Bu mağara bölgede “Esirler Mağarası” olarak bilinmektedir. Söz konusu mağara bölgede “Esrarlı Mağara” olarak da adlandırılan mağaradır. Arazide o kadar güzel kendini gizlemiştir ki aynı mağaraya daha önce gitmiş olan bir kişi bile birkaç yıl sonra gittiğinde mağarayı bulamamaktadır. Bu mağarayla ilgili hikâye bugün bile özellikle bu bölgede yaşayan insanlar tarafından dilden dile anlatılmaktadır. Bugüne kadar bir efsane veya halk hikâyesi olmaktan öteye geçemeyen bu olaylar İngilizlerin bu mağarada saklanan ve köylülerden yardım ve destek gören esirlerle ilgili kararı ve Hacı Mehmet Ali'yle ilgili 2 senelik hapis cezası göz önüne alınınca artık bir halk hikâyesi olmaktan çıkıp gerçeklere dönüşür. Kaçarak Mesarya ovasını geçen ve Beşparmak Dağları eteklerine kadar gelen Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık edenler ise Ergenekon köyünde yaşayan Kıbrıs Türkleridir.

“Hırsız Işığı” adı verilen kesik kesik ancak çok hızlı çalınan bir ıslık yardımıyla haberleşen ve karşılıklı parola alıp veren kaçak Türk esirler böylece güvenliklerini de sağlamış olurlar. Özellikle 1917-1922 sürecinde İngiliz esaretinden ve kampta yaşadıkları zorluk ve zulümden kaçmayı başaran esirler bölgeye geldiklerinde onları karşılayan, sıcak yemek veren ve karınlarını doyuran da aynı insanlardır (Haskan 22 Aralık 2013). İlginç olan bir nokta ise bu mağaranın 1974 Kıbrıs Barış Harekati sırasında bölgenin savunması sırasında civar köylerin de buraya gelmesi ve teslim olma tartışmalarının yaşandığı bir süreçte yıllarca Türk Mukavemet Teşkilatı bünyesinde de görev alan muhtar Mehmet Salih Büyüksoy ve Nazım Erden gibi Ergenekon köylü erkeklerin bu mağaraya gelmeleri ve burada bir

müddet saklanmalarıdır (Büyüksoy ve Erden 22 Aralık 2013).¹⁰ Özellikle Kalavaç-Görneç-Ergenekon hattında ve Beşparmak Dağları silsilesinin bu bölgesinde çok sayıda mağara, oyuk ve saklanmaya elverişli yer bulunması da esirlerin işini kolaylaştıracak, köylülerin de yardımlarını daha kolay ve güvenle ulaştıracak avantajlar arasındadır (Keser 2000:125). Örneğin Ergenekon köyü sırtlarında ve Esirler Mağarası'na yakın bir noktada Kıbrıs Türk efsane dünyasının bir diğer kahramanı Arap Halit'in de saklandığı bir mağara bulunmaktadır Nacakcı ve Haskan 22 Aralık 2013). Bu mağaranın hemen ilerisinde ise Topaktaş denilen bir başka yer daha söz konusudur. Arap Halit olarak bilinen bu şahıs Halit Mehmet Aziz'dir ve Lefkoşa Sarayönü'nde kebabçılık yapmaktadır. Kabadayı kişiliğiyle bilinmektedir ve Gülsüm isimli bir kadınla da gönül ilişkisi vardır.

Nedendir bilinmez Gülsüm daha sonraları Arap Halit'e yüz vermez olur ve bunun cezasını da 1923 yılı Eylül ayında hayatıyla öder. Arap Halit sevdiği kadını öldürmüş, kız kardeşi Zehra'yı da yaralamıştır. Lakin bu arada kendisi de ayağından yaralanmış ve Lefkoşa sur içinde saklanamayacağından Ergenekon'a gelmiştir. Bugün kendi adıyla anılan o oyukun içinde aylarca saklanmış, köylüleri tarafından korunup kullanmış fakat ayağının kötüleşmesi nedeniyle teslim olmak zorunda kalmıştır. Öldürdüğü kadının kanını ise 28 yaşında ve Kasım 1923 tarihinde asılarak verecektir. Daha sonraki süreçte İngiliz askerleri tarafından yakalanan bazı esirler de dahil olmak üzere zorlu kış şartlarında ve Kıbrıs adasına kar yağdığı dönemlerde binbir güçlükle bölgeye gelebilen ve açlıktan bitap düşmüş insanlara yardım edenlerden birisi Nacakcı Hüseyin isimli bir başka Ergenekon köylü Kıbrıs Türk'ü olacaktır. Bu arada Gazi Mağusa'nın Akdoğan köyüyle Yiğitler köyü arasındaki 2 kilometrelik yolun hemen üzerindeki bir tepenin güneyinde bulunan arkaik dönemden kalma mağarada yapılan kazılarda adak heykelcikleri bulunmuştur.

Bu mağaranın o dönemde yaşayan Kıbrıslı bir kadın falcı için kutsal kabul edildiği belirtilmektedir. "Devin Mağarası (Akıncılar), Dev Yarıkları

¹⁰ Aynı şekilde 1933 Ergenekon doğumlu Nazım Erden de bu mağarada saklananlar arasındadır ve o günlerde yaşadıklarını "...Silahları bırakarak teslim olmamız istendiğinde Rumlar bizi tanyıyorlardı ve bizi mimlemişlerdi. Dolayısıyla Esirler Mağarası'na gidip kalmaya başladığımızda teslim olursak bizi öldürecekler, inip savaşırsak da öleceğiz, çocuklarımız, ailelerimiz de köyde kaldı diyerek yanına bir piyade (silahı) ve 300 mermi alıp tekrar köye döndüm..." diyerek aktarır.

(Akıncılar), Selçuk Mağarası (Yeniceköy), Beşparmak Mağarası (Beşparmak bölgesi), Ağlayan Mağara (Beşparmak bölgesi), Cızı Garısı Mağarası (Beşparmak bölgesi); Kaçaklar Mağarası (Veran Kilise bölgesi), Buharlı Mağara (Veran Kilise bölgesi), Sivritepe Gaveci Hasan Mağarası (Veran Kilise bölgesi), Saray Mağarası (Kalavaç), Alafli Mağara (Kalavaç), Deve Mağarası (Görneç bölgesi), Mağusa Kapısı Mağarası (Görneç bölgesi), Yareseli Mağara (Görneç bölgesi), Şeytanın İni Mağarası (Görneç bölgesi), EOKACI Mağarası (Görneç bölgesi), Gölcük Dumanlı Mağara (Erge-
nekon bölgesi), Gartal Suyu Mağarası (Mallıdağ), Gara Mağara (Çınarlı), Yarasalı Mağara (Altınova), Beygirli Mağara/Direkli Mağara, Altınova Mağaraları; Sıcak Mağara (Ağırdağ) da belirtilmesi gereken diğer mağaralar arasındadır.

SONUÇ

Kıbrıs adası İslam inancının egemen olmaya başladığı ilk dönemden itibaren bundan etkilenmiş, daha 600'lü yıllarda İslam'la tanışan coğrafyalar arasına girmiş ve İslam'ın bu coğrafyadaki ilk şehitleri olan Uhre Bin Sabit, Ümmü Gülsüm/Hala Sultan yanında Kırk Şehitler olarak ashab-ı kirama da ebedi istirahat ahlarında ev sahipliği yapmıştır. Daha sonraki süreçte ve özellikle 1571 sonrasında da adada Osmanlı egemenliği söz konusu olunca bunun yansımaları mimariden sanata, yaşayıştan inanç dünyasına kadar kendisini fazlasıyla göstermiştir. Şüphesiz burada İslam'ın engin hoşgörüsünün başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere adada yaşayan herkese yansıtıldığını da belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda ada daha sonraki dönemlerde de Kıbrıslı Türkler için meşruiyet ve mevcudiyet mücadelesi verdikleri, can, mal ve en önemlisi de namus güvenliklerini sağlamak için canlarını feda ettikleri bir coğrafya olmuştur. Dünden bugüne stratejik önemini artırarak devam ettiren adada Kıbrıslı Türkler kimliklerini bozmadan ve dününü unutmadan yaşamaya devam etmiş, dününe sahip çıkmayı yaşadığı bütün badireler, sıkıntılar ve çetin mücadelelere rağmen bilmiştir.

KAYNAKÇA

A- Basılı Kaynaklar

Afyoncu, Erhan, (2009). *Truva'nın İntikamı*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

Ahmetoğlu, Müge, (2003). "Serdarlı'da Çobanlık", (Yayına Hazırlayanlar Adnan Akgün ve Fedora Arnaut), *Meslekler ve Törenler; Kıbrıs Türk Kültürü Çalışmaları II*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2003, s. 11-18.

Akçam Zeki ve Ayşegül Akçam, (2017) "Kıbrıs Apostolos Andreas Manastırı'ndaki Sahabe Urve bin Sabit ve Mezarının Sistematik Bir Şekilde Yok Edilmesi", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2017, Sayı 1, s. 75-104.

Akurgal, Ekrem,(1989). *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, Net Turistik Yayınları.

Akurgal, Ekrem, (1978). *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yay., 1978, İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal, (978). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atun, Ata (2005), *Milat Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*, Cilt I, Gazi Mağusa, Samtay Vakfı Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya, (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal 1919–1922* Cilt II, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Bağışkan, Tuncer (2014). "Kaleburnu Köyüne Bir Yolculuk", *Adres Kıbrıs*, Yıl 3, Sayı 150, 16-22 Mart 2014, s. 12-19.

Bayladı, Derman, (2004) *Efsaneler Dünyasında Anadolu*, İstanbul, Say Yayınları.

Belge, Murat, (1987). "Mavi Anadolu Hümanizmi", *Gergedan*, Sayı 7, Eylül 1987, s. 89-93. Bengi, Yiğit Değer (Yunancadan çeviren), (2007) *Herodotos, Tarih (Historiai)*.

Braudel, Fernand, (1976) *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, İstanbul, Eren Yayınları
Bulut, Abdülkadir, (1987) *Ülkemin Şiir Atlası*, İstanbul, Can Yayınları.

Cengiz, Gülsüm, (2006) *Akdeniz'in Rengi Mavi*, İstanbul, Evrensel Basım Yayın.

Cömert, Bedrettin, (1980) *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları
Demirağ, Fikret, (1984) *Akdenizli Şiirler ve Aşk Sözleri*, Lefkoşa.

Erdim, Halil, (2010). *Lapta Türklerinin Geçmişinden Kesitler-II; Göçmenlik Yılları*, Lefkoşa
EU Aid Programme for Turkish Cypriot Community, (2013). *Leader Programı; Doğu Mesarya Bölgesi Yerel Kalkınma Stratejisi*, Lefkoşa.

Eyüboğlu, Sabahattin, (1977) *Mavi ve Kara (Denemeler 1940–1973)*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.

Güleç, İsmail, (2018). *Kıbrıs'ın Manevi Atlası*, Lefkoşa, KISBÜ Yayınları.

Hengirmen, Mehmet, (2001) *Akdeniz Uygarlıkları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hikmet, Nazım, (1979) *Kuvayı Milliye Destanı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

İlgaz, Rıfat, (2003) *Bütün Şiirleri 1927-1991*, İstanbul, Çınar Yayınları.

Kabağaçlı, Cevat Şakir (1995) *Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çocuk*, Ankara, Bilgi Yayınları.

Kabağaçlı, Cevat Şakir (2002) *Bütün Eserleri-6*, Ankara, Bilgi Yayınları.

Kabağaçlı, Cevat Şakir (1994) *Ötelerin Çocukları*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir (1980) *Uluç Reis*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (1995) *Arşipel*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (1980) *Turgut Reis*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (1969) *Deniz Gurbetçileri*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (2007) *Mavi Sürgün*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (2007) *Altıncı Kıta Akdeniz*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kabağaçlı, Cevat Şakir, (1982) *Anadolu'nun Sesi*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Karaokçu, Hasan, (2013). *Gız Mustafa-Goca Mustafa*, Lefkoşa.

Kefeli, Emel, (2001). “Yeni Türk Edebiyatında Akdeniz Kültürü”, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, 2000, İstanbul, s. 129-139.

Keser, Ulvi, (2000) *Kıbrıs 1914-1923 Kıbrıs'ta İngiliz Esir Kampları Fransız Ermeni Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*, Lefkoşa, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

Kutlu, Çiğdem, (2003). “Hz. Ömer Tekkesine Dair İnanış ve Uygulamalar”, (Yayına Hazırlayanlar Adnan Akgün ve Fedora Arnaut), *Meslekler ve Törenler; Kıbrıs Türk Kültürü Çalışmaları II*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, s. 49-71.

Külebi, Cahit, (2006) *Bütün Şiirleri*, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Matthews, Roger (1998). *Ancient Anatolia*, Londra, The British Institute of Archaeology,

Matvejevic, Predrag, (1987). *Akdeniz'in Kitabı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları Montoya, Edip, (2001) *Nazım Hikmet*, İstanbul.

Narlı, Mehmet, (2009) *Şiir ve Mekân*, Ankara, Hece Yayınları.

Önal, İlknur Hatice, (1997) *Halikarnas Balıkçısı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkan, Abdullah-Durbaş, Refik, (2003) *Cumhuriyetten Günümüze Türk Şiiri Antolojisi*, Cilt II, İstanbul, Boyut Dosya Yayınları.

Öznur, Şevket, (2002) *Osman Türkay; İlk Şiirleri Üzerine Bir Araştırma (1946-1961)*, Lefkoşa, Gökada Yayınları.

Öztürk, Özlem Hemiş, (2005). “Akdeniz ve Kimlik”, *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Yıl 9, Sayı 34, s.117-133.

Süreya, Cemal, (1995). *Sevda Sözleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Tabak, Faruk, (2010). *Solan Akdeniz 1550-1870*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Thubron, Colin, (1986). *Journey Into Cyprus*, Middlesex.

Yorgancıoğlu, Oğuz M. (2000). *Kıbrıs Türk Folkloru; Duydum Gördüm Yazdım*, Mağusa.

B- Sözlü Tarih Çalışması

- 1- Kalavaç köyü muhtarı Ömer Meraklı ile 12 ve 19 Aralık 2013 tarihinde Kalavaç köyünde yapılan görüşme.
- 2- Ergenekon (Ay Harıda) köyünden 1941 doğumlu Musa Haskan ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.
- 3- Ergenekon 1933 doğumlu Nazım Erden'le 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.
- 4- Ergenekon köyü muhtarı 1948 doğumlu Mehmet Salih Büyüksoy ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.
- 5- Nacakcı Hüseyin'in torunu Diş Teknisyeni Yusuf Nacakcı ile 22 Aralık 2013 tarihinde Ergenekon köyünde yapılan görüşme.

Kıbrıs'ta Teknoloji Kullanımının Politik Düşünceye Etkisi

Nazım BERATLI*

Özet

Bu çalışmada Kıbrıs'ta üretimde kullanılan teknoloji ile siyasi düşüncenin gelişimi arasındaki ilişki tartışılmaktadır. Bilinen tarihinin başından, 2. Dünya Savaşı sonuna kadar adada, antik teknolojilerle sadece et ve basit tarımsal üretim yapıldığı rapor edilmektedir. Britanyalı yöneticilerin yazdıklarına göre, yönetimlerinin ilk yıllarında, Kıbrıs'taki tarımsal üretim, Strabo'nun MÖ 3. Yy'da kaleme alınan anılarında anlatılan düzeyin, beşte biri oranındadır. Bunun sebebinin, kullanılan ger tarımsal teknikler olduğu kaydedilmektedir. Sonuç olarak, üretimdeki bu dar görüşlülük, hayatın her alanına da sirayet etmiş olup, son yüzyılda adada yaşanan politik gelişmelerin de zeminini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, teknoloji, üretim, politik düşünce, Kıbrıs Sorunu.

* Doç. Dr. Yakın Doğu Üniversitesi/ KKTC. E mail: beratli@yahoo.com. Mobile: +90 879 8996. Orchid No: 5,716,02

Technologic Usage in the Production and the Improvements of Political Mentality in Cyprus

Absrtract

Devalopment of the Technologic usage in the production and the improvements of political mentality in Cyprus have been discussed with this article. From the begining of her's known history till to the end of the Second World War it was reported that Cyprus had produced only meat and simple agricultural products with the same technologic from the ancient times. According to British officials, during the first years of British rule in the island, all production rate of the island was five times less then the time of Strabo's memories which were written at the 3rd century BC. It is mentioned that the responsibility, belonged to the primitive agricultural technics.

In conclusion, this narrow minded point of view in the production effected all parts of the life, including the political ideas which have no improvement for the last century.

Keywords: Cyprus, Technologies, production, political ideas, Cyprus problem.

1. GİRİŞ:

Kıbrıs'ta Türk kültür varlığı deyince, maddi eserlerden çok, ve onlardan önce adada yaşayan Kıbrıs Türk insanının bilinç dünyasını kültürünü konuşmak gerektiği düşüncesindeyim. Yaşam biçiminin temelini üretim süreci oluşturduğuna göre de kültür varlığının zemininde, onun nasıl üretilip yaşamın sürdürüldüğü yatar.

1878 ile 1960 arasında adada bir koloni idaresi kurmuş bulunan Birleşik Krallık, Kıbrıs'ta bulunduğu dönemde, dünyanın en büyük gücü olmasına rağmen, buraya önemli bir gelişmişlik bahşetmiş, değildir. Nitekim 1914'te Kıbrıs hakkında bir kitap yazan önemli bir İngiliz yönetici, “ Böylece, İngiliz işgalinden çok şey beklenen ancak hakkettiği Akdeniz'in incisi olmak için çok az şey yapılmış bulunan en büyüleyici ada(nın) mevcut durumu, İngiliz hükümeti için hiç de itibar sağlayıcı değildir.” demektedir. (Green. 2015: 15-16)

Kıbrıs söz konusu olduğunda, adanın üretim faaliyeti üstünden ülkede uygulanan teknolojilerin gelişimi dikkate getirilmelidir ki Osmanlı İmparatorluğu dışında kalan Kıbrıs Türk kültürünün bugünlere hangi koşullardan geldiği anlaşılabilir. Ne üretilen ne tükettiği bilinmeyen bir toplumun manevi anlamda da kültürel varlığının koşullarını kavramak, çok kolay değil.

Ki bu bakımdan adamızın oldukça fakir bir geçmişi olduğu görülmektedir.

2. TARTIŞMA:

1872 yılında adayı ziyaret eden Avusturyalı Arşidük Salvador, Lefkoşa'yı anlattığı eserinde şehirde iki adet fabrika bulunduğundan bahsetmekle birlikte, motorları çalıştıran gücü anlatırken, çarkları çeviren katırlardan, dokuma tezgâhlarını anlatırken de “pedallara basan adamlardan” söz ediyor. (Salvador 1873: 81-83)

1879 tarihli bir İngiliz görevlinin eşi olan Mrs. Scott Stevenson'un 1879 tarihli “Our Home in Cyprus” isimli kitabından, o tarihte henüz Lefkoşa- Lârnaka yolunun bile bitirilmiş olmadığı (Ertuğrul- Turan 2009: 18), köprü bulunmadığı (Ertuğrul- Turan 2009:60) adada ulaşım vasıtası olarak

araba bile bulunmayıp, yerli atların da yetersiz oldukları(Ertuğrul- Turan 2009: 26-139), adada bir tek buhar makinesine rastladığı yazılıdır ki onu da çalıştıran bir Fransız imiş! (Ertuğrul- Turan 2009: 222)

1913'te yayınlanan yarı resmi The Handbook of Cyprus'ta da deniliyor ki:

“Kıbrıs temelde bir tarım ülkesidir.” (Lukacs-Jardin 2007:292) Nitekim, 1912'de hala en yüksek vergi geliri Öşür'den elde ediliyordu. (Lukacs-Jardin 2007:148-194) Ancak, nispeten çok geç bir tarih olan 1958'de bile nüfusun %51'i tarımda çalışırken, üretebildiği GSMH'nın ancak %25'i idi! (Plümer. 2008:4) Bir başka İngiliz yazar, 1918'de adanın tarımsal üretiminin, “Strabo zamanının (MÖ 3 yy) beşte birine düştüğünü” ileri sürüyor. (Green 2015:108) İleri sürülen gerekçe iddiası ise tam da zihniyet ve teknoloji ile ilgilidir.

“Kıbrıs'ta buğday üretiminin Strabo zamanındakinin beşte birine düşmesinin nedeni, nüfustaki düşme olmalı. O zamandan beri ekim yöntemlerinde çok fazla bir değişiklik görülmedi... Genel olarak kullanılan saban, eski çağda kullanılan yerli yapımı, çok hafif, ahşap, temelde öküzün çektiği ve çok derin olmayan kesikler açan karasabandır... Tırmık, silindirik ve diğer mekanik aletler enderdi.(Green 2015:108)”Yerli halkın önyargılarını kırmak ve onları yeni fikirler benimsemeye yönetmek, olağanüstü, zordur.” (Green 2015:107) Nüfus düşmüş ama teknoloji gelişmemiştir ki üretim kapasitesi hiç değilse korunabilmiş olsun. Aynı teknoloji ile daha az nüfus, tabii ki daha az üretim sonucunu veriyor.

Kıbrıs dahil Akdeniz tarlalarındaki bu verim düşüklüğünü, Fernand Braudel, “toprağı ancak çizebilen” karasaban ve onu çeken hayvanların güçsüzlüğüne, bağlar. (Braudel 1993: 290) Özetle söylemek gerekirse, geri teknolojiye!

Lukacs ve Jardin de “İşgalden sonra daha yıllarca varlığını sürdüren ilkel tarım yöntemleri” diyerek, geleneksel tarım yöntemlerinin teknolojinin avantajlarından bihaber olduklarını belirtiyorlar...(Lukacs-Jardin 2007:36)

Öte yandan, Mrs. Scott Stevenson da bu ilkel sabandaki ısrarın, adanın toprak yapısından kaynaklandığını, İngiltere'den getirilen modern makineler kullanılsa, tarımsal arazinin tümünü sürmenin mümkün olmayacağını ileri sürmektedir. (Ertuğrul- Turan 2009: 113)

Bütün bu yetersizliğine rağmen, ekonominin ana sektörü olmayı sürdürmekte olan tarımsal geri kalmışlık, adanın bütününü de kaçınılmaz olarak etkilemiştir.

Limanlar, yaklaşma iskeleleri ve açık körfezler şeklindedir. (Lukacs-Jardin 2007:228) Anayollar, mıcırla kaplıydı. Kaldı ki “yol” denilince sadece Lefkoşa/Lárnaka ve Lefkoşa/Mağusa yollarından söz edilebiliyor, gerisi Köy yolları diye tanımlanan eski kervan yollarını ifade ediyorlardı. (Lukacs-Jardin 2007:227)

Mağusa limanının dibinin temizlenmesi ve Lefkoşa ile Mağusa'yı bir birine bağlayacak bir demiryolunun inşasına 1904'te başlandı.1907'de bitirilip işletilmeye başlanan railway, daha sonra Omorfo'ya, (1930 larda da Lefke/Evrihu'ya (Storrs 1993: 65)) ulaştırıldı. Ancak, bırakın kendini amorti etmeyi, işletme maliyetini bile karşılayamadı. (Orr 1918:159) 1912'de hala ödenmesi gereken 254 bin pound borcun 221 bin poundu durmaktadır. (Lukacs-Jardin 2007:155) Sonunda kapatıldı. (1953)

1911'de şehirler Arası motorlu nakil vasıtalarının çalıştırılması için kurulan bir şirketi devlet maddi yardım yaparak desteklemekteydi. (Lukacs-Jardin 2007:35-104)

Kaza merkezleri birbirine telgrafla bağlıydı. (Lukacs-Jardin 2007:35-258)

1918'de henüz Lefkoşa'da sokak aydınlatmasının bulunmadığı, ev aydınlatmasının ise petrol lambaları ile yapıldığı bilinmektedir. (Berkes,1997:24) Yani elektrik henüz kullanıma girmemiştir.

1920'lerin ortasında, Lefke'yi anlatan Dr. Hafız Cemal, sokaklarda sadece birkaç fener bulunduğunu, kasabanın geceleri karanlığa gömüldüğünü yazıyor. (Fedai 1998)

1930'ların başlarında, adadaki asfalt yol, sadece 20 mil'den ibaretti. Herhangi bir radyo ve telsiz istasyonu bulunmayıp, telefon sadece resmi daireler arasında kullanılıyor ve o da mesai saatleri dışında ve hafta sonları çalışmıyordu. Posta, adaya beş günde bir uğruyor, Mağusa limanı zemini toprakla dolmuş olduğu için, gemilerin yaklaşmasına halâ olanak vermiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden, 1930'a kadar, adaya tek bir uçak bile, inmemiştir. (Storrs. 1993: 66- 67)

Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre 1930 ların sonunda da:

:“Kıbrıs bir tarım ülkesi olup, nüfusun dörtle üçü tarımla uğraşır. Bunların çoğu, okuma- yazma bilmez ve yüzde yetmiş, tüccar ve faizcilere karşı, ağır borç altındadır” (Storrs. 1993: 38) 1940'lara kadar adada üretim denilince tahıl ve et üretiminden

bahsedilebilmektedir.(Özgürlük Yayınları 1987:32)

Adada bulunan üç-beş kapitalist, paralarını sadece faize vermektedirler. Lefkoşa ve Mağusa'da birer tane olmak üzere, adada turistlerin kalabileceği, sadece iki otel bulunmaktadır. “Halkın geçmişten kalma ve Osmanlı döneminde sürdürülen yaşantıları devam ediyor (du).” (Storrs1993: 73)

1940'larda, ada köylülüğü nün %70'i tefecilere borçludur. 1946 ile 1960 yılları arasında, topraksız ve 5 dönümden az toprağı bulunan köylülerin sayısı %125 oranında artarken 5-20 dönüm toprak sahibi olan orta boyutlu işletmelerin sayısı %23.7 oranında artmıştı. (Özgürlük Yay. 1987: 73)

Öte yandan, çok lokal bir alanda, en ileri teknolojinin uygulandığı bir iş yerinden söz etmemiz de gerekiyor. Lefke'deki CMC madencilik alanında, 1919'dan beri çağdaş bir sondaj servisi ve kimya laboratuvarı çalıştığını öğreniyoruz. (CMC Welfare News Vol.1 No:6 ve 7). 1913'ten itibaren bölgede varlığını koruyan sözkonusu şirket, (Vol.1 No:12) 1920'de bir Mechanical Department kurmuş, (Vol. 2 No: 10) 1932'de kurumsallaşan bu bölüm, madende kullanılan makineler, bazı tıbbi cihazlar ve lokomotif parçalarını imal eder hale gelmiştir. (Vol 4 No: 10) Ancak bu teknolojinin geç yıllara kadar, kasabaya çok faydasının dokunduğu söylenemez. Nitekim, şirketin nitelikli eleman yetiştirmek üzere Lefke'de açtığı sanat okulundan ilk nitelikli işçiler 1955'te mezun olmuşlardır. (Vol 3. No:2)

Ama öte yandan ada sathında, 1940 ve hatta 50'lere kadar, harman antikiteden kalma döven ve yaba ile yapılmaktaydı. (Feridun.2011:72)

Ulaşım “velesbit”in girdiği yıllar, İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. (Feridun.2011:182) Kıbrıs Cumhuriyeti yıllarına kadar, adada interkonekte elektrik şebekesi yoktur. Cyprus

Electricity Autohority diye bir özel şirket vardır ama hizmeti genellikle kaza merkezlerini içeren sınırlı bir alandadır. Bu alanın dışında enerji ihtiyacı yalnız aydınlanma için yerel jeneratörlerle, günün belli saatlerinde karşılanmaktadır. (Feridun. 2011:184)

1961 yılı itibarıyla 69 Kıbrıslı Türk köyünden sadece 6 tanesinde elektrik, 24 köyde de telefon bulunmaktadır. 15 köyde hiçbir modern ulaşım aracı yoktur. Ulaşım hayvanlarla yapılmaktadır.(Plümer 2008: 23) Kendi yaptığım bir araştırmada, en azından 25 köyde (% 30) 1974'e kadar da elektrik enerjisi bulunmadığı, bulunanların da 1968 sonrasında edindikleri ortaya çıkmaktadır.

(https://www.facebook.com/beratli/posts/10157228375294296?comment_id=101572284690142_96&reply_comment_id=10157228491739296¬if_id=1580649007217400¬if_t=comment_mention (Erişim tarihi 02.02.2020)

1961 yılında bir telefon yüzünden Erdemli köyünde silahlı çatışma çıkması olasılığı yaşanmıştır. (Mengüç 2013:226)

1958 yılı itibarıyla çalışan nüfusun %51'i hala tarım sektöründe çalışmakta, ama GSMH'nin sadece %25'ini üretmektedir. (Plümer. 2008:4)

Ortada ciddi bir teknoloji zafiyeti vardır. Adanın en önemli üretim alanında tarım, halâ ilk çağ teknolojisi ile yapılmaktadır.

Bu teknolojik zaafiyet, üretimin verimliliğini düşürerek, Fakir Köylülüğü borç sarmalına sokup topraksızlaştırmaktadır. Kıbrıslı Türkler'in büyük çoğunluğu fakir köylüler oldukları için, onların adadaki varlıkları tehlike altında girmiş bulunmaktaydı.

3. NEDEN BÖYLEYDİ?

Sir George Hill'e göre Vali Storrs bu durumu şöyle izah etmektedir: 1. Dünya Savaşı'na kadar, adadaki İngiliz yönetimi, geçicidir. Kendisinin olmayan bir toprağa yatırım yapmak, İngiliz vergi mükelleflerinin cüzdanlarına doğrudan bir saldırı olarak yorumlanmaktadır. 1925'te adanın bir Taç Kolonisi olarak ilan edilmesinden sonra ise Kıbrıslı Rumlar'ın sürekli ENOSİS talepleri, adanın ne zaman elden çıkacağına dair bir kararsızlık oluşturur. Storrs'a göre, "Başka bir ülkeye devredilecek olan bir adaya neden yatırım yapalım?" düşüncesi etkiliydi. (Hill 2016: 410)

Storrs kendisi de anılarında:

"Çoğumuzun unuttuğu bir husus vardır ki, İngiltere Kıbrıs'ı stratejik ve emperyalist amaçlarla almıştır... Adanın

gelişmesi belki Osmanlı veya Yunan idaresinde olsaydı, daha kötü olacaktı ama yine de İngiltere’den beklenen seviyede olmamıştır. Bunun böyle oluşunda üç temel etken vardır. Başlangıçta kalıcı bir İngiliz idaresinin olmayışı, borç meselesi ve koyu Helen milliyetçiliği... Kıbrıs ‘işgal için ayrılmıştı’ fakat zaptedilmemişti ve dolayısıyla... Osmanlı toprağı sayılıyordu... Adanın işgalinden dört yıl sonra, Mısır’ın da işgal edilmiş olması, Süveyş kanalı’nı kontrol eden bulunmaz bir üs sağlıyordu. Neticede Kıbrıs’ın önemi, düşünüldüğünden çok daha az olmuş ve dolayısıyla ada ihmal edilmiştir!’ (Storrs 1993: 69-73)

Demektedir.

4. BU DURUMUN GENEL OLARAK EKONOMİYE ETKİSİ:

Osmanlı döneminde, Türk üst sınıflarının ana yapısı, memuriyet ve toprak ağalığından ibaretti. Bu yapıya, Türkler’in içe kapalı yaşantısını da eklediğimiz zaman, 1838 Osmanlı / İngiltere Ticaret Anlaşmasından sonra, Avrupalı şirketler adaya akın ederek, Lârnaka’yı bir acentelikler kenti durumuna getirdiklerinde, kendilerine temsilci olarak, sadece Rumlar’ı buldular. (Beratlı 2012:38)

Bunun sonucu adada iki ayrı egemen sınıf ortaya çıktı:

Ekonomiye egemen Rum üst sınıfları ile yönetime ve dolayısıyla politikaya egemen Türk üst sınıfları. (Kızılyürek 1983: 23-24)

Böylece herhangi bir ülkede aristokrasi ile gelişmekte olan burjuvazi arasında ortaya çıkacak olan sürtüşme ve birbirini yok etme kavgası, Kıbrıs’ta Rum burjuvazi ile Türk aristokrasi arasında ortaya çıkmıştır. Aristokrasi ile burjuvazinin ulusal aidiyetleri farklıdır. Belki de bu dünyaya anlamadığımız, Kıbrıs’ın özgünlüğüdür. Ayrıca bu süreçte yalnız Türkler’in fakirleştiği, sanılmasın. Yukarıda rakamlar verildi. Topraksızlaşan Rum köylü sayısı, Türklerden fazladır. Ama hiç biri kendi egemenlerinin verdiği kimlik kavgasının dışına düşmemiştir. Çünkü o farklı kimlik ve sorunun düşünsel boyutu, onlar arasında da hükmünü sürdürmüştür. Hatta daha da fazla soyutlaşarak, dine gönderme yaparak, kiliseye yaslanarak.

5. DURUMUN SİYASETE ETKİSİ

Vali Ronald Storrs 1930 larda adadaki politik kadroyu, şöyle tanımlıyor: “Mecliste, 8 avukat vardı. Bunlardan üçü faizci, biri büyük toprak sahibi, ve aynı zamanda faizci, biri Ortodoks piskoposu, biri tüccar ve biri çiftçi idi... Mecliste temsil edilen çıkarlar bu sayıca çok az olan ve köylünün sırtından geçinen, parazit grubun çıkarları idi.” (Storrs 1993: 38-39)

Zamanın aydınlarında Müsevvitze Osman Cemal ise Türkler arasındaki iktidarın da çıkarıcı zenginler, cahil ulema ve İstanbul'da Bâb-ı Âli'ye yakın Kıbrıslılar” arasında paylaşılmakta olduğunu yazmaktadır. (Müsevvitze 1913: 47-56)

Herhangi bir ülkede, bu durumu “feodal aristokrasi'nin tasfiyesi” diye yorumlamak mümkünken, Kıbrıs kendi koşulları olan bambaşka bir ülkedir.

Elbette ki, söz konusu çatışma, bir anlamda, ekonomiye egemen Rum / siyasete egemen Türk üst sınıflarının çıkar çatışmasıdır. Ve herhangi başka bir ülkede, yüzde yetmiş borç altında kıvranan, bu yolla günden güne mülksüzleştirilen, tarımla meşgul, okuma yazma bilmeyen asıl halk kitlelerinin, ekonomik çıkarları açısından, söz konusu çatışmanın dışında olması beklenebilirdi.

Ancak, Kıbrıs'ta söz konusu olan sadece çıkar çatışması değildir. Genel olarak Rumlar arasındaki düşünce dünyasını belirleyen kurum, bugün dahi kilisedir.

“Ortodoks kilisesi, başpiskoposundan köy papazına kadar, dini ve ruhani olmaktan ziyade, politik bir müessese” idi. (Storrs 1993: 40)

Kıbrıs Rumları arasında, egemen ideoloji, kilisenin yönlendirdiği Elen Ulusçuluğu olunca ve bu ulusçuluk, çok kısa bir geçmişte, amaçlarına varmak için Yunan devletinin diğer yörelerinde etnik temizlik yapmaktan çekinmediğini gösterdiğinden, yalnız Kıbrıs Türk üst sınıfları değil, Kıbrıs Türk halkının bütünü, Türk Ulusçuluğunun yükselen bayrağına sarıldı.

Bugünkü Kıbrıs Türk Kimliği ve kültürünün ön koşulları böyle oluştu.

Vurgulamakta da yarar var ki, “Türk Üst Sınıfı” deyip durduğumuz şey de, sosyolojik anlamda, “egemen bir üst sınıf” olmaktan uzaktır. Aslında, bu “üst sınıf” bir miktar aydın ile onların etkileyebildikleri, eski Lef-

koşa eşrafının torunları, esnaf ve zenaatkârdan ibarettir. Sayıca önemli bir toplam oluşturmadıkları gibi, ekonomik olarak da önemli bir güç, değildiler. Remzi Okan, köyden gelmiş bir öğretmen, Fadıl Niyazi Korkut basmacılıkla uğraşan eski bir ailenin mektep / medrese görmüş oğlu, Con Rifat eski bir debbağ ailesinden kendi kendini yetiştirmiş bir aydın, vb. Bütün lider kadro içerisinde, ekonomik olarak da üst sınıfa mensup denilebilecek tek kişi, Necati Özkan'dır. Babası Hakim Raif Bey'in ölümü üzerine, nasıl bir fakr-ü zaruret içine düştüğünü, çocukluk anılarında anlatan Rauf Denkteş'in o zamanki hali, o "üst sınıfın, tabir yerinde ise bir tür "ideolojik öncü" den başka bir şey olmadığını, egemenliğinin ekonomik çıkar ilişkilerinden, üretim sürecindeki güçlülükten v.s. değil, sadece, toplumun var olan kimlik farklılığından ve toplumun o günkü kaygı ve ihtiyaçlarına cevap verecek düşünsel yapıyı, üretip, savunmasından kaynaklandığını gösteriyor.

Öte yandan, feodalizm kaynaklı, Osmanlı 'dan miras kalmış lonca çıkışlı, esnaf ve zenaat kârlardan ibaret olan ekonomik "üst sınıfın", herhangi bir ülkede, kapitalizm geliştikçe tasfiye olması kaçınılmazdı. Ancak mücadelenin başında onlar değil, aydınlar, düşünürler vardır. Zira, çatışan düşüncelerdir.

Bu koşullarda Türkler arasındaki milliyetçilerin yayın organı, Söz Gazetesi, 1200 aboneli bulunan bir tiraja ulaşabilmekteydi. 1928'de, Lefkoşa'da Cumhuriyet Bayramı ve İzmir'in kurtuluşları kutlanmaktaydı. Ertesi yıl, 1929'da, Limasol Türk Ocağı (ki liman işçilerine ait bir kuruluş olduğu bilinmektedir) Cumhuriyet Bayramı'nı Kemal Atatürk'e çekilen bir telgrafla kutlamış ve yanıtını da almıştır. 1931'de 23 Nisan adanın her tarafında kutlanabiliyordu. (İsmail-

Birinci 1989: 173)Bu milliyetçi gösterilerde başı çeken bir gencin liseden atılması üzerine olay, halka mal olabilmekte idi. Daha o yıllarda, İstanbul Şehir Tiyatrosu, önemli ses sanatçıları ve bazı spor ekipleri, adaya gelerek, gösteriler düzenlemekteydiler.

Sonuçta, Kıbrıs Türkleri, bütün sıkıntılara karşın, yüzlerini Türkiye'den çevirmemekte ısrarlıydılar. Bunda, o yıllardaki yüksek öğrenim gençliğinin katkısı da inkâr edilemez. O yılların gazetelerinde, "Küçük-oğlu Fadıl" (Dr. F. Küçük), Fevzi Necdet (Prof. Necdet Sezer), gibi imzalara

rastlamak, hiç de şaşırtıcı değil. İşte bu koşullar altında, Kıbrıs Türkleri, Atatürk Devrimleri'ni kabulde hiç duraksamamışlardır. SÖZ Gazetesi, Türkiye'de yayınlananlardan önce, Latin alfabesini kullanmıştır. Dil'de yenileşme, şapka, soyadı kanunu ve benzerleri, hiç duraksamadan uygulamaya sokulmuşlar ve benimsenmişlerdir. Saltanatın ilgası bile, Kıbrıs'ta 1931 yılında milli bayram diye kutlanmaktaydı. (İsmail-Birinci. 1989: 176)

Bugün Kıbrıs'ta "Türk Kültür Varlığı"ndan bahsedebiliyorsak, zeminini bu ruh oluşturmaktadır.

6. SONUÇ:

Sonuç olarak, Kıbrıs'ın modern teknoloji kullanımı bakımından 1960'lara kadar, yetersiz, geri kalmış bir ada olduğunu görmekteyiz.

Böylece ekonomik ve teknolojik gerilik, Kıbrıslılar'ın düşünsel yapılarını ve gelecek tasavvurlarını da etkilemiş, bu da adanın politik fikir yapısını belirlemiştir. Önce, ekonomik ve hatta politik zeminden yoksun tutucu ve irredentist bir Helen ulusçuluğu ve kaçınılmaz olarak ona cevap vermek üzere, Türk ulusçuluğu!

“Kıbrıs Sorunu, başından beri, ekonomik çıkarlara değil, ideolojik farklılığa farklı kimliklerin, düşünsel çatışması zeminine olmuştur bir sorundur. Bu bakımdan, objektif değil dediğimiz zaman, kastettiğimiz işte bu...

Denilebilir ki “Kıbrıs'ta teknolojik gerilik, ekonomiye o da siyasete yansiyarak günümüze gelmiştir.”

Çalışmamızın ilk sonucu budur. İkinci ve güncel olması icap eden sonuç ise bana daha önemli gibi geliyor. Kıbrıs'ın tarihi bize gösteriyor ki bir dünya egemenine biat etmekle, onun anavatanındaki koşulları sırf onun himmeti ile sizin de kendi ülkenizde elde etmeniz mümkün değildir. Sömürge olduğunuzla kalıyorsunuz.

Bence bu sonuç da ders niteliğindedir.

KAYNAKÇA:

Beratlı, Nazım. (2012)*Kıbrıs'ta Ulusal Sorun*. Khora Yayınları. Lefkoşa.

Berkes, Niyazi. (1997) *Unutulan Yıllar*. Yay. Hazırlayan Ruşen Sezer. İletişim Yayınları. İstanbul.

Braudel, Fernand. (1993) *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. M.Ali Kılıçbay. İmge Yayınları: Ankara.

Fedai, Harid. (2 ve 9 Mart 1998). "1920'lerde Lefke". *Kıbrıs Gazetesi*.

Feridun, Arif. (2011) *Unutulmasın Diye*. Kendi Yayını. İstanbul.

Green, Albay A.O (1914) *Kıbrıs*. Çev. .Ali Çakıroğlu. Galeri Kültür yayınları. Lefkoşa: 2015.

Hill, Sir George. (1952). *The History of Cyprus Vol. 4*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi. Yayınları.

İsmail, Sabahattin- Birinci, Ergin (1989) *Atatürk Döneminde Kıbrıs Türkiye İlişkileri*. MEB Yayınları. İstanbul.

Kızılyürek, Niyazi. (1983) *Kıbrıs Sorunu'nda iç ve dış etkenler*. Kendi Yayını.Lefkoşa.

Lukach-jardin. (1913) *Kıbrıs'ın El Kitabı*. Çev. Ali Çakıroğlu. Galeri Kültür yay. Lefkoşa:2007.

Mengüç Aslan. (2013) *Ben Tremeşeli Mehmet Ali*. Kendi Yayını, İstanbul.

Müsevvitzade Osman Cemal. (1913) *Adsız Kitap*. Yay. Hazırlayan: H. Fedai-F. Memduh. KKTC MEB Yayını Lefkoşa 1997

Orr. CWJ. (1918) *İngiliz Egemenliği Altında Kıbrıs*. Çev. Ali Çakıroğlu. Galeri Kültür Yayınları. Lefkoşa 2013).

Plümer, F. Aytuğ.(2008) *Kıbrıs Ekonomi Tarihi*. Rüstem Yayınevi. Lefkoşa.

Salvador , Arşidük Luis. (2012) *Kıbrıs'ın Başkenti Levkosia*. Çev. Vur Yektaoğlu. Galeri Kültür Yay. Lefkoşa.

Scott Stevenson, Esmé. *Kıbrıs'taki Yuvamız*. Çev. Cafer Ertuğrul- Şeref Turan. Yayına Hazırlayan Ulvi Keser. Motif Matbaacılık. Ankara 2009. ISBN: 978-605-89296-0-9.

Storrs, Sir Ronald. (1993). *Anılar*. Çev. Taçgay Debeş . Lefkoşa: Mez-Koop Yayınları.

Sürelî Yayınlar:

CMC Welfare News

Vol.1 No:6 ve 7

Vol.1 No:12 Vol. 2 No: 10

Vol 4 No: 10

Vol 3. No:2

Fedai, Harid. (2 ve 9 Mart 1998). “1920’lerde Lefke”. *Kıbrıs Gazetesi*.

Yazarı belirtilmemiş broşür. (1987) “Kıbrıs’ta Sosyo Ekonomik Yapı”. Özgürlük Yayınları: Lefkoşa.

Web kaynakları: https://www.facebook.com/beratli/posts/10157228375294296?comment_id=1015722846901429

6&reply_comment_id=10157228491739296¬if_id=1580649007217400¬if_t=comment_mention (Erişim tarihi 02.02.2020 saat 16.46.)

Kıbrıs Türk Kimliği

Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU*

Kıbrıs Adası, 9.251 km² yüzölçümüyle Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup, Anadolu'ya 70 km, doğuda Suriye'ye 102 km ve batıda Yunanistan'a 835 km mesafede yer almaktadır. Günümüzden 450 yıl önce, Osmanlı ordusunun 1 Temmuz 1570 tarihinde Larnaka ile Limasol arasındaki bir bölgeye çıkartma yapması ile başlamış, Gazimağusa'nın alındığı 1 Ağustos 1571 tarihinde ise fetih tamamlanmıştır. 1571 yılında ada, yaklaşık 70 bin şehit verilerek zor bir mücadeleden sonra Venedik hakimiyetinden alınmıştır. Adanın fethi sırasında bazı yerli halkın dağlara kaçtığını, batılı kaynaklardan öğreniyoruz. Aynı kaynaklar, bunların Venedik yönetimi ve kale komutanları tarafından özellikle dağa gönderildiği belirtilmektedir. (Trodos dağı/Beşparmak dağı) bunun nedeni, yiyecek ve su kıtlığıydı, kale içinde yaşlı, kadın ve çocuk sayısını azaltarak savunmaya daha iyi hazırlık yaptıklarını söyleyebiliriz. Savaş bitince bunların bazıları dağlık bölgelerde yaşamayı sürdürmüş, evlerine ve köyelerine geri dönmemişlerdir. Venediklilerin büyük bir kısmı adayı terk etmiş, Ada'daki Latinler, tüccarlar ve diğer kesimlerde bu sayıya katılınca birçok ev, çiftlik, tarla sahipsiz ve boş kalmıştır.

Anadolu'dan Ada'ya göçenler,

1572 yılında Ada'daki Türk yönetimi bir sayım yaptırıyor, biz buna tahrir diyoruz. Bunların kaydedildiği yere de "tahrir defterleri" diyoruz. Bu Sayımla, Kıbrıs'ın nüfusu, meslek sahipleri ve mal varlıkları belirlenmiştir. Bu önemli sayım sonucunda "meserya bölgesi" denilen tam Kıbrıs'ın ortasında yer alan tarıma/ekime en elverişli ve dağlık olmayan bölgeler

* Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Başkanı.

ile Karpaz ve Larnaka bölgesinde 76 köyün tamamen boş kaldığı tespit edilmiştir. Bu sayım sonuçlarını Kıbrıs'ın II. Beylerbeyi olan Sinan Paşa bir raporla, padişah II. Selime iletir ve adaya yerleşim için derhal insan gönderilmesini ister. Bunun için Sultan II Selim, Kasım 1572 yılında bir ferman yayımlayarak, özellikle Karaman vilâyetindeki köy ve şehirlerden “her on haneden bir” hanenin adaya sürülmesini emreder.¹

Böyle bir uygulama esasında ilk değildi. Osmanlı öncesi dönemlerde hem Anadolu Türk beyliklerinde hem de Anadolu Selçukluları zamanında bu tür sevk ve yeniden iskân usulleri uygulanmıştı.²

Osmanlılar da bir iskân unsuru olarak sürgün usulünü biraz daha genişleterek kapsamlı şekilde uygulamaya koymuştur. Buna göre iskâna tabi tutulacak yöre halkından, her on hanede bir hane zorunlu olarak yeni iskân yerlerine gideceklerdi. Eğer içlerinden gönüllü gitmek isteyen olursa ona öncelik tanınmaktaydı. Nitekim bu usul, Osmanlı kroniklerinden öğrendiğimize göre, Bursa ve Bilecik gibi ilk fethedilen şehirlerde, daha sonra İstanbul'un fethinde de uygulanmıştır. Padişaha gönderilen söz konusu raporda, Ada'nın savaş esnasında büyük yıkıma uğramasına rağmen tarıma elverişli olduğu da belirtmiştir.³ **(Benzer durum, 20 Temmuz 1974 Mutlu Barış Harekatından sonra da aynı sistemde bir uygulama yapılarak Türkiye'nin birçok yerinden Ada'ya Türk nüfusu aktarılmıştır).**

Kıbrıs'a insan getirilmesi adanın savunulması için de gerekliydi. Adayı Türklerden geri almak üzere Venedikten yola çıkan Birleşik haçlı kuvvetleri Donanması, İnebahtı'da Osmanlı Donanmasını yakmış, kendi donanmaları da büyük zarar gördüğü için Kıbrıs seferine devam edememişlerdir. Venediklilerin Kıbrıs'ı geri almak için harekete geçme düşünceleri ve tehdidi daima vardı. Çünkü Osmanlı donanması çok büyük bir kayba uğramıştı. Venedik Balyozu'nun (Elçi) Sadrazamın huzuruna çıkarak İnebahtı'nda Osmanlı Donanmasını yok ettiklerini gururla söylemesi üzerine, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın tarihte bilinen meşhur bir sözü vardır **“Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu**

¹ BARKAN, Ö. Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul 1932, s.56.

² TURAN, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988. S.488.

³ Özmen, Süleyman, “Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-Kültürel Özellikleri, Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi 11/3 (Mayıs 2018) s.22.

kestik, siz bizim donanmamızı yakmakla sakalımızı tıraş ettiniz.” der, Yanındakilere dönerek, **“yelkenlerini atlastan, halkalarını gümüşten halatlarını ibrişimden”** vs. olan yeni bir donanmanın yapımı için emir vermiştir. **(Ben bunu konu ile ilgili bütün konuşmalarımda belirtiyorum, Kıbrıs sorunu, sadece Rumlarla veya Yunanistan ile aramızda olan bir sorun değildir. Avrupalılarla hatta büyük güç merkezleri ile aramızda olan bir sorundur. 450 sene önce kesilen kolu Avrupa/Batı, protez kol olarak yeniden yerine takmaya çalışıyor. Güney Kıbrıs’ı Avrupa Birliği’ne alma nedenlerinin başında da bu geliyor. Halbuki Avrupa Birliği kuruluş hukukuna göre sorunlu bir bölgeyi kendilerine üye devlet olarak almaları söz konusu değildir. Maalesef bu olaylarla 450 senedir mücadele ediyoruz.)**

Lala Mustafa Paşa fetih tamamlandıktan sonra, Ada’nın savunulması için bir miktar asker bırakmıştır. Resmi belgelere göre bu bırakmış olduğu asker sayısı 3000 civarında; Azatlar, Topçular, Muhafızlar (kale koruyucuları) bir de bin kişilik Yeniçeri askeri bırakılmıştır. 1572 tarihi itibarıyla Ada’da bırakılan asker sayısının 4000’e yakın olduğunu söylememiz mümkündür.⁴ Ada’da bırakılan askerlerin evli olanlarının aileleri de, daha sonra Ada’ya getiriliyor, bekar olanlar için Anadolu’dan bakire kızlar bu askerlerimizle evlendirilmek üzere getiriliyor. Örneğin: Canik yani bugünkü Samsun bölgesinden bir miktar bakire kız kendi rızalarıyla adaya getirilmiştir.⁵

Kıbrıs’a insan getirilmesi Ada’nın ekonomisini yeniden güç kazanması için son derece önemliydi. Osmanlılar yeni fethedilen hiç bir toprak parçası üzerinde, Avrupa kökenli diğer imparatorlukların kolonizasyon yani sömürgeye dayalı Sömürgecilik politikasını uygulamamıştır. Fethedilen ülkelerin sömürülmesi esas amaç değildir. O yerlerin iskan yoluyla geliştirilmesi ve imparatorluğun ana gövdesinin eşit bir parçası yapılması politikası güdülmüştür. Hatta Ada’dan ayrılan ve göç eden Venediklilerin, Latinlerin, tüccarların Ada’ya tekrar dönmelerine izin verilmiş, bunlara iyi davranılması ve kolaylıklar sağlanması konusunda emirler çıkarılmıştır.⁶

⁴ Orhunlu, Cengiz, Osmanlı Türklerinin Kıbrıs’a Yerleşmesi (1570-1580), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 44/323, İstanbul 1974, s.5.

⁵ Gazioğlu, Ahmet, Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878), Lefkoşa, Ocak 1994, s.105.

⁶ Gazioğlu, Ahmet, a.g.e. s.101. bkz. Divan-ı Hümayun, mühimme Defteri, No; 17,s.6 hüküm no; 9.

Ada'nın yeniden imarını ve kalkınmasını sağlamak amacıyla ilk olarak gönderilen meslek erbabı, ayakkabıcı, terzi, ipek boyayıcısı, imalatçı, semerci, nalbant, dülger, yapıcı ustası, derici, kuyucu, taş işçileridir. Böylece toprağı işleyecek, boşalan köyleri ve çiflikleri dolduracak halkın ihtiyacı olan üretimi sağlayacaklardı. Fermanda, seçilen insanların taşınmaz mallarının gerçek değerleri üzerinden satılarak bedellerinin derhal verilmesini, taşınır mallarının ve hayvanlarının ise ücretsiz olarak Ada'ya gönderilmesini, bunlara Ada'da toprak ve ev verilmesini ve 2 yıl boyunca kendilerinden vergi alınmamasını da emrediyordu. Ada'dan kaçanlar veya tekrar köyelerine dönenlerin ise yakalandıkları yerde idam edilmeleri de kesin olarak emrediliyordu.⁷

1572 yılından itibaren, Anadolu'nun güney ve iç bölgelerinden nüfus nakline başlanmıştır. İskân işiyle, Seydişehir kadısı Muhiyiddin efendi görevlendirilmiştir. İlk göçmen naklini konu alan ve 22 Eylül 1572 (13 Cemaziyelevvel 980) tarihini taşıyan ve Kâmil Kepeci Tasnifi'nde Mevkûfât Defteri adıyla 2551 numarada kayıtlı olan defterde, Kıbrıs'a Anadolu'nun çeşitli kasaba ve köyelerinden nakledilen nüfus isim, köy, meslek ve hat-tâ sahip oldukları öküz, inek, merkep gibi hayvanlarına varıncaya kadar kaydedilmiştir. Adı geçen bu ilk iskân defterinde Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Anduğu (Niğde), Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, Ishaklı, Akşehir, Akdağ ve Bozok'dan toplam 1908 ailenin nakledildiği kayıtlıdır.⁸

1572 yılında gerçekleştirilen 2580 hanelik bu iskânda toplam 1298 aile kendi rızalarıyla iskânı kabul etmiş, diğerlerinin büyük çoğunluğu ise köy ahalisi tarafından Kıbrıs iskânına seçilmiştir. Buldukları kasaba veya köye sonradan gelip yerleşenler ile çeşitli sebeplerden dolayı toplumda huzursuzluk çıkaranlar ve bu sebeple halkın şikâyetine maruz kalanlar öncelikle iskâna tâbi tutulmuşlardır. Ancak bunların sayısı çok azdır. Kayseri Ermenileri, Konya ve Kayseri Rumları sürülecek aileler arasındaydı. Ancak bunlar sayısal olarak sürülecek nüfus içerisinde pek bir önem arz etmemekteydiler. Hatta bunların çoğu çeşitli bahaneler ileri sürerek, ileri gelen kişilerin yardım ve desteğini kazanarak sürgünden kurtuldular ve adaya gitmediler. Mimar Sinan, II.Selim'e gönderdiği bir mektupta Kay-

⁷ Gazioğlu,Ahmet a.g.e. s.101.

⁸ Özmen Süleyman agm s.24.

seri Ağınas köyünden bazı akrabalarının Kıbrıs adasına gönderilmek istendiğini, bu akrabalarının köylerinde kalmasını istemiş ve bu kişiler de Kıbrıs'a gönderilmemiştir.

Günümüze kadar ulaşan resmi Osmanlı belgeler gösteriyor ki, Kıbrıs Türklerinin kökeni genellikle Anadolu yarımadası olduğu kesin olarak ispatlanmıştır.1571 yılından önce de özellikle Venedik yönetimi zamanında Türkler Ada'da küçük bir koloni halinde yaşamaktaydılar.⁹

Sürgün Fermanı'nın özelliklerine ve istenilenlere daha sonraki yıllarda tam uyulduğu söylemek mümkün değildir. 1650 yıllardan 1700 yılının sonlarına kadar Anadolu'da Osmanlı yönetimine isyan eden, emirleri dinlemeyen ve yerleşik ahaliye zarar veren aşiretlerin sürgün mahalli olarak da seçildiği belgelerle sabittir.¹⁰

Nitekim 1702'de Niğde, Bor, Ürgüp ve Ereğli'de yaptıkları şakavet (haydutluk) dolayısıyla önce Rakka'ya iskânları ferman olunan, ancak daha sonra Kıbrıs'a sürülmeleri kararlaştırılan Güngördü, Delili ve Kırınıtlı cemaatlerinin, Ayaş iskelesinden gemilerle nakledilmesi için Kıbrıs valisi Vezir Osman Paşa'ya emir verilmişti. Yine yerleşik ahalinin ekinlerine zarar verdikleri ve kanunlara karşı geldikleri tespit edilen İçil Türkmenlerinden Kara Hacılı, Eski Yörük, Kiseli-oğlu (Ketiş-oğlu), Şeyhlü, Şendil, Patralı, Solaklı, Gediklü, Toslaklı, Cerid, Saçıkara ve Samlu cemaatlerinin 1713 yılında Kıbrıs'a sürülmeleri kararı alınmıştır. Aynı şekilde 1727 yılında Şeyhlü, Hardal, Paşmaklı, Yazıcılu, Hacı Isalu, Tataroğlu, Kaçi ve Horzem cemaatlerinin de Kıbrıs'a sürülmeleri emredilmiştir. Ancak bunlardan Kiselioğlu ve Şeyhlü cemaatleri gemi reislerini öldürerek kaçmışlardır.¹¹

Kıbrıs Türk Toplumunun Sosyo-Kültürel yapısından Bazı Örnekler;

Bir toplumun Sosyo-Kültürel yapısını belirleyen en önemli kültürel unsurları genel olarak maddi ve manevi unsurlar olarak tasnif edebiliriz. Kültürün maddi unsurları, binalar, köprüler, çeşmeler, ibadethaneler vs.

⁹ Erdoğan, Akif, Prof. Dr. "Kıbrıs'ta Osmanlılar" Lefkoşa 2008, s.30.

¹⁰ Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), Eren Yayıncılık, İstanbul 1987. S.73.

¹¹ Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988: s.143).

Manevi unsurları, din, gelenekler, görenekler, ölü gömme adetleri, evlenme adetleri, düğün, nişan adetleri vs. Kıbrıs'ın birçok bölgesinde günümüze kadar gelen Osmanlı eserlerini görmemiz mümkündür. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde el işleri, oya ve nakış işleri, renklerine kadar Kıbrıs adasında Türk Toplumunda kullanıla gelen bu unsurları Anadolu'da kullanılanlarla birbirine benzerliklerini gayet açık olarak tespit edebiliyoruz.

Dil son derece önemli, tabii ben dil bilimci değilim ama özel ilgim nedeniyle 40 yıldır içinde yaşadığım Kıbrıs'ta bazı tespitlerde bulundum. Kıbrıs'ta konuşulan dil öz Türkçedir. Yapısı ve kökeni itibarıyla öz Türkçedir. Ben Ankara'nın yerlisiyim, bizim yaşlılarımız konuşurken “napan” der, “napan” derken Türkçe'nin temel bariz özelliklerinden birisi olan genizden gelen “gafuen” sesidir yani (g) ve (n) sesidir. Bu Arap alfabesinde yoktur, Arap alfabesinde olmadığı için Türkçede bu sesi verebilmek için Arap alfabesine Osmanlıca bir harf eklenmiştir, güzel (n) dediğimiz veya nazal (n) dediğimiz bir harf (gafuen) eklenmiştir. “Napan” kelimesi Anadolu'nun birçok bölgesinde değişik vurgularla kullanılmaktadır, Kayseri bölgesinde “Nörüyong”, Ege Bölgesine gittiğiniz zaman “Nidiyong”, “Nidicen” şeklinde kullanılır. Kıbrıs'a da benzer olarak “Napan” kelimesi sıklıkla kullanılır, özellikle eskiler/yaşlılar. Tabii bu sosyal yapıyı da ifade eder. Kıbrıs'ta Anadolu bağlantılı Ortaasya kökenli birçok kelime mevcuttur, Mesela, yaşadığımız evin içine güneşin girdiği yere biz pencere diyoruz, fakat Kıbrıs'ta bazı köylerde, hepsinde değil ama bazı yerlerde “güngiren” denilmektedir. Başka bir örnek, “açkı” veya “açar” anahtar kelimesi anlamında kullanılır. Fiatı, ederi. Birde son derece akıllıca bir iş yapılmıştır senelerin birikimi sonucunda, dili en fazla bozan teknoloji yani teknolojinin gelişi, seneler önce bilgisayarı ilk kullanmaya başladığımız zaman bilgisayar kelimesini bilmezdik “Computer” denirdi, İngilizcesi söylenirdi. “Mouse” denilirdi mesela “fare” denilmezdi. Bugün birçok kelime Türkçeleştirilmiştir. Tabii o teknolojiyi hangi ülkeden almışsanız o teknoloji birlikte O ülkenin dili de giriyor. Kıbrıs için basit bir örnek vereyim; otomobille ilgili teknoloji İngilizlerden gelmiştir onun için bugün otomobille ilgili birçok kelime İngilizcedir, “clutch” denir (şanzıman), makinist denir ama bunun yanında çok güzel Türkçeleştirdiği kelimeler var. Türkiye'ye Otomobil teknolojisi Fransa'dan geldiği için otomobille ilgili birçok deyim Fransızca kökenlidir. “ direksiyon” diyoruz, “debriyaj” diyoruz, “defransiyel” diyoruz, mesela Viraj diyoruz, Fransızca kullanıyo-

ruz virajın, Kıbrıs'ta karşılığı "büküm", dır. Türkçesini kullanıyor. Mesela "direksiyon" demiyor "dümen" diyor. Başka bir örnek "kaportacı" Türkiye'de Fransızcasını kullanıyoruz Kıbrıs'ta kaportacı yerine "doğrultmacı" kullanılıyor. Öztürkçesi kullanıyor. Korna demiyor boru diyor, Böyle aşağı yukarı 300 tane kelime topladım. Dil, yaşamış olduğu baskın kültürün etkisi altındadır. Türkçe'de ural-altay dil grubunda soru eki cümlelerin sonundadır. Avrupa dil grubunda ise soru eki cümlelerin başındadır. Ada kültüründe Türkçe'nin yanında İngilizce ,Rumca , İtalyanca, Arapca'nın etkisi vardır , bu kültürlerin etkisi Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe'ye de yansımış Türkçe'de cümlelerin sonunda olan soru eki "mi", "mu" ekini tamamen kaldırmıştır. İngilizce, Rumca'da soru eki cümlelerin başındadır, (are) (is) gibi. Kıbrıs Türkü cümlelerin başında ve sonundaki soru eklerini kaldırmış cümle içinde frekans la belirlemiş "Geliiiiir", "gideeeeeer" gibi kelimeyi ve cümleyi uzattığı zaman siz anlıyorsunuz ki o bir sorudur.

Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe öz Türkçe dir Orta Asya'dan yörükler ve Türkmenler vasıtasıyla Anadolu'ya oradan da Kıbrıs'a aktarılan dil vasfını korumaktadır.

Kıbrıs Türkü, İngiltere'nin yönetiminde olmasına rağmen, İstiklal Harbinde Mustafa Kemal Atatürk'ü adım adım takip etmiştir. Atatürk'ün yapmış olduğu devrimleri anında ,hiçbir baskı ve zorlama olmadan benimsemişlerdir. Kılık kıyafet konusunda olsun, Harf İnkılabı konusunda olsun, kadın hakları vs bütün inkılapları aynen almış ve uygulamaya koymuştur.

Kıbrıs Türk Toplumunu, Atatürk ile ilgili hiçbir koruma kanunu olmadan hangi siyasi görüşte olursa olsun, Atatürk'e gerçekten yürekten, sevgiyle bağlanan, Onu, saygıyla anan bir toplumdur.

Kıbrıs Türkü'nün Türklüğünden asla şüphe edilmemelidir. Bunları belgelere dayandırarak ispatını rahatlık yapmamız mümkündür.

KAYNAKÇA:

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 201

ALASYA, Fikret, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'taki Türk Eserleri, Yayınevi: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

ALTAN, M. Haşim, Kıbrıs'ta Nüfus Yapısı, Değişimler ve Araştırmalar, Kıbrıs Gazetesi, 6-9 Ocak 1993.

BARKAN, Ö. Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul 1932.

ERDENTUĞ, Nermin, Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969.

ERDOĞRU, M. Akif, Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara-Gazimağusa 1993.

ERDOĞRU, M. Akif, Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı XI, İzmir 1996.

GÖKÇE, Turan, 1572 Yılında İç-il Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı XII, İzmir 1998, s. 57.

GÖYÜNÇ, Nejat, Kıbrıs'ta Türk İdaresi, Töre Dergisi, Cilt 6, Sayı 39, 1974.

HALAÇOĞLU, Yusuf, Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara-Magosa 1993.

HALAÇOĞLU, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ORHONLU, Cengiz, Osmanlı Türklerinin Kıbrıs'a Yerleşmesi (1570-1580), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 44/323, İstanbul 1974.

ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.

TURAN, Osman, Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Belleten, Sayı 27/110, 1964.

TURAN, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara 1988.

TURAN, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2014.

Kıbrıs'ın Fethi Ve Bazı Mabetlerin Ulu Camiye Tahvili

Kemal ÖZKURT*

Akdeniz'in doğusunda yer alan Kıbrıs adası, kuzeyinde Türkiye, doğusunda Suriye, Lübnan ve Filistin toprakları, güneyinde ise Mısır ile kuşatılmaktadır. Ada, tarihi boyunca, Mısır, Hitit, Aka, Dor, Fenike, Asur, Pers, Roma, Arap, Lusignan, Ceneviz, Venedik, Osmanlı ve İngiliz hâkimiyetleri altında kalmıştır (Alasya, 1964, s. 15-42, 116). 1960 yılında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Kıbrıs'ta İslam Öncesi Dönem

Tarih boyunca birçok kültür için ayrıcalıklı duran Kıbrıs, Yahudi cemaatleri açısından da önem taşımaktadır (Petachia, 2009, s. 38). Eski Ahit'te, Sayılar, Yeşaya, Yeremya ve Hezekiel bölümlerinde, her birinde bir kez olmak üzere, toplam dört yerde Kıbrıs adı geçmektedir. Ancak Yahudi halkının o dönem Kıbrıs için kullandığı isim olan "Kittim şeklinde ifade edilmektedir. Kittim kıyılarından gelecek gemilerle gelecek, Asur ve Ever'in bozguna uğratılması (Sayılar, 24: 24); Kıbrıs'tan, Sur kentinin evleri ve Limanlarıyla birlikte yok olmasıyla ilgili gelen haber (Yeşaya, 23: 1); Başka ilahlara tapmanın cezası bağlamında Kittim (Kıbrıs) kıyılarına bakılması emredilirken (Yeremya, 2: 10); İnşa malzemesi olarak Kittim (Kıbrıs) kıyılarından getirilen Selvi ağaçlarından bahsedilirken (Hezekiel, 27: 6).

Kıbrıs Hıristiyanlık bakımından da önemli bir merkezdir (Morrison, 2014, s. 330-641 86-87, 140, 153.). Yeni Ahit'te, hepsi de Resullerin İşleri bölümünde olmak üzere sekiz ayrı yerde Kıbrıs'ın adı geçmektedir. Levili olan ve Barnabas olarak adlandırılan hayırseverden bahsedilirken

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

(Elçilerin İşleri, 4: 36-37); inananların Kıbrıs ve Fenike'ye gitme mecburiyetleri (Elçilerin İşleri, 11: 19); Kıbrıslı tebliğciler (Elçilerin İşleri, 11: 20); Kıbrıs'a tebliği için gidilmesi (Elçilerin İşleri, 13: 4); tebliğcilerin iç anlaşmazlıkları dolayısıyla Kıbrıs'a gidişleri (Elçilerin İşleri, 15: 39); seyahatte uzaktan görülen Kıbrıs (Elçilerin İşleri, 21: 3); Kıbrıs'lı hayırsever (Elçilerin İşleri, 21: 16); bir deniz seyahatinde Kıbrıs'tan esen rüzgâr (Elçilerin İşleri, 27: 4) gibi konular anlatılırken adanın adı kullanılmıştır (Ay, 2021, s. 118).

Lüzinyan dönemi

Kıbrıs'ta 1192 yılında başlayan Lüzinyan dönemi, 1492 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre içinde, Fransız asıllı olan Lüzinyan hanedanı adada bir refah toplumu oluşturmuş, mimari ve sanat adına oldukça faydalı ürünler vermişlerdi.

Kıbrıs'ta Erken İslam Dönemi

Kıbrıs şehirlerine ilişkin en erken tarihli referans, Mısır'da Medinet Habu'daki bir mabedin kitabesinde rastlanmaktadır (Casson, 1937, s. 144). Adanın siyasi varlığı, Roma İmparatorluğu'nun 395'te bölünmesiyle, imparatorluğun doğu (Bizans) bölümünde kalmıştır. Kıbrıs'ta İslam dönemi, 648 yılında Hz. Osman döneminde yapılan fetihle başlar. II. Halife Hz. Ömer'den Akdeniz'de bir deniz savaşı için izni alamayan Muaviye b. Ebî Süfyan, aynı izni III. Halife Hz. Osman'dan ister. Ondanda izin alamaz. İkinci kez izin talebine Halife Osman, "eğer gemiye karınla birlikte binersen olur" cevabını verir. 27/648 yılında gönderdiği filo ile Kıbrıs'ı vergiye bağlayan Suriye Valisi Muaviye, beş yıl sonra adayı fetheder (el-Belâzurî, 2013, s. 178). Zaman zaman adada el değiştirmeler yaşandığı görülmektedir (Düzdağ, s. 23, 29, 31).

Kıbrıs'ta hüküm süren Lüzinyanlar Anadolu Selçuklu Devleti ile bazen aksamakla birlikte bir anlaşmaları bulunmakta ve bazı ihtiyaçlarını Antalya'dan karşılamaktadırlar.

Akdeniz'de, Kıbrıs adasının güneyinde yer alan Mısır'ı fetheden I. Selim (Yavuz)'den sonra, torunu II. Selim döneminde Kıbrıs'ı fethedilmiştir (Braudel, 1990, s. 27). Kıbrıs'ı fethede görevlendirilen Lala Mustafa

Paşa, Konya Ilgın'da yaptırdığı ve kendi adını taşıyan caminin kitabesinde, "Fatih-u Kıbrıs" (فاتح قبرص) olarak anılacaktır (Boran, 2011, s. 67). 1571 yılında Kıbrıs'ın fethiyle, II. Selim'le başlayıp Lala Mustafa Paşa, Arap Ahmet Paşa, Ferhat Paşa, Pertev Paşa, Ağa Cafer Paşa gibi hayırseverlerin öncülük ettiği vakıf anlayışı günümüze kadar farklı sosyal statüdeki insanların katkılarıyla devam etmiştir (Altan, 1986, s. 2). 1571'de II. Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren Kıbrıs, 1878'de İngilizlere kiralanır akabinde 1914'te İngilizler Kıbrıs'ı ilhak eder (Armaoğlu, 1991, s. 109, 263). Türkiye Cumhuriyeti'nin 1974'teki Barış Harekâtı sonrasında (Öymen, 2021, s. 78), 1983 yılında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilir.

Kıbrıs'ta, İslam mimarisinin önemli hatıralardan biri olan, Hazreti Peygamber'in süt halası Ümmü Haram'ın türbesi bulunmaktadır. Günümüzde Kıbrıs'ın Rum kesiminde, Larnaka'da yer almakta ve yapı "Hala Sultan Tekkesi" olarak bilinmektedir (Hibbân, 2017, s. 406). Hala Sultan Tekkesi türbe merkezli olarak başlayan zamanla diğer yapıların eklenmesiyle külliye bütününe ulaşan adadaki en büyük tekkedir. Ayrıca, Mevlevi Tekkesi ve Aziziye Tekkesi adadaki bu yapı türünün en eski örnekleri olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Günümüzde başta Bayraktar Camii ve türbesi olmak üzere, Kıbrıs'ın güney kesiminde, Magosa, Girne, Larnaka'da ve Baf'da çok sayıda İslam dönemi mimari yapısı kalmıştır.

Mabetler ve İnanç Özgürlüğü

Bilinen bütün toplumlarda, önceki farklı mimari yapıların aynı veya farklı fonksiyonlarla kullanımı uygulaması bulunmaktadır. Bu anlamda önceki dinlere ait mabetler Roma döneminde kiliseye dönüştürülerek kullanıldığı bilinmektedir (Mango, 2008, s. 70, 101-103, 109-110).

Mabetlerin tahvili konusunda öne çıkan konuların başında şüphesiz, din ve inanç özgürlüğü gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, "Eğer rabbın dilesydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!" (Yunus, 10: 99) ve "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapılmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir." (Bakara, 2: 256) şeklinde ifade-sini bulan ayetlerde, Hak Yol gösterildikten ve doğrudan yana tavır alması istendikten sonra, dini tercih insanlara bırakılmıştır. Yine dinlerin ma-

betlerinin koruma altına alınması da din özgürlüğünün bir parçası olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, diğer dinlerin mabetlerini korunmaya yönelik ifadelerin başında, "Onlar sırf "Rabbimiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir." ayeti gelmektedir (Yunus, 22: 40). Geniş anlamda ele alındığında İslam dininin, tebliğ edilen insanların İslam'ı kabul etmemeleri durumunda, önceki dinlerinde kalmaları ve mabetlerini koruma ve ibadetlerini sürdürmelerine anlayışla baktığı görülmektedir. Hz. Peygamber dönemi uygulamasında, Medine Vesikası olarak bilinen sözleşmede (Hamidullah, 1985, s. 59-62), Yahudilerin inançlarını yaşamaları konusunda verilen garanti, zamanla hasmane tutumları dolayısıyla geçersiz kalmıştır.

Bu makalenin coğrafi alanıyla doğrudan ilgili olması dolayısıyla, Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin, mabetlerin inşa ve tahviline ilişkin görüşlerine yer vermek anlamlı olacaktır: "Bilad-ı İslamiyeye baid (uzak) olup ve etrafında ehl-i İslam olmayıp, cümle ahali zımmiler (Müslüman olmayan) karye ahali kinise (kilise) ihdas murad eyleseler, mezburlar men olunmak lazım olur mu? Allahu a'lem. el-cevab: Olmaz" (Altan, 1986, s. 131). "Birkaç karyelerde vaki kenayis-i kadimler (eskiden yapılmış kiliseler) harap olduklarından ol karyelerin zımmileri, kenayis-i mer-kumeleri nesne ziyade etmeksizin bila terfi vela tevsî ezva-i kadimleri (eski temelleri) üzerlerine tamir etmelerine mesağ-i şer' i olur mu? Allahu 'alem. el-cevab: Olur" (Altan, 1986, s. 132).

1858 tarihinde, halkın bir kiliseyi tamir taleplerini Devlete ileten Kıbrıs Başpiskoposu'nun ifadesi, dönemin mabet-devlet bağlantısını açıkça gösterir mahiyettedir: "...kilise-i mezkurenin derununda padişahımız efendimiz hazretlerinin tavi-i ömür ve ni'meti afiyetleri ile zat-ı vâlâlarının sıhhat ve afiyetle hüsnü eyyam buyurulması hususu için ale'd- devam dua olunacağı beyanı ile i'tibar-ı ali eyleye baki. Zat-ı valalarının emirlerine muntazır Makariyos Başpiskopos-i Kıbrıs." (Altan, 1986, s. 134)

Kıbrıs'ta Camiye Dönüştürülen Katedraller

Kıbrıs'ın Osmanlı döneminde fethi sonrasında, ihtiyaç duyulan sayıda mabet camiye tahvil edilmiştir. Bu çalışmada bunlardan iki örnek üzerinden, başka dinlere ait mabetlerin camiye tahvili konusu ele alınacaktır.

Lefkoşe Selimiye Camii

1246/1831 tarihli Nüfus Defterleri'ne göre, Lefkoşa'da 5292 kişi olan toplam nüfusun 3028'ini Müslümanlar, 2264'ünü gayr-i müslimler oluşturmaktadır (Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs, 2020, s. 50). Osmanlı dönemi kayıtlarında bazı mahallelerde Müslüman ve Gayri-Müslim nüfus birlikte yaşarken Aya Sofya Mahallesi, sadece 396 Müslüman yaşarken gayri Müslim bulunmaması anlamlıdır (Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs, 2020, s. 50).

Lefkoşa Selimiye Camii

1209 yılında inşasına başlanan Katedral 1326 yılında ancak kutsanarak ibadete açılabilmiştir. Farklı dönemlerdeki deprem ve saldırılarda hasar görmüş ve onarılmıştır. Kıbrıs ve Kudüs Kralı unvanlarını aynı anda taşıyan Luzinyan kralları, Kıbrıs Kralı olarak Lefkoşa'daki Aya Sofya Katedralinde taç giyerlerdi (Alasya, 1964, s. 36).

Lefkoşa'nın Osmanlı hakimiyetine girdiği 1570 yılında, Lala Mustafa Paşa'nın da katıldığı bir törenle katedral, camiye dönüştürülerek Cuma namazı kılınmıştır. Yapının camiye dönüştürülmesinde çan kuleleri yerine eklenen iki minare, iç mekanda mihrap ve minber gibi cami mimarisinin önemli elemanları dışında fazlaca bir müdahalenin yapılmadığı görülmektedir. Osmanlı döneminde yapı üzerinden küçük bir değişiklik de 1874'te Sultan Abdülaziz'in Lefkoşa'yı ziyaret ihtimali üzerine daha sonra "Aziziye Kapısı" olarak anılan kapının yapılmasıdır. Sultan'ın bu ziyareti gerçekleşmemiş ancak kapı anı olarak kalmıştır. Yapıda Osmanlı döneminde de duyulan ihtiyaca göre farklı zamanlarda onarımlar yapılmıştır (Altan, 1986, s. 165, 168, 416).

Kiliseden camiye çevrilen ve önceleri Aya Sofya adıyla bilinen camiye 1954 yılında Kıbrıs Müftüsü tarafından, fetih dönemi Osmanlı sultanı II. Selim'in adına "Selimiye Camii" adı verilmiştir. Lala Mustafa Paşa ta-

rafından bu camiye bir “kılıç” ve “Kur’an” vakfedilir. Cuma hutbesinde kullanılan kılıç, 1988 yılında camiden çalınmıştır.

Türk kültüründe kılıç, dünya hâkimiyetinin sembolü olarak görülmektedir. İslam sonrası dönemde savaşla fethedilen topraklarda, ulu camilerde Cuma namazlarında imamın hutbeye kılıçla çıkması bu sembolik değeri farklı bir boyuta taşımıştır. İslam döneminde savaşlarda en çok kullanılan silah olmasına rağmen Kur’an-ı Kerim’de kılıç, isim olarak geçmemektedir.

Eski Ahit’te, Tanrının bir cezalandırma yöntemi olarak, İnananların düşmanlarına veya düşmanları tarafından inanlara uygulanmak üzere çok sayıda kent halkının toptan kılıçtan geçirildiği ifadeleri bulunur. Başta Eski ahidin ilk beş kitabı olmak üzere sonraki kitaplarda da yer alan kılıç, toplam 261 kez kendini göstermektedir (Yaratılış, 3: 24, Çıkış, 5: 3, Levililer, 26:7.). Benzer gerekçelerle Zebur’da da 11 yerde “Kılıç” geçmektedir. Yeni Ahitte’de yukarıdakilere benzer sebeplerin dışında, sembolik olarak ve yer yer olumsuzlanarak 25 yerde “kılıç” kelimesi ifade edilir (Matta, 10: 34, Markos, 14: 48, Luka, 2:35, Elçilerin İşleri, 12/2).

Magosa Lala Mustafa Paşa Camii

Magosa 14. yüzyılda, sadece tüccarlar değil, Hıristiyan hacılar için de önemli bir uğrak noktasıdır. (George Jeffery, 1918, s. 101-102) Magosa’nın güzelliklerinden ve kalesinin sağlamlığından bahseden Piri Reis, “Kıbrıs Adasının Magosa’dan büyük yeri yoktur.” demektedir (Reis, s. 213).

Günümüzde şehrin en büyük camisi olan Lala Mustafa Paşa Camii, Fransız Lusignan hanedanının 1192-1489 yılları arasındaki hâkimiyetleri döneminde Katolik kilisesi olarak inşa edilmiştir. 1300 yılında inşasına başlanan katedralin inşa faaliyeti, Cenevizlilerin Kıbrıs’ı 1464 yılında terk etmeleri ile tamamlanır (Walsh, 2004, s. 7). Gotik üsluptaki katedral, genellikle Fransa’daki benzerleriyle mukayese edilir. Rheims Katedrali, benzerlik kurulan yapılar arasındadır. (Home, 1960, s. 114-115) Lüzinyanlar, Lefkoşe’deki Aya Sofya’dan sonra bu katedralde Kudüs Kralı olarak taç giyerlerdi.

1246/1831 tarihli Nüfus Defterleri’ne göre, Magosa’da Müslümanlar 372 kişiyle toplam nüfusun yüzde 26’sını oluştururken, gayr-i müslimler 1064 kişi ile yüzde 74’e denk gelmektedir. Bu tarihte şehirdeki toplam

nüfus 1436'dır. (Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs, 2020, s. 49) Magosa Aya Nikola Kilisesi'nin camiye tahvili için Sultan II. Selim tarafından Kıbrıs beylerbeyi ve defterdarına bir ferman gönderilmiş ve uyulması gerekli kurallar da burada açıklanmıştır. (Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs, 2020, s. 353)

Camiye tahvilinden sonra, Magosa Ayasofyası, Ayasofya-i Sağır ve Büyük Cami adlarıyla anılmıştır. Kıbrıs Müftüsü Mehmet Dâna Efendi 1954 yılında yapının adını, Kıbrıs fâtihihez izâfeten, Lala Mustafa Paşa Camisi olarak değiştirmiştir. Daha ilk yıllarda cemaate yetersiz kalan bu iki camiye ilaveten bir kaç kilise daha camiye dönüştürülmüştür. (Altan, 1986, s. 102)

Yapının ilk inşasından sonra geçirdiği çok sayıda onarıma rağmen, camiye tahvilinden sonra yapılan küçük bazı ilaveler dışında, ana yapısı büyük ölçüde korunmuştur. Caminin kuzeybatı köşesinde sekizgen gövdeli ve tek şerefeli bir minare eklenmiştir. (Altan, 1986, s. 353)

Kesme taştan inşa edilen yapının orijinalinde, uzunlamasına üç sahnalı bazilikal yapının, batı cephesinde üç kapı yer almaktadır. Caminin kible duvarında iki adet mihrap, asıl mihrabın sağında ise mermer malzemeden hazırlanan minber bulunmaktadır.

SONUÇ

Birçok din ve kültürde, diğer dinlere duyulan saygı ifade edilmekle birlikte, yine de diğer dinlerin mabetlerini kendi mabetlerine dönüştürdükleri veya harap halde olanlarının arsa ve inşaa malzemelerini devşirme olarak kullandıkları bilinen bir gerçektir. Roma dâhil tarihte bilinen bütün devlet ve dönemler, belli ölçülerde önceki, hatta siyasal olarak hakimiyetleri altına aldıkları çağdaş dinlerin mabetlerinin bir kısmına kendi inançlarının mabetlerine dönüştürmüşlerdir.

Türklerin tarihleri boyunca farklı dinlere mensubiyetleri (Esin, 1978, s. 48, 67, 128, 177, 198.) ve farklı mabetlerle olan ünsiyetleri, onların mabetlerle olan ilişkileri konusunda toplumsal hafızada bir zenginlik oluşturduğu söylenebilir. Kıbrıs'ı fetheden Osmanlılar, öncelikle iki mabedi camiye tahvil etmişlerdir. Bu yapıların dini olduğu kadar siyasal anlamları da büyüktür. Bunlar, Lüzinyanların, Kıbrıs Kralı olarak taç giydikleri Lefkoşa'daki St. Sophia ve Kudüs Kralı olarak taç giydikleri Gazimağusa'daki St. Nicholas katedralleridir.

Kıbrıs'ta iki önemli yerleşimde camiye tahvil edilen katedrallerden birine Selimiye, diğerine de Lala Mustafa Paşa adları verilme suretiyle, birine dönemin sultanı, diğerine de Kıbrıs fatihi olan paşanın adı verilmiş oldu. Doğu-batı ekseninde coğrafi olarak komşu bu iki şehir, Lefkoşa ve (günümüzdeki adıyla) Gazimağusa'daki iki cami Kıbrıs'ın en önemli camileridir.

Başta Endülüs toprakları olmak üzere Balkanlarda çok sayıda cami kiliseye çevrilmiş veya farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmektedir (Düzdağ E. , s. 105).

KAYNAKÇA

Alasya, H. F. (1964). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara.

Altan, M. H. (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974) I*, . Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi.

Armaoğlu, F. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası.

Ay, R. (2021). Hıristiyanlığın Kurumsallaşma Sürecinde Antakya'nın Rolü. *Danışname*, 117- 141.

Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs. (2020). İstanbul: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri .

Boran, A. (2011). *Geçmişten Günümüze Bütün Yönleri ile Ilgın*. Ilgın. Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*. İstanbul: Eren.

Casson, S. (1937). *Ancient Cyprus its Art and Archaeology*. London: Methuen & Co. Ltd.

Düzdağ, Ç. E. (tarih yok). *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları I*. İstanbul: Tercüman.

Düzdağ, E. (tarih yok). *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları I*. İstanbul: Tercüman. el-Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân Ülkelerin Fetihleri*. İstanbul: Siyer.

Esin, E. (1978). *İslâmiyetden Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbası.

George Jeffery, F. (1918). *A Description of the Historic Monuments of CyprusS. 101-102*. Nicosia .

Hamidullah, M. (1985). *Mecmuatü'l- Vesaiki's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l- Hilafeti'r-Raşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Hibbân, İ. (2017). *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'I-Hulefâ Hz. Peygamber ve Halifeler*. Ankara: Ankara Okulu.

Home, G. (1960). *Cyprus Then and Now*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.

Kılıçla hutbe geleneği ne anlama geliyor? (2020, 07 25). TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kilicla-hutbe-gelenegi-ne-anlama-geliyor-504517.html>, 08.04.2022. adresinden alındı

Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. İstanbul: YKY.

Morrison, C. (2014). *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu*. İstanbul: Ayrıntı.

Öymen, O. (2021). Kıbrıs Konusunda Yapılacak Görüşmelerde Yararlanılabilecek bazı bilgiler ve Düşünceler. N. Basa içinde, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dünü, Bugünü, Yarını* (s. 72-84). Ankara: TBB.

Petachia, B. &. (2009). *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia İslam Dünyası Gözlemleri*. İstanbul: MÜİFV.

Reis, P. (tarih yok). *Kitabı Bahriyye Denizcilik Kitabı 2*. İstanbul: Tercüman.

Walsh, M. (2004). Aziz Nikola Katedrali: Lala Mustafa Paşa Cami, Sayı: 127, İstanbul, Temmuz 2004, s. 7. *Toplumsal Tarih*, 157-164.

Fotoğraf 1 Lefkoşa Selimiye Camii Minare

Fotoğraf 2 Lefkoşa Selimiye Camii İç Mekan

Fotoğraf 3 Lefkoşa Selimiye Camii Mihrap

Fotoğraf 4 Lefkoşa Selimiye Camii Üst Örtü

Fotoğraf 5 Gazimağusa Lala Mustafa Paşa Camii

Fotoğraf 6 Gazimağusa Lala Mustafa Paşa Camii Taçkapı

Fotoğraf 7 Gazimağusa Lala Mustafa Paşa Camii Minare

Fotoğraf 8 Gazimağusa Lala Mustafa Paşa Camii İç Mekan

Kıbrıs Türk Ağzında Yerleşen Batı Kökenli Sözcükler

Osman ERCİYAS*

Özet

Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe; kökleri Anadolu'ya bağlı olan ve 1571'den itibaren Ada'ya göç etmiş Türklerin beraberlerinde getirdikleri Kıbrıs Türk ağzıdır. Ağız kavramı, normal olarak bir ülkenin resmi sınırları içerisinde kullanılan ve birtakım vurgu/söyleyiş farklılıkları içeren dil kullanımları şeklinde tanımlanır. Bu yönüyle Kıbrıs Türk ağzı, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi sınırları içerisinde yer almamasına karşın, literatürde Türkiye Türkçesinin bir ağzı olarak kabul edilir. Yapılan bilimsel çalışma ve değerlendirmelerde bu konu üzerinde uzlaşmıştır. Kıbrıs Türk ağzına veya Kıbrıs'ta konuşulan Türkçeye, yalnızca ölçünlü dile göre farklılık arz eden bir ağız olarak bakmak yeterli değildir. Nitekim Kıbrıs Türk ağzı, 450 yıldır bu Ada'da varlığını devam ettiren Kıbrıs Türklerinin her türlü asimilasyon ve yozlaştırma çalışmalarına karşı kullandığı en önemli kalkanıdır. Sömürgeci ve emperyalist yönetim anlayışlarının kimliksizleştirme faaliyetlerine karşı kendi değerlerini koruma güdüsüyle hareket eden Kıbrıs Türkleri, her dönemde istisnasız bir şekilde Türk dilinin birleştirici gücünü idrak ederek varlığını muhafaza etmiş ve bugünlere taşımıştır. Türk kimliğini, değerlerini ve kültürünü devam ettirme misyonunu yüklenmiş olan Kıbrıs Türk ağzı, farklı dillerle bir arada kullanılmasına ve yabancı dillerden birçok kelime almasına karşın Türkçe ses hususiyetlerini korumuştur. Günümüz Ölçünlü Türkiye Türkçesi ve ağızları, Orhun Türkçesinden ileri gelen ve Anadolu coğrafyasında bir imparatorluk dili haline gelmiş Türkçenin bugünkü versiyonudur. Kıbrıs Türk ağzı da bu dil varlığının Akdeniz'deki uzantısı ve temsilcisidir. Farklı kıtalara hükmetmesi ve birçok medeniyetle ilişki kurması neticesinde söz varlığını genişleten Türkçe diğer

* Doç. Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi Dr. Fazıl Küçük Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, oerciyas@eul.edu.tr

dillere çok sayıda kelime verirken, bünyesine kattığı yeni kelimeleri bir zenginlik olarak görmüş ve bu yeni unsurları kendi dil özelliklerine uygun hale getirmiştir. Yer adlarından alet isimlerine, denizcilik terimlerinden bilimsel terminolojiye kadar uzanan alıntı sözcükler, Türkçenin yerlileştirme kapsamına girmiş ve Ziya Gökalp'in vurguladığı gibi halk dilinde Türkçeleşmiştir. Osmanlı Türkçesi ve sonrasında ölçünlü Türkiye Türkçesi dönemi resmi dil politikalarında, alıntı sözcüklere yönelik önyargı oluşmamış; Frenk dili veya Lingua Franka adıyla da bilinen Batı kökenli sözlerin kökeniyle ilgili yanıltıcı yönlendirmeler yapılmamıştır. Doğu ve Batı kökenli alıntı sözlerde tümüyle benzer anlayış hakim olmuş ve yerlileştirme politikası güdülmüştür. Türkiye Türkçesinin bir ağzı olan Kıbrıs Türk ağzında da Batı dillerinden alıntılanan ve bir nevi Türkçe kimlik kazanan sözcükler yerleşerek kullanımda yaygın hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Kıbrıs Türk ağzının Türkçe ses hususiyetlerine göre yerlileştirme özelliğini Batı kökenli sözcükler üzerinden ele alarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türk ağzı, Batı kökenli sözcükler, yerlileştirme

Indigenous Words of Western Origin in the Turkish Cypriot Dialect

Abstract

Turkish spoken in Cyprus; It is the Turkish Cypriot dialect, which has its roots in Anatolia and brought with them by the Turks who immigrated to the Island since 1571. The concept of dialect is defined as language uses that are normally used within the official borders of a country and include some accent/pronunciation differences. In this respect, although the Turkish Cypriot dialect is not located within the official borders of the Republic of Turkey, it is accepted as a dialect of Turkey Turkish in the literature. Scientific studies and evaluations have agreed on this issue. It is not enough to look at the Turkish Cypriot dialect or the Turkish spoken in Cyprus only as a dialect that differs from the standard language. As a matter of fact, the Turkish Cypriot dialect is the most important shield used by the Turkish Cypriots, who have been living on this island for 450 years, against all kinds of assimilation and corruption. Acting with the urge to protect their own values against the de-identification activities of colonial and imperialist management understandings, the Turkish Cypriots, without exception, have preserved their existence and carried them to the present day by realizing the unifying power of the Turkish language. The Turkish Cypriot dialect, which has undertaken the mission of maintaining the Turkish identity, values and culture, has preserved its Turkish sound characteristics, despite being used together with different languages and borrowing many words from foreign languages. Today's Standard Turkey Turkish and its dialects are the current version of Turkish, which originated from Orkhon Turkish and became an imperial language in the Anatolian geography. The Turkish Cypriot dialect is also the extension and representative of this language entity in the Mediterranean. Turkish, which expanded its vocabulary as a result of dominating different continents and establishing relations with many civilizations, gave many words to other languages, while seeing the new words it added to its body as a richness and adapting these new elements to its own language characteristics. The borrowed words, ranging from place names to tool names, from nautical terms to scientific terminology, were included in the scope of indigenization of Turkish and, as Ziya Gökalp emphasized, became Turkish in the colloquial language. In the official language policies

of Ottoman Turkish and later, standardized Turkey Turkish, there was no prejudice against borrowed words; No misleading guidance has been made regarding the origin of Western words, also known as Frankish or Lingua Franca. A completely similar understanding prevailed in quotations of Eastern and Western origin, and a policy of indigenization was pursued. In the Turkish Cypriot dialect, which is a dialect of Turkey Turkish, words borrowed from Western languages and gaining a kind of Turkish identity have become localized and become common in use. The aim of this study is to evaluate the localization feature of the Turkish Cypriot dialect according to the Turkish phonetic features by considering it through words of Western origin.

Keywords: Turkish Cypriot dialect, Western origin words, indigenization

Giriş

Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe; kökleri Anadolu'ya bağlı olan ve 1571'den itibaren Ada'ya göç etmiş Türklerin beraberlerinde getirdikleri Kıbrıs Türk ağzıdır. Ağız kavramı, normal olarak bir ülkenin resmi sınırları içerisinde kullanılan ve birtakım vurgu/söyleyiş farklılıkları içeren dil kullanımları şeklinde tanımlanır. Bu yönüyle Kıbrıs Türk ağzı (KA), Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi sınırları içerisinde yer almamasına karşın, literatürde Türkiye Türkçesinin bir ağzı olarak kabul edilir. Yapılan bilimsel çalışma ve değerlendirmelerde bu konu üzerinde uzlaşılmıştır. Kıbrıs Türk ağzına veya Kıbrıs'ta konuşulan Türkçeye, yalnızca ölçünlü dile göre farklılık arz eden bir ağız olarak bakmak yeterli değildir. Nitekim Kıbrıs Türk ağzı, 450 yıldır bu Ada'da varlığını devam ettiren Kıbrıs Türklerinin her türlü asimilasyon ve yozlaştırma çalışmalarına karşı kullandığı en önemli kalkanıdır. Sömürgeci ve emperyalist yönetim anlayışlarının kimliksizleştirme faaliyetlerine karşı kendi değerlerini koruma güdüsüyle hareket eden Kıbrıs Türkleri, her dönemde istisnasız bir şekilde Türk dilinin birleştirici gücünü idrak ederek varlığını muhafaza etmiş ve bugünlere taşımıştır. Türk kimliğini, değerlerini ve kültürünü devam ettirme misyonunu yüklenmiş olan Kıbrıs Türk ağzı, farklı dillerle bir arada kullanılmasına ve yabancı dillerden birçok kelime almasına karşın Türkçe ses hususiyetlerini korumuştur.

İnceleme

Günümüz Ölçünlü Türkiye Türkçesi ve ağızları, Orhun Türkçesinden ileri gelen ve Anadolu coğrafyasında bir imparatorluk dili haline gelmiş Türkçenin bugünkü versiyonudur. Kıbrıs Türk ağzı da bu dil varlığının Akdeniz'deki uzantısı ve temsilcisidir. Farklı kıtalara hükmetmesi ve birçok medeniyetle ilişki kurması neticesinde söz varlığını genişleten Türkçe diğer dillere çok sayıda kelime verirken, bünyesine kattığı yeni kelimeleri bir zenginlik olarak görmüş ve bu yeni unsurları kendi dil özelliklerine uygun hale getirmiştir. Yer adlarından alet isimlerine, denizcilik terimlerinden bilimsel terminolojiye kadar uzanan alıntı sözcükler, Türkçenin yerleştirme kapsamına girmiş ve Ziya Gökalp'in vurguladığı gibi halk dilinde Türkçeleşmiştir. Osmanlı Türkçesi ve sonrasında ölçünlü Türkiye Türkçesi dönemi resmi dil politikalarında, alıntı sözcüklere yönelik önyargı oluşma-

mış; Frenk dili veya Lingua Franka adıyla da bilinen Batı kökenli sözlerin kökeniyle ilgili yanıltıcı yönlendirmeler yapılmamıştır. Doğu ve Batı kökenli alıntı sözlerde tümüyle benzer anlayış hakim olmuş ve yerlileştirme politikası güdülmüştür. Türkiye Türkçesinin bir ağızı olan Kıbrıs Türk ağzında da Batı dillerinden ödünçlenilen ve bir nevi Türkçe kimlik kazanan sözcükler yerlileşerek kullanımda yaygın hale gelmiştir.

Kıbrıs Türk ağzında kullanılan ve Türkçe ses özelliklerine büyük ölçüde uydurulan Batı kökenli sözcükler farklı dönemlerde dile mal olmuştur. Kıbrıs'ın tarih boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapması ve birçok kültürün sürekli kontak halinde bulunması, kelime alışverişini hızlandırmıştır. Latin ve İtalyan vb. Batı kökenli sözcüklerin bir kısmı eski medeniyetlerin burada devam eden etkisi ile açıklanabilirken bir kısmı doğrudan ya da Rumca aracılığıyla Kıbrıs Türk ağzına yerleşmiştir. Bu kelimelerin tespiti ile ilgili yapılan çalışmalar vardır (Pehlivan ve Chirli, 2011). Geçiş süreci ve geçişe aracılık eden dilin gerçek manada tespit edilmesi ayrı bir araştırmayı gerekli kıldığı için bu çalışmada söz konusu alana fazlaca girilmemiştir. Türkçe için önemli olan konuya, Türkçenin yerlileştirme özelliğine ağırlık verilmiştir. Kıbrıs Türk ağzında olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında da birçok Batı kökenli sözcüğün kullanıldığı ve kabul gördüğü bilinir. Alıntı sözcüklerin kökeni fark etmeksizin kullanım şekillerinde Türkçenin ses hususiyetleri kendini hissettirir. Olabildiğince Türkçe söyleyişe uygun hareket edilir. Ağızlarda bu eğilim açıkça görülebilmektedir. Örneğin 'Harmanda sapları yaymaya yarayan demirden, çatallı bir tarım aracı' anlamına gelen 'dirgen' sözcüğü Yunanca 'dikranion'un Türkçe kimlik kazanmış biçimidir. Yerlileştirme öylesine ustaca yapılmıştır ki ilgili sözcüğün yabancı kökenli olduğu, sözlüğe bakılmadan zor anlaşılmaktadır. Nitekim Türkçe ses özelliklerine uygun bir sözcük ortaya çıkarılmıştır. Sözlüklerde ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde geçen ifadelerde kelimenin ilk olarak 'digren/diğren' biçiminde kullanıldığı; zamanla göçüşme sonucu 'dirgen'e dönüştüğü görülmektedir (câmuslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa koşup ellerinde nodul ve ügendire ve digren ve kerepe ve raga misillu âletlerle). Bu kelimenin dile yerleşmesinde ve Türkçe gibi kabul edilmesinde ses özelliklerinin uygun hale getirilmesi yanında, 'Bir araya getirmek, toplamak, devşirmek' anlamına gelen 'dermek' fiilinin etkisi de vardır. Harmanda sapları yayabilmek için önce bir araya getirmek, toplamak gereklidir. 'Dermek/dirmek' fiilinin

bu kelime üzerinden hatırlanması ve anlam ilişkisi kurulması, ‘Toplayan, bir araya getiren’ manasını içeren ‘Diren’ biçiminde bir sözcüğün ortaya çıkmasını da sağlamıştır. TDK Türkçe Sözlükte ve Derleme Sözlüğünde ‘diren’ biçimine ‘dirgen’ manası içinde yer verilmektedir. Halk dilinin doğallığı ve yerleştirme mekanizması, Yunanca kökenli ‘dirgen’den hareketle kendi dil özelliklerine uygun bir kelime türetmeyi başarmıştır. Türkçenin tarihi metinlerinde ilgili tarım aracını ifade eden ‘diren’ sözcüğü yer almasa da bugün yeni bir kelime kazanılmış durumdadır. Yunancada ‘di’ ‘iki’ ve ‘kranon’ ‘boynuz’ sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve ‘İki boynuz; iki kafa; iki uç’ gibi anlamlara gelen ‘dikranon’un alıntılanması, yerleştirme özelliğinin harekete geçirilmesiyle kalmamış; Türkçenin zengin köklerinden yararlanılmasını da sağlamıştır. Türkiye Türkçesinin birçok ağzında olduğu gibi Kıbrıs ağzında da Doğu ve Batı kökenli sözcüklerin Türkçe ses özelliklerine göre telaffuz edildiği görülür. ‘İbrahim’ özel adı, ‘İbrahim’ şeklinde söylenir ve getirilen ekler de kalın sıradan devam eder. ‘Kemal’ adı da, son hecedeki kalın ünlü dolayısıyla kalın sıradan devam eder. Buna benzer örnekler çoktur. Kıbrıs ağzında, Türkçenin ses hususiyetlerine uygun olarak uzun ünlüler kullanılmaz. Alıntı kelimelerde ünlüleri kısaltma eğilimi vardır. Çift ünsüzle başlayan yabancı kökenli kelimelerin başına ünlü getirilmesiyle yine Türkçeye uygun söyleyişler ortaya çıkmış olur: ‘İsterlin, ıspor, isviç, istop, istres’ gibi. Yerleştirme örneklerinin bir kısmı Anadolu ağızları ile benzerlik arz ederken bir kısım örneklerin Kıbrıs ağzına özgü olduğu bilinmektedir. Kıbrıs Türk ağzı, uzun süre ana coğrafyadan, Anadolu’dan uzak kalmasına ve yabancı idareler altında yine farklı dilleri konuşan halklarla iç içe yaşamasına rağmen Türkçenin fonetik özelliklerini korumayı başarmış bir diyalektir. Yabancı idareler altında, yabancı dillerle bir arada yaşama şartlarının, dilin korunması yönünden bugünkünden çok daha zor olduğunu unutmamak gerekir. İngiliz sömürge idaresi döneminde uygulanan eğitim politikaları gereği okullarda Türkçe kitaplara yasak getirilmesi, devlet dilinin İngilizce olması, Rumcının kırsal yaşam bölgelerinde baskın oluşu gibi hususlar göze alındığında, Türkçe düşünme özelliğini kaybetmeden günümüze ulaşan Kıbrıs ağzının üstlendiği misyon daha etraflıca anlaşılacaktır. Kıbrıs Türklerinde yaygın hale gelmiş olan yerleştirme eğilimi tarihsel süreç içinde devam eden ve Doğu-Batı kökenli fark etmeksizin tüm dillere yönelik aynı tutumla gerçekleşir. Yer adlarında da aynı şekilde eski ve yabancı yerleşim yeri adları-

nın Türkçe isimlerle değiştirildiğini biliyoruz (Erciyas, 2010). Bu konu ile ilgili olarak yaşlı kuşakla yapılan görüşmelerde, köy girişlerindeki Türkçe tabelaların geceleri Rumlar tarafından söküldüğü, yerine Rumca isimlerin yerleştirildiği; bu nedenle gerektiğinde Türkçe tabela başında nöbet tutulduğu anlatılmaktadır. Kıbrıs Türk toplumu köyde ve kentte, yaşamın farklı şekillerde devam ettiği her yerde bu mücadeleyi sürdürmüştür. Gazeteci, yazar, öğretmen, siyasetçi, yönetici kesiminde bilinçli yönlendirmeye gelişen Türk'ten Türk'e kampanyaları, Türkçeyi özendirme ve Rumca karşısında erimesini engellemeye dönük faaliyetlerin tümü, sözü edilen yerli ve milli düşünce sisteminin yansımalarıdır. Farklı idareler altında farklı kültür ve dillerle birlikte yaşamını sürdürse de kendi içine kapanmamış; özgüvenini hiçbir zaman kaybetmemiş; kendi dilini diğer dillerin karşısında korumayı bilmiş ve bu dil etrafında milli kimliğini de şekillendirmiş bir toplumdur. Halkı bilinçlendirmek gayesiyle samimi bir dil kullanılarak bu amaçla çeşitli anlatım biçimlerinden yararlanan Ahmet Tevfik gibi 19. yy. Kıbrıs'ında gazetecilik yapan şahsiyetlerin üslubunda yeni ve Türkçe yapılar yanında; Doğu veya Batı kökenli sözcüklerin yerlileştirilerek kullanıldığı görülür (Erciyas, 2020). Ör: İtalyanca kökenli 'carozza'ya dayanan ve Rumca üzerinden KA'ya geçtiği düşünülen 'karutsa' 'at arabası' sözcüğü, halk dilince 'arabacı' anlamıyla 'garutsacı'ya dönüşür. Ahmet Tevfik'in ifadesinde at arabalarının bulunduğu mekanla ilgili 'karusehâne' biçimi o dönem Türkçesine göre şekil alır: 'Aya sofya kurbundaki karusehânenin önü bol bol hayvanlar ile arabalara kaldı' (Tamçelik ve Kasapoğlu, 2016: 327). Genel olarak Türkçe ses hususiyetlerine bağlı bir şekilde, kolay telaffuz ve dilde tasarruf temelinde ilerleyen yerlileştirme örnekleri birçok alandan verilebilir. Bizim bu çalışmada örneklendireceğimiz yerlileştirme örnekleri daha çok İtalyanca/Yunanca/Latin kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmı Kıbrıs Türklerinin geçmişten günümüze aralıksız şekilde kullandığı sözcükler iken, bir kısmı Rumca üzerinden KA'ya geçerek Türkçe özellik kazanan yapılarıdır. Tietze'nin *Lingua Franca* adıyla ifade ettiği ve Türk denizcilerin kullandığı Frenk kökenli sözcüklere yer verilen çalışma, Osmanlı dönemi yabancı sözcük kullanımı ve bunların dilde yerli ses özellikleri kazanma sürecini göstermesi bakımından önemlidir (Tietze, 1988). İlgili meslek dallarında ihtiyaca binaen kullanılan yapıların bir kısmı zamanla günlük konuşma diline de geçerek yaygınlık kazanmıştır. Bu tür sözcüklerin dile yerleşmesinde, özellikle İs-

İstanbul'da yaşayan yabancı kökenli ticaret ve iş insanlarının etkisi büyük olmuştur. Onlar da zaman içerisinde kendi dillerine aykırı gelebilecek telaffuzlar geliştirmiş ve kozmopolit yapıya bürünmüşlerdir. Türkçeyi ana dili olarak konuşanlar ile yaşanan bu etkileşim, karma bir yapıyı ortaya çıkarmış ve Türkçe fonetiğe uygun gelen söyleyiş şekilleri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak dil, din, ırk farkı gözetilmeden kullanılan bir yapı şekillenmiştir. Bunu geniş kapsamda coğrafya üzerinden değerlendirerek Akdeniz dili olarak tanımlayanlar da vardır (Matvecevic, 1999; Berbercan, 2017; Kefeli, 2006). Benzer kozmopolit yapı Kıbrıs'ta da görülür. Bugün Türkçe kökenli veya Türkçe yoluyla Rumcaya geçmiş birçok sözcüğün Rumlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Karşılıklı kelime ödünçleme, bir arada yaşamış veya yaşamakta olan toplumların tarihî birer gerçeğidir. Bunun siyasi propaganda aracı yapılmasına ve sözü edilen ilişkiler üzerinden birbirine üstünlük sağlama girişimine gerek yoktur. Geçmişten günümüze uzanan siyasi, sosyal ve kültürel yaşanmışlıklar, insan iradesinin dışında zaman mefhumuna bağlı olarak toplumsal bünyeye etki eden unsurlardır. Bu katman ve birikimlerin tahlil edilmesi, çeşitli bilim dallarının kendi yöntem ve tekniklerini gerekli kılmakta ve bilimin tarafsız rehberliğinde açıklığa kavuşmayı beklemektedir. Kıbrıs'ın birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde, bu ilişkiler ağı normal karşılanmalıdır. Bu gibi etkileşimlerde önemli olan dilin kendine ait ses ve yapı özelliklerinin korunması ve yozlaştırma/asimilasyon tehlikelerine karşı bilinçli olunmasıdır. Türkiye'de ve Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe bu evrelerden başarı ile geçmiş; fonetik ve morfolojik özgünlük korunmuştur. 19. yüzyıl İstanbul'unda, ticaret ve sosyal yaşamın çok uluslu ortamında, Türkler kendilerine yakın gelen veya yerleştirmeye müsait olan kelimeleri kendi bünyelerine katmışlardır. Türk-İtalyan dil ve edebiyat ilişkileri konusunda önemli çalışmaları bulunan araştırmacı akademisyen Prof. Dr. Oğuz Karakartal, 'Türkçede İtalyanca Bir Sözcüğün Peşinde: Varda!' adlı çalışmasında, dil ilişkileriyle ilgili olarak o dönemin genel manzarasını şöyle dile getirir:

“İstanbul, Doğu ve Batı dünyalarından, farklı kültürlerden gelen insanları birleştiren bir merkez olma özelliğini az çok bugün de sürdürmektedir. İstanbul'un fethinden önce Galata ve civarında oturan Venedik ve Cenevizliler, fetihden sonra da varlıklarını korumuşlar, bölge Türklerle birlikte başka ulustan insanları ve çoğu İtalyan asıllı bir Latin toplulu-

ğunu bünyesinde barındırmıştır. Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Midhat Efendi İtalyanca dışında Rumca da konuşabilen Galata'daki bu Latin topluluğunu, 1892 tarihli bir eserinde şu şekilde tanıtır:

“İstanbul'da cemaat-ı gayr-ı müslime yanında (Müslüman olmayan topluluklar arasında) bir de Latin cemaati vardır. Osmanlılarımızın ağılebi (çoğu) yalnız Rum ve Ermeni ve Yahudi cemaat-ı ma'rufesini (tanınmış, bilinen toplulukları) nazar-ı dikkate alarak bir de Latin cemaati olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezler. Bu cemaatin aslı Avrupalıdır. Fakat ihtimal ki bunlar dahi zaman-ı fetihten beri İstanbul'da bulduklarından tabiiyyet-i Osmaniye ile müşerrefitler (Osmanlı vatandaşlığı ile onurlanmışlardır). Mezhepleri Katolik'tir. Rumca ve İtalyanca söylerler. İstanbul Latin topluluğu her ne kadar İtalyanca konuşsa da, onların İtalyancası yüzyıllar boyunca çeşitli İtalyan kentlerinden gelen İtalyanların dilinden ve yerli halklardan aldığı sözcüklerle beslenmiş, kendine has bir İstanbul İtalyancasına dönüşmüştür. Bu konuda, 1874'te İstanbul'u ziyaret eden tanınmış gezgin ve yazar Edmondo de Amicis'in bir tespiti vardır. Amicis, İstanbul İtalyancasını temiz-saf bir İtalyanca olarak görmez ve şöyle der: “Bu kolonide doğmuş İtalyanların bilhassa üçüncü veya dördüncü neslin Pera'da konuştukları İtalyancadan bir numuneyi İtalya'ya götürmeyi arzu ederdim. Bu İtalyancayı duyacak Crusca Akademisi azaları, ateş içinde yatağa serilirlerdi. Lombardiyalı bir arabacı, Romagnialı bir hamal İtalyancalarını karıştırsalardı zannederim Haliç kıyısında konuşulan İtalyancadan daha az bozuk bir İtalyanca olurdu. Bu, tereddit etmiş, dört veya beş başka dille kaplanmış bozuk bir İtalyancadır.”

Karakartal'ın çalışmasında tasvir edilen karma yapı, aynı şekilde dil kullanımına da yansımıştır. İtalyanca kökenli olup ‘Bakınız, dikkat ediniz’ anlamına gelen ‘guarda’ sözcüğünün Venedik dilindeki ‘varda’ şekliyle Türkçede de yaygın olarak kullanıldığı çeşitli örneklerle anlatılır. Buna benzer örnek yapıları çoğaltmak mümkündür.

Bu çalışmada, Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü adlı eserden seçilen benzer yabancı sözcüklerin Kıbrıs Türk ağzında Türkçe ses özelliklerine göre nasıl yerleştiği gösterilmiştir. Sürenin kısıtlı olması nedeniyle tipik birtakım örnekler verilmesiyle yetinilecektir:

- ❖ İt. Galina ‘Hindi’ > Alina ‘Dişi hindi’
- ❖ Yun. Anavatiras ‘Asansör’ > Anavador/Anavado ‘İnşaatlarda üst katlara malzeme çıkarmak için kullanılan alet’
- ❖ İt. Amianto ‘Bir tür asbest’ > Amyando ‘Pamuk taşı, lastik ayakkabı’
- ❖ Lat. Arma + Rum. Dosia ‘Silah takımı’ > Armadoşa ‘Olta takımı’
- ❖ Lat. Advocatus > İt. Avvocato ‘Tanık, savunucu’ > Avgat ‘Avukat’
- ❖ İt. Papera ‘Kaz yavrusu’ > Babira ‘Su kuşu, ördek yavrusu (mec.) kısa boylu kişi’
- ❖ İt. Baccaloro > Rum. Bakaliaros ‘Mezgit balığı’ > Bagallao ‘Tuzlanmış balık’
- ❖ İt. Balla > Bala/Balya ‘Saman balyası’
- ❖ İt. Ballagio ‘Denk’ > Ballaz ‘Gemilerde dengeyi sağlamak için kullanılan ağırlık’
- ❖ Lat. Pannus > Rum. Bannin ‘Bez, kumaş, giysi’ > Banna ‘Hayvanların iç organlarının ince tabaka, zar’
- ❖ İt. 1. Barbetta ‘Küçük sakal’ 2. Barbetta ‘Kale duvarlarının üzerindeki çıkıntılar, top ateşleme yeri’ > 1. Barbet ‘Kulak hizasında bırakılmış sakal ucu’ 2. Barbet ‘Kale siperi, korkuluk; gemilerde toplar için hazırlanmış siper’
- ❖ İt. Pasticcio > Pasdiş/Basdiş ‘Nikah veya düğünlerde dağıtılan bir tür pasta’
- ❖ İt. Pastello > Yun. Pasteli > Rum. Pastilos/Pastellin > Basdelli ‘Fazla pişirilen pekmezin katı kıvama gelmiş hali, pestil’. XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesi metinlerinde besdil ‘katı pekmez’ biçiminde kullanılır.
- ❖ Fr. Velocipede > Belesbit/Velesbit ‘Eski bir bisiklet türü’
- ❖ İng. Bale ‘Balya’ > Beyler ‘Tahıl saplarını balya yapan makine’
- ❖ İt. Placca > Bılağaj ‘Odun talaşının sıkıştırılmasıyla elde edilen geniş yüzeyli tahta, sunta’

- ❖ İt. (Venedik) Plania > Bılyana ‘Uzun rende, planya’
- ❖ İt. Bilancio ‘Terazi’ > Bilanza ‘İki kefeli el terazisi’
- ❖ İt. Birbante > Birbandi ‘Serseri, giyimine özen göstermeyen’
- ❖ İt. Biscotto ‘Gevrek, peksimet’ > Pisgot ‘Bisküvi’
- ❖ İt. Buccula > Bukla ‘İnce şerit, bukle’
- ❖ İt. Ciocolate > Çakulet/Çukulat ‘Çikolata’
- ❖ İt. Tacco ‘Takoz, tahta parçası, kütük’ > Dakko ‘Büyük parça, fazla’
- ❖ İt. Taglia ‘Kes, tamam bitti’ > Dalya ‘Çocuk oyunlarında yenilme’
- ❖ İt. Terazza > Daratsa ‘Evlerin girişindeki küçük oda; teras’
- ❖ İt. Tela > Della ‘Yapıştırma bandı’
- ❖ İt. (Venedik) Trata ‘Ağ’ > Dırada ‘Yardımcı balıkçı teknesi, çektiri’
- ❖ İt. Tombola > Dombula ‘Tombala’
- ❖ İt. (Venedik) Timon > Dümen ‘Araba direksiyonu, her türden araç direksiyonu’
- ❖ Fr. Douille > Dövül ‘Ampül yuvası’
- ❖ İt. Dozzina > Düziye ‘Düzine’
- ❖ İt. Falla > Falya ‘Topu ateşleme’
- ❖ İt. (Venedik) Fonda ‘Demir atma’ > Fında etmek ‘Savurup atmak, fırlatmak’
- ❖ Fr. Fil d’ecosse ‘İskoçya ipliği’ > Fildigoz ‘Bir çeşit pamuk ipliği’
- ❖ İng. Free-wheel > Firivil ‘Bisikletle ayak çevirmeden gitmek, arabayı boşa alarak gitmek’
- ❖ İng. Formika > Formayka ‘Geniş yüzeyli bir tür ahşap kaplama, plaka’
- ❖ İt. Capo > Gabo ‘Arabanın motor kapağı’
- ❖ İt. Cazzatto ‘Yumruk’ > Gatsot ‘Cimri, pinti’

- ❖ İt. Galloza > Gallez ‘Süpürge çalısı’
- ❖ İt. Campana > Gambana ‘Çan’
- ❖ Fr. Gangrene ‘Doku çürümesi’ > Gangıran ‘Kangren’
- ❖ İt. Garofano ‘Karanfil’ > Garafan ‘Adaçayı’
- ❖ İt. (Venedik) Cara-guol > Yun. Karavolas > Rum. Garaolos > Garavolli ‘Salyangoz’
- ❖ İt. (Venedik) Carriola > Gargola/Gargula ‘Karyola’
- ❖ İt. Castor ‘Kunduz’ > Gasdır ‘Süet dersi, kastor’
- ❖ İt. Cassa > Gaşa ‘Sandık, çelik dolap, kasa’
- ❖ İng. Clutch > Rum. Glac > Gıraj ‘Debriyaj’
- ❖ İt. Grasso > Gırasso ‘Gres yağı’
- ❖ Fr. Crepe > Gırep ‘İpekle dokunmuş bir tür kumaş’
- ❖ İt. Collozo > Goliza ‘Dağlık yerlerde yetişen bir tür bitki’
- ❖ Fr. Cholera > Gollara ‘Kolera’
- ❖ İt. Comandare > Gumandar ‘Komutan’
- ❖ İt. Cordella ‘El yapımı bıçak’ > Gurtella ‘Boynuz saplı bıçak’
- ❖ İt. Fusta ‘Gövde, sap’ > Hutsa ‘Birazcık, salkım’
- ❖ İt. Spandito > Izbandık ‘İri yarı adam, iri cüsseli, izbandut’
- ❖ İng. Steam ‘Buhar’ > İslim ‘Gazyacı ocağı, gazocağı’
- ❖ İt. Spago > Isbaho ‘Sicim, bitki liflerinden yapılmış ince ip’
- ❖ İt. Stucco > Istokko ‘Cam macunu’
- ❖ Slav. Lobata > Labıt ‘Sabanda biriken çamuru temizlemekte kullanılan alet’
- ❖ İt. Rosemarino ‘Biberiye’ > Lazmarin ‘Bir tür çiçek, biberiye’
- ❖ İt. Linizzara > Linzara ‘Balıkçı ipi’
- ❖ İng. Lock-up > Lokap ‘Nezarethane, hücre’
- ❖ İt. Maltese ‘Maltalı, malta malı’ > Maltız ‘İçinde ateş yanan mangal’

- ❖ İng. Nurse > Nörs ‘Hemşire’
- ❖ Yun. Pouli ‘Kuş’ > Pulya ‘Bağ kuşu da denilen bir kuş’
- ❖ İt. Raspa > Raspa ‘İri dişli törpü’
- ❖ İt. Seta cruda ‘Ham ipek’ > Sadakor ‘Düz dokunmuş kumaş’
- ❖ İt. Cesta ‘Sepet’ > Sesta ‘Sele, sepet, balık sepeti’
- ❖ İt. Schietto ‘Temiz, arı, katışıksız’ > Siketto ‘Sade, sade kahve’
- ❖ İt. Tappo > Tabba ‘Şişe kapağı, tıpa’
- ❖ İt. Staccio > Rum. Taçia > Taça ‘Düğünden önce çarşafın işlenmesi, yorganların kaplanması’
- ❖ İt. (Venedik) Tambucio/Tamburetto > Rum. Tambuçia > Tamburça ‘Tahıl savurmakta kullanılan deriden yapılmış deliksiz elek’
- ❖ İt. Sacco > Saggo ‘Paltoya benzeyen ceket, ceket’
- ❖ İt. Passa tempo ‘Hobi, zaman geçirme’ > Basadembo ‘Kabak çekirdeği’
- ❖ İt. Barchetta ‘Gemi paraketesi’ > Baragadi ‘Birçok kancadan oluşan balık oltası, parakete’
- ❖ İt. Pantofola ‘Terlik’ > Bandofla ‘Kalın kumaştan yapılmış terlik’
- ❖ İt. (Venedik) Ruba > Uruba ‘Elbise, urba’

SONUÇ

Netice olarak Kıbrıs Türk ağzı, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi sınırları dışında kalan bir diyalekt olsa da Türkiye Türkçesi ağzlarıyla paralel bir gelişim sergilemiş ve sömürgeci/baskıcı yabancı idarelerin asimilasyon faaliyetlerine karşı direnç göstermiştir. Birlikte yaşadığı toplumlarla kurduğu iletişim ve ilişkilere bağlı olarak onlarla kelime alışverişinde bulunmuş ve ödünçleme yaptığı sözleri olabildiğince Türkçe ses özelliklerine uygun telaffuz etmiştir. Kıbrıs ağzının ses, yapı ve söz varlığı yönlerinden Anadolu ağzları ile birçok ortak yönü vardır. Farklı ve değişen özellik olarak söz varlığındaki sayıca fazla Batı kökenli sözcüklerden bahsedilebilir. Çalışmada örneklendirilen Batı kökenli alıntı sözcüklerin bir kısmı fonetik olarak tamamen Türkçeye uygun hale getirilmiştir. Bazıları ise büyük ölçüde, ölçünlü Türkçede olduğu gibi yabancı kökenli kelime kullanımında makul sayılabilecek söyleyiş biçimine evrilmiştir. Türkiye'nin resmi sınırları dışında, Türkiye Türkçesinin Akdeniz'deki temsilcisi olarak varlığını sürdüren Kıbrıs Türk ağzı, Türk dili kurallarına bağlı bir şekilde Türkçe düşünme/yerleştirme mekanizmasını korumaya ve çalıştırmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Berbercan, Mehmet Turgut (2017). ‘Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog: Halikarnas Balıkçısı’. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 125-142.

Erciyas, Osman (2010). *Açıklamalı Kıbrıs Türk Yer Adları Sözlüğü*. Lefkoşa: Ateş Basımevi.

Erciyas, Osman (2020). ‘Tarihi Akbaba Gazetesinin Dil ve Üslup Özellikleri’. *Filoloji Alanında Teori ve Araştırmalar II*, 131-145. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kabataş, Orhan (2007). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayınları.

Karakartal, Oğuz (2004). ‘Türkçede İtalyanca Bir Sözcüğün Peşinde: Varda!’. *Türk- İtalyan Kültür İlişkileri*, 97-102. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Kefeli, Emel (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*. İstanbul: 3F Yayınevi.

Matvecevic, Predrag (1999). *Akdeniz'in Kitabı*. Çev: Tolga Esmer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pehlivan, Ahmet ve Chirli Nadejda (2011). ‘Kıbrıs Türk Ağzında İtalyanca Sözcükler’. *Metiterraneo*, 1 (4), 93-103.

Tamçelik Soyalp ve Mustafa Kemal Kasapoğlu (2016). *Kıbrıs'ta Mizah Gazetesi Akbaba*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Tietze, Andreas (1988). *The Lingua Franca in the Levant*. İstanbul: ABC Yayınevi.

Türk Yurtlarının Tanıtılmasında Edebiyatın Rolü ve Kıbrıs

Doç. Dr. Tahir KAHHAR*

Özet

Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın Özbekistan`da tanıtılması, 1994 yılında Özbekistan Avazı gazetesinde, Miraziz Azam çevirisiyle yayımlanan Kıbrıslı şair Osman Türkay`ın şiirleriyle başlanmıştır. Daha sonra aynı gazetede Tahir Kahhar çevirisiyle Rauf Denктаş`ın *Saadet Sırları* kitabı ile İsmail Bozkurt`un *Mangal* romanından parçalar yayımlandı. Bunları, *Haber, Tang Yulduzu, Marifet* gibi gazetelerde, *Cihan Edebiyatı* dergisinde Tahir Kahhar çevirisiyle yayımlanan, Kıbrıslı Türk şairlerinin şiirleri ile Babahan Şerif`in çevirisiyle İsmail Bozkurt`un *Mangal* romanı ve hikayeleri ile Ali Nesim`in hikayeleri de İstiklal Kuyaşı gazetesinde yayımlandı.

KKTC`de kurulan KIBATEK (Kıbrıs-Balkanlar-Avrasya Türk Edebiyatları Vakfı) toplantıları ve yayınları vasıtasıyla yalnız adada değil, Avrupa`da da Türklerin yaşadığı, onların zengin edebiyatı, kültür varlığı bulunduğu anlaşıldı ve Makedonya, Bulgaristan, Kosova Türk şairlerinin şiirleri Tahir Kahhar çevirisiyle Özbekistan`da tanıtıldı.

Kıbrıs Türk halkının zengin kültür varlığının, bu arada edebiyatının Türk Dünyasında tanıtılması, KKTC`nin başka devletler tarafından tanınmasındaki araçlardan, kapılardan biri olup önemsenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Türk, Edebiyat, Folkloru, Tanıtım, Çeviri

* Doç. Dr. Gazeteci-Yazar, çevirmen, Özbekistan. tahirkahhar@mail.ru

Abstract

The promotion of Turkish Cypriot Literature in Uzbekistan started with the poems of the Cypriot poet Osman Türkay, published in the *Uzbekistan Avazi* newspaper in 1994 with the translation of Miraziz Azam. Later, parts of Rauf Denktaş's book *Saadet Sırları* and İsmail Bozkurt's *Mangal* novel were published in the same newspaper with the translation of Tahir Kahhar. These were published in newspapers such as *Haber*, *Tang Yulduzu* and *Marifet*, poems of Turkish Cypriot poets published in the translation of Tahir Kahhar in the journal *Cihan Edebiyatı*, and the translation of Babahan Şerif and İsmail Bozkurt's *Mangal* novel and stories, and the stories of Ali Nesim were published in the newspaper *Istiklal Kuyası*.

Through the meetings and publications of KIBATEK (Cyprus-Balkans-Eurasian Turkish Literatures Foundation), which was established in the TRNC, it was understood that Turks lived not only on the island but also in Europe, they had rich literature and cultural assets, and the poems of Macedonian, Bulgarian and Kosovo Turkish poets were translated by Tahir Kahhar. It was introduced in Uzbekistan.

The promotion of the rich cultural heritage of the Turkish Cypriot people and their literature in the Turkish World is one of the means and doors for the recognition of the TRNC by other states and should be given importance.

Keywords: Cyprus, Turkish, Literature, Folklore, Presentation, Translation

Giriş

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Sovyetler Birliği tarafından tanınmadığından, 1990'lara kadar adadaki Türk Edebiyatı ve kültür varlığından Özbekistan'daki kardeşler habersizdi. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın Özbekistan'da ilk tanıtımı, Özbekistan Avazı (Özbekistan Sesi) gazetesinin 13 Ocak 1994 tarihli 11-12 sayısında yayımlanan Azim Suyun'un "Bilmeyenler Bilsin Bizi" başlıklı makalesi ve Miraziz Azam'ın çevirisiyle yayımlanan Nobel ödülüne iki defa aday gösterilen Kıbrıslı şair Osman Türkay'ın şiirleriyle başlar. Makale yazarı, Osman Türkay'la olan görüşmesi ve sohbetleri hakkında izlenimlerini yazarken, Özbek okurlarına Kıbrıs, Kıbrıs'ın tarihi, doğası konusunda da bilgi vermekte; Osman Türkay'ın 14 kitabının yayımlandığını, şiirlerinin birçok cihan dillerine çevrildiğini vurgulamaktadır. Makaleye ek olarak gazetede dört şiiri de yayımlanan şair, "Akdenizin Mavi İncisi Kıbrıs" şiirinde vatanını şöyle terennüm eder:

Kıbrısım, ölkam manim!
 İnsan kolı tegmagan
 Milyonlarça tonna karday
 Ak pahtanı eslatuvçı bulutlar
 Sening sırlarını ma`naga aylantırıb,
 Başı-keti yok uşbu pallada
 Sınık, üzgün kalbımgı koymakda...¹

Rauf Denктаş İle İsmail Bozkurt'un Özbekistan'da Tanıtılması

Kıbrıs Türk Edebiyatı ile folklorunun Özbekistan'da geniş olarak tanıtılmasında, iki ülke yazarının, yani Özbek Tahir Kahhar ve Kıbrıslı Türk İsmail Bozkurt'un, 1995 yılında Pakistan'da düzenlenen, bir kaç yüz kültür adamının katıldığı uluslararası bir toplantıdaki görüşmeleri ve sohbetleri etkili oldu. İsmail Bozkurt'un dergiler, kitaplar gönderdiği Özbekistan'da, Kıbrıs Türk Edebiyatı'ndan çeviriler yayınlanmaya başlandı.

Kıbrıs Türk şiirinden, Kıbrıs Türk nesrinden, Kıbrıs Türk folklorundan örnekler, Özbek okurlara, uzak bir adada kendilerine kandaş ve dildaş olan kardeşlerinin yaşamakta olduğunu anımsatıyordu.

¹ Özbekistan Avazı gazetesi, 13 Ocak 1994, Taşkent, s.5.

Özbek basınında Kıpr sözcüğü bazen kullanılsa da Kıbrıs kullanılmazdı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Özbekçe’de Şimaliy Kıbrıs Türk Respublikasi) adı, aynı yıllarda edebî çeviriler vasıtasıyla basına yansıma-ya başladı.

Bu bağlamda o zaman KKTC Cumhurbaşkanı olan Rauf Denktaş’ın, Özbekistan Halk Demokratik Partisi’nin yayın organı olan Özbekistan Sesi gazetesinin 1998 yılı 6 Haziran sayısında *Saadet Sırları* (1941) kitabından bir bölüm Tahir Kahhar çevirisinde yayımlandı. Çevirmen, Rauf Denktaş’ın, ünlü bir gazeteci-yazar, vatansever siyasetçi, KKTC’nin kurucusu ve devlet başkanı olduğunu belirtirken onun, bu eserinde yaşamın önemi, doğa, toplum, millilik, toplumsal kültürün niteliği konularının işlendiğini belirtmiş ve ondan şu alıntıyı yapmıştır: “*Bu çağın insanı da saadeti ararken, akıl ve mantığın dikte ettiği yoldan şaşmamaya, manevi değerlere kıymet vermeye mecburdur.*”²

Kıbrıs Türk Edebiyatı’nın ünlü yazarlarından İsmail Bozkurt’un bazı eserleri de Tahir Kahhar çevirisiyle Özbek gazeteleri ve dergilerinde yayınlandı. Şöyle ki:

-Yazarın “Ayşe” adlı öyküsü ile *Mandarinlar Pişti mi (Yusuŕçuklar Oldu mu?)* romanından bir bölüm, *Aile ve Cemiyet* gazetesinde Temmuz 1998’da;

-“Hacıpavlo’nun Okulu Ya Rüzgara Çare” adlı mizah öyküsü 2006 yılında *Muştum (Yumruk)* dergisinde “Hacıpavlo Maktabı Yaki Şamalrı Tohtatış Çarası” başlığıyla;³

“Sabır” öyküsü *Marifet* gazetesinin 2008 yılı 30 Temmuz sayısında yayımlandı.⁴

“Sabır,” daha sonra yılın en iyi öyküsü olarak ödüllendirildi.

İsmail Bozkurt’un *Mangal* (1995) romanından iki bölüm ise 2008 yılında, *Aile ve Cemiyet* gazetesinde Babahan Muhammed Şerif çevirisiyle basıldı ve eser sonra kitap da olarak okurlara ulaştı.⁵ (Şerif 2012)

² Özbekistan Avazı gazetesi, 6 Haziran 1998, Taşkent, s.2.

³ *Muştum* dergisi, Sayı 4, 2006, Taşkent, s.10.

⁴ *Marifet* gazetesi, 30 Temmuz 2008, Taşkent, s. 16.

⁵ *Aila va Camiyat* gazetesi, 6 Ağustos 2008, Taşkent, s.12-13.

Kıbrıs Türk Şiiri ve Milli Mücadelesi

Kıbrıs Türk şiiri ile milli mücadelesi konusunun Özbekistan`da anlaşılmasında, *Cahan Adabiyatı* dergisinin önemli yeri vardır. Derginin 2002 yılı Mayıs sayısında, on beş Kıbrıslı şairin 29 şiirleri Tahir Kahhar çevirişiyle yayımlandı.

Hilmi, Şemi, Mehmet Derviş gibi klasik şairlerin eserlerinin tanıtılması, Kıbrıs Türkü'nün bir kaç yüz yıldır adada kendi dilinde edebiyat yarattığını anlatması bakımından önemlidir.

Mehmet Ali Akıncı'nın "Akdeniz Sahillerinden," Nevzat Yalçın'ın "İpek Yolu," Engin Gönül'ün "Kıbrıs," İlkay Adalı'nın "Çok Zamandır," Mehmet Tahir Doluner'in "Deniz Kızı," Zeki Ali'nin "Mühür," Altay Burdoğan'ın "Vatanı Unutma," Ayşe Tural'ın "Kırılan Aşk," Bülent Fevzioğlu'nun "Usta," Ayşen Dağlı'nın "Gemi Defterim Yok," Ahmet Demirci'nin "Ayrılık," Şirin Zaferyıldızı'nın "Ben Şehit Kızıyım" gibi şiirleri ise Kıbrıs Türkü ruhunu, Kıbrıs doğasını, Kıbrıs'taki milli mücadelenin Özbek okurlara aktarmıştı.⁶

"Akdengiz Tolkinları Kıbrıs Şairleri İcadıdan" başlığı altında yayımlanan bu şiirlere bağlantılı olarak, Lozan'dan (1924) sonra Kıbrıs'ın İngilizlere verildiği, müstemleke döneminde eğitim, kültür ve edebiyatın İngilizce, Türkçe, Rumca olarak şekillendiği, 1940'lı ve 1950'li yıllarda Hikmet Afif Mapolar, İsmail Alptekin Karagözlü, Nazif Süleyman Ebeoğlu, Rauf Denктаş, Pembe Marmara, Urkiye Mine Balman, Engin Gönül gibi yazar ve şairlerin eserlerinin yayımlandığı; Kıbrıs adasında, 1955, 1958, 1963 ve 1967"ların saldırılara karşı direniş, ayaklanma ve savaş yılları olduğu, Barış Harekatı sonucunda (1974), Kıbrıs Türkü'nün zulümden kurtulduğu da anlatılmıştı. (Kahhar 2005)

Yazıda, şairlerin eserleri yanında, KKTC'nin Özbekistan'da tanıtılması da önemlidir. Zaten, Türk yurtları edebiyatı çevrilirken, yayımlanırken, o halkın milli durumu ile en önemli meselelerini de anlatmak baş maksat olması lazım! Birkaç örnek verelim: Engin Gönül "Kıbrıs" şiirinde candaş vatana seslenerek, Kıbrıs Türkü'ne umut vererek şöyle yazmakta:

⁶ *Cahan Adabiyatı* dergisi, 2002 Mayıs, Taşkent, s.61-72.

Zumrad bir yağdusan, rengin çeçeksan,
Akdengiz bezagi, kaynak yüreksan,
Yana yükselgerge yükseleceksan,
Kelecek keçmişing aklaydır, Kıbrıs.

Köklarni yalksa da ayrılık, düşman,
Sen öz köksingdagi İmanga süyan,
Yangi Kün atacak erta tang bilan,
Bu yavlar könglini dağlaydır, Kıbrıs.

Mehmet Ali Akıncı'nın Özbekçe'ye çevrilen "Akdengiz Sahıllarında" şiirinde ana vatana hitaben şair şöyle diyor:

Bilki mening saf kalbımda sönmagay ışkıng har çak,
Yüz yıl avval kanday bolsa, yana şunday turadır,

Çünkü mening kanımda ham bir Usmanlı şanı bar,
Tamırımda akayatgan bir Turanlı kanı bar.

"Vatanıngnı Unutma" şiirinde Altay Burağan adanın her bir Kıbrıslı Türk için kutsal olduğunu vurgulamaktadır:

Bir şamal alıb ketar, ihtiyar kılmasang da,
Vataning bunda turar, sen istab kelmasang da,
Yülinür hatırası, sen istab yülmasang da,
Vataningni unutma! Kıbrısingnı unutma .

Özbek Basınında Kıbrıs Türk Folkloru

Özbek basınında Kıbrıs Türk yazarlarının nesri ve şiiri eserleriyle birlikte Kıbrıs Türk folklorundan da çeşitli örnekler, Tahir Kahhar çevirisiyle Özbek okurlara sunulmuştur. Mesele, Oğuz Yorgancıoğlu'nun *Masallar* kitabından alınan "Bunun Hesabını Nasıl Veririm?" masalı *Aile ve Cemiyet* gazetesinin 2000 yılı 23 Şubat sayısında,⁷ "Göz Oyucular Geldiği Gün" masalı *Tan Yıldızı* gazetesinin 31 Ağustos 2000 sayısında yayınlanmıştır.⁸

Türk dünyasındaki kültürel birlik, benzerlik her bir ülkenin kendine özgü fıkralarında görülmektedir. Hoca Nasrettin'e Özbeklerde Afandı de-

⁷ *Aile va Camiyat* gazetesi 23 Şubat, s. 7, 2000 y. Taşkent.

⁸ *Tang Yulduzi* gazetesi, 31 Ağustos, s.4, 2000 y. Taşkent.

niliyor. Fıkra sözünün karşılığı da “afandı”dır. Birkaç yıl *Afandı* adlı bir gazete de yayımlandı.

Mustafa Gökçeoğlu'nun kitabından alınan yedi Kıbrıs Türk fıkrası “İki Pufayıp Bir Yut Dağı” başlığıyla “Efendi” gazetesinin 2000 y. 29 Şubat sayısında,⁹ yine tarafımızdan çevrilen Orkun Bozkurt'un *Parmakbasan* kitabından alınan “Testlar” başlıklı mizahî deneme de *Afandı* gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁰ Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın Özbekistan'da tanıtılması ile ilgili başka çalışmalar da vardır. (Taşpolatova 2009: 299 -307; Sattarova 2018: ; Xudarbeyganovna 2018)

Türk yurtlarının bir birine tanıtılmasında edebiyat ile beraber folklorunun da tanıtılması çok yararlıdır. Gerek azınlık olarak başka bir devlet içinde yaşamakta olan Türklerin, özerk Türk cumhuriyetlerinin folklorundan masallar, atasözleri, fıkralar gibi türlerdeki eserlerin her hangi bir ülkede, hatta otoriter recimlerde de yayınlanmasında bir engel yoktur diye düşünüyoruz.¹¹

KIBATEK Çalışmaları

KKTC'da İsmail Bozkurt öncülüğünde kurulan (1998) ve kuruluşundan beri başkanlığını yaptığı KIBATEK (Kıbrıs-Balkanlar-Avrasya Türk Edebiyatları Vakfı), gerçek anlamda bir Kıbrıs ve Avrasya yazarları kurumu olarak Türk dünyasına hizmet vermektedir. Türk yurtları arasındaki uluslararası kültürel ve edebi, ilmi ilişkilerin şekillenmesi ve genişlemesinde onun özel yeri vardır.¹²

Balkan Türkleri ve edebiyatlarının da Türk dünyasında tanıtılması, kültürel ve siyasî açıdan çok önemlidir, çünkü onlar azınlık olarak, ağır şartlar içinde hayatlarını sürdürmektedirler. 1990'lara kadar Özbekler ve

⁹ *Afandı* gazetesi, 29 Şubat, s.2, 2000 y. Taşkent.

¹⁰ *Afandı* gazetesi, 29 Haziran s. 3, 2006 y. Taşkent.

¹¹ Ben de çevirmen olarak bu yoldan yararlanan birisiyim.

¹² Kısa adı KIBATEK olan Kıbrıs-Balkanlar-Avrasya Türk Edebiyatları Vakfı, KKTC'de kurulmuş olup Ankara'da da kısa adı yine KIBATEK (Kıbrıs-Balkanlar-Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) olan, dernek statüsünde bir yapılanma ile yaklaşık 30 ülkede KIBATEK temsilcileri vardır. KIBATEK faaliyetlerindeki bir iştirakçi olarak Avrupa ve Asya'daki kardeş yazarlar ve edebiyatçılarla tanıştım. KIBATEK faaliyetlerindeki bir iştir.

başka Türkistan halkları, Balkan Türkleri'nin varlığından habersizdi. *Cihan Edebiyatı* dergisinin 2010 yılı Mart sayısında, Tahir Kahhar çevirisiyle Makedonyalı ve Kosovalı Türk 13 şairin şiirlerine yer verilince, Özbek edebiyatçıları ile okurları onlardan haberdar oldular. “Can Tende Yanartağdır” başlığı altında yer alan, Abdulfettah Rauf'un “Song Nafasımda Vatanım,” Şükrü Ramo'nun “Unutmayman,” Lütfü Seyfullah'ın “Mashara,” “Songrası,” “Umid” ile “Mehr,” Esad Bayram'ın “Başımda Yakılğan Şem,” İlhami Emin'in “Uhlamas Uyku” ile “Ölimsiz Taş, Nusret Dişo Ülkü'nün “Barlık, “Çin Şair” ve “Yolıngız Yolçısıman,” İrfan Bellür'ün “Alday Almas Toğrı Toğrını” ve “Avlaş ve Avlanış,” “Korıklaş,” Fahri Ali'nin “Zaman-Zaman” ve “Heçam,” Avni Engüllü'nün “Dualar,” Yarataman,” “Zilziladan Kalgan İzler” ve “Yüksemak” adlı şiirleri, Özbek okurlarına Makedonya'daki Türklerin ruhunu his etmek, yürek seslerini duymak imkanını verdi. (Kahhar 2010: 73-81) Bu 13 Makedonyalı Türk şairin şiirleri 2013 yılının Ekim ayında internete de (Ziya.uz veb sitesi) yüklenmiştir.¹³

Cihan Edebiyatı dergisinin 2012 yılı 7. sayısında yayımlanan “Balkan Epkinleri,” yani “Balkanlar Rüzgarı” başlıklı makalemizde de Kosova'daki Türk edebiyatı ve Kosova okurlara tanıtılmış, bu arada tarafımızdan çevrilen Hacı Ömer Lütfi, Fahriye Çerkes, Nimatullah Hafız, Hasan Mercan, Altay Receboğlu, Zeynal Beksaç, Ağım Rifat Yeşeren, Osman Baymak gibi şairlerin 20 şiiri verilmiştir. Makalede Balkanlarda 600 yıldan beri Makedonlar, Bulgarlar, Hırvatlar, Türkler yan-yana yaşadığı, kendi ana dillerinde edebiyat yarattıkları, bugünlerde Balkanlarda 12 milyon Müslüman yaşadığı ve onların biz Özbeklere kültürdeş ve dildaş olduğu açıklanmıştır.¹⁴

Bu şairlerin şiirleri internet ortamına da (www.ziyo.uz) yansıtılmıştır. Aynı siteye Kıbrıs Türk Edebiyatı'ndan da çeviriler yerleştirilmiş ama Kıbrıs yerine Kıpr yazılmış, ancak yazarların biyografisinde Kıbrıs'ın Türk yurdu olduğu belirtilmemiştir. Bu siteden alınarak 2021'de *Kitap Dünyası*

¹³ Bu çok iyi iştir, çünkü dergi 1-2 bin adetle basılır, veb sitesinden dünyanın yüz binlerce okuyucusu yararlanabilir. Yangız veb sitesindeki yayınlarda bazı noksanlar var. Kaynak gösterilmemiş. Eser yayınlanmış kitap, dergi, gazetenin basıldığı tarih, kurum, sayfaya kadar verilmesi lazım.

¹⁴ *Cahan Adabiyatı* dergisi, sayı 7, s. 47-56, 2012 y. Taşkent.

gazetesinde yayımlanan Kıbrıslı Türk yazar ve şairler, yurtlarının KKTC olduğu, onların Kıbrıs Türk yazar ve şairleri olduğu belirtilmeden, yalnız “Türkçeden tercüme” diye yazılmıştır. (Kahhar, 2014: 145-158) ¹⁵

¹⁵ 2014’de ise Özbek, Rus, İngiliz dillerindeki [www. zıyo.uz](http://www.zıyo.uz) web sitesinde daha önce basında yayınlanmış Kıbrıs Türk şairlerinin şiirleri için “Kıpr Türk Şiiri” ibaresi kullanıldı. Niçin Kıbrıs değil de, Kıpr şeklinde yazıldığını, niçin yazarların biyografisindeki Kıbrıs sözünün atılıp Kıpr diye yazıldığı sorgulanmalıdır. Kıpr adanın Rum tarafını, Kıbrıs ise Türk tarafını anlatıyor, bunun bilinmesi gerekir. KKTC’de düzenlenen Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) konulu kongreye bildirimleriyle katılan bir kaç Özbek gazeteci ve yazarın Özbekçe yayında görüşlerini yayınlamaları da sorgulanmalıdır.

ÖNERİLER

Sonuç olarak aşağıdaki önerileri paylaşmak istiyoruz:

- KIBATEK faaliyetlerinin devam etmesi, *Turnalar* dergisinin¹⁶ sürekli yayınlanması, her bir Türk yurdundan temsilci-çevirmenler'in dergide faal olarak iştirak etmesi, KKTC ve Türk dünyasının bir birini daha da geniş tanıma çalışmalarının hızlandırılması gerekmektedir.
- KIBATEK'in KKTC'de ve Türk ülkelerinde düzenleyeceği ilmi, edebi, kültürel toplantıların, önceden olduğu gibi çeşitli Türk devletlerinde, ülkelerinde devam etmesi, değerlendirme, ödüllendirme, anma törenlerinin teşkil edilmesi, edebi ilişkilerin planlı, maksatlı şekilde devam ettirilmesi çok önemlidir;
- Özbekistan'daki harici merkezler içinde en faal olanı, Taşkent'teki Heyder Aliyev adındaki Azerbaycan Kültür Merkezi'dir. Onun başkanı Samur Abbasov'un son altı yıldaki ibretli yönetimi, gerçek milli çalışmaları neticesinde Azerbaycan Türkçesinden Özbekçeye 60'dan fazla kitap çevrilip yayımlandı. Başka cumhuriyetler bunu örnek almalıdır.
- Edebî ilişkilerdeki en büyük sorun çeviri ve kitap basımı işidir. Sorunun tartışılıp çözüm yollarının aranması için uzmanlarla devlet kurumlarının temsilcilerini bir araya getirecek uluslararası toplantılar yapılması için gerekenler yapılmalıdır.

¹⁶ Turnalar, KIBATEK'in yayın organı olup üç ayda bir yayımlanan, hakemli "Türk dili, edebiyatı, çeviri" dergisidir.

KAYNAKÇA

- *Afandi Gazetesi*, Taşkent. 29 Şubat 2000 ve 29 Haziran 2006 sayıları.
- *Aila va Camiyat Gazetesi*, Taşkent. 6 Ağustos 2008 ve 23 Şubat 2000 sayıları.
- BOZKURT, İsmail (1995) *Mangal*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- BOZKURT, İsmail (Çev. Babahan ŞERİF (2012) *Mangal*, Meriyus Yayını, Taşkent.
- *Cahan Adabiyatı Dergisi*, Taşkent. 2002 Mayıs sayısı ile 2012 yılının 7. Sayısı.
- DENKTAŞ, Rauf R. (1941) *Saadet Sırları* Lefkoşa.
- KAHHAR, Tahir (2005) “Kıbrıs Türk Klasik Şiirinin Özbek Basınında Tanıtımı”, *KIBATEK – YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni 27 – 28 Ekim 2005*, YDÜ- Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, Lefkoşa, s. 478 – 485.
- KAHHAR, Tahir (2010) “Can Tanda Yanartağdır (XX asr Makedoniya Türk Şairlerinin İcadıdan,” *Gahan Adabiyatı dergisi*, sayı 3, s. 73-81, 2010 y. Taşkent.
- KAHHAR, Tahir (2014) “TMT ve Enosis Konusunun Dünyaya Tanıtılmasında ‘Kıbrıs Araştırmaları Dergisi’ ve İnternet Yayınlarının Rolü”, *Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri II. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 31 Ekim-5 Kasım 2011, KKTC, C. II, s. 145-158.
- *Marifat* gazetesi, 30 Temmuz 2008, Taşkent, s. 16.
- *Muştum* dergisi, Sayı 4, 2006, Taşkent, s.10.
- *Özbekistan Avazı* gazetesinin 13 Ocak 1994, 6 Haziran 1998 tarihli sayıları, Taşkent, s.5.

- SATTAROVA, Gülnaz (2018) “Kıbrıs Türk Edebiyatı’nın Özbekçeye Aktarılması ve Arındırılması”, *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018

- KKTC, Cilt 1, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK-Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul.

- *Tang Yulduzu* gazetesi, 31 Ağustos, s.4, 2000 y. Taşkent.

- TAŞPOLATOVA, N. (2009) “Kıbrıs Türk Edebiyatında Millî Mücadele Konusu ve Onun Özbek Basınında Tanıtılması”, *Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT’nin Yeri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 19-25 Ekim 2008, KKTC, Cilt: I, Lefkoşa, s. 299-307.

- XUDERBEYGANOVNA, Marhabo Kuchkarova (2018) “Babahan Şerif Tercümesinde Mangal: Orijinal ve Tercüme Metinlerin Karşılaştırmalı Tipolojik Analizi,” *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018.

- KKTC, Cilt 2, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK - Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, s. 67 – 74.

Kıbrıs Türk Müziğinde İrfânî Boyut

Ubeydullah SEZİKLİ* ♦ Murat Salim TOKAÇ**

Özet

İrfân: Tasavvufta bâtinî, ledünnî ve ilâhî bilgisi olarak ifade edilir. Bilmek anlamına gelen marifet kelimesi gibi a-re-fe kökünden türemiştir. İrfân'ın aslı kendini bilmektir ve kendini tanıyabilen Rabb'ini de tanıyabilir. Halk irfânı denildiğinde ise milletimizin ortak aklının zeminini oluşturan, değerler ve inançlardan doğan tecrübelerden süzülen bilgi anlaşılır. Tecrübeler, tarih kitaplarında, destanlarda, cönklerde ve türkülerde kayda geçmiştir. İncancımız ise, ahlaki prensipleri, âlem tasavvurunu, insanın varlık algısını, kâmil insan modelini yani mânevi kültürümüzü meydana getirir. Deneyimlerin özgün bir anlama kavuşması ve değerlerin oluşmasında temel itici güç inançtır. İncancımızı köklü hale getiren ve gelenekselle yoğuran mûsikî bu halk irfânının içerisinde doğan, bununla beslenen ve halk irfânının gelecek nesillere iletilmesine aracılık eden en önemli unsurlardan birisidir.

Bu irfânın bir bölgede var olması orası hakkında kökleşmiş ve yıkılmaz kalelerin varlığına delalet eder. Yokluğu ise acilen yapılması gereken kültürel yatırımlara işaret eder. Kıbrıs Türk müziğinde irfânî boyut hakkında kaleme aldığımız bu tebliğimizde konunun varlığı ve yokluğu yanında çözüm önerilerimiz de yer almaktadır.

Bariş Manço'nun 1971 yılında gezdiği Kıbrıs'ın Göçerli köyünde anlatılan bin sekizyüzlü yıllarda yaşayan Sarı Çizmeli Mehmet için yaptığı eser buna en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Cömertlik gibi üstün bir haslet bu eserle milyonlarca insana ulaşmış, tüm Türkler ve hatta dünyanın birçok ülkesi Kıbrıs'ın değişik bir yönünü fark etmiştir. İrfan sadece dini öğeler içermez; evrensel ahlaki değerler de irfân içerisinde anılır.

* Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi, ubeydullah.sezikli@istanbul.edu.tr

** Prof.Dr. Haliç Üniversitesi Öğretim Üyesi, muratstokac@gmail.com

Fakat bunların sayıları maalesef göçle Kıbrıs'a gelen eserleri saymazsak bununla sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle sunacağımız tebliğ ağırlıklı olarak Kıbrıs'ta bu irfânî kültürün oluşması için yapılabilecek eylemlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Türk Mûsıkîsi, Kıbrıs Müzikleri, İrfânî Müzik, Kıbrıs Türküleri.

The Aspect of Wisdom in Turkish Cyprus Music

Abstract

Wisdom (irfân): It is expressed as hidden, unknown and divine knowledge in Sufism. It is derived from the root “a-re-fe”, like the word “marifet”, which means “to know”. The main point of wisdom for one is to know himself, and whoever can know himself can also know his God. When the wisdom of the people is mentioned, it is the knowledge that emerges from the experiences consisting of values and beliefs that form the basis of the common mind of our nation. Experiences are recorded in history books, epics, *cönks*¹ and folk songs. Our belief, on the other hand, creates moral principles, the perception of the world, the perception of existence for human, the mature human model, that is, our spiritual culture. The main driving force in gaining a unique meaning of experiences and forming values is belief. Music, which rooted our belief and united it with the traditional, is one of the most important elements that formed and developed within this folk wisdom and helped to transmit folk wisdom to future generations.

The fact that this wisdom is in a region indicates the existence of deep-rooted and indestructible values about that place. Its absence indicates cultural innovations that need to be done urgently. In this study, which we wrote in terms of wisdom in Turkish Cyprus music, there are our suggestions as well as the presence and absence of the subject.

Barış Manço’s work for *Mehmet in Sarı Boots*², who lived in the eighteenth century from the village of Göçerli in Cyprus which he visited in 1971, is one of the best examples of these. An important quality like generosity has reached millions of people with this work. All Turks and even many countries from all over the world noticed a different aspect of Cyprus. Wisdom does not only consist of religious characteristics. Universal moral values are also included in wisdom. However, except for the works which was brought to Cyprus with immigration, their numbers

¹ A leather-covered poetry notebook, where poets used to collect their poems and sometimes included the poems of other poets.

² Orig. “Sarı Çizmeli Mehmet Ağa”.

are unfortunately limited to this. Therefore, the paper we present mainly consists of actions that can be taken to create this culture of wisdom in Cyprus.

Keywords: Music, Turkish Music, Cyprus Music, Wisdom Music, Cyprus Folk Songs.

“En az iki-üç aylıkken üç-dört yaşına kadar annenin çocuğuna, onu kucağında, ayağında veya beşikte sallayarak daha çabuk ve kolay uyutmak için yahut ağlamasını susturmak için hususi bir beste ile söylediği ve o andaki halet-i rûhiyesini yansıtır mahiyette, umumiyetle mâni türünde bir dörtlükten meydana gelen bir çeşit türkülerdir.”³

“Dil ve irfân eğitimi daha çocukken başlar. Her ulusta toplumun yapı taşı olarak kabul edilen çocuk, ulusların geleceği, yarınların teminatıdır. Çocuk, aile için ne kadar önemli ve değerli ise ulus için de o nispette önemli ve değerlidir. Bu değerli varlığa, yaşamı süresince gereken önemin gösterilmesi gerekmektedir.”⁴

Topluma yararlı, çevresi ile uyumlu, insanlığa faydalı bir birey yetiştirmenin yanında yaşadığı coğrafyanın kültürüne sahip çıkan, gelenek ve göreneklerine, milli ve manevi değerlerine bağlı irfânî bir nesil yetiştirme süreci çocukluk döneminden itibaren başlar.

İnsanın bebeklik döneminde ana lisanına ait özelliklerle ilk karşılaştığı form ninnilerdir. Bu formun köklü mirasının üzerine çağımızda da geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Çocuğun gelişiminde fizikî beslenme ne kadar önemliyse, ruhi ve toplumsal gelişimine yardımcı olacak ninniler de en az o kadar önem arz etmektedir.

Aşağıda sunulan Kıbrıs'ta okunan ninnilerden verdiğimiz örneklerin çoğaltılması ve yaygınlaştırılması elzemdir.

Ağğu ağğu de bana Ağğu ağğu desinler
 Anan gurbandır sana Oğlumu/gızzımı sevsinler
 Ağğu ağğu deyesin -Ağğularını sevsinler-
 Gartık dile gelesin Bir ağası bir abası
 Serpes serpes gonaşan Yavrumu güldürsünler
 Bana anne deyesin Eee.....eee...yavruma nenni
 Eeee...ee..yavruma nenni

³ Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul 1982, s. 9

⁴ Yurdal Cihangir, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Okul Öncesi Çocukların "Ninni, Tekerleme Ve Masallar Aracılığı İle Türkçe Dil Becerilerini Kazanmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Ağlama yavru bebeg Amman da oğlum acıdı
 Buban şindi geleceg Uffucug isder yesin
 Sana goggo getireceg Ooo.....Ooo.....Oo
 Ooo...yavruma ooo..oo Aç ağzını yum gözünü
 Ooo...oğluma/gızıma Ooo...oo Ne datlıdır göresin
 Hamma...hamma...hammacıg
 Bahcaya gurdum salıncag Hoppalarda gezdirdim
 Eline verdim oyuncag Beledim da emzirdim
 Hella da bulla salladım Ağlamasın hussolsun
 Uyumadı gitti yumurcag Böyüsün adam olsun
 Eee... Eeee.....Eee Eeee Eee.. Yavruma nenni

Dandini dandini dan guşu Nenni derim edasına
 Bal yemez arı guşu Oğlum benzer bubasına
 Anası hatun gişi Huyu çekmiş dedesine
 Babası beyler başı Nenni yavrum nenni
 Halası hela taşı Nenni oğluma nenni
 Teyzesi yüzüg daşı eee....eee Eee.....eeee.....eee..

Anası onu sallasın Dandini dandini danadan
 Geydiresin da allasın Bağışlasın yaradan
 Benim gızım çok güzzel Benim gızım saf nurdan
 Allah nazardan saklasın. Parlak ayın ondördünden..
 -Amman da göz dutmasın- Eeeeeeee.. yavruma nenni
 Eee... eee. Yavrum nenni Eeee.....eeee.. gızıma nenni
 Eee... eee. Gızıma nenni Eee eeee.....eee.
 Eeee... eee. Eeee..... eeee..

Bahcalardan su gelir Evlerinin öngü asma
 Mekkelerden hû gelir Asmanın dalına basma
 Yavrum yattı yatağna / beşiğne Gızdım deye bana küsme
 Şindik uykusu gelir, Eee..... eee...yavrum nenni
 Eee eee yavruma nenni Eeee... ..eee.....gızım nenni
 Eeee..... eee... oğluma / gızıma nenn
 Eee... eeee eee.. Eeee ...eeee.....eeee... eeee

Ben oğlumu ikârım Guyumuz vardır derin
 Silerim budralarım Toprag damlar olur serin
 Sararım gundaklarım Gızzım yadmış yatağna
 Salıncagda sallarım Da uyaycag derin derin
 Eee eee... ..yavruma nenni Eeee.... eee.....yavrum nenni
 Eee..... eee.... oğluma nenni Eeeee... eee.. gızzıma nenni
 Eee eeee.... eee.....ee. Eeee..... eee.....ee..

A- TÜRKÜLER

Gündelik dilde kullanılan irfân içerikli söz ve deyimlerin yanı sıra dil-den dile kuşaktan kuşağa intikal ettirilen türkülerimiz, söz konusu irfânın başlıca nakil vasıtası olmuş ve böylece millî bilincin korunması işlevini görmüştür.

“Toplumumuzda dinî-sosyal antropoloji, daha çok tasavvufî ilişkilidir. Zira Türk Müslümanlığının temelinde, tasavvufî rengin ağırlığı göz ardı edilemez bir olgudur. Tasavvuf veya irfân kültürü, milletimizin ferdî ve içtimaî hayatına dair birçok alana nüfûz ettiği gibi sanat ürünleri ve faaliyetlerine de etki etmiştir. İrfan kültürü, Anadolu insanının hayatının merkezinde yer almaktadır. Özdeyişlerin manilerle, ilahilerin türkülerle iç içe geçtiği ve kaynaştığı bu kültür, içinde bulunduğu havzada binlerce yılın mirası olan sanat, estetik ve bilgelik şaheserlerini oluşturmuştur. Böylece Anadolu, İslam İrfânı’nın rengi ve kokusunun sindiği kutlu bir yerin adı haline gelmiştir. Ülkemizin her yöresinde irfânî mesajlar taşıyan türkülerimizin varlığı, bu hakîkati gözler önüne sermektedir.”⁵

Gündelik dilde kullanılan irfân içerikli söz ve deyimlerin yanı sıra sözlü kültür ürünü olarak nakledilen türkülerimiz, Anadolu irfânının kuşaktan kuşağa aktarımında önemli bir konumda yer almış ve böylece millî bilincin korunması işlevini yerine getirmiştir.

Geleneksel Türk halk müziğinin en önemli özelliklerinden birisi yörelere has söyleniş ve çalma biçimleridir. Bunun için Kıbrıs kendine has

⁵ Ender Doğan, *Sivas Türkülerinde İrfanî Boyut*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. III.

şivesi ve halk oyunlarında bulunan melodileri ile türkü üretmeye uygun bir bölgedir.

Bunun yanında Kıbrıs'ta yaşanan acıların, hüznlerin insanların belleklerinde hep taze kalması için edebiyat ve müzik kullanılmalıdır. Bir yemen türküsü, bir Çanakkale türküsü bize kendi özümüzü ve ne olduğumuzu anlatması açısından yüzlerce cilt kitaptan daha etkili ve yaygın kullanım alanına sahiptir.

Aslında bir coğrafyada varlığınızın en büyük ispatı o coğrafyada ortaya konulan “Olay Türküleridir.” Olay türküleri kavramı, tarihi konulu (fetih, savunma, yenilgiler, bozgun, kahramanlık), eşkıyalık ve aile facialarını anlatan olayları kapsamaktadır.

“Bu konuları içeren notalı notasız ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz verileri bir düzen içinde sıralanarak, üzerlerinde çalışılmıştır. Kalelerin ve şehirlerin savunulması, fetihleri ve bu savaşlarda gösterilen kahramanlıkları anlatan türküleri şehir türküleri olarak bir araya getirilmiş, şahıslara yakılmış türküler ise kahramanlık, eşkıyalık ve aile faciaları konularıyla şahıs türkülerine koyulmuş. Son olarak her iki sınıfa girmeyenler ise diğerleri başlığında toplanmıştır.”⁶

Kıbrıs, tarihi boyunca coğrafi konumu nedeni ile toplumu derinden etkileyen olayların sıkça yaşandığı gerçeği maalesef müzikal anlamda bir gelişme göstererek hak ettiği yere gelememiştir.

Bir askerin şehadeti üzerine yakılan, evlat acısını konu edinen, aşağıda verilen Kıbrıs türküsünü olay türkülerine örnek olarak gösterebiliriz.

Sabah oldu uyanamam
 Bu acıya dayanamam
 Asker oğlum şehit oldu
 Hayatına doyamadan
 Şehit oldu asker oğlum
 Hayatına doyamadan

⁶ Fikri Soysal, *Rumeli Olay Türküleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. VII.

Gün doğmadan geldi haber
Mevla'm verdi acı keder
Tezkeresin bekleriken
Neden geldi kara haber

Şehit oldu asker oğlum
Hayatına doyamadan

Ben ağlarım içim yanar
Mevla'm verir elbet sabır
Unutamam tek oğlumdu

Şehit oldu asker oğlum
Hayatına doyamadan (Kaynak kişi: Bekir Kara)

Türküler hangi fraksiyonun etkisinde olursa olsun gerek biçimsel özellikleri gerekse temaları ve gerekse icra ve intikal süreçleri itibariyle ortak bir sembol evreni oluşturmuş, müşterek bir duyarlılığı besleyip büyüt-müştür. Kaynaklar tekke dışı âşık edebiyatının özellikle XVI. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösterdiğini söyler. Bununla birlikte tekke çevresinden olsun ya da olmasın günümüze kadar gelen pek çok türküde halk irfânının en yalın halini ölüm, aşk, vuslat, birlik, bilgelik, yaratılana saygı, terbiye, çile gibi temalarda gözlemlemek mümkündür.

“Anonim ve söyleyeni belli olmak üzere iki kategoride incelenebilecek türküler, Türk halk şiirinde sözlü kültürü temsil eden büyük bir kaynaktır. Türk milletinin yazılmamış belleği olarak adlandırabileceğimiz anonim türkü metinleri milletin kolektif ruhunu yansıttığı gibi bireyin dünya üzerindeki kişisel macerasına da ışık tutar. Kahramanlık konusunun işlendiği –özellikle- anonim türkülerde dile getirilen olağanüstü güç ve cesaret verici söylemin kolektif ruhu şaha kaldıracak ve felaket anlarında milleti bir arada tutacak bir misyon üstlendiği âşikârdır.”⁷

⁷ Sema Özher Koç, Kahramanlık Mitosu -Varlık Karşıtlığında 'Çanakkale İçinde Vurdular Beni' Türküsü Üzerine Bir Çözümleme, *Sobider*, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2015, s. 114.

Türkülerin irfan içerikleri düşünüldüğünde yanlış bir algılama ile daha çok tasavvuf veya dini kültürün etkili olduğu anlayışı hâkimdir. Ancak bu anlayış doğru değildir. Bir sevgiliye yazılan şiir, o coğrafya ile kişiler arasındaki duygusal bağları kuvvetlendirmekte, sevmek ve fedâkârlık duyguları bununla öğrenilmektedir.

Ah güzelim sen ne ettin
Yaktın yüreğimi gittin (ahu gözlüm) Gönül bağım viran ettin
Yaktın gittin neler ettin

Viran oldu bağım bahçem
Bilmem ki ben nere gidem (ahu gözlüm)

Soldu dalında yaprağım
Toprak oldu cismim canım

Halım yaman derdim yaman
Özlemimsin sen her zaman
Kulun kölen oldum bittim
Yorulmuşum bitmez zaman

Bir başka türküde ise;
Gül oldum tütmedim el oldum yetmedim
Yerden yere vurdun merhamet etmedin

Dağlar yüce dağlar
Gönlüm içten ağlar
Zalim gurbet eller
Derde dertler bağlar

Yok kapımı çalan ne halimi soran
Senden ayrılalı hani beni soran

Dağlar yüce dağlar
Gönlüm içten ağlar
Zalim gurbet eller
Derde dertler bağlar

Dağın başı duman derdime yok derman
Hep dilendim ama gelmiyor ki ferman

Dağlar yüce dağlar
Gönlüm içten ağlar
Zalim gurbet eller
Derde dertler bağlar

Şarkılardaki ve şiirlerdeki irfân, bazen dolaylı olarak anlaşılır. Bir Kıbrıs türküsü olan ‘mağusa limanı’ buna bir örnek olarak gösterilebilir. Türkünün hikayesinde sömürgeciliğe karşı takınılan bir tavır, hürriyet ve vatan için verilen bir can vardır. Bu hikâyeyi bilenler bu türküyü dinlediklerinde o günleri hatırlamaktadırlar. Bunun irfânî bir içeriği var mı diye sorarsak tabii ki vatan sevgisi imandandır.

Bu türkünün sözlerinin ‘İskeleden çıktım yan basa basa Mağusa’ya vardım kan kusa kusa. Mağusa limanı, limandır liman, beni öldürende yoktur din iman’ sözlerini zikrederek son nefesini veren Ali ismindeki şahsın ardından, eşinin ‘Uyan Ali’ m uyan uyanmaz oldun yedi bıçak yarasına dayanmaz oldun.’ şeklinde ilave ettiği mısralarla oluştuğu aktarılmaktadır.

Aşağıdaki Kıbrıs türküsüne de bakacak olursak eser iman temasıyla başlamaktadır. Yani ‘ben bir Müslüman beldesinde yaşıyorum ve minaresinde ezan var.’ vurgusu yapılmaktadır.

Minarede ezan var
Kız köşkünde gezen var
Şu Gıbrız’ın içinde
Yüreciğimi ezen var

Yüzüğümün daşı elmas
Böyün gülümüz solmaz
Çifte doktorlar gelse
Derdime çare bulmaz

Cebinde kuru üzüm
Sevdiğim iki gözüm
Senden başka seversem
Kör olsun iki gözüm

B- İLAHİLER

“Eski Türklerde Mûsikînin şiirden ayrılmadığı ilk devirlerde şairler törenlerin vazgeçilmez birer düzenleyicisi idiler. Tonguzlar’ın “şaman”, Altay Türkleri’nin “kam”, Yakutlar’ın “oyun”, Kırgızlar’ın “bahşı”, Oğuzlar’ın “ozan” adını verdikleri ve şairliğin dışında sihirbazlık, rakkaslık, hekimlik ve musikişinaslık gibi birçok vasıfları da bulunan bu kişilerin halk üzerinde büyük etkisi vardı. Bahşı-ozan, yapılan törenlerde kendinden geçmiş bir halde birtakım hareketler yaparken aynı zamanda Türklerin en eski çalgısı kabul edilen “kopuz” eşliğinde şiirler okurdu. Türk musikisinin en eski şeklinin, bahşı-ozanların kopuzlarla çaldıkları bu nağmeler olduğu söylenir. Ancak hususi bestesi olan ve sihirli bir tesiri olduğuna inanılan bu güftelerin eski örnekleri zamanımıza kadar gelememiştir.”⁸

Türklerin Müslüman olduktan sonra da bu kişiliği bünyelerinde yaşattıkları söylenebilir. Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki Korkut Ata tam da böylesi bir şahsiyettir. Tartışmalı konularda hakemliğine başvuru, toplumda merkezi bir öneme sahip ve bilgeliğin kaynağıdır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde, ‘hikâyeyi Alp Ozan söylesin’ ifadesi, saz şairini ima eder.⁹ Türkler İslâmlaştıktan sonra da ahlâkî düsturları içeren bir takım şiirleri, menkıbeleri kopuz eşliğinde çalıp söylemeye devam ettiler, şiirin ve mûsikînin gücünü İslam’ı, ahlaki ve aşkı yaymak için kullandılar.

“Hoca Ahmed Yesevî, Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Hakîm Ata ve Lokman Parende gibi halifelerini ve yüzlerce öğrencisini muhtelif bölgelere göndermiştir. Bilhassa “Hikmet” adıyla anılan şiirleriyle yaktığı irfân چراغı, Türk illerini aydınlatmıştır. Yesevî dervişleri olan Alperenler, Harezmi, Horasan ve Azerbaycan yoluyla Türklerin yeni yurdu Anadolu’ya gelmişlerdir. Bu sûfilerin beraberinde getirdikleri Yesevî öğretilerinden oluşan tasavvuf ekolü, bir yandan Ana-

⁸ Nuri Özcan, “Türklerde Mûsikî”, *Türk Din Musikisi Eğitim Seti*, İstanbul 2012, s. 48.

⁹ Sadık Yalsızuçanlar, *Efendiler Bağlı & Davut Suları Yaşamı ve Şiirleri*, İstanbul 2018, s.16.

dolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkı sağladığı gibi hikmetlerle oluşturulan edebi zevk de tasavvufi edebiyatın şekillenmesine vesile olmuştur. Böylece Tasavvuf, kısa zamanda Türk toplumunda yaygınlık kazanmıştır.”¹⁰

Kültür tarihimizi derinden etkileyen ve şekillendiren, kaynak eserlerde sıklıkla karşılaştığımız “Horasan Erenleri” tabiri, Melâmet anlayışını benimsemiş olan sûfiler için kullanılmıştır. İbn-i Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlâna Celâleddin bu ekolün takipçileri olarak zikredilir.¹¹ Mutasavvıf düşünürler, tasavvuf düşüncesini felsefî anlamda sadece bir metafizik/ezoterik düzlemde değil bir ontolojik, epistemik ve bir tasavvur olarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Böylece tasavvuf, düşünce ve sanat hayatına ışık tutmuş, ince sezgi, derin ilahi duyuş ve yaşayışı ile İslam düşüncesinin sanat formu almasına vesile olmuştur.¹² Anadolu sûfiliğinde müziğin ilahi bir cezbe vesilesi olarak kabul edilmesi müziğin toplumda yaygınlaşmasına katkı sağlamakla birlikte Türk müziğinin gerek halk gerek klasik müzik anlayışı üzerinde Türk mutasavvıf müzisyenlerin üslupları etkili olmuştur diyebiliriz. Ali Şir Nevâî'den Hüseyin Baykara'ya, Hâfız Post'tan İtrî'ye, Dede Efendi'ye, Âşık Yunus'tan Pir Sultan Abdal'a oradan Kaygusuz Abdal'a ve Emrah'a nice öne çıkan isimlerde bunu görmek zor değildir.¹³

Anadolu irfânının şekillenmesinin en önemli unsurlarından biri olan ilahiler aynı zamanda coğrafyada bulunan Erenler diye anılan kişilerin tanıtılması açısından önemlidir. Kıbrıs'ta bulunan manevi değeri haiz mekânların ve kişilerin bu ilahilerde yer alması yapılacak çalışma için değerlidir.

Bu hususta Kıbrıs'ta medfun bulunan Hala Sultan konunun en güzel örneklerinden biri olabilir. Sahabe ve Hz. Muhammed'e akrabalığı ile tanınan Hala Sultan hakkında kaleme alınacak şiirler ve besteler bir başlangıç olabilir.

Kurt Baba, İttik Baba, Kara Baba, Seyran Dede, Durmuş Dede, Kırklar Tekkesi, Magosa'da Kutup Osman Tekkesi'nde medfun bulunan Atpazarlı

¹⁰ Bilal Kemikli, *Dost Elinden Gelen Ses*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 17.

¹¹ Osman Çetin, “Horasan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul, 1998, s. 240.

¹² Bilal Kemikli, *Dost Elinden Gelen Ses*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 71.

¹³ Fatma Âdile Başer, *Türk Halk ve Klasik Müzikleri'nin Oluşum ve İlişkilerine Tarihten Bakmak*, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 3, sy. 1, s. 17-18.

Osman Fazlı (1632-1691) gibi şahsiyetler, yaşadıkları yüzyılda tasavvufî hareket içerisinde önemli simalardır. İsmail Hakkı Bursevî O'nun Halifesi'dir. Hz. Ömer Tekkesi'nde Kıbrıs Türkleri yedi veli zâtın medfun olduğuna inanırlar. Mevlevî Tekkesi ise Kıbrıs için en önemli ve değerlendirilmesi gereken mistik mekanlardan birisidir. Kuzey Lefkoşa'da 1593 yılında Kıbrıs fatihlerinden Arap Ahmet Paşa tarafından kurulan Mevlevihane bugün Kıbrıs'ın simgelerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Tüm dünyada Hz. Mevlana'nın öğretilerine ve Mevlevî musiki ve semasına duyulan ilgi ve alaka göz önüne alındığında bu mekânın daha aktif kullanılması gerektiği anlaşılacaktır. (konu dağınık, anlaşılmıyor)

Tarih boyunca gemi ile Hacca gidenlerin uğrak yeri olan bu melevîhânedeki Dânişî Ali Dede, Siyâhî Mustafa Dede, Hızır Handi Dede, Ârif Dede, Sadri Dede, Muhammed Mukîm Dede, Talib Dede, Nesib Dede, Müneccim başı Ahmed Dede, Derviş Lebib yetişen şairlerdir. Görüldüğü gibi yapısal özelliklerinin yanında içerisi de dolu bir mekandır. Hac yolculuğu sırasındaki bu tarihi fonksiyonu günümüzde nostaljik olarak yaşatılabilir. İsimlerini saydığımız şairlerin şiirleri irfânın derûnî nağmeleri ile buluşabilir. Mevlevihane aktif olarak Kültür Bakanlığı aracılığı ile sema ve mesnevi öğretisinin aktarımında aktif rol alabilir. Şüphesiz tüm bunlar oluşacak irfanî kültürün iç dinamikleri olacaktır.

Konunun Kıbrıs'ta varlığı ile ilgili Kıbrıs'ta derlenen bir Ramazan manisi ile bu bölüme son verelim.

Ramazan geldi gidiyor
Bizleri mahzun ediyor
Ayasofya'nın kandilleri
Sövündü bıraktı gidiyor

Yani Cami direk ister
Söylemeye yürek ister
Benim karnım tokdur amma
Arkadaşım bürek ister

SONUÇ

Sunmuş olduğumuz tebliğde daha çok müziğin güfteli olan eserleri hakkında konuştuk. Bir de İrfânın sadece müzikal olan tarafı vardır. Bu müzikal taraf aynı zamanda kullanılan enstrümanlar aracılığı ile bir medeniyet haline dönüşür. Bu medeniyet sazı, müziği, edebiyatı ve mimarisi ile bir bütündür. Bunların kemali de zevali de simetriktir. Bu cümleden şunu anlayabiliriz ki estetikten yoksun bir medeniyetin var olması, gelişmesi, milli bir kimliğe kavuşması akla muhaldir. Bu kimliği yüzyıllar içerisinde var eden bir medeniyetin ise bunu geliştirmedeği güncellemediği takdirde ayakta kalması da akla muhaldir. Zaman içerisinde bunlar yok olmaya mahkumdur. Fakat bu yok oluş da varoluş gibi birden değil zamanla kâimdir.

Kıbrıs'ta köklerimizden gelen irfân ve coğrafi özellikleri tanıtıcı müzikler konusunda özellikle hiçbir grup ve siyasal kimliğin izlerini taşımayan Devlet eli ile kültürün en sağlam ve taşıyıcı rolünü üstlenen sanata ve müziğe yatırım yapmak gereklidir.

KAYNAKÇA

Başer, Fatma Âdile (2006). “Türk Halk ve Klasik Müzikleri’nin Oluşum ve İlişkilerine Tarihten Bakmak” *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, sy. 1, s. 17-18.

Cihangir, Yurdal (2009). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki Okul Öncesi Çocukların “Ninni, Tekerleme Ve Masallar Aracılığı İle Türkçe Dil Becerilerini Kazanmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Basılmamış Doktora Tezi.

Çelebioğlu, Amil (1982). *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul: Ülker Yayınları.

Çetin, Osman (1998). “Horasan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul, s. 240.

Doğan, Ender (2015). *Sivas Türkülerinde İrfanî Boyut*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kemikli, Bilal (2004). *Dost Elinden Gelen Ses*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Özcan, Nuri (2012). “Türklerde Mûsikî”, *Türk Din Musikisi Eğitim Seti*, İstanbul: DM Kitap.

Özher Koç, Sema (2015). Kahramanlık Mitosu -Varlık Karşıtlığında ‘Çanakkale İçinde Vurdular Beni’ Türküsü Üzerine Bir Çözümleme, *Sobider*, Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık s. 114.

Soysal, Fikri (2007). *Rumeli Olay Türküleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yalsızuçanlar, Sadık (2018). *Efendiler Bağı & Davut Sulari Yaşamı ve Şiirleri*, İstanbul: Mevsimler Kitap.

Türk Kùltüründe Yaşam Mekânları: Lefkoşa'da Osmanlı Dönemi XIX. Yüzyıl Evleri

Zihni TÜRKAN*

Özet

Türklerin Orta Asya'daki çadır yaşamlarından itibaren Türk yaşam kültürüne göre biçimlenmiş ve son şeklini XIX. yüzyılda almış, kendine has karakteristiklere sahip Geleneksel Türk Evi, Kıbrıs'ın Osmanlı döneminde (1571-1878), başkent Lefkoşa'nın da ev tipini oluşturmuştur. XIX. yüzyıldan günümüze ulaşan, Lefkoşa surlarının dar sokakları boyunca yan yana sıralanmış, avlulu, cumbaları sokağa taşan, geniş ahşap saçaklı bu evlerin sofa ve odalardan oluşan iç mekânları ile avlulardan ibaret dış mekânları, Türk yaşam kültürünün etkileri ile işlevlenmiş ve kullanıcılarının geleneklerine uygun olarak hizmet vermişlerdir. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde; aile kavramının önemi ve ailenin birlikteliği, aile bireylerinin bulunduğu ve paylaşımların gerçekleştiği *sofa* mekânlarında yaşam bulmuştur. Evlerin her iki katında da odaların önünde uzanan ve evin iç-dış mekân bütünlüğünü sağlayan, birer revak şeklindeki *Sofalar*, evin hareket merkezi olması yanı sıra aile bireyleri için bir orta mekân niteliğindedirler. *Sofaların* dolaşım alanı dışındaki genişlemeleri veya eyvan düzenlemeleri de oturma alanları olarak kullanılmıştır. Çok amaçlı kullanıma sahip *odalar*, Türklerin Orta Asya'daki tek mekânlı ve çok amaçlı kullanıma sahip çadır yaşamının yansıması olarak, aile fertlerine özel yaşam mekânları olmuştur. Gündüz ve gece yaşamına ait oturma, yatma, yemek yeme, çocuk bakımı, bazı günlük işler gibi birçok işlevi barındıran *Odalar*, tepe pencereleri ve sofa yönündeki pencerelerdeki ahşap korkuluklar, panjurlar ile bireysel mahremiyeti de sağlamışlardır. Yine Türklerin geleneklerinde, misafire verilen önem, evin en değerli odası *Başoda* ile sürdürülmüştür. Evin en avantajlı konumunda yer alan *Başoda*, büyüklüğü ve özgün tasarımı ile

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi zihni.turkan@neu.edu.tr

evin ayrıcalıklı yaşam mekânını oluşturmaktadır. Kapısından itibaren, döşeme kaplaması, lambalık nişleri ve işlemeli ahşap tavan süslemeleri ile farklılık gösteren *Başoda*, evlerde önemli bir karakteristik teşkil etmektedir.

Göçebelikten itibaren Türk yaşam kültüründe, toprakla ilişkinin önemi de Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinin avlularında gerçekleştirilen yaşam ve ağaç/bitki uğraşları ile ortaya çıkmıştır. Avlularda, Akdeniz iklimine uygun meyve ağaçları, çiçekler ve sebze türleri üretilmektedir. Ayrıca avlular, ev halkının kışta güneşlenmek, yazda serinlemek, çocukların oyun oynamaları ve kapalı mekânlarda yapılamayacak günlük işler için kullanılmışlardır. Evin ve avludaki yaşamın ihtiyacı olan su ise avludaki su mimarisi (kuyu, depo, çeşme) öğeleri ile sağlanmıştır. Bu bildiride, Türk yaşam kültürünün, Lefkoşa XIX.yüzyıl evlerinin yaşam mekânlarına yansımaları ve soyut kültürlerin, mekân organizasyonunda somutlaşması ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, Lefkoşa, Yaşam kültürü, XIX. yy. evleri.

Living Spaces in Turkish Culture: XIX. Century Ottoman Period Houses in Nicosia.

Abstract

Since the beginning of tent life in Central Asia, the Traditional Turkish House, designed according to Turkish life culture and reaching its final shape in the XIX. century, with its unique characteristics, had formed the housing type of capital Nicosia during the Ottoman period of Cyprus (1571-1878). Survived since the XIX. century and lined up side by side in the narrow streets of walled city of Nicosia, with their yards, wide wooden fringes, and oriels projected toward the street, the interior spaces of these houses made up of a hall and rooms, and the exterior spaces made up of yards were functioned with the effects of Turkish life culture, and served in accordance with the traditions of their users. In the XIX. century Nicosia houses, the importance of the notion of family, and the unity of the family took life in the *hall*, in which family members met and shared thoughts and feelings. Besides being the center of movement, the *halls*, which lie in front of rooms on both floors, shaped like *riwaqs* and joining the interior and exterior of the house, were also a central space for family members. The extensions of sofas outside the roaming spaces, or their *iwan* designs were used as sitting spaces. *Rooms*, with multi-functional usage, as a reflection of single space tent life of Turks in Central Asia, were the private living spaces of family members. Accommodating various functions of day and night life such as, sitting, sleeping, eating, and caring for children, and various daily chores, rooms also provided individual privacy.

The importance given to guests, again within the traditions of Turks, was carried out with the *Headroom*, (or main room), which was the most valuable room of the house. Placed in the most advantageous position of the house, the *Headroom* was the most exclusive living space of the house with its authentic design. Starting with its door, the *Headroom* with its flooring, lamp niches, and carved wooden ceiling ornaments, it presented an exclusive characteristic in the house. The importance of the relationship with soil since the nomadic period of the Turkish life culture, was observed with life in the yards of the houses, and through working with trees/plants in the XIX. century Nicosia houses. Fruit trees suitable to the Mediterrane-

an climate were grown in the yards, alongside flowers and vegetables. The yards were also used for enjoying the sun in winter, cooling in summer, children playing games, and carrying out daily chores that could not be done indoors. The water needed by the house and life in the yard was provided with water architecture elements in the yard (well, tank, fountain). The reflection of Turkish life culture in the living spaces of XIX. century Nicosia houses, and the embodiment of abstract cultures in space organization is presented in this paper.

Keywords: Cyprus, Ottoman, Nicosia, Life culture, XIX. century houses.

Giriş

Çok zengin bir tarihi geçmişe sahip Kıbrıs adasının başkenti Lefkoşa, ikibinbeşyüz yıllık geçmişindeki tüm farklı uygarlıklar dönemlerinde, hep adanın idari merkezi olma niteliğini sürdürmüş ve bu uygarlıklara ait birçok farklı tarzdaki mimari eserlerle de açık hava müzesi şeklinde bir kültürler mozayigine sahip olmuştur.

Lefkoşa'nın tarihi kent dokusunu bünyesinde barındıran surlu surlu, adanın Lüzinyanlar döneminden (1191-1489) itibaren, Venedikliler (1489-1570), Osmanlı (1571-1878), İngiliz (1878-1960) ve Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1974) dönemlerinden kalan mimari eserler arasında, günümüzdeki tarihi kent dokusuna damgasını vuran, Osmanlı dönemine ait birçok eser bulunmaktadır. Camiler, tekkeler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, türbeler, kütüphane ve evlerden ibaret (Gürkan 2006: 35; Turkan 2008: 9) bu eserler arasında, Geleneksel Türk Evi karakteristiklerinde inşa edilmiş XIX. yüzyıl evleri, önemli bir yer tutmaktadır (Anonim 1982: 32).

Surlu surlu dar sokakları boyunca yan yana sıralanmış, cumbaları sokağa taşan, geniş ahşap saçaklı evler, gerek mekânsal oluşumları, gerekse dış mekânları olan avluları ile Türk yaşam kültürüne göre tasarlanmıştır (Dağlı 1999: 45). Günümüzde farklı işlevlerle yaşam kazandırılmış Lefkoşa XIX. yüzyıl evleri, Türk yaşam kültürü kavramını yaşatıp sergilemektedirler.

Lefkoşa'daki XIX. yüzyıl evlerinden örneklerle incelediğimiz; Türklerin Orta Asya'daki göçebe yaşamlarındaki çadırdan itibaren günlük uğraşları, yaşam tarzları ve gelenekleri ile oluşan Türk yaşam kültürünün etkilerinin, mekânların fonksiyon çözümlerine yansımalarını detaylı bir şekilde irdeleyip ortaya çıkarmak ve bu konuda ileride yapılacak araştırmalara kaynak teşkil edecek belgelemeler oluşturmak, bu çalışmamızı önemli kılmaktadır.

Araştırmamızın amacı, Kıbrıs'ta Osmanlı döneminde Türk yaşam kültürüne göre biçimlenmiş olan Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinin sofalarının, odalarının ve avlularının fonksiyonlarının yaşam kültürü ile ilişkilerini irdeleyip ortaya koymak ve Türk yaşam kültürünün, yaşam mekânlarının oluşumundaki etkisini belirlemektir. Bu amaçla, Geleneksel Türk Evi kavramı ile karakteristikleri ve Lefkoşa surlu surlu yer alan, restore edilerek yaşam kazandırılmış XIX. yüzyıl evlerinden seçtiğimiz örnek evlerin yaşam mekânları, çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadırlar.

Çalışmamızda nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Öncelikle Geleneksel Türk Evi kavramı, karakteristikleri ve Türk yaşam kültürü hakkında, ilgili kaynaklardan literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında, Lefkoşa suriçinden, korunup günümüze kadar gelen Osmanlı dönemi XIX. yüzyıl evlerinden seçilen örnek evlerin tarihleri ile ilgili bilgi derlenip, yerinde gerçekleştirilen gözlem, inceleme ve fotoğraflamalarla da yaşam mekânları irdelenip alan çalışması yapılmıştır.

Geleneksel Türk Evi

Oluşumu, Türklerin tarihinde, Orta Asya'daki barınakları olan çadıra dayanan Geleneksel Türk Evi (Kuban 1995: 38), Türk yaşam kültürü ile biçimlenmiş, günümüzde bilinen şekliyle ilk kez XVII. yüzyılda ortaya çıkmış ve gelişimini XIX. yüzyılda tamamlamıştır. Kendine özgü karakteristikleri olan Türk Evleri, Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklar ile Ege ve Akdeniz'de bulunan adaların başkentlerinde tipik ev karakterini teşkil etmiştir (Günay 1998: 19; Kuban 1995: 38).

Türklerin Orta Asya'daki göçebe yaşamlarında barınak olarak kullandıkları çadır, tek yaşam mekânı olarak oturma, yatma, yemek pişirme-yeme, misafir ve günlük basit işlevlere birarada hizmet etmiştir. Gündüz oturma olarak kullanılan donatılar, gece yatma için, çadırın ortasında yer alan ocak da yemek pişirme ve ısınma için kullanılmıştır (Küçükerman 1991: 35; Turkan 2007: 72). Ocak çevresi ayrıca aile bireylerinin buluşup paylaşımlarını gerçekleştirdikleri orta mekânı oluşturmuştur. Ailenin evlenen çocukları ise yaşam mekânı olarak ebeveyn çadırının hemen yanında başka bir çadırı kullanmışlardır (Küçükerman & Güner 1995: 46). Çekirdek ailede orta (ortak) mekân (Aksoy 1963: 65) ocağın çevresi iken, daha sonra ailenin gelişmesiyle, birkaç çadırın arası olmuştur. Türk Evi'ndeki çok amaçlı oda kullanımı (Bektaş 1996: 109), tek mekânlı çadır (Kuban 1995: 106), aile bireylerinin buluştuğu sofa kullanımı da çadırdaki ocak çevresinden ortaya çıkmış geleneksel Türk yaşam kültürü yansımalarıdır. En önemli karakteristiği plan şeması olan Geleneksel Türk Evi, sofasının durumuna göre; *Sofasız*, *Dış Sofalı*, *İç Sofalı* (Karnıyarık) ve *Orta Sofalı* plan şemasına sahiptir (Eldem 1984: 17; Küçükerman 1991: 108, 109).

Genellikle tek katlı, birden çok katlı evlerde ise esas kat yine tek (üst kat) olan, özgün plan şemasına sahip, avlulu Türk Evi, sokağa çıkma yapan cumbası, çok amaçlı odaları, Başodası ve geniş ahşap saçaklarla kuşatılmış eğimli çatısı ile tarihi konut mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir.

Lefkoşa XIX. Yüzyıl Evlerinde Yaşam Mekânları

Kıbrıs'ın başkenti Lefkoşa'da, tarihi kent dokusunun bulunduğu surlu surlu içinde yer alan adanın Osmanlı dönemine (1571-1878) ait XIX. yüzyıl evleri, Geleneksel Türk Evi karakteristiklerinde inşa edilmişler ve korunup restore edilenler; konut, müze, kültür-sanat merkezi, ofis, butik otel gibi amaçlarla işlevlendirilerek günümüze ulaşmışlardır (Şekil 1 a, b).

a) İdadi Sokak

b) M. Asım Efendi Sokak

Şekil 1. Lefkoşa surlu surlu içinde Osmanlı dönemi XIX. yüzyıl evleri (Z. Turkan -2021)

En eski örnekleri, genellikle Dış Sofalı plan tipine sahip evler, iki katlı, cumbalı ve avluludurlar. Türk yaşam kültürünün etkileri ile biçimlenerek tasarlanmış yaşam mekânları; sofalar ve odalar iç mekân, avlular ise dış mekân elemanları olarak kullanıcılarının geleneksel işlevlerine yaşam vermişlerdir (Altan 2006.; Bağışkan 2005.; Turkan 2010:).

Sofalar: Geleneksel Türk Evi'nde en önemli karakteristik olan plan şemasının oluşumunu sağlayan sofa (Eldem 1984: 16; Eldem, 1987: 60), Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde, her iki katta, yan yana dizilmiş odaların önünde uzanan bir hol şeklinde yer almaktadır. Sofalar, alt katlarda taş malzeme ile inşa edilmiş sivri kemerli veya sütunlu, üst katlarda ise ahşap direkli birer revak şeklindedir. Revaklar, evlerin avlularına açılmakta ve iç-dış mekân bütünleşmesini sağlamaktadırlar.

Kıbrıs'ın Akdeniz iklimi özellikleri ile oldukça uyumlu olan revaklı sofalar, yeterli genişlikleri ile de evin hareket merkezi niteliği yanı sıra ev halkının bulunduğu, biraraya geldiği bir ortak mekân görevini görmektedirler. Türk yaşam kültüründe aile kavramının önemi ve aile bireylerinin birlikteliği, sofalara işlev

kazandırmıştır. Ev halkının gerek günlük işlerinin gerçekleştirilmesinde, gerekse yaşamın diğer kesitleri ile özel günlerdeki paylaşımlarda sofalar, evin önemli bir yaşam mekânı niteliğine sahip olmuşlardır (Eldem 1984: 17). Sofaların dolaşım alanı dışındaki kısımlarında tasarlanan genişletmeler veya eyvan düzenlemeleri, ev halkı için birlikte oturma alanları oluşturmuştur (Şekil 2 a, b).

a) Derviş Paşa Konağı sofası

b) Kadı Menteşoğlu Konağı sofası

Şekil 2. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde revaklı sofalar (Z. Turkan - 2021)

Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde, genellikle ana kapıdan sofaya girer girmez, sofadan bir kemerle ayrılan ve avluya da kemerlerle açılan, sokak boyunca uzanan yarı açık mekânlar bulunmaktadır. Sonradan kemerlerinin içleri camekânlarla kapatılan bu mekânlar, sokağa da dikdörtgen biçimli, çift kanatlı, ahşap panjurlu pencerelerle açılmaktadırlar. Sofaların birer devamı şeklinde tasarlanan bu mekânlar, evin günlük işlerinin yapıldığı işlikler olarak kullanılmışlardır (Şekil 3 a, b).

a) Derviş Paşa Konağı işlik mekânı

b) Saçaklı Ev işlik mekânı

Şekil 3. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde işlik mekânları (Z. Turkan - 2021)

Odalar: Geleneksel Türk Evi'nin plan tipinin oluşmasında sayı ve şekilleri ile etkili olan oda, Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde de geleneksel Türk yaşam kültürüne göre çok amaçlı olarak işlevlendirilmiştir (Eldem 1984: 16; Eldem 1987: 15). Yan yana sıralanmış odalar; yatma, oturma, yemek yeme, çocuk bakımı, bazı günlük işler gibi günlük gereksinimler için kullanılmış; hatta çok yakın kişiler de burada misafir edilmiştir. Türk yaşam kültüründeki aile birlikteliğinin önemi gereği büyük evlerde, anne-baba, evli olan çocuklar, nine-dede ve ailenin diğer yalnız kalmış yakınları, birer odayı çok amaçlı bireysel yaşam mekânı olarak kullanmışlardır (Balkan 1998: 85; Dağlı 1999: 61, 62).

Odaların havalandırması ve aydınlatması için tefe pencerelerinden yararlanılmış, odalardan sofaya açılan pencereler ise sık dokulu ahşap parmaklıklar, ya da ahşap kepenk/panjurlarla tamamlanmış; böylece odalarda bireysel mahremiyet sağlanmıştır (Şekil 4 a, b).

a) Derviş Paşa Konağı çok amaçlı oda b) Derviş Paşa Konağı çok amaçlı oda

Şekil 4. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde odalar (Z. Turkan - 2021)

Geleneksel Türk Evi karakteristiklerinden, Türk yaşam kültüründe misafire verilen değeri ve önemi vurgulayan *Başoda*, Lefkoşa'daki XIX. yüzyıl evlerinde de önemli bir mekân olarak yer almaktadır. Türklerin geleneksel yaşamlarında misafir, her zaman tanrının bir gönderisi olarak nitelendirilmiş ve konakladığı sürece hoş tutulmak, en iyi şekilde rahat ettirilip, ağırlandırmak istenmiştir. Bunun için de evin en güzel ve görkemli odası, *Başoda* ismiyle misafir odası olarak düzenlenmiştir (Hasol, 1993:72,73; Yürekli, 2005:16). Evin en avantajlı konumunda yer alan *Başoda*, evin en büyük ve en çok gün ışığı, en çok hava alan, manzaraya hakim odasıdır.

Evin ya birden çok sokağa veya meydana cephelenen bir köşe odası, ya da sokağa çıkma yapan odasında düzenlenmiştir (Turkan 2016: 345, 346)

Kapısından itibaren, tasarımı, malzeme ve süslemeleriyle farklılık gösteren *Başoda*'nın, döşeme kaplaması, tepe pencereleri, lambalık nişleri ve işlemeli ahşap tavanı ile vurgulanan değeri, aslında misafire gösterilen önemi yansıtmaktadır (Şekil 5 a, b).

a) Derviş Paşa Konağı Başodası b) Saçaklı Ev Başodası

Şekil 5. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde Başodalar

Avlular: Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde avlu, Türk yaşam kültürünün önemli bir ögesi olan toprakla ilişki sağlamak için (Bektaş 1996: 86; Eldem 1987: 292) yer almaktadır. Genellikle evlerin gerisinde yer alan avluların çevresi, taştan örülmüş yüksek duvarlarla çevrilmiş ve buradaki yaşam için mahremiyet sağlanmıştır. Konak şeklindeki büyük evlerde ise ana kapıdan ayrı olarak, sokaktan avluya açılan avlu kapısı da bulunmaktadır. Evlerin sofaları ve işlik mekânları ile iç-dış mekân bütünleşmesini sağlayan avlular, geleneksel yaşamdaki toprakla ilişkiyi de gerçekleştirilmektedirler. Ev halkı, kış günlerinde güneşten yararlanmak, sıcak yaz günleri ve gecelerinde serinlemek için de açık yaşam mekânları olarak avluları kullanmışlardır.

Avlular, ev halkı için oturma, çocukların oyun oynama ve kapalı mekânlarda yapılamayacak günlük işler için açık alan işlevlerine hizmet vermiştir. Avlularda, Akdeniz iklim koşullarına uygun narenciye, nar, incir, yeni dünya gibi çeşitli meyve ağaçları, çiçekler ve evin ihtiyacına yönelik bazı sebzeler yetiştirilmiştir. Ayrıca hemen hemen her evin avlusunda, İslam dininin sembolü olmak üzere de bir hurma ağacı bulunmaktadır. Avlularda,

evin ve avludaki ağaçlar ile diğere bitkilerin su ihtiyacı için sofaya yakın bir konumda, su mimarisi öğeleri; kuyu, kesme taştan yapılmış su deposu ve çeşme yer almaktadır (Şekil 6 a, b).

a) Kadı Menteşoğlu Konağı avlusu b) Derviş Paşa Konağı avlusu

Şekil 6. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde avlular

SONUÇ

Orta Asya'daki göçebe yaşamdaki çadırla başlayıp, son şeklini XIX. yüzyılda alan Geleneksel Türk Evi'ne kadar hep Türk yaşam kültürü ile biçimlenen Türklerin yaşam mekânları, gelenek, görenek ve yaşam gereksinimlerine uygun işlevlerle donatılmışlardır.

Lefkoşa'daki Osmanlı dönemi XIX. yüzyıl evleri de Geleneksel Türk Evi karakteristiklerinde ve Türk yaşam kültürüne göre tasarlanmış: Türk aile kavramı ve sosyal yaşamdaki ilişkiler de mekânların organizasyonunda, oldukça etkili olmuştur.

Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde, aileyi biraraya toplayan ve aile fertlerinin paylaşımlarının gerçekleştiği revak şeklindeki sofa mekânları, odaların önünde hem evin hareket merkezini teşkil eden bir orta (ortak) mekân, hem de evin avluya açılan bir iç-dış mekân bağlantısı niteliğini taşımaktadırlar. Sofalar, ailenin birçok günlük işlerinin gerçekleştirildiği bir yer olması yanı sıra eyvan bölümlerinin oturma işlevi ile de aile bireylerinin gündüz yaşamında önemli bir yaşam mekânını oluşturmaktadırlar. Türk yaşam kültüründeki aile kavramının önemi, Türk evlerindeki sofa mekânlarının oluşumunda temel etken olmuş ve bu önemin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

Aile bireylerinin, Türk yaşam kültürüne göre gereksinimlerini karşılayan çok amaçlı odalar, Orta Asya'daki tek mekânlı çadır yaşantısının bir yansıması olarak, evlerin en işlevsel yaşam mekânlarıdır. Birçok gündüz ve gece işlevlerinin gerçekleştirildiği odalar, kullanıcıları için adeta birer özel ikametgah görevini yerine getirmektedirler. Türk yaşam kültüründe misafire verilen önemle tasarlanmış misafir odası, evin en büyük, en ferah, en görkemli mekânı olarak *Başoda* ismi ile konuklara ayrılmış en önemli yaşam mekânıdır.

Göçebelikten itibaren Türk yaşam kültüründeki toprakla ilişki, Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinde avlularla sağlanmıştır.

Evlerin dış mekân yaşam alanlarını oluşturan avlular, ağaç, çiçek, sebze yetiştirme, bazı günlük işlerin yapılması ve ev halkının açık hava yaşamı için işlevlenmiş geleneksel yaşam alanlarını oluşturmuştur. Avlular, çevre sınırlamaları ile sağlanan mahremiyetle de kent yoğunluğundan soyutlanarak aileye özel kılınmıştır. Avlulardaki su mimarisi öğeleri de eve

ve avluya yaşam kaynağı olarak yer almışlardır. Lefkoşa XIX. yüzyıl evlerinin yaşam mekânlarının oluşumları ile ilgili gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda, evlerin tüm açık ve kapalı mekânlarının, Türklerin tarihlerindeki örf, adet ve gelenekleri ile oluşan Türk yaşam kültürünün etkileri ile biçimlendiği ve soyut kültürel olguların evlerin mimari organizasyonlarında somut yansımalarla yaşam bulduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

Aksoy, Erdem (1963). Orta Mekân. Türk Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri. *Mimarlık ve Sanat*. No: 7-8, s. 39-92.

Altan, Zekai (2006). *Gizemli Kıbrıs (2. Baskı)*, Lefkoşa: Ateş Matbaacılık Yayını.

Anonim (1982). *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Lefkoşa: Kıbrıs Türk Federe Devleti Eğitim, Gençlik Kültür ve Spor Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü Yayını.

Bağışkan, Tuncer (2005). *Kıbrıs'ta Osmanlı - Türk Eserleri*, Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını.

Balkan, Erhan A. (1998). *Tarihsel Süreç İçerisinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Toplum ve Mimarlık*, Mağusa: D.A.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını.

Bektaş, Cengiz (1996). *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dağlı, Uğur Ulaş (1999). *Kıbrıs Sokaklarında Mimariye Yaşama ve Çevreye Dair*, Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.

Eldem, Sedad Hakkı (1984). *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, İstanbul: T.A.Ç. Vakfı Yayını.

Eldem, Sedad Hakkı (1987). *Türk Evi Osmanlı Dönemi III*, İstanbul: T.A.Ç. Vakfı Yayını.

Günay, Reha (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Gürkan, Haşmet Muzaffer (2006). *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa (3. Baskı)*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Hasol, Doğan (1993). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (Beşinci Baskı)*, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayını.

Kuban, Doğan (1995). *Türk Hayat'lı Evi*, İstanbul:T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayını.

Küçükerman, Önder (1991). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi* (4. Basım), İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.

Küçükerman, Önder, Güner, Şemsi (1995). *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.

Turkan, Zihni (2007). “Türk Evi Dünden Bugüne”, *Tasarım*, S:177 (2007/12), İstanbul: Tasarım Yayın Grubu. 72-75.

Turkan, Zihni (2008). *Lefkoşa Tarihi Kent Dokusunda Sarayönü Meydanı Oluşumu ve Gelişimi*. Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.

Turkan, Zihni (2010). “Kıbrıs'ta Türk Mimarisi Lefkoşa'da 19. Yüzyıl Evleri ve Tarihi Sokak Dokusu”, *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı 2010 / Astana Bildiriler Kitabı III*, Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği Yayını. 279-286.

Turkan, Zihni (2016). “The Place Of Turkish Culture Of The Life In Housing Design: Example Of Turkish Houses In Cyprus During The Ottoman Period”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. July 2016, V:6 I:3, 343-350.

Yürekli, Hülya, Yürekli Ferhan (2005). *Türk Evi Gözlemler-Yorumlar*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayını.

Politik-Sosyo Edebî Yansımalarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı

Emin ONUŞ*

Özet

Türklerle Rumların tarihî süreç içinde bin yıla yaklaşan bir tanışıklıkları söz konusudur. Bu iki ulusun bilinç altında siyasî, ekonomik, kültürel ilişki veya çekişmelere göre birbirleri hakkında imajlar yaratmalarına yol açmıştır. Türk edebiyatında gergin savaş dönemleri hariç Rum-Yunan imgesinin olumlu ve olumsuz farklı tiplerine rastlanırken, Rum-Yunan edebiyatında Türk hep olumsuz algılanmaktadır. Bunda kilisenin etki ve propagandası söz konusudur. 1950'den sonra Türk edebiyatının önemli siyasî veya sosyal konularından biri Kıbrıs davası ve Kıbrıs'taki varoluş mücadelesidir. Türkiye ve Yunanistan arasında 1974'te cereyan eden savaşın Rum-Yunan edebiyatında olumsuz ve ön yargılı Türk imgesini beslemesine karşılık, Türk ve Kıbrıs Türk edebiyatlarında Rum-Yunan imgesi savaşın ve saldırgan Rum kesiminin etkisiyle olumsuz şekillenmekle birlikte bu imgenin siyah, gri ve beyaz olmak üzere olumsuz, nötr ve olumlu örneklerine rastlanabilmektedir.

* GİRNE Amerikan Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, eminonus@gau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2279-672X.

Abstract

Turks and Greeks have been acquainted for nearly a thousand years in the historical process. This has led the two nations to subconsciously create images about each other according to political, economic, cultural relations or conflicts. While positive and negative different types of Greek-Greek images are encountered in Turkish literature, except during tense war periods, Turkish is always perceived negatively in Greek-Greek literature. This is about the influence and propaganda of the church. After 1950, one of the important political or social issues of Turkish literature is the Cyprus case and the struggle for existence in Cyprus. The war between Turkey and Greece in 1974 feeds the negative and prejudiced Turkish image in Greek-Greek literature. On the other hand, although the Greek-Greek image in Turkish and Turkish Cypriot literatures is negatively shaped by the effect of the war and the aggressive Greek part, negative, neutral and positive examples of this image can be found as black, gray and white.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin toplum hiyerarşisinde gayrimüslimler arasında Rumlar hiç şüphesiz imtiyazlı bir konuma sahipti. Rumlar Osmanlı Devleti idaresinde çeşitli görevler almış, Divan-ı Hümayun'da ve elçilik heyetlerinde tercümanlıklar yaparak önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu durum 1821 yılına kadar devam eder. (Tağmat, 2020: 33-34).

Mora Yarımadası'nın güneyinde, Mani burnunda yaşayan Yunanlılar, 17 Mart 1821'de Osmanlılara karşı ayaklanır ve Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşüncesi ile bağımsızlık savaşlarını başlatırlar.¹ Uzun bir süre kanlı mücadelelerle devam eden ayaklanma, 1829 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya Yunanlılar lehine müdahale ederek Navarin Deniz Muhaberesi'nde Osmanlı Devleti'ni büyük bir yenilgiye uğratırlar ve savaş Yunanların lehine döner. Avrupa Devletleri ve özellikle de Rusların desteğiyle, 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsızlığını kazanır. (Oğuz, 2006: 91). 1830'daki Londra Antlaşmasıyla beraber Yunanistan sınırları kesin olarak tespit edilmişti. Ancak daha sonraları Yunan milliyetçileri, yöneticiler, askerler ve aydınlar bu sınırları yetersiz görmeye başladılar. "Megali İdea" Büyük Ülkü dedikleri tezi, hayali savunmaya başlamışlardı. (Millas, 2005: 352) Milliyet prensiplerine dayanarak Yunanlıların yaşadığı bütün toprakların Yunanistan'a katılmasını arzu etmişlerdir. (regions helleniques) (Karal, 1995: 112). Kurulan Yunan Devleti'nin ana amacı başta İstanbul olmak üzere eski Bizans topraklarını ele geçirerek "Megali İdea"yı gerçekleştirmek olmuştur. (Serter, 2008: 12) Yunanistan bu tezle bir nevi genişleme politikasına girmiş ve başta Girit olmak üzere Eğriboz, Sisam, Makedonya ve diğer yerleri elde etmeye çalışmıştır. Bu ideal dolayısıyla Yunanistan artık Osmanlı Devleti ile sürekli bir çatışmaya girmiş ve bu uzun süre devam etmiştir. (Hülagü, 2000).

¹ Bu doğrultuda Kıbrıs'taki Rumların ilk ayrılıkçı hareketlerinin Mora isyanına bağlı olarak 1821 yılında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kıbrıs Rumlarının isyana hazırlandıkları haberi, Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet'i harekete geçirmiş ve yapılan araştırmalarla kiliselerde isyan için hazırlanan plânlar ve silahlar ele geçirilmiştir. Bunun üzerine Başpiskopos Kiprianos ve bazı piskoposlar idam edilerek Kıbrıs'taki ilk ayrılıkçı isyan hareketi önlenmiştir. Bu konu hakkında bilgi için bak: Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

İşte bu emellerini gerçekleştirmek isteyen Yunanistan Osmanlı idaresinde olan topraklardaki Rum ahaliyi sürekli kıskırtmış, o toprakları da Yunanistan'a katmak için uğraşmıştır. Bu konudaki çabalarından en önemlisi de Girit'te olmuş ve Girit meselesi uzun süre Osmanlı için büyük bir problem olmuştur. (Adıyeke, 2000; 2006).

Aslında Girit, Osmanlı Devleti için 1821 tarihinden itibaren önemli bir mesele haline gelmişti. Ada Rumları sık sık isyan etmekteydiler. Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra adanın Yunan'a ilhakı Yunan ve Rum unsurunun ortak amaçları olmuştur.

Yunanistan hiçbir vakitte isteklerinden vazgeçmeyerek her defasında fırsat kollamaya ve değerlendirmeye devam etmiştir. Girit'in Yunanistan'a ilhakı için Etniki Eteryaya ile işbirliği içine girmiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken yabancıların destek ve yardım vaatlerine güvenen Girit halkı, 1896'da yeniden isyan etmişti. Yunan halkı da hükümetin kuvvet kullanarak Girit'in işgal edilmesini istemekteydi. (Karal, 1995).

Avrupa Devletleri böyle bir hareketin Osmanlı ile Yunanistan arasında bir savaşın çıkmasına neden olabileceği için Osmanlı'ya teklifte bulunarak Girit'e muhtariyet konusunda yeni haklar verilmesini istemişti. Hatta, Avrupa Devletleri 3 Şubat 1897 tarihinde Ada'ya harp gemileri göndererek Yunanistan'ın Girit'i zaptetmelerini engellemeye çalışsa da Yunan hükümeti bir filonun himayesinde birkaç taburdan oluşan askerini Girit'in işgal edilmesi için göndermiş ve Albay Vassos komutasında karaya çıkarma yaparak adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân etmişti. Avrupa Devletleri komutanları ise bu emri vakiyi kabul etmeyerek Yunan kuvvetlerinin Girit'ten çıkmasını istediler. Bunun üzerine Yunan hükümeti yönünü Balkanlar üzerine çevirmiş ve Etniki Eteryaya'nın teşkil ettiği Milis Kuvvetleri 9 Nisan tarihinden itibaren Tesalya hududunda ve Makedonya'da bulunan Osmanlılara karşı saldırmaya başlamışlardır.

Nitekim 1897 Türk-Yunan (Tesalya) Savaşı Osmanlı Devleti tarafından kazanılsa da başta Rusların tehditkâr tavırları ile İngiltere, Fransa ve İtalya'nın isteği üzerine aldığı bütün toprakları Yunanistan'a iade etmiş ve Girit'in muhtariyetini ilân etmek zorunda kalmıştır. Bu da şüphesiz Osmanlı Devleti'nin savaşı masa başında kaybettiği anlamına geliyordu. (Toprak, 2012: 135).

1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1919-1922 Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların Büyük Ülkü tezleri devam etmiştir. Yunanlılar binlerce sivil Türkü, çoluk-çocuk, kadın ve yaşlı insanlar da dahil olmak üzere pek çok insanı hunharca katletmiştir. Kıbrıs'ta 1950'lerde ortaya çıkan EOKA faaliyetleri, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlama, başka bir deyişle ENOSİS kampanyaları, 1974 Mutlu Barış Harekâtına kadar sürer.

Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonuç olarak KKTC'nin kurulması Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesimi için tam bir travma olmuştur.²

- 2 Mustafa Kaymakçı bu travmanın Rodos ve İstanköy'de yaşamakta olan Türklere de baskı olarak yansıdığını ve “*Rodos ve İstanköy Türklerinin Yakın Tarihi Üzerine Sözlü Tarih Projesi*” bağlamında görüşme yapılan birçok kişinin anılan travmanın baskılarını anlattığını ifade eder ve adını saklı tutan Rodoslu bir Türk'ün şu sözlerine yer verir: “1974'de çok kişi eziyetten geçti. 200 kişinin işkenceden geçtiğini söyleyebilirim. Bunlardan ikisi çok kısa sürede, beşi de zamanla vefat etti. Benim de dükkanımı, arabamı yaktılar. Üstelik yangın elektrik tesisatını tamir ettirmedikleri, yangın bundan çıktı diye suçlayarak beni mahkemeye verdiler. Oysa ben kundaklanmış olduğumu biliyordum. Benim şahitim Pireka isminde Rum-İtalyan karışımı bir elektrikçi vardı. Pirika, “Tesisatta bir şey yoktu, dükkanı yaktılar” deyince, mahkemede kiler af edersiniz ho ho ho diye güldüler, dalga geçtiler. Mahkemeye beni çağırmadılar. Fakat dükkan yandığında ben emniyeti ,itfaiyeyi, hem de elektrikçiyi çağırmıştım. Onlar, “Dükkanı yakmışlar, kundaklamışlar. Ancak bir tespit ve belge vermeden çıktılar ve gittiler.” Anılan proje kapsamında görüülen bir diğer Rodos'lu Türk de, adalardaki Türklere karşı asıl kırılmanın, Türkiye'nin 1974'de Kıbrıs'a yaptığı Barış Hareketi ile başladığını dile getiriyor ve “Çıkartma olduğu gün bizi hemen askerlik şubesine çağırdılar. Kaydımızı yaptılar. Yunan komşu-lar bize bağırdılar, evimizi taşladılar. Şinasi öğretmenimizin casusluk yapıyor diye 23 ay içeri aldılar; dövdüler; dışlerini söktüler. Bundan Amerikan uyruklu bir Türk de nasibini aldı. Birçok kişi dayak yedi. Ben esnaf idim. Kestiğim faturaları adım Türk olarak geçtiği için maliye kabul etme-meye başladı. İşte o zaman ayrımcılığı hissettim. Artık buradan yiyecek başka ekmek yok dedik, göç ettik.” Bir diğeri de Türk Kıbrıs hareketinden sonra işinden olduğunu ve Amerikan yurttaşları bir Türkün bile işkenceden geçtiğini anlatıyor; “1974 senesinde Kıbrıs meselesinden dolayı işime son verildi. Tabi çok tatsızlık oldu, bir çok soydaşımız dayak yedi, hatta eşimin akrabası taksicilik yapıyordu, kendisi Amerikan yurttaşları idi, epeyce yıprandı, ayaklarından asmışlar onu. Olay şöyle olmuş: Taksiyeye binen müşteriler nedensiz şikayette bulunmuşlar. Polisler, arabasını kaza süsü vermiş gibi bir yol kenarına koymuşlar; ayaklarından asmışlar ve dövmüşler, gece onikide kapının önüne bırakmışlar. Gördüğümüzde yüzü gözünü morarmıştı. 1974'den sonra Türklerin bir kısmı artık adada kalmak istemedi. Aslında göç 1972 Türk okulunun kapatılmasıyla başlamıştı. Türkiye'de akrabası olanlar ve okuma çağında çocuğu olan aileler Türkiye'ye göç ettiler. 1974 senesinde de daha yoğun göç oldu. Uzgun köyü yüzde yüz Türk nüfusundan oluşuyordu, hemen hemen yarısından fazlası göç etti, Kızıltepe yüzde yüzü Türk'tü oradan da göçtüler. Gani Ahmet'ten, Kandilli'den göç edenler oldu. Bütün bu saydığım yerler o tarihlere kadar yüzde yüz Türklere oluşuyordu.”

Tarih boyunca sosyal, siyasî, kültürel, dinî ve ekonomik açıdan Türk-Yunan ilişkileri yoğun olduğundan, bunun edebiyata yansımaları da kaçınılmazdır.

Edebiyatımızda Yunan-Rumlardan eski destan ve hikâyelerimizde de bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Anadolu ve Rumeli'yi fethettikleri sırada meydana gelen edebiyat ürünlerinde de Rum imgesi yer alır. (Enginün, 2011: 275).

Fransız ihtilalinin dünyaya yaydığı milliyetçilik fikri ve Batılı Devletlerin kışkırtmaları neticesinde, Osmanlı tabası altında olan azınlıkları harekete geçirir. Bunların ilk tezahürlerine Avrupa'daki topraklarımızda yaşayan azınlıkların isyanları olarak rastlanır. Nitekim 1896 yılında Girit Adası'nda Rum komitacıların başlattığı ihtilal ve soykırım hareketleri ile hemen ardından 1897'de gerçekleşen Tesalya (Türk-Yunan) Savaşı'ndan sonra şair-yazarlarımızın Rumları, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak görmesine imkân tanımaz.³

1912-1913 Balkan Savaşları'nda da Yunanlıların yaptığı zulümler hep akıllardadır. Türk edebiyatının usta kalemlerinden Ömer Seyfettin bizzat bulunduğu Balkan Savaşları'nda gördüklerini, yaşadıklarını öyküleri ile bize aktarmıştır.⁴

İstanköylü bir Türk ise; “Kıbrıs hadisesinden sonra bize ayrımcılık yapmaya başladılar. Ticari ilişkiler devam etti, ama komşuluk ilişkilerini zedeledi. Ben o sıralarda köyde çalışıyordum, şehirde toplanan Yunanlar bize bağırıyorlardı. Çocuklara evin kapısını kapatmayın dedim. Çünkü kapıyı kapatsan, gelecekler kapıyı kıracaklar. Onlara korkumuzu göstermedik. Kapıya oturdum. Çünkü korku gösterirsen dalacaklar evlere. Sonra kurtardık yakayı” diyor.

Kıbrıs olayları ile Rodos ve İstanköy Türklerine karşı ortaya çıkan nefret ve baskı, bir yandan Yunan algısındaki olumsuz Türk imgesini yansıtırken, bir yandan da Türkiye'ye göçü hızlandırmış bulunmaktadır. Bu konu hakkında bak: (Mustafa Kaymakçı, *Rodos ve İstanköy Türklüğü Ansiklopedisi*, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Karşıyaka-İzmir 2017, s.282-284.)

³ 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında Ahmet Midhat Efendi *Gönüllü* adlı bir roman kaleme alır. Romanda kilisenin rolü ve Türk düşmanlığı anlatılmaktadır. Girit'te yapılan ihtilal ve soykırım hareketleri pek çok eski yazı kitapta da yerini bulur. *Girit Mazisi Hali İstikbali* (1897) ve *Girit Müslümanlarının Numune-i Felaketi* (1897) adlı eski yazı kitaplarda kolu, kulağı kesilen, boynu kırılan Türk çocuklarını görmek mümkündür.

⁴ Ömer Seyfettin Balkan Savaşları'ndan önce 1911 yılında *Genç Kalemler Dergisi*'nde kaleme aldığı “Yeni Lisan” adlı yazısında Slavların Türk düşmanlığından söz eder: “Unutmayınız ki etrafımızdaki Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hükümetleri ihtizâr dakikalarını beklediklerini saklamıyorlar. Rumların, Bulgarların, Sırpın Osmanlı

Başta Ömer Seyfettin olmak üzere Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib Adıvar, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türk edebiyatının önde gelen yazarları savaşı bizzat yaşamış ve yazdıkları eserlerde olayları tüm gerçekliği ile anlatmışlardır.

Türk kültür ve edebiyatının duayenlerinden Prof. Dr. İnci Enginün'ün;

“Coğrafi durum bizi başka ortak düşmanlara karşı beraber hareket etmek durumunda bıraktığı hâlde, Yunanistan dünya barışını korumak hususunda hiçbir zaman Türklerin gösterdiği sorumluluğu duymamış ve daima kendi çıkarlarını düşünerek, Türk dostluğunu asla içinde yaşatmamıştır. Bundan dolayı savaşlarda genellikle bir canavar hüviyetine bürünen ve entrikacı bir dış siyaset ile yenilgilerini zafer hâline getiren Yunanlıların savaş boyu hiç değişmeyen çehrelerini, savaşlara bizzat şahit olmuş yazarlarımızın tespitlerinden tanımak ve hiç unutmamak gerektiğine inanıyorum.” (Enginün, 2011: 276)

sözleri bizce çok yerindedir. Yunan-Rum ikilisi günümüzde halen entrikacı siyaset anlayışlarını sürdürmektedirler. Okullarda verdikleri eğitimlerde ve ders kitaplarındaki müfredatlarında dahi genç kuşaklarına Türk düşmanlığını aşılamaktadırlar. Bu da bize Yunan faşizminin ve kilise anlayışının, ENOSİS hayallerinin hâlen devam ettiğini göstermektedir.⁵

1- İki Farklı Din ve İki Farklı Tavır

Kıbrıs Adası, asırlardır uluslar ve dinler arasında büyük mücadelelere şahitlik etmiştir. Kıbrıs'ta Katolik ve Ortodoks mezheplerin karşı karşıya gelmesi, Katolik Venedik'in Ortodoks kilisesine yaptığı dinî baskılardan ve Ortodokslara ibadet özgürlüğü tanımamasından kaynaklanır. Osmanlıların Ada'yı 1571'de fethetmesiyle İslâmiyet Kıbrıs'a ayak basmış ve Katolik yönetimi sona ermiştir. Osmanlı-İslâm ilke ve adaletine göre Ortodokslar

vatanındaki mektepleri meydanda. Oralarda şiddetli bir Türk düşmanlığı talim olunuyor ve bunu bütün dünya biliyor, gazeteler yazıyor.” (Enginün, 1984).

⁵ Bu konu hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bak: Mustafa Kıran, *Yunan Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Türkiye İmajı*, LAP LAMBERT Academic Publishing, Berlin 2016; Nuri Köstüklü, “Kıbrıs Rum Kesimi Tarih Ders Kitaplarında “Türk” Ve “Türkiye” İmajı”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 104, S. 330, Şubat 2015; Ahmet Şimşek, *Dünyada Türk İmajı Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, Pegem Akademi, Ankara 2018; Damla Demirözlü, “Yunan İlkokul Edebiyat Kitaplarında Türk İmajı”, *Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Volume 27, S.2, 2017, s.65-89.

da dinî özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Kıbrıs, Ortodoks Rumlar tarafından kutsal ada olarak sayılır. Kıbrıs Rumları için Afrodit Tapınağı, St. Barnabas Manastırı, Ayios Neophytos Manastırı, Apostolos Andreas Manastırı, Agios Georgios Kilisesi vb. yerler kutsaldır.

Tarih boyunca Rum din adamlarının Kıbrıs adasında etkin bir rol oynadıklarını da söylemek mümkündür. Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama, Müslüman Türkleri Hristiyanlaştırma ve kanlı faaliyetlerde buldukları batılı kaynaklarda da yer alan konulardır. Müslüman Türkleri Hristiyanlaştırma çalışmalarını yürüten ve tehlikeli bir Türk düşmanı olan Papaz Haralambos Mihailidi ilk akla gelen isimlerdendir. Kıbrıs Başbiskoposu Kipriyanu ve Hrisantos, Kitium, Meletios ve Lâvrendios adlı Başrahipler Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi'nde isyan çıkaran ve idam edilen din adamları arasındadır.⁶ (İslâmoğlu ve Öznur, 2012: 110, 150).

Yunan Devleti 27 Şubat 1947'de Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak için bir karar alır ve bunu tüm dünyaya ilân eder. Clement Dodd, *Storm Clouds Over Cyprus* (2002) adlı eserinde 1948 yılında Michael Mouskos'un Kition Piskoposu olarak adaya geldiğini ve ENOSİS faaliyetleriyle dolu yeni bir dönem başladığını belirtir (Dodd, 2002: 9).

Hülasa Kıbrıs Rum şair-yazarlarında dinî motifin önemli bir yer aldığını görmekteyiz. Rum şair-yazarların eserlerinde Tanrı, Hristiyanların peygamberi Hz. İsa ve annesi Meryem Ana önemli bir tem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rum halk ozanı Andreas Mappuras 1963 olaylarını anlattığı şiirinde EOKA'nın banyo küvetinde öldürülen anne ve çocuklarını, katliam çukurlarını unutmuş gibidir. Tanrıya, Hz. İsa'ya ve Meryem Ana'ya Türk zulmünden kurtulmak adına yalvararak yardım ister. Şair Rumluğun Tanrı katında yüce olduğunu ifade eder. Onu yok etmeye hiçbir güç yetmez:

⁶ Rum Ortodoks Papaz ve piskoposlarının Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak konusundaki gayretlerine dair edebiyatımızda motifler mevcuttur. Bu bağlamda akla gelen ilk çarpıcı örnek Türk öykücülüğünün babası Ömer Seyfettin'in "Bir Çocuk Aleko" adlı öyküsüdür. Eserde 1915 Çanakkale çarpışmaları sırasında Rum çocuğu gibi davranan ve Türk ordusu için bilgi toplayan Ali namı diğer Aleko düşman mevzilerine geldiğinde karşılaştığı Rum papazlar ona parolayı sorunca o da daha önceden duyduğu bu parolayı söyler. Papazların beklediği cevap, parola "Kıbrıs" tır. Bak: Hülya Argunşah, Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

*“Tanrım! kutsal elini uzat ve dünyayı savaş ateşinden kurtar.
Yoksa eski kehanetler gerçekleşecek ve
Dünyanın dörtte üçü kayıp mı olacak.
Ey İsa'nın anası panayiya Thesbina,
Yardım et de özgürce nefes alalım.
Yer yüzünde barış ebediyen hüküm sürsün,
Tüm Hristiyanlık senin önünde diz çöker: (...)*

*Kıbrıs'ı ikiye bölmek istiyorlardı.
Ve Hristiyanlarla birlikte yaşayamayacaklarını söylüyorlardı.
Ve basına da Kıbrıs'ın viran olacağından,
Kabirlerle dolacağından söz ediyordı.
Çok geçmeden kan dökme olayları başladı,
Halk güçlüklerle karşılaştı, felâketlere uğradı.
Yığabildikleri kadar silâh yığdılar ve
Saldırıya geçmek için gün, saat bekliyorlardı.
Planları Aralığın yirmi beşinde sabahleyin
Saldırmak ve paskayı bizlere zehir etmekte.
(Hepimizin kiliselerde bulunacağımız zamanda)
Hz. İsa'nın doğumu nedeniyle, her köyde ve her kentde,
Hepimizin kiliselerde olacağımız bir zamanda
Hemen saldırarak, ellerinden geldiğince,
Bizleri Dünya yüzünden tamamen silmek için planlar yaptılar
Hatta bu arada Türkiye'nin de müdahalesini istiyorlardı.*

*Ki kulaklarımıza kadar kessinler, bizleri Tamamen yok etsinler.
Şimdi ben de kendi adıma bir şeyler söyleyeceğim,
Eski ozanlardan birkaç dize örnek vereceğim
Rumluk dünyanın tümünün ortak olduğu bir ırktır
Ve yüce Tanrım onu koruyup kollamaktadır.
Onu yok etmeye kimsenin gücü yetmedi,
Yeryüzü varoldukça Rumluk da yaşayacaktır.
Yüce Tanrım elini uzatarak korkunç
Katliamlardan dünyayı kurtarmak istedi.
Bu açıkça belli olmuştur ki Rumun*

Kanını akıtmaya adeta bahane aramaktadırlar.” (İslâmoğlu ve Öznur, 2012: 286-288).

Kıbrıs Adası Müslüman Türkler için de dinî bir anlam ihtiva eder. Hala Sultan Tekkesi, Hz. Ömer Türbesi, Kutup Osman Tekke ve Türbesi, Canbolat Bey'in Türbesi, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin mezarı, Arap Ahmet Paşa Camii, Lala Mustafa Paşa Camii, Selimiye Camii, Mevlevihâne ve diğer dinî-manevî yapılar da bu manada ilk akla gelenlerdir.⁷

İslâm eserlerinin çok sayıda olmasına rağmen Kıbrıs Türk-şair yazarlarının kaleme aldıkları eserlerde dinî temlerin arka plânda kaldığını söyleyebiliriz. Kıbrıs Rum şair-yazarlarının sıkça ele aldığı Tanrı, İsa, Meryem Ana, Başpiskopos, papaz ve rahiplerinin aksine Kıbrıs Türk şair-yazarların eserlerinde ön plâna çıkan tek bir İmam veya din adamına rastlanmaz.

Türk kültüründe eski savaşlar din uğruna yapılırken son dönemlerde yapılan savaşlar vatani koruma, millî mücadele, var olma savaşı şeklinde gelişmiştir. İşte Kıbrıs Türkleri de I. Dünya savaşında adanın İngilizler tarafından ilhak edilmesi ve 1950'lerde başlayan Rum-İngiliz tedirginliklerine karşı 1974'e kadar gelişen süreçte dinî-İslâmî kimliğinden çok anavatan ve bayrak özlemiyle, vatan-millet uğruna haklarını savunmuş, Türkçü-milliyetçi bir tutum içinde varoluş mücadelesi vermiştir.⁸

⁷ Bu konu hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bak: Emin Onuş, "Kültür ve Edebiyat Zemininde Kıbrıs'a İslâmî Bir Bakış", *Turkish Studies*, Volume 9/6 Spring, s.807-826.

⁸ Kıbrıs'ın 1878'de İngiltere'ye kiralasının ardından Kıbrıs'ta ENOSİS kampanyaları hız kazanmıştır. Kıbrıs'ta basın kültürünün oluşmasının en önemli etkenlerinden biri de hiç şüphesiz budur. Kıbrıs'ta Rumlar Enosis amaçlarını gerçekleştirmek adına çeşitli gazeteler çıkarırken, Kıbrıs Türkleri de adadaki Türk kimliğini korumak, millî varlığını yaşatmak için onlara karşı mücadele verir ve gazeteciliğe adım atarlar. Bu bağlamda diyebiliriz ki Kıbrıs Türkleri, İngiliz idaresi altına girdiğinden itibaren bir yandan Rum basınına, Enosis isteklerine karşı durmuş, bir yandan da İngiltere sömürgeciliğine, baskısına, ayrımcılığına ve İslâmlaştırma politikalarına karşı durmak zorunda kalmıştır. Kıbrıs'ta 1890'lardan itibaren başlayan gazetecilikle birlikte özellikle Jöntürk yanlısı birçok aydının, adada uyandırdığı "hürriyet fikri, direnme ve Türklük" duygularının önemli bir yeri olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Onların yaktığı bu ateşle Kıbrıs Türkleri sonraları, Kurtuluş Savaşı'nı maddî ve manevî desteklemiş, Atatürk'ün devrimlerini kabullenmiş, 1955'lerde başlayan EOKA saldırılarından, 1974 Barış Harekâtına kadar yaklaşık yirmi yıl adada varlığını korumak, Türklüğü yaşatmak için direnmiştir. Hülâsa Kıbrıs Türk Basını bir mücadele basını olarak doğar ve öyle gelişir. Hatta pek çok gazetenin başlık, logo, reklam ve resimlerinde ulusal Türk kimliğinin yansımaları görülmektedir. İngiliz-Rum kısıpı altında kalan Kıbrıs Türkleri din motifinden çok Türkçü ve milliyetçi bakımdan daha ağır basar. Bu konu hakkında

Kemal Bülbül Kavaklıoğlu'nun 1958 tarihli destan broşüründe Allah'a hitap edilirken bile Mehmetçiğin kahramanlığı ön plândadır. Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi veya 1974 Barış Harekâtı konulu eserlerde Allah, İslâm peygamberi veya herhangi bir din adamı yüceltilmez. Sadece uğranılan zulüm karşısında Allah'tan yardım istenmektedir:

*“İlk hedefin Kıbrıs ünlü Mehmetcik
ALLAH nidasıyla çınlasın Ada
Elinde oldukça süngülü dipçik
Yürek kalır mı hiç palikaryada.”* (Kavaklıoğlu, 1958: 1).

2- Gerilla- Mehmetçik/Mücahit

Türk yazarları EOKA Tedhiş Örgütünün adamlarını doğal olarak gerilla diye betimlerken Rumlar için onlar kahramandır. Savunma pozisyonunda bulunan Türkler için Mehmetçik ve Mücahit esas kahramandır.

Rum halk ozanlarından Aristotelus Nikolâu 1958 yılında kaleme aldığı bir ağıtta EOKA Tedhiş Örgütünün kurucusu ve lideri Grivas'ı (Diyenis) kurtarıcı bir kahraman olarak görür. Ondan yardım beklemektedir:

*“Tabutlar çiçeklerle süslenmiş durumdaydı,
Ve altında da mavi-beyaz bayraklar vardı.
Defne yapraklarından oluşan Diyenis'in çelengi
Ve çelengin üzerinde de EOKA ve Diyenis yazıları vardı.”* (İslâmoğlu ve Öznur, 2012: 265).

Makarios, Gregoris Pieris Afxentiou gibi Rum din ve terör örgütü liderleri Kıbrıs Rum şairlerinin yücelttiği değerler olarak karşımıza çıkar.

Zidros (Ζήδρος) takma adını kullanan Gregoris Pieris Afxentiou Kıbrıs Rumları tarafından ulusal kahraman olarak görölmektedir. Kıbrıs'ta İngiliz egemenliğine karşı duran gerilla savaşçısıdır. EOKA hiyerarşisinde Yeoryos Grivas'tan sonra ikinci sırayı alır. N. Orphanides 1979 yılında yayınladığı şiir kitabında “To Gregoris Afxentiou” adlı şiirini başlığından da anlaşılaçağı gibi kendisine ithaf etmektedir:

önemli bir çalışma için bak: Emin Onuş, “Kıbrıs Türk Basımında Ulusal (Türk) Kimliğinin Gazete Logo ve Resimlerine Yansıması”, *Tarihte Kıbrıs*, D9KUZ10BE5 Reklam Organizasyon Matbaacılık, C.II, (Editör: Osman Köse), İstanbul 2017, s.1027-1033.

*“Gregoris Afxentiou
descends among the flames
the naked city enfolds his body
how shall we find him
in the deserted squares
and in the electric light bulbs
that put us in the dark.
He turns and sits
on the slaughtered moon
that sets itself on fire”*

*“Gregoris Afxentiou
alevlerin arasına alçalır
Çıplak şehir vücudunu sarar
onu nasıl bulacağız
ıssız meydanlarda
ve elektrik ampullerinde
bu bizi karanlığa koydu.
Dönüyor ve oturuyor
katledilen ayda
kendini ateşe veren” (Ioannou, 1993: 344).*

3- Anavatanlar: Türkiye ve Yunanistan

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasını 1878'de İngiltere'ye kiralamak zorunda kalmasının ardından Rumlar Enosis taleplerini başlatır. Rumlar Kıbrıs'ı kendi anavatanı Yunanistan'a bağlamak niyetindedirler. Özellikle Yunan okullarında anavatan “Yunanistan hayranlığı” ve “Enosis ülküsü” temel olarak konu edilmekteydi. Kıbrıs'ın Yunan olduğu ve bir gün “anası Yunanistan'ın kollarına geri döneceği” Yunanistan'dan gelen öğretmenlerin ve eğitim sisteminin öne çıkardığı konuların başında geliyordu. Eski Yunan uygarlığı ve Bizans'ın görkemiyle Ortodoksluk, Kıbrıs Rum eğitim sisteminin temelini oluşturuyordu.

Nitekim 1950'li yıllarda başlayan EOKA tedhiş hareketleri ile Kıbrıs adasında 1974 Barış Harekâtına kadar Kıbrıs Türklerine soykırım yapılır.

Rum araştırmacı yazar Yiannis E. Ioannou “The Poets of Dissent: The “1974 Generation” in Cyprus” adlı yazısında özellikle 1970-74 dönemine vurgu yapar.⁹ Adadaki ideolojik ve şiddetli siyasi çatışmaların ülkenin gideceği yönünde Rum şairlere etki ettiğini söyler. Bu da bize Türklerde olduğu gibi Rumların da Anavatanı Yunanistan’a çağrıda bulunduğunu göstermektedir:

*“The ensigns flutter upside down
Where is the fatherland?
Where are the heroes:
The ensigns became scarecrows
in the fields of the people
to frighten off liberty
Where is the fatherland?
Where are the heroes?
Devastation
The ensigns signal septicemia.”*

*“Teğmenler baş aşağı sallanıyor
Anavatan nerede?
Kahramanlar nerede:
Teğmenler korkuluk oldu
insanların alanlarında
özgürlüğü korkutmak
Anavatan nerede?
Kahramanlar nerede?
Yıkım*

Teğmenler septisemi sinyali veriyor.” (Doros Loizos, [Nicosia, 1980], p. 34; [M. Margaroni [trans.]

Kıbrıs adasında sosyal-siyasî meselelerin yoğun oluşu, Kıbrıs Türk edebiyatını da milliyetçi bir çizgide şekillendirmiştir.¹⁰ 1878’de

⁹ Bu konu hakkında geniş bir bilgi için bak: Yiannis E. Ioannou “The Poets of Dissent: The “1974 Generation” in Cyprus”, *Modern Greek Studies Yearbook*, 1993, s.335.

¹⁰ Kıbrıs Türk kültür ve edebiyat araştırmacısı Ali Nesim, Kıbrıs Türk edebiyatının milliyetçi bir çizgide doğduğunu ifade eder. Milliyetçilikte Duygu ve Tarih Dönemi, Anavatanı Özlem Dönemi, Direniş ve İlk Şehitler ile Bilinçli Milliyetçilik ve Kanlı Noel Dönemi olmak üzere millî edebiyatı dört döneme ayırır. Bkz: (Nesim, 1986: 62-102).

Ada'nın İngiltere'ye kiralınması, 1914'te İngiltere'nin Ada'yı tek taraflı ilhak etmesi ve 1923'te Lozan Antlaşması sonucu, Ada'nın İngiltere'de kalmasının kabulü ardından 1925, Kıbrıs Türkü'nün belli-başlı dönüm tarihlerini ihtiva eder. Daha sonra ise 1931 isyanının getirdiği sıkı İngiliz yönetimi, 1955'lerde başlayan EOKA tedhiş hareketleri, 1963 ve 1967 EOKA saldırıları ve 1974 Mutlu Barış Harekâtı Kıbrıs Türklerini adadan koparmaya yetmemiş, onlar her dönemde anavatana daha sıkı bağlanmış ve bağlarını koparmamıştır. Modern Türk edebiyatı nasıl bir buhran edebiyatı ise Kıbrıs Türk Edebiyatı da bir buhran edebiyatı, başka bir deyişle buhranları anlatan bir edebiyattır. Sosyal- siyasî, tarihi, ekonomik buhranların olduğu ülkelerde ferdî edebiyat değil, sosyal edebiyat gelişir. Tüm bu sebeplerden dolayı Kıbrıs Türk Edebiyat'ında konusunu tarihten alan popüler, millî-hamâsî-propaganda türünde eserlerin daha yaygın işlendiğini görmekteyiz.

Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi ve 1974 Barış Harekâtı konulu eserlerde Türkiye-Kıbrıs yakınlığı en önemli temalardandır.¹¹

Özker Yaşın *Kıbrıs Mektubu*'nda Beşparmak dağlarından Torosların görüldüğünü bir özlemle ifade eder. Bu özlem anasından ayrı kalan bir yavrunun ona bağlılığıdır:

*“Beşparmak dağları üstünden
Görüldü mü pırıl pırıl Akdeniz
Sevinçle parlar gözleriniz
Karşıda tâ karşıda Toroslar
Gaziler, şehitler yurdu:
Büyük Anavatanımız, sevgili Anadolu...”* (Yaşın, 1958: 18).

4- Kin-Barış

Millî Mücadele yıllarında pek çok yazıda Yunan zulümlerinin dile getirildiğini, Yunanlılardan haydut diye bahsedildiğini ve onlara karşı nefret duyduklarını söyleyebiliriz. Türk Kurtuluş Savaşı'nı bizzat yaşayan

¹¹ Arif Nihat Asya'nın öğrencilerinden Süleyman Uluçamgil, Kıbrıs ayağında bu yakınlığa şiirlerinde dikkat çekmiştir. Hatta onun: İnaniyorum bir tek vatana / Yüreklere değgin dibelikten / Ne çıkar aramızda Akdeniz varsa / Ne fark var aramızda / Hep aynı sınırlarda savaşmışız / Kimimiz “ölürken” diyoruz / Kimimiz “ölürkane” şiirinde bu yakınlığa pek güzel temas ettiğini görmekteyiz. (Deliceirmek, 1989, s.17-18).

ve gözlemleyen Halide Edip, Yakup Kadri gibi yazarlarımız da Yunan zulümlerine şahit olmuş ve eserlerinde bu dehşet verici zulümlerden bahsetmişlerdir. Ancak bu yazarlar savaş bittikten sonra kalemlerini dünya sulhu için Türk-Yunan dostluğu kurulması adına kullanmaları gerektiğine inanmışlardır. Savaştan sonra hiçbir yazarımız kaleme aldıkları eserlerde Yunan zulümlerinden, gerçeklerden bahsetse de Yunan düşmanlığını, nefret duygusunu devam ettiren yazılara rastlanmaz.¹² Tıpkı Türk Kurtuluş Savaşı örneğinde olduğu gibi Kıbrıs Türk şair-yazarları da Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi yıllarında faşist-milliyetçi olan Rum-Yunan ikilisini Türkleri öldürmesi gerekçesiyle haydut, vahşi, düşman olarak görürler. 1974 Barış Harekâtından sonra da gerek Kıbrıs'ta gerekse Türkiye'de hiçbir şair-yazarımızda Yunan-Rum düşmanlığı devam etmez, kin ve intikam duygusuna rastlanmaz.

Halbuki Rum-Yunan ikilisinde durum aynı değildir. Anthos Lykavgis savaştan sonra baba- oğul arasında bir diyalog şeklinde geçen şiirinde baba, savaşı kaybetmenin travmasını oğluna anlatmaktadır. Baba kendisini ve ırkını savaşı kaybetmesinden dolayı lanetlemektedir. Bu da bize babanın çocuğa kin aşladığını açık bir şekilde gösterir:

*“Father, who won?
The Greeks?”*
*“Son, Damn me
Damn my generation
What can I say?
What can I tell your generation?
Spit on me
Spit on us.”*

*“Baba, kim kazandı?
Yunanlılar mı? “*
*“Oğul, Lanet olsun bana
Lanet olsun benim neslim
Ne söyleyebilirim?
Sizin neslinize ne söyleyebilirim?”*

¹² Bu konu hakkında bak: İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.284-285.

Bana tükür

Bize tükür.” (Ioannou, 1993: 334).

Kıbrıs Türk şair-yazarı Özker Yaşın savaşı bizzat yaşamış, Yunan zulümlerine bizzat kendisi de maruz kalmıştır. O kaleme aldığı eserlerde her ne kadar Yunan zulümlerinden bahsetse de Yunan düşmanlığına veya kin-nefret duygusuna yer vermez.

Özker Yaşın “Kandillerini Yakmıyan Minare” başlıklı şiirinde oğluna seslenir. Ancak onun Rum babadan bir farkı vardır. 1963 yılında Türklerin zulme uğramasına, köylerini ve evlerini bırakıp göç etmelerine rağmen lanet okumaz:

“Oğlum Savaş,

İki hafta önce Televizyonda

“Peristerona” ile ilgili bir röportaj vardı.

Konuştun köy papazı:

Türkler ayrıldığı için köyden

Pek üzgünmüş,

Söyledikleri kulağında hâlâ.

Kendini bildi bileli

Papaz efendi

İlk defa görüyormuş Ramazan ayında,

Minarede,

Kandilleri sönük.

Ve papaz Andrea'nın Kulakları arıyormuş hep

Müezzinin sesini.” (Yaşın, 1965: 148).

5- Barbarlık

1963 yılında EOKA Tedhiş Örgütünün Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama emelleri ile Türk-Rum ortaklığında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti (1960) üç yıllık kısa bir sürede son bulur. EOKA Tedhiş Örgütünün Kıbrıs Türklerini 24 saat içinde yok etme plânı çerçevesinde başlattığı soykırım hareketleri sadece Türklerin tarih kitaplarında değil batılı kaynaklarca da yerini alır.

Harry Scott Gibbons'a göre; 1974 Barış Harekatı'nda Rum Milli Muhafız Ordusunun ele geçirilen belgelerinde Ada'nın Türk nüfusunu bütünüyle yok etmek amaçlanmıştır. Bu belgeler Türk bölge ve köylerinin

“yok edilmesi” gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir. Yok edilecek köyler, özel bölgelere gönderilen birlikler, Türk cesetlerinin nereye gömüleceğine dair tüm detaylar bu belgelerde mevcuttur. Hatta Kıbrıs Rum sivillerinin katliamlara katılmaları dahi organize edilmiştir. Tüm bu hareketler büyük bir soykırım hazırlığının göstergesidir.¹³

Kıbrıs Rum şairlerinin kaleme aldıkları pek çok şiirde Türklerin sözde “**vahşi**”, “**barbar**”, “**katil**”, “**canavar**”, “**deccal**” olduğuna dair gerçek olmayan, soyut vurgular yaparlar.

Rum halk ozanlarından Andreas Mappuras 1964 yılında “Kıbrıs’ta Kanlı Olaylar (1963)” adlı bir şiir kaleme alır. Ağıt şeklinde kaleme alınan bu şiirde şairin kendi toplumunun tarafını tuttuğunu ve tarihî hadiseleri gerçekçi bir şekilde yansıtmadığını gözlemlemekteyiz. Onun gözünde Türkler “vahşi” bir ırktır:

*“Bin dokuz yüz altmış üç yılında
Kıbrıs’ımızı büyük bir felâket sardı.
Öyle anlaşılıyor ki bu ada var olduğu
Zamandan beri cezalandırılmaya mahkûmdur.
Mutlu bir yaşam sürmesine müsaade etmezler,
Ne baş kaldırmasına ne de yükselmesine izin vermezler.
Kıbrıs’ın geçirdiği tüm dönemleri okudum,
Her zaman eziyet ve kederle yoğruludur.
Kıbrıs, onurlu ada, yeşillere bürünmüş ülke,
Toprağın bugüne değin kanla boyanmıştır.
Finikelilerin zamanından Asurlara kadar,
Frenkler, Venedikliiler ve vahşi Türklere...” (İslâmoğlu ve Öznur: 286).*

Pantelis Michanicos, 1975’te yayınlanan Κατάθεση (*Biriktirme*) adlı kitabında 1974 Barış Harekâtı’nın kaybettikleri için hayal kırıklığı içerisindedir. Türklerin barbarlıklarına vurgu yapan Michanicos, yurttaşlarını pasifikleri ve eylemsizlikleri nedeniyle eleştirir. Tarihi Onesillos figürüne atıfta bulunur:

¹³ Bu konu hakkında önemli bir çalışma için bak: Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs’ta Soykırım*, Near East Publishing, Çev. Alparslan Yılmaz, Ankara 2003, s. 314-315.

*“Ten years Onesillos has been sending his bees to us,
to sting us
to wake us up
to bring us a message.
Ten thousand bees Onesillos has sent
and all of them died on our thick skin
without giving us any feeling.
And when the marching of the barbarians
was heard in Salamis
Onesillos shuddered.”*

*“Onesillo on yıldır arılarını bize gönderiyor.
bizi sokmak için
bizi uyandırmak için
bize bir mesaj getirmek için.
On bin arı Onesillo gönderdi
ve hepsi kalın derimizde öldü
bize hiçbir şey hissettirmeden.
Ve barbarların yürüyüşü Salamis’te duyuldu
Onesillos titredi.” (Moleskis, 2013).*

Iakovos Menelaou ve Athina Tempriou “The Cyprus Tragedy and the Greek Resurrection: When Poetry Speaks Politics & History” adlı yazılarında Ritsos’un “μνος και Θρήνος για την Κύπρο?” “Kıbrıs İçin İlahi ve Yas” içeren sözler söylediğini ifade ederler. Adanın Ortodoks karakterini de vurgulayan şair Ritsos, Makarios’u Kıbrıs Rumlarının benimsediğini ve halkın desteklediği Makarios’un darbeye indirildiğine de temas ederler.

Ritsos’un barışçıl bir şair olduğunu da ifade ederlerken onun Türkler için kullandığı “deccal”, “barbar”, “katil”, “canavar” sözlerini ve gerçekte EOKA’nın Türklere uyguladıkları soykırım hareketlerini unutmış gibidirler. Iakovos Menelaou ve Athina Tempriou makalelerinin sonunda Ritsos’un şu şiirine yer vermektedir:

“Νησί πικρό, νησί γλυκό, νησί τυραγνισμένο,
κάνω τον πόνο σου να πω και προσκυνώ και μένω.

Εσύ της θάλασσας ρυθμός, ολάνθιστο κλωνάρι,
πως σου μαδήσαν τ’ άνθια σου διπλοί, τριπλοί βαρβάροι.

Τι θλιβερά που σεργιανάν τριγύρω σου τα ψάρια, -
κι αντίχριστοι να παίζουνε την τύχη σου στα ζάρια

Κουράγιο, μικροκόρη μας, που μας εγίνεις μάνα,
ύμνος και θρήνος της ζωής κι ανάστασης καμπάνα.

Χρυσή, λιανότερη χορδή, στον αέρα τεντωμένη,
χαμόγελα κελάηδαγες μέσα στην οικουμένη.

Και τώρα πως σε τύλιξαν ματόβρεχτο κουβάρι –
η οργή μας μες στο δάκρυ μας μαχαίρι στο θηκάρι

Κι εκείνη η άμωμη μορφή, που εψαλμωδούσε τ’ άγια,
χιλιάδες βόλια δέχτηκεν αντίς δάφνες και βάγια.

Κι από μακριά το πατρικό, το μέγα χέρι υψώνει
και το κατάμαυρο ψωμί της προσφυγιάς σταυρώνει.

Το δάκρυ κράτησε το ορθό, κράτησε ορθό και το αίμα
μη σου θολώσει την καρδιά της αρνησιάς το ρέμα.

Τούτο το φως δεν κρύβεται, φεγγοβολάει και δείχνει
μέσα στην πιο βαθιά νυχτιά των δολοφόνων τα ίχνη.

Τούτο το φως δεν σώνεται, σπαθί δεν το θερίζει·
ραντίστε τους ωραίους νεκρούς με ανθόφυλλα και ρύζι.

Κι απέ στεριώστε τη γροθιά στον κόσμο το τραπέζι·
δω πέρα ο δίκαιος θα κριθεί κι αυτός που κρυφοπαίζει.

Πόσοι νεκροί, πόσοι γυμνοί, θλιμμένοι, αποδιωγμένοι,
αντάμα αντάμα πορπατάν τις νύχτες αγριεμένοι.

Αχ, οι νεκροί μας δε χωράν στο χώμα και στο κλάμα·
ψυχή και σώμα βάλανε στον άγιο αγώνα τάμα.

Και κοντοστέκουν μια στιγμή, κι έτσι σκυμμένοι - δεξ τους –
βγάζουν με τα δαχτύλια τους τα βόλια απ’ τις πληγές τους,

*Κι ορθοί ξανά και δυνατοί πατάν το θάνατό τους
και στον αγώνα ρίχνονται πιο πρώτοι κι απ' τους πρώτους*

*Αρχαίο νησί και νέο νησί, νησί των μαρτυριών,
το αιώνιο φως σου μάτωσε στα δόντια των θηρίων.*

*Δώστε τον όρκο, αδέρφια μου, καταμεσής στην πλάση
τ' άδικο πια να δικαστεί, το δίκιο να γιορτάσει.*

*Κι η Δόξα, στην ολόμαυρη που περπατούσε ράχη,
τη Λευτεριά και τη Χαρά για συντροφιά της νά 'χει.*

*Κουράγιο, μικροκόρη μας, που μας εγίνεις μάνα,
ύμνος και θρήνος της ζωής κι ανάστασης καμπάνα. ”*

*“Acı ada tatlı ada ezilmiş ada
Söylemek için acı çekiyorum ve ibadet ediyorum ve yaşıyorum.*

*Sen denizin ritmisin, çiçekli dal
İkili, üçlü barbarların çiçeklerini nasıl yolladı*

*Balıkların senin etrafında dolaşması ne kadar üzücü,
ve deccaller şansınızı zarlara atsinlar*

*Cesaret, küçük kızımız, annemiz olman,
ilahi ve yaşamın ağıt ve diriliş çanı.*

*Altın, küçük ipler havada gerilmiş,
Evrende ilahiler söyleyen gülümsüyor:*

*Ve şimdi seni ıslak bir karmaşaya sardılar
kınındaki gözyaşı bıçağımızdaki öfkemiz*

*Ve azizi söyleyen o masum figür,
defne ve defne yaprağı yerine binlerce mermi alındı.*

*Ve uzaktan babadan, büyük el yükseliyor
ve sığınağın kara ekmeği haçlar:*

*Gözyaşı sağı tuttu, sağ kanı tuttu
Akışın inkar kalbinizi bulanıklaştırmasına izin vermeyin.*

*Bu ışık gizli değil, parlıyor ve gösteriyor
katillerin en derin gecelerinde izler.*

*Bu ışık kurtarılmadı, hiçbir kılıç onu biçemez;
güzel ölümlere çiçek yaprakları ve pirinç serpin.*

*Ve yumruğunu masaya koy;
burada doğrular yargılanacak ve gizlice oynayanlar.*

*Kaç ölü, kaç tane çıplak, hüznü, zulüm gören
adama adama porpatan geceleri şiddetle.*

*Ah, bizim ölülerimiz toprağa ve ağlamaya sığmaz;
ruh ve beden kutsal mücadeleye bir lanet koydu.*

*Ve bir an durdular ve o yüzden eğildiler - onlara bak -
mermileri parmaklarıyla yaralarından çıkarırlar,*

*Ve yine dik ve güçlüler, ölümlerini bastırıyorlar
ve yarışta her şeyden önce atılırlar*

*Antik ada ve yeni ada, şehitlik adası,
ebedi ışık sizi canavarların dişlerinde öldürdü.*

*Yemin edin kardeşlerim, yaradılışın ortasında
haksız yargılanmak, kutlama hakkı.*

*Ve sırtında yürüyen tamamen siyahlı Doxa,
Onun arkadaşı olmak için Özgürlük ve Neşe.*

Cesaret, küçük kızımız, annemiz olman,

İlâhî ve yaşamın ağıt ve diriliş çanı. (Menelaou ve Tempriou, 2019: 224-225).

Türklerin sözde barbarlığına ait bir vesika kayıt yokken, onların Türklere karşı giriştiği soykırıma dair pek çok somut belge ve olay vardır. Bundan dolayı da Türk şairlerinin onları barbar sıfatı ile göstermesi gerçeğe daha uygundur. EOKA Tedhiş Hareketinin 1963'te başlattığı soykırım hareketleri tarihte Kanlı Noel olarak yerini alır. Binbaşı Nihat İlhan'ın banyoda öldürülen üç çocuğu ve eşi, Şehit Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in hunharca katledilişi, Muratağa, Atlılar ve Sandallar köylerindeki toplu katliam çukurları, Kumsal'daki katliamlar vb. daha pek çok soykırım hadisesi hem yerli hem de batılı kaynaklarda resmî belgelerle yerini almıştır.

İbrahim Mutlu, “Katillere Lanet” başlıklı şiirinde Atlılar köyünde yapılan katliamlara değinir ve bunu yapanlara lânet eder, Türk şehitlerine de rahmet diler:

“Lanet

Yine lanet

Yine lanet

Katillere lanet

Rahmet

Yine rahmet

Yine rahmet

Masumlara rahmet

Ey Atlılar ’ın katili

Rum

Rum

Ve Yunanlı

Lanet sana lanet

Ey Atlılar ’ın masumu

Türk

Türk

Ve şehitler

Rahmet sana rahmet

Ey Rum

Ve de Yunanlı sadist

Cânî ve alçak

Nefret sana nefret

Masumlara rahmet

Masumlara rahmet

Katillere lanet

Katillere lanet!” (Mutlu, 1974: 11-12).

Mehmetçik Kıbrıs’ta adlı şiir kitabında da 1963’te yapılan katliamlardan bahsedilir. Bayraktar Camisinin Rumlar tarafından yıkıldığı, Camide namaz kılan Türklerin vurulduğu, yaşlıların, kadınların öldürüldüğü ve

Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve çocuklarının banyo küvetinde katledildikleri resimlerle belgelenerek anlatılır:

*“Buldozerle çiğneyip üstünden yol geçirdi.
Cami “Tanrı Evidir,” nasıl tahrip edersin,
Sonra “Mahşer gününe” hangi yüzle gidersin?..*

*21 Aralıkta saldırıya geçtiler,
Bu günü “Büyük Savaş, Zafer Günü (!)” seçtiler.
Süngülediği Türkler yaşlılar, kadınlardı,
İçlerinde seksenlik ihtiyarlar da vardı.
Banyo küvetlerinde, Annesiyle birlikte
Boğazlandı yavrular!
Hasta olup yatakta ızdıraptan kıvranan,
Camide namaz kılan
Türkleri de vurdular.
Sendeki vicdan bu mu, sen nasıl bir insansın,
İşte bütün belgeler, dünya seni tanısın.” (Öğütveren, 1974: 29-30).*

SONUÇ

1919'da İzmir'e çıkan İngiliz ve Fransızların yardımıyla Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı işgal edip Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ordusunun üç yıllık mücadelesi sonucunda Anadolu'dan çıkartılan Yunan işgal güçleri bu yenilgiyi, küçük Asya felâketi olarak nitelendirmiş ve kültürlerindeki olumsuz Türk imgesine yeni unsurlar eklemiştir. 1923'ten 1974'e Türk-Yunan ilişkileri zikzaklı devam etmekle birlikte iki ordunun yaklaşık elli yıl sonra Türkiye'nin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan garantörlük hakkıyla Kıbrıs'a çıkarma yapmasıyla Türk imajıyla ilgili haksız ve çarpıtılmış önyargılar artarak sürmüştür. Bir başka ifadeyle Kıbrıs Barış Harekâtı Türk tarafında ve kültüründe barış ve soydaşlarını soykırımdan kurtarmak için yapılmış bir operasyon olarak algılanıp anlatılırken Rum-Yunan ikilisi Kıbrıs Barış Harekâtını da Yunan siyasetini ayakta tutan Türk nefret söylemini sürdürmek için kullanmıştır. İki ülke kültür ve edebiyatlarına bu bağlamda göz atıldığında Türk tarafı daha yumuşak bir üslup kurmaya çalışırken karşı tarafta da tamamen nefrete yönelik sıfatlar karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Adıyeye, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Adıyeye, A. N. ve Adıyeye, N. (2006). *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Argunşah, Hülya. (2012). *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Clement Dodd, (2002). *Storm Clouds Over Cyprus*, The Eothen Press Yay, Cambridgeshire.

Deliceırmak, Oktay. (1989). *Süleyman Uluçamgil -Bütün Eserleri-*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları-15.

Demirözlü, Damla. (2017). “Yunan İlkokul Edebiyat Kitaplarında Türk İmaji”, *Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Volume 27, S.2, 2017, s.65-89.

Enginün, İnci. (1984). “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Yabancılar”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Enginün, İnci. (2011). *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Gibbons, Harry. (2003). *Kıbrıs'ta Soykırım.Lefkoşa*: Near East Publishing.

Hülagü, Metin. “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, *CIEPO-14 Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, Ege Üniversitesi, 18-22 Eylül (2000), İzmir. (www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302115455_0.pdf), (24.11.2017).

Ioannou, Yiannis E. (1993). “The Poets of Dissent: The “1974 Generation” in Cyprus”, *Modern Greek Studies Yearbook*. (<https://gnosis.library.ucy.ac.cy/handle/7/51720>), (27.03.2021).

İslâmoğu, Mahmut ve Öznur, Şevket. (2012). *Kıbrıs Türk Kültürüne Işık Tutan Ağıtlar*, C.2, Lefkoşa: Gökada Yayınları-TipografArt Basım Yayın Ltd.

İslâmoğu, Mahmut ve Öznur, Şevket. (2020). *Kıbrıs Rum Halk Edebiyatı’nda Türkler İçin Yakılan Ağıtlar*, C.1, 2. Baskı, Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayınları- TipografArt Basım Yayın Ltd.

Karal, Enver Ziya. (1995). “Osmanlı-Yunan Harbî”, *Birinci Meşrutiyet Ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kavaklıoğlu, K. B. (1958). *Kıbrıs’a Son Fedakârlığımız Ya Taksim-Ya Ölüm Kıbrıs Destanları*, Samsun: Aksiseda Matbaası.

Kavaklıoğlu, K. B. (1958). *Yeşil Kıbrıs’a Son Fedakârlığımız Ya Taksim-Ya Ölüm*, 3. Baskı, Samsun: Yeni Matbaa.

Kaymakçı, Mustafa. (2017). *Rodos ve İstanköy Türklüğü Ansiklopedisi*, Karşıyaka-İzmir: Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, s.282-284.

Kıran, Mustafa. (2016). *Yunan Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Türkiye İmajı*, Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Köstüklü, Nuri. (2015). “Kıbrıs Rum Kesimi Tarih Ders Kitaplarında “Türk” Ve “Türkiye” İmajı”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 104, S. 330.

Lykavgis, Anthos. (1974). (Tank Threads) (Athens: Kedros, 1974).

Menelaou, Iakovos ve Tempriou, Athina. (2019). “The Cyprus Tragedy and the Greek Resurrection: When Poetry Speaks Politics & History”, *AGATHOS*, Volume 10, Issue 2 (19): 215-227.

Millas, Herkül. (2005). *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Moleskis, Yiorgos. (2013). “The Homeland In Cypriot Poetry”, *In Focus Magazine*, Volume 10, No: 4, December. (<https://cyprusinfofocus.org/essay/the-homeland-in-cypriot-poetry/>), (15.03.2021).

Mutlu, İbrahim. (1974). *Kıbrıs Benimdir Aslında ve Moskof'a Güvenme*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Nesim, Ali. (1986). *Kıbrıs Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Lefkoşa: Gelişim Ofset.

Oğuz, Gülser. (2006). "Osmanlı Gazetesinin (1897-1904) Girit İsyancılarına Bakışı", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, Cilt 7, Sayı 2, s.89-111. (kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfiler/.../JKEF_7_2_2006_89_111.p...), (20.11.2017).

Onuş, Emin. (2014). "Kültür ve Edebiyat Zemininde Kıbrıs'a İslâmî Bir Bakış", *Turkish Studies*, Volume 9/6 Spring, s.807-826.

Onuş, Emin. (2017). "Kıbrıs Türk Basınında Ulusal (Türk) Kimliğinin Gazete Logo ve Resimlerine Yansıması ", *Tarihte Kıbrıs*, C.II, (Editör: Osman Köse), İstanbul: D9KUZ10BE5 Reklam Organizasyon Matbaacılık.

Öğütveren, Enver. (1974). *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Serter, Vehbi Zeki. (2008). *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Şimşek, Ahmet. (2018). *Dünyada Türk İmajı Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, Ankara: Pegem Akademi.

Tağmat, Çağla Derya. (2020). *Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla İstanbul'da Helenizm (1839-1922)*, İstanbul: Libra Kitapçılık Yayıncılık.

Toprak, Serap. (2012). "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.118-142. (<http://www.itobiad.com/download/article-file/92771>), (24.11.2017).

Yaşın, Özker. (1958). *Kıbrıs Mektubu*, İstanbul: Varlık Yayınları.

Yaşın, Özker. (1965). *Oğlum Savaş'a Mektuplar - Bir Şahlanışın Destanı*, İstanbul: Çevre Yayınları: 6.

Osmanlı Öncesi Adada Yaşayan Türklere Ait Olan ve Gazimağusa’da Yeni Tespit Edilen Tamgalar Üzerine Bir İnceleme

Zeki AKÇAM¹

Özet

Gazimağusa kenti, binlerce yıldır Doğu Akdeniz’in en bilinen ve sürekli olarak ziyaret edilen kenti olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ise fethi zor olması nedeniyle bir yıl boyunca kuşatma altına aldığı ve kaynaklarda farklı sayılar belirtilse de binlerce şehit vererek aldığı bir liman kentidir. Özellikle, Osmanlı Devleti’nin fethi öncesi Kıbrıs’ta Türk varlığına dair çalışmalar son on yılda giderek artmış konuyla ilgili hatırı sayılır bir alan yazını ortaya konmuştur. Yapılan yeni okumalarla, çeşitli kaynaklarda Kıbrıs’ta Türklerin varlığına dair önemli bilgilerin olduğu görülmüştür. Örneğin; Kıbrıs tarihi ile ilgili olan Leontios Makhairas’ın Kıbrıs Kroniği’nde, adaya çeşitli nedenlerle Selçuklu, Anadolu Selçuklular ve Memluk Türk Devleti döneminde Anadolu’dan, Suriye’den ve Mısır’dan gelen Türklerden bahsedilmektedir. Bunun yanında Latin orduları içerisinde paralı asker olarak savaşan Türkopollerden de sıkça söz edilir. Bu ve bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Diğer taraftan Orhun Abideleri’ndeki Türk abecesinden yaklaşık dokuz yüz yıl daha eski olan “Minos Yazısı”, Türk abecesi ile benzerliği nedeni ile dikkat çekmiş ve dört metnin Türkçe okuma önerileri yapılmıştır. Yine Salamis Harabeleri yakınında yer alan kurgan tipi mezarlardaki buluntular ile tespit edilen yazı yanında Dipkarpaz ve Kaleburnu beldelerinde tespit edilen tamgalar, Türklerin aslında sanılandan çok daha önce adaya geldiğine dair ihtimalleri güçlendirmektedir. 2021 yılı içerisinde Gazimağusa kentinde yapmış olduğumuz alan

* Yard.Doç.Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Kampüsü, e-posta:zeki.akcam@asbu.edu.tr

çalışması neticesinde herkes tarafından bilinen bir alanda binlerce yıldır Türkler tarafından çeşitli Türk boylarına ait “tamgalara” ve “motiflere” rastlanmıştır. Altaylar’dan Balkanlara, neredeyse Türklerin yaşadığı her coğrafyada gördüğümüz bu taşta işlenmiş tamgalar, başta Mağusa olmak üzere Kıbrıs adasında birçok kentte Türklerin Osmanlı öncesi varlığını güçlendirmektedir. Gazimağusa kentinde yer alan ve herkes tarafından Venedik Sarayı olarak bilinen tarihi yapı çeşitli tarihlerde depremler vb. nedenlerle tamirat ve restorasyon geçirmiş olup yaptığımız yüzey taraması neticesinde Türk kültürüne ait olduğuna inandığımız bazı motifler ile tamgalara rastlanmıştır. Tamgalar benzerleri ile karşılaştırılmış ve Türk kültür ekolojisi bağlamında bütüncül bir bakış açısı ile yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Gazimağusa, Tamga, Türk Kültürü, Osmanlı Öncesi Türkler

Abstract

The city of Famagusta has been the most well-known and constantly visited city in the Eastern Mediterranean for thousands of years. The Ottoman Empire was able to conquer the city after a one-year siege. In particular, in the last ten years, before the conquest of the Ottoman Empire, studies on the Turkish presence in Cyprus have gradually increased, and a considerable literature on the subject has been revealed. With the new readings, it has been seen that there is important information about the existence of Turks in Cyprus in various sources. E.g; In the Cyprus Chronicle of Leontios Makhairas, which is related to the history of Cyprus, Turks who came to the island from Anatolia, Syria and Egypt during the Seljuk, Anatolian Seljuk and Mamluk Turkish State periods are mentioned for various reasons. In addition, the Turkopols, who fought as mercenaries in the Latin armies, are frequently mentioned. It is possible to multiply these and similar examples. On the other hand, the Minoan script, which is approximately nine hundred years older than the Turkish alphabet in the Orkhon Monuments, attracted attention due to its similarity with the Turkish alphabet, and suggestions were made for reading four texts in Turkish. Again, the inscriptions found in the kurgan-type tombs located near the Salamis Ruins, as well as the stamps found in the towns of Dipkarpaz and Kaleburnu, strengthen the possibility that the Turks actually came to the island much earlier than thought. As a result of the fieldwork we carried out in the city of Famagusta in 2021, “stigma” and “motifs” belonging to various Turkish tribes have been encountered by Turks for thousands of years in an area known to everyone. From the Altays to the Balkans, we see in almost every geography where Turks live, these stone-engraved stamps strengthen the pre-Ottoman presence of Turks in many cities on the island of Cyprus, especially in Famagusta. The historical building, which is located in the city of Famagusta and known by everyone as the Venetian Palace, has been affected by earthquakes etc. on various dates. Some motifs and stamps that we believe belong to Turkish culture were found as a result of the surface scanning we made. Tamgas were compared with their benzes and analyzed with a holistic perspective in the context of Turkish cultural ecology, utilizing domestic and foreign sources.

Keywords: Cyprus, Famagusta, Tamga, Turkish Culture, Pre-Ottoman Turks

1. Giriş

İçinde yaşadığımız yüzyıl bilginin çok hızlı bir şekilde paylaşıldığı bir çağ olup uluslararası bilgi alış verişinin de bir o kadar hızlı olduğu bir dönemdir. Yaşanan salgın çevrimiçi bilgilere daha da hızlı erişim yollarını kolaylaştırmış ve sanal müze gezileri başta olmak üzere insanlık oturduğu yerden bilgiye daha da kolay ulaşır hale gelmiştir. Bu da beraberinde tüm bilgilerin kullanılmadan önce doğruluğunun kontrol edilerek kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu paylaşımlar alanda uzman olan ve olmayan herkes tarafından yapılmakta ve çok büyük kitlelere çok hızlı bir şekilde ulaşmaktadır. 2.0 tabanlı facebook, twitter, instagram gibi sayfaların içerikleri doğrudan kullanıcılar tarafından belirlendiği için birçok bilgi “bilimlik bilgi” olarak kabul edilmektedir. Bu bilgilerin başında “Türk Tamgaları” bağlamında yapılan yayınlar gelmektedir. İlgili sayfalarda Türk kültürüne ait birçok motif ve sembol, alanda bilgisi olmayan amatör araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmaktadır. Bazı açıklamalar doğru, bazıları ise yanlış olabilmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız tamgalara benzeyen sembollerle ilgili başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasının farklı ülkelerinde binlerce fotoğrafa rastlanmaktadır. Paylaşımların hem olumlu hem de olumsuz yanları vardır. Olumlu yanlarının en önemlisi; toplumda bu türden buluntulara karşı ilginin artmış olmasıdır. Olumsuz yanlarından en önemlisi ise yapılan paylaşımlarla bu buluntuların ayrıntılı konum bilgisi verilmekte olup envantere geçirilemeden veya resmî kayıtlara girmeden defineciler ile farklı amaçları olan kişiler tarafından ortadan kaldırılma riskini artırmasıdır. Gazimağusa'daki tamgaların da aynı olumsuz akıbeta uğrama riski her zaman vardır. Gazimağusa bir liman kenti ve bir turizm beldesi olması nedeniyle KKTC'de mutlaka gezilmesi gereken en önemli güzergahlar arasındadır. Ancak buna rağmen herhangi bir çevrimiçi alanda bu tamgalarla ilgili bir yayına rastlanmamıştır. Çevrimiçi alanlar yanında yine herhangi bir yazılı kaynakta bu tamgalara rastlanmamıştır

2. Osmanlı Öncesi Kıbrıs'ta Türkler

Özellikle, Osmanlı Devleti'nin fethi öncesi Kıbrıs'ta Türk varlığına dair çalışmalar son on yılda giderek artmış konuyla ilgili hatırı sayılır bir alan yazını ortaya konmuştur. Yapılan yeni okumalarla, çeşitli kaynaklar-

da Kıbrıs'ta Türklerin varlığına dair önemli bilgilerin olduğu görülmüştür. Örneğin; Kıbrıs tarihi ile ilgili olan Leontios Makhairas'ın Kıbrıs Kroniği'nde, adaya çeşitli nedenlerle Selçuklu, Anadolu Selçuklular ve Memluk Türk Devleti döneminde Anadolu'dan, Suriye'den ve Mısır'dan gelen Türklerden bahsedilmektedir. (Peler 2020; Koçak 2020) Bunun yanında Latin orduları içerisinde paralı asker olarak savaşan Türkopollerden de sıkça söz edilir. Bu ve bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Diğer taraftan Orhun Abideleri'ndeki Türk abecesinden yaklaşık dokuz yüz yıl daha eski olan "Minos Yazısı", Türk abecesi ile benzerliği nedeni ile dikkat çekmiş ve beş metnin Türkçe okuma önerileri yapılmıştır (Kürüm 2020). Yine Salamis Harabeleri yakınında yer alan kurgan tipi mezarlardaki buluntularında tespit edilen yazı yanında Dipkarpaz ve Kaleburnu beldelelerinde tespit edilen tamgalar, Türklerin aslında sanılandan çok daha önce adaya geldiğine dair ihtimalleri güçlendirmektedir¹.

2.1. Gazimağusa'da Venedik Sarayı Olarak Bilinen Yapıdaki Tamgalar ve Motifler

"Genellikle Venedik Sarayı olarak bilinen Palazzo del Proveditore, Kıbrıs Lüzinyanlı Kralı tarafından inşa ettirilen ve Gazimağusa'da bulunan bir kraliyet sarayıdır. Namık Kemal Meydanının batısında, St. Nicolas Katedrali yakınındaki bu saray Lefkoşa'dan sonra Lüzinyanlı kralların ikinci evi olarak kullandığı Gazimağusa'da bulunmaktadır. Sarayın inşa edildiği tam tarih belli olmasa da Genoese Notary Lamberto di Sambuceto'nun kullandığı Kıbrıs Kralı'nın Sarayı anlamına gelen "*domini regis Cipri*" ifadesi 1300- 1302 yıllarına tekabül etmektedir. 1369 yılında II. Peter'in hüküm sürdüğü dönemde meydana gelen depremlerde zarar

¹ 2019 yılında düzenlenen Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu nedeni ile bilimsel bir alan çalışması yapılmıştır. Bu alan çalışmasında, Salamis Kral Mezarları olarak bilinen mezar alanındaki müzeler de ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler sırasında kazılarda çıkarılan buluntuların sergilendiği fotoğraflarda Kıbrıs Minos yazısı olduğu ifade edilen bir yazı levhası da dikkat çekmektedir. Bu levhanın alandaki Kral Mezarlarından çıkarıldığı belirtilmektedir. Dipkarpaz ve Kaleburnu ile civar köylerde tespit ettiğimiz tamgalar ile ilgili çalışmamızı daha önce yayımlamış idik (Akçam, 2020). Bu çalışmayı müteakip Karpaz bölgesinde devam eden yüzey taramalarında Salur Boyu'na ait tamga yanında "ok" şeklinde olan tamgalara da rastlanmış ve yer bilgileri henüz paylaşılmamış olup fotoğrafları çekilerek özel arşivimizde muhafaza edilmektedir. Yine Ocak 2022'yi kapsayan alan çalışmamızda Beşparmak Dağları'nın en doğusunda yer alan bir beldemizde yine aynı tamgalara rastlanmıştır.

görene kadar konaklama yeri olarak kullanılmıştır, bu depremlerde sarayın temel bölümleri tamamen yıkılırken sarsıntılardan sadece devasa ön yüzü ve arka avlusu sağlam kalmıştır. Ancak, Venedikliler hüküm sürdüğü dönemde, şehri hemen Fransız orta çağından İtalyan Rönesans'ına dönüştürmeye başlamıştır. Kıbrıs'ın başkentini Lefkoşa'dan Gazimağusa'ya taşımıştır ve 1552–1554 yılları arasında sarayın kalıntılarını büyük oranda yenilemiştir. Gotik tarzı özellikleri İtalyan Rönesans mimari unsurlarıyla değiştirmiştir. Yenileme tamamlandınca, yeni saray Venedikli Askeri Valisi konutu –Proveditore- olarak kullanılmıştır. Bu saray, Gazimağusa halkının gücünü ve Venedikli valilerin etkisini hatırlatan muazzam bir binadır. Sarayın kapıları, bir zamanlar tüm Avrupa'nın en geniş meydanı olan alana açılmaktadır. Palazzo del Proveditore'in 1569 yılındaki son yerleşimcisi, 1570 yılında Osmanlı fethine karşı Venediklilerin savunmasını yöneten Gazimağusa Başkomutanı Marco Antonio Bragadin olmuştur... Osmanlı döneminde bu saray; askeri koğuş, hapisane ve askeri mürettebatın depolandığı alan gibi farklı amaçlarla kullanılmıştır ve İngilizler döneminde ise benzer askeri asayiş amaçları için kullanılmıştır... Venedik Sarayı, Osmanlılar tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir ancak az miktarda kalan kalıntılar ise oldukça etkileyicidir ve Kıbrıs'taki Michelangelo ve Leonardo da Vinci dönemi Rönesans mimarisinin nadir örneklerindedir. Kalan parçalar arasında en göze çarpanı, yakınlarda bulunan Salamis yerleşim yerinin kalıntıları bulunan 4 Roma sütunu tarafından desteklenen ve eski Romanın zafer arkını yansıtan 3 kemeri bulunan ön giriş kapısıdır. Girişin arkasında paralel uzanan birkaç kemer bulunmaktadır ve nispeten daha düz şekilli olan bu kemerler muhtemelen Lüzinyan mekanlarının kalıntılarıdır. Merkez kemerin üzerinde, 1557 yılına ait Kıbrıs İtalyan Valisi Giovanni Renier'e ait hanedan armaları bulunmaktadır. Daha sonra, tarihi Venedik dönemine dayanan bir şapel ve L şeklinde bir duvar görebilirsiniz. Avluya bakan küçük odalar hapisane veya cephanelik olarak kullanılmıştır. Avluda modern toprak, güller gibi askeri malzemeler, eski sütunlar ve heykeller sergilenmektedir, burası Gazimağusa'ya gelen ziyaretçilere mola vermek için büyüleyici bir manzara sunmaktadır.” (<https://www.visitncy.com/tr/kesfet/venedik-sarayi/>)

Görüldüğü üzere saray, Osmanlı döneminde pek korunmamış hatta askeri alanlar başta olmak üzere çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Osmanlıdan önce 1369 yılında meydana gelen depremde zarar görmüş ve 1552-1554

yılları arasındaki restorasyonda büyük oranda yenilenmiştir. Dolayısı ile bu tamgaların veya motiflerin restorasyon ve yenilemeler neticesinde 1369 ile 1554 tarihleri arasında yerleştirilme/çizilme olasılığı da vardır. Genel olarak sarayın duvarları incelendiğinde yer yer bu yenilemenin izlerini görmek mümkündür. Bu taşlar ya Osmanlı öncesi Türklerin bulunduğu köy ve bölgelerden alınarak, bir yapı unsuru olarak kullanılmak üzere getirilmiş ya da Osmanlı öncesi Kıbrıs'ta çeşitli nedenlerle adaya yerleşmiş olan taş ustaları tarafından bilinçli bir şekilde yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Buna karşın taşların gelişigüzel yerleştirilmesi Türk olmayan ustalar tarafından gelişigüzel kullanıldığını da düşündürmektedir. Gayri müslim ustalar bu taşları buldukları yerlerden alarak sarayın restorasyonunda veya yenilemesinde de kullanmış olabilir ancak bu hususların Osmanlı öncesinde Türklerin adada zaten var olduğu gerçeğini değiştirmedigi kanısındayız.

Batılı araştırmacılardan C. Enlart (646-648), sanat tarihçisi olması nedeniyle detaylara çok önem vermiş olup çalışmasının ikinci cildinde Venedik Sarayı'nın girişini resmetmiş ve saray ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir ancak 1571'den önce Venediklilerin yapmış olduğu restorasyondan bahsetmesine rağmen bizim tespit etmiş olduğumuz motif ve tamgalarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu nedenle Enlart'ın bu motif ve tamgaları görmezden geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine bu tamga ve motiflerin tesadüfen de olsa kilit taşı vb. unsurları işaretlemek amacıyla kullanıldığını da söylemek çok zordur çünkü buldukları yerlerin bu türden bir yapısal özelliği bulunmamaktadır.

Athanasios A. Sakellarios² (1890), *Ta kypriaka: Toi, Gegeraphia, Historia Kai Glssa Ts Nsou Kyprou, Apo Tn Archaiotatn Chronon Mechri Smeron*, adlı çalışmasında Kıbrıs Minos Yazısı ile ilgili vermiş olduğu bir tabloda bu motiflerin görüldüğü bölgeleri yazmıştır. Bu parşömen tablo 1890 yılındaki çalışmanın arka kapağında önceki iç kapakta hazırlanan bir cebe yerleştirilmiştir. Çalışmanın ilk baskısı KKTC Cumhurbaşkanlığı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Rumca koleksiyonunda mevcuttur. Bu parşömende Mağusa'da "kaz ayağı ya da ok tamgalarının" görüldüğüne ve ses değerine ait not düşülmüştür. Gazimağusa'da "Avşar" boyuna ait

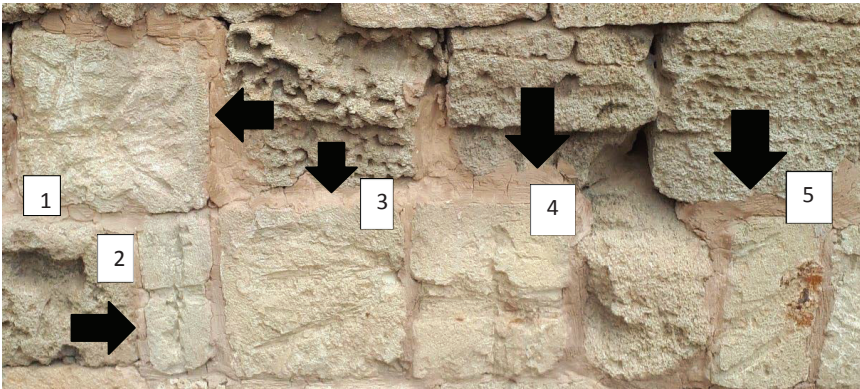
² (D.1826-Ö.1901)

olduğunu iddia ettiğimiz tamganın yine aynı parşömende verildiğini görmekteyiz.

↓ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΓΧΩΡΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ.

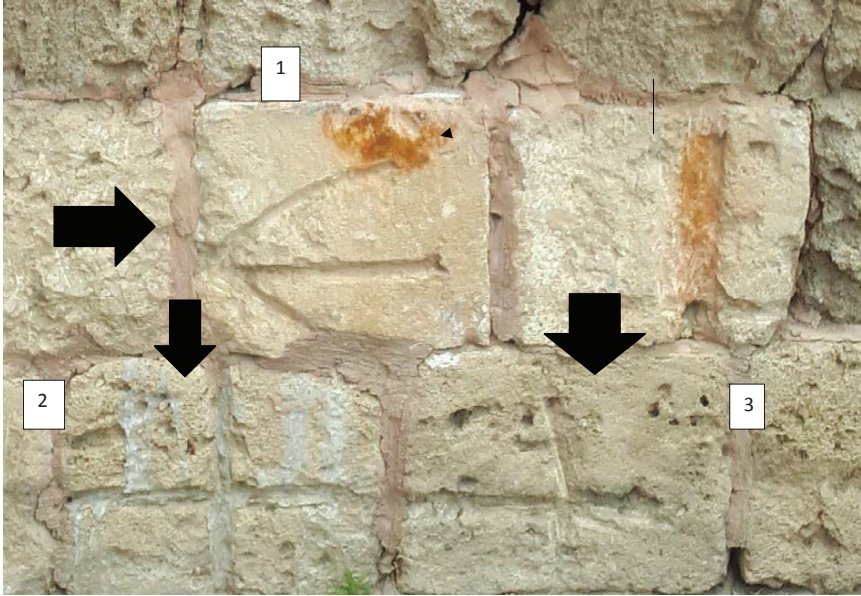
Kıbrıs Hece Yazısı ile ilgili verilen parşömende otuz heceden ve bu hecelerin bölgelere göre benzer veya farklı yazılışları verilmektedir. Bu bağlamda, bu ve buna benzer verileri bir araya topladığımızda Gazimağusa’da tespit etmiş olduğumuz bu “işaretlerin” Osmanlı öncesi Türklere ait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim birçok araştırmacı bu işaretleri kullanan medeniyetin tam olarak bilinmediğini belirtmekte ve bu yazı sistemi ile ilgili çeşitli görüşler ortaya koymaktadırlar. (Masson 1957)

2.1.1. Pano

Birinci pano Venedik Sarayı olarak bilinen yapının en doğusunda yer almaktadır. Bu sarayın en doğusu ve güney cephesi giriş kapısının bulunduğu cephedir. Bugün otopark olarak kullanılan doğu kısmındaki kapının hemen solunda yer alan bu panoda beş adet tamga ve motif grubu bulunmaktadır. Birinci motif “üç dallı hayat ağacı”, ikinci motif “oz tamgası”, üçüncü motif “kaz ayağı ya da göğe çıkmayı sembolize eden ok motifi”, dördüncü motif “oz tamgası” beşinci motif ise yine bir “üç dallı hayat ağacı” motifidir. Beşinci motifin yarısı muhtemelen başka bir binada kalmıştır veya duvara yerleştirilirken yarısı kesilerek konmuştur.

2.1.2. Pano

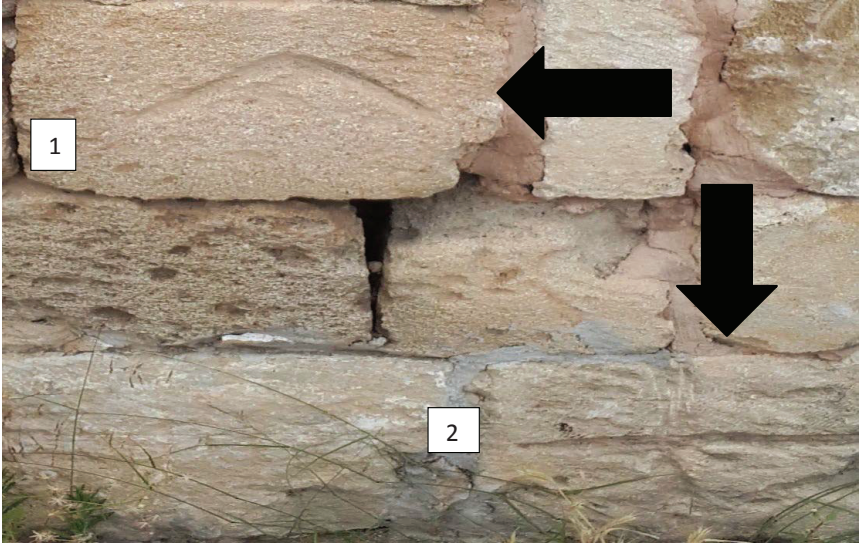
İkinci pano, birinci panonun hemen sağ tarafında yer almaktadır. Üç adet motif ve tamga vardır. 1 numaralı tamga ya bir “ok ya da Salur Boyu'nun tamgası” olmalıdır. Eğer bir numaralı tamganın üstünde sarı boyalı kısmı elinde kılıç tutan bir askeri sembolize ediyorsa – ki küçük bir çentik vardır- bu Salur Boyu'nun tamgasıdır. İki ve üçüncü tamgalar ise “oz” tamgasıdır.

2.1.3. Pano

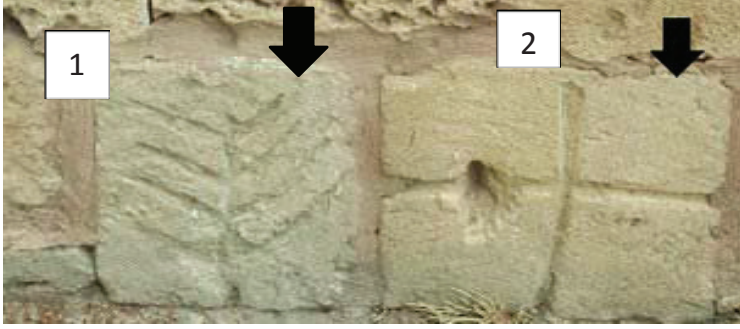
Üçüncü pano da ikinci panonun sağ çaprazında ve aşağısında yer almaktadır. Bu tamga ise Oğuz'un "Dodurga" boyu için kullanılan tamgalardan bir tanesidir.

2.1.4 Pano

Dördüncü pano, üçüncü panonun hemen sağ tarafında yer almaktadır. Bir numaralı tamga Oğuz'un "Dodurga" boyuna ait olup ikincisi ise "oz" tamgasıdır.

2.1.5 Pano

Beş numaralı pano yine tüm panoların olduğu bölgede olup bir numaralı motif “sekiz dallı hayat ağacı” iki numaralı tamga ise “oz” tamgasıdır.

2.2. Panolardaki Motif ve Tamgaların Türk Kültür Ekolojisi Bağlamında Değerlendirilmesi

2.2.1. Hayat Ağacı

Türk inanç sisteminde ağacın oldukça önemli bir yeri vardır. Şüphesiz bu inancın çok yönlü ve yaygın olmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de Kamlık ya da Şamanlık inancıdır.

Şamanlar ağacı gökyüzüne ulaşmak için bir merdiven gibi kullanıyorlardı. Yakut kamlarının her birisinin bir ağacı vardı. Gençler Şaman olabilmek için ağaç dikerler, Şaman ölünce ağaçları da yok edilirdi...Yine Yakut mitolojisine göre, gökteki ebedi şamanın kapısına diktiği ağacın dalları arasında Tanrının çocukları himaye görürdü...Göktürk ve Uygurlar, hatta İslâmiyetten sonra özellikle de Osmanlılar ağacı hükümdarlık simgesi ve ata ruhların makamı saymakta idi. (Çoruhlu 2006: 120-121)

Başta Türkistan olmak üzere Türklerin yaşadığı coğrafyalarda ağaç ve ağaç ile ilgili motifler gündelik yaşamımızın her alanında çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ağaç yaradılışın ve hayatı himaye edişin bir sembolüdür. O Tengri'ye ulaşmak için çok önemli bir araçtır. Aşağıdaki Altay Şaman davullarında da görüldüğü üzere sekiz ve altı dallı hayat ağacı motifleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile Gazimağusa'da tespit ettiğimiz hayat ağacı motifleri ile Altay şaman davullarındaki motifler aynıdır. Zira Kıbrıs Türk halk kültüründe de ağaç ile ilgili birçok inanç çok

yaygın bir şekilde devam etmektedir. Batılı araştırmacıların Kıbrıs ile ilgili çalışmalarında kilise veya bina duvarlarında kendi inançlarına ait olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Fotoğraf-1: Altay Şaman Davulundaki ve Mağusa Venedik Sarayı'ndaki Hayat Ağacı Motifleri

2.2.2. Oz (Tengri) Tamgası

Kıbrıs Adası'nın tarihi yapılarında sıklıkla karşımıza çıkan bu tamga genel olarak Hristyanlık dininin “hac” sembolü ile karıştırılmaktadır. Batılı araştırmacılar da bu tamgayı açıklarken genellikle “hac” kavramını kullanmaktadırlar. Hoppal “oz” tamgasını şu şekilde açıklamaktadır:

Sibirya şaman davullarında ortaya çizilmiş haç dünyanın ortasını bildirmektedir. Bu sembol Nganasan, Ket Evenki, Even, Enyest davullarında da aynı anlamı taşır. Büyük ihtimalle şamanın davulunun ortasına “yerin göbeğini” temsil ettiği için küçük bir çember yapılmıştır. Demek ki Şaman töreni kâinatın ortasında gerçekleştirilmektedir. Kuvvet çizgilerinin kesiştiği dört köşe, zıt kuvvetlerin buluşma noktası açık bir şekilde “dünyanın ortasını” temsil eder. Haç, Even şamanlarının açıklamalarına göre dört köşeyi ifade etmektedir. Enyets şaman davullarının resimlerinin adında açık bir şekilde “yer göbeği” vardır. Davulun ortasını bu şekilde isimlendirir, kenarında bulunan resimler ise dünyanın sonunu temsil etmektedir. (235)

Dolayısı ile aslında hac olarak bilinen tamga Türk inanç dünyasında oldukça önemlidir. Halıdan kilime, kilimden mimariye her yerde karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın dört bir tarafını ve dünyanın dört bir tarafının sahibi olan Tengri'yi sembolize etmektedir. Kamalı hac şeklinde de karşı-

mıza çıkar. Dolayısı ile, (+) Tamgası Tengri (Gök Tanrı) demek olup, ölen kişinin günahsız olarak Tengri'ye kavuştuğunu ifade etmektedir ve birçok Türk boyunca arma olarak kullanılmıştır (Yılmaz 2018:264).

Bir Nganasan ile Evenki Şaman Davulu (Hoppal 2018: 236)

Kırgızistan Saymalı Taş ve Gazimağusa Venedik Saray Duvarı Oz (Tengri) Tamgaları Türk dünyasının çeşitli boylarında da görüldüğü üzere Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalarda bu tamga karşımıza çıkmakta olup Gazimağusa'daki tamgalar ile Türk dünyasındakiler birbirine çok benzerdir.

2.2.3. Ok Tamgası

Kaz ayağı, ok veya Salur boyunun tamgası olarak bilinen bu tamga farklı kullanımları nedeni ile iç içe girmiştir. Türklerce betimlenen ilk Tamgaların başında “OK” ve “Dağ Keçisi” Tamgasının geldiği bilinmektedir. Ok işareti ve sesi sadece Türkçe de anlamlı olup, tamamen Ön-Türkçe kökenlidir (Yılmaz 2018: 264). Genel olarak ok tamgası ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bunun bir bakıma temiz bir şekilde göğe yükselişi sembolize ettiğini söyleyebiliriz. Yan mezar taşında bu tamga olan kişiler ruhunu temiz bir şekilde Tengri’ye teslim etmiştir. Bu tamga hem İslâmiyet önce ve İslâmiyetten sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Örneğin aşağıda Kazakistan Üstyurt bölgesinde yer alan ve İslamiyetten sonraki Türk kültürüne ait bir mezarda “ok” tamgasını görmekteyiz. Bu o kişinin ya Salur boyuna mensup olduğunu gösterir ya da temiz bir şekilde ruhunu teslim ettiği anlamına gelir.

Aşağıda ise TRT tarafından Aydın’ın Bozdoğan ilçesinde yer alan Madran Dağları’nda (1600m) Tahtacı Türkleri’ne ait yaklaşık beşyüz yıllık bir mezar alanını köylüler ile birlikte ziyaret edilmektedir. (<https://www.youtube.com/watch?v=pVFIpL-NPAQ>:Erişim tarihi:21.12.2021) Köylüler bu işareti günümüzde kendileri kullanmasa da annelerinin eski “uç eteklerinde” de dahi kullandıklarını ifade etmektedirler. Programın ekran görüntüsünde de görüleceği üzere Gazimağusa’da tespit ettiğimiz “ok” tamgaları ile uyumaktadırlar. Sol taraftaki fotoğrafta ise altta ok işareti yukarıda ise ok tamgası görülmektedir (Yılmaz 2018:265). Bu o bölgede defnedilen kişinin ruhunu günahsız bir şekilde teslim ettiği anlamına gelmektedir. Bu şekildeki kompozisyonların Salur boyu ile ilgili olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak tıpkı mezar taşlarında olduğu gibi sadece ok tamgası var ise bu o kişinin Salur boyundan olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

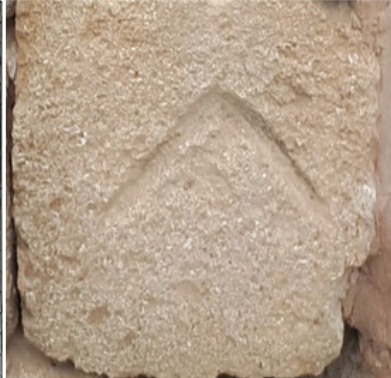
Bu bağlamda, Venedik Sarayı'nın duvarındaki ok tamgasını incelediğimizde hem Salur boyuna mensup bir Oğuz Türkü'nün mezar taşının baş taşı olduğunu ya da ruhunu Tenri'ye teslim eden bir Oğuz Türkü'nün yine mezar baş taşının olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.4. Dodurga Boyu Tamgası

Venedik saray kalıntıları üzerinde dikkat çeken diğer bir tamga ise Dodurga (Toturga) boyunun tamgasıdır. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it-Türk adlı eserinde gösterildiği şekilden farklı olarak tek "V" ile ve aşağı dönük olarak ve yeniden yorumlanarak aktarıldığı söyleyebiliriz. Bilindiği üzere boyların tamgaları farklı şekillerde yeniden yorumlanarak boyların alt kollarında yeniden kullanılmakta idi. Muhtemelen Venedik Sarayı'nın duvarındaki ters "V" tamgası Dodurga Boyu'na mensup bir Türk'e ait baş mezar taşına ait idi. Bu tamgadan neredeyse Kuzey Kıbrıs'ın kalelerinin bulunduğu kentlerde görebilmek mümkündür. Osmanlı öncesi dönemde de Oğuz Türklerini gördüğümüz adada, Dodurga boyuna mensup paralı askerlerin ya da işçilerin gelmiş olma ihtimali yüksektir.

I. KAŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI⁴⁴

	BOYUN ADI		TAMGASI
1	Kınık	قنق	ك
2	Kayıç	قچ	ك
3	Bayundur	باوند	ب
4	İwa, Yıwa	اوا . يوا	ا
5	Salğur	سلفر	ل
6	Afsar	افشار	ف
7	Beg-Tüi	بگئی	ب
8	Büglüz	بگوز	ب
9	Bayat	بايت	ب
10	Yazır	يازير	ي
11	Eymür	ايمر	ا
12	Kara-Baläk	قارابلك	ق
13	Alka-Baläk	القابلك	ق
14	İydir	اكد	ك
15	Üregir, Yüregir	ايرگر . يرگر	ر
16	Totarka	توتارقا	ت
17	Ula-Yuntluğ	اولا بوند	ب

SONUÇ

Çalışmamızda, Gazimağusa kentinde yapmış olduğumuz yüzey taraması neticesinde tespit ettiğimiz ve Türklere ait olduğunu düşündüğümüz çeşitli motif ve tamgaları Türk kültür ekolojisi bağlamında ve Kıbrıs Adası'nın tarihi süreçlerini de dikkate alarak değerlendirmeye çalıştık. Toplam beş panoya ayırdığımız motif ve tamgaları tasnif ederek analiz ettik. Özellikle, Kıbrıs Gotik mimarisi hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar da taranarak motifler ile tamgalara yer verip vermediklerine dair çeşitli taramalar yapılmış ve taramalar neticesinde bu unsurlara yer verilmediği tespit edilmiş ve yine Osmanlı öncesinde Kıbrıs adasına gerek Anadolu'dan gerekse komşusu olduğu kıyılarda yaşayan Türklerin yerleşimleri ile çeşitli nedenlerle yaptıkları ziyaretler dikkate alınarak maddi kültür unsurları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Venedik Sarayı duvarına bina edilmiş olan taşlardaki motif ve tamgaların benzerleri ile yapılan karşılaştırmalar neticesinde Osmanlı öncesinde adada yaşayan Türklere ait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sempozyum sırasında bu tamgaların yaşı ile ilgili bazı sorular da sorulmuştur. Özellikle petrogriflerin yaşını tespit etmeye yönelik herhangi bir karbon yöntemi olmayıp bu motif ve resimlerin yaşı tespit edilirken çizim şekilleri ve çizim tekniklerinin dikkate alınmaktadır. Yapılacak olan karbon metodu ile taşın yaşı ortaya çıkmaktadır. Bizim için önemli olan ise yapılan çizimlerin yaşıdır. Bu nedenle demir ile ve dikey çizgilerle yapılan petrogliflerin tunç ile demir çağından itibaren görüldüğü bilinmektedir³. Zira daha öncesinde bu türden resim ve tamgalar sert taşların uçlarını yine taşlara vurmak sureti ile yapılmakta idi. Bu tür zeminlerdeki resimlerin hatları daha geniş ve noktalı olmakta idi. Ancak tunç ve demir madenlerinin bulunması ile birlikte hatlar daha da netleşmiş çizgiler belirgin hale gelmiştir.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Somuncuoğlu 2011)

KAYNAKLAR

Akçam Zeki (2020). “Osmanlı Öncesi Kıbrıs’ta Türklerin Varlığı ile İlgili Karpaz Bölgesinde Anlatılan Bir Efsane ve Bu Efsaneyi Destekleyen Arkeolojik Veriler Üzerine Bir Deneme”, *Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu I.Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ed.: Yard.Doç.Dr. Zeki Akçam, 13/15 Mayıs 2019 Haspolat/Lefkoşa.

Athanasios A. Sakellarios (1890). *Ta Kypriaka: Toi, Gegraphia, Historia Kai Glssa Ts Nsou Kyprou, Apo Tn Archaioatn Chronon Mechri Smeron*, Volume: 1 (1890)

Camille Enlart (1899). *L’art Gothique Et La Renaissance En Chypre*, Paris: Ernest Leroux.

Emine Yılmaz (2018). Samsun’da Taş-Pişmiş Toprak ve Ahşap Üzerinde Görülen “Tamga ve Türk Runik Yazı” Örnekleri, *AMİSOS/AMISOS*, Cilt/ Volume-3, Sayı/Issue 4 (Haziran/June 2018), ss./pp. 259-278

Gökçe Yükselen Peler (2020). “Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türk Askerî Varlığı”, *Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu I.Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ed.: Yard.Doç.Dr. Zeki Akçam, 13/15 Mayıs 2019 Haspolat/Lefkoşa.

Mehmet Turgay Kürüm (2020). “Kıbrıs’ta Bulunan, “Eteocypriot Yazısı” (Kıbrıs Hece Yazısı) Diye Adlandırılan Yazıtlarla İlgili Türkçe Okuma Önerileri”, *Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu I.Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ed.: Yard.Doç.Dr. Zeki Akçam, 13/15 Mayıs 2019 Haspolat/Lefkoşa.

Mihaly Hoppal (2014). *Avrasya’da Şamanlar*, Çev.Bülent Bayram- H. Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Olivier Masson (1957). *Les Inscriptions Étéochyprites – II–IV*, Syria.

Servet Somuncuoğlu (2011), *Sibirya’dan Anadolu’ya Taştaki Türkler*, İstanbul: Ege Basım Şirk.

Talat Koçak (2020). “Türk Kökenli (Doğu Romalı) Bizanslı Komutanı Tatikios ve Kıbrıs’taki Faaliyetleri”, *Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu: I. Uluslararası bildiri tam metin kitabı* (13/15 Mayıs 2019 Haspolat/Lefkoşa) / ed. Zeki Akçam. - İstanbul: Hiperyayın, 2020.

Yaşar Çoruhlu (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 3. b. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.visitncy.com/tr/kesfet/venedik-sarayi/>, erişim tarihi:20.12.2021.

(<https://www.youtube.com/watch?v=pVFIpL-NPAQ>:Erişim tarihi:21.12.2021)

Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Hamamları*

Enes KAVALÇALAN**

1571 yılında adanın fethinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ın yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu dönem içerisinde cami, han, çeşme ve hamam gibi çeşitli inşa faaliyetlerinde bulunulmuştur. Bu eserlerin büyük bir bölümü kısmen veya tamamen korunmuş durumda günümüze kadar ulaşabilmiştir.

“Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Hamamları” adlı bu çalışmada Osmanlı Dönemi içerisinde Kıbrıs'ın hem kuzeyinde hem de güneyinde inşa edilmiş olan hamamlar toplu olarak ele alınacaktır. Kıbrıs'ta 17 hamamın günümüze ulaşamadığı, 15'inin ise kısmen veya tamamen korunmuş şekilde günümüze ulaşabildiği tespit edilmiştir. Katalog bölümünde günümüze ulaşabilen hamamların tanımlamaları yapılmış, “Karşılaştırma ve Değerlendirme” kısmında ise yapılar plan şeması, malzeme, yapı elemanları, örtü elemanları, aydınlatma ve süsleme başlıkları altında ele alınmıştır. Kataloğa dâhil edilen hamamlar Anadolu'daki örnekleriyle de karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, Hamam.

* Bu makale “Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Araştırma Görevlisi Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ekavalcalan@hotmail.com.

Ottoman Period Baths in Cyprus Abstract

From the conquest of the island in 1571 until the establishment of the Turkish Republic in 1923, the Ottoman Empire had a say in the administration of Cyprus. During this period, various construction activities such as mosques, inns, fountains and baths were built. Most of these buildings have survived to the present day in a partially or completely preserved condition.

In this study, the baths which built both in the north and south of Cyprus during the Ottoman Period will be discussed. It has been determined that 17 baths have not survived, but 15 baths have survived partially or completely preserved condition in Cyprus. In the catalog section, the definitions of the baths that have survived to the present day have been made. In the “Comparison and Discussion” section, the buildings are discussed under the topics of plan scheme, materials, building elements, roof elements, lighting and decoration. The baths that included in the catalog will be compared with the examples in Anatolia and their similarities and differences will be tried to be revealed.

Keywords: Cyprus, Ottoman, Turkish Baths.

1. Giriş

Kıbrıs, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Adada sırasıyla Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, İranlılar, Makedonyalılar, Kıbrıslılar, Roma İmparatorluğu, Bizanslılar, Lüzinyanlar, Venedikliler hâkimiyet kurmuştur (Kökdemir 1956: 11-12). 1425 yılında Memlûklular adaya akınlar düzenlemiş, böylelikle Kıbrıs Sultan Barsbay tarafından vergiye bağlanmıştır. 1489'da Kıbrıs Lüzinyan denetiminden çıkarak Venedik Cumhuriyeti yönetimi altına girmiştir. Zaman içerisinde halkın, Venediklilerin adadaki kötü yönetimine dayanamayacak duruma gelmesinin bir sonucu olarak Osmanlılardan yardım istemelerinin yanı sıra 1569 yılında Osmanlı ticaret gemisinin Kıbrıs yakınlarında Venedikli korsanlar tarafından saldırıya uğraması Kıbrıs'ın fethi için gerekli zemini hazırlamıştır. 1570 yılında Kıbrıs'a doğru sefere çıkan Osmanlı donanması 1571 yılında Kıbrıs adasını Osmanlı topraklarına katmıştır (Önalp 2010: 36-37).

Kıbrıs'ın Osmanlı toprağı olmasının ardından 21 Eylül 1572 tarihli bir fermanla çoğunluğu güney ve orta Anadolu'dan olmak üzere çeşitli mesleklere sahip kişiler aileleriyle birlikte Kıbrıs'a göç ettirilmiş, böylelikle adanın Müslümanlaştırılması ve şenlendirilmesi amaçlanmıştır (Önalp 2010: 50-52).

Çeşitli statüler verilerek Osmanlı topraklarına bağlılığı devam ettirilmiş olan Kıbrıs adası, 1878 yılında İngilizlere kiralanmıştır (Gazioğlu 1994: 126). Adanın kiralanmasından sonra dahi Osmanlı yönetim sistemi devam ettirilmiş ve padişahın idari haklarına hiçbir şekilde zarar gelmeyeceği açıklanmıştır (Gürel 1984: 27).

I. Dünya Savaşı sırasında 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini sebep olarak gösteren İngiltere, adayı resmen ilhak etmiş (Gürel 1984: 65), savaştan sonra düzenlenen Lozan Konferansı'nda ise adanın resmen İngiltere'ye bağlı olduğu kabul edilmiş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise adadaki tüm haklarından vaz geçmek zorunda kalmıştır (Gürel 1984: 109-112).

Bu dönemden sonra İngiliz egemenliğine girmiş olan Kıbrıs'ın siyasi durumu II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türk-Rum kutuplaşması hissedilir bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır (Gürel 1984: 130). Türklerin "Taksim"

Rumların ise “ENOSİS” yönündeki istekleri çatışmalara yol açmış, bu çatışmaların şiddetlenmesi neticesinde yapılan Londra ve Zürih Konferanslarında, adaya bağımsız bir cumhuriyet statüsü verilmesi kararı alınmıştır (Gürel 1984: 154). Ancak bu yönetim şekli de uzun süre devam ettirilememiş, 21 Aralık 1963’te Rumlar tarafından düzenlenen ve “Kanlı Noel” olarak adlandırılan baskınla cumhuriyet yönetimi de son bulmuştur (Kaya 1995: 17-18). Çatışmaların şiddetinin artması üzerine adaya Barış Gücü gönderilmiş, normalleşme sürecinin başlamasının ardından Kıbrıs sorunu Türkiye-Yunanistan arasında ikili görüşmelerle çözülmeye çalışılmış ancak 1974 yılına kadar hiçbir netice alınamamıştır. Aynı yıl içerisinde Türkiye-Yunanistan arasında ortaya çıkan kıta sahanlığı anlaşmazlığının da etkisiyle 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri Girne bölgesinden Kıbrıs çıkarmasına başlamıştır (Kaya, 1995: 31-34). Çıkarmanın ardından bir yandan görüşmeler sürerken 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe devleti kurulmuş, aynı yıl imzalanan nüfus mübadelesiyle de adanın kuzeyine Türkler güneyine ise Rumlar yerleştirilmiştir (Önalp 2010: 243-244). Mübadele sonucunda kuzeye yerleşen Türkler 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiştir (Önalp 2010: 249).

2. Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi Hamamları

“Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi Hamamları” adlı bu çalışmada Kıbrıs adasının tamamında yer alan ve Osmanlı Dönemi’nde inşa edildiği saptanan hamamlar konu edilmiştir. Bu çalışma, Kıbrıs’taki hamamların tümünü bir araya getirerek ele alması ve değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Yapılan literatür ve alan taramasında 15 hamamın günümüze sağlam bir şekilde ya da kısmen ayakta kalarak ulaşabildiği, 17 hamamın ise günümüze ulaşamadığı tespit edilmiştir. Günümüze ulaşabilen yapılar kataloglanarak belli bir anlatım sırasına göre tanımlanmış; kataloglanan yapılar plan, yapı elemanları ve süsleme açısından değerlendirilmiş ve Anadolu’daki örnekleriyle karşılaştırılarak ortak ya da farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1. Lefkoşa, Büyük Hamam

Hamam Lefkoşa'nın Surlarıçi bölgesinde $35^{\circ}10'36.7''N$ $33^{\circ}21'42.0''E$ koordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde sauna ve masaj salonu olarak işlevini devam ettirmektedir.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Kuzeyden güneye doğru soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvetler şeklinde bir dizilim gösteren yapının su deposu ve külhanı sıcaklığın güneyinde yer almaktadır.

Hamamın kuzey cephesinde yarım daire kemer, kemerin oturduğu başlıklar ve ayaklar ile kemerin üstündeki dört konsolun başka bir yapıdan devşirilerek burada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yol kotunun yükselmesinden dolayı aşağıda kalan hamamın, soyunmalık bölümüne düz atkı taşlı, dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Soyunmalığın ortasında sekizgen bir havuz yer almakta, duvarları boyunca ise sekiler uzanmaktadır. Mekânın kuzey duvarı üzerinde çok derin olmayan iki tane eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanlardan biri hamamcının ücreti aldığı yer, diğeri ise kahve ocağı olarak değerlendirilmiştir. Bu işlevlerin aslına uygun olduğu düşünülmektedir. Soyunmalığın üstü ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüş ve üst örtü doğu-batı yönlü uzanan iki adet sivri kemerle desteklenmiştir. Mekânın aydınlatması doğu ve batı duvarları üzerine açılan pencerelerle sağlanmaktadır.

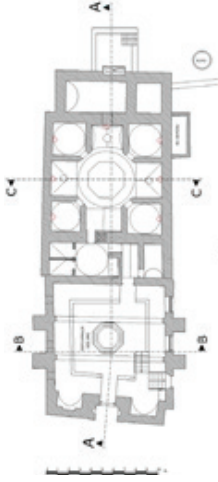
Soyunmalığın güney duvarının merkezinden batıya kaydırılmış basık kemerli bir kapıdan ara geçiş mekânına girilmektedir. Bu mekânın batısında tuvalet, doğusunda ise soğukluk bulunmaktadır. Günümüzde soğukluğun batı duvarı üzerine üç adet soyunma kabini yerleştirilmiştir. Tuvaletler ve ara geçiş mekânı beşik tonozlarla örtülmüştür. Soğukluğun üzeri ise tonoz ve ona bitişik bir kubbeye kapatılmıştır.

Hamamın sıcaklık bölümüne soğukluğun güney duvarı üzerindeki dikdörtgen şekilli kapıdan girilmektedir. Sıcaklık, dört eyvanlı ve köşe halvetli tipte inşa edilmiştir. Sıcaklığın ortasında sekizgen göbek taşı yer almaktadır. Güney eyvanının güney duvarı üzerine açılmış kontrol penceresiyle sıcaklık kısmı ile su deposu ilişkilendirilmiştir. Sıcaklığın eyvanları sivri kemerli tonozla örtülmüş, sadece güney eyvanının üstü diğerlerinden farklı olarak ortasında tepe penceresi bulunan çapraz tonozla kapatılmıştır.

Sıcaklığın merkezi kubbeye kapatılmıştır. Halvetler de küçük kubbelerle örtülmüştür. Sıcaklığın ve halvetlerin aydınlatması kubbe ve tonozlar üzerine açılan yıldız ve yuvarlak şekilli ışık delikleriyle sağlanmıştır.

Hamamın su deposu sıcaklık boyunca uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Su deposunun arkasında ise yağmaklı ocak yer almaktadır.

Hamamın en süslü kısmını giriş cephesi oluşturmaktadır. Girişin yarım daire formu kemeri dokuz sıra silmeyle hareketlendirilmiştir. Silmelerin içerden dışarıya doğru birinci sırası dış bükey, ikinci sırası ise iç bükey profillidir. Üçüncü sıra silme yan yana dizilmiş beş yapraklı çiçeklerden meydana gelmektedir. Dördüncü sıradaki silme ise dış bükey profilli ve sadedir. Beşinci sıradaki silme birbirini çaprazlama kesen iki sarmalla, altıncı sıradaki silme burguyla, yedinci sıradaki silme küçük karelerin yan yana getirilmesiyle, sekizinci sıradaki silme akant yapraklarıyla bezenmiştir. Son sıradaki silme kuşağının üzerinde ise asma yaprakları, üzüm salkımları ve kuş motifleri görülebilmektedir. Kemerin oturduğu başlıklar da yine iri akant yapraklarıyla bezenmiştir. Başlıkların oturduğu gömme sütunlar ise sade bırakılmıştır. Yine giriş cephesi üzerinde dört adet de konsol bulunmaktadır. Bu konsolların da ön yüzleri iri akant yapraklarıyla kaplanmıştır. Bu öğelerin başka bir yapıdan devşirilerek burada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Giriş cephesindeki elemanların yanı sıra sıcaklığın ana kubbesinin dış ve iç bükey profilli silmelerden oluşan geçişlerinden ve kubbelerin üzerine açılmış yıldız ve yuvarlak formu ışık deliklerinden süsleme unsurları arasında bahsedilebilir.

Çizim 1: Büyük Hamam, plan
(Vakıflar Genel Müdürlüğü İnşaat
Şubesi'nden alınmıştır).

Foto. 1: Büyük Hamam, kuzey
cephesi.

Foto. 2: Büyük Hamam,
soyunmalık.

Foto. 3: Büyük Hamam, sıcaklık.

Hamama ait herhangi bir kitabeye rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. H. 14 Rebiül-evvel 987 (M. 11 Mayıs 1579) tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın mal varlıklarını gösteren listede kiliseden çevrilmiş camiye bağlı bir hamamdan bahsedilmektedir (Sarınay vd. 2000: 339). Camiye yakın olduğu için araştırmacılar arasında bu kaydın Ömerge Hamamı'na ait olduğu yönünde genel bir kanaat oluşmuştur. Lala Mustafa Paşa Vakıfları üzerine yapılan araştırmalarda Lefkoşa'daki Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı'nın bu vakfa bağlı olduğu ortaya çıkarılmıştır (Korkmazer 2014: 72-73). Jennings'in şer'îye sicillerinden yaptığı aktarımlardan ise Ömerge Hamamı'nın 1579 yılında henüz inşa edilmediği anlaşılmaktadır (Jennings 1993: 46, 56, 61). Bu durumda listede adı ge-

çen hamamın Büyük Hamam olduğu düşünülebilir. Sonuç olarak yapının 1571-1579 yılları arasında inşa edildiği söylenebilir.

2.2. Lefkoşa, Ömerge/Ömerye Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlariçi bölgesinin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde kalan kısımda 35°10'21.3"N 33°21'54.9"E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde sauna ve masaj salonu olarak kullanılmaktadır.

Doğu-batı yönlü uzanan yapı tek hamam olarak dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiştir. Batıdan doğuya doğru soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet mekânlarından oluşan yapının su deposu ve külhanı sıcaklığın doğusuna konumlandırılmıştır.

Hamamın soyunmalık bölümü kare planlı olup kuzey ve güney cepheleri üzerinde birer girişi bulunmaktadır. İki giriş de karşılıklı konumlandırılmış olup güneydeki ana giriş diğerinden daha geniş yapılmış ve üzerindeki iki sıra düz profilli silme ile vurgulanmıştır. Soyunmalığın kuzey cephesi üzerinde yer alan dikdörtgen giriş açıklığı ise daha sade tutulmuştur. Arka sokağa bakan bu giriş muhtemelen hamamın kadınlara hizmet verdiği günlerde kullanılmak üzere açılmış olmalıdır. Soyunmalığın duvarları boyunca sekiler uzanmakta, ortasında ise sekizgen bir havuz bulunmaktadır. Mekân dört duvar üzerine yerleştirilen enlice birer sivri kemerle taşınan kubbeye örtülmüştür. Odanın ışıklandırılması güney duvarı üzerine açılmış basık kemerli bir pencere, kuzey duvarına açılmış iki dikdörtgen şekilli pencere; yine iki duvarın da üst kısmına açılan birer küçük kare pencere ve kubbe tepesindeki aydınlık feneriyle sağlanmaktadır.

Soyunmalığın doğu duvarının güney kenarına kaydırılmış bir açıklıktan ara geçiş mekânına girilmektedir. Ara geçiş mekânının güneyindeki dar koridordan tuvaletlere ulaşılırken kuzeyindeki açıklıktan ise soğukluğa girilmektedir. Ara geçiş mekânı beşik tonozla, tuvaletlere geçişi sağlayan koridor ise yarım tonozla örtülmüştür. Dikdörtgen planlı soğukluk tonoz ve yanındaki tek kubbeye örtülmüştür. Hamama ait eski bir çizimde kuzeydeki tonozlu alan ile ortadaki kubbeli alanın bir duvarla ayrıldığı; ortadaki kubbeli alan ile güneydeki tonozlu alanın ise tek bir mekânı örttükleri görülmektedir (Çuhadaroğlu ve Oğuz 1975: 65).

Soğukluktan, sıcaklığın batı eyvanına geçilmektedir. Dört eyvanlı köşe halvetli tipte yapılmış olan sıcaklığın ortasına sekizgen göbek taşı yerleştirilmiştir. Mekânın üzeri kubbeyle, eyvanları tonozla, halvetleri ise küçük kubbelerle örtülmüştür. Sıcaklığın aydınlatması kubbe ve tonozlar üzerine açılmış yuvarlak ve yıldız şekilli ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın doğusunda hamamın dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü su deposu yer almaktadır. Su deposunun doğu duvarının merkezinde hamamın ocağı bulunmaktadır. Ocağın orijinal yaşmağı hala daha yerinde durmaktadır ancak hamam günümüzde modern yöntemlerle ısıtılmaktadır.

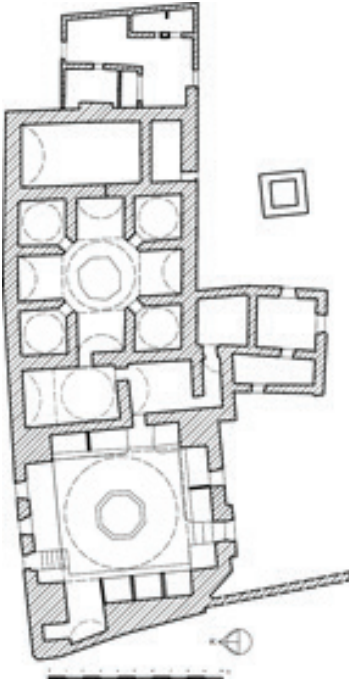
Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hamama ait herhangi bir kitabeyle rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. H. 14 Rebiül-evvel 987 (M. 11 Mayıs 1579) tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın mal varlıklarını gösteren listede kiliseden çevrilmiş camiye bağlı bir hamamdan bahsedilmektedir (Sarınay vd. 2000: 339). Bahsedilen cami Ömerge Hamamı'nın güneyinde yer alan ve Lala Mustafa Paşa tarafından camiye çevrildiği bilinen Ömerge/Ömerye Camisi'dir. Camiye yakınlığından dolayı kayıтта geçen hamamın da Ömerge Hamamı olduğu araştırmacılar tarafından genel kabul görmektedir. H. 988 (M. 1580) tarihli diğer bir belgede Lala Mustafa Paşa'nın cami görevlileri için küçük boyutlu bir hamam inşa ettireceği ancak hamam inşasının vakfi zarara sokacağı kaydedilmiştir. Gerçekten hamama ihtiyaç duyulması durumunda ise yapının vakıf dışından birine inşa ettirilmesi tavsiye edilmiştir (Jennings 1993: 56). Şaban 999 (Mayıs/Haziran 1591) tarihli diğer bir belgede ise bu düşünce tekrarlanmıştır (Jennings 1993: 61). H. 1016 Şaban (M. 1607 Kasım/Aralık) tarihli başka bir kayıтта Ömerge Camii Vakfı'na ait olan hamamın üç yıllığına 4000 akçeye kiralandığı yazmaktadır. Bu belgede hamam, Yeni Hamam / Hamam-ı Cedid adlarıyla anılmaktadır (Jennings 1993: 46).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle iki farklı hamamdan bahsedildiği anlaşılabilir. Kıbrıs'taki vakıflar üzerine yapılan araştırmalarda Lala Mustafa Paşa Vakfı'na kayıtlı ikisi Mağosa'da, dördü Lefkoşa'da olmak üzere toplamda altı adet hamamın olduğu görülmektedir (Korkmazer 2014: 72-73). Bu hamamlardan sadece Lefkoşa'daki Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı'nın günümüze ulaşabildiği tespit edilebilmiştir. 1580 tarihli ka-

yıttan Ömerge Camisi'nde görevli bulunan elemanlar için küçük boyutlu bir hamam inşa ettirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Doğal olarak bu hamamın camiye yakın olması beklenmektedir. Yine 1580 tarihli kayıttan Ömerge Hamamı'nın henüz inşa edilmediği de anlaşılmaktadır. Bu sebeple 11 Mayıs 1579 tarihli kayıтта bahsi geçen kiliseden çevrilmiş camiye bağlı hamamın Büyük Hamam olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Kıbrıs'ın fethinin ardından Lala Mustafa Paşa Vakfı'na bağlı olan Büyük Hamam'ın adada inşa edilmiş ilk hamam olduğu, ardından kiliseden çevrilen Ömerge Camisi görevlileri için ikinci bir hamam inşasının planlandığı ancak vakfa maddi açıdan zarar vereceği için hemen inşa edilemediği anlaşılmaktadır. 1607 tarihli belgede Ömerge Hamamı'nın "Hamam-ı Cedit" olarak anılması, 17. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Çizim 2: Ömerge Hamamı, plan (Nicosia Master Plan 1979: 50).

Foto. 4: Ömerge Hamamı, güney girişi.

Foto. 5: Ömerge Hamamı, kuzey girişi.

Foto. 6: Ömerge Hamamı, soyunmalık (<http://archnet.org/sites/6218>, erişim tarihi: 02/10/2021)..

Foto. 6: Ömerge Hamamı, sıcaklık (<http://archnet.org/sites/6218>, erişim tarihi: 02/10/2021).

Foto. 7: Ömerge Hamamı, sıcaklık kubbesi. (<http://archnet.org/sites/6218>, erişim tarihi: 02/10/2021).

2.3. Baf, Mehmet Bey Ebubekir Hamamı

Hamam, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içerisinde kalan Baf şehrinde $34^{\circ}46'38.9''N$ $32^{\circ}25'10.1''E$ koordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde yapının bir kısmı kahvehane ve bar, diğer bir kısmı ise müze olarak kullanılmaktadır.

Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı tipte inşa edilmiş olan yapı, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Doğudan batıya doğru soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamın su deposu ve külhanı sıcaklığın doğusunda yer almaktadır.

Hamam kütesinin batı ucunda yer alan soyunmalık bölümüne mekânın batı duvarı üzerine açılmış basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının iki yanında dikdörtgen şekilli pencereler yer almaktadır. Soyunmalık kısmı yaklaşık kare planlı olup kalan izlerden ortasında dikdörtgen şekilli bir havuz ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Soyunmalığın güney duvarı üzerinde yer alan kapıdan tuvaletlere geçiş sağlanmaktadır. Dilatasyon izlerinden bu mekânın sonradan eklendiği söylenebilir. Mekân sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbeyle örtülmüştür. Işıklandırılması da kubbenin tepesine yerleştirilen tepe penceresiyle sağlanmıştır.

Soyunmalığın doğu duvarı üzerinde yan yana konumlandırılmış yarım daire kemerli iki açıklıktan iki farklı soğukluk kısmına geçiş sağlanmaktadır. İki bölüm de yaklaşık kare planlı olup birer kubbeyle örtülmüşlerdir. İki soğukluk mekânı da kubbeleri üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Soğukluk mekânlarının doğu duvarları üzerinde yer alan kapılardan ise sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık bölümü dikdörtgen planlı olup üstü iki yandan tonozlara oturan bir kubbeyle örtülmüştür. Mekânın aydınlatması kubbe üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle sağlanmıştır.

Sıcaklığın doğu duvarının ortasında, su deposunun kontrol penceresinin olması gereken yerde günümüzde yarım daire kemerli ve oldukça dar bir açıklık bulunmaktadır. Muhtemelen hamam işlevini yitirdikten sonra kontrol penceresi yıkılarak kapıya çevrilmiştir. Hamamın deposu dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür.

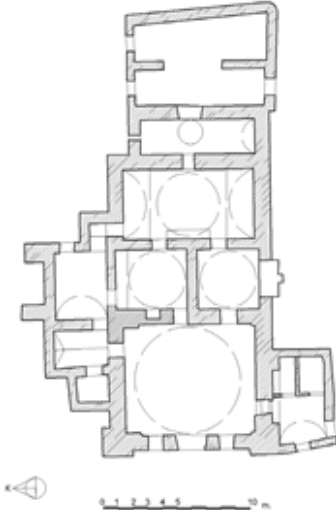
Deponun doğusunda yer alan ve hamam kütesine sonradan eklendiği anlaşılan mekânların hangi amaçla ve ne zaman eklendiği bilinmemekle birlikte günümüzde birinin bar diğerrinin ise kahvehane olarak kullanıldığı görülmüştür. Aynı şekilde hamam kütesinin kuzey kenarı boyunca yerleştirilmiş odaların sonradan yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. Bu mekânların da ilk olarak hangi amaçla eklendiği bilinmemekle birlikte günümüzde depo olarak işlevlendirilmişlerdir.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Mehmet Bey Ebubekir Paşa'nın 1592 tarihli Baf Ayasofya Camisi için oluşturduğu vakfiyesinde Baf'ta yaptırdığı hamamdan ve Vasiliku'dan gelen suyundan bahsedilmektedir (Yıldız 2009: 100; Altan 1986: 506-512;

Sarıncay vd. 2000: 201). Bu bilgi doğrultusunda hamamın da 16. yüzyılın sonuna doğru inşa edildiği söylenebilir.

Hamam 1902 ve 1904 yıllarında çeşitli onarımlardan geçtikten sonra 1950'li yılların başlarına kadar işlevini korumuş, 1954 yılında Baf Bölge Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uzun süre bu işlevini devam ettiren hamam 1991, 1993 ve 2004 yıllarında onarılarak günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir (Bağışkan 2005: 340).

Çizim 4: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, plan (Bilgilendirme levhasından alınarak ölçeklendirilmiş ve yeniden işlenmiştir).

Foto. 8: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, batı cephesi.

Foto. 9: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, soyunmalık.

Foto. 10: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, sıcaklık.

1.4. Limasol, Hamam-ı Cedid¹

Hamam günümüzde Güney Kıbrıs sınırları içerisinde kalan Limasol'da $34^{\circ}40'22.8''N$ $33^{\circ}02'37.3''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı Cami-i Kebir Hamamı veya Çarşı Hamamı adıyla da bilinmektedir. Günümüzde asli işleviyle kullanılmaya devam edilmektedir.

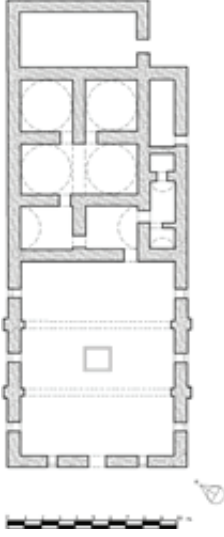
Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı çift halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanmaktadır. Sırasıyla soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet mekânlarından oluşan hamamın su deposu halvetlerin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Hamamın avlusuna kuzeybatı köşesinde yer alan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Soyunmalığın girişi doğu cephesi üzerine konumlandırılmıştır. Kapının iki yanında dikdörtgen şekilli pencereler yer almaktadır. Kapı ve pencereler mermer sövelerle kaplanmıştır.

Hamamın dikdörtgen planlı soyunmalığı güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan iki enlice kemerle desteklenmiş ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüştür. Soyunmalığın kuzeydoğu duvarı üzerindeki açıklıktan ara geçiş mekânına girilmektedir. Geçiş mekânının güneydoğusunda tuvalet ve

¹ Arazi çalışması sırasında yapının içine girilemediğinden hamam eldeki fotoğraf ve veriler ışığında tanımlanmaya çalışılacaktır.

traşlıklar yer alırken kuzeybatısına soğukluk bölümü yerleştirilmiştir. Bu mekânların tamamı beşik tonozla örtülmüştür. Soğukluk kısmından kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan dikdörtgen planlı sıcaklığa geçilmekte, sıcaklıktan ise yan yana sıralanmış iki halvet hücreğine giriş sağlanmaktadır. Sıcaklık mekânı yan yana sıralanmış iki kubbeyle, halvetler ise birer kubbeyle örtülmüştür.

Çizim 4: Hamam-ı Cedid, plan. (Çuhadaroğlu ve Oğuz 1975:72).

Foto. 11: Hamam-ı Cedid, avlu girişi.

Yapının aydınlatması soyunmalıkta duvarların üst kısmına açılan dikdörtgen şekilli pencerelerle, diğer kısımlarda ise tonoz ve kubbelerin üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Kıbrıs'a 1596 yılında gelen ve 1598 yılında Limasol'u ziyaret etme fırsatı bulan Moryson Cotovicus Limasol'da Türklere ait küçük bir camiden ve yanında halka açık bir hamamdan bahsetmektedir (Cobham 1908: 189). Bahsi geçen hamamın bu olduğu, dolayısıyla 1571-1598 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Hamamın giriş kapısı üzerinde iki satırdan oluşan ve dört kartuşa bölünmüş bir onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabe metni şu şekildedir (Bağışkan 2005: 337):

Kitabe Metni	Anlamı
Habbeza dil-güſa hammam havi-i ma-i ma'in	Ne güzel, gönül açıcı bu hamamın temiz suyu var
İçinde gusl edenler olur suda'sından emin	İçinde yıkananlar sıkıntısından kurtulur
Hem Hafız Raſid Efendi eyleyüb sa'y-i beliğ	Hafız Raſid Efendi emek harcayarak gereği gibi çalışmıştır
Etti tamir sa'yde-i meſkür ide Rabbü'l muin	Kendisine yardımcı olan tanrı, onu yaptığı işe ſükredilenlerden eylesin
Sene 1301	Sene H. 1301 (M. 1883-84)

Bu kitabeye göre hamam H. 1301 (M. 1883-84) tarihinde Hafız Raſid Efendi² tarafından tamir ettirilmiştir. Vakıf kayıtlarından hamamın 1896 yılında tekrardan büyük bir onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır (Bağıſkan 2005: 337).

Foto. 12: Hamam-ı Cedid, kitabe Foto. 13: Hamam-ı Cedid, kuzey cephe.

2.5. Mağusa, Cafer Paſa Hamamı

Hamam günümüzde KKTC. sınırları içerisinde kalan Mağusa'da 35°07'30.0"N 33°56'27.8"E koordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde asli işlevini yitirmiş ve bar olarak kullanılmaktadır.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köſe halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Kuzeyden güneye doğru soyun-

² Limasol Evkaf sorumlusu ve Cami-i Kebir vakfının mütevellisi (Ayrıntılı bilgi için bkz. An 2002: 386).

malık, ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık mekânlarından oluşan yapının su deposu sıcaklığın güneyine konumlandırılmıştır.

Hamamın soyunmalığına kuzey cephesi üzerinde yer alan basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Soyunmalık dikdörtgen planlı olup üstü çapraz tonozla örtülmüştür. Mekânın ışıklandırılması, üst örtü üzerinde yer alan, merkezden kuzeye kaydırılmış kare şekilli tepe penceresiyle ve doğu ile batı duvarlar üzerine açılmış birer pencereyle sağlanmıştır.

Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki sivri kemerli kapıdan ara geçiş bölümüne girilmektedir. Bu kısım doğu-batı ve kuzey-güney yönlü uzanan iki koridorun birleşiminden oluşmaktadır. Kuzey-güney yönlü koridorun güney ucuna tuvaletler yerleştirilmiştir. İki koridorun da üzeri yarım tonozla örtülmüş ve koridorlar tonozun üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Hamamın soğukluğuna sivri kemerli bir kapıyla girişi sağlanmaktadır. Mekân dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür. Burası da tonoz üzerine açılan yuvarlak ve yıldız şekilli ışık gözleriyle aydınlatılmaktadır.

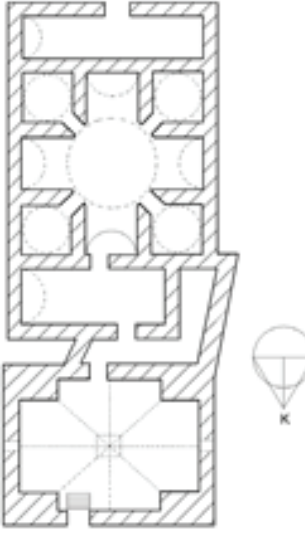
Hamamın sıcaklığına yine sivri kemerli bir kapıdan girilmektedir. Sıcaklık bölümü dört eyvanlı köşe halvetli tiptedir. Sıcaklık, merkezdeki bir kubbeyle örtülmüşken halvetler daha küçük kubbelerle, eyvanlar ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Bu mekânın aydınlatması kubbe ve tonozların üzerine açılan yuvarlak ve yıldız şekilli ışık gözleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın güney eyvanının güney duvarı üzerinde olması gereken kontrol penceresi sonraki dönemlerde genişletilerek kapıya dönüştürülmüştür. Sivri kemerli bu kapıdan su deposunun olduğu kısma geçilmektedir. Depo doğu-batı yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür. Mevcut durumda burası ambar ve mutfak olarak işlevlendirilmiştir. Hamamın işlevini yitirmesinin ardından deponun güney duvarı üzerine yarım daire kemerli bir kapı açılmıştır. Hamamın ocağı günümüze ulaşmamış, bulunduğu yer tamamen doldurulmuştur.

Hamamın güneydoğu köşesine kuzey-güney yönlü uzanan tonoz örtülü dikdörtgen bir kütle için daha eklendiği görülmektedir. Kalan künk izlerinden burasının hamamın su ihtiyacını karşılamak üzere eklenmiş ikinci bir su deposu olduğu düşünülmektedir. Bu su deposunun da ocağına dair herhangi bir iz rastlanmamıştır.

Hamamın sıcaklık bölümündeki tonozların kemer alınlıkları kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Bunun dışında yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hamamın duvarları üzerinde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak vakıf kayıtlarından 1601 yılında inşa edildiği bilgisine ulaşılabilmektedir (Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü 1982: 27; Gazioğlu 1994: 421).

Çizim 5: Cafer Paşa Hamamı, plan. (Bağışkan 2005: 563)

Foto. 14: Cafer Paşa Hamamı, kuzey ve batı cepheler.

Foto. 15: Cafer Paşa Hamamı, soynmalık

Foto. 16: Cafer Paşa Hamamı, sıcaklık.

2.6. Lefkoşa, Korkut Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlarıçı Bölgesi'nin KKTC. sınırları içerisinde kalan kısmında $35^{\circ}10'34.1''N$ $33^{\circ}21'38.5''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde de orijinal işlevini devam ettirmektedir.

Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı-çifte halvetli plan tipinde inşa edilmiş olan yapı yaklaşık kare bir kütle arz etmektedir. Hamamın soyunmalığı güneyde, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet bölümleri ise kuzeyde yer almaktadır. Soyunmalık kısmına giriş, biri doğu diğeri ise batı cephesinde yer alan iki tane basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapılardan altışar merdivenle inildikten sonra soyunmalığa girilebilmektedir. Soyunmalığın doğu girişinin hemen kuzey yanında yer alan eyvan kahve ocağı olarak değerlendirilmiştir. Mekânın kuzey, güney ve batı duvarları boyunca sekiler uzanmaktadır. Hamama ait eski bir planda soyunmalığın ortasında altıgen bir havuz olduğu görülmektedir. Ancak bu havuz günümüze ulaşmamıştır. Mekânın üstü ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüştür. Tavan kuzey- güney yönlü uzanan dört adet sivri kemerle desteklenmektedir. Mekân, dört duvarın da üst kısımlarına yerleştirilmiş olan dikdörtgen şekilli pencerelerle aydınlatılmaktadır.

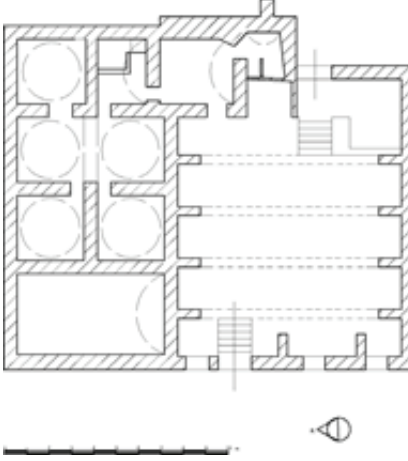
Soyunmalığın kuzeydoğu ucundaki yarım daire kemerli bir kapıdan ara geçiş mekânına ulaşılmaktadır. Bu mekânın güneyine tuvaletler yerleştirilmiştir. Kuzeyinde ise küçük bir soğukluk bulunmaktadır. Bu odalar günümüzde kuzey-güney yönlü uzanan beşik tonozlarla örtülmüşken eski bir çizimde kubbeye örtülmüş olduğu gösterilmektedir.

Soğukluğun kuzeybatı köşesindeki kapıdan sıcaklığa geçilmektedir. B1 kısım, enine sıcaklıklı, çift halvetli tipte inşa edilmiştir. Sıcaklığın batısına iki, doğusuna ise bir tane halvet hücresi yerleştirilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan, dikdörtgen planlı sıcaklık yan yana getirilmiş iki kubbeye, halvetler ise birer kubbeye örtülmüştür.

Güneybatı köşedeki halvet hücresinin batı duvarı üzerinde yarım daire kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Kontrol penceresinin açıldığı su deposu kuzey-güney yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür.

Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapının, H. 29 Cemaziyelevvel 1044 (M. 20.11.1634) tarihli Lefkoşa'daki hamamların açık olduğu günleri gösteren sicil kaydında adı geçmektedir (K.Ş.S., 4, 248/1). Diğer bir kaynakta ise

hamamın ikinci adının “Çukur Hamam” olduğu ve Belig Paşalara ait olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır (Bağışkan 2005: 329).

Çizim 6: Korkut Hamamı, plan (hamam sahibi tarafından 03/07/2013 tarihinde temin edilmiştir).

Foto. 17: Korkut Hamamı, doğu cephe.

Foto. 18: Korkut Hamamı, soyunmalık.

Foto. 19: Korkut Hamamı, sıcaklık.

2.7. Lefkoşa, Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın GKRY. sınırları içerisinde kalan kısmında, $35^{\circ}10'19.5''N$ $33^{\circ}22'01.4''E$ kordinatlarında yer alan Dragoman Hadjigeorgakis Konağı'nın avlusunda bulunmaktadır. Yapı günümüzde işlevini yitirmiş ve müzeye çevrilen konağın bir parçası olarak hizmet vermektedir.

Konağın avlusunda özel hamam olarak inşa edilmiş olan yapı, kuzey-güney yönlü uzanmakta olup soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık mekânlarından oluşmaktadır.

Soyunmalık kısmı yaklaşık kare planlı olup kuzey cephesi üzerinde yer alan dikdörtgen bir açıklıktan girişi sağlanmaktadır. Mekânın doğu duvarı üzerinde kare bir niş bulunmaktadır. Batı duvarı üzerine ise soyunmalığı aydınlatan iki dikdörtgen pencere açılmıştır. Mekân düz damla örtülmüştür.

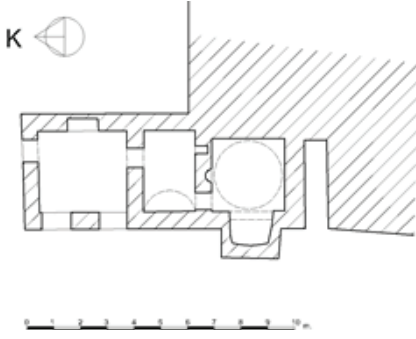
Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki yarım daire kemerli kapıdan soğukluğa geçiş sağlanmaktadır. Soğukluk doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen plana sahip olup beşik tonozla örtülmüştür. Mekân tonoz üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Soğukluğun güney duvarının batı kenarına kaydırılmış sivri kemerli bir kapıdan sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm kare planlı olup kuzey duvarı üzerine yarım daire kesitli bir niş açılmıştır. Batı duvarı üzerindeki basık kemerli enlice açıklık ise su deposunu kontrol amacıyla yerleştirilmiştir. Üstü kubbeyle örtülmüş olan sıcaklık bölümü, kubbe üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Hamamın iki adet su deposu bulunmaktadır. Orijinal deponun güney ucuna eklenmiş olduğu, daha sonradan bu deponun işlevini yitirince sıcaklığın batı kenarına yeni bir depo eklendiği anlaşılmaktadır. İki deponun da su ısıtma sistemleri yerinde görülebilmektedir. Güneydeki depo beşik tonozla, batıdaki ise yarım kubbeyle örtülmüştür.

Hamamda süsleme herhangi bir unsurlarına rastlanmamıştır.

Yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda konağın Dragoman Hadjigeorgakis tarafından 1793 yılında satın alınarak onarılıp genişletildiğinden bahsedilmektedir (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 39). 1806 yılında Lefkoşa'yı ziyaret eden İspanyol gezgin Ali Bey el Abbasi konağı ve avlusunu tanımlarken hamamdan söz etmemektedir (Cobham 2014: 388). Hadjigeorgakis'in ölümünden sonra ailesi yurtdışında yaşamış bu arada konak da Hatice Hanım'a satılmıştır. 1830'da Kıbrıs'a dönen Hadjigeorgakis'in oğlu konağı Hatice Hanım'dan tekrar satın alarak 1874 yılına kadar hayatını burada devam ettirmiştir (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 41). Hamamın, konağın mülkiyetinin Hatice Hanım'a geçmesinin ardından inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Çizim 8: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, plan (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 31)

Foto. 20: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, kuzey ve batı cepheler.

Foto. 21: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, su deposu.

Foto. 22: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, ocak ve su deposu.

2.8. Piskobu, Muslu Çavuş Hamamı

Hamam, Güney Kıbrıs'ta kalan Baf'ın Piskobu köyünde, köy camisinin güneyinde yer almaktadır. Hamam günümüzde işlevini yitirmiş durumdadır.

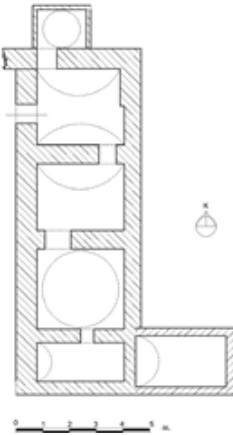
Yapı kuzey-güney yönlü uzanan tek hamam olarak inşa edilmiştir. Kuzeyden güneye ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık mekânlarından oluşan hamamın su depoları ve külhanı sıcaklığın güneyinde yer almaktadır.

Hamamın soyunmalık bölümü günümüze ulaşamamıştır. Batı cephesinin kuzey kenarındaki duvar kalıntıları bu bölüme ait olmalıdır. Bakiyelerden, mekânın duvarına ait izler takip edilememektedir.

Hamamın ara geçiş mekânına, batı cephesinin kuzey kenarına kaydırılmış dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Yaklaşık kare planlı olan mekân sivri kemerli tonozla örtülmüştür. Ara geçiş bölümünün kuzey duvarının batı ucundaki diğer bir kapıdan kare planlı ve kubbe örtülü daha küçük bir odaya geçilmektedir. Burasının hamamın tuvalet ya da traşlığı olarak değerlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Ara geçiş mekânının güney duvarı üzerindeki basık kemerli kapıdan soğukluğa girilmektedir. Yaklaşık kare planlı olan soğukluğun kuzey ve batı duvarları boyunca oturma sekileri uzanmaktadır. Mekânın üzeri beşik tonozla kapatılmış, tonoz üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle mekân aydınlatılmaktadır.

Soğukluğun güneyinde yer alan sıcaklığa, basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kare planlı mekânın güney duvarı üzerinde kare şekilli bir kontrol penceresi yer almaktadır. Mekân kubbeye örtülmüş ve kubbe üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Çizim 8: Muslu Çavuş Hamamı, plan.

Foto. 23: Muslu Çavuş Hamamı, batı cephesi.

Sıcaklığın güneyinde iki tane su deposu yer almaktadır. Depoların ikisi de doğu-batı yönünlü uzanmaktadır. Birer beşik tonozla örtülmüşlerdir. Batıdaki deponun arkasında ocak ve bacası görülebilmektedir. Doğudaki depoda ise herhangi bir ısıtma sistemine rastlanmamıştır. Batıdaki deponun hamamın sıcak suyunu karşılamak üzere yapıldığı, doğudakinin ise batıdakine su takviye etme amacıyla inşa edildiği söylenebilir.

Hamamın inşa tarihi veya banisini bildiren herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Bağışkan, hamamın 1885 yılında Muslu Çavuş Vakfı dâhilinde inşa edildiğini aktarmaktadır (Bağışkan 2005: 339).

Foto. 24: Muslu Çavuş Hamamı, kuzeydeki kubbeli mekân.

Foto. 25: Muslu Çavuş Hamamı, su depoları ve ocak.

2.9. Lefkoşa, Tandi'nin (Tanti) Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlariçi Bölgesi'nin KKTC. sınırlarında kalan kısmında $35^{\circ}10'42.9''N$ $33^{\circ}22'06.9''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı işlevini yitirmiş ve günümüzde kullanılmamaktadır.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilen yapı kuzey-güney yönlü uzanmaktadır. En kuzeyde yer alan soyunmalığı yıkılmış olan hamam sırasıyla ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmektedir. En güneyde ise hamamın su deposu yer almaktadır.

Hamamın soyunmalık bölümünün sadece doğu duvarı günümüze kadar gelebilmiştir. Bağışkan, soyunmalığın kuzey cephesi üzerinde küçük bir sundurma olduğunu, mekânın ortasında kare bir havuzu bulunduğunu, odanın doğu, batı, güney yönlerinden sekilerle çevrildiğini, bu sekilerin üzerinde sekiz adet ahşap soyunma kabininin bulunduğunu aktarmaktadır. Ayrıca soyunmalığın güneybatı köşesinde odun ve kömürle çalışan bir

ocağın olduğunu böylelikle soyunmalığın ısıtıldığını söylemektedir (Bağışkan 2005: 331).

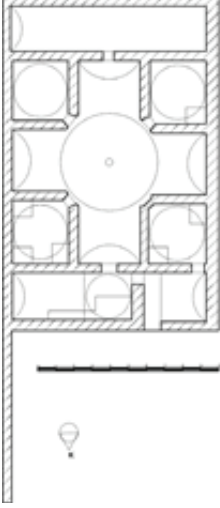
Soyunmalığın güney duvarına açılmış dikdörtgen bir kapıdan ara geçiş mekânına girilmektedir. Bu mekân yaklaşık kare planlı olup doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülmüştür.

Soğukluk bölümü, ara geçiş mekânının doğusuna konumlandırılmıştır. Doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plan arz eden bu bölümün üst örtüsü iki birimden meydana gelmektedir: Batı ucu kubbeye örtülmüşken doğu ucu beşik tonozla örtülmüştür. Anadolu'daki hamam mimarisi örneklerine bakıldığında üst örtünün genellikle tek mekân için tek birimden meydana geldiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak kubbe ve tonoz örtülü birimlerin arasında bir duvar bulunduğu ve tonozlu kısmın soğukluktan ayrı tuvalet/traşlık bölümü olarak değerlendirilmiş olabileceği söylenebilir. Bu durumda kubbeye örtülü kısmı soğukluk olarak nitelemek daha doğru durmaktadır. İki bölüm de üst örtüleri üzerine açılmış birer tepe penceresiyle ışıklandırılmıştır.

Sıcaklık kısmına soğukluğun güney duvarı üzerindeki yarım daire kemerli kapıdan geçilmektedir. Dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiş olan sıcaklığın kuzeybatı köşesindeki halvet hücresinin sıcaklığa açılan kapısı sonraki dönemlerde kapatılmış ve halvet hücresi kuzey duvarının batı kenarına açılan bir kapıyla ara geçiş mekânına bağlanmıştır. Bağışkan ara geçiş bölümünün bu halvet ile ayrılarak doğrudan dışarıdan giriş sağlamak suretiyle buraya özel bir hamam niteliği kazandırıldığını aktarmaktadır (Bağışkan 2005: 331). Bunun dışında plan üzerinde herhangi bir değişiklik tespit edilememiştir. Sıcaklık mahallinin zemini zaman içerisinde kırılmış ve sökülmüş, cehennemlik kısmı neredeyse tamamen ortaya çıkmıştır. Bu plan tipinde sıkça rastlanan göbek taşına dair herhangi bir ize de rastlanmamıştır. Sıcaklığın üzeri kubbeye, eyvanları tonozla, halvetleri ise küçük kubbelerle örtülmüştür. Bu bölümün aydınlatılması kubbelerin üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın güney eyvanının güney duvarı üzerindeki dikdörtgen penceresi su deposuna açılmaktadır. Su deposu hamamın genişliği boyunca doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Yapının güney tarafı evlerle çevrili olduğundan hamamın ocağına dair herhangi bir izlenim edinilememiştir.

Hamama ait herhangi bir kitabeye rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre 1920’li yıllarda Gosti Giriyaku Tandi adında bir Rum tarafından inşa ettirilmiştir (Gürkan 2006: 166). 1958 yılında terk edilen yapı bakımsız kalmış ve o günden sonra tekrar onarılıp kullanılmamıştır (Hikmetağalar 1996: 201).

Çizim 9: Tandi'nin Hamamı, plan.

Foto. 26: Tandi'nin Hamamı, kuzey cephe.

Foto. 27: Tandi'nin Hamamı, soğukluk ve tuvalet/traşlık.

Foto. 28: Tandi'nin Hamamı, sıcaklık.

2.10. Mağusa, Keltikli (Gedikli/Kertikli) Hamam

Hamam Mağusa Kalesi surları içerisinde $35^{\circ}07'38.3''N$ $33^{\circ}56'22.1''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüze kısmen yıkılmış bir durumda ulaşmıştır.

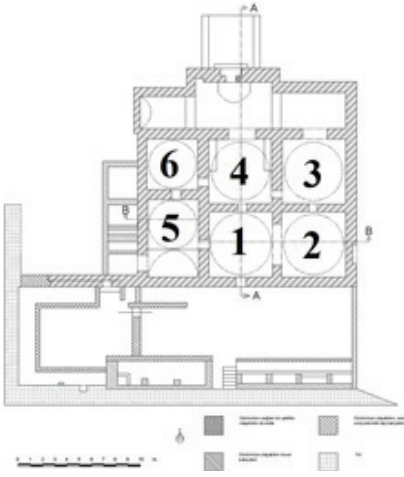
Tek hamam olarak inşa edilmiş yapının su deposu ve külhanı kuzeyde yer almaktadır. Hamamın soyunmalığı ve soğukluğu günümüze ulaşamamış olup sadece zemin seviyesinde bir takım bakiyeleri mevcuttur. Duvarlardaki izlerden ve eski çizimlerden anlaşıldığı üzere kare planlı soyunmalık kubbeyle, doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen planlı ara geçiş mekânı ise tonozla örtülmüştür.

Hamamın sıcaklık bölümü günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Bu kısım altı adet kare planlı, kubbe örtülü mekândan oluşmaktadır. Sadece 5 numaralı mekânın bir kısmı sivri kemerli tonozla diğer kısmı ise kubbeyle örtülmüştür. Mekânlar birbirlerine sivri kemerli kapılarla bağlanmaktadır. 4 numaralı mekânın kuzey duvarı üzerinde basık kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Diğer bir kontrol penceresi de 3 numaralı mekânın kuzey duvarı üzerine açılmıştır.

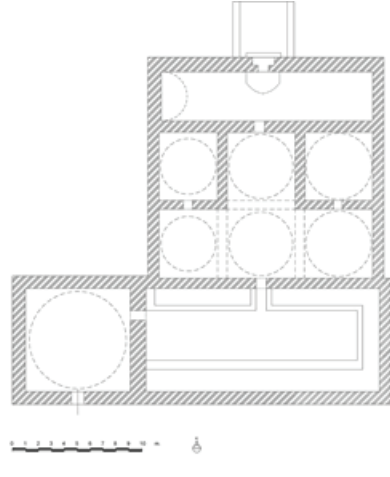
Yapılan incelemelerde hamamın planında çokça değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Duvarlar üzerinde bunlara ait izlerin bir kısmı hala daha görülebilmektedir. Bu eklemeler plandan kaldırıldığında orijinalde hamamın sıcaklığının, üç eyvanlı ve köşe halvetli tipte inşa edilmiş olduğu görülmektedir.

Hamamın kuzey ucunda üç bölümden oluşan bir su deposu yer almaktadır. Dilatasyon izlerinden deponun doğudaki bölümünün sonradan eklendiğı anlaşılmaktadır. Su deposunun doğudaki ve ortadaki bölümlerinin kuzey duvarları üzerinde birer ocak bulunmaktadır. Ortadaki ocağın üzerinde bacaya ait izler görülebilmektedir. Hamamın diğer bir su deposu ise batı cephesi üzerine konumlandırılmıştır. Bu deponun da yapıya sonradan eklendiğı anlaşılmaktadır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Hamama ait olduğu düşünülen elimizdeki tek belge 1863-64 yıllarında Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan Edmond Dut-hoid'e ait çizimdir (Tatton-Brown 1998: 48).

Çizim 10: Keltikli Hamam, plan.

Çizim 11: Keltikli Hamam, restitüsyon.

Foto. 29: Keltikli Hamam, kuzeybatıdan.

Foto. 30: Keltikli Hamam, soyunmalık kalıntıları.

2.11. Mağusa, Kızıl Hamam

Hamam, Mağusa surları içerisinde $35^{\circ}07'23.4''N$ $33^{\circ}56'19.7''E$ koordinatlarında yer almaktadır. İşlevini yitirdikten sonra büyük bir kısmı yıkılmış olan hamamın temel kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.

Hamam güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Hamamın batı köşesinde kare planlı bir mekân bulunmaktadır. Mekânın ortasında sekizgen bir havuza dair izler görülebilmektedir. Mekânın kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı duvarları üzerinde seki kalıntlarına rastlanmıştır. Burası hamamın soyunmalığı olmalıdır. Mekânın duvarlarındaki sekilerin

güneybatı duvarı boyunca devam ettiği de düşünüldüğünde soyunmalığın girişinin kuzeybatı duvarı üzerinde yer aldığı söylenebilir. Bu mekânın üstünün kubbeye örtüldüğü tahmin edilmektedir.

Soyunmalığın kuzeydoğu duvarı üzerindeki bir açıklıktan kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan dikdörtgen planlı bir alana geçilmektedir. Duvarlarında sekilere dair izler bulunan bu mekân hamamın soğukluğu olmasıdır. Beşik tonozla örtüldüğü düşünülmektedir.

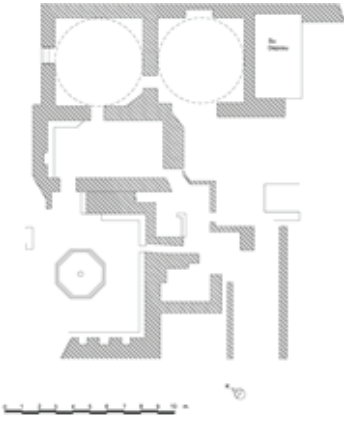
Kalan izlerden soğukluğun güney köşesinde bir kapı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kapının açıldığı bölüme dair bilgi verecek kadar bakiye kalmamıştır. Osmanlı Dönemi hamamlarının mekânsal kurgusu göz önüne alındığında soğuklukla sıkça ilişkilendirilen tek mekânın tuvalet ve traşlık bölümleri olduğu görülmektedir. Bu kapının da bir tuvalet/traşlık bölmesine açıldığı düşünülmektedir.

Hamamın kuzeydoğu ucunda iki tane kare planlı mekânın varlığı saptanabilmektedir. Mekânların duvarlarında hem sıcak hem de soğuk suyun dağılımı için iki sıra künk bulunduğu görülmektedir. Yan yana getirilmiş olan bu odalar hamamın sıcaklığı olmalıdır. Bakiyelerden anlaşıldığı üzere bu mekânlar kubbeye örtülmüşlerdir.

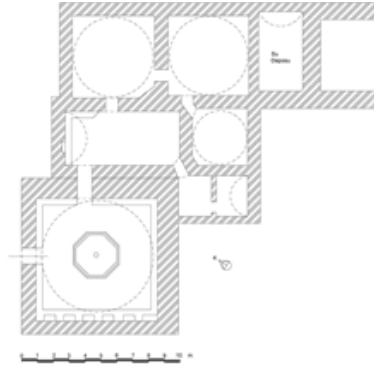
Sıcaklığın güneyinde doğrudan sıcaklıktan geçiş sağlanan küçük kare planlı bir mekânın varlığı daha kalıntılardan okunabilmektedir. Yine hamam mimarisine ait örneklerden yola çıkılarak mekânın sıcaklıkla doğrudan ilişkisi de göz önüne alındığında burasının bir halvet hücresi olduğu ortaya konabilir. Mekân kare planı dolayısıyla kubbeye örtülmüş olmalıdır.

Hamamın güneybatı köşesinde dikdörtgen bir mekânın varlığında dair izler mevcuttur. Zemininde yer alan künk bakiyelerinden bu mekânın da su deposu olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Mekân dikdörtgen planından dolayı adada sıklıkla kullanıldığı görülen beşik tonozla örtülmüş olmalıdır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır.

Çizim 12: Kızıl Hamam, plan.

Çizim 13: Kızıl Hamam, restitüsyon.

Foto. 31: Kızıl Hamam, güneybatıdan.

2.12. Hisarköy Hamamı

Hamam, Girne'ye bağlı Hisarköy'de $35^{\circ}18'05.2''N$ $33^{\circ}06'17.5''E$ koordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş ve harap durumdadır.

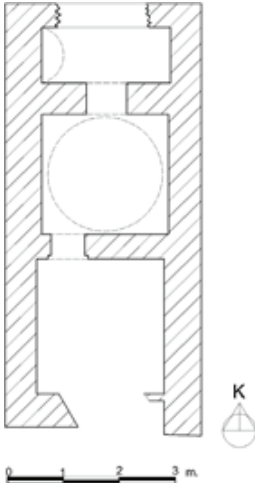
Tek hamam şeklinde inşa edilmiş yapı oldukça küçük boyutlara sahiptir. Mekânlar güneyden kuzeye doğru soyunmalık, sıcaklık ve su deposu şeklinde sıralanmaktadır. Güneyde yer alan soyunmalık kısmının güney duvarı kısmen, üst örtüsü ise tamamen yıkılmıştır. Kalan izlerden soyunmalığın bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Hamamın sıcaklık kısmına yarım daire kemerli bir kapıdan geçilmektedir. Kare planlı sıcaklığın zemini tamamen yıkılmış ve toprakla dolmuş

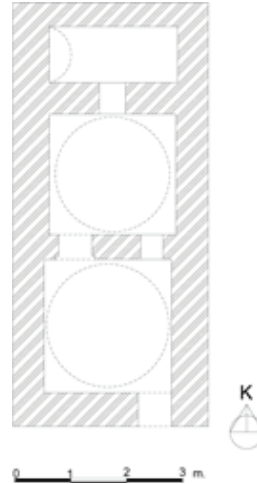
durumdadır. Sıcaklığın kuzey duvarının ortasında su deposuna açılan bir adet kontrol penceresi bulunmaktadır. Pencere zemin seviyesine kadar yıkılmış olmasına karşın üstünde yer alan atkı taşından yola çıkılarak kare ya da dikdörtgen formlu olabileceği düşünülmektedir. Mekân kubbeyle örtülmüş, aydınlatılması ise kubbe üzerine açılmış yuvarlak şekilli ışık gözleriyle sağlanmıştır.

Hamamın en kuzeyde yer alan su deposu doğu -batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Üzeri ise beşik tonozla örtülmüştür. Deponun orta kısmı harap durumda olup sadece iki kenarı ayakta. Depodaki suyu ısıtmak için tasarlanmış olan ocağın kalıntıları insitu halindedir.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Yalnızca hamamın karşısında ikamet etmekte olan Münire Latif'in³ 80 yaşında vefat eden annesinin ve kendisinin çocukluğunda hamamın içinde oynadıklarına dair bilgiler mevcuttur. Münire Hanım'ın verdiği bilgilere göre bu hamamın ilerisinde büyük boyutlu bir hamam daha bulunmaktaydı. Ancak yaptığımız alan taramasında bu hamama dair hiçbir ize rastlanmamıştır. Bahsi geçen büyük hamamın halk hamamı olarak değerlendirilmiş olduğu, iki birimli bu küçük hamamın ise bir çeşit özel hamam olarak inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Çizim 14: Hisarköy Hamamı, plan.

Çizim 15: Hisarköy Hamamı, restitüsyon.

³ Münire Latif, 70 yaşında, görüşme tarihi: 03.11.2013 saat 14.00.

Foto. 32: Hisarköy Hamamı,
soyunmalık.

Foto. 33: Hisarköy Hamamı, su
deposu.

2.13. Mağusa, Şömineli Ev Hamamı

Hamam, Mağusa Kalesi surları içerisinde inşa edilmiş olan Şömineli Ev'in avlusunda yer almaktadır. $35^{\circ}07'30.2''N$ $33^{\circ}56'23.1''E$ koordinatlarındadır. Hamam günümüzde işlevini yitirmiş olmasına rağmen sağlam bir durumda korunmaktadır.

Özel hamam olarak inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönlü uzanmaktadır. Kuzeyde soyunmalığı, güneyde ise sıcaklığı yer alan hamamın su deposu sıcaklığın doğusuna yerleştirilmiştir.

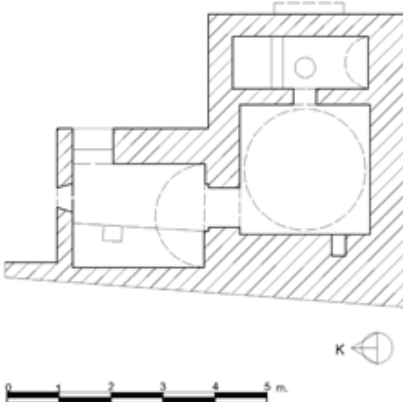
Hamamın soyunmalığına doğu cephesi üzerindeki dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Dikdörtgen planlı soyunmalığın batı duvarı boyunca yerden 0,6 m. yüksekliğinde bir seki uzanmaktadır. Mekân beşik tonozla örtülmüştür. Mekânın aydınlatması kuzey duvarı üzerine açılan dikdörtgen şekilli mazgal pencere ve tonoz üzerine açılmış yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmıştır.

Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki sivri kemerli kapıdan sıcaklığa geçilmektedir. Kare planlı mekân kubbeye örtülmüş ve kubbenin üzerinde yer alan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Sıcaklığın doğu duvarı üzerinde kaş kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Bu pencereyle irtibatlandırılan su deposu kuzey-güney yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür. Deponun doğu duvarı üzerinde ocağı ve ocağın da üzerinde yaşmaklı bacası yer almaktadır.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Bağışkan konağa ait en erken tarihli kaydın 1862 yılında çizilen karakalem bir resim olduğunu bildirmektedir (Bağışkan 2005: 382). Ancak yine de bu dönemde hamamın mevcudiyetine dair kesin bilgiler sunulamamaktadır.

Çizim 16: Şömineli Ev Hamamı, plan.

Foto. 34: Şömineli Ev Hamamı, doğu cephe.

Foto. 35: Şömineli Ev Hamamı, ocak ve yaşamak.

Foto. 36: Şömineli Ev Hamamı, sıcaklık.

2.14. Baf, Hasan Ağa Tekkesi Hamamı

Hamam GKRY. sınırları içerisinde kalan Baf kasabasında $34^{\circ}45'34.4''N$ $32^{\circ}24'52.6''E$ kordinatlarında yer almaktadır. İşlevini yitirmiş olan hamamın soyunmalık bölümü yıkılmış, diğer bölümleri ise korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Yapı tek hamam olarak, soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş mekanlar halinde olduğu tipte inşa edilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan hamamın kuzey ucunda soyunmalık, güney kısmında ise yıkanma mahalleriyle su deposu bulunmaktadır.

Soyunmalık kısmının duvarları yıkılmış vaziyettedir. Temel seviyesinde kalan izlerden soyunmalığın dikdörtgen planlı olduğu, girişinin batı cephe üzerinde yer aldığı, odanın ortasında kare bir havuzunun bulunduğu ve duvarları boyunca sekilerin uzandığı ve yine duvarlar üzerinde nişlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Mekânın tonozla örtüldüğü düşünülmektedir.

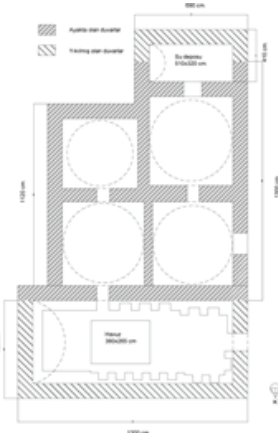
Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki dikdörtgen açıklıktan 1 numaralı mekâna giriş sağlanmaktadır. Bu mekân da yine güney duvarı üzerindeki bir kapıyla 4 numaralı mekâna bağlanmıştır. 1 ve 4 numaralı mekânlardan 2 ve 3 numaralı mekânlara geçiş bulunmamaktadır. 2 numaralı mekâna batı duvarı üzerindeki diğer bir kapıdan girilmektedir. Bu mahallin de güney duvarı üzerinde yer alan kapıdan 3 numaralı mekâna geçilmektedir. Bahsi geçen dört mekân da kare planlı olup birer kubbeyle örtülmüş ve kubbelerin üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmışlardır.

3 numaralı mekân yarım daire kemerli bir pencere vasıtasıyla su deposuna açılmaktadır. Su deposunun güney yarısı yıkılmış durumdadır. Hamamın ocağına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Hamamın mevcut planından anlaşıldığı üzere yapı son kullanımında çifte hamam olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Ancak hamamların Anadolu'daki örnekleri incelendiğinde yapının ilk inşa edildiği sırada tek hamam olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak mevcut plan şeması üzerinde oynamalar yapıldığı söylenebilir. Hamamın asli planında soğukluk, sıcaklık ve halvetinin eş mekânlar halinde tasarlandığı düşünülmektedir. Bu durumda 1 numaralı mekânın batı duvarı üzerindeki bir kapıyla 2 numaralı mekâna bağlanması gerekir. 2 numaralı mekânın dışarıyla irtibatını sağlayan batı duvarı üzerindeki kapının ise orijinal olmadığı söylenebilir. 2 ile 3 numaralı mekân arasındaki ilişki olası görülmektedir. Ancak 3 numaralı mekân da bir kapıyla 4 numaralı mekâna bağlanmalıdır. 4 ve 1 numaralı mekânların arasındaki geçit de sonradan açılmış olmalıdır.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklarda 16. yy. sonu veya 17. yy. başında inşa edilmiş olabileceği belirtilmektedir (Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü 1982: 29). 1949 yılında Eski Eserler Dairesi tarafından batı cephesi onarılmıştır (Bağışkan 2005: 341). 2003 yılında harap durumda olan hamamda, aynı yılın Ekim ayında restorasyon çalışmaları başlatılmış ve 2005 yılı içerisinde bu çalışmalar tamamlanmıştır (Atay 2010: 381).

Çizim 17: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, kroki.

Foto. 37: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, kuzey cephe.

Foto. 38: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, soyunmalık kalıntıları.

Foto. 39: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, güney ve batı cepheler.

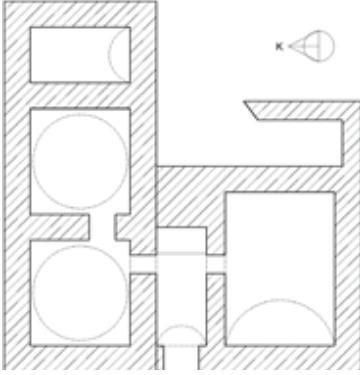
2.15. Baf, Osmanlı Çeşmesi Hamamı

Hamam Baf kasabasında 34°45'31.9"N 32°24'49.1"E kordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş olan yapı bir takım eklemelerle büyük oranda asli durumunu muhafaza etmektedir.

Tek hamam şeklinde inşa edilmiş olan yapı kuzey ve güney olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Tamamen ilk inşa evresine ait olduğu düşünülen kuzeydeki kısım soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmektedir. İki kısım da kare planlı olup birer kubbeyle örtülmüştür. Mekânların aydınlatması kubbeler üzerindeki yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmaktadır. Kubbeli mekânların doğusunda su deposu bulunmaktadır. Kuzey-güney yönlü uzanan deponun üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Deponun doğu duvarı üzerinde herhangi bir ocak izine rastlanmamakla birlikte ocağın üstünde yer alan bacaya ait izler görülebilmektedir.

Hamamın ikinci kısmı güneyde yer almakta ve doğu-batı yönlü uzanan beşik tonozla örtülmüş iki mekândan oluşmaktadır. Dilatasyon izlerinden bu kısmın sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Ortada yer alan küçük tonozlu mekân son kullanımda bir ara geçiş mahalli olarak değerlendirilmiştir. Mekânın doğu duvarı üzerinde küçük bir de seki yer almaktadır. Güneyde kalan tonozlu mekân ise daha büyük bir hacme sahip olup muhtemelen yıkanma mahalli olarak kullanılmıştır. Bu hacmin doğusunda su deposu olduğunu düşündüğümüz dikdörtgen bir mekân daha bulunmaktadır. Ancak burasının büyük bir kısmı yıkılmış ve ısıtma sistemine dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.

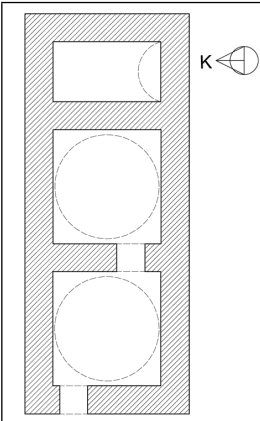
Hamamın batısında soyunmalığa ait olduğu düşünülen bir takım kalıntılar bulunmaktadır. Bu kalıntılardan iki bölümden oluşan ve bir kısmı küçük tonozlu mekân ve kubbeli mekânlar boyunca uzanan, diğer kısmı ise büyük tonozlu mekânın önüne denk gelen bir soyunmalık olduğu anlaşılabilmektedir. Yine bu bakiyelerden soyunmalığın kuzey kısmının girişinin batı cephesi üzerinde, güney kısmının girişinin ise güney cephesi üzerinde yer aldığı okunabilmektedir.

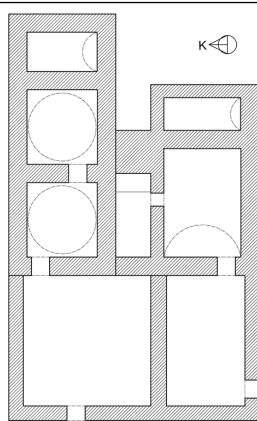
Çizim 18: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, kroki.

Foto. 40: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, batı cephe.

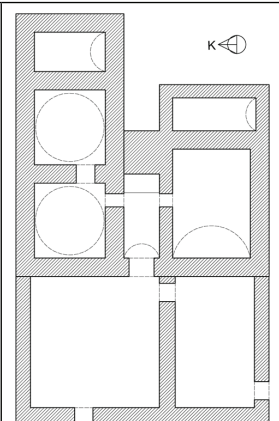
Sonuç olarak hamamın şimdiki halini alırken üç inşa evresinden geçtiği ileri sürülebilir. Birinci evrede kuzeyde yer alan iki kubbeli mekân ile su deposundan oluşan kısım yapılmış; ikinci evrede bu kısmın yetersiz gelmesi üzerine güneydeki iki tonozlu mekân ve günümüzde zemin seviyesinde kalıntıları görülebilen soyunmalık eklenerek yapı genişletilmiş ve çifte hamam haline getirilmiş; üçüncü evrede ise kubbeli kısımlarla büyük tonozlu mekân ortadaki daha küçük tonozlu mekân aracılığıyla birbirine bağlanmış ve yapı yine tek hamama çevrilmiştir.

Çizim 19: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, 1. evre.

Çizim 20: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, 2. evre.

Çizim 21: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, 3. evre.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğine girmesinin ardından 21 Eylül 1572 tarihinde çıkarılan bir fermanla çoğunluğu güney ve orta Anadolu'dan olmak üzere çeşitli mesleklere sahip kişiler aileleriyle birlikte Kıbrıs'a göç ettirilmişlerdir. Bu göçün ardından adada Türk kültürü yayılmaya başlamış, bununla birlikte yıkanmayla ilgili adetler de yerini almıştır. Türk kültüründe vazgeçilmez yıkanma mekânlarından biri olarak hamam da adadaki günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kıbrıs'ta 32 hamamın inşa edilmiş olması da bunun bir göstergesidir. Bu hamamlardan yalnızca 15 tanesi günümüze ulaşabilmiş, diğerleri ise savaş ve afet gibi nedenlerle yıkılarak yok olmuştur.

Günümüze ulaşabilmiş olan hamamların 3 tanesi özel hamam olarak, geriye kalan 12 tanesi ise tek hamam olarak inşa edilmiştir. Arazi ve literatür taraması sırasında çifte hamam örneğine rastlanmamıştır.

3.1. Tipoloji

Bugüne kadar hamamların tipolojik özelliklerini konu edinen ve yeni tipolojiler öneren birden çok çalışma yapılmıştır. Bu konu dâhilinde ele alınan hamamlar Semavi Eyice'nin önerdiği tipolojiye göre gruplandırılacaktır (Eyice 1960: 99-120). Yıkılan hamamlar arasında iki tanesinin planına ulaşılmış bunlar da yeri geldikçe değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

3.1.1. Dört Eyvanlı Köşe Halvetli Tip

Anadolu Türk mimarisinde 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar örnekleri görülen bu hamam tipi en çok tercih edilen plan şemalarından biri olmuştur. Araştırmaya dâhil edilen hamamlardan 4'ü bu plan tipinde inşa edilmişlerdir. Lefkoşa Büyük Hamam, Mağusa Cafer Paşa Hamamı, Lefkoşa Ömerge Hamamı ve yine Lefkoşa'da yer alan Tandi'nin Hamamı bu tipin Kıbrıs'taki örnekleridir. Bunların yanı sıra yine Mağusa'daki Keltikli Hamam'ın da bu tipin bir çeşidi olan üç eyvanlı köşe halvetli plan şemasını yansıttığı görülmektedir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş olan Mardin Siddi Radiye Hamamı (1176-77) (Önge 1995: 121), Kayseri Hunad Hamamı erkekler ve kadınlar kısmı (1238) (Önge 1995: 191), Mardin Yeni Kapı Hamamı (1258-1285/86) (Önge 1995: 249), Divriği Bekir Çavuş Hamamı

(13. yüzyıl sonları) (Özbek 2004: 192-196) bu tipin diğer örneklerindedir. Osmanlı Dönemi örneklerinden bazıları ise Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Hamamı (1515-16) (Gültekin 2001: 139), Birecik Mahmut Paşa Hamamı (1573) (Kütükçüoğlu 1996: 65), Diyarbakır Paşa Hamamı (16. yüzyılın ikinci yarısı) (Yeşilbaş 2011: 524), Şebinkarahisar Topal Mehmet Paşa Hamamı (1651) (Karpuz 1989: 33-34), Kosova Zeynullah Bey Hamamı (18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başı) (Vırmıça, 1999: 303) şeklinde sıralanabilir.

3.1.2. Enine Sıcaklıklı Çift Halvetli Tip

İncelenen örnekler arasında Limasol Hamam-ı Cedid ile Lefkoşa Kortkut Hamamı'nın bu plan tipinde inşa edildiği görülmektedir. Bunun dışında Lefkoşa'da günümüze ulaşamamış olan Emir Hamamı'nda da bu plan tipinin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Enine sıcaklıklı çift halvetli tipte inşa edilmiş hamamların Kıbrıs dışındaki örneklerinden bazıları şunlardır: Zile Taceddin İbrahim Paşa Hamamı erkekler ve kadınlar bölümü (1494) (Eravşar 2004: 11), Niksar Çavuş Hamamı (15. yüzyıl) (Çal 1989: 75), Rodos Eski Hamam'ın kadınlar bölümü (16. yüzyılın ikinci çeyreği) (Çelikkol 1992: 98), Manisa Hüsrev Ağa Hamamı (1558) (Acun 1999: 523), Yıldızeli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Hamamı (17. yüzyılın ikinci çeyreği) (Topçu 2013: 71), Amasya Köprülü Mehmet Paşa Hamamı (1658) (Bayram 2000: 87), Karaferye Tuzcu Sinan Bey Hamamı'nın erkekler bölümü (17. yüzyılın ikinci yarısı) (Konuk 2010: 112).

3.1.2. Soğukluk, Sıcaklık ve Halvetleri Eş Odalar Halinde Olan Tip

Kıbrıs'taki hamamlardan sadece Aşağı Baf'taki Hasan Ağa Tekkesi Hamamı bu tipe girmektedir. Osmanlı mimarisinde çok sık rastlanmayan bu tipin örneklerinden bazıları şunlardır: Kayseri Tuzhisarı Hanı Hamamı (1232-36) (Önge 1995: 185), Ağzıkarahan Köyü Hamamı (1240-50) (Önge 1995: 228), Bolu Orta Hamam (1339) (Ayverdi 1989: 382) ve Yenişehir Hamamı (?) (Eyice 1960: 114).

3.1.3. Sıcaklığı Tek Mekândan Oluşan, Halvetsiz Hamamlar

Bu tipteki hamamlar sadece soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadırlar. İncelenen örneklerden 5 tanesi bu gruba girmektedir. Günümüze ulaşamadığı için kataloğa dahil edilmemiş olan Evdim Hamamı

ile birlikte Lefkoşa Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı ve Piskobu Muslu Çavuş Hamamı bu tipin soğukluk bölümüne sahip örneklerinden; Baf Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Mağusa Osmanlı Konağı Hamamı ve Hisarköy Hamamı'nda soğukluk bölümü bulunmamaktadır.

Bu tip hamamların Anadolu'da da örneklerine rastlanmaktadır. Ayasuluk Kale Hamamı (1348-90) (Büyükkolancı 2009: 149-150), Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Hamamı (1726-27) (Aktuğ 1992: 44), Tokat Mevlevihane Hamamı (18. yüzyıl) (Eravşar 2004: 103) ve Sivas Pirkink Köyü Hamamı (19. yüzyıl ortaları) (Topçu 2013: 77) örneklerinde soğukluk bölümü bulunurken; Tokat Latifoğlu Hamamı (17.yy) (Eravşar 2004: 117) bu tipin soğukluğu olmayan örnekleri arasında sayılabilir.

3.1.4. Münferit Tipteki Hamamlar

Kataloğa dâhil edilen hamamlardan iki tanesi münferit tipte inşa edilmiştir. Baf'taki Ebubekir Bey Hamamı'nın kendilerine ait girişleri bulunan iki ayrı mekândan oluşan soğukluğu bulunmaktadır. Bu mekânlar yine birer kapıyla enine dikdörtgen planlı sıcaklığa açılmaktadırlar. Hamamda halvet hücreleri bulunmamaktadır. Hamamın soğukluğunun iki ayrı mekândan oluşması ve halvet hücrelerine sahip olmaması hamamın münferit özelliklerindedir.

Bu başlık altında incelenmesi gereken diğer yapı ise Mağusa'daki Kızıl Hamam'dır. Hamamın sıcaklığı yan yana konumlandırılmış iki ayrı kubbeli mekândan oluşmaktadır. Hamamda yer alan tek halvet hücreleri ise ocağa yakın olan sıcaklık birimiyle ilişkilendirilmiştir. Hamam gösterdiği asimetric plan şemasıyla bilinen tipolojilerin hiçbirine benzememektedir.

3.2. Malzeme

Kıbrıs'taki hamamlarda inşa malzemesi olarak kesme taş, kabayonu taş, moloz taş, mermer, tuğla ve ahşap kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.2.1. Taş

Kıbrıs'taki hamam örneklerinde sarı taşın ana inşa malzemesi olarak çeşitli şekillerde kullanıldığı gözlenmiştir.

Katalogda incelenen hamamların 10 tanesinde kesme taş ana inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Ebubekir Hamamı, Büyük Hamam, Cafer

Paşa Hamamı, Tandi'nin Hamamı, Keltikli Hamam, Şömineli Ev Hamamı, Kızıl Hamam, Hamam-ı Cedid, Ömerge Hamamı ve Hasan Ağa Tekkesi Hamamı'nda kesme taş kullanımını dikkat çekmektedir.

Lefkoşa'daki Ömerge Hamamı'nda ve Limasol'daki Hamam-ı Cedid'de kesme taşın kabayonu taşla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı

Hamamı'nda ise kesme taş köşelerde bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Cafer Paşa Hamamı ve Keltikli Hamam'ın üst örtü birimlerini oluşturan kubbe ve tonozların da kesme taşla örülerek meydana getirildiği tespit edilmiştir.

Yukarıda sayılanlar dışında geri kalan 4 hamamda ana inşa malzemesi olarak kabayonu ve moloz taş kullanılmıştır. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nın duvarları tamamen kabayonu taşla örülürken Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Muslu Çavuş ve Hisar Köy Hamamlarında kabayonu taşın moloz taşla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yine Hisarköy Hamamı ve Şömineli Ev Hamamı'nın su depolarını örten tonozlarda moloz taş; Hisarköy Hamamı ile Muslu Çavuş Hamamı'nın sıcaklığını örten kubbelerde ise kabayonu taş kullanılmıştır. Korkut Hamamı'nın ise duvarları tamamen çimenoyla sıvandığından inşa malzemesi tespit edilememiştir.

3.2.2. Tuğla

Sadece Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nın ocak ağzında ve Tandi'nin Hamamı'nın sıcaklık bölümünün tonoz örtülerinde tuğla kullanımına rastlanmıştır.

3.2.3. Mermer

Mermer kullanımı da oldukça az örnekte görülmektedir. Büyük Hamam'ın sıcaklık ve halvet duvarları yarıya kadar mermerle kaplanmış; Limasol'daki Hamam-ı Cedid'in ise giriş cephesindeki kapı ve pencerelerinin sövelerinde mermer kullanılmıştır.

3.2.4. Ahşap

İncelenmiş olan hamamlarda ahşap kullanımına daha çok soyunmalık bölümünün üst örtüsünde rastlanmaktadır. Büyük Hamam, Korkut Hama-

mı ve Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nda bu kullanım görülmektedir.

3.3. Yapı Elemanları

3.3.1. Duvarlar

Kataloğa alınan hamamların duvarları çoğunlukla sağır bırakılmış ve hareketlendirilmemiştir. Yalnızca beş hamamın soyunmalık bölümlerinin duvarları üzerinde pencereler yer almaktadır. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, Ömerge Hamamı, Hamam-ı Cedid, Büyük Hamam ve Ebubekir Hamamı bu özelliği taşımaktadır. Bunlar dışında Büyük Hamam'ın ön cephesinde kullanılan devşirme kapı kemeri, sütunceler, sütunce başlıkları ve konsollar diğerlerinden farklı olarak giriş cephesine hareketlilik katmaktadır.

Hamamların duvarları genellikle yalın bırakılmış ve sıvanmamıştır. Sadece Korkut Hamamı'nın duvarları çimentoyla sıvalıdır.

3.3.2. Kapılar

İncelenen 15 hamamın 6'sının soyunmalık kısmı yıkılmıştır. Geriye kalan 9 hamamdan 5'inin soyunmalığına basit dikdörtgen şekilli kapılardan girilmektedir. Bunlar arasında yer alan Büyük Hamam ve Hamam-ı Cedid'in giriş kapılarının üzerinde atkı taşları yer almaktadır. Ömerge, Cafer Paşa, Korkut ve Ebubekir Hamamlarının girişi basık kemerlidir.

Hamamların içerisindeki mekânları bağlayan kapılar sivri veya yarım daire kemerlidir.

Bunlar dışında herhangi bir forma rastlanmamıştır.

Günümüze ulaşabilen 9 hamamın soyunmalık girişlerinden sadece ikisi süslenmiştir. Ebubekir Hamamı'nın kapı ve pencereleri basit silme kuşaklarıyla vurgulanırken, Büyük Hamam'ın girişinde yer alan yarım daire kemerli devşirme kapı Gotik özellikler yansıtmaktadır.

3.3.3. Pencereler

Hamam duvarları üzerinde çoğunlukla dikdörtgen şekilli pencereler görülmektedir. Bunlar arasında sadece Şömineli Ev Hamamı'nın penceresi mazgal şeklindedir. Ömerge Hamamı soyunmalığının güney duvarı

üzerinde basık kemerli pencere kullanılmıştır. Cafer Paşa Hamamı'nın soyunmalık duvarlarının batı duvarı üzerindeki pencere ise gotik tarzı sivri kemerlidir.

3.4. Örtü Elemanları

İncelenen hamamlarda kubbe, yarım kubbe, tonoz, yarım tonoz ve ahşap kirişlemeli tavanların üst örtüde kullanıldığı görülmektedir.

3.4.1. Kubbe

En yaygın kullanılan üst örtü unsurlarından biri olan kubbe günümüze ulaşabilen 15 hamamın da sıcaklık ve halvet bölümlerinde kullanılmıştır. Ömerge, Ebubekir ve Hisarköy Hamamlarının soyunmalıklarında; Muslu Çavuş Hamamı'nın ara geçiş bölümünde de kubbe kullanımı görülmektedir. Cafer Paşa, Ömerge ve Ebubekir Hamamlarının kubbeleri çokgen kasnak üzerine oturmaktayken diğer hamamlarda kullanılan kubbeler doğrudan duvarlar üzerine oturtulmuştur.

Yarım kubbe kullanımı sadece Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın sonradan eklendiği düşünülen su deposunun üzerinde görülmektedir.

3.4.2. Tonoz

Kıbrıs'taki hamam örneklerinde daha çok sivri ve beşik tonoz kullanımına rastlanmaktadır. Keltikli Hamam'ın 5 numaralı mekânında, Muslu Çavuş Hamamı'nın ara geçiş mekânında ve Büyük Hamam'ın sıcaklık bölümünde sivri kemerli tonozlar kullanılmıştır.

Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın soğukluğu; Ömerge, Hamam-ı Cedid ve Korkut Hamamlarının soğukluk ve tuvalet/traşlık mekânları; Tandi, Korkut ve Büyük Hamamların ara geçiş mekânları beşik tonozla örtülmüştür. Bunların yanı sıra su depolarının da tamamında beşik tonoz kullanılmıştır.

Çapraz tonoz kullanımı sadece Cafer Paşa Hamamı'nın soyunmalığında ve Büyük Hamam'ın sıcaklık mahallinin güneyindeki eyvanda görülmektedir.

Yine Cafer Paşa Hamamı'nın ara geçiş ve tuvalet/traşlık bölümünde ve Ömerge Hamamı'nın tuvaletlere geçişi sağlayan koridorunda yarım tonoz kullanımına rastlanmaktadır.

3.4.3. Ahşap Kirişli Çatı

Büyük Hamam, Korkut Hamamı ve Hamam-ı Cedid'in soyunmalık bölümleri kemerlerle desteklenmiş ahşap kirişli beşik çatılarla örtülmüştür. Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın soyunmalığı ise tek yöne eğimli bir çatıyla örtülmüş olup üzeri alatürka kiremitlerle kaplanmıştır. Şömineli Ev Hamamı'nın soyunmalık kısmı ise ahşap kirişlerle desteklenen düz damla örtülmüştür.

3.5. Aydınlatma

Hamamlar sıcak havayı içerde muhafaza etmek üzere tasarlanmış yapılardır. Bu sebeple duvarları kalın tutulmuş, bu da mekânın karanlık olmasına sebep olmuştur. Bu sorun üst örtü üzerine açılan aydınlık feneri, tepe penceresi ve ışık gözleri gibi elemanlarla çözülmeye çalışılmıştır. Sıcaklık muhafazasının ikinci planda kaldığı soyunmalık kısımlarında ise daha büyük boyutlu pencerelerin kullanıldığı görülmektedir.

Ebubekir Hamamı'nın soyunmalık kubbesinde, Büyük Hamam'ın sıcaklık bölümünün güneydeki eyvanında ve Tandi'nin Hamamı'nın hem ara geçiş mekânının kubbesinde hem de tuvalet/traşlık kısmının tonozunda tepe pencereleri kullanılmıştır.

Aydınlık feneri kullanımına sadece Ömerge Hamamı'nda rastlanmaktadır. Hamamdaki mekânların aydınlatılması için en sık başvurulan yöntem ışık gözleridir.

Kıbrıs'taki 15 örnekten 13 tanesinde yuvarlak ışık gözlerinin kullanıldığı görülmektedir. 4 hamamda da yıldız şekilli ışık gözleri kullanılmıştır. Bu ışık gözlerinin tek başlarına değil de yuvarlak şekillilerle birlikte kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Yine 4 hamamda karşımıza çıkan kare şekilli ışık gözlerinin de yuvarlak ışık gözleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Hamamlarda mekânların aydınlatılmasında yaygın olarak kullanılan diğer bir eleman ise pencerelerdir. Pencereler daha çok dikdörtgen şekilli

ve büyük boyutlu olup soyunmalığın aydınlatılmasında tercih edilmiştir. Ebubekir Hamamı, Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı ve Şömine-
li Ev Hamamı'nda pencereler duvarların orta kısmına açılmıştır. Hamam-ı
Cedid ile Korkut Hamamı'nın soyunmalıkları sadece duvarların üst kıs-
mına açılan pencerelerle aydınlatılmıştır. Büyük Hamam ile Ömerge Ha-
mamı'nın soyunmalıklarında ise duvarların hem orta kısmına hem de üst
kısmına açılmış pencereler mevcuttur.

3.6. Süsleme

Hamamlar daha çok yıkanma ve temizlenmeye yönelik binalar olduk-
larından ve Osmanlı Dönemi'nin görsellikten çok işlevi ön plana çıkaran
mekân anlayışından dolayı bu yapılarda çok fazla süsleme kullanılmamış-
tır. İncelediğimiz örnekler arasında en süslü diyebileceğimiz Büyük
Hamam'ın cephesindeki unsurlar dahi bölgedeki bir ortaçağ yapısından
devşirilerek kullanılmıştır. Ebubekir Hamamı'nın ön cephesindeki kapı ve
pencerelerin etrafı tek sıra silme kuşağıyla hareketlendirilmiş, Limasol'da-
ki Hamam-ı Cedid'in ise yine ön cephesindeki kapı ve pencerelerin söveleri
mermerden yapılarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Bu örnekler dışın-
daki hamamların cepheleri oldukça sade ve düz bırakılmıştır.

SONUÇ

Kıbrıs'ta suyun sınırlı olmasına rağmen inşa edilmiş olan hamamların fazlalığı oldukça şaşırtıcıdır. Toplamda 32 hamam tespit edilebilmiş, bunların ise 15'inin kısmen veya tamamen günümüze ulaşabildiği anlaşılmıştır. Günümüze ulaşamamış olan Evdim ve Emir Hamamlarının plan tipleri de kaynaklardan tespit edilmiştir.

İncelenen hamam örneklerinden dört tanesinin dört eyvanlı ve köşe halvetli tipte, bir tanesinin ise bu tipin bir çeşidi olan üç eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edildiği görülmüştür. Geriye kalan hamamlardan altısının kare sıcaklıklı halvetsiz tipte, üç tanesinin enine sıcaklıklı çift halvetli tipte, bir tanesinin de soğukluk, sıcaklık ve halvetleri eş mekânlar halinde olan tipte inşa edildiği görülmektedir. Diğer iki hamamda ise münferit plan tipleri izlenmektedir. Anadolu Türk mimarisinde dört eyvanlı köşe halvetli plan tipinden sonra en çok tercih edilen tip olan yıldızvari sıcaklıklı plan tipinin Kıbrıs'ta uygulanmamış olması dikkat çekicidir.

Genel olarak yapı elemanları ve plan özellikleriyle değerlendirilen hamamların klasik dönem Osmanlı hamam mimarisine benzer nitelikler sergiledikleri görülmektedir. Kıbrıs'taki bazı hamamların soyunmalık bölümlerinin üst örtülerinde ahşap kiriş destekli beşik çatıların kullanılmış olması yerel mimari etkilerle açıklanabilir. Bu uygulamaya geç dönemde taşrada inşa edilmiş küçük ölçekli hamamlarda da rastlanmaktadır. Buna ek olarak soyunmalık mahallerindeki sekilerde pabuçlukların bulunmaması ve soğukluğa geçişi sağlayan kapıların üzerinde yaşmakların yer alması adadaki hamamların diğer ayırt edici özelliklerindedir.

Klasik dönem Osmanlı hamamlarında olmayıp Kıbrıs'taki hamamlarda gözlenen diğer bir özellik ise soyunmalık bölümünden sonra gelen ara geçiş mekânlarıdır. Günümüze ulaşabilen hamamların sekizinde ve Lefkoşa Emir Hamamı'nda bu mekâna rastlanmaktadır. Aralık mekânı Anadolu Selçuklu hamamlarında sık rastlanan bir unsur olmasına rağmen Osmanlı hamamlarında ortadan kalkmıştır. Tekrardan burada yoğun bir şekilde ortaya çıkmasının sebepleri kesin olarak belirlenememekle birlikte Selçuklu mimarisinin büyük oranda korunduğu ve Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam edildiği iç Anadolu'dan özellikle Konya ve Kayseri civarından göç ettirilen yapı ustalarında aranması gerektiği düşünülmektedir. Bu

ustalar muhtemelen Kıbrıs'a gelmeden önce yaşadıkları yerlerde gördükleri plan tiplerini Kıbrıs'a geldikten sonra da uygulamaya devam etmişlerdir. Adada inşa edilmiş olan en erken tarihli iki hamamın bu mekânı barındırması bunun bir göstergesi olmalıdır.

Hamam ocaklarının üzerinde yer alan yaşmaklı bacalar da bölgesel etkilerin izlenebildiği diğer bir unsurdur. İncelenen örnekler arasında Büyük Hamam, Ömerge Hamamı ve Şömineli Ev Hamamı'nda yaşmakların asli halleriyle günümüze ulaşabildikleri gözlenmiştir. Muslu Çavuş Hamamı, Keltikli Hamam ve Osmanlı Çeşmesi Hamamı'nda ise sadece ocakların üstündeki bacalara ait izler görülmektedir. Ebubekir Hamamı'nda ocağın bulunduğu kısma eklemeler yapılmış; Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, Hisarköy Hamamı, Kızıl Hamam ve Cafer Paşa Hamamı'nın ocak kısmı tamamen ortadan kaldırılmış; Hamam-ı Cedid, Korkut Hamamı ve Tandi'nin Hamamı'nın ocakları ise çevrelerindeki yapılar tarafından kapatılmış bu sebeple bu hamamların ocakları hakkında bilgi edinilememiştir. Taranan kaynaklarda Anadolu'da yaşmaklı bacaya sahip herhangi bir hamam örneğine rastlanmamıştır. Kıbrıs'ta yer alan bu yaşmaklı bacalar adada Osmanlı'dan önce hüküm sürmüş olan Venediklilerin evlerinde yer alan yaşmaklı bacalarla benzerlikler arz etmektedir. Diğer yandan hamamlarda tüteklilere ait izlere rastlanmaması yaşmaklı baca kullanımının bir tercihten öte bir gereklilik olduğunun göstergesidir. Zira tüteklilikli düzenlemelerde cehennemlikteki duman tüteklilikler aracılığıyla tahliye edilirken, tütekliliğe rastlanmayan bu hamamlarda duman ocak ağzına yönelmekte ve bacalar aracılığıyla çatı seviyesine kadar çıkarılıp tahliye edilmekteydi.

Hamamların hiçbirinde kitabe bulunmaması tarihlendirme sorununu gündeme getirmektedir. Vakfiyelerden ve şer'iyeye sicillerinden tarihi belirlenebilen dokuz hamamdan dört tanesinin 16. yüzyılda, iki tanesinin ise 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu rakamlar fetihden sonra adanın nüfusunu arttırma çabalarının yanı sıra hızlı bir imar faaliyetine girişildiğinin ve kurulan vakıflarla buraya yerleşecek olan halkın ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığının göstergesidir.

Zaman içerisinde şehirlerin modernleşmesiyle birlikte evlere su gelmesi ve her evin kendi içinde yıkanma imkânına sahip olunmasıyla hamamlar da işlevini yitirmiş ve kullanılmaz duruma gelmiştir. Değişen şehircilik anlayışıyla metruk duruma gelen bu yapılar ya yeni yerleşimlere

alan açmak için yıkılmış ya da ilgisizlikten ve bakımsızlıktan harap olarak kaybolmuştur. Hızlı bir yokoluş sürecine giren bu yapıların belgelenmesi ve böylelikle gelecek nesillere aktarılması çalışmamızın amaçlarından birisidir. Temennimiz günümüze ulaşabilen bu hamamların ya onarılmak suretiyle orijinal işlevlerini sürdürmeleri ya da plan şemalarına uygun bir misyon yüklenerek kullanılmaya devam edilmeleri ve böylelikle bu anıtlarımızın gelecek nesillere aktarılmasının sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

Acun, Hakkı (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aktuğ, İlknur (1992). *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altan, Mustafa Haşim (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*. Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları.

An, Ahmet (2002). *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Basım.

Atay, Kemal (2010). *Güney Kıbrıs'ta Türk Mührü, Silinmeden*. Ankara: Ertem Basım Yayım.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. C. 1, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Bağışkan, Tuncer (2005). *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Deneği Yayını.

Bayram, Fahriye (2000). "Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesinden Üç Hamam". *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 1, İstanbul, s. 87-93.

Büyükkolancı, Mustafa (2010) "Ayasuluk'ta Yeni Bulunan Kale Köşkü ve Hamamı". *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009, İstanbul, s. 143-154.

Cobham, Claude Delaval (1908). *Excerpta Cypria*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cobham, Claude Deleval (2014). *Kıbrıs Yazıları (MS. 23-1866)*, Çev. Ali Çakıroğlu, Vur Yektaoğlu, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Çal, Halit (1989). *Niksar'daki Türk Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çelikkol, Zeki (1992). *Rodos'taki Türk Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çuhadaroğlu, Fikret ve Oğuz, Filiz (1975). “Kıbrıs’ta Türk Eserleri”. *Röleve ve Restorasyon Dergisi* 2. s. 1-76.

Eraşar, Osman (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları*. Konya: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü (1982). *Kıbrıs’ta Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Federe Devleti Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü.

Eyice, Semavi (1960). “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”. *Tarih Dergisi* 11/15. s. 99-120.

Gazioğlu, Ahmet Cemal (1994). *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.

Gültekin, Rukiye Eser (2001). *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Gürel, Şükrü Sina (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1860)-Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika I*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gürkan, Haşmet Muzaffer (2006). *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

Hikmetağalar, Hizber (1996). *Eski Lefkoşa’da Semtler ve Anılar*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Jennings, Ronald J. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*. Newyork: New York University Press.

Karpuz, Haşim (1989). *Şebinkarahisar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaya, Abdülkadir (1995). *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.

Konuk, Neval (2010). *Yunanistan’da Osmanlı Mimarisi -I*. Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi Kültür Yayını.

Korkmazer, Sıddık (2014). *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs’taki Vakıfları*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Kökdemir, Naci (1956). *Dünkü-Bugünkü Kıbrıs*. Ankara: İstiklal Matbaası. Kürkçüoğlu, Cihat (1996). *Birecik*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Nicosia Master Plan (1979). *Walled Nicosia: A Guide To Its Historical and Cultural Sites*. Kıbrıs.

Önalp, Ertuğrul (2010). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Önge, Yılmaz (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yy. Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,

Özbek, Yıldırım (2004). "Divriği Hamamları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16. s. 191-228.

Rizopoulou-Egoumenidou, Euphrosyne (1991). *The House of Dragoman of Cyprus Hadjigeorgakis Kornessios*. Cyprus: The Bank Of Cyprus Cultural Foundation.

Sarınay, Yusuf ve diğerleri (2000). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Tatton-Brown, Veronica (1998). *Cyprus in the 19th Century AD.: Fact, Fancy and Fiction*. İngiltere: Oxbow Books.

Topçu, Sultan Murat (2013). *Sivas Hamamları*. Kayseri: Laçın Yayınları.

Vırmıça, Raif (1999). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yeşilbaş, Evindar (2011). "Diyarbakır'da Su Yapıları". *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları. s. 515-558.

Yıldız, Netice (2009). "The Waqf Institution in Ottoman Cyprus". *Ottoman Cyprus*. s. 117-159.

Arşiv Kaynakları

K.Ş.S., 4, 248/1.

Türk Kùltür Varlığının En Somut Örneği Vakıflardır

Nazif ÖZTÜRK*

Özet

Vakıflar, İslâm ve Türk dünyasını kuşatan bir medeniyet hareketidir. Bu medeniyetin iz düşümleri vakfiyelerin dibacesinde yer almaktadır. Hukukî ve idarî düzenlemelerin yanında fizikî yön ve görsellik açısından da vakfiyeler insanı sarsan bir estetik değere sahiptir. Özellikle edebiyat/belagat, hatt/kaligrafi, tezhip/minyatür/ebru, cilt/deri kaplı şemseli kitap cildi sanatının sergilenmesinden tutun da mimarinin, taş işçiliğinin, oymacılığın, kakmacılığın ve şehirciliğin en nadide örneklerini vakıflar hayata geçirmiştir. Bu estetik değerleri icra eden kùltür ve sanat erbabını kollayıp gözetmiştir. Bunlardan daha önemlisi vakıf müessesesi, coğrafyayı vatanlaştıran, insanları toprağa iskân eden, orada yaşayan toplulukların gönlünde ve kafasında kimlik inşa eden ve onları millet vasfına yükselten; fetih yıllarında tutunma, geriye çekilme/ricat dönemlerinde direnme noktaları oluşturan stratejik bir değere sahiptir.

XVIII. yüzyılın ortasından günümüze kadar gizli ve açık devletler arası mücadele vakıf kurumu üzerinden sürdürölmektedir. Millî sınırlar dışında kalan soydaş ve dindaşların kendi kùltür ve kimlikleriyle hayatiyetlerini devam ettirmek isteyen Osmanlı devlet yöneticilerinin vakıf kurumunun önemini bildikleri gibi, bu devlete ait toprakları paylaşmayı kararlaştıran müstevli devletler de işgal ettikleri coğrafyada vakıf külliyeleri etrafında yaşayan bu insanları göçe zorlamak veya asimile etmek için vakıf müessesesini yok etmeleri gerektiğinin farkındaydılar.

Balkan coğrafyasında ve Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıflar üzerinde gerçekleştirilen uygulamalar tam da bu durumu göstermektedir. İngiliz müstemleke ve Kıbrıs Rum yönetiminin hâkim olduğu dönemlerde Kıbrıs

* Araştırmacı/Yazar, TC. Kùltür Bakanlığı E. Müsteşar Yardımcısı, nazifozturk@yahoo.com ORCİD İD:0000-0001-5203-6927.

vakıfları üzerinde yapılan uygulama, medenî dünyanın maskesini düşürecek boyuttadır. Kıbrıs vakıfları üzerinde yaptıkları uygulamalar, medeniyetin beşiği iddiasında olan Birleşik Britanya Krallığı'nın Kıbrıs Sömürge İdaresi yöneticilerine yakışmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Medeniyet, Osmanlı, Britanya Krallığı, Sömürge Yönetimi, Kıbrıs Adası

The Most Concrete Example of Turkish Cultural Heritage is Foundations

Abstract

Waqfs are a civilizational movement that surrounds the Islamic and Turkish worlds. The projections of this civilization are included in the preface of the endowments. In addition to legal and administrative regulations, foundations have an aesthetic value that shocks people physically and visually. Foundations have brought to life the most precious examples of architecture, stonework, carving, inlay and urbanism, especially from literature/rhetoric, calligraphy, illumination/miniature/marbling and leather-covered sun shaped art exhibitions.

It has protected the art and culture craftsmen who apply these aesthetic values. More importantly, the foundation institution is the institution that nationalizes the geography, places people on the land, builds an identity in the hearts and minds of the communities living there and elevates them to the status of a nation; Holding on during the years of conquest has a strategic value and creates resistance points during withdrawal/withdrawal periods.

XIX. Since the middle of the century, the secret or open interstates struggle has been carried out through the foundation institution. Knowing the importance of this institution, Ottoman state administrators who wanted to continue their lives with their own culture and identities outside the national borders, tried to force the conquered states who decided to share their own lands, around the foundation complexes in the occupied geography to migrate or assimilate the native people by destroying the wakf institution.

The practices carried out on foundations in the Balkan geography and on the Island of Cyprus show exactly this situation. The practice on Cypriot foundations during the British colonial administration and the Greek Cypriot administration is such that it unmasks the civilized world. Their treatment of Cypriot foundations did not suit the rulers of the British United

Kingdom's Colonial Administration of Cyprus, which claimed it to be the cradle of civilization.

Keywords: Foundation, Civilization, Ottoman, British Kingdom, Colonial Administration, Cyprus Island

Giriş

Vakıfların tarih boyunca ortaya koyduğu kültür ve sanat eserleriyle Türk kültür hayatını somutlaştıran misyonuna temas edilecek; vakfiyeler özelinde hukuk, edebiyat, hatt ve ciltçilik sanatlarından başlayıp meydana getirdiği külliyele sayesinde, yaşanabilir şahsiyetli şehirler kuran vasıfları üzerinde durulacaktır. Bunlardan daha önemlisi coğrafyayı vatanlaştıran, insanları toprağa iskân eden, orada yaşayan toplulukların gönlünde ve kafasında kimlik inşa eden ve onları millet vasfına yükselten; fetih yıllarında tutunma, geriye çekilme/ricat dönemlerinde direnme noktaları oluşturan kıymetli hasletleri tebarüz ettirilecektir.

Millî sınırlar dışında kalan soydaş ve dindaşların kendi kültür ve kimlikleriyle hayatiyetlerini devam ettirmek isteyen Osmanlı devlet yöneticilerinin vakıf kurumunun önemini bildikleri gibi, bu devlete ait toprakları paylaşmayı kararlaştıran müstevli devletler de işgal ettikleri coğrafyada vakıf külliyele etrafında yaşayan bu insanları göçe zorlamak veya asimile etmek için vakıf müessesesini yok etmeleri gerektiğinin farkındaydılar.

Bu sebeple XIX. yüzyılın ortasından günümüze kadar devam eden ve bundan sonra da devam edecek olan gizli ve açık devletler arası mücadele vakıf kurumu üzerinden sürdürülmektedir. İstanbul Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesi yazışmalarında yer alan Maarif Vekâleti yazısında geçen “hilal ve haçın kılıçları Ayasofya'nın kubbesinde şakırdamaktadır”¹ ifadesi, aynı ile bugün millî sınırlar dışında kalan vakıf mal varlığı ve tarihî vakıf eserleri üzerinde cereyan etmektedir.

Kıbrıs vakıflarının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü İngiliz müstemele ve Kıbrıs Rum yönetiminin hâkim olduğu dönemde Kıbrıs vakıfları üzerinde yapılan uygulama, medenî dünyanın maskesini düşürecek boyuttadır. Kıbrıs vakıfları üzerinde yaptıkları uygulamalar, medeniyetin beşiği iddiasında olan Birleşik Britanya Krallığı'nın Kıbrıs Sömürge İdaresi yöneticilerine yakışmamıştır. Bu bakımdan artık Kıbrıs vakıfları hakkında kitabın ortasından konuşma zamanıdır.

Çizilen bu çerçeve içerisinde meseleyi eğip bükmeden önemli bazı vakıf kavramları izah edilerek, başta Kapalı Maraş olmak üzere Kıbrıs vakıfları hakkında uygulamaya yönelik açıklamalarda bulunulacaktır.

¹ Maarif Vekili Abidin Özmen'in Başvekalete yazdığı 4.11.1934 tarih ve 9404 sayılı yazı (VGM/HAYİŞL 1934: Mütalaa Dosyası, 12/A-411).

1. Evkâfın Medeniyet Boyutu

Vakıf müessesesi, hayata muhabbet ve hizmet gözüyle bakan ve bunu eylemleriyle bir ömür boyu yaşam biçimi haline getiren toplumsal anlayışın ürünüdür. Kazanç amaçlı kaygılarla organize olan aktörlerin böyle bir sistemi kurmaları ve yaşatmaları mümkün değildir. Kuşkusuz vakıflar, evrensel bir medeniyet projesinin merkezinde yer alan, erdemli insanların uygulayabileceği, insanî boyutu çok yüksek, çağlar boyu değerinden hiçbir şey kaybetmeyen sivil, demokratik bir oluşumdur. Toplumsal ihtiyaçların sebebi ne olursa olsun vakıfların gayesi, cemiyette mevcut olan bu yoksunluk ve yoksulluğa çare bulmaktır. Bir başka ifade ile vakıflar; tarihî birikimleri talan etme ve tabii zenginlikleri sömürme zihniyetini ve dünyevî çıkar ilişkilerine dayanan medeniyet anlayışlarını elinin tersi ile iten, yaratılış ilkelerine uygun doğal dünya düzenini savunan insanî ve İslâmî bir müessesedir².

1.1. Paylaşmak İnsanî Bir Erdemdir

Tabiatta potansiyel olarak var olan zenginliklerin artırılması ve toplumsal tabakaların her kesiminde yer alan insanların bu servetten yararlanmasının temini şu üç şekilden biriyle gerçekleşmektedir: “Teâvün-i iştirak”, teâvün-i mübadele” ve “teâvün-i ihsan”. Sermaye, akıl ve fizikî noksanlıklar sebebiyle üretim ve ticarî mübadele hareketine katılamayanların pastadan pay almasını sağlayan ve hangi konumda olurlarsa olsunlar onların dışlanmasını önleyen iktisadî sistem, hiç kuşkusuz “teâvün-i ihsan”, iyilik ve güzellikte, diğer bir ifade ile hayırda yardımlaşmadır³.

Malların dağıtımında, yalnız kazanma ve değişim kanunları kâfi değildir. Bunun için, içtimaî yardımlaşmayı sadece “teâvün-i mübadele”ye hasretmek zulmü intaç eder. Çünkü bir cemiyetin bekasına medar olan bir takım unsurlar vardır ki; bunlar bilfiil kesbe muktedir olmasalar bile, mazide ve istikbalde toplumsal faaliyetlere tesirleri inkâr edilemez. Bu gibiler, cemiyetin kazandığı mallarda, velev ki cüz’î olsun bir hak sahibidirler.

² “Evkâfın Medeniyet Boyutu” konusunda geniş bilgi için bkz. (Öztürk, Nazif, 2005: “İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi (VD)**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.XXIX, s. 7-20).

³ Elmalılı M. Hamdi, 1330: İrşâdu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, İstanbul, Matbaa-i Ahmet Kâmil. s.184.

Çocuklar, ihtiyarlar, yetimler, bîkesler, zayıflar, umumî hayatın fedakârları olan hastalar, genel himayeye ve korunmaya hak sahibidirler. Diğer taraftan bir millette mağdurların, bîkeslerin, hâsılı âcizler ve zayıfların çokluğu; toplumsal huzursuzlukların artması, maddî ve manevî hastalıkların çoğalması, sosyal bünyenin parçalanması ve toplumun yok olması sonucunu doğurabilir⁴.

İster “teâvün-i ihsan”, ister “vücûh-i birr u hayr” diyelim, kâr amacı gütmeyen üçüncü sektörün en temel ve en eski üyesi vakıflardır. Vakıflar, İslâm ve Türk kültürünün şekillenmesinde en belirleyici role sahip bir kurumdur. Vakıf müessesesini özümsemeden Şark Medeniyeti’nin şifrelerini çözmek ve bu medeniyetin oluşumunu sağlayan müteharrik unsurları kavramak, hatta Doğu insanının dünyaya, hayata ve mala bakışını idrak etmek mümkün değildir.

1.2. Vakfetme Duygusunun Sebep ve Saikleri

İslâm ve Türk kültürünün oluşturduğu yönetim anlayışına göre, devletin görevi, adâleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan ve bir toplumun gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetlerini gerçekleştirmek görevi, sivil toplum kuruluşlarına bırakılmıştır.

Türk toplum ve devlet hayatının her alanında kendini bu kadar ağırlıklı olarak hissettiren vakıf müessesesini bu derece geniş hizmet ve faaliyet alanlarında başarıya ulaştıran ve insanları birbirleriyle yarış edencesine vakıf kurmaya sevk eden itici güç nedir?

Hangi dinî, siyasî, sosyal ve kültürel sebep ve saikler, hangi felsefî düşünce, hangi hayat telakkisi, hangi dünya görüşü, kendinden önce hiçbir devlete nasip olmamış tarzda Osmanlı Devleti’nde vakıf medeniyetinin doğmasını sağlamıştır?

Ülkeler ve milletlerarası münasebetlerde, siyasî ve sosyal sürtüşmelerin, hatta sıcak çatışmaların sebebi olan; fert bazında “canın yongası” olarak nitelendirilen taşınır ve taşınmaz mallar, ekonomik değer ve haklar, nasıl oluyor da gönül rızası ile şahsî servet olmaktan çıkartılabiliyor ve

⁴ Elmalılı M. Hamdi, *Age*, s. 182-183.

kamunun hizmetine sunulabiliyor? Bu yolla mektep, medrese, tekke ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescid, namazgâh, kilise ve havra gibi dinî müesseseler; hastahane, eramilhane, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledî müesseseler; yol, su, köprü, çeşme ve sebil gibi bayındırlık ve kültürel müesseseler; hangi evrensel ve insanî gayretlerin sonucunda meydana getirilmiştir?

Sanırım bu soruların cevabını bulmak, günümüz insanına çok ilginç gelecektir. Ancak sınırlı bir çalışma içinde bu ne kadar mümkündür? Onun takdirini sizlere bırakıyorum Yine de İslâm ve Türk kültürü çerçevesinde, onun dinamiklerini yakalamak üzere, meseleye biraz daha yakından bakmanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Vakıf kelimesinin Kur'an'da terim olarak geçmemesine ve hadiste de "sadaka-i cariyeye"⁵ olarak vasıflandırılmasına karşılık; vakıfların amacını teşkil eden her türlü "birr u hayr" ve "birr u takva"⁶ nasta geniş çapta anlatılmış, insanlar bu iyilik ve güzellikleri işlemeye teşvik edilmiştir. Kur'an'ın bu hükmü, "birr u takva" yönünde bir araya gelin yardımlaşın,

⁵ Ebu Hureyre'nin naklettiği bir hadiste "Ölümünden sonra insanın kendisi için bırakacağı en hayırlı şey üçtür: Ölen için dua edecek iyi bir evlât, mükafatı ölene erişen carî sadaka ve insanların yararlanacağı faydalı bilgi" denilmektedir. Bu hadiste geçen "sadaka-i cariyeye", hadis ve ahkâm-ı evkâf kitaplarında şöyle izah edilmektedir: Muhyiddin-i Nevevî "çeşme, köprü, hastahane, camii, mektep yaptırmak, ağaç dikmek."(Nevevî 1964: **Rayâzü'z-Salihîn** (Terc. Hasan Hüsnü Erdem), Ankara DİB Yayını, C.III, B. 2, Hadis No: 1412, s.5); Nasif, Mansur Ali,1381. "sadakâtü'l-carieye vakıftır"**(et-Tâc, Camiu'l- Usûl fi Ehâdisi'r-Resul**, Mısır, C.II, B.3,s.243,dn.3); Berki, Ali Himmet "...üçüncüsü, vakıf yaparak insanlara ve fukarâya menfaatli eser bırakan kişidir ki, halk bu eserlerden istifâde ettikçe o kimsenin ameli münkati' olmayıp halk hayır ve rahmetle yâd ettikçe amel defterine ecir ve sevap yazılır"(Berki, Ali Himmet 1974: **250 Hadis,Tercüme ve İzahı**, Ankara, DİB Yayını, B. 3, s.35); Ömer Hilmi Efendi "...Bu üç şeyden evvelkisi ilâ yevmi'l-kıyâm câri ve bâki olan sadakadır ki, vakıf suretiyle inşa olunan âsâr-ı hayriyedir. Çünkü hayatında bezl-i mal ile âsâr-ı hayriyye inşasına muvaffak olarak vefat eden insanın âsârıyla halk intifa ve istifade ettikçe halk tarafından dâima hayr ve rahmetle yâd edildiğinden bu suretle ol insanın vefatıyla ameli münkati' olmayıp ilâ kıyâmî's-sâa(kıyamet anına kadar) defter-i âmâline mesubât kayd olunur (Ömer Hilmi Efendi, 1307: İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf, İstanbul, Matbaa-i Amire, s.10); Mardin Ebul'ulâ "Risaletpenah Efendimiz Hazretleri, sadaka-i cariyeye ile vakfi kast buyuruyorlar" (Mardin, Ebul'ulâ, 1338: **Evkâf Notları/Hukuk Medresesi Doktora Sınıfı Talebesine 1337-1338 Seneleri Zarfında Vuku' Bulan Takrirlerinin Zabıtlarıdır**, İstanbul, Daru'l-funun Matbaası; Bilmen, Ömer Nasuhi "sadaka-i cariyeye vakıf demektir"(Bilmen. Ömer Nasuhi 1967: **Hukuk-i İslâmiye ve İstilahâtı Fıkhiye Kamusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, C.IV, s.301).

⁶ Kur'ân-ı Kerim (KK) II/177; III/92.

dayanışma gösterin; yoksa “ism” ve “udvân” yönünde değil⁷ tarzında özetlenmiştir.

Kur’an ayetlerine göre hadiste vakıf kurumu daha geniş yer almaktadır. Mescid yapmayı, su akıtmayı, yolda kalmışları gözetmeyi, yolcular için han ve kervansaray yaptırmayı, malından sadaka vermeyi öğütleyen ve bu gibi davranışları öven hadisler pek çoktur. Ayrıca Hz Muhammed(sav) ve ashabının kurduğu vakıflarla ilgili örneklere hadis ve ahkâm-i evkâf kitaplarında sıkça rastlanmaktadır⁸. Bunların hepsinde, bu davranışın topluma sağladığı yararlar öne çıkarılmakta ve “sadaka-i cariyeye”ye vurgu yapılmaktadır. Çünkü, sadaka-i cariyeye içerisine, çevreyi korumak, insanların yanında kuşlar ve hayvanların yararlanacağı ekili ve dikili ziraat alanları meydana getirmek, yoldan gelip-geçen kimselere sıkıntı veren bir taşı kaldırmak, hatta insanlara güler yüzle selam verip merhaba etmek⁹ de dâhil olmaktadır.

İnsanları derinden etkileyen bu dinî kuralların yanında, kültürün diğer parçasını oluşturan örf de de benzer tavsiyeler yer almaktadır. Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig’de “...sen herkesten iyi ol ve hep iyilik yapmaya çalış¹⁰” derken; Âşıkpaşazâde, “mal odur ki hayra sarfoluna”¹¹ demektedir.

İnsanları vakıf yapmaya yönelten bu sebep ve saiklerin yanında; İslâm toplumlarında meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeleri, servetin teşhiri ve transferine yönelik psikolojik arzuları, sosyo-ekonomik ihtiyaçları, toplumun ahlâkî, zihnî ve kültürel yapısını, elde edilen servetin müsadere¹² veya miras yoluyla bölünüp parçalanmadan, emin bir şekilde gelecek ku-

⁷ KK, V/2.

⁸ Ebu Bekr Ahmet bin Ömer eş-Şeybani/Hassaf, 1904: **Ahkâmü'l-Evkâf**, Mısır, s.2-17; buradan naklen M. Hamdi, İrşâdü'l-Evkâf...,s. 139-158 ; Öztürk, Nazif,1983; **Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 44-49; Öztürk, Nazif, 1995: **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara TDV Yayınları, s.121-132.

⁹ Ez-Zebidî, 1969: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tecemesi** (Ter. Kâmil Miras), Ankara, DİB Yayınları, C.5, s.356-359.

¹⁰ Yusuf Has Hâcib, 1985: **Kutadgu Bilig**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, B.3, s.28(236).

¹¹ Âşıkpaşazâde, 1992: **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yayına haz. Hüseyin Nihal Atsız) İstanbul, Ötüken Neşriyat, B.1, s. 57.

¹² M. Nuri Paşa, 1327: **Netâyicü'l-Vukuât**, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, C. II, s.103-106.

şaklara intikal ettirme düşüncesi¹³, devletin güç ve kudretinin sergilenmesi ve tebaanın nabzının tutulması...ve daha bunlara benzer pek çok faktörü saymak mümkündür.

İslâm ve Türk kültürünün meydana getirdiği medeniyetler ve topluluklar açısından vakfî doğuran sebep ve saikler bu ve benzeri amillerdir. Ancak her zaman insanların dinî gayelerle vakıf tesis ettiğini söylemek, tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir. Diğer taraftan bazı kimselerin mallarını müsadere eden korumak gayesi ile vakıf kurdukları iddiaları da tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır¹⁴. Fakat bütün bunlara rağmen vakfî doğuran amiller arasında bir sıralamaya gittiğimizde; İslâm ve Türk dünyasının şahsiyet ve kültürünün şekillenmesinde derin izleri bulunan inanç sisteminin; Şark Medeniyeti'ne mensup insanların dünyayı, devleti, makam ve ikbâlî değerlendirme biçiminin; çok çeşitli sebeplerle zayıf düşmüş bireyi, güçlü çevrelere karşı koruma esasına dayanan “halkı yaşat ki devlet yaşasın” felsefesine dayanan yönetim anlayışının başta geldiğini söylemek mümkündür¹⁵.

1.3. Vakıf, Tarafları Eğiten Kültürel Bir Kurumdur

Vakıf Müessesesi; almayı ve vermeyi insanî ve ahlâkî ilkelere bağlayan, hileli, entrikalı ve zecrî tedbirlere başvurmadan, toplumsal mutabakatla huzuru sağlayan bir medeniyet uygulamasının ta kendisidir. Yaşadığımız dünyada bu anlayış terk edildiği için, insanlar kimlik bunalımının ve toplumsal huzursuzluğun girdabında yuvarlanmaktadır. Bugün paylaşma kültürünün yerini, kişisel çıkarları önceleyen eğilimler almıştır. Ülkenin sahip olduğu zenginlikleri; dil, din, ırk ayırımı yapmadan içinde kurulduğu milletle paylaşmayı öngören eski kültürümüz; günümüzde alan, sömüren ve yok eden bir dünya görüşü ile çatışmaktadır. Menfaat ve çıkar ilişkilerine dayalı bu dünya görüşü, paylaşma kültürümüzü ve veren medeniyetimizi ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

¹³ Ülken, Hilmi Ziya, 1971: “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, **VD**, Ankara, VGM Yayınları, S.IX, s. 32.

¹⁴ Köprülü, Fuat,1942: “Vakıf Müessesesi'nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, **VD**, İstanbul, VGM Yayınları s.29 (1-35).

¹⁵ Öztürk, Nazif, 1999: “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.5, s.37.

Medeniyetler ve anlayışlar arasındaki bu farklılıklar şu şekilde özetlenebilir. Avrupa Medeniyeti, Yunan ve Roma Medeniyetine dayanır; Şark Medeniyeti ise, Ural-Altay ve İslâm kültüründen beslenir. Yaslandığı kaynaklar, geliştiği coğrafyalar ve hitap ettiği insan kitlesi değişik özellikler ve karakterler taşımaktadır. Pek tabii bu iki medeniyet mensubunun hayat telakkileri, anlayışları, yön ve yöntemleri de değişiktir.

1.4. Vakıf, İslâm ve Türk Dünyasını Kuşatan Bir Medeniyet Hareketidir

Üçüncü bin yıla girdiğimiz günümüzde, bütün dünyada demokratik sivil toplumun yükselen bir değer olarak ortaya çıkmasına paralel olarak; Doğu Medeniyetinin en temel müteharriklerinden olan ve Osmanlı ülkesinin paylaşılmasına ait önyargılı tutumlar doğrultusunda, sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik bakış açılarıyla yapılan çalışmaların yetersizliğinin anlaşılması üzerine; günümüze ulaşan kalıntılarıyla gerçekten karşımızda gizemli bir sır gibi duran vakıf müessesesini daha yakından tanıma merakı, ilmî mahfillerde ve kültürel çevrelerde her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Vakıf sisteminin yoğun desteği ile olgunlaşan İslâm Medeniyeti, Müslüman toplulukların bünyesinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Çok sayıda Müslümanı cami ve medrese çevresinde, şehirlerde toplamış, göz kamaştırıcı kültür ve medeniyet merkezleri kurmalarına vesile olmuştur.

Bugün kadim yerleşim merkezlerimizde şahidi olduğumuz Vakıf Müessesesi ve ona dayanarak ortaya çıkan şehir; İslâm Medeniyetinin Osmanlı yorumundan başka bir şey değildir¹⁶. Hatırlayalım en basit haliyle pazarı-çarşısı, konaklama yerleri (hanı, kervansarayı, bedesteni) mabedi, mektebi, mezarlığı, yolu, suyu olan ve belirli nüfus yoğunluğuna ulaşmış yerleşim merkezlerine şehir denilmektedir. Şehrin en yalın tanımı budur. Peki, şehri meydana getiren fizikî yapıların tarihteki statüsü nedir? Soruyu bir başka şekilde sorduğumuzda, tarihte vakıf olmayan mabet, mektep, çarşı-pazar, şehir suyu, temizliğin simgesi olan hamam, mezarlık vb. fizikî altyapı birimi var mıdır? Sosyolojik olarak bu mesele incelenmeden İslâm Medeniyetinin tesis ettiği kentlerin şehir tarihini yazmak mümkün müdür?

¹⁶ Ökten, Saadettin, 2013: “Vakıf Müessesesi ve Osmanlı Şehri”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir, Sempozyum Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları, s.15-22.

Şehirleri yapanlar insanlardır; fakat insanların yetişmesi, gelişmesi ve bir kimlik sahibi olması da yaşadıkları çevre ile doğrudan ilgilidir. Osmanlı değerler sisteminde, kemâl seviyesine yükselen insan tipini yetiştiren üç ana müessese cami, medrese ve tekkedir.

Akarı, hayratı, ana ve yardımcı unsurlarıyla birlikte oluşturulan vakıf külliyyeler sayesinde Osmanlı şehri ortaya çıkıyor. Sahip olduğu bu ruh sayesinde Osmanlı şehri, her türlü tasarım ve mimarlık unsurlarının yanında, fizikî bir mekân olmanın ötesine geçiyor, kendini var eden insanı yetiştiren bir müessese haline geliyor.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’da yaşayan insanların elinde ve gönlünde, hiç şüphesiz dünya ve ahiret hayatını, makam ve mevkii, mal ve mülkü ölçmeye yarayan değişmez, yanılmaz değerler sistemi vardı. Bu değerler sistemi sayesinde coğrafyada göz kamaştırıcı bir uygulama gerçekleştirilebilmiştir. Arzdan semaya uzanan bu değerler sistemine mensup olmayan toplumlar paylaşma kültürüne sahip olabilir mi? Bu anlayışa sahip olamayanlar, sürekliliği, estetiği ve hizmeti bünyesinde barındıran, coğrafyayı vatanlaştıran, vakıf gibi bir müesseseyi kurabilir mi? Hasbelkader bir hevesle kursalar bile onu koruyabilirler ve yaşatabilirler mi?

Modernitenin insanları; yaşamı, rekabeti ve kişisel kazancı esas alan bir anlayışı hayatlarına hâkim kılmışlardır. Vakıf sisteminin insanları ise hizmet üzerine, merhamet üzerine bir medeniyet tasavvuru çizgisinde yürümüştür. Birincisinin ürünü, birçok benzerleri gibi simgesel olarak New York, Paris, Londra; ikincisinin kurduğu şehirler Orta Asya’dan başlayıp Orta Avrupa’ya kadar uzanan Semerkant, Buhara, Bağdat, Şam, Halep, Konya, Bursa, İstanbul, Edirne, Üsküp ve Saray-Bosna’dır.

Vakıf medeniyetinin meydana getirdiği dış mekân ile günümüz mimarî anlayışının şekillendirdiği yapıları mukayese ettiğimizde; vakıf medeniyetinin ortaya koyduğu dış mekânın “insan ölçeğinde, insan odaklı, mütevazı, kamu yararı, karşılıksız, tabiata saygılı ve paylaşımcı” olduğunu; günümüz yapılaşmasının ise “insanı aşan, kapital odaklı, meydan okuyan, özelleşmiş, rant kaygısı peşinde koşan, bencil ve tabiatı zorlayan”¹⁷ bir konum aldığını görürüz.

¹⁷ Kayapınar, Y. Erdal, 2013: “Vakıf Medeniyetinde ve Günümüzde Dış Mekân Oluşumu”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları, s. 195.

Medinetü'l-fâdılanın nirengi noktalarını oluşturan vakıf külliyyeler, doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan şehirlerdeki konumları itibarıyla asırların ötesinden günümüz insanına göz kırpmaktadır. Dinlerin ve medeniyetlerin buluştuğu mekân olan Şam'daki Emeviyye, Kudüs'deki Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra külliyyeleri, vakıfların himmeti sayesinde bugün ayakta. Semerkant'da Uluğ Bey'in Registan Külliyesi'nden¹⁸ Edirne'deki Selimiye Külliyesi'ne ve oradan Saraybosna'daki Gazi Hüsvrev Bey Külliyesi'ne¹⁹ kadar Türk ve İslâm dünyasının her tarafına, taşa ve tuğlaya ruh üfleyerek yayılmıştır. Kaşgar'da Yakup Han, Bursa'da Yeşil, İstanbul'da Fatih veya Süleymaniye oluvermiştir²⁰.

1.5. Vakıf Medeniyetinin İz Düşümleri Vakfiyelerle Başlamaktadır

Semavî ve örfî kültürün şekillendirdiği bu medeniyetin içinde yaşayan insan tipinin; dünyaya, mala ve hayata bakışının ipuçlarını, vakfiyelerin girişinde yer alan cümlelerde yakalamak mümkündür. Kuşkusuz vakıfların yönetim ve denetim şartlarını düzenleyen vakfiyelerin dibacelerinde fikrî bakımdan müthiş bir medeniyet tasavvuru yatmaktadır; fakat iş bununla da sınırlı değildir. Fizikî yön ve görsellik açısından da insanı sarsan bir estetik değere sahiptir. Özellikle söz sanatı/edebiyat, hatt, tezhip ve ciltçilik bakımından bünyesinde güzel sanatlar hazinesini saklamaktadır.

Vakfiyelerde müşahede edilen estetik değer, vâkıfın toplum içerisindeki konumu, sahip olduğu medeniyet tasavvuru ve yaşadığı dönemin kültürel hayatı ile doğru orantılıdır. Vakıfların temel prensipleri olan, hukukî statüye ve süreklilik kavramına sahip olma bakımından aralarında bir fark bulunmamakla beraber, güzelin ve güzelliğin doruk noktasına hudut koymak imkansızdır. Özel yeteneklerle yaratılmış ibda sahibi kültür ve sanat adamlarının, ilmî kudreti ve söz söyleme gücüne göre vakfiyelerin estetik değeri, arzdan semaya kadar yükselen geniş bir sahada cevalan etmektedir. Büyütüp beslenen küheylanın koşu gücü, üzerindeki süvarinin binış yeteneği, göğsünde taşıdığı yüreğin sevda yükünün ağırlığı, meftunu olduğu

¹⁸ Yavuz, Yıldırım, 1993: "Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı", **X. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, VGM Yayını, s.85-100.

¹⁹ Mehmet İbrahim, 1993: "Gazi Hüsvrev Bey Külliyesi ve Bosna Hersek'teki Son Durum", **X. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları, s.181-206.

²⁰ Yedi yıldız, Bahaeddin, 1999: "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.5, s.25.

“aşk-ı ilâhî”nin hararetiyle cürufundan arındırılıp altın safiyetinde kelimelerle yazılan cümlelere bir sınır çizmek, gerçekten mümkün değildir.

“Yazmak, çizmek, kazımak; alâmet koymak” anlamlarındaki Arapça hatt mastarından türeyen ve “yazı, çizgi, çığır, yol” gibi manalara gelen hatt kelimesi, terim olarak Arap harflerini kullanarak İslâm medeniyetinde müstakil ve olağan üstü bir mevki kazanan güzel yazı sanatı (hüsn-i hatt) anlamında kullanılmaktadır.

Kaynaklarda genellikle “cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendesedir” şeklinde tarif edilen hatt sanatı, bu tarife uygun bir estetik anlayış çerçevesinde yüzyıllar boyunca gelişerek varlığını sürdürmüştür.

Kadir-kıymet bilir, güzellik aşığı milletimiz “elin dili” veya “el hüneri” denilen hatt sanatının paha biçilmez en nefis eserlerini yazmışlar, yazdırmışlar, yazılanları imkânlar ölçüsünde büyük bir dikkat ve itina ile korumuşlardır. Araplarla aynı harfleri kullandıkları halde ecdadımız zamanla millî zevk ve ihtiyaçlarına göre daha başka yazı çeşitlerini de ortaya çıkarmışlar; meselâ “divânî” ve “rik’a” yazılarını Türk hattatlar icat etmişlerdir. “Sülüs” ve “nesih” yazıya en mükemmel şeklini veren de Osmanlı hattatları olmuştur²¹.

Vakfiye yazımlarında genelde sülüs ve celî sülüs hattı kullanılmıştır. Vakfiyelerde hukukî açıdan sadece vakfin sıhhatini gösteren, kadının adı ve mührü ile dönemin önde gelen şahıslarından oluşan “şühûdü'l-hal” listesinin yanında hattat, müzehhep ve mücellit gibi sanatkârların isimlerine yer verilmemesi sebebiyle ne yazık ki, vakfiyelere yüksek ve ulvî estetik değer katan kültür ve sanat adamlarının kim veya kimler olduğunu bugün için bilemiyoruz. Fakat sarayda ve konaklarda himaye gören dönemin en ünlü sanatkârları olduklarında hiç şüphe yoktur. Sanatkârının bilinmiyor olması; hatt, tezhip ve ciltçiliğin en güzel örneklerinin orijinal vakfiyelerde yer aldığı gerçeğini değiştirmemektedir²².

Çağlar boyunca sanat ve saltanat birbirlerini tamamlayan iki kelime olarak kullanılmıştır. Saltanat sahipleri kendi adlarını yaşatacak ve hü-

²¹ Derman, M. Uğur, 1997: “Hatt”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, C. 16, s. 427-437.

²² Öztürk, Nazif, 2015: “Vakfiyelerde Estetik Değerler”, **Vakıf ve Toplum**, Mayıs, Ankara, Diyanet-Sen Yayınları, S. 3, s.6-25.

kümranlıklarını gelecek nesillere aktaracak sanatkârlara ihtiyaç duyarken; sanatkârlar da sanatlarını icra edebilecekleri, maharetlerini gösterip takdir edilecekleri bir ortam arayışı içinde devlet ricaline yaklaşmışlardır²³.

Bir mecmua veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt denilmektedir. Arapça “deri” anlamına gelen bu ismin, genellikle ciltlerin bu işe en uygun malzeme olan deriden yapılmış olmaları sebebiyle verildiği anlaşılmaktadır. Ciltçilik ise, İslâm kitap sanatlarının altın çağını yaşadığı Osmanlı döneminde, bu sanat ve meslek grubunun bağlı olduğu iş koluna verilen isimdir.

Her estetik değer gibi ciltçilik de o kadar etkileyici bir sanattır ki, Muhammed Esed (1900- 1993) “Mekke’ye Giden Yol” adlı kitabında, Medine’de bulunduğu dönemde Şeyhülislâm Arif Hikmet (1786-1859) Kütüphanesi’nde bulunan bir yazma Osmanlı eserini tetkik ederken; kitabın cildine bakarak, “kültür ve sanatta bu kadar yüksek bir medeniyet seviyesini yakalayan bu milletin, nasıl olup ta yıkıldığına şaşırıyorum” demekten kendini alamamıştır. Bir yabancıya bu cümleyi kurduran cilt sanatımızın, Batı hayranlığı aşkına feda edilişi, ne kadar da yürek yakan bir sonuçtur²⁴.

Verdiğimiz bu kısa bilgiler, başta padişah, sultan ve paşalar tarafından tesis edilen vakıfların vakfiyelerinin, İslâmî ilimlere vâkıf, kültür ve sanatta mahir ibda sahibi edip insanlar tarafından kaleme alındığını, dönemin önde gelen hattatları marifetiyle tebyiz edildiğini, ünlü müzehheplerce tezhiplendiğini ve devletin ulaştığı medeniyet seviyesine delil gösterilecek derecede bir sanat şaheseri olarak mücellitler tarafından ciltlendiğini ortaya koymaktadır. Vakfiyelerin dibacelerinde yer alan cümleler karşısında, gerçekten insan kendisini manevî bir atmosferde hissediyor. Vakfiyeler aracılığı ile yüreklerimize sekine damlalarını akıtan rahmet bulutları arasından inerek, şimdi de bize bu duyguları yaşatan yurt dışında kalan vakıf müesseselerinin korunması için alınan/alınmak istenilen tedbirlere bakalım.

²³ Kazan, Hilâl, 2010: **XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İstanbul, İRCİCA Yayınları, s. 275.

²⁴ Öztürk, Nazif, “Vakfiyelerde Estetik Değerler”, **Agm**, s.24.

2. Millî Sınırlar Dışında Kalan Vakıfların Muhafazası İçin Alınan Tedbirler

93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 31 Ocak 1878’de Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlığa kavuşuyor, Büyük Bulgaristan kuruluyor; Kars, Batum, Ardahan ve Besarabya Ruslara bırakılıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti 145 milyon altın savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmişti.

Rusya’nın Ege Denizi üzerinden sıcak sulara/Ak Deniz’e inmesini kendi çıkarlarına uygun bulmayan batılı devletler, İngiltere başta olmak üzere harekete geçtiler ve Berlin Kongresini topladılar. Bu Kongre sonunda Berlin Antlaşması imzalandı.

Berlin Antlaşması ile Büyük Bulgaristan prensliği, Bulgar prensliği haline getirildi, Hıristiyan bir vali tarafından idare edilmek üzere Osmanlı Devleti’ne bağlandı. Doğubayazıt Türklere geri verildi. Bulgaristan’ın Ege Denizi ile irtibatı kesildi. 145 milyon altın olan harp tazminatı 55 milyon altına düşürülerek, yıllık 350 bin altın taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı²⁵.

2.1. II. Abdülhamid Döneminde Alınan Tedbirler

Berlin Muahedesinin 30. Maddesine dayanılarak, Osmanlı sınırları dışında kalan vakıfların ve bu coğrafyalarda yaşayan dindâş ve soydaşların kimliklerini unutmadan hayatîyetlerini devam ettirmelerine yönelik II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde bir dizi tedbirler alınmıştır.

Hazırlanan talimatların ve teşekkül ettirilen komisyonların dayanağını teşkil eden Berlin Muahedesinin 30. Maddesi aynen şöyledir:

“İslâm vesairenden Karadağ’a ilhak olunan arazi dahilinde emlâki bulunup da emaret haricinde temekkün etmek isteyenler emlâkini iltizama vererek veya diğerleri marifetiyle idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir. Kimsenin emlâki, nizamen “menfaat-ı umumiye” zımınında olmadıkça ve bahası evvelce tediye edilmedikçe alınmayacaktır. Osmanlı ve Karadağlı azalardan mürekkep bir komisyon “emlâki mirîye ve mevkufe”nin

²⁵ Karal, Enver Ziya, 1988: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınları, C.VIII, s. 64-80; Öztuna, Yılmaz, 1986: **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, s. 570-573.

Bâb-ı âli hesabına olarak “suret-i ferağ” ve istimlâkine dair işleri ve anlarda “efrâd-ı ahâlinin ilişiği bulunur ise bu misüllü mes’eleleri üç sene zarfında tesviye eyleyeceklerdir”²⁶.

İlk bakışta, sadece Karadağ’da kalan vakıf ve mirî malvarlığı hakkında düzenlenmiş gibi görülen bu madde, zaman içerisinde Balkanlarda terk etmek zorunda kaldığımız diğer bölge halkları ve oralarda kalan Müslüman malları hakkında da uygulanmıştır²⁷.

Berlin Antlaşması’nda yer alan hükümlere dayanılarak, kaybedilen topraklar üzerinde bulunan Müslümanlara ait Vakıflar ve Mirî Hazine’ye ait malvarlıklarının Bâb-ı âli hesabına ferağ ve istimali ile ilgili işlemleri yürütmek üzere komisyonlar kurulmuş, tespit edilen bölgelere İstanbul’dan elemanlar gönderilmiştir. Bunların hepsinden daha önemlisi, bu komisyonların çalışma esaslarını düzenleyen talimatlar hazırlanmıştır. Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ’da kalan Müslüman ahâlinin kendi kültür ve inançlarını kaybetmeden, hayatîyetlerini devam ettirmelerini temin amacıyla Şeyhülislâmlık makamı tarafından hazırlanan ve Meclis-i Mahsusça kabul edildikten sonra, Padişah fermanı ile yürürlüğe konulan talimatla esaslı düzenlemeler yapılmıştır. 103 maddeden oluşan bu talimat 1 mukaddime, 1 hatime ve 10 bölüm halinde düzenlenmiştir. 7. Bölüm vakıflarla alakalıdır.

Mukaddime, İslâm’ın özünde; “ahlâk-i safiye”nin “siyaset-i mülkiye”den daha zengin ve daha kapsamlı olduğuna dair kesin bir kanaatin bulunduğu ilişkin tespit cümlesiyle başlamaktadır. Devamında Hilâfetin önemi anlatılmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken cümle, “Hilâfet-i âliye-i nebeviyye, İslâmî vahdeti simgeleyen bir merkezdir”, cümlesidir. Talimatta, Hilâfet makamına bağlı vazifelerde, Şeyhülislâmlık kurumu vekil tayin edilmiştir.

Talimatın birinci bahsi, “İslâm beş esas üzerine bina olunmuştur” hadisi ile başlamaktadır. İkinci bahiste, din hizmetlerinde “silsile-i merâtip” üzerinde durulmakta; üçüncü bahiste müteferrik esaslar anlatılmaktadır.

²⁶ Erim, Nihat, 1953: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yayınları, C. I, s.403-425.

²⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 1301: 932/20.

Dördüncü bahis, Müslümanların birbirleriyle olan hukukunu düzenleyen fetva ile alakalıdır. Hâkimlik sıfatına sahip olan müftüler, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye esaslarına göre hareket edeceklerdir (Md. 43). Şer'î bir meselede tereddüt ettikleri takdirde hükümde acele etmeyip ihtiyata riayeten evvelemerde “ulemâ-i mahalliye” ile istişarede bulunacaklardır (Md.44). Yapılan istişare ve araştırmalara rağmen yine şüphe zail olmaz ise, o takdirde müftüler, “izahât-ı şâmil” bir arîze ile doğrudan doğruya “makam-ı meşihat”a müracaat edeceklerdir (46). Bu bahis medeni haklar ve hukuk sistemi açısından Balkanlarda yaşayan Müslümanların Hilafet merkezine bağlanmasını sağlamaktadır.

Beşinci bahis Cemaat meclislerinin teşekkül tarzını ve çalışma esaslarını/vazifelerini düzenlemektedir. Cemaat meclislerine 25 yaşını ikmal etmiş, tezkiyeleri muhtel ve müşevveş olmayan, emniyet ve itibar kazanmış, mümkün mertebe “muamelât-ı şer'îye” ve kavânine nisbet peyda etmiş kimseler arasından seçilecektir (Md.47). Bu meclislere, evkâf ve eytam müdürleriyle en ziyade alakadar müteveli ve vasiler de intihap olunacaktır (Md.54).

Müftülük memuriyetinin boşalması halinde, mahallinde ehil var ise, cemaat meclisleri, encümen-i dâniş hey'etleriyle birleşerek, ittifak veya ekseriyetle intihap olunan zata menşur istihsalı, eğer mahallinde ehil yok ise, Dersaadet'ten diğer birinin intihap ve tayinleri hususlarında alacakları kararı, o yörenin en yüksek “hükümet-i mülkiye”de bulunan yetkilisinin bir üst yazısı ile “makam-ı meşihat”a göndereceklerdir (Md.55). Boşalan müftülük o mahallin en büyük müftülüğü ise o takdirde bir üst yazıya ihtiyaç olmadan teklif doğrudan meşihata takdim edilecektir (Md.56).

Her şeyden evvel cemaat meclisleri Kur'anî ifadesiyle “emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker”²⁸ yapacaklardır. Emr-i bi'l-ma'ruf üç kısmıdır. Birincisi hukukullah/Allah'ın hukukuna, ikincisi hukuk-i âdemiye/beşerin hukukuna, üçüncüsü hukuk-i müşterekeye aittir. O beldelerde kesintisiz bir şekilde ezanın okunması, Müslümanların cuma ve bayram namazlarını İslâm'ın şiarına uygun bir şekilde eda etmeleri birinci şikka; mescidler, camiler ve diğer hayrat eserlerin harap ve münhedim olmaları halinde, bu “müessesât-ı hayriye”nin tamiri veya yeni baştan inşalarına

²⁸ KK, CIII/3.

vakıflarında ve millet sandıklarında yeterli nakdin mevcut olmaması durumunda, gereği yapılmak üzere memleketin güç ve servetine teveccüh etmek ikinci şikka; nesebin korunması, akrabalık münasebetlerinin düzenlenmesi , genç kız ve erkeklerin denkleleriyle evlendirilerek aile yapısı ve nikahın muhafazası ve bu hususlarda ailelere yardımcı olunması da üçüncü şikka girmektedir (Md.58).

Mabedlerin temiz tutulması, ümmet arasında ibadete devamın sağlanması, yetim ve dulların maddî ve manevî yönden korunması yine cemaat meclislerinin önde gelen görevleri arasında sayılmaktadır (Md.59-60).

Ayrıca, her müftülük dairesinde, o yörede yaşayan ne kadar Müslüman kadın ve erkek varsa, sayımları yapılarak defterlere kaydedilecek, doğum, ölüm ve yer değiştirme durumlarında bu defterler güncelleştirilecektir. Böylece nüfus hareketlerinin sürekli yenilendiği bu defterlerin birer suretleri, her sene meclisçe tasdik edildikten sonra, müftü tarafından “makam-ı meşihat”a gönderilecektir (Md.61)²⁹.

Vakıflarla ilgili bölüm, “İdare-i Evkâfa Dair Yedinci Bahis” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 62’den 70’e kadar 8 ayrı madde yer almaktadır. Bu maddelerde evkâf müdürlerinin cemaat meclislerine bağlı olarak çalışacağı (Md.62), müdürün evkâf gelirlerini muhafaza için bir sandık teşkil edeceği ve işlerin yürütülmesi için müdürlük bünyesinde, memur, tahsildar, katip gibi personelden meydana gelen bir kalem oluşturulacağı (Md.63); evkâf sandığının iki anahtarının bulunacağı, bu anahtarlardan birisinin cemaat meclisinde, diğerinin evkâf müdüründe olacağı ve sandığın müştereken açılacağı (Md.64); cami, mescid ve diğer hayratın bakım, onarım, temizlik, tertip ve düzeni ile buralarda görev yapan personelin denetim ve gözetiminin, hizmetin aksaması halinde bu durumun mesuliyetinin evkâf müdürüne ait olacağı (Md.65) kayıtlıdır.

Ayrıca maddelerin devamında, evkâf müdürlüğünün gelir ve giderlerini göstererek her üç ayda bir ara bilanço, her yılın sonunda da yıllık tahsilat ve masrafi gösteren yıllık bilançoları hazırlayacağı, bu bilançoların cemaat meclislerinin tetkikine sunulmak üzere müftüye teslim edileceği (Md.66) yazılıdır. Müftüler evkâf müdürünün çalışmasına esas olmak üzere, kendi sorumluluk bölgesinde bulunan vakıfları, vakfiyeleri olsun veya olmasın

²⁹ VGMA 1302: 932/258-264.

bir deftere kaydedecektir. Bu defterden ayrı olarak, mürtezikanın vaziyeti, “hademe-i vakfa” verilen maaşlar, hayratın tamiri için yapılan harcamalar, vakıfların tahsilat durumu, gerektiğinde bir vakıftan diğerine verilen borç ve idarî masraflar için de lüzumlu olan diğer defterler yine müftüler tarafından tutulacaktır (Md.67).

Geliri giderini karşılamayan vakıflara diğer vakıfların gelir fazlasından, bu mümkün olmaz ise, “vücûh-ibirr”e sarf edilmek üzere ayrılan paradan destek sağlanacaktır. Bu da yeterli olmadığı takdirde, hayratın idamesi ve hizmetin devamlılığını sağlamak amacıyla “ehâli-i mahalliye”den iane suretiyle yardım toplanacak, cemaat meclisi tarafından müteveli olarak seçilen bir kişi tarafından harcamalar yapılmak suretiyle hizmetin devamlılığı temin edilecektir (Md. 68). Cemaat meclisleri tarafından tasdik edilen yıllık bilançolar, müftülükler tarafından “makam-ı meşihat”a gönderilecektir (Md.69).

Bu bölümün son maddesinde ise, o yörede bulunan vakıf malvarlığı ve hizmetlerinin vakfiyelerde öngörülen esaslar çerçevesinde sürekliliğini ve mamuriyetini sağlamakla görevli olan evkâf müdürlerine, yıllık gelirin %10’u nispetinde, ücret takdirinin cemaat meclislerine ait olduğu (Md.70) yazılıdır³⁰.

Sekizinci bahis “idare-i eytam”³¹, dokuzuncu bahis ise “encümen-i fazilet”in beyanı hakkındadır.

Fazilet encümenleri, her nerede “cemaat-ı islâmiye” mevcut ise, orada bulunan çocukların azlığı veya çokluğuna göre iptidaiye (ilkokul), rüştiye (ortaokul) mektepleri açacaklar (Md.93), ders programlarını hazırlayarak meşihata gönderilmek üzere müftülüklere teslim edeceklerdir (Md.96). Açılacak ilk ve orta dereceli okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla bir medrese tesis edeceklerdir (Md.98). Ayrıca encümen tarafından, mektep, medrese, kütüphane ve buralarda bulunan kitapların kataloglarını çıkarta-

³⁰ VGMA 1303: 932/258-264; Düstur II/X 1928: 274-291 (Düstur’daki çevri yazısı yanlışlıklarla maluldür).

³¹ Talimatın 71-92. Maddeleri, ölen Müslüman ailelerin terekelerinin tespiti ve yetim, sagir/küçük, mecnun ve matuhun vasiler eliyle malları ve haklarının korunmasına aittir. Bu hususlar, bu konudaki Osmanlı mevzuatının özetlenmesi tarzında kaleme alındığından, burada üzerinde durulmamıştır.

caklar, bu hizmetlerin yürütülmesi için vakfedilen vakıf gelirlerinin kayıtlarını tutacaklardır (Md.95).

Son ve onuncu bahis, “tevcih-i cihat” yani görevlilerin tayini hakkındadır. Görev verilecek personelin imtihan ve tetkikatı cemaat meclisleri tarafından yapılacaktır (Md. 99). Cemaat meclislerinden veya şubelerinden gelecek mazbataların “tetkikât-ı kuyudiyesi”ni icra etmek üzere, müftü efendi tarafından evkâf müdürüne havale edilecektir (Md.101).

Müftüler; tevcih mazbatasına kendi görüşlerini yazdıktan sonra hatiplik, vaizlik, müderrislik, yalnız Mevlevi dergâhlarına şeyhlik cihetlerine yapılacak tayinlerin tekliflerini, “*izn-i mahsus*” istihali için meşihata takdim edecek, diğer cihetleri kendilerine verilen yetkiye dayanarak re’sen icra edecektir (Md.102-103).

Hatimede ise, meselenin ne kadar geniş bir düşünce ile ele alındığını göstermek bakımından şöyle devam denilmektedir: Zamanın değişmesiyle hukukun değişmesi kaçınılmaz olduğundan, örf ve adetler değişir ve cemaat meclisleri de tadilata lüzum görür ise, müftüler tarafından “makam-ı meşihat”a “esbab-ı mucibe”yi havi layihalar takdim edilerek talimatta yapılacak değişiklikler için izin alınacak ve gereği yapılacaktır.

Görülüyor ki, uluslararası antlaşmalara konulan hükümler, Osmanlı Devleti tarafından özel olarak hazırlanan talimatnameler ve alınan tedbirlerle, Mithat Paşa’nın Tuna Valiliği (1864- 1868) döneminde teşkil edilen Müslüman cemaat meclislerine³² aktivite kazandırılmış; Osmanlı egemenliğinin oralardan çekilmesiyle geride kalan soydaş ve dindaşlarımızın dağılıp yok olmalarına mâni olunmak istenmiştir.

Şunu hemen belirtelim ki, her türlü asimilasyon ve soykırım uygulamalarına rağmen bugün Balkanlarda hala soydaşlarımız ve dindaşlarımız, milliyet ve inançlarını muhafaza ederek varlıklarını koruyabiliyorlarsa, bu durumu, Berlin Antlaşması sonucu alınan bu tedbirlere borçludurlar³³.

³² Özgüç, Adil, 1974: **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, s. 156.

³³ Öztürk, Nazif, 1993: “*Osmanlı Devleti’nin Elinden Çıkan Balkanlardaki Vakıfların Muhafazası Konusunda II. Abdulhamid (1876-1909) Döneminde Alınan Tedbirler*”, **X. Vakıf Haftası Kitabı 7-10 Aralık 1992**, Ankara, VGM Yayınları, s.273-286.

3. Kıbrıs Vakıfları Üzerinde Yaşanan Gelişmeler

İngiltere müstemele yönetimi ve Kıbrıslı Rumların hakimiyet dönemlerinde, antlaşmalarla hukukî güvencelere sahip olmasına rağmen Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıflara çok büyük haksızlıklar yapılmıştır. Kural tanımadan ve hatta kendileri tarafından düzenlenen mevzuat hükümlerine dahi uyulmadan hileli ve entrikalı yollara tevessül edilerek, binlerce parselden oluşan vakıf malvarlığı özel ve tüzel kişilerin uhdelerine geçirilmiştir. Halen devam eden algı operasyonlarıyla bu haksızlığa devam edilmektedir. İşin en garip tarafı ise iletişimin bu kadar yaygın ve gerçek bilgiye erişmenin bu kadar kolay olduğu günümüzde, Kuzeyi ve Güneyi ile Kıbrıslılar arasında çarpıtılan ifadelerle servis edilen, vakıflarla ilgili gerçek dışı dezenformasyon haberlere inanan ve sosyal medyada dolaşan mesnetsiz söz ve yazılara itibar eden kesimlerin bulunmasıdır.

Yapılan bu hukuksuzluk ve haksızlıkların, sorulacak sualler ile arşiv belgelerine ve sahih bilgiye dayalı verilecek cevaplarla çürütülmesi ve gerçeklerin ortaya konulması zamanı gelmiştir.

3.1. Sorulması Gereken Sualler ve Verilen Cevaplardan Bazıları

3.1.1. Abdullah Paşa Vakfı

Abdullah Paşa Vakfı, taşınmazların sadece gelirlerinin vakfedildiği a'şarlı bir vakıf mıdır? 1935'de yapılan toplu aşar tazminatı ödemeleri karşılığında Abdullah Paşa Vakfı ortadan kalkmış, Kıbrıs Adası'nda böyle bir vakıf kalmamış mıdır?

Bu soru her bakımdan hatalı ve yanlıştır. En başta Abdullah Paşa Vakfı yalnız öşür geliri vakfedilen malvarlığından ibaret bir vakıf değil, aşarla birlikte gayrimenkullerin mülkiyet ve tasarruf haklarının da vakfedildiği sahih ve lazım bir vakıftır³⁴. Vakfiye hükümlerine göre mütevellî

³⁴ İngiliz Başsavcısı C. C. Gerahty'nin, "elimizde Abdullah Paşa Vakfı ile ilgili *Mülkname, Vakfiye, İlam/ hudutname ve Ferman* bulunmaktadır" cümlesi ile başlayan 16.1.1928 tarihli "Özel Öşür Tazminatları" raporu, söylediğimiz hususları doğrulamaktadır. Karpaz Mukataası, Büyük Vezir Abdullah Paşa'nın mutlak mülküdür ve her türlü tasarrufu kendisine aittir. Mağusa'da bulunan ve Ayasofya olarak bilinen mukaddes camiin lehine vakfedilen bu mülkler; Karpaz, İskele, Büyükkonuk, Yedikonuk, Medossi ve Maraş'da bulunmakta ve adı geçen köylerdeki tüm tarlaları, tepeleri, nehirleri, kuyuları bahçeleri, üzüm bağlarını içine almaktadır. Bu malların tamamı Karpaz Sancağı olarak adlandırılmaktadır. Vakfedilen taşınmazların tasarrufu konusunda hiçbir

ve vâkıfın evlâd ve ahfâdı vakfın malvarlığında değil, şayet kalırsa gelir fazlasında hak sahibidir³⁵. Oysa aşar tazminatı ödenirken ahkâmü'l-evkâf prensiplerinin bu temel kuralına uyulmamış, sanki vakıf mallarında hak sahibiymişler gibi vakfın malvarlığı değerinin bir kısmı müteveli ve ahfada nakit olarak ödenmiştir³⁶. Temelde yanlış olan bu uygulama sırasında, aşar tazminatının %10'u, vakfın Kıbrıs'taki cami, mektep ve çeşmesinin giderlerini karşılamak ve hizmetin devamını sağlamak üzere müteveli vekili sıfatıyla Abdullah Paşa Vakfı'nın faaliyetlerini yürüten Evkâf İdaresi'ne bırakılmıştır³⁷. Aşar taviz bedeli ödenmesi sırasında Abdullah Paşa Vakfı'nın ortadan kaldırılması hiçbir şekilde gündeme gelmemiş, daha sonra Evkâf Murahhası Sir Münir'in tek imza ile T C. Kıbrıs Konsolosluğuna 1940'da verdiği cevapta ileriye sürülmüştür³⁸. Bu, vakıf mevzuat hükümlerine aykırı hukuken geçersiz bir iddiadır.

3.1.2. İngiltere Tarafından Ödenen 1.500.000 Sterlin

İngiltere tarafından ödenen 1.500.000 sterlin karşılığında, Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş tarafından imzalanan taahhütname sebebiyle Kıbrıs Türk Cemaati ve Vakıflar İdaresi, Kıbrıs Vakıfları ile ilgili bütün haklarından vaz mı geçmişlerdir?

Ödenen 1.500.000 sterlin tazminat İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından kullanılan ve vakıf mallarının kullanım karşılığının ödenmesi ve kiraların dondurulması sebebiyle gelir kaybına uğrayan ve bu sebeple bakım ve onarımı yapılamadığı için harap olan eğitim ve dinî hizmet binalarının onarılması; bazı Türk okullarının inşası ve Türk Cemaat Meclisi binasının yapımı için harcanacağı öngörülmektedir. Söz konusu mali yardım gasp edilen vakıf taşınmazlarla ilgili bir tazminat değildir. Kaldı ki 1960 Ant-

devlet varisi (tahta çıkan padişah) ya da vezir, kumandan, defterdar Abdullah Paşa'yı rahatsız etmeyecektir" [Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü Arşivi (KVGMA), Başsavcı C. C. Gerahty 16.1.1928, *İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları*, Dosya No:174, Gömlek No: 3977, Eski No:28/1926, s. 15-22]. 34

³⁵ Sadr-ı Esbak Abdullah Paşa bin Hasan Paşa *Vakfiyesi Zeyli 1* (1162/1748)", *VGMA, Defter No: 1605*, s. 10-23; Ö.Hilmi, Efendi, 1307: **Age**, s.134, mesele, 263.

³⁶ KVGMA, 15.1.1936, İncelenen İşlem Dosyaları, Dosya No: 112-88, s.124-141.

³⁷ KVGMA, 15.1.1938, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No:174, Gömlek No: 3977, Eski No:28/1926, s. 84-91.

³⁸ KVGMA, 28.2.1940, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No:362, Gömlek No: 7426, Eski No:124/1931, s. 146.

laşmaları müzakere sürecinde Londra'daki Kıbrıs ile ilgili Ortak Komiteye sunulan 13.1.1960 tarihli raporda, Kıbrıs Türklerinin gasp edilen vakıf taşınmaz mallarla ilgili haklarını arayacakları ve bu amaçla mahkemelere başvuracakları hususları yer almaktadır³⁹. Nitekim Mal Dönüşüm Yasası ile "icareteynli" vakıfların "mülk", "arazi-i mevkufe tahsisatın" "mirî" sayılması karşılığında zemin kirası olarak ödenmesi kararlaştırılan 2230 sterlinin 1944-1959 seneleri arasında İngiliz Sömürge yönetimi, 1960-1962 tarihlerinde de Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından ödenmesi ve Kıbrıs Cumhuriyeti Kuruluş Antlaşması ekinde yer alan "Finans Yönetimi" başlığı altında düzenlenen Ek-E Bölüm II, s.3-b (i) ve (ii) hükmü uyarınca sonsuza kadar ödenecek olması, vakıf haklarından vazgeçilmediğinin bir başka kanıtıdır. Eğer sorudaki iddia doğru olsaydı; yıllık tazminat ödemelerinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmemesi ve onun da üç yıl boyunca bu ödemeyi yapmaması gerekirdi. Kıbrıs Cumhuriyeti'ne giden yolda yapılan müzakerelerde karşılıklı mektup teatileri ve müzakere tutanakları ile Anayasa Ek-U'da yer alan listede, hibe edilen paranın harcama kalemleri, söylediğimiz hususu doğrulamaktadır.

Ayrıca Kıbrıs Vakıfları ile karşılıklı yükümlülükler Osmanlı İmparatorluğu ile Britanya Krallığı arasında akdedilen savunma ittifakı, ek konvansiyon ve fermanla düzenlenmiştir. Devletler hukuku açısından Osmanlı Devleti'nin varisi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Kıbrıs'la ilgili herhangi bir haktan vazgeçme yetkisi Türkiye Cumhuriyeti veya onun yetkilendireceği kimselere aittir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş'a bu konuda bir yetki verdiğine dair arşivlerde hiçbir kayıt ve belge mevcut değildir; çünkü böyle bir yetkilendirme yapılmamıştır⁴⁰.

3.1.3. Vakıf Mallarında Zaman Aşımı/Mürur-ı Zaman

Mürur-ı zaman uygulaması ile Kıbrıs'ta bir takım vakıf malları muhtarlıkların mülkiyetine geçmiş midir? Tapu kütüklerinde bu sebeple gerçekleşmiş mülkiyet intikalleri var mıdır?

³⁹ Ulunay, Engin 2019: (Avukat), "Türkçe-İngilizce Kıbrıs Vakıfları Hakkında Rapor", **Kıbrıs'ta Son Söz...Uluslararası Konferans 21-22 Eylül** Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, s.(403-413), 406.

⁴⁰ Hofstötter, Bernhard,"Cyprus under British Rule: An International Law Analysis of Certain Land Surveys and Land Assignments Between 1878 and 1955", (<http://chineseil.oxfordjournals.org/content/7/1/159.full>, Next Section, s.17).

Müessesât-ı hayriye ve diğer bir ifade ile karşılıksız toplumun hizmetine sunulan vakıf hayrat binalarda zaman aşımı yoktur. Vakıf akar taşınmazlarda mücbir sebep olmaksızın bir kimse itirazsız ve nizasız bir şekilde 36 yıl bir vakıf taşınması kullanırsa zaman aşımı iddiası gündeme gelebilir⁴¹.

İster gayrimenkul ister nukut vakfı olsun vakıfların asl-ı mâl denen esas ana malvarlığında zaman aşımı otuz altı sene; akarât-ı mevkûfenin tasarruf hakkı ve para vakıflarının nema alacaklarında ise on beş sendir⁴². *Tahsisat* kabilinden olan *arazi-i mevkûfenin* tasarrufu ile ilgili davalarda zaman aşımı müddeti, *arazi-i mirîyede* olduğu gibi on senedir. Tahsisat kabilinden vakıfların rakabe denen çıplak mülkiyetine ait davalarda ise, sahih vakıflar gibi yine süre 36 senedir⁴³.

Zaman aşımının gerçekleşmesi için bu sürelerin mazeretsiz ve itirazsız olarak tamamlanmış olması gerekmektedir. *Arazi Kanununda* hukuken geçerli mazeretler sıralanmaktadır. Bu engellerden bir tanesi “zilliyetlik iddiasında bulunan kimsenin cebâbireden / mütegalibinden/ zorba takımından bulunması”dır.

Arazi Kanunu’nda 5. şıkta mücbir sebep olarak belirtilen hususlar Kıbrıs vakıfları için çok önemlidir. Çünkü vakıfların yönetiminden sorumlu olan Vakıflar İdaresi bir devlet dairesi haline getirilmiş, vakıf mallarının kaderi müstemleke valisi tarafından tayin edilen evkâf murahhaslarının inisiyatifine ve valinin tasdikine bırakılmıştır. Ada vakıflarının esas meşrutunlehi/vakıfların hizmet ve faaliyetlerinden yararlanma hakkına sahip olan Müslüman Türk halkı sömürge yönetiminin idaresi altındadır. Vakıf mallarında zaman aşımını durduracak bundan daha büyük ceberutluk olur mu? Demokratik bir yönetim ve anlayışın olmadığı bir dönemde, Sömürge İdaresi’nin yürürlüğe koyduğu hukuk dışı uygulamalara karşı, aynı makam tarafından tayin edilen bir memurun itiraz edebileceğini düşünmek, hele bağımsız yargının olmadığı bir ortamda dava açmalarını beklemek ne kadar gerçekçi bir yaklaşımdır?

Bu şartlar altında dahi 1935’lerden itibaren Türk tarafı, sömürge yönetiminin vakıflarla ilgili uygulamalarına hep itiraz etmiş; belirli aralıklarla

⁴¹ Ömer Hilmi Ef., 1307: *Age*, s 206, mesele 435.

⁴² Ömer Hilmi, *Age*, s. 206-214, Mesele 435,437,438,44.

⁴³ Ömer Hilmi, *Age*, s.214, Mesele 447.

yerleşim yerlerinde yapılan içtimalarda bu konuyu dile getirmiş, konuşmaları tutanağa bağlamış, meydanlarda toplanarak protesto etmiştir. Bu çabaların sonunda Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu 1949 hazırlanmış, bu raporda da vakıf konusuna geniş yer verilmiştir. Meseleye bu zaviyeden baktığımızda, Kıbrıs Adası yönetiminin İngiltere'ye bırakıldığı 1878 tarihinden 1974 Barış Harekatı'na kadar vakıf malları hakkında itirazsız ve nizasız hiçbir dönem yaşanmamıştır. Bu sebeple Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıf mallarında zaman aşımından bahsetmek mümkün değildir.

Diğer taraftan vakıf taşınmaz malları üzerinde tasarruf hakkını düzenleyen kira mukaveleleri / tapu tasarruf vesikaları, mürûr-i zamanı durduran hususlardır. Ahkâmü'l-Evkâf'ın bu konuyu düzenleyen 442. Meslesinde şöyle denilmektedir:

“Bir kimse bir akarı otuz altı seneden ziyade bir müddet tasarruf ettikten sonra; vakıf mütevellisi, o akâr, mütevellisi olduğum vakfın gelir kaynaklarından (müstagallâtından) olup söz konusu sürede sana icar etmiştim’ diye dava ettiğinde, o kimse de o akâr benim mülkümdür’ diye, mütevellinin davasını inkâr eylese nazar olunur”. “Eğer belirtilen süre içinde vakıf tarafından o kimseye icar olduğu beyne'n-nâs ma'ruf ve meşhur ise (biliniyor ve belgeleniyor ise) mütevellinin davası içtima’ olunur”⁴⁴ ve elbette ona göre hüküm verilir.

Bugün Kıbrıs'ta mülkiyetine sahip olduğu iddia edilen her parselin evveliyatı araştırıldığında iddia sahibinin babasının, dedesinin veya diğer bir akrabasının o taşınmazın kiracısı olduğu tapu kayıtları ve diğer arşiv belgeleri ile ispat edilebilmektedir. Bu bakımdan, Kıbrıs vakıf mallarının zaman aşımı ile iktisabı mümkün değildir.

Ayrıca az önce de bahsedildiği gibi hem geçmişte hem günümüzde karşılıksız olarak kamu hizmetine sunulan vakıf mallarında/müessesât-ı hayriyede zaman aşımı söz konusu değildir⁴⁵.

⁴⁴ Ömer Hilmi, *Age*, s. 211-212, Mesele 442.

⁴⁵ “Menafi-i umuma ait ve meşrut olan müessesât-ı hayriye davalarında mürur-i zaman cari olmaz” (Ömer Hilmi Efendi, 1307: *Age*, s. 215, Mesele 449). “Mimarî ve tarihî değeri olan eserler satılamaz” (13.6.1935 tarih ve 3027 sayılı RG'de neşredilen **2762 sayılı Vakıflar Kanunu**, Md. 10, son fıkra). “Vakıfların malları üzerinde zilliyetlik yoluyla kazanma hükümleri uygulanmaz” (8.12.2001 tarih ve 24607 sayılı RG'de yayımlanan **4721 sayılı Türk Medeni Kanunu**, III. Bölüm, Vakıflar, Md. 117, 1. Fıkra). “Vakıfların

Vakıfların İdaresi'nin Türk tarafına bırakılmasından sonra Tersafan ve Efendiler çiftliklerinde olduğu gibi, vakıf mallarının zayi olmasına sebep olan uygulamalar yargıya taşınmıştır.

Tersafan Rum Köyü sakinleri Larnaka Kaza Mahkemesinde açtıkları bir dava ile Tersafan Çiftliğinin zaman aşımından iktisabını talep etmişler. Davayı Vakıflar İdaresi Rum yargıçlardan oluşan Larnaka Kaza Mahkemesi huzurunda savunmuştur. Larnaka Kaza Mahkemesi Tersafan Çiftliği'nin bir vakıf taşınmaz mal olduğunu ve ahkâmü'l-evkâf prensiplerine göre vakıf taşınmaz malların elden çıkartılamayacağı ve/veya devredilemeyeceği, vakıfların süreklilik kavramına sahip olduğu ve zaman aşımı sebebiyle iktisap edilemeyeceği nedenlerinden dolayı Evkâf İdaresi lehine hüküm vermiştir. Bunun üzerine Tersafan Rum Köyü sakinleri Kıbrıs Sömürge İdaresi Yüksek Mahkemesi'ne bir istinaf dosyalamışlar; fakat istinafları Yüksek Mahkeme tarafından reddedilmiştir⁴⁶. 1963 olayları ve 1974 Barış Harekâtı sonrasında bu yer Güneyde kaldığı için kesinleşmiş mahkeme kararına rağmen çiftliğin tapuları vakıf adına alınmamıştır. Efendiler/Efendrika Çiftliği Kıbrıs Cumhuriyeti'nin karışık dönemlerinde, Türklerin devlet dairesinden kovulması eylemlerine paralel olarak esastan değil, usulden reddedilmiştir. Fakat Vakıflar İdaresi tarihin her döneminde itiraz etmiş⁴⁷ ve 1974 sonrasında da red kararı yok sayılarak tapu kayıtları düzeltilmiştir.

Diğer taraftan ceberut ve müteşerrif bir kimse tarafından ekilip-biçilen yerlere karşı itiraz edilememiş olmasını yasa mücbir sebep olarak saymaktadır. Müstemleke İdaresinin, baskıcı ve zorba yönetiminden daha büyük mücbir sebep olabilir mi?

Bu hususlar göz önüne alındığında, Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıf malları için süre aşımı iddiası ile hak kaybından bahsetmek mümkün değildir.

Kıbrıs Vakıflar İdaresi haksız olarak ellerinden alınan vakıf mallarının kendi vakıflarına iadesini talep etmektedir. Günümüzde hem Türkiye'de

hayrat taşınmazları haczedilemez, rehnedilemez, bu taşınmazlarda mülkiyet ve irtifak hakkı için kazandırıcı zaman aşımı işlemez" (27.2.2008 tarih ve 26800 sayılı RG'de yayımlanan **5737 sayılı Vakıflar Kanunu**, Md. 15, 1. Fıkra).

⁴⁶ *Minas Sylvestrou and Others v. The High Council of Evkaf*, CLR 1959-1960, Vol 24, page 153.

⁴⁷ KVGMA, **Efendrika Çiftliği**, 7 Temmuz 1957, M 1/85a.

hem de Balkanlarda vakıf malların iadesi konusunda güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştır. Türkiye son düzenlemelerde azınlıkların vakıf mallarını iade etmiştir. Bazı Balkan ülkelerinde de bu tür uygulamalara başlanmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi haklı olarak ve İslam ülkelerinde asırlarca süren tatbikat doğrultusunda vakıfları özel hukuk tüzel kişileri olarak kabul etmekte, belgeler ibraz edildiğinde haksız yere her ne sebeple olursa olsun elden çıkan vakıf mallarının vakfına iadesine karar vermektedir.

4. Kıbrıs'ta Geçerli Vakıf Hukuku ve Çözüm Önerisi

Kıbrıs'ta geçerli vakıf hukuku hangi düzenlemelerden oluşmaktadır? Mal Dönüşüm Yasası (Vakf Idjaretein and Arazi-i Mevcoufe Takhsisat 1944/225) ve Tüzüğü (1944/14); başta Kapalı Maraş olmak üzere Kıbrıs Vakıfları ile ilgili nasıl bir sonuç doğurmuştur?

Kıbrıs Vakıflarıyla ilgili geçerli hukukî düzenlemeler, “Kıbrıs'ta Son Söz...” ana temasıyla 21-22 Eylül 2019 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası konferansta “Kıbrıs'taki Vakıfların Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı” başlığı altında anlatılmıştır⁴⁸.

Bu yazıda Mal Dönüşüm Yasası ve Tüzük hükümleri çerçevesinde başta Kapalı Maraş açılımı olmak üzere Kıbrıs Vakıflarıyla ilgili arşiv belgelerine ve bilimsel kriterlere dayalı bir şekilde analizler yapılacak ve ulaşılan sonuç ortaya konulacaktır.

4/1. İslâm Hukuku ve Osmanlı Tatbikatındaki Evkâf Hükümleri

4 Haziran 1878 tarihli Savunma Antlaşması ve 1 Temmuz 1878 Ek konvansiyon hükümleri ile Ada idaresinin geçici olarak Britanya Krallığına kiralanması ve teslimine ilişkin, 30 Temmuz 1878 tarihli Ferman birlikte değerlendirildiğinde, Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıfların «ahkâmü'l-evkâf prensiplerine göre yönetileceği» açıkça görülmektedir.

⁴⁸ Öztürk, Nazif, 2020: “Kıbrıs'taki Vakıfların Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **Kıbrıs'ta Son Söz Uluslararası Konferans 21-22 Eylül 2019**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s.351-386.

Kıbrıs Cumhuriyeti⁴⁹ ve KKTC⁵⁰ anayasalarında da bu ilkeler aynen korunmuştur.

Bir başka ifade ile Kıbrıs Adası'nda, İslâm Hukuku esaslarına göre tetvin edilen müstakil “ahkâmü'l-evkâf” kitapları ve Batı hukuk tekniğine uygun olarak hazırlanıp yürürlüğe konulan Nizamnamelerden meydana gelen mevzuat hükümlerinden oluşan “ahkâm-ı evkâf prensipleri” dün de bugün de yürürlüktedir.

Ancak Kıbrıs Adası'nda, vakıfların yönetim ilkeleri sadece Ömer Hilmi Efendi'nin «İthâfû'l- Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf» kitabı⁵¹ hükümlerinden ibaretmiş gibi bir anlayış mevcuttur, bu algı doğru değildir.

«Ahkâmü'l-evkâf» adlı eser sadece «İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf» kitabından ibaret olmadığı gibi⁵², yürürlükte başka mevzuat hükümleri de bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde kaleme alınan “ahkâmü'l-evkâf” kitaplarının yanında taşrada bulunan vakıfların yönetim esaslarını düzenleyen mevzuatın başında; “Taşralarda kâin bi'l-cümle evkâf-ı şerifenin cihât-ı idaresiyle evkâf müdürlerinin harekât ve icraati hakkında yedlerinde/ellerinde bulunan ‘atik/eski lâyhânın ba'de izin/bundan sonra hükmü cârî/geçerli olmamak üzere bu kerre dokuz fasıl ve elli altı bendi şâmil kaleme alınan nizamname lâyhâsıdır”; ser levhasıyla 19 Cemâziye'l-âhir 1280/1 Aralık

⁴⁹ **1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası**, md. 110(2) (Altan, Mustafa Haşim, 1986: **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi** (1571-1974), Kıbrıs, Kıbrıs Vakıflar İdaresi. C.2, s. 1176).

⁵⁰ **1985 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası**, md. 42 (Vakıf Mallarla İlgili Kamulaştırma, El Koyma ve Sınırlandırma), 131 (Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Dairesi).

⁵¹ Ömer Hilmi Ef., 1307: **Age**'in tamamı.

⁵² Bu kitaplardan bazıları şunlardır: Hassaf (Ebu Bekir Ahmet bin Ömer eş-Şeybani), 1904: **Ahkâmü'l-Evkâf**, Mısır, B.2; Hilâl bin Yahya, 1355: **Vakfû'l-Hilâl**, Haydarabat; Hüseyin Hüsnü, 1311: **Ahkâm-ı Evkâf** (Taşbasma), Ankara Milli Kütüphane 1972A324; Elmalılı M.Hamdi (Yazır),1330: **İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf**, İstanbul; Öztürk, Nazif, 1995: **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara, TDV Yayınları; Ali Haydar Ef. 1330: **Tertibû's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf**, Dersaadet(İstanbul), Şirket-i Mürettebiye Matbaası; Mardin, Ebülûlâ, **Evkâf Notları** (Hukuk Medresesi Doktora Sınıfı Talebelerine 1337-1338 Seneleri Zarfında Vuku' Bulan Takrirlerin Zabıtlarıdır, Taşbasma.

1863 tarihinde yürürlüğe konulan “Evkâf Nizamnamesi” gelmektedir⁵³. Bu Nizamname 17.07.1936 tarihine kadar Türkiye’de de yürürlükte kalmıştır.

4.2. 1944/225 Taşınmaz Mal (İcARETEYNLİ VAKIFLARIN MÜLKE, ARAZİ-İ MEVKUFE TAHSİSATIN MİRİYE DÖNÜŞÜMÜ) KANUNU VE 1944/14 TAŞINMAZ MAL KANUNU TÜZÜĞÜ

Chapter 225 Taşınmaz Mal (İcARETEYLİ VAKIFLARIN MÜLKE ARAZİ-İ MEVKUFE TAKSİSATIN MİRİ’YE DÖNÜŞÜMÜ) KANUNU ve bu kanunun uygulama şeklini gösteren 1944/14 sayılı Tüzük; resmi evrak niteliğindeki herhangi bir belgede “icareteyn” kelimesi görülürse bunun “mülk”, “arazi- i mevkufe tahsisatın” ise “mirî” okunmasını hükme bağlamıştır. Burada söz konusu olan “arazi-i mevkufe”⁵⁴, rakabesi/mülkiyeti mirîye ait ve sadece geliri vakfedilen taşınmazlardır. Kanun, yürürlük tarihinden itibaren, başka statüdeki vakıfların icareteyne veya tahsisat kabilinden vakfa çevrilmesini ise yasaklamaktadır.

Ahkâmü’l-Evkâf hükümlerine göre, “icareteynli akarât-ı mevkufenin rakabesi ve zatı/mülkiyeti vakfî tarafına ve hakk-ı tasarrufu bi’l-icareteyn müstecirine aittir. Akarât-ı mezkureye bi’l-icareteyn mutasarrıf olan kimse hayatta oldukça ol akârın mutasarrıfı olur”⁵⁵. “Bi’l-icareteyn ile bir vakıf akara mutasarrıf olan kimse ol akarın menfaatine maliktir, yoksa rakabesine/mülkiyetine malik değildir”⁵⁶.

Vakıf mevzuatındaki bu açık hükümlere rağmen, Kıbrıs’taki uygulamaya bakıldığında, icareteyne dönüştürmenin usulüne uygun olarak ya-

⁵³ 19 Cemâziye’l-evvel 1280/1 Aralık 1863 tarihli “*Taşra Vakıflarının İdaresi ve Evkâf Müdürlerinin Harekât ve İcraatı Hakkında Nizamname*” (Düstur I/II,1289: s.146-169).

⁵⁴ “Arazi-i mevkufe iki kısımdır. Kısım-ı evvel evkâf-ı sahihadan olan arazi-i mevkufedir. Kısım-ı sâni evkâf-ı gayri sahihadan yani tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufedir” (Ömer Hilmi Ef, 1307: s.53-54, mesele 124). “Arazi-i emiriyeden iken bervechi muharrer tahsisat kabilinden olarak vakf-ı gayri sahih ile vakfedilmiş olan yerler üç kısımdır”. Bunlardan birincisi yalnız a’şar ve rüsumu/gelirleri vakfedilen yerler, ikincisi hukuk-i tasarrufiyesi vakfedilen yerler, üçüncüsü ise hem hukuk-i tasarrufiyesi ve hem a’şar ve rüsumatı vakfedilen yerlerdir. Bu tür vakıflardan birincisi Arazi Kanunu hükümlerine, ikincisi ve üçüncüsü ise Ahkâm-ı Evkâf Prensiplerine tâbidir (**Kanunname-i Arazî**, Desaadet 1258, Md. 4; Ömer Hilmi Ef., 1307: s.55-60, mesele 138). Kapalı Maraş’ta “Arazi-i mevkufe tahsisat” kabilinden vakıf bulunmamaktadır.

⁵⁵ Ömer Hilmi Ef., 1307: s.88, mesele 188.

⁵⁶ Ömer Hilmi Ef.,1307: s.134, mesele 263.

pılmadığı, vakfın değil mutasarrıfların menfaatleri gözetilerek icareteyne çevrildiği, özellikle 1928 Fermanı'ndaki hükümlerin keyfi uygulanmasıyla icareteyn statüsünün suistimal edildiği görülmektedir.

Diğer taraftan Taşınmaz Mal (Vakıf İcareteyn ve Arazi-i Mevkufe Tahsisat Dönüşümü) *Kanunu*'nun uygulama şeklini gösteren Tüzük'ün 5. Maddesinin ikinci fıkrasında; “icareteynli” vakıfların “mülke”, “arazi-i mevkufe tahsisat” statüsündeki evkâfın “mirîye” çevrilmesine karşılık, vakıfların kayıplarını tazmin etmek üzere ödenmesi kararlaştırılan yıllık 2230 Kıbrıs Lirası/ Sterlin, 1944 yılında 8 aylık kiste'l-yevm olarak 1486.13.3 Sterlin, 1945 yılından 1960 yılına kadar 2150 Kıbrıs Lirası ”arazi-i mevkufe tahsisat” ve ”icareteynli” vakıflar, 80 Kıbrıs Lirası da Celaliye vakıfları için olmak üzere İngiliz Sömürge İdaresi tarafından her yılın 1 Ocak tarihinde muntazaman tediye edilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti Kuruluş Antlaşması'nın, İngiltere Sömürge İdaresi'nin mal ve yükümlülüklerinin yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyetine intikal ettiğine ilişkin hükmü (Ek-E, Bölüm II, Madde 3-b (i) (ii)) uyarınca söz konusu tazminatı ödeme yükümlülüğü Kıbrıs Cumhuriyetine intikal etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti aynı tazminatı 1960, 1961 ve 1962 yıllarında Evkâf İdaresi'ne ödemiştir. 1963 olaylarının başlamasıyla birlikte Evkâf İdaresi'ne yapılan bu ödeme kesilmiş ve bugüne kadar da bir daha ödenmemiştir.

5. Kapalı Maraş Toprağı Vakıf Malıdır

Kapalı Maraş toprağı Lala Mustafa Paşa, Abdullah Paşa ve Bilal Ağa vakıflarına aittir ve bu konuda bütün taraflar hemfikirdir. Çözümlemesi gereken husus, bu taşınmazların daha sonra ne şekilde üçüncü şahısların tasarrufuna geçtiği ve esas malikler ile mutasarrıfların haklarını gözeterek Kapalı Maraş'ın nasıl hizmete açılabileceği meselesidir?

Kıbrıs Fâtihî Lala Mustafa Paşa, Kapalı Maraş'ın da içinde yar aldığı bu bölgenin önemli bir kısmını satın almış ve bunları, Kıbrıs'ta tesis ettiği müessesât-i hayriyeye gelir kaynağı olarak vakfetmiştir⁵⁷. Diğer bir Osmanlı Sadrazamı Abdullah Paşa da geri kalan önemli bir bölümünü temlik-

⁵⁷ VGMA, “Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi”, Haremeyn Vakfiyeleri, No: 746, sıra: 70, s. 163 – 185. Vakfiyenin tarihi 1579 olmakla birlikte, vakfın çok daha önce kurulduğu bilinmektedir. Çünkü Lala Mustafa Paşa Vakfı'ndan bahseden 1574 tarihli bir *Ferman* mevcuttur (KVGMA, *Kıbrıs Şerîye Sicil Defteri*, No: 001A, s. 204).

name ile mülk edindikten sonra vakıflaştırarak Lala'dan yüz altmış dokuz yıl sonra,1748 yılında, Kıbrıs'ta kurduğu hayratına gelir kaynağı olarak tahsis etmiştir⁵⁸. Geriye kalan kısımlar ise 1818 yılında Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin maiyetinde çalışan Kemahlı Hacı Bilal Ağa tarafından vakıflaştırılmıştır.

Tapu Tescil Genel Direktörü G.Smith, teamül ve gelenek/uygulama kavramlarının arkasına saklanarak; zeminin mülkiyetinin vakıfta kalması, her türlü harçların vakıf yönetimi tarafından alınması kaydıyla vakıf taşınmazlar üzerine inşa edilecek bina, dikilecek ağaç, açılacak kuyu vb. muhtesatın bağış olarak yapanın mülkiyetine kaydedilmesi ve vakıflara öşür değeri kadar icare-i zemin kirası ödenmesi uygulamasının sürdürülmesini önermektedir.

Vakıf arsa ve araziler üzerine inşa edilen binaların kayıtları için, bu fiilî durumu gerçekleştirenler tarafından Tapu Dairesine başvurular yapılmıştır. Arazi “mevkuf arazi”; bina da “mülk” olarak tavsif edilmiştir. Bu durumda, evkâfa icare-i zemin kirası ödenmesi kararlaştırılmıştır. Başlangıçta dönüm başına zemin kirası 14 cp olarak belirlenmiş ise de 6 cp'ye düşürülmüştür⁵⁹.

Kıbrıs Adası yönetiminin geçici olarak İngiltere'ye bırakıldığı 1878 tarihinden önce, Osmanlı Dönemi'nde vakıf araziler üzerine inşa edilen 59 evin, zemini ile birlikte muhtesatın mülkiyeti, alakalı vakfın üzerine kaydedilmiştir. Vakıf taşınmazlar için icare-i müeccele namıyla yıldan yıla ödenecek belli miktarda zemin *kirası* takdiri yapılmıştır. Tespit edilen icare-i müecceleyle ödemeleri kaydıyla zemin ve üzerindeki binanın tasarruf hakkı ilgili şahıslara bırakılmıştır.

Vakıf malları üzerine kaçak olarak yapılan bina sayısı 1900'lerin başında 648 iken, daha sonraki dönemlerde bu sayı hızla artmıştır. Kapalı Maraş'taki tapu kayıtları üzerinde yapılan çalışmalar sonunda elde edilen verilere göre, 2047'si Abdullah Paşa Vakfi'na, 206'sı Lala Mustafa Paşa Vakfi'na ait olmak üzere toplam 2253 adet, zemini arazi-i mevkufe, üze-

⁵⁸ *Abdullah Paşa'nın 1161/1748 tarihli esas ve 3 zeyl vakfiyesi için bkz (VGMA 1161-1163: Defter No: 1605, s.1-35).*

⁵⁹ KVGMA, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No: 362, Gömlek No:7416, Eski No: 74/190, s. 35,36.

rindeki muhtesatin mülk olduğu kayıt tespit edilmiştir. Envanter çalışmaları tamamlandığında bu sayının daha da artması kaçınılmazdır.

Kiracı veya işgalcilerin izinsiz olarak vakıf taşınmazlar üzerine yaptıkları bina ve diğer muhtesatin, ahkâmu'l-evkâf'a aykırı olarak bu eylemi gerçekleştiren şahıslar adına tapulanması hukukî dayanaktan yoksun ve geçerliliği olmayan bir uygulamadır. Kapalı Maraş bölgesinde bulunan parsellerin tamamına yakını bu hukuk dışı uygulama sebebiyle bugün üçüncü şahıslar üzerinde görülmektedir. Hâlbuki bu taşınmazlar, "icareteyn" kelimesinin "mülk", "arazi-i mevkûfe" ("arazi-i mevkûfe tahsisat") kökenli olan-burada rakabesi mirî ve gelirleri vakfedilen yerler kast edilmektedir-) teriminin "mirî" okunmasını öngören ve bu şekilde kadim vakıf mallarının şahısların mülkiyetine geçirilmesini hükme bağlayan, Chapter 1944/225 Taşınmaz Mal (İcareteyli Vakıfların Mülke Arazi-i Mevkufe Tahsisatın Mirî'ye) Dönüşümü Kanunu ve bu Kanunun uygulama şeklini gösteren 1944/14 sayılı Tüzük kapsamında değildir. Bu yerler için ne icare-i mu'accele ödenmiş, ne de icareteyne çevrilme muamelesi yapılmıştır. Kaçak olarak yapılan bina ile birlikte vakıf arsa ve araziye takdir edilen kira icare-i zemindir. İcare-i zeminin icare-i müecceleyle benzetilerek bu yerlerin icareteynli sayılması mümkün değildir. Kapalı Maraş bölgesinde bulunan vakıf mallarının tasarruf tapusu/temessük senedinde, hukuk dışı gecekondulu yapımından önce "category of, property/emlak" kategorisi ve "grounds/zemin" kategorisi kutularının her ikisinde de "arazi-i mevkufe" yazılı iken muhtesat inşasından sonra emlak kategorisi kutusuna "mülk" yazılmıştır. Kapalı Maraş Bölgesinde "arazi-i mevkûfe tahsisat" yoktur. Bu durumu hem Osmanlı belgeleri hem de İngiliz belgeleri açıkça ortaya koymaktadır. Demek ki Kapalı Maraş'a ait kayıtlarda geçen "arazi-i mevkûfe" ibarelerini "arazi-i mevkufe tahsisat" okumak mümkün değildir. Yine tasarruf hakkını düzenleyen binlerce koçan arasında bir tane bile "icareteyn" sınıfından vakıf taşınmaz mal bulunmamaktadır. Kapalı Maraş'ta istibdale tabi tutulan 69,50 metre karelik 192 numaralı parsel Bilal Ağa Vakfı'na aittir ve tek uygulamadır.

"Arazi-i mevkufe"nin "arazi-i mevkufe tahsisat"mış gibi kabul edilmesi ve hiçbir belgede icareteyn yazmadığı, icareteyne tahvil muamelesi yapılmadığı, peşin olarak icare-i mu'accele ödenmediği ve icare-i müeccele takdiri yapılmadığı halde, "icare-i zemin/zemin kirası"ndan hareketle

bu yerlerin “icareteynli” gibi muameleye tabi tutulması mümkün değildir. Yasal dayanaktan yoksun indî mütalaalarla vakıf taşınmazlar üzerine inşa edilen yapıların şahısların mülkiyetine geçirilmesi, en hafif tabiriyle demokrasiye beşiklik yaptığı ve adaleti temsil ettiği (!) iddiasında bulunan bir ülkeye ve o ülkenin Kıbrıs’ta görevlendirdiği yöneticilerine yakışmamıştır.

5.1. Mal Dönüşüm Yasasıyla Geline Son Nokta

Taşınmaz Mal (Vakıf İcareteyn ve Arazi-i Mevkufe Tahsisat) Dönüşümü Kanunu’nun uygulama şeklini gösteren *Tüzük*’ün 5. Maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen yıllık 2230 Kıbrıs Lirası=İngiliz Sterlini, (1944 yılında 8 aylık kiste’l-yevm olarak 1486.13.3 Sterlin) 1945 yılından 1960 yılına kadar 2150 Kıbrıs Lirası icareteynli vakıflar, 80 Kıbrıs Lirası da Celaliye vakıfları için olmak üzere İngiliz Sömürge İdaresi tarafından her yılın 1 Ocak tarihinde muntazaman ödenmiş olması; bugün karşımıza mülkiyet sahibi olarak çıkanların, iddialarının aksine malik değil mutasarrıf olduklarını ortaya koymaktadır.

”İcareteynli” vakıfların” mülke”, ”arazi-i evkâf tahsisatın” ”miriye” çevrilmesine karşılık 1944’ten itibaren Evkâf İdaresi’ne tediye edilmekte olan zemin kirası ödeme yükümlülüğünün; İngiltere Sömürge İdaresi’nin mal ve yükümlülüklerinin Kıbrıs Cumhuriyeti’ne intikal ettiğine ilişkin hükmü uyarınca, uluslararası antlaşma ile sonsuza kadar vakıflara ödenmesi gereken bir yükümlülük haline getirilmesi, yukarıda yaptığımız tespiti doğrulamaktadır.

Kıbrıs Cumhuriyeti Kuruluş Antlaşması’nın İngiltere Sömürge İdaresi’nin mal ve yükümlülüklerinin yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’ne intikal ettiğine ilişkin hükmü [(Ek-E, Bölüm II, Madde 3-b (i)(ii)] uyarınca, aynı tazminat 1960, 1961 ve 1962 yıllarında Ortak Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ödenmiştir.

1963 olaylarının başlamasıyla birlikte Evkâf İdaresi’ne yapılan bu ödeme kesilmiş ve bugüne kadar da bir daha ödenmemiştir.

Evkâf Nizamnamesinin “Madde-i Mahsusa Bend 55”⁶⁰ yan başlığı altında; yanlışlık veya kasten vakıf bina ve arazilere şer’î mahkemeler ve arazi memurları tarafından; arazi-i emiriye ve mülk yerlere de evkâf müdürleri tarafından verilen hüccet, tapu ve temessük senetlerinin; evkâf müdürleri ve arazi memurlarının hazır bulunacağı şer’î şerif ve mahallî meclis huzurunda görüşülerek yanlışlıkların düzeltilmesi ve bir daha da bu tür hataların yapılmaması istenmektedir.

Tarafların ve uygulayıcıların hazır bulunacağı bir ortamda hukuken yetkili merci olan Mal Tazmin Komisyonu huzurunda objektif hukuk kurallarına göre mevcut belgeler ışığında meselenin derinlemesine tartışılması ve varılacak sonuca göre, 1280/1863 tarihli Evkâf Nizamnamesi’nin 55. Bendine dayanılarak alınacak kayıt düzeltme kararları doğrultusunda, mutasarrıfların hakları da gözetilerek, en temel haklardan olan mülkiyet hakkı ihlallerinin ortadan kaldırılması, Kapalı Maraş’taki taşınmazların esas mal sahibi vakıflar adına tescil edilmesi gerektiği, yapılması gereken ilk adım olarak ortaya çıkmaktadır⁶¹.

⁶⁰ Nizamnamenin orijinal metni aynen şöyledir: “el-hâleti hezihi arazi-i mevkufe ve musakkafâtı saireye mahkeme-i şer’iye ve arazi memurları tarafından; ve arazi-i emiriye ile mülk yerlere dahi evkâf müdürleri canibinden bazı hüccet ve tapu ve temessük i’ta olunmakta bulunmuş olunmasıyla şer’î şerif ve meclis marifetiyle evKâf müdürü ve arazi memuru hazır oldukları halde ol misüllü arazi vesairenin keyfiyetleri gereği gibi bi’t-tahkik kadim vakıf olan mahallere mehakim/mahkemeler ve mültezimin ve arazi memurları tarafından verilmiş olan hüccet ve senet ve tapuların ahz/olunarak (ibtal edilerek) usulü veçhiyle vakıfları tarafından temessükât verilmesi; ve mülk olan ve arazi-i emiriyeden bulunan mahallere evkâf müdürleri tarafından verilmiş temessük olduğu halde onların dahi tebdil ettirilmesi lâzimedden olduğu misüllü ba’de izin/bundan böyle dahi ber-vechi muharrer arazi-i mevkufe ve musakkafât vesaireye mehâkim ve arazi memurları tarafından; ve arazi-i emiriye ile mülk mahallere dahi evkâf müdürleri canibinden hüccet ve tapu ve temessük verilmemesine ziyadesiyle dikkat olunacaktır” 1280/1863 Tarihli **Evkâf Nizamnamesi**, s. 167).

⁶¹ Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, Nazif, 2021: “Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **TYB Akademi, Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi** (Doğu Akdeniz Özel Sayısı) Ankara, Yazar Yayınları Sayı. 31, Yıl 11, s. 106-129.

SONUÇ

Vakıflar, yeryüzünde Türk kültür ve medeniyetinin görünen güler yüzüdür. Vakfiyelerden başlayarak; hukuk/adalet, edebiyat/belagatlı söz, hatt/güzel yazı (kaligrafi), tezhip/minyatür/ebru, cilt/deri kaplı şemseli kitap cildi sanatının sergilenmesinden tutun da mimarının, taş işçiliğinin, oymacılığın, kakmacılığın ve şehirciliğın en nadide örneklerini vakıflar hayata geçirmiş; bu estetik değerleri icra eden kültür ve sanat erbabını kolaylayıp gözetmiştir. Bunlardan daha önemlisi vakıf müessesesi, coğrafyayı vatanlaştıran, insanları toprağa iskân eden, orada yaşayan toplulukların gönlünde ve kafasında kimlik inşa eden ve onları millet vasfına yükselten; fetih yıllarında tutunma, geriye çekilme/ricat dönemlerinde direnme noktaları oluşturan hayatî bir değere sahiptir.

Bu sanat alanlarından her biri Şark medeniyetinin bir yönünü ortaya koymakta ve Batı medeniyeti ile arasındaki farkı göstermektedir. Avrupa Medeniyeti, Yunan ve Roma Medeniyetine dayanır. Şark Medeniyeti ise, Ural-Altay ve İslâm kültüründen beslenir. Yaslandığı kaynaklar, geliştiği coğrafyalar ve hitap ettiği insan kitlesi değişik özellikler ve karakterler taşımaktadır.

Modernitenin insanları; yaşamı, rekabeti ve kişisel kazancı esas alan bir anlayışı hayatlarına hâkim kılmışlardır. Vakıf sisteminin insanları ise hizmet üzerine, merhamet üzerine bir medeniyet tasavvuru çizgisinde yürümüştür. Birincisinin ürünü, birçok benzerleri gibi simgesel olarak New York, Paris, Londra; ikincisinin kurduğu şehirler Orta Asya'dan başlayıp Orta Avrupa'ya kadar uzanan Semerkant, Buhara, Bağdat, Şam, Halep, Konya, Bursa, İstanbul, Edirne, Üsküp ve Saray-Bosna'dır.

Millî sınırlar dışında kalan soydaş ve dindaşların kendi kültür ve kimlikleriyle hayatîyetlerini devam ettirmek isteyen Osmanlı devlet yöneticilerinin vakıf kurumunun önemini bildikleri gibi, bu devlete ait toprakları paylaşmayı kararlaştıran müstevli devletler de işgal ettikleri coğrafyada vakıf külliyesi etrafında yaşayan bu insanları göçe zorlamak veya asimile etmek için vakıf müessesesini yok etmeleri gerektiğinin farkındadırlar.

Vakıf Müessesesi; almayı ve vermeyi insanî ve ahlâkî ilkelere bağlayan, hileli, entrikalı ve zecrî tedbirlere başvurmadan, toplumsal mutabakatla huzuru sağlayan bir medeniyet uygulamasının somut örneğidir. Gü-

nümüzde bu paylaşma kültürünün yerini, kişisel çıkarları önceleyen eğilimler almıştır. Menfaat ve çıkar ilişkilerine dayalı bu dünya görüşü, veren medeniyetimizi ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Balkan coğrafyasında ve Kıbrıs Adası'nda bulunan vakıflar üzerinde gerçekleştirilen uygulamalar tam da bu durumu göstermektedir.

Doğrudan ve dolaylı olarak Kıbrıs vakıflarını ilgilendiren mevzuat ve bu mevzuata göre dönemler itibariyle yapılan uygulamaların belgeleri arşivlerde mevcuttur.

Maraş toprağının vakıf malı olduğunun kabulü, 1963-1974 tarihleri arasında ödenmeyen zemin kiralalarının ödenmesi ve ilgili vakıflar ile yatırımcılar arasında uzun süreli tasarruf hakkı tanınmasına imkân veren sözleşmelerin imzalanması eski mutasarrıfların öncelik hakkına sahip olmaları kaydıyla hem mal sahibi vakıfların hem de yatırımcıların hak ve çıkarları adil bir şekilde gözetilerek; Kapalı Maraş'ın, KKTC egemenliğinde hizmete açılmasının mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

KVGMA, 15.1.1936, İncelenen İşlem Dosyaları, Dosya No: 112-88.

KVGMA, Başsavcı C. C. Gerahty 16.1.1928, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No:174, Gömlek No: 3977, Eski No:28/1926, s. 15-22.

KVGMA, 15.1.1938, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No:174, Gömlek No: 3977, Eski No:28/1926.

KVGMA, 28.2.1940, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No:362, Gömlek No: 7426, Eski No:124/1931.

KVGMA, Efendrika Çiftliği, 7 Temmuz 1957, M 1/85a. KVGMA, *Kıbrıs Şeriye Sicil Defteri*, No: 001A

KVGMA, İngiliz Sömürge Dönemi Dosyaları, Dosya No: 362, Gömlek No:7416, Eski No: 74/190. Maarif Vekili Abidin Özmen'in Başvekalete yazdığı 4.11.1934 tarih ve 9404 sayılı yazı Sadr-ı Esbak Abdullah Paşa bin Hasan Paşa *Vakfiyesi Zeyli 1 (1162/1748)*”, *VGMA, Defter No: 1605*, s. 10 – 23.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 1301: 932/20.

VGMA 1302: 932/258-264.

VGMA 1303: 932/258-264; Düstur II/X 1928: 274-291 (Düstur'daki çevri yazısı yanlışlıklarla maluldür). VGMA, “*Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*”, Haremeyn Vakfiyeleri, No: 746, sıra: 70, s. 163 – 185.

VGMA 1161-1163: Abdullah Paşa Vakfiyesi, Defter No: 1605, s.1-35
VGM/HAYİŞL 1934: Mütalaa Dosyası. 12/A-411.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Altan, Mustafa Haşim, 1986: **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)**, Kıbrıs, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları.

Aşıkpaşazâde, 1992: **Aşıkpaşaoğlu Tarihi** (Yayına haz. Hüseyin Nihal Atsız) İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Berki, Ali Himmet, 1974: **250 Hadis, Tercüme ve İzahı**, Ankara, DİB Yayınları, B. 3.

Bilmen, Ömer Nasuhi “sadaka-i cariye vakıf demektir” (Bimen. Ömer Nasuhi 1967: **Hukuk-i İslâmiye ve Istilahâtı Fıkhiye Kamusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi.

Derman, M. Uğur, 1997: “Hat”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları. Ebu Bekr Ahmet bin Ömer eş-Şeybani/Hassaf, 1904: **Ahkâmü'l-Evkâf**, Mısır.

Elmalılı M. Hamdi, 1330: **İrşâdu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet Kâmil.

Erim, Nihat, 1953: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yayını.

Ez-Zebidî, 1969: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tecemesi** (Ter. Kâmil Miras), Ankara, DİB Yayınları.

Hassaf (Ebu Bekir Ahmet bin Ömer eş-Şeybani), 1904: **Ahkâmü'l-Evkâf**, Mısır, B.2. Hilâl bin Yahya, 1355: **Vakfü'l-Hilâl**, Haydarabat

Hofstötter, Bernhard, Cyprus under British Rule: An International Law Analysis of Certain Land Surveys and Land Assignments Between 1878 and 1955 ”. (<http://chineseil.oxfordjournals.org/content/7/1/159.full>, Next Section, s.17).

Hüseyin Hüsni, 1311: **Ahkâm-ı Evkâf** (Taşbasma), Ankara Milli Kütüphane 1972 A 324.

Kanunname-i Arazî, Dersaadet/İstanbul 1258, Md. 4

Karal, Enver Ziya, 1988: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınları.

Kayapınar, Y. Erdal, 2013: “Vakıf Medeniyetinde ve Günümüzde Dış Mekân Oluşumu”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları.

Kazan, Hilâl, 2010: **XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi**, İstanbul, İRCİCA Yayınları.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, md. 110(2).

Köprülü, Fuat,1942: “Vakıf Müessesesi’nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **VD**, İstanbul, VGM Yayınları.

1985 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası, md. 42 (Vakıf Mallarla İlgili Kamulaştırma, El Koyma ve Sınırlandırma), 131 (Vakıflar Örgütü ve Din İşleri Dairesi).

Kur’ân-ı Kerim (KK), CIII/3.

KK. II/177; III/92.

KK, V/2.

Mardin, Ebul’ulâ, 1338: **Evkâf Notları/Hukuk Medresesi Doktora Sınıfı Talebesine 1337-1338 Seneleri Zarfında Vuku’ Bulan Takrirlerinin Zabıtlarıdır**, İstanbul, Daru’l-funun Matbaası.

Mehmet İbrahim, 1993: “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna Hersek’teki Son Durum”, **X. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları.

Minas Sylvestrou and Others v. The High Council of Evkaf, CLR 1959-1960, Vol 24, page 153.

19 Cemâziye’l-evvel 1280/1 Aralık 1863 tarihli “*Taşra Vakıflarının İdaresi ve Evkâf Müdürlerinin Harekât ve İcraatı Hakkında Nizamname*” (Düstur I/II,1289: s.146-169).

M. Nuri Paşa, 1327: **Netâyicü’l-Vukuât**, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, C. II.

Nasîf, Mansur Ali,1381, “sadakâtu’l-cariye vakıftır” (**et-Tâc, Camiu’l- Usûl fi Ehâdisi’r-Resul**, Mısır, C.II, B.3,s.243,dn.3.

Nevevî 1964: **Rayâzü’z-Salihin** (Terc. Hasan Hüsnü Erdem), Ankara DİB Yayını, C.III, B. 2, Hadis No: 1412.

Ökten, Saadetin, 2013: “Vakıf Müessesesi ve Osmanlı Şehri”, **Vakıf Medeniyeti ve Şehir, Sempozyum Kitabı**, Ankara, VGM Yayınları.

Ömer Hilmi Efendi, 1307: **İthâfu’l-Ahlâf fi Ahkâmi’l-Evkâf**, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Özgeç, Adil, 1974: **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları.

Öztuna, Yılmaz, 1986: **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztürk, Nazif, 2005: “İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi (VD)**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, S.XXIX, s. 7-20.

Öztürk, Nazif, 1983: **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM)Yayını.

Öztürk, Nazif, 1999: “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Öztürk, Nazif, 2015: “Vakfiyelerde Estetik Değerler”, **Vakıf ve Toplum**, Mayıs, Ankara, Diyanet-Sen Yayınları

Öztürk, Nazif, 1993: “Osmanlı Devleti’nin Elinden Çıkan Balkanlardaki Vakıfların Muhafazası Konusunda II. Abdulhamid (1876-1909) Döneminde Alınan Tedbirler”, **X. Vakıf Haftası Kitabı 7-10 Aralık 1992**, Ankara, VGM Yayınları.

Öztürk, Nazif, 2020: “Kıbrıs’taki Vakıfların Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **Kıbrıs’ta Son Söz Uluslararası Konferans 21-22 Eylül 2019**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayını.

Öztürk, Nazif, 2021: “Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı”, **TYB Akademi, Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi** (Doğu Akdeniz Özel Sayısı) Ankara, Yazar Yayınları.

Türk Medenî Kanunu (RG, 8 Aralık 2001 tarih ve 24607).

Ulunay, Engin **2019**: (Avukat), “Türkçe-İngilizce Kıbrıs Vakıfları Hakkında Rapor”, **Kıbrıs’ta Son Söz...Uluslararası Konferans 21-22 Eylül** Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya, 1971: “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, **VD**, Ankara, VGM Yayınları.

2762 sayılı Vakıflar Kanunu (RG, 13.6.1935 tarih ve 3027 sayılı).

5737 sayılı Vakıflar Kanunu, (RG, 27.2.2008 tarih ve 26800 sayılı).

Yavuz, Yıldırım, 1993: “Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı”, **X. Vakıf Haftası Kitabı**,Ankara, VGM Yayını.

Yediyıldız, Bahaeddin, 1999: “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Yusuf Has Hâcib, 1985: **Kutadgu Bilig**, Ankara, TDKYayınları, B.3.

Kıbrıs Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme

Mustafa Kemal KASAPOĞLU* ♦ Mevlüt ÇAM**

Özet

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i yavaş yavaş hakimiyetine geçirdiği bir dönemde, Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs'ı da fethetmesi bir zorunluluk haline gelmişti. Osmanlılar 1571 tarihinde fethettiği Kıbrıs'da, tecrübe ettiği "Millet" sistemiyle adadaki farklı etnik ve dinsel yapıdaki gayrimüslimleri zımmi hukuk çerçevesinde kucaklarken, başlattığı "Şenlendirme" hareketleriyle de kendi yönetim altyapısını oluşturmaya gayret etti.

İşte bu gelişmeler ışığında Osmanlı'nın Ada'da, kendi yönetim tarzına, idarî ve malî yapısına hukukî anlayışını eklemlendirme çalışmaları yapılırken, "Vakıf" kavramının da öne çıktığı görülmektedir. O sebepledir ki, Ada'da kurulan ilk vakıfların çoğunlukla Osmanlı elitleri tarafından kurulduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere Vakıflar, sosyal, eğitim, dinî gibi konularda maddi durumu güçlü olan kişiler tarafından hayır amacı güdülerek kurulmuşlardır. Bu sebeple, Ada'nın erken dönem Osmanlı sosyal, malî ve hukukî tarihi içerisinde kurulan vakıflar üzerinden sosyo-kültürel yapısına değinilecektir. Bir başka deyişle, Ada'nın erken dönem Osmanlı döneminde kurulan vakıflar hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Vakıflar, Vakıf, Şenlendirme, Millet Sistemi, Zımmi, Gayrimüslim.

* Kasapoğlu, Mustafa Kemal, Uluslararası Final Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi, Girne, mustafakemalkasapoglu@yahoo.com.

** Çam, Mevlüt, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanı, m.cam24@gmail.com.

An Evaluation On Cyprus Foundations

Abstract

At a time when the Ottoman Empire gradually dominated the Mediterranean, it became a necessity to conquer Cyprus in the Eastern Mediterranean. While the Ottomans embraced the non-Muslims of different ethnic and religious structures on the island with the “Millet” system that they had experienced in Cyprus, which they conquered in 1571, with the “Millet” system within the framework of dhimmi law, they also tried to establish their own administrative infrastructure with the “Şenlendirme” movements.

In the light of these developments, it is seen that the concept of “Foundation” also comes to the fore while the efforts to articulate the legal understanding of the Ottoman Empire to its own management style, administrative and financial structure on the Island. For this reason, it is seen that the first foundations established on the island were mostly established by the Ottoman elites.

As it is known, foundations were established by people who are financially strong in social, educational and religious matters for charitable purposes. For this reason, the socio- cultural structure of the island will be mentioned through the foundations established in the early Ottoman social, financial and legal history. In other words, information will be given about the foundations established in the early Ottoman period of the island.

Keywords: Cyprus, Foundations, Foundation, Şenlendirme, Millet System, Dhimmi, Non-Muslim.

İnsanlık tarihinin gelişim ve ilerleme sayfalarında gezindiğimiz zaman, insanlığa ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda katkı koyan hiçbir denizin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Akdeniz'in farklı zamanlarda yarattığı kültürü, uygarlığı ve medeniyeti anlama, değerlendirme ve yaptığı etkileri kavramak için birçok araştırmacı/yazar tarafından makaleler, kitaplar yazıldığı görülmektedir. İşte bunlar arasında kanımızca toplu bir değerlendirme sunması açısından daha çok öne çıkan Fernand Braudel¹ ile David Abulafia'nın² kaleme aldıklarını saymak mümkündür. Belki de "Akdeniz" in insanlık tarihi açısından yeri ve önemini en güzel özetleyen J. Acosta'nın "Yeni dünyada bugüne kadar Avrupa, Aya ve Afrika'da olduğu gibi, hiçbir Akdeniz keşfedilmemiştir" şeklinde ifade ettiği sözdür.³

Birçok medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapan Akdeniz, tıpkı "damlaya damlaya göl" olur misali elde ettiği birikimleriyle, insanlık tarihinde önemli bir kavşak noktası olmuştur. Birçok uygarlığın, doğudan batıya doğru ilerleyişlerinde bu denize katkı koyduğu tarih sayfalarında yerini almıştır. Elbette ki insanlığın ekonomik, sosyal ve kültürel etkisi yanında dinî katkısının da yani, insanlığın çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş sürecinde bu katkının günümüze dek süren negatif etkisinin de tetikleyicisi durumunda olduğu değerlendirilmektedir.

Tarih sayfalarında olayların ortaya çıkışında çoğunlukla ekonomik sebeplerin olduğu bilinse de, dinî sebeplerin bazen bunu tetiklediği görülmektedir. İşte Akdeniz'de dinî etkiyi tetikleyenlerden birisinin de meşhur "İpek Yolu" ve onunla yolu örtüşen Haçlı Seferleri'ni saymak gerekmektedir. Zira bu ikilinin, Akdenizle doğrudan köklü ve karmaşık bir ilişkisinin olduğunu tarihe not düşülen olaylardan, savaşlardan öğrenilmektedir.

İnsanlık tarihinin bilinen en eski ve büyük ticaret yollarında birisi olduğu, doğunun ürettiği ipek ve baharatının ticaret yoluyla batıya taşıdığı bilinmektedir. Kısaca "İpek Yolu" olarak isimlendirilen bu ticaret yolunun isim babasının, Alman Coğrafyacı ve araştırmacı Ferdinand Freiherr

¹ Braudel, Fernand (1989), "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" (Fransızca'dan Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., C. I-II.

² Abulafia, David (2012), "Büyük Deniz-Akdeniz'de İnsanlık Tarihi" (Çeviren: Gül Çağalı Güven), *Alfa Yayınları*, İstanbul.

³ Braudel, a.g.e., c. 1, s. V.

von Richtofen olduğu görülmektedir.⁴ Çin'den başlayarak Batı'ya doğru farklı güzergahlardan⁵ devam eden ipek yolunun kara ve deniz yolculuğu sırasında, birçok uygarlık ve medeniyetin de bundan yararlar sağladığı ve bu uğurda birçok savaşlara sahne olduğu görülmüştür. Bu medeniyetler içerisinde ipek yolu ticareti bağlanımda kilit taşının “Türk” kavim ve milletlerinin daha çok öne çıktığı konusunda birçok araştırmacının hemfikir olduğu görülmektedir.⁶

Tarihin akış serüveninde, Akdeniz dünyasında yıkılan ve yerine kurulan birçok medeniyetler içerisinde ipek ve baharat yolunun yarattığı artı değer bağlamından hareketle, tarih sayfasında Makedonyalı Büyük İskender ve Doğu Seferi'nin⁷, Roma'nın, Haçlılar'ın ve Türkî devletlerin farklı tarihlerde aralarında yaptıkları savaşların, ticarî ve sosyo-kültürel ilişkilerin rol oynadığını söyleyebiliriz⁸.

Türkî devletlerinden birisi olan Gaznelilerin ipek yolu için yaptırdığı ünlü kervansaraylarla doğu ile batı arasında sağlanan kültür alış-verişinin genişlemesine sebebiyet verdiği konusunda hemfikir olan araştırmacılar, Türkî devletlerinin de batıya doğru ilerleyişlerinde bu ivmeyi hızlandırdığı görüşünde birleşmektedirler. O sebeple kilit rol oynayan ve köprü görevi gören Anadolu yarımadasının, batı ile doğunun kesişme noktası olarak daha cazip bir hale geldiği ve güç hakimiyetinin merkezi konumuna oturduğu söylenebilir. Bu merkezi konumu besleyen en önemi noktalardan birisinin de Akdeniz'in ve onun farklı zamanlarda yarattığı artı değerlere sahip olma fikri ve düşüncesinin tetiklediğini söylemek mümkündür.⁹

⁴ Kırpık, Güray (Bahar/2016), “Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*, S. 61, s. 173; Ayrıca bkz. Deniz, Taşkın (Temmuz/2016), “Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya*, S. 34, s. 196.; Ayan, Necmettin (Temmuz/2014), “Haçlı Seferleri'nde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ Detaylı bilgi için bkz... Taşkın, a.g.m., s. 195-202.

⁶ Kırpık, a.g.m., s. 178; Kar, Aykut (2017), “İpek yolu ve Türkler”, *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 3, S. 7, s. 191-196.

⁷ Sezer, Deniz Serhat (2019), “Büyük İskender'in Doğu Seferi ile Seferin İdari ve Yönetimsel Açından Sonuçları”, *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, s. 219.

⁸ Kırpık, a.g.m., s. 177-187.

⁹ Kırpık, a.g.m., s. 177-187; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), “Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri”, *TTK Yayınları*, Ankara, s. 245.

Bu Türkî devletler içerisinde son dönemlerde Akdeniz havzasında uzun soluklu olarak tarih sayfalarında yerini alan Selçuklular¹⁰ ile Osmanlılar'ın, bu bölgede zaman zaman hakimetlerini sağlamlaştırarak tarihin gi-dişatını değiştirdikleri bilinmektedir. İşte Osmanlı'nın Akdeniz'de Kıbrıs'ı fethinin de böylesi bir hareketin sonucu olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere Osmanlıların Kıbrıs'ı fetih hazırlıkları¹¹ sonrası fethetme sebep olan farklı gerekçeleri üzerine yapılan değerlendirmeler bir yana, 16. yy.'da Akdeniz'i kontrol altına alma stratejinin İnebahtı Savaşı mah-lubiyetiyle perçinleştirdiği söylenebilir. Zira bu dönemde Akdeniz'de Os-manlıların, İspanyollarla¹² ve Venediklilerle sıkı bir mücadele içerisinde olduğu bilinmekteydi. Osmanlı tarafından Ada'nın fethi, son kale olan Mağusa'nın¹³ 4 Ağustos 1571'de alınmasıyla tamamlanmıştır. Fetih son-rasında Osmanlı'nın Ada'da ilk yaptığı çalışmalar içerisinde, malî ve idarî alandaki düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Ada'da ilk yapılan İdarî düzenlemeler içerisinde öne çıkan Kıbrıs Ceziresi Kanunnamesi¹⁴ ile fe-tihten yaklaşık 2 ay sonra eyalet tahrir sayımının¹⁵ olduğu görülmektedir. Ada'nın bilinen ilk bütçesi'nin Halil Sahillioğlu tarafından kaleme alınan "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi"¹⁶ adlı çalışması olduğu

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz... Çavuşdere, Serdar (Yaz/2009), "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", *Tarih Okulu*, S. IV, s. 53-75.

¹¹ Bilgin, Feridun (2015), "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, 6(1), s. 79-100; Strauss, Johann (Güz/2018), "Kıbrıs Türk İdaresi'ne Nasıl Girdi: Bir Fetih ve Tarihçiler" (İngilizce'den çeviren: M. Akif Erdoğan), *OTAM*, S. 44, s. 341-349.

¹² Detaylı bilgi için bkz... Hüseyin Tabak Serdaroğlu (2016), "Akdeniz'de Osmanlı-İspanyol Rekabeti, 1560- 1574: Teşkilat, Deniz Gücü ve Savaş", Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

¹³ Detaylı bilgi için bkz... M. Akif Erdoğan (2006), "Osmanlı İdaresi'nde Mağosa (1571-1600)", *CIEPO 17. Sempozyumu*, Trabzon, s. 451-457; Recep Dünder (1998), Kıbrıs Beylerbeyliği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, s. 8-13; Antonio Maria Graziani (2017), "Kıbrıs Savaşı 1570-1571" (Çeviri: Ali Çakıroğlu), *Galeri Kültür Yayınları*, Lefkoşa.

¹⁴ Ahmed Akgündüz (1990), "Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri", *Fey Vakfı Yayınları*, İstanbul, s.636-639.

¹⁵ Recep Dünder (Haziran/2018), "64 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre Tuzla Nahiyesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, S: XXXIV, s. 355-381.

¹⁶ Halil Sahillioğlu (1967), "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, C. 4, s. 7-8.

bilinmektedir ve bu çalışma klasik Osmanlı bütçe uygulamalarının bir devamı niteliğindedir.¹⁷

Ada'nın malî ve idarî yapısına dair yapılan çalışmaların artması, çoğalması 308 yıllık Osmanlı yönetiminin burada yaptığı uygulamalarının ortaya çıkarılmasına ve yeni değerlendirmeler ışığında Ada tarihine ışık tutacağı muhakkaktır. Dolayısıyla Ada'nın erken dönem Osmanlı döneminde tutulan kayıtların bulunduğu önemi yerlerden birisi olan T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın İstanbul'daki Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndaki belge ve dokümanlardan yararlanarak yazılacak makale, tez vb. materyallerin Kıbrıs'ın Osmanlılar dönemi tarihine sağlayacağı katkılar muhakkaktır. Yerel Osmanlı kaynakların da ilavesiyle bu katkının şelale misali domino etkisi yapacağı ortadadır.¹⁸ Son dönemlerde arşivsel kaynaklı bildiri, makale kitap vb. materyallerin yanına kaynakça türü veriler içeren bilimsel çalışmaların da eklendiği görülmektedir.¹⁹

Yerel Osmanlı kaynakları içerisinde merkezi konumda bulunan Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nin, Ada'nın Osmanlı tarihine ışık tutacak ilk başvuru kaynaklarından birisi olduğu muhakkaktır. Bu kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, taraflı ve/veya eksik bilgi üzerinden üretilen yayınların da önüne geçeceği muhakkaktır.

Genel bir ifadeyle “Vakıf” kelimesinin, Arapça kökenli “vakf-وقف” kelimesinden türetilmiş olduğu ve “Hapsetme, alıkoyma ve durdurma”²⁰

¹⁷ Kıbrıs Adası'nın malî tarihine ilişkin birçok araştırma ve tezler yapıldığı, makaleler yazıldığı görülmektedir. Başta “1572 Tarihli Kıbrıs Tahrir Defteri” adlı çalışmasıyla Halil İncılık, M. Akif Erdoğan, Ronald Jennings ve Recep Dündar gibi araştırmacıları ilk etapta saymak mümkündür. M. Demiryürek ve arkadaşlarının kaleme aldığı “H.994 (M.1586) Yılı Kıbrıs Ruznâmçesi (Bütçesi) Üzerine Bir İnceleme” adlı makalede önemlidir. Mehmet Demiryürek-H. İbrahim Cellaogulları-Deniz Arıcı (June/2017), “H. 994 (M. 1586) Yılı Kıbrıs Ruznâmçesi (Bütçesi) Üzerine Bir İnceleme”, *History Studies*, Volume: 9, Issue: 2, p. 85-107; Kadir Aslanboğa-Ahmet Arslantürk (September/2014), “Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs Adası'nın Ağustos 1598 ile Nisan 1599 Tarihleri Arasındaki Gelir ve Giderlerinin Tahlili”, *History Studies*, Volume: 6, Issue: 5, p. 13-30.

¹⁸ Soyalp Tamçelik-Mustafa K. Kasapoğlu (Ocak/2018), “Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri 1/A Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili (Hicri 988-1003/ Miladi 1580-1595)”, Ankara, Kıbrıs Vakıflar İdaresi.

¹⁹ Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya (2015), “Vakıflar Kaynakçası”, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

²⁰ Şemseddin Sami (1987), *Kâmûs-i Türkî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 1495-

anlamına geldiği ve Karinâbâdi-zâde Ömer Hilmi'nin "İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf" adlı eserinde de "... *menfaati ibâdullâha ait [olmakla birlikte], Cenâb-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbûs ve memnu 'kılmaktır'*" şeklinde belirtilmiştir.²¹

Vakıfların İslâm önceki toplum, medeniyet, devlet gibi tarih sayfasında hüküm süren organizmalardaki kuruluş ve uygulanış şekli itibarıyla farklılıklar gösterdiği, İslâmiyetin bu konuya sünnet ve ayet²² ile hukukî²³ bir çerçeve çizerek derinlemesine ele alındığını ifade eden birçok araştırmacı/akademisyen bulunmaktadır. Vakıfların genel olarak; sosyal, eğitim ve dinî görevleri yerine getirmek amacıyla, maddî imkânları iyi olan kişilerce kurulduğu bilinmektedir. Bu anlayış çerçevesinde kurulan vakıfların kamu yararı gözeterek kütüphaneler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, medreseler, çarşılar vb. yerlerin kurulmasında rol oynadığı görülmektedir. Cami, mescit, tekke, türbe gibi dinî vazifelerin yerine getirilmesi amacını da güden vakıfların, orada görevlerini ifa eden müezzin, kayyum, imam gibi görevlilerin de yaşamlarını idame etmesi için kurulduğu anlaşılmaktadır.

Vakıfların toplumla direk bir sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik ilişkisi söz konusu olduğu için, "*belirli bir mekânda ve zamanda, insanla-*

1496.; Reyhan Sabri (2013), "The Ottoman Waqf Built Heritage In Cyprus: Transition In The Upkeep and Conservation Practices During The British Colonial Era (1878 to 1960)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, School of Environment, Education and Development Architecture, University of Manchester, p. 62-63.

²¹ Ömer Hilmi Efendi (1977), İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 13.; Habib Derzinevesi-Mustafa Kemal Kasapoğlu (2003), Karinâbâdi-zâde Ömer Hilmi, Ahkâmü'l-Evkâf (Vakıf Hükümleri), *Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları Yayın No:1*, Lefkoşa, s. 18-19.

²² Kur'ân-ı Kerîm'de vakıflara ilgili bulunan ayetler şunlardır; Bakara Suresi 83. Ayet, Nisa Suresi 36. Ayet ve Tevbe Suresi 58. ile 60. Ayetler.

²³ Siddık Korkmazer (Haziran/2021), "Osmanlı Vakıfları'nda Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları", *ATABE Dergisi*, s. 37-38; Mehmet Yıldırım (Haziran/2014), "AB Türkiye İlerleme Raporlarında 'Mazbut' Kavramı Sorunu", *Vakıflar Dergisi*, No. 41, s. 117; Fuat Köprülü (1942), "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, S. 2, s. 1-35; Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yönetimi'nde Kurulan İlk Vakıflar ve Özellikleri (Hicri 982-1003/Miladi 1574-1595)", *www.academia.edu.36186325*, s. 5-8; Çınar-Kaya, a.g.e., s. 35-64.; Yasin Akyıldız-Ali Rıza Abay (Aralık/2017), "Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 146-150; Furuzan Selçuk, Vakıflar (Başlangıcından 18. Yüzyılına Kadar), *core.ac.uk/reader/395351250*, C. I, Kısım II'den, s. 21-29; Ahmed Akgündüz (1986), Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, S. 4, s. 235-246.

rın oluşturdukları kültür ve yaşayış” olarak tanımlandığı toplum denen yapının tarihsel bağlantısının önemli olduğu gözden kaçmamalıdır. Zira her koşulda ve durumda meydana gelen sosyal olgu ve olayların ciddi bir tarihî perspektifle ele alınma ihtiyacı vakıfların da burada süreç analiz çerçevesinde ele alınmasını önemli hale getirdiği görülecektir.²⁴ Bu anlayış çerçevesinde Ada'nın tarihine dair dikkate değer bazı önemli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir.²⁵

Kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan Türk kültürünün Ada'nın erken dönemine, bir başka deyişle XVI. yy.'a gelinceye dek, kurdukları devletleriyle, dinleriyle, oluşturdukları kültürleriyle, yarattıkları medeniyetleriyle belli bir uygarlık düzeyinde olduğu gerçeği ortadadır. Osmanlı'nın da bu medeniyet havuzundan beslendiği, vakıf sistemini de Selçuklu'dan alarak ve üzerine ekleyerek geliştirdiği unutulmamalıdır. Osmanlı'nın imparatorluk seviyesine çıkmasının sahip olduğu sosyal hayat ve kültürünün gelişim aşamasında Seçluklu'nun yapmadığını yani, Anadolu'nun birliğini sağlayarak ulaştığı milli kültür düzeyinin katkı büyüktür. O sebeple Osmanlı'nın imparatorluk seviyesine ulaşmada kendine münhasır oluşturduğu “Millet” kavramının da etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Batı toplumlarında böylesi bir gelişmenin sosyal yapılarında tabakalaşmaya yol açarken, Osmanlı sosyal hayatında olmadığı görülmektedir. Ahilik gibi kurumların, bu açıdan Osmanlı sosyal hayatında önemli köşe taşlarından birisi olduğu unutulmamalıdır.²⁶

Ada'nın erken dönem Osmanlı idaresinin vakıf medeniyeti²⁷ olarak tabir edilen Osmanlı ana kıtasında elde ettiği kazanımlarını buraya aktardığı ve adanın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapısına göre de hoşgörü²⁸ çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Böylece Ada'daki sosyal hayatın oluşumunda önemli rol oynayan vakıf müessesinin buradaki farklı sosyal yapılarla kaynaşmasına da imkân tanıyacak uygulamaları hayata

²⁴ Ünvey Günay (2003/1), “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, s. 21-22

²⁵ Bu konuda Fuat Köprülü, Halil İnalçık, Niyasi Berkes, Mustafa Akdağ, Ömer Lütfi Barkan, Paul Witte, Bernard Lewis gibilerini tarihçileri saymak mümkündür.

²⁶ Günay, a.g.m., ss. 29-32; Millet Sistemi için detaylı bkz... İlber Ortaylı (2002), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Türkler*, C. X., Ankara, s. 216-220

²⁷ Tamçelik, a.g.m., ss. 16.

²⁸ Tamçelik, s.g.m., ss. 9-15.

geçirdiği görülmektedir. O sebeple Ada'nın erken dönem Osmanlı²⁹ idaresi altından Venediklilerle olan savaş sonrası durumu her yönüyle daha olumlu bir noktaya çekme gayreti içerisinde girdiği görülmüştür.³⁰

“Erken Dönem Osmanlı” tabiri çerçevesindeki zaman aralığının keşintisiz olarak ihtiva eden kaynağın yegâne Kıbrıs Şer‘iyye Sicil Defterleri olduğu görülmektedir. Buradan hareketle bu süreyi kaplayan defterlerin ilk 4³¹ sicil olduğu görülmüştür. Kıbrıs Vakıflar İdaresi arşivinde bulunan şeriye sicil defterlerinin ilkinin yani, bir başka deyişle 1A Numaralı Şer‘iyye Sicili’nin H. 988-1003 (M. 1580-1595) tarihleri arasında, 4 Numaralı Şer‘iyye Sicili’nin de H. 1043-1044 (M. 1633-1634) tarihleri aralığını kapsadığı görülmektedir. Bahse konu ilk 4 sicilde yapılan tespit neticesinde müslim ve gayrimüslimler tarafından kurulan vakıf sayısının 25 olduğu görülmektedir. Yine bahse konu defterler içerisinde vakıflarla ilgili toplam belge sayısının da 73 adet olduğu tespit edilmiştir.

1 Numaralı Şer‘iyye Sicili’nde vakıflarla ilgili bulunan belge sayısının toplamı 63 olduğu görülmektedir.³²

No	Vakfın Kurulduğu Tarih	Vakıf Adı	Adet
1	H.29Rebiü'l-Evvel982 (M. 19 Temmuz 1574)	Ömeriye Cami-i Şerif Vakfi	3
2	15 Şaban 999 (M. 8 Haziran 1591)		
3	H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 11 Ocak 1595)		

²⁹ Burada geçen “Erken Dönem Osmanlı” tabirinin, Osmanlı'nın Ada idaresini oluşturduğu dönemden başlayarak geçen bir asırlık süre kapsamında değerlendirilmiştir.

³⁰ George Hill (2016), “Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948 (Çeviren: Nazım Can Serbest)”, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, s. 18-26.

³¹ Bu bildiriye konu olan makale, özellikle sayın Prof. Dr. Soyalp Tamçelik ile Mustafa Kemal Kasapoğlu'nun Kıbrıs Vakıflar İdaresi ile arşivinde bulunan ilk 4 adet şeriye sicilinin günümüz Türkçesi'ne aktarılması çerçevesinde imzaladıkları protokol çerçevesinde, kendilerine verilen sicillerle sınırlandırılmıştır. Bkz... Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 56.

³² Tamçelik, a.g.m., s. 51-52.

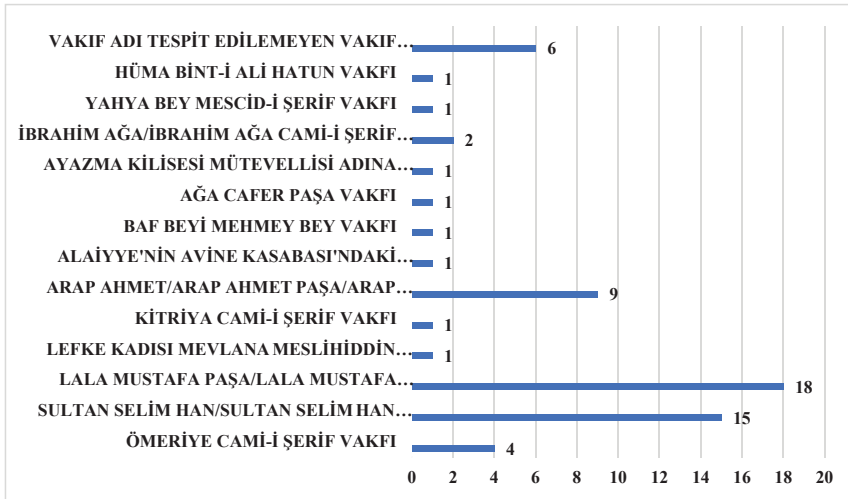
4	H. 29 Cemaziye'l-Evvel 995 (M. 7 Mayıs 1587)	Sultan Selim Han Vakfi	6
5	H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594)		
6	H. 29 Zi'l-Hicce 1002 (M. 15 Eylül 1594)		
7	H. 15 Muharrem 1003 (M. 30 Eylül 1594)		
8	H. 15 Muharrem 1003 (M. 30 Eylül 1594)		
9	H. 29 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 12 Aralık 1594)		
10	H. 29 Cemaziye'l-Evvel 1003 (M. 9 Şubat 1595)	Sultan Selim Han Cami-i Şerif Vakfi	3
11	H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Şubat 1595)		
12	H. 29 Zi'l-Ka'de 1003 (M. 5 Ağustos 1595)		
13	H. 15 Cemaziye'l-Evvel 995 (M. 23 Nisan 1587)	Aya Sofya Vakfi	3
14	H. 29 Muharrem 1003 (M. 14 Ekim 1594)		
15	H. 29 Safer 1003 (M. 13 Kasım 1594)		
16	H. 29 Ramazan 1002 (M. 18 Haziran 1594)	Aya Sofya Cami-i Şerif Vakfi	4
17	H. 15 Muharrem 1003 (M. 30 Eylül 1594)		
18	H. 29 Muharrem 1003 (M. 14 Ekim 1594)		
19	H. 1 Rebiü'l-Ahir 999 (M. 27 Ocak 1591)	Lala Mustafa Paşa Vakfi	17
20	H. 15 Şaban 999 (M. 8 Haziran 1591)		
21	H. Rebiü'l-Ahir 1002 (M. 23 Aralık 1593)		
22	H. 29 Receb 1002 (M. 20 Nisan 1594)		
23	H. 1 Şaban 1002 (M. 22 Nisan 1594)		
24	H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594)		
25	H. 15 Ramazan 1002		

	(M. 4 Haziran 1594)		
26	H. 28 Ramazan 1002 (M. 17 Haziran 1594)		
27	H. 29 Ramazan 1002 (M. 18 Haziran 1594)		
28	H. 29 Ramazan 1002 (M. 18 Haziran 1594)		
29	H. 15 Şevval 1002 (M. 4 Temmuz 1594)		
30	H. 1 Zi'l-Ka'de 1002 (M. 19 Temmuz 1594)		
31	H. 29 Zi'l-Hicce 1002 (M. 15 Eylül 1594)		
32	H. 29 Safer 1003 (M. 13 Kasım 1594)		
33	H. 29 Safer 1003 (M. 13 Kasım 1594)		
34	H. 7 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 17 Şubat 1595)		
35	H. 1 Receb 1003 (M. 12 Mart 1595)		
36	H. 15 Şevval 1002 (M. 4 Temmuz 1594)	Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	1
37	H. 15 Şaban 1001 (M. 17 Mayıs 1593)	Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfı	1
38	H. 29 Rebiü'l-Ahir 1002 (M. 23 Aralık 1593)	Kitriya Köyü Cami-i Şerif Vakfı	1
39	H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1002 (M. 22 Şubat 1594)		
40	H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594)		
41	H. 29 Safer 1003 (M. 13 Kasım 1594)		
42	H. 1 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 14 Kasım 1594)	Arap Ahmet Paşa Vakfı ¹ (Ahmet Paşa Vakfı)	6
43	H. 29 Safer 1003 (M. 13 Kasım 1594)		
44	H. 1 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 14 Kasım 1594)		

45	H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1002 (M. 22 Şubat 1594)	Arap Ahmet Paşa Cami-i Şerif Vakfı	3
46	H. 29 Receb 1002 (M. 20 Nisan 1594)		
47	H. 1 Zi'-Ka'de 1002 (M. 19 Temmuz 1594)		
48	H. 15 Receb 1002 (M. 6 Nisan 1594)	Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı	1
49	H. 29 Receb 1002 (M. 20 Nisan 1594)	Ağa Cafer Paşa Vakfı	1
50	H. 1 Şaban 1002 (M. 22 Nisan 1594)	Vakıf Adı Belli Olmayan Vakıflar	7
51	H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594)		
52	H. 10 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 23 Aralık 1594)		
53	H. 22 Cemaziye'l-Evvel 1003 (M. 3 Şubat 1595)		
54	H. 10 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 20 Şubat 1595)		
55	H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595)		
56	H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595)		
57	H. 15 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 28 Kasım 1594)	Ömeriye Cami-i Şerif Vakfı ²	1
58	H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594)	Ayazma Kilisesi Mütvellisi Adına Kurulan Vakıf	1
59	H. 1 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 14 Kasım 1594)	Alaiyye'nin Avine Kasabası'ndaki Mescid-i Şerif Vakfı	1
60	H. 15 Zi'l-Ka'de 1002 (M. 2 Ağustos 1954)	İbrahim Ağa Vakfı	1

61	H. 29 Zi'l-Ka'de 1002 (M. 16 Ağustos 1954)	İbrahim Ağa Cami-i Şerif Vakfi	1
62	H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 11 Ocak 1595)	Hüma Bint-i Ali Hatun Vakfi	1
63	H. 29 Muharrem 1003 (M. 14 Ekim 1594)	Mescid-i Şerif Vakfi	1

Tablo 1: 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgeler (Kurulan Vakıflar) Listesi

Tablo 2: 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgelerin (Kurulan Vakıflar) Şeması

Yukarıdaki Tablo 1'den görüleceği üzere, 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde vakıflarla ilgili bulunan belgelerde birer adet olarak en düşük vakıf adı olarak Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfı, Kitriya Köyü Camisi Şerif-i Vakfı, Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı, Ağa Cafer Paşa Vakfı, Ayazma Kilisesi Mütevellisi Adına Kurulan Vakıf, Yahya Bey Mescid-i Şerif Vakfı³³ ve Hüma Bint-i Ali Hatun Vakfı görülürken, 18 adet belgeyle en çok

³³ Tamçelik'in a.g.m.'nde "Mescid-i Şerif Vakfı" olarak verilen vakıf adının, Yahya Bey (Paşa) Mescid-i Vakfı olduğu tespit edilmiştir.

Lala Mustafa Paşa Vakfiya ilişkili belgelerin olduğu tespit edilmiştir.³⁴

Dikkat çeken bir nokta ise, erkekler dışında Ada'da ilk kurulan kadın vakfının bu dönemde kurulmasıdır. İlgili belgeden bahse konu kadının kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılmazken, Ada'nın erken dönem Osmanlı İdaresi altında şenlendirilen adanın siyasi ve toplumsal yapısının oluşum ve gelişim sürecinde kadınların da aktif olarak yer aldığı ortaya çıkması açısından ayrıca önem arz etmektedir.³⁵

- 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde tespiti yapılan gayrimüslim vakıf sayısının 1 adet olduğu görülmüştür. Belgenin, bahse konu sicilin sayfa 217 [207]'de, 684 hüküm numarasıyla kaydedildiği tespit edilmiştir.³⁶ Tespiti yapılan gayrimüslim vakfi adının "Ayazma Kilisesi Mütevellisi Adına Kurulan Vakıf" olduğu görülmüştür.
- 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde vakıflara ilgili bulunan belge sayısının toplamı 4'dür. Bu belgelerin hangi vakıflarla bağlantılı olduğuna dair tablo ve şematik tablo aşağıdaki gibidir.

No	Vakfın Kurulduğu Tarih	Vakıf Adı	Adet
1	H. 9 Muharrem 1016 (M. 26 Mayıs 1607)	Kaptan-ı Derya Cafer Paşa bin Abdulmennan Vakfı	1
2	H. 1 Receb 1016 (M. 22 Ekim 1607)	Yeniçeriler Ağası Yusuf Ağa bin Perviz Bey Vakfı	1
3	H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1016 (M. 23 Eylül 1607)	Hacı Keyvan bin Abdulmennan Vakfı	1
4	H. 20 Muharrem 1017 (M. 6 Mayıs 1608)	Sabıkan Defter Kethüdası Mehmet Efendi bin Abdulmennan Vakfı	1

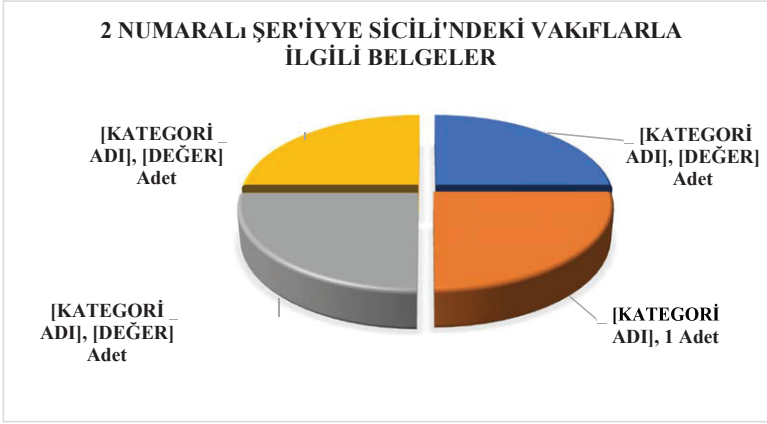
Tablo 3: 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgeler (Kurulan Vakıflar) Listesi

³⁴ Tablo 1: 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgeler (Kurulan Vakıflar) Listesi'nde vakıf adı tespit edilemeyen vakıflar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

³⁵ Detaylı bilgi için bkz... Sibel Dulum (2017), "Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilimi Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa, s. 14; Gül Akyılmaz (2017), "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", *TBB Dergisi* (Özel Sayı).

³⁶ Tamçelik, a.g.m., s. 55.; Korkmazer'in a.g.m.'nde 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili için herhangi bir gayrimüslim vakıf adına rastlanılmadığı görülmektedir.

2 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde tespiti yapılan gayrimüslim vakıf sayısının 1 adet olduğu görülmüştür.³⁷ Belgenin; bahse konu sicilın sayfa 50'de, 92 hüküm numarasıyla kaydedildiği tespit edilmiştir. Tespiti yapılan gayrimüslim vakfı adının "Rafael veled-i Lazari" olduğu görülmüştür.

Tablo 4: 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgelerin (Kurulan Vakıfar) Şeması

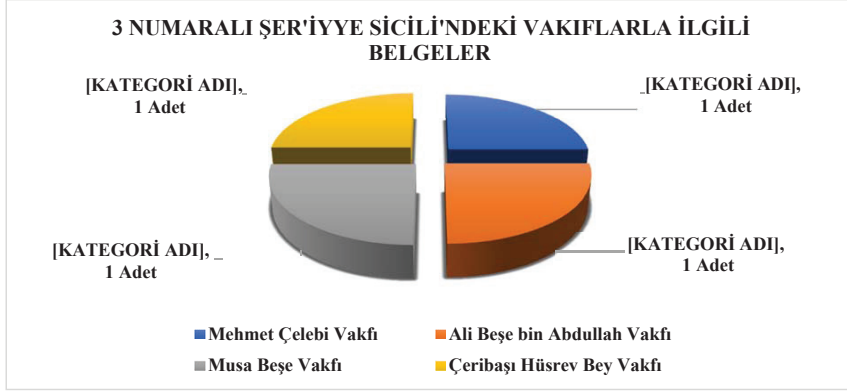
Yukarıdaki Tablo 3'den görüleceği üzere, 2 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde vakıflarla ilgili bulunan belgelerin farklı vakıflara ait birer adet olduğu görülmektedir.

No	Vakfın Kurulduğu Tarih	Vakıf Adı	Adet
1	H. 29 Zi'l-Hicce 1018 (M. 25 Mart 1610)	Mehmet Çelebi Vakfı	1
2	H. 1 Zi'l-Hicce 1018 (M. 25 Şubat 1610)	Ali Beşe bin Abdullah Vakfı	1
3	H. 15 Ramazan 1019 (M. 1 Aralık 1610)	Musa Beşe Vakfı	1
4	H. 18 Şaban 1019 (M. 5 Kasım 1610)	Çeribaşı Hüsrev Bey Vakfı	1

Tablo 5: 3 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgelerin (Kurulan Vakıflar) Şeması

³⁷ Detaylı bilgi için bkz...Soyalp Tamçelik-Mustafa Kemal Kasapoğlu (2017), Kıbrıs'ta Kurulan Garyrimüslim Vakıfları ve Özellikleri, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları* (Editör: Mehmet Mahfuz Söylemez), Lefkoşa, s. 44-46; Korkmaz, a.g.m., s. 44.

3 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde gayrimüslim vakfına ait herhangi bir hüküm bulunamamıştır.

Tablo 6: 3 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgeler (Kurulan Vakıflar) Listesi

Yukarıdaki Tablo 5'den görüleceği üzere, 3 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde vakıflarla ilgili bulunan belgelerin farklı vakıflara ait birer adet olduğu görülmektedir. 3 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde herhangi bir gayrimüslimlere ait herhangi bir vakıf belgesine rastlanmamıştır.

No	Vakfın Kurulduğu Tarih	Vakıf Adı	Adet
1	H. 1 Cemaziye'l-Evvel 1045 (M. 13 Ekim 1635)	Kıbrıs Yeniçerileri Kethüdası Seydi Kethüda, Hatice Hanım, Rukiye Hanım	1

Tablo 7: 4 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde Vakıflarla İlgili Belgeler (Kurulan Vakıflar) Listesi

Yine yukarıdaki Tablo 7'den görüleceği üzere, 4 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde vakıflarla ilgili bulunan belgelerin farklı vakıflara ait birer adet olduğu görülmektedir. 4 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde herhangi bir gayrimüslimlere ait herhangi bir vakıf belgesine rastlanmamıştır.

Kıbrıs'ta erken dönem Osmanlı İdaresi'nin yerel olarak tutulduğu ilk 4 şeriye sicil defterindeki toplam 72 adet belgeden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde kurulan vakıf sayısının 25³⁸ olduğu görülmüştür.

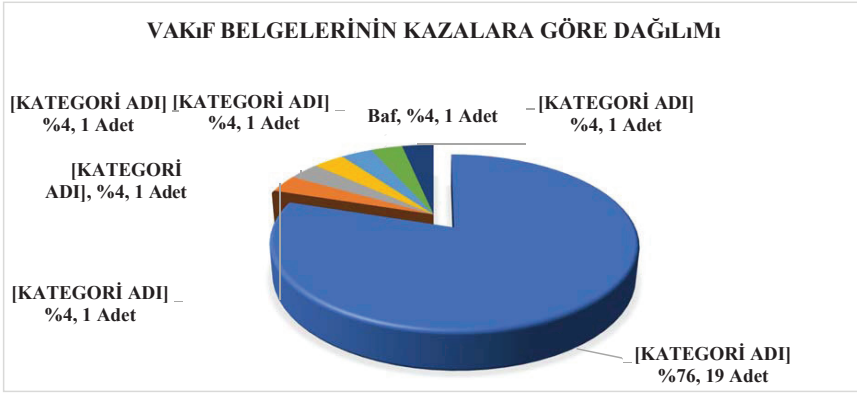
³⁸ Bu sayı içerisinde bahse konu 4 sicil içerisinde yapılan tarama sonrası bazı vakıflar

No	Vakfın Adı	Bulunduğu Yer (Kaza)
1	Ömeriye Cami-i Şerif Vakfı	Lefkoşa
2	Sultan Selim Han Vakfı	Lefkoşa
3	Aya Sofya Cami-i Şerif Vakfı	Lefkoşa
4	Lala Mustafa Paşa Vakfı/Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	Lefkoşa/Omorfe ³
5	Kitriya Köyü Cami-i Şerif Vakfı	Değirmenlik (Lefkoşa)
6	Arap Ahmet Paşa Vakfı/Arap Ahmet Paşa Cami-i Şerif Vakfı/Ahmet Paşa Vakfı	Lefkoşa
7	Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı	Baf
8	Ağa Cafer Paşa Vakfı	Girinye/Lefkoşa
9	Ayazma Kilisesi Mütevellisi Adına Kurulan Vakıf	Lefkoşa
10	Alaiyye'nin Avine Kasabası'ndaki Mescid-i Şerif Vakfı	Alaiyye, Avine Kasabası
11	İbrahim Ağa Vakfı/ İbrahim Ağa Cami-i Şerif Vakfı	Lefkoşa
12	Hüma Bint-i Ali Hatun Vakfı	Lefkoşa
13	Yahya Bey Mescid-i Şerif Vakfı	Lefkoşa
14	Kaptan-ı Derya Cafer Paşa bin Abdulmennan Vakfı	Lefkoşa
15	Yeniçeriler Ağası Yusuf Ağa bin Perviz Bey Vakfı	Leymesun/Omorfe/Tuzla (Larnaka)
16	Hacı Keyvan bin Abdulmennan Vakfı	Lefkoşa (İncirli Köyü)
17	Sabıkan Defter Kethüdası Mehmet Efendi bin Abdulmennan Vakfı	Lefkoşa (Eylence Köyü)
18	Mehmet Çelebi Vakfı	Girinye (Temlos Köyü)
19	Ali Beşe bin Abdullah Vakfı	Lefkoşa
20	Musa Beşe Vakfı	Lefkoşa (Kaymaklı Köyü)
21	Çeribaşı Hüsrev Bey Vakfı	Lefkoşa
22	Kıbrıs Yeniçerileri Kethüdası Seydi Kethüda, Hatice Hanım, Rukiye Hanım	Lefkoşa

birleştirilerek verilmiştir. Örneğin; İbrahim Ağa vakfı ile İbrahim Ağa Cami-i Şerif Vakfı gibi.

23	Rafael veled-i Lazari	Lefkoşa
24	Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfi	Lefkoşa
25	Vakıf Adı Belli Olmayan Vakıflar	Lefkoşa

Tablo 8: Vakıf Belgelerinin (Kurulan Vakıfların) Kazalara Göre Dağılımı

Tablo 9: Vakıf Belgelerinin (Kurulan Vakıfların) Kazalara Göre Dağılımı

Yukarıdaki Tablo 9'dan da anlaşılacağı üzere, Ada'da erken dönem Osmanlı döneminde 20 adetle en yüksek vakıf belgenin merkez Lefkoşa Kazası'nda, en düşük sayıdaki belgeler ise, 1'er adetle Girinye Kazası, Baf Kazası, Alaiyye/Avine (Ada dışı), Lefkoşa/Girinye kazaları ve Leymesun/Omorfe/Tuzla (Larnaka) kazalarında kurulduğu görülmektedir. Kurulan vakıfların en yüksek ulaştığı sayının Lefkoşa'da olması, Osmanlı'nın merkezi yönetim anlayışının bir sonucu olduğu görülmektedir.

Dikkat çeken diğer bir nokta ise, Osmanlı'nın kendi idaresi öncesindeki kurulan idari taksimattan yararlandığı ve geliştirme çalışmalarına girdiği anlaşılmaktadır.

No	Vakfın Adı	Akar/Hayrat
1	Ömeriye Cami-i Şerif Vakfı	Mütevelinin fazla kira talep etmesi üzerine ödenen 6 akçe kiranın yeterli olduğunun tescil edilmesi ⁴
2	Aya Sofya Cami-i Şerif Vakfı/Aya Sofya Vakfı	Kasap dükkânı içerisindeki eşyaların 22 altına satılması. ⁵
3	Sultan Selim Han Vakfı	Lefkoşa'da Aya Sofya Cami Evkafı'ndan olan vakıf dükkânın Pasaklı oğlu Beneto'ya kiraya verilmesi. <i>Kıbrıs'ta meydan gelen depremde hasar gören Lefkoşa'daki Aya Sofya Camisi'nin tamiri için şart koşulmuştur.</i> ⁶ Kasap dükkânının 10 yıl süreyle günlüğü 1 akçeye kiraya verilmesi ⁷
4	Lala Mustafa Paşa Vakfı/ Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	Kıbrıs Fatih Mustafa Paşa'nın Ömeriye Cami Evkafı'ndan olup Lefkoşa'nın Lakadamy Köyü'nde bulunan vakıf çiftliğinin Mustafa ve Şaban çavuşların tasarrufuna verildiğinden, başka birilerinin müdahale etmelerinin önlenmesi. ⁸ Lakadamy Köyü'ndeki su basar tarlanın içerisinde bulunan müştemilatıyla birlikte 35 Floriye satılması. ⁹
5	Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	Mustafa Paşa Hamamı'nın kiracısı Topçular Ağası Mustafa Ağa bin Eset'in hamamı bir başkasına devretmesi, hamamdaki kendisine ait eşyaları 4.500 akçeye satarak vakfa olan borcunu ödemesi. ¹⁰
6	Kitriya Köyü Cami-i Şerif Vakfı	Receb bin Şaban'ın vefat eden babasının, Kitriya Köyü Cami-i Şerife vakfettiği tarla ve bahçeleri zabtettiği iddiasıyla Hristofi veled-i Petra'ya açtığı davada haklı olması sebebiyle bahse konu malların vakıf olunması. ¹¹
7	Arap Ahmet Paşa Vakfı (Ahmet Paşa Vakfı/Arap Ahmet Paşa Cami-i Şerif Vakfı)	Arap Ahmet Paşa Vakfı Mütvellisi Seyyit Mehmet bin Seyyit Kasım'ın satın aldığı ekmeğeçi dükkânının vakfa ait olduğunu teşcili. ¹²

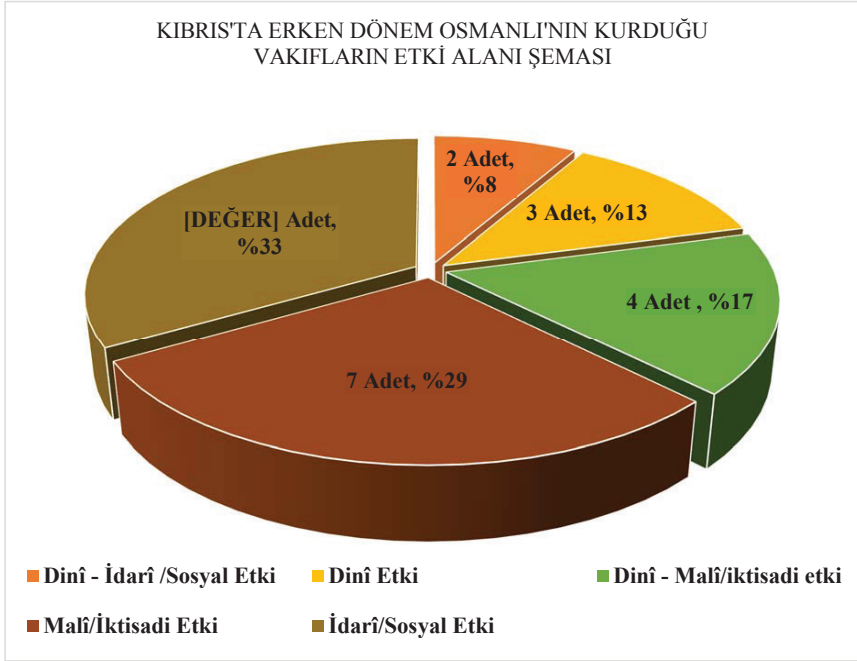
8	Baf Beyi Mehmet Bey Vakfi	<p><i>Ahtima Kasabası'nda bir hamam ve kahvehane, Cami-i Şerif Mahallesi'nde bir bahçe ve 2 hane, Pazar ortasında mahzen (eski kilise) ve dükkânlar. Baf Kazası'nda Kurdaka, Hulu, Lemone, Katokopye, Psahi, Koloni, Malunde, köylerinde satın alınan kıraç tarlalar; harnup, zeytin ve pelit ağaçları, yine Baf'a bağlı Fenike, Nata, Faida, Platanista, Ekselehorye, Lazari köylerinde satın alınan tarlalar harnup, zeytin ve pelit ağaçları ve su hakları, Ahtima Kasaba sınırında Desponki? denilen tarla. Tuzla Kazası'nda cami, Cerzenbe? Köyü'nde Vasilogi denen suyu, Ayafrende? denen tarla, Vikalye mevkiinde Kalamiri? denen tarla, Baf Kazası'nda; Aşelya, Platanistasa, Sendi, Malunda köylerinde kış, yaz mevsiminde çalışan değirmenler ve tarlalar; Fenike Köyü'nde un ve yağ değirmeni, Viclocadere, Orca köylerinde kış, yaz mevsiminde çalışan değirmenler; Tuzla Kazası'nda; Kokkina, Abşu, Perya? köylerinde içlerinde zeytin, harnup ağaçları ve leziz sular ve su dolapları bulunan arazi ve tarlalar.¹³</i></p> <p>Merhum Baf Bey Mehmet Bey'in, Ahtima'daki vakfına ait mülklere görevlilerin müdahale ettikleri, vakfiyede ve gönderilen emirde belirtilen şartlar gereği vakıf mallarının zabitleri tarafından yönetilmesine dair emir verilmesi.¹⁴</p>
---	---------------------------	---

9	Ağa Cafer Paşa Vakfı	<i>Bodamy'a'daki çiftliği ile 50 dönüm bahçe, 1200 adet zeytin ağacı, 20 adet ev, 30 dönümlük bahçe, Ağrıdy'a Köyü'ndeki çiftlik ve bahçeler, Lefke'nin Linu Köyü'ndeki müştemilâtıyla birlikte çiftlik ve sulama hakkı, 1000 adet keçi ve koyun, 22 adet öküz, Melasi? ve Peristeronari köylerindeki bulunan çiftlikler, 16 adet evler, 2 adet bahçe ve 200 adet zeytin ağaçları, Lefkoşa'da han ve 30 adet oda, Yukarıda adı geçen köylerde toplam 32 adet tarla ve 2 kıt'a çayırılık. Girinye'de Cami ve muallimhane, Lefkoşa'da mescit, Lefkoşa çarşı yakınında bulunan bir manastır, su dolabı, 1 oda ve 1 dükkân.</i> ¹⁵
10	Ayazma Kilisesi Mütevellisi Adına Kurulan Vakıf	Lankoro bint-i Partelime'nin, Lefkoşa Tripiotis Mahallesi'nde bulunan evini tüm müştemilatıyla beraber bahse konu kilise mütevellisi Yakomo veled-i Piyero'ya 2.400 akçe karşılığında satması. ¹⁶
11	İbrahim Ağa Vakfı/İbrahim Ağa Cami-i Şerif Vakfı	Aya Sofya Hatibi Hacı Mehmet Efendi'nin, İbrahim Ağa Vakfı'na 2.000 akçe borcu olduğunun beyanı. ¹⁷ Merhum İbrahim Ağa'nın, Aya Sofya Camisi'ne vakfettiği 7.000 akçeyi emaneten elinde bulunduran caminin eski imamı Abdullah'tan teslim alması. ¹⁸
12	Hüma Bint-i Ali Hatun Vakfı	Lefkoşa'da ev 2,5 dönüm arsa, bahçe. <i>Gelirinin fukaraya sarf edilmesi şart koşulmuştur.</i>
13	Yahya Bey Mescid-i Şerif Vakfı	Vakıf mütevellisi Lutfi'nin görevini layıkıyla yerine getirememesi. ¹⁹

14	Kaptan-ı Derya Cafer Paşa bin Abdulmennan Vakfı	<p>Lefkoşa Anaya Köyü'nde çiftlik, 12 adet ev, 1 zeytin değirmeni, 5 çift öküz, 230 adet koyun ve keçi, 230 kile hinta, 62 kile arpa, 30 kile burçak, 9 kile bakla tohumları ve çiftliğin içindeki zeytin ağaçları ile meyveli ve meyvesiz diğer ağaçlar.</p> <p>İbsemolof (Somolof) Köyü'nde çiftlik, Aleminyo Köyü'nde çiftlik, Lefkoşa Mağusa Kapısı bitişiğinde Palovotissa mahallinde Bali Efendi Mahallesi denen yerde olup Hüseyin Çavuş'dan satın aldığı evler ve eklentileri ile bahçe, Leymesun'da Küçük Hamza'dan satın alınan evler, mahzen ve bahçe, Vasillokollori ve Finikarya çiftlikleri.</p>
15	Yeniçeriler Ağası Yusuf Ağa bin Perviz Bey Vakfı	<p>Piskobu'da 1 çiftlik, 30 adet ev, 3 bahçe, 6 çift öküz, 600 dönüm sulak tarla, Asomado Köyü'nde 14 ev, 3 bahçe, 8 çift öküz 80 adet kara sığır ve camus, 600 dönümü sulak tarla olan 1 çiftlik, Absiyu ve Vasilaci köylerinde 300 adet zeytin ve harnup ağacı, Omorfe'nin Peresterona Köyü'nde evler, harap değirmen, 4 avlulu, 8 çift öküz olan 5.000 dönüm çiftlik, Palyamilo Köyü'nde evler, 4 çift öküz, 1 bahçe, 540 koyun, 5 avlu, 5 çeşme 200 dönümü sulak tarladan oluşan çiftlik, Tuzla'nın Ayanna Köyü'nde zeytinlik, <i>Lefkoşa'da bulunan Mevlevihane giderleri için sarf edilmesi koşulmuştur.</i></p>
16	Hacı Keyvan bin Abdulmennan Vakfı	<p>Lefkoşa İncirli Köyü'nde 4 hane, bahçeler, ağaçlar ve suyu bulunan bir çiftlik. Çiftliğin suyu ile beraber 500 dönüm tarla ve bahse konu köyde bulunan bütün emlak. <i>Hazret-i Peygamberin ruhuna hatm-i şerif vs. ile Lefkoşa Mevlevihanesi'nin muhtelif giderlerine sarf edilmesi şart koşulmuştur.</i></p>

17	Sabıkan Defter Kethüdası Mehmet Efendi bin Abdulmennan Vakfi	Lefkoşa Eğlence Köyü'nde 3 kile tohum ekilebilir tarla ve içerisindeki 1 dut ile 1 zeytin ağacı.
18	Mehmet Çelebi Vakfi	Girne'de vaki evleri, bahçesi, Temlos Köyü'nde çiftlik arazisi, Veryadeko? mevkiinde zeytin ve harnup bulunan arazi. <i>Her yıl geliri Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi şart koşulmuştur.</i>
19	Ali Beşe bin Abdullah Vakfi	100 kuruş ve 100 adet zeytin ağacı. <i>Hazret-i Ömer Camisi için sarf edilmesi sarf edilmesi şart koşulmuştur.</i>
20	Musa Beşe Vakfi	2000 kuruş. <i>Lefkoşa Kaymaklı Köyü mescidi için sarf edilmesi şart koşulmuştur.</i>
21	Çeribaşı Hüsrev Bey Vakfi	2000 akçe. <i>Debbağhane Mescidi'nde her sabah Yasin-i Şerif okunması için sarf edilmesi şart koşulmuştur.</i>
22	Kıbrıs Yeniçerileri Kethüdası Seydi Kethüda, Hatice Hanım, Rukiye Hanım	22 000 akçe. <i>Aya Sofya Camisi'nde muhtelif vakitlerde hatm-i şerif, mevlüd-i şerif v.s. gibi işlere sarf edilmesi koşulmuştur.</i>
23	Rafael veled-i Lazari	Lefkoşa Zeynelabidin Mahallesi'nde 2 katlı 8 odalı avlusu ve kuyusu bulunan 1 adet müştemilatıyla birlikte bütün bir ev. <i>Aya Sofya Cami-i Şerif kandilleri için şart edilmesi koşulmuştur.</i>
24	Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfi	Merhum Mevlana Muslihiddin'in çocukları Mehmet ve Neslihan'a intikal eden terekeden verilmesi istenen meblağ. ²⁰

Tablo 10: Kıbrıs'ta Kurulan Vakıfların Akar/Hayrat Dağılım Listesi

Tablo 11: Kıbrıs'ta Kurulan Vakıfların Yaratıkları Etki Şeması

Şematik olarak verilen tablodan da anlaşılacağı üzere dinî etki kapsamında Ada'nın erken dönem Osmanlı idaresi altında kurulan vakıf sayısının 3 adet olduğu görülmektedir. Bu 3 adet kurulan vakıflar içerisinde, birinin de gayrimüslimler tarafından kurulan vakıf olması ayrıca önem arz etmektedir.

Osmanlı coğrafyası üzerinde gayrimüslimlerin, müslimler kadar rahat yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Bu çerçevede müslimlerin sosyal yaşamı içerisinde kaynağını İslam öğretilerinden alarak geliştirilen vakıf sisteminin, Osmanlı'nın "Millet Sistemi" kapsamında o toplumun birer parçası olarak kabul gören gayrimüslimlerin de bundan etkilendikleri ve birçok vakıf kurdukları görülmüştür. Bu anlamda Osmanlı'nın hoşgörüsü ve şer'î hukuku çerçevesinde onlara birtakım ayrıcalıklar tanıdığı bilinmektedir. Tıpkı müslimler gibi onlar da kendi kilise, manastır gibi dinî kurumlarına, sosyal hayatlarına katkı sağlamak amacıyla kurdukları vakıflarını kadıya tescil ettirmişler ve uygulamaya başlamışlardır.³⁹

³⁹ Tamçelik, a.g.m., s. 5-9.

Yine yukarıdaki Tablo 11’de Malî/İktisadi etki kapsamında kurulan vakıf sayısının da 4 adet olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere kâr amacı gütmeyen sosyal bir amaç uğruna yapılan vakfın, kurduğu hayrat vasıtasıyla halka dinî veya sosyal amaç çerçevesinde hizmet sunarken bunun bir masrafi söz konusudur. Dolayısıyla her vakıf, sıkı bir denetim kurallarına tabi tutulmuş ve tutulan muhasebe defterlerinde merdiven yöntemiyle işlenerek kayıtlara geçirilmiştir.⁴⁰ İktisadi etkinin sosyal yapıyla da olan sıkı bir bağlantısı olduğu için yukarıdaki Tablo’da İdarî/Sosyal etki çerçevesinde kurulan vakıf sayının da en yüksek sayı olan 8 adet olduğu görülmektedir.

Kısaca, Osmanlı İdaresi altındaki Ada’da kurulan vakıfların yüksek rütbeli kişiler tarafından kurulduğu görülmektedir. Bu rütbeli kişilerin kurdukları vakıfların kendisinden önceki idari taksimatı şekillendirenlerin üzerine ama kendi sosyal yapısına uygun ve vakıf medeniyetinin ulaştığı zirveye paralel bir yapıda kurulduğu görülmektedir. Merkezi bir yapılandırmanın devamlılığı neticesinde Lefkoşa’da dinî mabetler yanında ticarî hayatın ve sosyal yapının gelişmesine imkân sağlayan mekanizmaların da hayata geçirildiği görülmektedir. Tebaasının gayrimüslim kesimlerine ibadetlerinden ticarî hayatlarına kadar geniş bir yelpazede “Millet” kavramı ve sahip olduğu hoşgörüsü çerçevesinde gelişmelerine imkân sağladığı görülmektedir.

⁴⁰ Oktay Güvemli-Niyazi Akman (Aralık/2016), “Kıbrıs’taki Osmanlı Vakıfları ve Muhasebe Kayıtları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, s. 127-129

TABLOLARDA SONNOT

- 1 Tamçelik'in a.g.m.'nde "Arap Ahmet Paşa Vakfı" ile "Ahmet Paşa Vakfı" olarak geçen vakıf adlarının, aynı vakıf olduğu değerlendirilmektedir.
- 2 Tamçelik'in a.g.m.'nde Tablo 1: 1/A Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Siciline Göre Kurulan Vakıflarla İlgili Belgeler (Hicri/Miladi -1574/1595 adlı tablosunun 49. sırasında (Hüküm No: 511, s. 142) yer alan "Cami-i Şerif Vakfı" şeklinde geçen vakıf adının, Lefkoşa'daki Lala Mustafa Paşa tarafından kurulan "Ömeriye Cami-i Şerifi Vakfı" olduğu değerlendirilmektedir.
- 3 Başta Lala Mustafa Paşa Vakfı ve diğer büyük vakıfların erken dönemi içerisinde yerel kaynaklar olan Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine herhangi bir sebep doğrultusunda kaydedildiği görülmektedir. Bahse konu vakıflar daha detaylı kayıtlarının tutulduğu vakfiye defterleri, ferağ ve intikal defterleri gibi diğer defterlere kaydedildiği bilinmektedir. O sebeple bu tabloda ilgili vakıflarla yapılan değerlendirmeler sadece erken dönem Osmanlı'nın toplumsal değişiminin çerçevesinin görmek açısından sadece Kıbrıs Şeri'yye Sicilleri ile sınırlı tutulmuştur.
- 4 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 914, Hüküm No: 649.
- 5 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 1200, Hüküm No: 1182.
- 6 Kıbrıs Vakıflar İdaresi, Kıbrıs Şer'iyeye Sicil Defterleri, No: 2, Hüküm No: 29.
- 7 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 1199, Hüküm No: 1181.
- 8 Kıbrıs Vakıflar İdaresi, Kıbrıs Şeriye Sicil Defterleri, No: 2, Hüküm No: 7. Detaylı bilgi için bkz... Sıddık Korkmazer (2014), Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları, Bursa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.; Sıddık Korkmazer (2017), Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları, Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları (Editör: Mehmet Mahfuz Söylemez), Lefkoşa, s.

- 190-204.; Korkmazer, a.g.m., s. 44. Mustafa Alkan (2017), “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıflar: Kıbrıs’ta Vakıf, İmar ve İskân”, *Tarihte Kıbrıs II.*; Mustafa Gürdal (2001), “Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi’nin Değerlendirilmesi”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- 9 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 968, Hüküm No: 690.
 - 10 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 1026, Hüküm No: 819.
 - 11 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 659, Hüküm No: 232.
 - 12 Tamçelik, a.g.e., s. 54.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 614, Hüküm No: 146.
 - 13 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi, Referans No: 988/278/97.
 - 14 Tamçelik, a.g.e., s. 54-55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 757-758, Hüküm No: 426.
 - 15 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 610, Hüküm No: 140.
 - 16 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 963, Hüküm No: 684.
 - 17 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 1080-1081, Hüküm No: 936.
 - 18 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 816, Hüküm No: 509.
 - 19 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 1121, Hüküm No: 1027.
 - 20 Tamçelik, a.g.e., s. 55.; Tamçelik-Kasapoğlu, a.g.e., s. 972-973, Hüküm No: 697.

KAYNAKLAR

- Ahmed Akgündüz (1986), “Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar Dergisi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 4, Ankara, s. 235-246.
- Ahmed Akgündüz (1990), “Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri”, *Fey Vakfı Yayınları*, İstanbul, s. 636-639.
- Antonio Maria Graziani (2017), “Kıbrıs Savaşı 1570-1571 (Çeviri: Ali Çakıroğlu)”, *Galeri Kültür Yayınları*, Lefkoşa.
- Aykut Kar (2017), “İpek yolu ve Türkler”, *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 3, S. 7, s. 191-196.
- David Abulafia (2012), “Büyük Deniz-Akdeniz’de İnsanlık Tarihi (Çeviren: Gül Çağalı Güven)”, *Alfa Yayınları*, İstanbul.
- Deniz Serhat Sezer (2019), “Büyük İskender’in Doğu Seferi ile Seferin İdari ve Yönetimsel Açından sonuçları”, *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, s. 219.
- Feridun Bilgin (2015), “Kıbrıs’ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)”, *Mukaddime*, 6(1), s. 79-100.
- Fernand Braudel (1989), “Akdeniz ve Akdeniz Dünyası (Fransızca’dan Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay)”, *Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.*, c. I-II, İstanbul.
- Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, S. 2, s.1-35.
- Furuzan Selçuk, “Vakıflar (Başlangıcından 18. Yüzyılına Kadar)”, C. I, Kısım II’den, s. 21-29, core.ac.uk/reader/395351250.
- George Hill (2016), “Kıbrıs Tarihi, Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948 (Çeviren: Nazım Can Serbest)”, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, s. 18-26.

- Gül Akyılmaz (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, *TBB Dergisi (Özel Sayı)*.
- Güray Kırpık (Bahar/2012), “Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*, S. 61, s. 173.
- Habib Derzinevesi-Mustafa Kemal Kasapoğlu (2003), “Karinâbâdi-zâde Ömer Hilmi, Ahkâmü'l-Evkâf (Vakıf Hükümleri)”, *Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları Yayın No:1*, Lefkoşa, s. 18-19.
- Halil Sahillioğlu (1967), “Osmanlı İdaresi’nde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler*, C. 4, s. 7-8.
- Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya (2015), “Vakıflar Kaynakçası”, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- Hüseyin Tabak Serdaroğlu (2016), “Akdeniz’de Osmanlı-İspanyol Rekabeti, 1560- 1574: Teşkilat, Deniz Gücü ve Savaş”, Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- İlber Ortaylı (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, C. X., s. 216-220, Ankara.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1984), “Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri”, *TTK Yayınları*, Ankara, s. 245.
- Johann Strauss (Güz/2018), “Kıbrıs Türk İdaresi’ne Nasıl Girdi: Bir Fetih ve Tarihçiler”, *OTAM*, S. 44, s. 341-349.
- Kadir Aslanboğa-Ahmet Arslantürk (September/2014), “Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs Adası’nın Ağustos 1598 ile Nisan 1599 Tarihleri Arasındaki Gelir ve Giderlerinin Tahlili”, *History Studies*, Volume: 6, Issue: 5, p. 13-30.
- Kıbrıs Vakıflar İdaresi, “Kıbrıs Şeriye Sicil Defterleri, No: 2”, Hüküm No: 7.
- M. Akif Erdoğan (2006), “Osmanlı İdaresi’nde Mağusa (1571-1600)”, *CIEPO 17. Sempozyumu*, Trabzon, s. 451-457.

- Mehmet Demiryürek-H. İbrahim Cellaogulları-Deniz Arıcı (June/2017), “H. 994 (M. 1586) Yılı Kıbrıs Ruznâmçesi (Bütçesi) Üzerine Bir İnceleme”, *History Studies*, Volume: 9, Issue: 2, p. 85-107.
- Mehmet Yıldırım (Haziran/2014), “AB Türkiye İlerleme Raporlarında ‘Mazbut’ Kavramı Sorunu”, *Vakıflar Dergisi*, No. 41, s. 117.
- Mustafa Gürdal (2001), “Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi’nin Değerlendirilmesi”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Necmettin Ayan (Temmuz/2014), “Haçlı Seferleri’nde Kıbrıs’ın Rolü (1191-1310)”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oktay Güvemli-Niyazi Akman (Aralık/2016), “Kıbrıs’taki Osmanlı Vakıfları ve Muhasebe Kayıtları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, s. 127-129.
- Ömer Hilmi Efendi (1977), “İthâfû’l-Ahlâf fî Ahkâmi’l-Evkâf”, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara, s. 13.
- Receb Dünder (1998), “Kıbrıs Beylerbeyliği”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, s. 8-13.
- Receb Dünder (Haziran/2018), “64 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre Tuzla Nahiyesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, S: XXXIV, s. 355-381.
- Reyhan Sabri (2013), “The Ottoman Waqf Built Heritage In Cyprus: Transition In The Upkeep and Conservation Practices During The British Colonial Era (1878 to 1960)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, School of Environment, Education and Development Architecture, University of Manchester, p. 62-63.
- Serdar Çavuşdere (Yaz/2009), “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu*, S. IV, s. 53-75.

- Sıddık Korkmazer (2017), “Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Vakıfları”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları (Editör: Mehmet Mahfuz Söylemez)*, Lefkoşa, s. 190-204.
- Sıddık Korkmazer (Haziran/2021), “Osmanlı Vakıfları’nda Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları”, *ATABE Dergisi*, s. 37-38.
- Sıddık Korkmazer (2014), “Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs’taki Vakıfları”, Bursa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Sibel Dulum (2006), “Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilimi Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa, s. 14.
- Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs’ta Osmanlı Yönetimi’nde Kurulan İlk Vakıflar ve Özellikleri (Hicri 982-1003 / Miladi 1574-1595)”, www.academia.edu/36186325, s. 5-8.
- Soyalp Tamçelik-Mustafa K. Kasapoğlu (Ocak/2018), “Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri 1/A Numaralı Kıbrıs Şer’iyye Sicili (Hicri 988-1003/Miladi 1580-1595)”, *Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları*, Ankara.
- Soyalp Tamçelik-Mustafa Kemal Kasapoğlu (2017), “Kıbrıs’ta Kurulan Garyrimüslim Vakıfları ve Özellikleri, Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları (Editör: Mehmet Mahfuz Söylemez)”, s. 44-46, Lefkoşa.
- Şemseddin Sami (1987), “Kâmûs-i Türkî”, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, s. 1495-1496, İstanbul.
- Taşkın Deniz (Temmuz-2016), “Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 34, s. 195-202.
- Ünvey Günay (2003/1), “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, s. 21-22.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü, “Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi”, Referans No: 988/278/97.
- Yasin Akyıldız-Ali Rıza Abay (Aralık/2017), “Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 146-150.

Kıbrıs ‘ta Türk Dilinde 450 Yıllık Yazınsal Birikim

İsmail BOZKURT*

Özet

Kıbrıs Türkleri’nin zengin halk edebiyatındaki ürünler Anadolu halk edebiyatı ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Üç yüz yılı aşkın Osmanlı Dönemi’nde Divan şiiri geleneği de güçlü olmuş, padişahlar tarafından ‘sultan-ş şuara’ (Şairler Sultanı) unvanıyla onurlandırılan dört Divan şairinden biri Kıbrıslı Müftü Hasan Hilmi (d. 1782- ö. 1847) olmuştur. Çok sayıda Divan şairi de vardır.

XIX. yüzyıl’da, Ziya Paşa’nın 1861 – 1863 arasında yönetici, Namık Kemal’in 1873 – 1876 arasında 38 ay sürgün olarak adada bulunması, Tanzimat Edebiyatı’nın adaya taşınmasını da sağlamış, özellikle Namık Kemal’in etkisi belirleyici olmuştur. Namık Kemal, Kıbrıs Türk Edebiyatı’nın Tanzimat Edebiyatı etkisindeki bilinen ilk ürün olan Mağusalı Hasan Nef’î’nin (d.1854 – 1917) yazdığı *Felâket* adlı piyesi hem düzeltmiş, hem de 1875’te İstanbul’da kitap olarak bastırtmıştır.

Namık Kemal’in sürgünlüğünün bitmesinden yalnızca iki yıl sonra 1878’de Kıbrıs İngiliz Yönetimi’ne geçti. Kıbrıs Türk Edebiyatı da değişik dönemlerden geçerek günümüze ulaştı. Bu arada, başta şiir olmak üzere, Türk dilinde roman, öykü, tiyatro, gezi, deneme, yani edebiyatın tüm türlerinde ve Türk edebiyatında görülen tüm yazınsal eğilimlerde çok sayıda eser ortaya çıktı.

Kıbrıs Türk Edebiyatı için şu saptamalar yapılabilir:

- 1) Akdeniz’de günümüzde, 1571’den itibaren Türk varlık ve kültürünün devam ettiği tek ada Kıbrıs’tır.

* Yazar, Araştırmacı, KIBATEK (Kıbrıs-Balkanlar-Avrasya Türk Edebiyatları) Vakfı Başkanı, KKTC Kültür (Eski) Bakanı, Meclis (Eski) Başkanı, KKTC.

- 2) Kıbrıs Türk kültürü ve edebiyatı son doksan yılda özgünleşme sürecini yaşamakta ancak anakara - Türkiye edebiyatının bir kolu ve devamı olma özelliği de sürmektedir.
- 3) Osmanlı Türkiyesi'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde, kültür ve edebiyat alanındaki değişme ve yenileşmeler, beş veya on beş yıllık zaman dilimleri içinde Kıbrıs'a da yansımıştır.
- 4) Kıbrıs Türk Edebiyatı'ndaki izlek ve çeşitlilikteki zenginlik, nitelik ve nitelik küçümsenmeyecek boyutlarda olup edebiyatın her türünde eserler ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Kıbrıs'ta, fethinin 450'nci yılında (1571- 2021) Türk dilinde 450 yıllık zengin bir yazınsal birikim vardır. Bildiride bu birikim ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kıbrıs, Dil, Edebiyat, Birikim

450 Years of Literary Accumulation in Turkish Language in Cyprus

Abstract

The products in the rich folk literature of the Turkish Cypriots are largely similar to the Anatolian folk literature. The tradition of Divan poetry during the Ottoman period of more than three hundred years was also strong, and one of the four Divan poets honored by the sultans with the title of sultanü-ş şuara' (Sultan of Poets) was the Turkish Cypriot Mufti Hasan Hilmi (1782-1847). There are many Divan poets.

XIX. the fact that Ziya Pasha was the administrator and Namık Kemal was on the island as an exile in the 19th century also enabled the Tanzimat Literature to be transferred to the island, especially the influence of Namık Kemal was decisive. Namık Kemal corrected the play called Felâket, written by Hasan Nef'î of Famagusta, which is the first known product of the Turkish Cypriot Literature under the influence of Tanzimat Literature, and had it published as a book in Istanbul in 1875.

In the meantime, many works in Turkish language emerged, especially in poetry, novels, stories, plays, travels, essays, that is, in all genres of literature and in all literary tendencies seen in Turkish literature.

The following determinations can be made for Turkish Cypriot Literature:

- 1) Cyprus is the only island in the Mediterranean where Turkish existence and culture has continued since 1571.
- 2) Although the Turkish Cypriot culture and literature has undergone the process of becoming original in the last ninety years, it continues to be a branch and continuation of the literature of the mainland - Turkey.
- 3) Changes and innovations in the field of culture and literature in Ottoman Turkey and the Turkish Republic were also reflected in Cyprus within five or fifteen years.
- 4) The richness, quantity and quality in the theme and diversity in the Turkish Cypriot Literature are not to be underestimated, and works in all types of literature emerge.

As a result, in the 450th year of the conquest (1571- 2021) in Cyprus, there is a rich literary knowledge of 450 years in the Turkish language. In this paper, 450 years of literary experience will be discussed.

Keywords: Turkish, Cyprus, Language, Literature, Accumulation

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 1571'de fethettiği Kıbrıs adasında uyguladığı yerleştirme politikasıyla Anadolu'nun değişik yörelerinden nüfus aktararak bir Türk toplumu oluşmasını sağladı. Anadolu'dan Kıbrıs'a göçürülenler, gelenek-göreneklerini, yaşam biçimlerini, dillerini, genel anlamıyla kültürlerini de Ada'ya taşıdılar. Doğal olarak yeni bir toplumla kurulan komşuluk ilişkileri karşılıklı etkileşime neden oldu. Yeni coğrafyanın ve ada koşullarının sonucu olan kapalı toplum dayatmasıyla kendilerine özgü gelenekler-görenekler de yarattılar.

Dilde de benzer süreç yaşandı. Yeni coğrafyada, kendine özgü bazı nitelikler, sözcükler, kavramlar, deyimler, atasözleri ve başka sözel değerlerle Türkiye Türkçesi'nin yeni bir ağızı ya da bazı araştırmacılara göre ağızları ortaya çıktı. (Kabataş 2007: 23-24, 26)

Ada 1878'de İngilizler'e geçince, Kıbrıs Türkleri'nin uzun soluklu "Varoluş Savaşımı" başladı. Bu savaşım, "Sömürge Yönetimi'ne karşı direnme," "Enosis'i (Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması) engelleme," "Anavatan'dan kopmama" eksenlerinde, daha çok siyasal nitelikte, etnik ve kültürel kimliğe, ulusal-kültürel değerlere sahip çıkma, örgütlenme, gazete/kitap yayımlama, basın aracılığı ile sesini duyurma biçiminde başlatıldı. Üç eksenli savaşım, süreç içinde Ada'yı paylaştıkları saldırgan komşularının, onları "etkisizleştirmeye" yönelik saldırılarına karşı yeni bir boyut kazanarak silahlı direnişe, giderek "devletleşme" sürecine dönüştü.

2021 itibarıyla Kıbrıs'taki Türk varlığı (1571- 2021) 450'nci yılını doldurdu. 450 yıllık süreç, Ada'da Türk dilinde zengin bir yazınsal birikim ortaya çıkardı. Kıbrıs Türk Edebiyatı, Varoluş Süreci'ne göre biçimlendi.

2. Kıbrıs Türk Halk Edebiyatı Birikimi

Kıbrıs Türkleri'nin halk edebiyatındaki ürünler Anadolu halk edebiyatı ile büyük ölçüde benzerdir. Türk Halk Edebiyatı türleri (mani, ninni, türkü, ağıt, efsane, masal, destan, atasözü, deyim, bilmece, fıkra, tekerleme, halk hikâyesi, halk tiyatrosu gibi) Kıbrıs'ta da bol miktarda karşımıza çıkar. Zengin bir anonim halk edebiyatı söz konusudur. (Bozkurt ve Karakartal 2019 C.1: 85 - 339)

XVIII. yüzyılın sonlarında doğduğu düşünülen Kıbrıslı Âşık Kenzi (d. 1796? – 1839), âşık tarzı şiirde en iyi bilinen isimdir. (Bozkurt ve Karakartal 2019 C 1: 245 - 249) İçinde şarkı, semai, koşma, türkü bulunan ve yarım kalan Divan'ı ile gezip gördüğü Balkan ülkeler ve katıldığı savaşlar hakkında yazdığı destanları vardır. Döneminin siyasal olaylarını işleyen “Dâsitân-ı Kıbrıs” adlı destanı ünlüdür.¹

1878’te Kıbrıs’ın İngilizler’e geçmesinden sonra, halk edebiyatı doğal akışı içinde günümüze kadar süregeldi. Kıbrıs Türk Halkı’nın vicdanını yaralayan İngiliz sömürge uygulamalarına karşı kızgınlık ve direncin edebiyat bağlamında ilk yansımaları halk edebiyatı ürünlerinde görüldü. Bu bağlamda İngiliz Sömürge Yönetimi’nin ilk yıllarında ortaya çıkan öзде yasadışı olaylar destanlaştırılarak bir tür özgürlük savaşına dönüştürüldü. Dağa çıkan Hasan Bulliler’in “halk kahramanı” mertebesine yükselmesi somut bir örnektir.

İngiliz’e karşı destanlardaki direnme unsurunu, süreç içinde ortaya çıkan başka destanlarda da görmekteyiz.²

Günümüzde masal derlemeleri, masal yazımı, mani söyleme geleneği dikkat çekicidir ve süregitmektedir.

3. Divan Edebiyatı (1571-1875)

Osmanlı döneminde, Kıbrıs’ta medrese ve tekkelerde dervişler arasında zengin bir edebiyat yaşamı ve Divan şiiri geleneği olduğu biliniyor.

¹ Âşık Kenzi için şu çalışmalara bakınız: a) Harid FEDAI (1989) *Kıbrıslı Âşık Kenzi Divanı, C. I, (C.II – 1993; C.III -1993)* KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bak. Yayınları, Lefkoşa. b) Harid FEDAI (2001) “Kıbrıs Destanı Üzerine,” *Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar Üzerine Bilgiler, Belgeler, Araştırmalar C:I*, (Haz: Suna ATUN-Bülent FEVZİOĞLU), Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa-KKTC, s.21-46. c) Dilek BATİSLAM, (2018) “Kıbrıslı Âşık Kenzi’nin Elif-nameleri”, *KISBÜ, Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, Sayı: I/2, Ocak, s.7-16.

² Kıbrıs Türkleri’nin halk edebiyatındaki destan geleneği ve destanlarla direnme konusu için bakınız: a) İsmail BOZKURT (1996) “Kıbrıs Türkleri’nde Halk Edebiyatı Bakımından Destan Geleneği (The Epic Poem Tradition in Turkish Cypriot Literature from the Popular Literature Perspective),” *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (Journal for Cyprus Studies)*, 2 (1), p. 59–64. b) İsmail BOZKURT (1998) “Kıbrıs Türkleri’nde İngiliz Sömürge Yönetimi’ne Karşı Destanlarla Direnme,” *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayını, Gazimağusa, C. 4, S.1, s. 33 – 43. c) ATUN, Suna - FEVZİOĞLU, Bülent. (2001) *Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar Üzerine Bilgiler-Belgeler-Araştırmalar C. I*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa- KKTC.

Kıbrıslı Müftü Hasan Hilmi'nin (d. 1782 - ö. 1847) 1829'da Sultan II. Mahmut tarafından 'sultanü-ş şuara' (Şairler Sultanı) unvanıyla onurlandırılması bunun kanıtlarından biridir. (Bozkurt ve Karakartal C 1: 347 - 353)³ Ölüm tarihleri itibarıyla bu dönemin başlıca şairleri şöyledir: Misâli (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Na'îb (1717), Arif Efendi (1725), Handî ya da Hızır Dede (1727), Musîb (Musîb Mehmet Efendi 1754), Müftü Hasan Hilmi Efendi (1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziya (1869). XIX. yy. divan şairleri arasında Handî (Eski Zağra'lı), Şem'î, Sezayi, Hakkı, Latif, Nâdiri, Salim, İffet, Kerîmî, Tekî, Müftü Râci Efendi'yi de eklemek gerekir. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX yüzyıl tarihlenen müftü torunu Cafer bin Abdurrahim'in tuttuğu defterde Sâbit, Nâbi, Nef'î, Gevherî, Âşık Ömer, Koroğlu gibi divan ve âşık edebiyatından isim ve eserlerin bulunması adı geçen dönemde bu isimlerin bilinip okunduğunu gösterir. Bunun yanında adaya resmi görevle ve sürgünle gelenler arasında da divan şairleri çıkmıştır. (Bozkurt ve Karakartal 2019 C 1: 343 – 359)

4. Yeni Edebiyat (1875 -)

A) Yenileşme Dönemi (1875 – 1928) Edebiyatı

XIX. yüzyıl'da, Ziya Paşa'nın yönetici (1861 – 1863), Namık Kemal'in sürgün olarak adada bulunmaları, Tanzimat Edebiyatı'nın Kıbrıs'a da yansımaları sağladı. (Özoran, 1971: 159-165.) 1873'te adaya sürülen ve 7 Haziran 1876'ya kadar otuz sekiz ay Mağusa'da kalan Namık Kemal'in, gerek sürgünde iken ilgilendiği/yetiştirdiği Kıbrıslı gençler, gerekse vatan ve hürriyet fikirlerinin Kıbrıs'ta Türklüğün/Türk ulusçuluğunun simgesi olarak benimsenmesi bağlamında belirleyici etkisi de oldu.

Namık Kemal, Kıbrıs'ta yeni Türk edebiyatının bilinen bu ilk kitaplaşmış ürünü olup Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın "Yenileşme Dönemi"nin başlangıcı sayılan ve mektuplarında adı geçen Mağusalı Hasan Nef'înin (d. 1854 - ö. 1917) yazdığı *Felâket* adlı piyesi düzeltilmiş ve 1875'te İstan-

³ 'Sultanü-ş şuara' Kıbrıslı Müftü Hasan Hilmi için bakınız: a) FEDAİ, Harid (2000) *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler*, (İlaveli İkinci Baskı), Lefkoşa. b) Turhan KAYA (1998) "19. Asırda Kıbrıs'ta Bir Sultanü-ş Şuara: Hasan Hilmi Efendi", *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998, C.:III, Türkçe Bildiriler, Edebiyat-Sanat*, (Haz: İsmail BOZKURT-Hüseyin ATEŞİN-M. KANSU), DAÜ-KAM Yayınları, Gazimağusa, s.67-76.

bul'da basılmasına yardımcı olmuştur. (Bozkurt ve Karakartal 2019 C 1: 421 - 429)

Hasan Nef'i'nin 1875'te İstanbul'da basılan Felâket adlı kitabı

Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda “vatan” temalı ilk şiiri, Namık Kemal'i ziyaret eden ve onunla mektuplaşan Kaytazzade Mehmet Nâzım (d. 1857- ö. 1924) kaleme almıştır.⁴ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile Türk Kurtuluş Savaşı'nı öven şiirler kaleme alan Kaytazzade, hem divan edebiyatı tarzında hem de içeriği yeni şiirleriyle dikkati çeker. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın ilk romanı *Yâdigâr-ı Muhabbet* de (1894/1896)⁵ onun kaleminden çıkmıştır.⁶

Servet-i Fünûn edebiyatının etkisine örnek olarak, Kaytazzade yanında, İdadi hocalığında (1901-1904) bulunup İstanbul'dan Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret gibi Servet-i Fünûn şair/yazarlarının eserlerini adaya getiren ve bunlardan beslenen Ahmet Râik (Çağlar) (d. 1884 - ö. 1962) Efendi'yi de verebiliriz.

⁴ Onun “Osmanlıyız, Osmanlıyız! / Alemde biz, pek şanlıyız “ dizeleri Namık Kemal'i ne kadar da çağırıyor?

⁵ *Yâdigâr-ı Muhabbet* 1894'te tefrika edilmeye başlanmış, 1896'da kitap olarak çıkmıştır.

⁶ Adları bu çalışmada geçen tüm Kıbrıslı yazarlar için, İsmail Bozkurt ile Oğuz Karakartal'ın yayma hazırladığı beş ciltlik Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571 – 2017)'nin ilgili cildinin ilgili maddesine bakılabilir. Ciltlerin içeriği şöyledir: Birinci Cilt: Tarihçe - Halk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Tiyatro; İkinci: Cilt Şiir 1 (1950 yılına kadar); Üçüncü Cilt: Şiir 2 (1950'den 2017'ye); Dördüncü Cilt: Roman; Beşinci Cilt: Öykü, Anlatı, Anı, Gezi, Deneme.

İngiliz Edebiyatı'ndan çeviriler de yapan Ahmet Râik Efendi'nin, Kahire'deki *Türk*, Bakü'deki *Füyûzât* ve Tiflis'teki *Hayat* gazetelerinde edebî yazı ve incelemeleri yayımlanmıştır. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda ilk deneme kitabı *Eski Şeyler* (1926) onun eseridir.

Kıbrıs'ın ilk Türk gazetecisi ile ilk mizahçısı olarak da kabul edilen, şairliği de olan Ahmet Tevfik Efendi'nin (d. 1838? – ö. 1910), “Bir Manzarai Dil-güşâ” (1897) (Fedai 2005) adlı Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın bilinen ilk hikâyesinden sonra Kıbrıs gazete ve dergilerinde çıkan hikâyelerde de Servet-i Fünûn ruhundan izler görülür.

Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda hiciv-mizah yazınının başlangıcı da, Servet-i Fünûn Edebiyatı dönemine denk düşer. İlk örnekleri, gazete ve dergilerde, daha çok şiir türünde ön plâna çıktı. Adaya gelen hiciv-taşlama ustası Şair Eşref”le atışmaları da olan Ahmet Tevfik Efendi'nin çıkardığı *Kokonoz* (1896-1897 ve 1910) ve *Akbaba* (1897-1898) adlı gazeteler Kıbrıs'ın ilk mizah gazeteleri olarak bilinmektedir.⁷

Kıbrıs'ta basılan ilk oyun olan *Hicran-ı Ebedî* (1895) de Ahmet Tevfik Efendi'nindir. (Ezilmiz 2017: 90-123) Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* (1873) adlı oyunu ise adada ilk sahnelenen ve en çok sahnelenip etkili olan eserdir. Rum kışkırtmalarına/taşkınlıklarına tepki olarak ilk kez 1908'de Mağusa'da sahnelendi. Oyunu izleyen Kıbrıs Türkleri'nin ulusalcı duyguları coştı, halk tiyatro çıkışında marşlar eşliğinde sokaklara dağıldı. 1873'de İstanbul'da sahnelendiğinde halkı coşturan oyun, aynı işlevini Kıbrıs'ta da sürdürdü. Oyun, 1908'in sonlarına doğru Lefkoşa'da da oy-

⁷ Ahmet Tevfik Efendi ve *Kıbrıs Türk Hiciv Şiir için* bakınız: a) Fatih ANDI (2000) “Kıbrıslı Bir Jöntürk, “Ahmet Tevfik Efendi ve Çıkardığı Mizah Dergileri: Kokonoz (1896) ile Akbaba (1897),” *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, s.117-128. b) Harid FEDAI (2002) “Kıbrıs Türk Halkının İlk Mizah Gazeteleri: Kokonoz ile Akbaba,” *Kıbrıs Türk Kültürü-Bildiriler I*, Özyurt Matbaası, Ankara, s.149-154. c) Suna ATUN (2005) *Kıbrıs Türk Hiciv Şiiri Antolojisi*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa - KKTC, s. xxxiii. ç) Tüge GÜZEL (2006) **Kıbrıs Türk Mizahında Fıkralar, Nükteler ve Halk Fıkralarının Tasnifi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Halk Bilimi Ana Dalı, Lefkoşa.** d) Soyalp TAMÇELİK - Mustafa Kemal KASAPOĞLU (2016) *Kıbrıs'ta Mizah Gazetesi Akbaba (Günümüz Türkçesine Aktarılması ve Değerlendirilmesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 775 s. e) Burak GÖKBULUT (2018) “Kıbrıs Türk Kültüründe Mizahla İlgili Öne Çıkan Gazete ve Dergiler Üzerine Bir Araştırma”, *Journal of History Culture and Art Research*, Vol.7, No. 1, s.733-739. (doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1422), (20.11.2018).

nandı.⁸ Namık Kemal'in bir Osmanlı milliyetçisi olarak adalılara aşıladığı "vatan ve hürriyet aşkı"nın, Kıbrıs Türkleri için Türklüğün, Türk ulusçuluğunun, ulusal direnişin simgesi olması, bu tiyatro hareketi ile başlar. İlerleyen yıllarda, bu durum çok daha belirginleşecektir.

İngiliz Yönetimi'nde olan Kıbrıs'ı bir sığınma yeri ya da Avrupa ve Mısır'a kaçmada bir durak-sıçrama noktası olarak kullanan Jöntürk hareketinin de adada yansımaları oldu. Kıbrıs Türkleri'nin ilk siyasal yapılanması olan Kıraathane-i Osmânî (1886) Jöntürk Hareketi'yle bağlantılı, 1891'de çıkan ilk gazete *Zaman* ile *Mirât-Zaman* ve *Seyf* gazeteleri Jöntürk yanlısıdır. 1902'de Paris'te Prens Sabahattin başkanlığında toplanan ilk Jöntürk kongresine Kıbrıs'tan da delegeler katılmıştır. Adada çok yönlü çalışmalar yapan tıbbiyeli Hâfız Cemal (d. 1824 – ö. 1976), nam-ı diğer Lokman Hekim diğer bir Jöntürk'tür. İkinci Meşrûtiyet döneminde yayılmaya başlayan Türkçülük ve ulusal edebiyat anlayışı da Kıbrıs'a yansır.⁹

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın yanında savaşa girmesini fırsat bilen İngilizler'in 5 Kasım 1914'te adayı İngiltere'nin bir parçası olarak ilan etmelerinden sonra, Kıbrıs Türkleri'ndeki yazınsal ve düşünsel hareketlilik 1915-1919 arasında durur. Osmanlı İmparatorluğu ile yeniden birleşmeyi hedefleyen gizli bir örgüt kurulur ama sömürgeciler bu gizli örgütü deşifre edip dağıtırlar ve ağır baskı uygularlar. (Gürel 1984: 102-103 ve Yakış 1984) 1915-1919 arasında adada tek bir Türkçe kitap, gazete ve dergi yayımlanmaz.

İngilizler'in baskılarını daha çok basın yayım alanına yoğunlaştırmasından yararlanan Kıbrıs Türkleri, Birinci Dünya Savaşı sona ererken

⁸ "Tiyatro - Vatan yahut Silistire," *Sünûhat*, Nr. 98, 22 Teşrin-i Evvel 1908, s.1-2.

⁹ Kıbrıs'taki Jöntürk hareketi ile Türkçülük ve ulusal edebiyat anlayışı için bakınız: a) Ahmet AN (1999) "Kıbrıs Türk Tıp Tarihinden: Doktor Hâfız Cemal Kimdir?" *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*, Kıvılcım Yayınları, Lefkoşa, s. 164-173. s.129. b) Meral DEMİRYÜREK (2009) "Gazetelerdeki Şiirler Bağlamında Kıbrıs Türk Edebiyatında II. Meşrûtiyet (1908-1909)," *Kebikeç*, 27, s.57-78. c) Sibel AKGÜN (2011) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jöntürk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865-1918), *History Studies*, Volume 3-3, s.1-21. d) Emin ONUŞ (2015) "Kıbrıs'ta Bir Jöntürk: Ahmed Tevfik Efendi ve Şiirlerinde II. Meşrûtiyet," *Turkish Studies*, Volume 10/8, s.1723-1742. d) Oğuz KARAKARTAL (2017) "Ahmet Mithat Efendi ve Doktor Hâfız Cemal Üzerine Bir Karşılaştırma," *Suna Atun'a Armağan*, KIBATEK Vakfı Yayınları, Lefkoşa, s. 133-143.

10-12 Aralık 1918'de, adanın her tarafından gelen yaklaşık 200 delegenin katılımı ile Lefkoşa'da, "Meclis-i Milli" adıyla bir kongre/kurultay toplarlar.¹⁰ Meclis-i Milli, "adanın yeniden Osmanlı yönetimine verilmesinin talep edilmesine" ve Paris'te yapılacak Barış Konferansı'na Kıbrıs Türkleri adına temsilci gönderilmesine karar verir ama İngilizler temsilcinin adadan çıkmasına bile izin vermez. Böylece kararı ve görmezden geldikleri Meclis-i Milli'yi yok sayarlar. Meclis-i Milli'nin, Mustafa Kemal'in Samsun üzerinden Anadolu'ya geçişinden, onun öncülüğünde Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanmasından aylar önce gerçekleşmiş olması dikkat çekici bir husustur.

Meclis-i Milli'nin hemen ardından başlayan Türk Kurtuluş Savaşı ile özdeşleşen Kıbrıs Türkleri için Mustafa Kemal yeni bir umuttur. İngiliz yönetimi altında olmalarına karşın Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı ile özdeşleşirler. Bir yolunu bulup Kurtuluş Savaşı'na katılanlar olur. Açılan yardım kampanyaları ile sahnelenen onlarca oyundan elde edilen gelir Anadolu'ya aktarılır. Ankara ile iletişim kurulur. Gazeteler Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekler. Kurtuluş Savaşı'nın yılmaz savunuculuğunu da yapan *Davul* (1922-1923) adlı gazete/dergi'de, işgal güçleri özellikle de Rum, Yunan ve İngilizler hicvedilir. Çizgiye dayalı karikatür sanatının ilk örneği *Davul*'da çıkar. *Davul*'da mizahî yazı ve şiirler önemli bir yer tutar.

O dönemdeki siyasal ve yazınsal hareketler de izlenir. Örneğin 1920-1922 yılları arasında çıkan İrşad dergisinde, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif'ten şiirlere rastlandığı gibi, kabulünden ve yayımından bir süre sonra Mehmet Akif'in İstiklal Marşı da 1 Nisan 1921'de yayımlanır. Ziya Gökalp'in de ölümü nedeniyle Kıbrıs Türk basınında yazılar çıkar. (Özoran 1967: s.897-902)

Anadolu'ya yardım etmek amacıyla sahnelenen oyunlar arasında Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* ile *Gülnehal*'i de vardır. *Söz* gazetesi *Gülnehal* sahnelenirken, oyunu 1300 kişinin "sanki bir mabette imişler"

¹⁰ Meclis-i Milli olayı için bakınız: a) Harid FEDAİ (1985) "Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918," *Yeni Kıbrıs*, Lefkoşa. b) Sabahattin İSMAIL - Ergin BİRİNCİ (1987) *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşında İki Ulusal Kongre Meclis-i Millî (1918)-Millî Kongre (1931)*, Lefkoşa.

gibi seyrettiğinden söz eder. (Fedai 1968) Bu bilgi tiyatro hareketinin etkinliğini ve köylere kadar uzandığını da gösterir.¹¹

B) Yerelleşme Dönemi (1928 – 1955) Edebiyatı

Kıbrıs Türkleri, Lozan Anlaşması'nın imzalanmasına kadar, "Meclis-i Milli"nin oybirliğiyle karar verdiği gibi yeniden Türkiye'ye bağlanma ümidi ve çabası içindeydiler. Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması bu ümidi yükseltti ama 1923 Lozan Anlaşması ile Türkiye ada üzerindeki tüm haklarından vazgeçince bu umut yitirildi. Anadolu'ya, 1878'de ve 1914'te olduğundan daha çok, kitle halinde göçler yaşandı.

1920'li yılların sonuna doğru, Ada'nın geçici olarak el değiştirdiği 1878'in, tek yanlı olarak İngiliz İmparatorluğu'na ilhak edildiği 1914'ün ve Lozan Antlaşması'nın ardından üç büyük göç dalgası yaşayan, sömürge yönetiminden ikinci hatta (İngilizler ve Rumlardan sonra) üçüncü sınıf işlemleri gören bir halk vardı. Kıbrıs Türk Halkı'nın bir İngiliz sömürgesinde tutunması yaşamsal önem kazanmıştı:

- İngiliz sömürgeciler, Kıbrıs'taki "Türk kimliği"ni reddediyorlardı.
- Sömürgeciler yüzyılların birikimi olan vakıflara el koymuş, müftülük makamını denetimleri altına almışlardı.
- Kıbrıs Türkleri için her dönem için karabasan olan, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması (Enosis) hayali tırmandırılıyordu.
- Kimlikleri reddedilen Kıbrıs Türkleri'nin, sömürgeciler ve Enosis karabasani ile mücadele ederken Anavatan bildikleri Türkiye'den kopmamaları da gerekiyordu.

¹¹ Doğup büyüdüğüm Güney Kıbrıs'taki Aytotro (Boğaziçi köyü) 1974 öncesinde Türk-Rum eşit nüfusa sahip karma bir köydü. Köyde geçmişten süregelen canlı bir tiyatro geleneği vardı. Her yıl birkaç oyun sahnelenirdi. İlk gençlik yıllarımdan başlayarak ben de oyunlarda rol almaya başladım. Bu arada *Vatan Yahut Silistre*'de İslâm Bey'i oynadım. Kendim de *Herşey Vatan İçin* adlı bir oyun yazıp köy gençleriyle birlikte sahneledim. Bir köy evinin geniş avlusunda kurulan sahnede oynanan oyunları, çevre köylerden de gelen çok sayıda kişinin izlediğini, oyunun coşku yarattığını çok iyi anımsıyorum. İB. Bakınız: İsmail BOZKURT (2018) *Beştulum'dan Zirköy'e Bir Kıbrıs Çocukluğu ve İlkgençliği 1940 – 1963*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.239 - 243.

Lozan'dan sonra Anadolu'ya başlayan yoğun göç dalgasına katılmayıp Ada'da kalan Kıbrıs Türkleri, Mustafa Kemal'i ve Cumhuriyet'i adım adım izlerler, Atatürk ilke ve devrimlerini kendiliklerinden benimseyip yaşama geçirirler, bu bağlamda 1929 yılının sonbaharından başlayarak Latin alfabesine geçerler ve Türkiye ile dil-edebiyat birliğini sürdürürler.

İngiliz Sömürge Yönetimi ise tehlike olarak gördüğü Türk ulusalcı hareketin gelişmesini, kökleşmesini ve kitleselleşmesini önlemek amacıyla "Türk kimliğini" reddederken bir dizi önlemler de alır: Türk okullarında Mustafa Kemal resimleri ile Türk bayrağının asılmasını engellemeye çalışır, ulusalcı öğretmenleri sürgün eder, şapka giyen devlet memurlarını cezalandırır. Bu ortam ve baskılara karşın Kıbrıs Türkleri, Sömürge Yönetimi'nin oluşturduğu "yarı demokratik" Kavanin (Yasama) Meclisi¹² üyeliğine, 1930'da İngilizci Evkaf Müdürü Sir Münir'i değil, Kemalist Necati Mısırlızade'yi (sonradan Necati Özkan) seçerek onu Kıbrıs Türkleri'nin kitlesel demokratik tabana dayalı siyasal lideri olarak ortaya çıkarırlar. Necati Özkan, 1 Mayıs 1931'de adanın her yanından gelen 200 temsilcilerin katılımıyla Lefkoşa'da bir Milli Kongre toplayarak liderliğini pekiştirir. (İsmail ve Ergin 1987 – Egemen 2006) Bu Kongre'nin karara bağladığı stratejiler, 1950'li yıllara kadar geçerliliğini korur; Kıbrıs Türkleri'ni 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin eşit kurucu ortağı yapan sürece kadar da belirleyiciliğini sürdürür.

Çok geçmeden İngiliz Sömürge Yönetimi, 1931 Rum Ayaklanması'nı gerekçe göstererek, oluşturduğu "yarı demokratik" Meclis'i dağıtır. Necati Özkan'ın milletvekilliğini de kaldırır. Sıkıyönetim uygulamaya başlar.

Edebiyatta Yerelleşmeye Doğru İlk Adımlar

Anadolu'ya yönelik büyük göç dalgasının yarattığı sarsıntılara, siyasal, yönetsel, toplumsal değişikliklere, 1930'larda dünya ekonomik buhranının bütün şiddeti ve olumsuzluklarıyla Kıbrıs'ta da etkisini göstermeye başlamasına karşın, edebiyatta İstanbul'daki soylu insanların yaşamına özenme süregidiyor, gazetelerde İstanbul'daki şairler gibi duygusal - romantik şiirler yayımlanıyordu. Bu yıllarda yayımlanan *Masum Millet*, *Haber*, *Ses*, *Vakit* gibi gazetelerde şiir adına kayda değer bir gelişme olduğunu

¹² Meclis üyelerinin seçimle gelen üyeleri yanında atanma ile gelenler de vardı.

söylemek olanaklı değildir. Şiir adına gazete sayfalarını hevesli lise öğrencilerinin şiirleri ile Türkiye’den gönderilen şiirler süsler. Türkiye’de yayımlanan dergilerde de Kıbrıs’tan gönderilen şiirler görülür. Hikmet Afif Mapolar (d. 1919 – ö. 1989), “Çardak Dergisi”nde (Ekim 1955) bu durumu şöyle anlatır:

“Şair var şiir yok. Hikâyeci var hikâye yok. Şiir yazıyorlar. Fakat bizi, bizim toplumumuzu, bizim hayatımızı, bizim havamızı, renklerimizi bulamıyoruz o şairlerin şiirlerinde. Aştan bahsedener, denizi dile getirenler, ağaçla konuşanlar, ıstıraplarını yaşayanlar var ama ‘bizi’ yazan yok. Sanatçı özgür olmalı, dilediğini yazmalı; fakat bizi, bizim insanlarımızı da dile getirerek bir yerli sanat yaratma yolunu tutmalı.”

Aynı dönemde, G. Blunt Pusey adlı bir İngiliz’in, İngilizce - Rumca – Türkçe yazılara açık *Embros* adlı yayın organında, Necmi Sakıb Bodamyalızade’nin İngiliz edebiyatından yaptığı çevirileri, Hikmet Afif Mapolar’ın kısa öyküleri ile Ulviye Mithat’ın (d. 1906- ö. 1980), kadın hakları, kadınların eğitimi, köy kalkınması gibi konulardaki yazıları da yer alıyordu. (Azgın 1998)

Kıbrıs’ın coğrafyasının, insanının, doğasının, dağlarının, ormanlarının, köy ve kasabalarının edebiyata girmesi ilk kez bu dönemde görülür. Hikmet Afif Mapolar, edebiyatta yerelleşmeyi başlatır ve öykü, oyun, roman, oyun, efsane, şiir türlerinde eserlerini peş peşe yazmaya başlar. Onun eserleriyle ilk kez Kıbrıs Türk insanı öykülere, romanlara konu olur; sıradan insanlarla köylüler yanında şehrli zenginler, hizmetçiler ve onların yaşamı edebiyatın konusu haline gelir. Bu filizlenmenin o yıllarda olması yalnızca bir rastlantı olarak nitelendirilemez. Tersine, gelişmenin ulusalcı hareket ile bağlantılı olduğu kuşkusuzdur. Nitekim Mapolar’ın o dönemdeki eserlerinde yoğun bir ulusalcılık da vardır.

Mapolar, Kıbrıs’ta ilk Türkçe roman olan *Yâdigâr-ı Muhabbet*’ten (1894) yıllar sonra roman yazan kişidir. İlk romanı *Kahraman Kaplan*’ın (1935) bir özelliği de Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda Latin alfabesiyle yazılan ilk kitap olarak bilinmesidir.¹³ Latin alfabesiyle ilk şiir kitabı ise yıllar

¹³ Hikmet Afif Mapolar’ın ilk romanı olarak bilinen *Kahraman Kaplan*, küçükler için yazdığı bir çocuk öyküsü olup M. Fikri Kitabevi’nde 1935 yılında basılmıştır.

sonra, Nazif Süleyman Ebeoğlu'nun (d.1921 - ö. 2007) *Beyrut Rıhtımlarında* (1942) eseriyle gerçekleşecektir. Öykünün, gazete ve dergilerde yayımlanma olanağının olması ve gazete ile dergilerin öykülere yer vermesi dolayısıyla üretilmesinin sürmesine karşın, 1930'lara kadar Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda kitap formatında öykü görülmez.

Dönemin değinilmesi gereken bir yönü, 1929'dan başlayarak çıkarılan operetlerdir. Yalnız Nazım Ali İleri'nin (d.1897- ö. 1977) yedi opereti olduğuna da işaret edelim. (Dedeçay 1991)

İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdikleri

Dünyayı sarsan büyük ekonomik bunalımın da etkiyle Ada'da yoksulluk diz boyu iken İkinci Dünya Savaşı gelir. Kıbrıs da, savaşın taraflarından biri olan İngilizler'in toprağı olarak kendisini savaşın içinde bulur; bazı yerler bombalanır, Ada'nın işgal edilebileceğı endişesi yaşanır. Savaş içinde İngiliz sömürge yönetimi, Türkiye ve Yunanistan'la bağdaşıklık ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceğı hesabıyla sıkıyönetim uygulamalarını gevşeterek 1941 Ekimi'nde siyasal faaliyetlere izin verir. Kıbrıs Rumları Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla harekete geçerken, Kıbrıs Türkleri onları engellemek için örgütlenme çabasına girer.¹⁴ Savaş sürerken az da olsa kitaplar yayımlanır. T. C. Lefkoşa Konsolosluğu'na atanan ve Bursalı takma adını da kullanan Hikmet Taşkent¹⁵ bir edebiyat ortamı yaratır ve Çığ adlı güldeste (antolojik seçki) yayımlanır. (1943)

Çığ, Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda başlayan yerelleşmeyi kurumsallaştırma amaçlı ilk toplu hareket sayılabilir. Çığ'ı çıkaranların hedefi seslerini Türkiye'ye duyurmaktır: "Kıbrıs Türkleri arasında doğan bu edebi varlık bizim dar muhitimizi aşacak ve anavatan ufuklarına kadar yayılacaktır.

Mapolar'ın bu ilk eserlerinin roman olup olmadığı tartışmalı olup uzun öykü olarak da nitelenebilir.

¹⁴ Kıbrıs Türkleri'nin örgütlenme süreci için şu eserlere başvurulabilir: a) Bülent FEVZIOĞLU (1998) *Kıraathane-i Osmanî'den Cumhuriyet Meclisi'ne (1886-1996) Olaylar, Seçimler/Seçilenler*; Türkiye Büyük Millet Meclisi-KKTC Cumhuriyet Meclisi Ortak Yayını, Ankara. b) İsmail BOZKURT (2015) *Kıbrıs Türk Halkı'nın Siyaset Kurumu Üzerine Deneme*, Lefkoşa.

¹⁵ T.C.Lefkoşa Konsolosluğu'nda görevli ve 'Çığ Hareketi'nin lokomotifi durumunda olup Bursalı takma adını kullanan Hikmet Taşkent, 1945 yılında Ada'dan ayrılmış ve bu dönemin şiirlerini aynı yılda bir kitapta toplamıştı (*Afrodit'in Adası'ndan*, Ankara 1945).

Oradan duyacağımız yankılar bize daha iyi, daha güzel ve güçlü eserler yaratmak imkânını hazırlayacaktır.”¹⁶ Çığ’da, Hikmet Taşkent, Urkiye Mine Balman (d. 1927

- 2008), Nazif Süleyman Ebeoğlu, Engin Gönül (Emine Otan) (1926 – ö. 1999), İsmail H. Yeşilada, Hikmet Afif Mapolar, Semih Sait Umar (d. 1923 – 2009) ve Reşat Kâzım’ın (Işınay) ürünleri yer alır.

“Çığ”daki öyküler, Mapolar’ın aynı yıl çıkardığı iki öykü kitabı ile birlikte Çağdaş Kıbrıs Türk Edebiyatı’nın ilk olgunlaşmış ve toplu örnekleridir. Çığçılar daha sonra öykü ve şiir kitapları da yayımlarlar ve Mapolar’la başlayan sosyal konuların ya da en azından Kıbrıs’la ilgili sözlerin, değerlerin, gözlemlerin, olayların ve coğrafyaların satır aralarında görülmesi yaygınlaşır.

İkinci Dünya Savaşının Ortalarında Başlayıp Sonrasında Süren Gelişmeler

Kıbrıs Türk Edebiyatı, İkinci Büyük Savaş’ın ortalarında başlayıp savaş sonrasında da süren bir ivme kazandı. Bunun nedenleri ile sonuçlarını şöylece sıralayabiliriz:

- Çığ hareketi, edebiyatta ivme ve dalgalanma yarattı.
- Uzun süren sıkıyönetimden sonra göreceli bir hoşgörü ortamı doğdu. Bu ortam ve Rumlar’ın Enosis kampanyasını tırmandırması üzerine Kıbrıs Türkleri’nde başlayan siyasal, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel hareketlenmenin/örgütlenmenin edebiyata da yansması oldu.
- Dergiler çoğaldı. 1955’e kadar 14 dergi yayımlandı. Birçok genç yetenek, ürünlerini bu yayım organlarında yayımlama olanağı buldu.
- Savaş sonrasında Türkiye ile ilişkiler olağanlaşınca, Ada’ya yeniden kitap ve dergi akışı başladı. Kıbrıslı kitap okurlarıyla

¹⁶ Çığ hareketi için şu çalışmalara bakınız: a) Gülgün SERDAR (2000) “Semih Sait Umar’la Söyleşi,” Şairlerimiz, Şiirlerimiz, -Geçmişten Günümüze Kıbrıs Türk Şiiri-, Ateş Matbaası, Lefkoşa, s.21-33. b) Dinçer KAYA (2016) “Kıbrıs Türk Şiirinde Çığ Dönemi,” *Kıbrıs Yazıları*, 3.Baskı, TMT Derneği Yayınları, Lefkoşa, s.155-168.

edebiyatçıları, savaş döneminde basılan şiir, roman, anı, gezi notları gibi edebiyat eserleriyle tanıştılar. Türkiye'den gelen kitaplardaki köye, kırsal kesime ve kenar mahalle insanlarına yönelme, Kıbrıslı yazarları etkiledi.

- 1948'den itibaren Türkiye'den Kıbrıs'a öğretmen grupları gelmeye başladı. 1950'den hemen sonra ortaöğretim kurumlarına toplu öğretmen akışı oldu. Ada'ya atanan seçkin edebiyat öğretmenleri Naim Buluç, Mehmet Durulgan, İbrahim Zeki Burdurlu, Halid Akarca, Mehmet Öner, Mehmet Irmak, Orhan Ural, Hüseyin Gürtunca, Arif Nihad Asya ve Yusuf Ziya Beyzadoğlu¹⁷ arasında meslekî bilgilerinin yanı sıra, şair olanlar da vardı ve Kıbrıslı öğrencilerin yetişmelerinde payları büyük oldu. İbrahim Zeki Burdurlu ve Arif Nihad Asya Kıbrıs'la ilgili eserler de verdiler.
- Nihad Sami Banarlı'nın teşvik ve yol göstericiliğinde Kıbrıslı edebiyatçılara, İstanbul'daki *Yedigün*'de zaman zaman yer verilmeye başlandı.
- Kıbrıslı öğrencilerin yoğun biçimde Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında eğitim görmeye başlamaları, yatkın olanların Türk Edebiyatı'nı ve gelişmeleri öğrenmelerinde, edebiyat çevrelerini tanımlarında etken oldu.
- 1940'lı yılların sonu ile 1950'li yılların başı, iletişim aracı radyodaki gelişme ve radyolarda edebiyat programları başladı.

Nevzat Yalçın (d. 1926 – ö. 2012), Osman Türkay (d. 1927- ö. 2001), Özker Yaşın (d. 1932 – ö. 2011) Mustafa İzzet Adiloğlu (d. 1934 -), Pembe Marmara (d. 1935 – ö. 1984), Taner Baybars (d. 1936 – ö. 2010) adlarını ilk kez bu yıllarda duyuran edebiyatçıların başında gelir. Süreç içinde seslerini iyi duyuracak ve Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda yeri olacak olan bu edebiyatçılardan Nevzat Yalçın Türkiye'de “Hisarcılar” arasında yer alacak, Osman Türkay'ın kitapları çok sayıda dile çevrilip iki kez Nobel'e aday gösterilecek, Özker Yaşın “Milli Şair” olarak tanınıp Türkiye'de iyice bilinen bir Kıbrıslı şair olacaktır.

¹⁷ Yusuf Ziya Beyzadoğlu, lisede benim edebiyat öğretmenimdi. Çok iyi bir öğretmendi. Edebiyat sevgimde ve edebiyatçılığimde katkısı çöktür. Onu saygı ile anıyorum. İB

İkinci Dünya Savaşı yılları nedeniyle Türkiye ile ilişkilerin kesik olmasından dolayı Kıbrıslı edebiyatçıların, ‘yasaklı’ Nâzım Hikmet ve ‘Garip’ akımından pek haberleri olmadı. Savaşın etkileri azalıp Türkiye ile iletişim başlaması, serbest şiire hafiften geçişe de olanak yarattı ve savaş sonrasında serbest nazmın ilk örnekleri görülmeye başladı. 1950’lerin başında Kıbrıs Türk şiirine akseden “Garip” anlayışı, 1950’lerin ilk yarısında serbest şiir olarak yükselişe geçti ve 1960’lara kadar etkisini sürdürdü. Bu anlayışın Kıbrıs Türk şiirindeki en güçlü ve uzun soluklu temsilcisi Pembe Marmara ise de, serbest şiirin en başarılı birkaç örneğini öykücü/romancı/oyun yazarı nitelikleriyle tanınan Hikmet Afif Mapolar verdi.

Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda İkinci Büyük Savaş’ın ortalarında başlayıp savaş sonrasında da süren bir ivme düzyazı türlerinde de görüldü. Roman ve oyunda ilk örneklerden sonra üretim dururken, öykü, deneme, anı, gezi türlerinde gazete ve dergilerde az sayıda ürün yayımlanmıştı. Bu durumu tersine çeviren ilk kişi daha önce anlattığımız gibi üretken edebiyatçı Hikmet Afif Mapolar oldu. Mapolar, gazeteciliği yanı sıra roman, oyun, öykü türlerinde peş peşe eserler vererek, Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda bu türlerin de var olduğunun ilk işaretlerini verdi. Onunla aynı dönemde, özellikle İkinci Büyük Savaş’tan sonra düzyazı türlerinde eser veren başka edebiyatçılar da var. İsmail Karagözlü (d. 1921 – ö. 2000), Argun Korkut (d. 1930 -), Semih S. Umar, Samet Mart (Sacit Tekin – d. 1931 -), Numan Ali Levent (d. 1935- ö. 2001) ve Özker Yaşın bu edebiyatçıların başında gelir.

Urkiye Mine Balman, Pembe Marmara, Engin Gönül (Emine Otan) gibi kadın mizahçıların da ortaya çıktığı Yenileşme Dönemi’nde, değişik isimler hiciv- mizah alanında ürün verdiler.

Yerelleşme – Ulusalçılık Koşutluğu

Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda Yerelleşme Dönemi olarak nitelediğimiz 1928-1955 dönemi edebiyatının en önemli özelliği, yerelleşmenin büyük oranda ulusallaşma anlamı da taşıması ve edebiyattaki ulusalçılık akımıdır. Özellikle Hikmet Afif Mapolar’ın ilk romanlarıyla tüm oyunlarında Türk ulusçuluğu ve Atatürkçülük yoğundur.

Hikmet Afif Mapolar 1939 tarihli Kasırğa romanını, “kalenin burçları dışından başlayıp burçları içerisine kadar giren ilk efsanevi Türk romanı” olarak nitelendirir. Romanda Türklük yüceltilir, “Orta Asya”dan, “Türkün

Atillâsı”ndan, “Türkün büyük Metesi”nden, “Yavuzlar’dan,” “Timurlar”-dan, “tarihte Türk kadar, medeniyette Türk kadar, insanlıkta Türk kadar yüksek yaratılmış bir millet”ten, “tarihlerin kahramanı, tarihlerin sesi ve tarihleri yükselten Türklük”ten söz edilir. (Gökmen/Mapolar 1939: 6 – 21)

Hikmet Afif Mapolar’ın 1935 tarihli oyunu *Duman*, Orta Asya bağlantılı iken *Meş’ale* (1942), Çanakkale, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet’in ilanı ile Atatürk’ün ölümünü; *Mucize* (1943) destansı biçimde Türk Kurtuluş Savaşı’nı; *Altın Şehir* (1945) simgesel olarak yeni başkent Ankara’yı konu eder.

Salt Türkçülük ve Türk ulusçuluğu ile başlayan süreç, genel anlamda yaşanan edebiyatta yerleşme süreciyle koşutluk gösterir. Yeni edebiyat nasıl Tanzimat ve Servet-i Fünun etkisinde yürüyüp de 1920’li yılların sonunda yerleşme sürecine girdiyse, ulusalcılık da özellikle Enosis istemlerinin yoğunlaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yerel motiflerle beslenen bir sürece girer. Tırmanışa geçen Enosis hareketi, Kıbrıs Türkler’inde ulusalcılığı daha da kamçılar.

İngiliz Sömürge Yönetimi ile kentin o zamanki Rum Belediye Başkanı’nın çıkardığı birçok güçlüğü karşın Namık Kemal’in Mağusa’nın Camiönü Meydanı’na, Medrese Binası’nın önüne dikilen büstü 17 Mart 1953’te törenle açılır.¹⁸ O günden sonra meydanın adı Namık Kemal Meydanı olur. Bu olayla Namık Kemal yeniden keşfedilir. Başta Özker Yaşın, Taner Baybars ve Mustafa İzzet Adiloğlu gibi Kıbrıslı şairlerle adada görev yapan şair- öğretmenlerden İbrahim Zeki Burdurlu, Arif Nihat Asya gibi öğretmen/şairler, onu adadaki Türk direnişinin simgesi olarak yüceleştirirler. Büstünün dikilmesi, simgeselliğe anıtsal bir nitelik de kazandırır.¹⁹

¹⁸ Namık Kemal Büstü, heykeltraş Burhanettin Durupınar’ın eseridir. Müze olarak kullanılan Namık Kemal zindanı da Namık Kemal Meydanı’ndadır. Meydan, çok genişlemesine ve surların dışına çok taşmasına karşın kentin başta gelen simgesi ve merkezi durumundadır. Kent’teki sosyal, kültürel, siyasal etkinlikler bu meydanda gerçekleştirilir. Kentin en köklü lisesi de Namık Kemal adını taşır. 20 Temmuz 1974’ten sonra Gazimağusa adını alan kent, Namık Kemal’le özdeşleşmiştir.

¹⁹ Namık Kemal’in Kıbrıs Türkleri için Türklüğün, Türk ulusçuluğunun, ulusal direnişin simgesi olması konusu için bakınız: a) İsmail BOZKURT (1998) “Kıbrıs Türk Edebiyatında Namık Kemal,” *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*, DAÜ Fen-Ed. Fak. Yayınları, Gazimağusa, s. 59-74. b) İsmail BOZKURT (2021) “Kıbrıs’ta ‘Türklük/ Türk Milliyetçiliği’ Simgesi Namık Kemal,” *Teori*, Ağustos 2021 Sayı 379, s. 3 – 10. Mehmet YAŞIN “Osmanlı milliyetçisi” Namık Kemal’in Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda

Çok geçmeden 1955'te EOKA'nın Ensis'i gerçekleştirme hedefiyle terör eylemlerine başlaması ve Kıbrıs Türkleri'nin savunma içgüdüleriyle karşı örgütlenmeye başlamasına koşut olarak, ulusalcı edebiyat daha da güç ve ivme kazanır. Bu dönem (1955 – 1974) Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın “Direniş Dönemi” olarak kabul edilir.

C) Direniş Dönemi (1955 – 1975) Edebiyatı

1 Nisan 1955'te başlayan EOKA terörünün ve Kıbrıs Rumları'nın, Yunanistan'ın desteği ve işbirliğiyle, 16 Ağustos 1960 tarihinde ilân edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'ni daha kuruluş aşamasında Enosis yolunda bir adım olarak görüp hedefe varmak için Akritas Plâni'nı uygulamaya koymalarının özünde, Kıbrıs Türkleri'ni “etkisizleştirmek” vardır. Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi'nin “Direniş Dönemi” olarak kabul edilen 1955 - 1974 yılları arasında ortaya çıkan edebiyat ürünleri, çok büyük oranda savaşları, Rum saldırılarını, göçleri, acıları, kan, ölüm ve gözyaşı içerisindeki kahramanlıkları, ulusal direnişi anlatmaktadır. Bu edebiyat “ulusalcı” olması yanında, “toplumcu” niteliği ile kendisini gösterir. Yazınsal türlerin hemen hepsinde ürün verilir. Yaygın izlek, kahramanlık, Türk kimliği, toplumsal varoluş, ulusal direniş, Atatürk sevgisi, Türkiye sevgisi ve özlemi, Türk askerinin bir gün adaya geleceği inancıdır.

Ulusalcı Kıbrıs Türk şiirinin en güçlü ve uzun soluklu ismi Özker Yaşın, özellikle 1955-1965 yılları arasında Kıbrıs Türk Halkı'nın geçirdiği sürecin her aşamasını, dizeleri ve romanları ile edebiyata ve tarihe mal eder, ulusalcı Kıbrıs Türk şiirinin bayraktarlığını yapar, bir dönem “milli şair” olarak nitelendirilir. Ulusalcı edebiyat bağlamında Osman Türkay, Mustafa İzzet Adiloğlu, Hüseyin İrkad (d. 1933 – ö. 2004), Kutlu Adalı (d. 1935 – 1996), Bener Hakkı Hakeri (d. 1936 – ö. 2006); Oktay Öksüzoğlu (d. 1941 -); Orbay Deliceirmak (d. 1942 -), Süleyman Uluçamgil (d. 1944 – ö. 1964), Mehmet Levent (d.1946-), adlarını da saymak gerekir.

1960'lı yıllarda, hamasî-ulusalcı şiirin en yoğun örnekleri yanında, Türk şiirinde Garip hareketine tepki olarak ortaya çıkan “İkinci Yeni” akımının etkisinde Ada'da “soyut şiir” olarak adlandırılan yeni bir şiir hareke-

Türklüğün/Türk milliyetçiliğın simgesi olarak yer almasını “*insanı gülümsetecek biçimde bir tersyüz ediş*” olarak niteler: Mehmet YAŞIN (1994) *Kıbrıslı Türk Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 31.

ti de başlar. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda "soyut şiir," kaynağını Türkiye'deki "İkinci Yeni"den alır; ancak bu şiir anlayışının doğası gereği birebir ona benzemez, ona öykünmez. Bu imgeci - soyut şiirin öncüleri Mehmet Kansı (d. 1936 -) ile Fikret Demirağ'dır. (d. 1938 – ö. 2010)'dur. Ortak çalışmaları İkinci Yeni'nin de ipuçlarının verildiği ilk eser olması bakımından önemlidir. Daha sonra birçok şair soyut şiirin güçlü örneklerini verirler. Kaya Çanca (d. 1945 – ö. 1973), Zeki Ali (d. 1943) , Yılmaz Hakkı Hakeri (d. 1944 -) ve Ersin Taşer (d. 1945 – ö. 2021) İkinci Yeni etkisinde nitelikli ürün veren şairlerin başında gelir.

Direnış Dönemi'nde şiir kadar önde ve yaygın olan diğeri tür "tiyatro" dur. 1974'e dek Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatının genellikle ulusalcı bir çizgide seyrettiği rahatlıkla söylenebilir. Konusunu Kıbrıs Türk direnişinden alan ulusal oyunlar, önemli bir sosyal işlevi yerine getiren "popüler-haması" eserler olup bir bölümü, Bayrak Radyosu için hazırlanmış radyofonik piyeslerdir.²⁰

Bu dönemde yazılan öykü ve romanlar da doğal olarak ulusal konuları içermektedir ve bu öykü ve romanlar, Kıbrıs Türk Varoluş Savaşımı ve direnişine ışık tutan eserlerdir. Dönemin öykü ve romanındaki ana izlek ve konular baskın bir biçimde Kıbrıs Türk varoluş savaşı ve direnişiyile ilgili olup Türk-Rum çatışmaları sırasında yaşananları, savaş sonrasının siyasî-sosyal-kültürel ve ekonomik bunalımlarını konu ederler. Bu eserlerle Direniş Dönemi'ndeki Kıbrıs Türkü'nün toplumsal panoraması çizilir. Özker Yaşın, Numan Ali Levent ve Yaşar İsmailoğlu (d. 1945 -) isimlerini sayabiliriz.

Hiciv-Mizah dergileri bu dönemde de yayımlandı. İlk karikatür romanı Çizgi (1955) Ramiz Gökçe tarafından yaratıldı.

Yöresel Edebiyat

21 Aralık 1963 sonrası dönemde, kuşatılmış ve birbiriyle bağlantısı olmayan Türk kent, kasaba ve köyleri arasındaki iletişimsizlik, bölge rad-

²⁰ O dönemin oyunları için bakınız: a) *Kıbrıs Türk Ulusal Radyo ve Sahne Oyunları*, Gençlik Spor ve Kültür İşleri Dairesi, Ergenekon Yayınları: 6, Bozkurt Matbaası, Lefkoşa Ağustos 1973; b) *Kıbrıs Türk Ulusal Sahne Oyunları*, Gençlik Spor ve Kültür İşleri Dairesi, Ergenekon Yayınları:7, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa Şubat 1974.

yoları kurularak ve yerel dergiler çıkarılarak giderilmeye çalışılıyor ve bu durum ve ortamda bile yazınsal filizlenmeler görülebiliyordu.

Bucak, öğretmen olan Hüseyin İrkad'ın, öğrencileri ile birlikte kısıtlı olanaklarla ve Baf Kurtuluş Lisesi'nin teksir makineleri ile çıkardığı bir dergi (İrkad 2014: 25); *Mücahit*, Geçitkale (Köfünye) köyünde teksir makinesi ile çıkarılan haftalık bir gazetedir. *Mücahit*'in 4 Aralık 1964 tarihli sayısında Limasol kentinde çıkan başka bir yöresel yayın olan *Limasol'un Sesi* ile ilgili bilgiler vardır.

Mücahit'teki şiirlerin yazınsal yönü ve değerleri tartışılabilir. Amatör manzumeler oldukları da söylenebilir. Bu bakımdan yazınsal yönlerinden çok, tarihe yaptıkları tanıklık esas alınmalıdır. Şiirin yaygın evrensel izleği aşk olduğu halde *Mücahit*'in eldeki 25 sayısında yayımlanan 76 şiirin içinde bir tek aşk şiiri olması, zamanın toplum ve birey psikolojisi konusunda ipuçları verir niteliktedir.²¹

D) Çağcıl Dönem (1974 -) Edebiyatı

1974 Barış Harekâtı, Kıbrıs tarihinde bir dönüm noktasıdır. Türkiye, garantörlük hakkından doğan askeri müdahale hakkını kullanmış; büyük oranda göçmen olması pahasına, Türk halkı adanın Kuzey'inde toplanarak "ülkem/yurdum" diyebileceği bütünsel bir toprağa kavuşmuştur.

Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda ulusalcılığın hiçbir dönem ve koşulda ortadan kalkmamasına karşın, savaş ortamı geride kaldıktan sonra giderek kendilerini güvencede görüp duyumsayan edebiyatçılarda, kardeşlik, barış, hümanizm gibi konulara yöneliş olur. Adayı sevmeye, sahip olunan güzellikler, üzerinde yaşanan toprak, bu toprağın tarihten gelen kültürel birikimi ve Akdenizlilik kimliği, edebiyatı besleyen izlek, unsur, kavramlar olarak, yoğun biçimde yazınsal ürünlerde görülmeye başlar.

1974 Sonrası Roman Ve Öykü

2017'de yayımlanan *Kıbrıs Türk Edebiyat Tarihi (1571 – 2017)* dördüncü cildi romana ayrılmış olup *Yâdigâr-ı Muhabbet*'ten (1894) başla-

²¹ *Mücahit* gazetesini 1964 yılında bölgenin mücahit komutanı olarak, mücahit arkadaşlarımla birlikte ben çıkardım. Direniş ve mücahitlik anılarımın yer aldığı kitabımda gazete ile ilgili bilgiler de vardır. (İB) Daha çok bilgi için bakınız: İsmail BOZKURT (2017) *Zirköy'den Mermertepe'ye Kıbrıs'ta Direniş Ve Mücahitlik Yılları*, İş Bankası Yayını - İstanbul, s. 273 ve 283.

yarak, büyük çoğunluğu 1974 sonrasında yazılan 136 roman incelenir.²² Birçok yazarın, diğer ürünleri yanında bir ya iki romanı vardır. Üç ya da daha çok romanı olan ve roman yazmalarında süreklilik de görülen yazarlar romancı olarak kabul edilirse, Hikmet Afif Mapolar, Özker Yaşın, Bay-sal Rağıp Gülboy (1937 -), İsmail Bozkurt (d. 1940-), Oğuz Yorgancıoğlu (d. 1942 – ö. 2020), Bekir Kara (d. 1945 -), Özden Selenge (d. 1947 -), Sultan Okumuşoğlu (d. 1947 -), Serpil Yalçın (d.1955 -), Mehmet Yaşın (d. 1958 -), Bülent Dizdarlı (d. 1959 -), Tijen Zeybek (d. 1965 -), Tufan Erhürman (d. 1970 -), Ferhat Atik (d. 1971 -) ve Cengiz Erdem romancı sayılabilir.²³ Bu saptamanın 2017 yılı itibarıyla yapıldığını da vurgulamak gerekir.

1974 sonrası dönemin önemli bir özelliği, insan gerçeğine dayalı roman yazarlığının gelişmesidir. Bu romanlar genellikle savaş, göç, göç sonrası yerleşme izlekleri yanında yeni bir toplumsal yaşamı, topluma özgü Türk Direnişi ile 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı gerçeği de roman ve öykü başta olmak üzere birçok eserin izleği olarak yer almıştır. Savaştan yıllar sonra, direnen, ölen, göç eden ve yeni bir yaşam kurmaya çalışan insanların çektikleri acılar, aşkları ve özlemleri, tarihe tanıklık etmek isteyen romancılar tarafından ele alınıp ölümsüzleştirilmekte ve yeniden yaratılmaktadır.

1974 sonrası Kıbrıs Türk öykücülüğünde atılım yaşanmıştır. Artık kapalı, direnen, komünitif (cemaatçi) bir toplum değil; bireyci, değişken, yeni arayışlar içinde olan ve yeni değerler edinmiş, yani değişikliğe uğramış bir toplum vardır. Öykülerde toplumun dil ve folklorik özellikleri ile geçmiş yaşantının izlerini görmek mümkündür. Bu türün yazarı olarak Mehmet Kansu, Bener Hakkı Hakeri, Osman Güvenir (d.1943 -), Bekir Kara, Özben Aksoy (d. 1946 -), Özden Selenge, Gülsade Soykök (d. 1963 -), Hüseyin Çakmak (d. 1964 -), Hakan Yozcu (d. 1964 -), Zeynep Yenen (d. 1964 -), Orkun Bozkurt (d. 1972 -), Ceyhan Özyıldız (d. 1973 -), Aysan Özcezarlı (d. 1974 -) ve Emrah Öztürk (d. 1986 -) adları verilebilir. Bu isimler birden çok öykü kitabı sahibidir. Türde süreklilikleri olduğu da

²² İsmail BOZKURT- Oğuz KARAKARTAL (2019) age., C. 4, s.,15.

²³ Hiç kuşkusuz romancı kimliği yazılan roman sayısı ile belirlenmez, ancak toplam roman sayısının çok fazla olmadığı Kıbrıs Türk Edebiyatı bağlamında, romancı olma niteliği en az üç roman yazarlar için öngörüldü.

söylenbilir. Tek bir öykü kitabı ya da başka eserleri yanında bir de öykü kitabı yazarların sayısı oldukça çoktur. Hüseyin Çakmak ile Orkun Bozkurt mizahî öykünün değişik ve ilginç örneklerini vermektedir.

1974 Sonrasında Diğer Düzyazı Türleri

Diğer düzyazı türlerinden “anı/özgeçmiş/yaşantı,” en çok ürün verilen tür oldu. Bu türde 2017 itibarıyla 127 yazarın, çok büyük çoğunluğu 1974 sonrasında yazılan 214 kitabı yayımlandı. Ahmet Sanver (d. 1943 -) ile Aydan Afşaroğlu ((d. 1963 -) bu alanda süreklilik gösteren ve yalnız bu konuda yazan iki yazardır. Nezire Gürkan ile Filiz Besim (d. 1965 -) de söyleşi/röportaj türünde ilginç eserler vermektedir.

Tiyatro yazarlığında Üner Ulutuğ (d. 1938- ö. 1978), Ali Nesim (d. 1941 – ö. 2014), Ahmet Tolgay (d. 1944 -), Bekir Kara, Özden Selenge, Filiz Naldöven (d. 1954 – 2016), Sevil Emirzade (d. 1948 -) gibi isimler örnek olarak verilebilir.

Az ürün verilen ve genelde başka türlerde eser verenlerin yazdığı gezi türünde, kadın yazarların, (Neriman Cahit - d. 1947, Hasibe Şahoğlu - d. 1953, Sevgül Uludağ Erkut - d. 1958, Filiz Besim) yoğunlaştığını görürüz. Neriman Cahit, çok yönlü ve araştırma dahil değişik türlerde eser veren bir kadın yazardır.

Ahmet Raik’le başlayan deneme türünde, genelde başka türde eser verenlerin deneme kitabı/kitapları da var. 2017 itibarıyla, sadece deneme kitabı çıkaranlar Mustafa Ersöz (d. 1947 -), Şener Levent (d. 1948 -), Sibel Siber (d. 1960 -), Özlem Çatal Eserer (d. 1970 -) ve Mehmet Kumser’dir. Orkun Bozkurt’un “mizahî deneme” kitabı, Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda tek örnektir.

Çocuk edebiyatında Aysel Gürmen (d. 1956 -), Mine Ömer (d. 1961 -), Ayşen Dağlı (d. 1962 -), Havva Tekin (d. 1963 -) gibi isimler sayılabilir.

Her dönemde olduğu gibi, 1974 sonrası dönemde de hiciv-mizah, uzun ömürlü olmayan mizah dergileri ile (*Akrep*, *Lololo*, *Çirkef*, *Yeni Akrep*, *Lololo*, *Tantana*) sürdürülüyor.

Harid Fedai (d. 1930 – ö. 2017), Mahmut İslamoğlu (d. 1934 -), İsmail Bozkurt, Ali Nesim, Oğuz Yorgancıoğlu, Mustafa Gökçeoğlu (d. 1942

-), Gülgün Serdar (d. 1944 -), Suna Atun (d. 1949 – ö. 2013) ve Bülent Fevzioğlu (d. 1957 -) yazınsal/kültürel inceleme türünde eserler verdiler. Mehmet Ertuğ (d.1939 -) ile Yaşar Ersoy'un (d. 1951 -) tiyatro türü ile ilgili kültürel inceleme alanında eserler verdiklerini de belirtmek gerekir. Başta Oğuz Karakartal ve yetiştirdiği genç bilim insanları ile diğer bilim insanları, Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın bilimsel olarak ele alınmasına ciddi katkı yapmaktadır. Dil konusunda da yoğun çalışma yapan genç bilim insanları yetişmiştir.

1974 Sonrası Şiiri

Öncesinde olduğu gibi 1974 sonrasında da şiir türünde, tek tek sayılabilecek çok sayıda isim var. Nitekim beş ciltlik Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi'nin (1571 – 2017) iki cildi (İkinci ve Üçüncü ciltler) şiire ayrılmıştır.

1974 sonrasında şiirde evrensel arayışlar süreci yaşanır. Şiir yazımında bireyci bir anlayışla evrensel insancıl değerler, siyasal ve sosyal baskı altında kalan bireyin iç dünyası, değişik ve özgün motif ve imgelerle dile getirilirken yeni biçim-tekniplerden de yararlanılır. Şiir dili de oldukça sağlamlaşmıştır; dile hâkimiyet son derece dikkat çekicidir. Eski kuşaktan gelen şairler de 1974 sonrasında yeni arayışlara yönelirler ve şiirlerini içerik ve biçim bakımından daha çok zenginleştirirler.

1974'ten günümüze uzanan Kıbrıs Türk şiiri, herhangi bir sınıflandırmaya dâhil olmayan, kuşak ayrıştırması olmayan şairlerden oluşmuş, farklı poetik ve şiirsel birikimleri olan, çağdaş, özgün, entelektüel ve estetik yapısı sağlam bir şiirdir. Bunun bir istisnası, "74 Kuşağı" olarak nitelenen, Kıbrıs Türk şiirinde bir akımdan çok, eserlerinde bazı ortak duygu ve düşünceleri dile getiren Hakkı Yücel (d. 1952 -), Mehmet Yaşın, Neşe Yaşın (d. 1959 -) ve gibi dönemin genç şairlerini ifade eden şiir hareketidir. Bu isimler, kendilerinden önceki ulusalcı şiir geleneğini tümünden reddeder ve radikal karşıt bir söylemle yeni bir ideolojik şiire yönelirler. Bu özelliklerinden dolayı "Red Cephesi" olarak da adlandırılırlar.

Ulusalcı şiirin küçümsenemeyecek boyut ve içerikle süregitmektedir. Bu bağlamda ilk akla gelen Mustafa Ahmet Dolmacı (d. 1915 - ?), Mehmet Tahir Doluner (d. 1930 - ö. 2005), Mehmet Salih Emircan (d. 1937 -), Fikret Kürşat'ı (d. 1940 -), İlder Veziroğlu (d. 1941 –), Oktay Öksüzöğlü,

Mehmet Levent, Osman Güvenir, Türkay Ilıcak (d. 1945 -) ve Bülent Fevzioğlu'nu sayabiliriz.²⁴ Bu isimler ulusalcı çizgi dışında da ürün vermektedir.

Hiciv-mizahî şiir, her dönemde olduğu gibi 1974 sonrasında da vardır. Hasan Şaşmaz (d. 1916 -), Mahmut İslâmoğlu, Harid Fedai, Özker Yaşın, Osman Türkay, Mehmet Tahir Doluner, Mehmet Levent, Fuat Veziroğlu (d. 1935 -), Bülent Fevzioğlu, Hüseyin İrkad ve Türkay Ilıcak (d. 1945 -) bu türde hemen akla gelen isimlerdir.

Günümüzde, uyaksız/soyut şiir yanında geleneksel halk edebiyatı tarzında dörtlük ve hece veznini kullanan şairler de vardır. Bülent Fevzioğlu buna çok iyi bir örnek olup doğaçlama şiir yazma beceri ve yeteneği belirgindir. Çok da üretkendir. Kubilay Belig (d. 1930 -) de geleneksel tarzı kullananlardan biri olup bir özelliği “aruz”u da aruzu kullanmasıdır. (Bozkurt ve Karakartal 2017 C 2: 208 - 220)

Geleneksel şiirin ve halk edebiyatının yaygın türü olan mani, günümüzde de varlığını bir şiir alt türü gibi sürdürmekte olup mani üretilen kitaplaştıran Mahmut İslâmoğlu, Emine Hür (d. 1941 -), Türkay Ilıcak, Fatma Sevim (d. 1968 -), Ahmet Ömerağa Albayrak (d. 1960 -), Hasan Paralı (d. 1990 -) gibi edebiyatçılar vardır.

²⁴ Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı aşamasına varan Türk Birliği izleği de şiirlerde yer alır. Mehmet S. Emircan da “Biz Kimiz” adlı şiirindeki “Yüz doksan beş bin değil tam iki yüz milyonuz” dizesinde, şiirin yazıldığı tarihteki iki yüz bin Kıbrıslı Türkün iki yüz milyonluk Türk Dünyası'nın bir parçası olduğunu belirtirken, “Selam on sekizinci özgür devletimize” dizesinde KKTC'yi 18'inci Türk Devleti olarak niteler. (Emircan 1997) Mustafa Ahmet Dolmacı'nın “Özümüz” adlı şiirinin bir ise dörtlüğü şöyledir: “Bütün dünya Türkleri yeni birlik kuralım / Bir kültür altında hepimiz toplanalım / Türklüğün tarihini dünyaya tanıtalım / Medeniyet yolunda yeni çığır açalım.” (Dolmacı 1993: 26 – 27)

5. Genel Değerlendirme - Sonuç

Kıbrıs'taki 450 yıllık (1571 – 2021) Kıbrıs Türk Edebiyatı için şu saptamalar yapılabilir:

- 1) Akdeniz'de, 1571'den itibaren Türk varlık ve kültürünün devam ettiği tek ada Kıbrıs'tır.
- 2) Kıbrıs Türk kültürü ve edebiyatı yaklaşık bir yüzyılda özgünleşme sürecini yaşarken, anakara - Türkiye edebiyatının kolu ve devamı olma özelliği de sürmektedir.
- 3) Osmanlı Türkiyesi'nde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de, kültür ve edebiyat alanındaki değişme ve yenileşmelerle yazınsal akımlar 5 - 15 yıllık zaman dilimleri içinde Kıbrıs'a da yansımaktadır. Bir başka anlatımla, anakara-Türkiye edebiyatındaki yenileşme ve değişimleri takip etmek Kıbrıs'ta bir yazınsal gelenek haline gelmiştir.
- 4) Kıbrıs Türk Edebiyatı'ndaki izlek ve çeşitlilikteki zenginlikle nicelik ve nitelik, küçümsenmeyecek boyutlarda olup romantizm, gerçekçilik, sosyal gerçekçilik, postmodernizm ve deneysel uzanan yazınsal akımların tümü edebiyata yansımakta, edebiyatın her türünde eserler verilmektedir.

Kıbrıs Türk Edebiyatı, giderek daha yoğun biçimde bilimsel çalışmalara da konu olmaktadır. Zengin birikim, somut olarak Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571 – 2017) adlı beş ciltlik esere de yansımıştır. (Bozkurt ve Karakartal 2019) 446 yıllık yazınsal birikimi, türler bağlamında (şiir, roman, öykü, tiyatro, anı-yaşantı, gezi, anlatı ve deneme) ele alan bu eser, edebiyat tarihi olduğu kadar, “edebiyat envanteri” niteliği de taşır. Eserde Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi aşağıdaki dönemlerde ele alınmaktadır:

A) Halk Edebiyatı

1. Osmanlı Dönemi (1571- 1978)
2. Osmanlı Dönemi Sonrası (1878 -)

B) Yazılı Edebiyat

1. Osmanlı (Divan Edebiyatı) Dönemi 1571-1875)
2. Yenileşme Dönemi (1875 – 1928)

3. Yerelleşme Dönemi (1928 – 1955)
4. Direniş Dönemi (1955 – 1974)
5. Çağcıl Dönem (1974 -)

Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571 – 2017) ciltler itibarıyla şöyledir:

Birinci Cilt : Tarihçe - Halk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Tiyatro

İkinci: Cilt : Şiir 1 (1950 yılına kadar)

Üçüncü Cilt : Şiir 2 (1950'den 2017'ye)

Dördüncü Cilt : Roman

Beşinci Cilt : Öykü, Anlatı, Anı, Gezi, Deneme

KKTC ve Türkiye'de, Kıbrıs Türk Edebiyatı konusunda daha iyi tanınmasına da katkı yapan, giderek yoğunlaşan çalışmalar ve yayımlar vardır. Azerbaycan (İskenderzade 2008, Fikretqızı 2010) ile Özbekistan'da (Kahhar 2005; Taşpolatova 2009; Xudarbeyganovna 2018: 67 – 74; Sattarova 2018) da ilgi giderek çoğalmakta ve yayımlar yapılmaktadır.

Dünya'da iyi tanınıp bilindiği söylenemez ama bazı çalışmalar da görülmektedir. (Avrutina 2018: 45-50; Bakhshayesh 2018: 57 - 66) Polonya Krakow Üniversitesi'nde Kıbrıs Türk Edebiyatı Programı da açan Grazyna Zajac'ın çalışmaları örnek olarak verilebilir. (Zajac 2014 ve 2018)

1974 Barış Harekâtı ve bunun sonucu olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan devletleşme süreci, varoluş savaşımını uluslararası topluma kabul ettirme bağlamında günümüzde de süregidiyor. Kıbrıs Türkleri'nin Varoluş Süreci'ne göre biçimlenen Kıbrıs Türk Edebiyatı için benzer saptama yapılabilir.

KAYNAKLAR

-Ahmet Râik (1926) *Eski Şeyler*, Lefkoşa.

-AKGÜN, Sibel (2011) “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jöntürk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865-1918), *History Studies*, Volume 3- 3, s.1-21.

-ANDI, Fatih (2000) “Kıbrıslı Bir Jöntürk, Ahmet Tevfik Efendi ve Çıkardığı Mizah Dergileri: Kokonoz (1896) ile Akbaba (1897)”, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, s.117-128.

-ATUN, Suna - FEVZİOĞLU, Bülent. (2001) *Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar Üzerine Bilgiler-Belgeler-Araştırmalar* (3 cilt), Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa- KKTC.

-ATUN, Suna (2005) *Kıbrıs Türk Hiciv Şiiri Antolojisi*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa.

-AVROTİNA, Apollinaria (2018 “Osman Türkey Rusya’da,” *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018

- *KKTC*, Cilt 1, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK-Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, 45 - 50.

-AZGIN, Fatma (1998) *Ulviye Mithat, Feminist Buluşma*, Lefkoşa.

-BAKSHAYESH, Javad Kamvar (2018) “Kıbrıs Kültür Ve Edebiyatının İran Kültür Ve Edebiyatındaki Yeri,” *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018.

- *KKTC*, Cilt 2, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK-Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, s. 57 - 66)

-BATİSLAM, Dilek (2018) “Kıbrıslı Âşık Kenzi’nin Elif-nameleri”, *KISBÜ, Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1/2, Ocak , s.7-16.

-BOZKURT, İsmail (1996) “Kıbrıs Türkleri’nde Halk Edebiyatı Bakımından Destan Geleneği (The Epic Poem Tradition in Turkish Cypriot Literature from the Popular Literature Perspective),” *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi (Journal for Cyprus Studies)*, 2(1), s. 59–64.

-BOZKURT, İsmail (1998) “Kıbrıs Türk Edebiyatında Namık Kemal”, *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*, DAÜ Fen-Ed. Fak. Yayınları, Gazimağusa, s.59-74.

-BOZKURT, İsmail (1998) “Kıbrıs Türkleri’nde İngiliz Sömürge Yönetimi’ne Karşı Destanlarla Direnme,” *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayını, Gazimağusa 1998, C. 4, S.1, s. 33 – 43.

-BOZKURT, İsmail (2015) *Kıbrıs Türk Halkı’nın Siyaset Kurumu Üzerine Deneme*, Zeytin Yayınları, Lefkoşa.

-BOZKURT, İsmail (2017) *Zirköy’den Mermertepe’ye Kıbrıs’ta Direniş ve Mücahitlik Yılları (1 Nisan 1955 – 1968 Baharı)* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

-BOZKURT, İsmail (2018) *Beştulum’dan Zirköy’e Bir Kıbrıs Çocukluğu ve İlkgençliği 1940 – 1963*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

-BOZKURT, İsmail – KARAKARTAL, Oğuz (Ed. Yard. Nihal SOLAK (2019) *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017)* (Birinci Cilt; Tarihçe - Halk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Tiyatro; İkinci; Cilt Şiir 1, Üçüncü Cilt: Şiir 2, Dördüncü Cilt: Roman, Beşinci Cilt: Öykü, Anlatı, Anı, Gezi, Deneme), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma Ve Tanıtma Projesi Yayını, İlksan Matbaası- Ankara.

-*Çardak Dergisi*, Ekim 1955.

-DEDEÇAY, Servet Sami (1991) *Nazım Ali İleri, Hayatı Ve Eserleri*, Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa.

-DEMİRAĞ, Fikret – KANSU, Mehmet (1960) *İkinin Yaşamı*, Lefkoşa.

-DEMİRYÜREK, Meral (2009) “Gazetelerdeki Şiirler Bağlamında Kıbrıs Türk Edebiyatında II. Meşrûtiyet (1908-1909)”, *Kebikeç*, 27, s.57-78

-DOLMACI, Mustafa Ahmet (1993), *Çığır*, Halkın Sesi Ofset. Lefkoşa.

-EBEOĞLU, Nazif Süleyman (1942) *Beyrut Rıhtımlarında*, H. Cahit Kitabevi, Lefkoşa.

-EGEMEN, Salih (2006) *Kıbrıs Türklerinde Siyasal Liderlik*, Ateş Matbaası, Lefkoşa.

-EMİRCAN, Mehmet S. (1997) *Ulusal Varoluş Mücadelemiz – Şiirler -1, (Şiirler -2, 1997; Şiirler -3, 1997, Şiirler -4, 1998) Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını, Lefkoşa.*

-EZİLMEZ, Hüseyin (2017) “Kıbrıs'ta Basılan İlk Türkçe Oyun: Hicrân-ı Ebedî (1895) ve Kıbrıs'ta Geç Tanzimatçı Kuşak”, *Suna Atun'a Armağan*, Kıbatek Vakfı Yayınları, Lefkoşa, s.90-123.

-FEDAİ, Harid (1985) “Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918,” *Yeni Kıbrıs*, Ocak 1985, Lefkoşa.

-FEDAİ, Harid (1993) *Kıbrıslı Âşık Kenzi Divanı, C. I (1989) C.II-III (1993)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bak. Yayınları, Lefkoşa.

-FEDAİ, Harid (2000) *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler*, (İlaveli İkinci Baskı), Lefkoşa.

-FEDAİ, Harid (2002) “Kıbrıs Türk Halkının İlk Mizah Gazeteleri: Kokonoz ile Akbaba”, *Kıbrıs Türk Kültürü-Bildiriler I*, Özyurt Matbaası, Ankara, s.149-154.

-FEDAİ, Harid (2005) “Kıbrıs Türk Yazınında İlklerden Bir Öykü: Bir Manzara-i Dil-Güşâ,” *Kıbrıs Türk Kültürü – Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları, Lefkoşa, s. 103 – 115.

-FİKRETKIZI, Elmira (2010) *Osman Türkay'ın Poetik İrsi*, Kövser Neşriyatı, Baku.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR) (1935) *Kahraman Kaplan*, Lefkoşa.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR). (1935) *Duman*, Lefkoşa.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR). (1939) *Kasırga*, Ergenekon Kitap Kulübü, 1944 (2. Baskı), Lefkoşa.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR). (1942) *Meşale*, H. Cahit Neşriyat, Lefkoşa.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR). (1943) *Mucize*, Milli Eserler Neşriyatı, Lefkoşa.

-GÖKMEN, Nuzaffer (Hikmet Afif MAPOLAR). (1945) *Altın Şehir*, Ergenekon Kitap Kulübü, Lefkoşa.

-GÜREL, Şükrü SİNA (1984) *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)-Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul-Ankara.

-GÜZEL, Tüge (2006) **Kıbrıs Türk Mizahında Fıkralar, Nükteler ve Halk Fıkralarının Tasnifi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Halk Bilimi Ana Dalı, Lefkoşa.

-Hasan Nef'i (1975) *Felaket*, İstanbul.

-IRKAD, Ulus (2014) *Baf'ta Ve Mağusa'da Yazdığı Şiirleriyle Kıbrıslı Türk Edebiyatında Hüseyin Irkad*, Khora, Lefkoşa.

-İSGENDERZADE, Elçin (2008), *Quzey Kıbrıs Yazarlarının Hekaye Antologiyası*, Vektor Naşlar Evi, Bakı.

-İSMAİL, Sabahattin - BİRİNCİ, Ergin (1987) *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşında İki Ulusal Kongre Meclis-i Millî (1918)-Millî Kongre (1931)*, Lefkoşa.

-KABATAŞ, Orhan (2007) *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa.

-KAHHAR, Tahir (2005) "Kıbrıs Türk Klasik Şiirinin Özbek Basınında Tanıtımı", *KIBATEK – YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni 27 – 28 Ekim 2005*, YDÜ- Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, Lefkoşa, s. 478 – 485.

-KARADAĞ, Metin (2007) *Kıbrıs Türk Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı Kaynakçası*, Uluslararası Kıbrıs Ün. Yayınları, Lefkoşa.

-KARAKARTAL, Oğuz (2017) "Ahmet Mithat Efendi ve Doktor Hâfız Cemal Üzerine Bir Karşılaştırma," *Suna Atun'a Armağan*, KIBATEK Vakfı Yayınları, Lefkoşa.

-KAYA, Dinçer (2016) “Kıbrıs Türk Şiirinde Çığ Dönemi,” *Kıbrıs Yazıları*, 3.Baskı, TMT Derneği Yayınları, Lefkoşa, s.155-168.

-KAYA, Turhan (1998) “19. Asırda Kıbrıs'ta Bir Sultanü-ş Şuara: Hasan Hilmi Efendi”, *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998, C.:III, Türkçe Bildiriler, Edebiyat- Sanat*, (Haz.: İsmail BOZKURT-Hüseyin ATEŞİN-M. KANSU), DAÜ-KAM Yayınları, Gazimağusa- KKTC, s.67-76.

-KAYTAZÂDE Mehmet Nazım (2004) *Yadigâr-ı Muhabbet* (Yeni Basım) Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa.

-*Kıbrıs Türk Ulusal Radyo ve Sahne Oyunları* (1973) Gençlik Spor ve Kültür İşleri Dairesi, Ergenekon Yayınları: 6, Bozkurt Matbaası, Lefkoşa.

-*Kıbrıs Türk Ulusal Sahne Oyunları* (1974) Gençlik Spor ve Kültür İşleri Dairesi, Ergenekon Yayınları:7, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa.

-“Millî Tiyatromuz,” *Sünûhat*, 1908, Nr.99, 6 Teşrin-i Sâni, s.3

-*Mücahit Gazetesi*, 4 Aralık 1964.

-ONUŞ, Emin (2012) **Ahmed Tevfik Efendi'nin Tesalya Savaşı ile İlgili Yazıları ve Şiirleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.

-ONUŞ, Emin (2015) “Kıbrıs'ta Bir Jöntürk: Ahmed Tevfik Efendi ve Şiirlerinde II. Meşrutiyet”, *Turkish Studies*, Volume 10/8, s.1723-1742.

-ONUŞ, Emin (2017) **Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin (1950-2016) Türk Edebiyatına Yansıması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), KKTC Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Girne. .

-ÖZÖZAN, Beria Remzi (1967) “Ziya Gökalp ve Kıbrıs Türkleri”, *Türk Kültürü*, Sayı 60, Ekim, s.897-902.

-ÖZÖRAN, Beria Remzi (1971) “Kıbrıs'ta Türk Kültürü - Tanzimat Devrinde,” *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tedkikleri Kongresi (14-15 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, TKAE Yayınları, Ankara, s.159-165.

-SATTAROVA, Gülnaz (2018) “Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın Özbekçeye Aktarılması ve Arındırılması”, *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018.

- *KKTC*, Cilt 1, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK-Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, s. 315 – 317.

-SERDAR, Gülgün (1993) *Kıbrıs Türk Edebiyatında Kaynak Eserler*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa.

-*Söz Gazetesi*, 23 Ağustos 1928.

-TAMÇELİK, Soyalp ve KASAPOĞLU, Mustafa Kemal (2016) *Kıbrıs'ta Mizah Gazetesi Akbaba (Günümüz Türkçesine Aktarılması ve Değerlendirilmesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

-“Tiyatro- Vatan yahut Silistire,” *Sünûhat*, Nr. 98, 22 Teşrin-i Evvel 1908.

-TAŞPOLATOVA, N. (2009) “Kıbrıs Türk Edebiyatında Millî Mücadele Konusu ve Onun Özbek Basınında Tanıtılması,” *Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 19-25 Ekim 2008, KKTC, Cilt: I, Lefkoşa, s. 299-307.

-XUDERBEYGANOVNA, Marhabo Kuchkarova (2018) “Babahan Şerif Tercümesinde Mangal: Orijinal Ve Tercüme Metinlerin Karşılaştırmalı Tipolojik Analizi,” *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018

- *KKTC*, Cilt 2, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK - Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, s. 67 – 74;

-YAKIŞ, Hüseyin (1984) “Kıbrıs'ta Kaybolanlar,” *Kıbrıs Postası Gazetesi*, 24 Ekim-18 Kasım 1986.

-YAŞIN, Mehmet (1994) *Kıbrıslı Türk Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

-ZAJAC, Grazyna (2014) “Tureckojeyczna literatura cypryjska”, *Cypr dzieje literatura kultura Tom II*

-ZAJAC, Grazyna (2018) “Polonya'da Kıbrıs Türk Edebiyatı'na Dair İlk Kapsamlı Kitap Bölümü”, *Üçüncü Uluslararası KIBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Mart 2018.

- *KKTC*, Cilt 1, (Yay. Haz. İsmail BOZKURT - Nihal AĞAN SOLAK - Hüseyin EZİLMEZ), Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını, İstanbul, s. 297 – 313..

Kültürel Hafıza Bağlamında Kıbrıs Türk Romanı

Metin TURAN*

Giriş

İktisadi ve sosyal hayatın imkanlarıyla yetkinlik kazanan roman türünün Kıbrıs Türk kültürü içerisinde tarihi, 19. yüzyılın sonlarında görülmeye başlar. Bu durum esasında, Osmanlı coğrafyası için de pek farklı değildir. Zira Türk okuyucular için olmasa da İstanbul'da yaşayan Ermeniler için yazılan ve 1851 senesinde İstanbul'da Mühendisioğlu matbaasında basılan Ağapı veya Akabi romanı bir kenara bırakılırsa, ilk roman 1872 yılında *Handika* gazetesinde tefrika edilmeye başlayan Şemsettin Sami'nin **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat** gösterilir. Durum, Kıbrıs coğrafyası için farklı değildir, Ada'da ilk roman, yazarı Kıbrıslı olmasa da 8 Ocak 1892 yılında *Zaman* gazetesinde yayımlanmaya başlayan **Bir Bakış**'la başlar (Atun, 2012:29). Yayımlanan ilk roman ise 1894 yılında, yani Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ın İstanbul'da yayımlanmasından yirmi iki yıl sonra Ada'da tefrikasına başlanan, Kaytaz-zâde Mehmet Nâzım'ın **Yadigâr-ı Muhabbet** adlı romanıdır. Kitap olarak yayımlanması ise 1896 yılında gerçekleşir. Bu durumu şöyle de yorumlamak mümkün, Ada, her ne kadar kendine mahsus etnik yapısı ve kültürel özellikleriyle özgünlükler taşısa da bir Osmanlı coğrafyası olmak hasebiyle, özellikle düşünsel hareketler bakımından yönünü merkeze, yani İstanbul'a; 1920'den sonra da Ankara'ya çevirmiş durumdadır. Edebiyat dünyasındaki gelişmeler, yönelim ve eğilimler çok sayıdaki örnekle buna işaret etmektedir.

Bir anlamda Kıbrıs Türk romancılığının kurucusu sayılan ve önemli ölçüde 1930 – 60 arasında gazetecilik faaliyetleri yanında tiyatro, hikaye ve roman türünde ürettikleriyle geniş bir yelpazede ürün sergileyen Hikmet Afif Mapolar ve 2010 yılında yitirdiğimiz, 'ulusalcı' çizginin mimar-

* Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi. KIBATEK (Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) Başkanı.

larından sayılan Özker Yaşın yanı sıra, Adanın en önemli kültür insanları ve romancıları arasında ön sırada gelenlerden birini İsmail Bozkurt teşkil eder. Sürecin özellikle çıkarma sonrası (1974) dönemini ele alan önce **Bellekteki İzler** adıyla üç bağımsız cilt olarak tasarlayıp ilk iki cildini de yayımladıktan sonra **Unutma** adıyla tek ciltte toplayan Bekir Kara da ana ekseninde Kıbrıs olaylarını yapıtlarına taşıyan, günümüz romancıları arasında dikkat çeken isimlerden birisidir. Ayrıca üretkenliğiyle dikkat çeken ve Kıbrıslılık kimliğini eserlerinde örgüleyen Özden Selenge, çatışma koşullarının bütün trajedisini eserlerine taşıyan Konur Alp ve sinemada olduğu gibi kurgusal yeteneğini edebiyatta da gösteren Derviş Zaim isimlerini de anmak gerekir. Bugüne değin yayımladığı tek romanla dikkatleri çeken, sonrasında daha çok siyasi tarih çalışmaları ve güncel politikaya ilişkin araştırmalarıyla tanınan Ahmet Gazioğlu'nun **Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş** (1975) ile daha çok tiyatro ve hikayeleriyle tanınan Osman Güvenir'in "**Üç Pencere**" **Kıbrıs Romanı** (2011), 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında olayları Yeşilova merkezi seçilerek anlatılan Çetin Kasapoğlu'nun **Gökyüzü Uyumasin** (2005), Nazım Beratlı'nın İngiliz sömürgesi altında halkın yaşadıkları, EOKA ve TMT örgütlerinin faaliyetleri gibi Ada'nın reel tarihinin olaylar yanı sıra anlatımda yeğlenen sözcük tercihleriyle de dile getiren mekân olarak da Lefke'nin seçildiği **Turnalar Nereden Geldirdi** (2006) -*Hoşçakal Kıbrıs Turnalar Nereden Geldirdi* (2008)- adlı yapıtı da söz konusu tarihsel kesiti ayrıntılarıyla ele alan ve belirgin bir biçimde tanıklığa yaslanan eserlerdir. Bu eserlerin bir başka belirgin özellikleri de özellikle 1950 ve 60'lı yıllarda Türk edebiyatında yaygın olan, röportaj dilinin kullanılıyor olmalarıdır.

Yine gazeteci kimliği ile tanınan Sabahattin İsmail'in 1930-1974 yılları arasındaki sıkıntıları irdelediği ve düşünsel arka planında Kıbrıs Türk mücadelesinin tarihini yazma kaygısının yer aldığı **Savaşların Gölgesinde** (1986) adlı romanı da dönemin ekonomik gerçekliği, sosyal dokusu, Ada'ya nüfus olarak hakim Türk ve Rum halkları arasındaki sosyal ilişkiler birçok bakımdan esere yansıtılır. *Savaşların Gölgesi*'nde bir anlamda Halide Edip Adıvar'ın **Türkün Ateşle İmtihanı** ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Yaban**'ı ekseninde bir 'milli kurtuluş' edebiyatı oluşturma kaygısı güdüldüğünün örneğini oluşturur. Roman, hem sıcak çatışmaların yansımalarını aktarır hem de roman kahramanlarından Mustafa odaklandırılarak, Baf kasabası, özellikle de Evrutu köyü örneğinde kırsal kesim sosyal hayatı;

Lefkoşa günleri bağlamında *Hakikat* gazetesinin sahibi Mehmet Fikri Bey ve *Masum Millet* gazetesi kurucusu Mehmet Rifat Bey ekseninde aydın muhit türlü ilişkileri ile ele alınır. Ayrıca, 15 Temmuz 1974 Yunan Darbesi, TMT, EOKA, II. Dünya Savaşı, Musolini ve Hitler'in faaliyetleri, Yunanistan'daki partizan grup Larissa toplama kampında yaşananları tarihi gerçekliğe bağlı olarak anlatılır.

Bunlar yanı sıra farklı temaları işlemeleri bakımından dikkat çeken Bener Hakkı Hakeri, Baysal Rağıp Gülboy, Özden Selenge, Nazım Beratlı, Mehmet Yaşın, sinemadaki başarısından tanıdığımız Derviş Zaim isimlerini anmak gerekir. Ayrıca, tek tek ele almak bir bildiri çerçevesini zorlayacak olsa da tarihsel algı ve kültürel mirası derinleştirme çabaları görmezlikten gelinemeyecek Oğuz Yorgancıoğlu, Sultan (Okumuşoğlu), Numan Ali Levent, gibi Kıbrıs Türk mücadelesini romanlarına konu eden, eserlerinde genel hatlarıyla 1930-1974 sürecini ele alan yazarların çalışmalarını da hatırlamak gerekir.

Güncel ve Tarihsel Olan

Yanyana yazıp konuştuğumuzda paradoks uyandıracak bu iki kavramı seçmemin temel nedeni, tarihsel olana, bugün okuduklarımız ve bu dönemde, en azından şu son elli yılda yazılanlardan yola çıkarak bakmak durumunda oluşumuzdan kaynaklanıyor. Bu bakımdan da yakın olduğumuzu anlama ve öğrenme kabiliyetimiz zaman özelliğinden ileri geliyor. Oysa, tarihsel olanı öğrenme ve anlama zaman etkeninin rolüyle başka bir hal olsa da burada daha dayatıcı, yani ihtiyaç haline gelen, bu birikime yaklaşım biçimimizdir.

Edebiyat yapıtları, tek tek kahramanların bireysel maceraları ve duygularına tanıklık etse de arka planında kolektif yaşanmışlıkları da barındırmalarıyla kültürel bir biriktirmenin sonucu durumundadır. Nihayetinde bir biriktirmeyle ortaya çıktıkları için aynı zamanda hafıza mekânı olarak da düşünülebilirler. Yüzyılların yaşanmışlıklarından süzülen duyarlıklar, edebiyat yapıtlarında biçim alır. Dolayısıyla da edebiyat yapıtlarının hafıza oluşturmak anlamında derin işlevleri olduğu yadsınamaz. Roman türü kurgusal olsa da olayların sergilenişi, zaman ve mekân kavramını belirli bir bütünlük içerisinde kapsaması bakımından, bu tarihsel bellek olma özelliğini daha kapsayıcı bir biçimde içerirler. Adları ve içerikleri konu-

sunda yüzeysel de olsa bilgi verdiğimiz romanların ortak ana izleklerinden başlıcasını kimilerinde neredeyse kronolojik gerçekliği ile 1930-1974 sürecinde Ada'da yaşananların oluşturması da bu duyarlılığı yansıtan önemli unsurlardan biridir. Nihayetinde edebiyat, içerisinde yer aldığı düşünsel iklimlerden ayrı düşünülemez. Benjamin'in *aura*, Bahtin'in *kronotop* olarak betimlediği belli bir *yer ve zaman* Kıbrıs Türk romancısı ise böyle bir saptamadır.

Dünün anlaşılması, bugünün anlatılmasıyla olanaklı. Bu da kültür mirasına sahip çıkmakla mümkündür. Kültür mirasına sahip çıkmak, “geleceğe yönelik bir tavır alıştır. Yani geçmiş elde tutularak bir ‘yenilenme’ amaçlanmaktadır” (Sölçün, 1982:19). Kıbrıs Türk romancılarının geriye dönülüp bakıldığında şu son yarım yüzyılda ortaya koymuş oldukları yapıtlar, yayım tarihleri birkaç yıl öncesine dayansa, ele aldıkları konular benzer şekilde yakın döneme denk gelse de kurgulayanların, örneğin tıpkı Hikmet Afif Mapolar, Taner Baybars ve Osman Güvenir örneklerinde olduğu gibi, anlattıklarıyla Ada'daki Türk izini en başına kadar götürecek bir izleğe sahiptir. Bu kimi zaman bir olayın anımsatılmasıyla, kimi zaman dinsel bir ritüelin yerine getirilmesi, kimi zaman düğün, şenlik, sünnet gibi topluluğun, burada Türklerin kültür tarihi içerisinde benliği oluşturan unsurlara dair betimlemelerin dile getirilmesiyle de olanaklıdır. Söz konusu bu aktarımları yukarıda adlarını andığım, burada bir kez daha anımsatmak istersem Özker Yaşın, Bener Hakkı Hakeri, İsmail Bozurt, Osman Güvenir, Taner Baybars, Bekir Kara, Özden Selenge romanlarında ‘anamlı’ bir açıklıkla görürüz.

Toplumun Ruh Hali

Toplumun ruh halini anlamak, bireyin tarih ve kültürle bağını yakalamak bakımından roman önemli bir referans aracı olmaktadır. Bunu Kıbrıs Türk coğrafyası bakımından daha anlamlı kılan ise, yazınsal olarak roman türüyle toplumsal olarak iç ve dış çatışmaların derinleştiği tarihi kesit bakımından örtüşür bir zaman diliminin denk geliyor olmasıdır.

Zira yirminci yüzyıl boyunca Ada, her bakımdan bir çatışmalar coğrafyasıdır. İngiltere sömurgeliğinden, Rum tedhişçilerinin saldırılarına, 1950'lerden günümüze süregelen çatışma ve tartışma ortamı sürekli olarak gündem belirlemiş ve Kıbrıslı Türk romancılar da bu tarihsel dönüşümü

yapıtlarına yansıtma bakımından ciddi anlamda sorumluluk taşımışlardır. Bunu bir iç dünya zenginliği yanında dış dünyayı anlamak olarak da yorumlamak mümkün. Çünkü, Kıbrıslı Türk romancı, fantastik olanın değil, biraz da tarihsel koşullardan dolayı yaşanan gerçeğin sorumluluğu ile yazmaktadır.

Bu kadar küçük coğrafya ve demografik ölçekte bunca çok romancının olması da akla gelebilecek sorulardandır.

Çok yazanın olmasının, sosyolojik türlü nedenleri sıralanabilir. Dünyada da bunun örnekleri çoktur. Örneğin, İngiltere’de Elizebeth Çağı’nda çok yaygın bir biçimde edebiyatla uğraşanların çoğalması, veya Rönesans İtalya’sında benzer eğilimlerin yaygınlaşmışlığıyla karşılaşıyoruz. Kıbrıs’ta, edebiyata yönelimin artması, moda kapılmanın ötesinde, tarihi, kültürü ve dolayısıyla da kendisiyle hemhal olma serüveni olarak görülmelidir. Toplumsal olarak yaşananlar, yeni bir coğrafyayı sahiplenmek, yeniden evler, yeniden komşular, yeniden hayatlar inşa etmek sürecidir. Böyle bir süreç, darmadağın olmuş mekânı, fiziksel olarak da zihni olarak da toparlama sürecidir. Müşterek bir hikâyeyi oluşturmak, yitirilmiş şeyleri kazanmak, kendi dili ve kimliğine kavuşma gayretidir. Yazmak, yazılanları okumak, anlatmak ve bu anlatılanlardan kendisine dair hikayeler edinmek kazanımı, ulusal bilincin yaratılmasında ama ondan da öte bireyin kendisini sağaltmasında yabana atılamayacak bir kazanımdır.

Kıbrıs Türk edebiyatının 1940’lı yıllardan başlayarak güçlü temsilcilerinden biri olmuş olan Mapolar’ın ‘yazmak’ kaygısındaki ana fikirlerden biri de budur: Yerli sanat yaratmak. Unutmamak gerek ki, yönetimde emperyal tecrübesi köklü İngiliz yönetimi ve onunla ittifakı türlü nedenlerden ama en başta da dinsel müştereklikten dolayı Rum topluluğu vardır. Bütün bu egemenlik kuşatması içerisinde kendini, kendi toplumunu var etmek kaygısı ulusal duyarlılığı yeşermiş her aydın için sorunsaldır. “Şair var şiir yok. Hikayeci var hikaye yok. Şiir yazıyorlar. Fakat bizi, bizim toplumumuzu, bizim hayatımızı, renklerimizi bulamıyoruz o şairlerin şiirlerinde. Aştan bahsedener, denizi dile getirenler, ağaçla konuşanlar, ıstıraplarını yaşayanlar var ama ‘bizi’ yazan yok. Sanatçı özgür olmalı, dilediğini yazmalı; fakat bizi, bizim insanlarımızı da dile getirecek bir yerli sanat yaratma yolunu tutmalı” (Mapolar, 1955). Kitapları, oyunları, oyunculuğu, şiir, hikaye ve romanlarıyla kaba ideolojik eylemlilik yerine, yayın-

cılık-gazetecilik ilkelerini üreterek topluma kazandırma konusunda aydın tavrılı sanatçı rolünü üstlenir.

Osman Güvenir'in 'Üç Pencere' Kıbrıs Romanı'nda dile getirdiği 'mayamız' vurgusu da (Güvenir, 2011:4) yetişme tarzı, gelenekle geleceği kurma arasındaki diyalektiği anlamamıza yardımcı olan önemli sözcüklerden biridir. Vurguyu Üç Pencere Kıbrıs Romanı'ndan seçmişken, bildirimim başıyla örtüşen ve ileride yeniden döneceğim 'kültürlenme' sürecinden söz etmek istiyorum. Kıbrıs Adası, nihayetinde İmparatorluk coğrafyası olmakla (hem Osmanlı hem de İngiliz) çoklu etnisiteye sahip bir coğrafyadır. Türk, Rum, İngiliz, az da olsa Maruni, Ermeni gibi. Bu çok dilli, dinli kültürel ortam her etnik gurubun özellikle de yönetime egemen olamayanların direngenlik ve dirençlerini güçlendirmiştir. Ayrıca İngiliz yönetimi döneminde özgürlüklerini yitirme kaygusu, Türklerin milliyetçiliklerini beslemiş Ada'ya yerleşmekle Ada'dan kopmak duygusunu daha bir derinden pekiştirmiştir. Bir otobiyografik roman olmak nedeniyle anlatıcı yazar kahramanının baba kuzeni Fahri'nin yüksek öğrenim görüp, yurtdışına yerleşmiş olsa da Adakan soyadını alışı, Kıbrıslı oluşunu unutmamakla özdeşleştirilmiş bir kimlik ve kültürel bağ ilintisinin işareti olarak işlenmiştir.

Osman Güvenir'le benzer kaygıları, başka bir Kıbrıslı Türk yazar Taner Baybars'ın eserlerinde görüyoruz. O da kişisel yaşantısını anlatır. Mekân, insan ve çevre ile olan ilişkiler; bütün bunlar sıkı bir gözlemcinin sezgisinden damıtılarak gündelik olanı anlatmak yanında etnografik olanı da sezinleterek edebiyata taşınır. Özünde yeniliği de beraberinde getiren kültürel birikime özgü aktarımlar, tarihsel olanın idraki bakımından kıymetli yaklaşımlardır. Geçmişin hikayeleştirilmesi, bir bakıma tarihi yeniden yazmak yerine, geçmişin nasıl yaşandığına dair hafıza derinleştirilmesi oluşturmaya çalışılarak irdelenir. Bugün ile dün arasında diyalog kurma biçimi, esasında bugünden çok dünü anlama gayretidir. O bakımdan da güncel olan bir bakıma eskimeye teşne bir haldir.

"Her zaman tezcanlı olan annem döner dönmez Vavilya'da yengenin babası için mevlit okutmak üzere bir kadın tuttu. Bu, onun şükranını ifade tarzıydı. Aşağı kattaki odamız kadınlarla doluydu, bütün başlar örtülüydü, gülsuyu kokusu, buhurdanlık kokusu ve kadınların mevlit okuyacakları yerde iki kandil. Hepimiz Muhammed'in doğumuna ilişkin şiiri dinlemeye

balamadan önce kendimizi arındırmak için dualar okuduk” (Baybars, 1997:47).

“Ramazan her yıl yaklaşın on gün geriden başlar. Ramazanın sonundaki Şeker Bayramı olarak da adlandırılan Büyük Bayram yaz tatillerine denk geliyordu. Bu açıdan çok şanslıydım. Şimdilerde, ben bunları yazarken Bayram, ocak ayında kutlanıyor ve ocak ayında doğan çocuklar, sıcak yaz öğleden sonraları yapılacak kutlamalara katıldıklarında on yedi yaşına gelmiş olacaklar.

Çarkıfelekler, atlı karıncalar, Girne Kapısı yakınlarında, hendeğin üstünde, kavrulmuş çerezler ve tatlı hamur işleri satan bir sürü küçük dükkân. Kurban Bayramı altmış gün kadar sonra gelirdi.

Lefkoşa’da iki yetim yeğinimi de büyütmekte olan bekar dayımlarla kalıyorduk. Aynı sokakta, Maarif Müdürlüğü’nde müfettiş olan ve büyük ailemiz içinde en saygın kişi olan bir başka dayı, Fikri Dayı (Hakkı Fikri) da yaşıyordu. O, en büyük erkek kardeşti. Kurban Bayramı sırasında, Fikri dayının, Osmanlı döneminden kalma bir yadigâr olan evine gittik, sokağın üstüne sarkan cumbalı odası hala ayaktaydı. Zeminde, ön oda, yemek odası, daima domates konservesi ve taze portakal kokan mutfak. Yerden ısınan hamam, avlunun öteki ucundaydı. Avlu çok küçüktü, içinde bir yenidünya ağacı, bir ekşi ağacı ve portakalla Yusuf melezi bir başka ağaç vardı. Duvar yüksekti, tepesi kırık camla kaplıydı...” (Baybars, 1997:48).

Ya da Konur Alp’in söylencelere de yer vererek mekâna derinlik kazandırması gibi, arayışıyla Şeyh Baba ve Cambulat Paşa’ya göndermelerde bulunması da anılabilir:

“Tekkenin kapısı açıldığında karşımda bembeyaz sakalıyla nur yüzlü bir ihtiyar dimdik duruyordu. Başındaki yeşil sarığından buranın şeyhi olduğunu anlamakta gecikmedim” (Alp, 1966:1222).

“Cambolat Paşa Türbesi’nin de çok enteresan bir hikayesi var buralarda. Tarihte de görüldüğü gibi Cambolat Paşa Türlerin Magosa muhasararası sırasında atı ile dehlize atlamış ve Mağusa’ya geçmeye çalışan Türkleri parçalayan çarkı durdurmuştur” (Alp, 1966:133).

Benzer örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkün. Burada aslolan Kıbrıslı Türk romancının uzamsal anlamda oluşturduğu anlatı birikiminin Kıb-

rıslı Türk'ün güncel hayatındaki izlerini anlayabilmektir. Bu tarihi kişilikler ve bilinen mekanlarla kurgulanan eserler yoluyla herkesin kendi hayat hikayesine bir şekilde temas etmiş olay ve şahsiyetler üzerinden dünle bugün bağlamında somut bir ilişkinin de bağı kurulmuş olmaktadır.

Romanlarda Hafızanın Araçları

Hatırlama, sadece olaylara ilişkin anlatılarla değil; türlü simge ve somut isimlerle de oluşturulabilir. Sokak, cadde, meydan, cami, kilise, dükân, çarşı pazar gibi mekanlar ve dolayısıyla da nesnelere hatta renklerle de kurulan ilişkiyle güçlenir. Roman, yazınsal türler içerisinde bütün bunları farklı bağıntılar içerisinde bulundurmaktan bakımından hafıza alanları oluşturmada önem kazanmaktadır. Yazarın temel görevi topluma tarih bilgisi, kültür bilinci aşılacak değil elbette. Ama iyi bir yazar, estetik ve sanatsal bir yapıt ortaya koyduğunda, ait olduğu topluma güzellik duygusu kazandırdığı gibi, o estetik içerisinde bilinç de taşımaktadır. Bu yozlaşmış olanı, yozlaştıranı anlatmak olsa bile böyledir. Çünkü, sanat eseri bizatihi değiştiren, dolayısıyla da donatandır. Dostoyevski de Rus karakterini, Folkner'in insanlarında Amerikalı, Kafka'da yurtsuz Yahudi tipini bulduğumuz gibi, Kıbrıslı Türk romancıların yapıtlarında da Kıbrıs Türk insanının tarihten gelen ve kültürden beslenen ruhunu buluruz. Sınırlı bir coğrafya içerisinde bunca debdebeyi yaşamış bir toplumun yerel rengi, ulusal özelliklerinin de karakteristiğini oluşturur. O bakımdan da güncel olanı salt popüler olarak görmemek, süreci anlamak bakımından imkân tanır kabul etmek gerekir.

Kıbrıs Türklerinin yaşadığı özgüllüklerden birisi de göçle yaşanan kırılma ve bellek travmasıdır. İnsanın kolay kolay unutmayacağı acılardandır zorunlu ve zorla yer değiştirme. Sonrasında konaklanan her mekân, uzunca bir zaman başkasına ait gölgenin etkisinden kurtaramaz göçmeni. Bu durum Edward Said'in işaret ettiği gibi 'kesintili bir var olma durumu'dur. O bakımdan da ardımızda bıraktığımız yerle sürekli bir hesaplaşma serüveni yaşarız. Büyük edebiyat ve edebiyatçıların böylesi kırılmalarla doğmuş olması rastlantısal sayılmamalıdır.

Edebiyatçı, tarihi yaşayan bir gerçeklik olarak tasavvur etmeseydi, o günde, yani olduğu gibi kalır ve unutulur giderdi. Oysa tarihsel olanın hafızaya yerleştirilmesi böylesi edebi yapıtlarla mümkün olur.

Sınır duygusu, Kıbrıslı Türkler için önemli bir simgedir. Bu kendi kültürünün farkına varmak, öznel türlü çatışma ve sıkıntıları barındıran sorunlarla uğraşmak anlamında da olsa, sınır kendi kültürünün farkına varmaya duyarlı kalmaktır. Çünkü sadece coğrafi olarak düşünülmemesi gereken sınır, başka kültürlerle karşılaşıldıkça da kendi kültürünün farkında olmayı besleyen bir duygudur. Edebiyatçının karşıtlıklarla birlikte ait olduğu toplumun belleğine dair simgeleri derinleştirilmesi, çoğu zaman otobiyografik bilgileri ve bu nedenle de öznel durumları resmetse de ait olunan toplumun kodlarını anlamak için referans kaynağı olmak özelliğini yitirmez. Yaklaşık son yetmiş yılda yayımlanan yaklaşık 140 dolayında romanın yakın tarihte yayımlanmış olmaları ve biraz da *yaşanılanı* anlatmaları bağlamında *güncel* kabul edilse de, *tarihsel olanın* aktarılması gerçekliğinde yabana atılmayacak hafıza kartı özelliğini koruyacaklarını gölgelemez.

KAYNAKÇA

Alp, Konur (1969). *Kıbrıs Anemonları*, Lefkoşa: Ata Tepe Yayınları.

Alp, Konur (1969). *Aşkına İthaf*, Lefkoşa: Ata Tepe Yayınları.

Baybars, Taner (1997), *Uzak Ülke -bir Kıbrıs çocukluğu-* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beratlı, Nazım (2006). *Turnalar Nereden Gelirdi*, Lefkoşa: Mavi Basın Yayın.

Güvenir, Osman (2011). “*Üç Pencere*” *Kıbrıs Romanı*, İstanbul: Alfa Yayınları.

İsmail, Sabahattin (1986). *Savaşların Gölgesinde*, Lefkoşa: Belediye Yayınları.

Kasapoğlu, Çetin (2005). *Gökyüzü Uyumasın*. Lefkoşa: Kas Yayınları.

Mapolar, Hikmet Afif (1955). *Çardak Dergisi*, Sayı: 1, Ekim. Lefkoşa.

Sölçün, Sorgut (1982). *Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi*, Ankara: Dayanışma Yayınları.

Atatürk'ün Kıbrıs'ta Türk Dili ve Kültürüne Verdiği Önem

Sabahattin İSMAİL

Atatürk'ün Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türklerine verdiği önem konusunda kendi yazdığı herhangi bir yazı veya doğrudan konuyla ilgili bir konuşması veya açıklaması bugüne kadar ortaya çıkarılmamıştır.

Buna karşın Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde yani TEK ADAM olduğu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Türklerinin milli kimliğini, Türkiye'ye bağlarını, Türkiye sevgisini, Türk kültürünü güçlendirmek için yumuşak güç uygulaması yaptığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'den Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türklerine yönelik kültürel faaliyetlerin yoğunluğuna, Kıbrıslı Türk gençlerin özel burslarla Türkiye'de eğitimlerine, Türk basınına örtülü ödenekten verilen desteğe ve onca önemli ülke varken yeni Türkiye'nin o yokluk ve fakirlik günlerinde bir İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'ta konsolosluk bulundurmasına ve anılarda Atatürk'e atfedilen bazı anekdotlara bakarak, Atatürk'ün, Kıbrıs Türklerine ve Kıbrıs'ta Türk dili ile kültürünün yaşamasına verdiği önem konusunda bir fikir sahibi olunabilir.

Bu çerçevede ilk olarak Atatürk döneminde Kıbrıs Türkleri ile Türkiye arasında o günlerin tüm imkansızlıklarına, maddi sorunlara ve ulaşım zorluklarına karşın geliştirilen kültürel ilişkileri, Türkiye'den adaya gönderilen kültür ve spor ekiplerinin bir dökümünü yapmakta yarar vardır.

Çünkü, büyük bir olasılıkla o günün tüm imkansızlıklarına karşın kültür-sanat-spor ekiplerinin adaya gönderilmesi, Kıbrıs'ta Türk Kültürünü, Türk dilini, Türk kimliğini canlı tutmayı, Türkiye ile bağları güçlendirmeyi, Türk Toplumunda milli heyecan ve coşku yaratmayı, Atatürk ilke ve devrimlerini yaymayı amaçlayan planlı bir politikanın parçalarıydı.

1- KIBRIS'A GÖNDERİLEN KÜLTÜR VE SPOR EKİPLERİ

“Atatürk Dönemi” olarak tanımladığım 1919 – 1938 döneminde yayınlanan Kıbrıs Türk gazeteleri incelendiği zaman bu konuda birçok kültür ve spor ekibinin adaya geldiği, etkinlikler düzenlediği ve bu ziyaretlerle etkinliklerin Kıbrıs'ta Türk kültürünün gelişmesi yanında, Türk halkı arasında büyük bir milli heyecan ve coşku yarattığı görülmektedir.

Bu bağlamda, o günlerde yayınlanan günlük gazete haberlerinden derlediğimiz bazı ilişkiler, kültürel temas ve ziyaretlerle etkinlikler şöyledir :

- Türkiye'nin milli bir hava gücü oluşturması amacıyla düzenlenen “BÜYÜK TAYYARE PİYANGOSU” 1920'li yıllardan itibaren Kıbrıs'ta satılmaya başlandı ve Kıbrıs Türk Halkı arasında büyük bir destek gördü
- 1929 yılı Nisan ayı içinde Darülbedai Heyeti adayı ziyaret ederek etkinliklerde bulunmuştur.¹
- 1929 yılında Konsolos Asaf Bey'in organizasyonu ile 5 Kıbrıslı Türk genci Türkiye Cumhuriyeti Muallim Mektebi'ne burslu olarak gönderilmiştir.²
- Türkiye Konsoloslugu'nun girişimi ile Türkiye'de şehit çocuklarına bakmak amacıyla kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bir şubesi Lefkoşa'da açılmış ve Kıbrıs Türklerinden bir yönetim kurulu oluşturulmuştur.³
- Dar-ül-Fünun Futbol takımı 1930 yılı Mart ayında adaya gelip maçlar yapmak için girişimde bulunmuştur.⁴
- Aralarında TOTO ve FİKRİYE Hanımların da bulunduğu bir SES VE SÖZ HEYETİ konserler vermek üzere Mayıs 1930'da adaya gelmiştir.⁵

¹ SÖZ 25 Nisan 1929.

² SÖZ 22 Ağustos 1929.

³ SÖZ 6 Şubat 1930.

⁴ SÖZ 27 Şubat 1930.

⁵ SÖZ 5 Haziran 1930.

- Aralarında meşhur kemani Sadi Bey ve Refikası Eftalya Hanım'ın da bulunduğu DARÜLELHAN gurubu, tiyatro ve müsamereler için 1932 Ocak adaya gelmiştir.⁶
- Türk bayraklı GERZE Vapuru Haziran 1930'da Mağusa Limanı'na uğramıştır. Vapur yolcuları karaya çıkarak Mağusa'yı gezmiştir. Büyük bir kalabalık ve öğrenci kitlesi tarafından milli heyecan, gözyaşı, coşku ve milli marşlarla karşılanan vapur ziyaretçi akınına uğramıştır.⁷
- 30 Kasım ve 4 Aralık 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde aday ziyaret eden muhabiri HİDAYET BEY imzası ile "KIBRIS TÜRKLERİ NE HALDE?" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır.⁸
- Temmuz 1935'de Ertuğrul Saadettin yönetimindeki TÜRK AKADEMİ TİYATRO HEYETİ OTELLO piyesini adada yedi kez oynamıştır.⁹
- 1928 yılında Vasfi Rıza Zobu yönetimindeki DARÜLBEDAİ (Bugünkü Şehir Tiyatroları) dış ülkelere yaptığı ilk turnesini Kıbrıs'a gerçekleştirmiştir.. Mağusa'ya gemi ile gelen heyeti milli bir heyecan içindeki büyük bir kalabalıkla karşılaşmış ve Lefkoşa'ya kadar motosikletli gençler onlara eşlik etmiştir. Daha sonraki yıllarda da DARÜLBEDAİ'nin Kıbrıs turneleri devam etmiştir.¹⁰
- Filozof Rıza Tefvik adayı ziyaret ederek ileri gelen Türklerle görüşmüştür.¹¹
- Leblebici Horhor Ağa opereti 15 İkinci teşrin 1935'de adada gösterime başlamıştır.¹²

⁶ SÖZ 14 Ocak 1932.

⁷ SÖZ 12 Haziran 1930.

⁸ SÖZ 18 Aralık 1930.

⁹ SES 20 Temmuz 1935.

¹⁰ Derviş Manizade, Kıbrıs,Dün-Bugün-Yarın. Vasfi Rıza Zobu Anlatıyor (15.7.1974) İst.1975 s.416.

¹¹ SÖZ 17 Kasım 1930.

¹² SÖZ 15 Kasım 1935.

- Mayıs 1931'de adaya gelen Muhlis Sabahettin Bey yönetimindeki 27 kişilik operet Heyeti büyük bir heyecanla karşılanmış ve gösterileri milli bir coşku yaratmıştır.¹³
- K.Kemal Bey ve Heyeti Ağustos 1932'de adayı ziyaret ederek NUSRETTİN HOCA piyesini sergilemiştir.¹⁴
- Türkiye birinci sınıf pehlivanlardan Dramalı Hasan, Petriçli Hüseyin ve İstanbullu Ethem Efendiler, Şubat 1931'de Bayram dolayısı ile adayı ziyaret ederek güreşler yapmışlardır.¹⁵
- DARÜLBEDAİ Heyeti Nisan 1931'de yeniden adaya gelerek temsiller sunmuştur.¹⁶
- Ünlü ses sanatçısı Münir Nurettin Selçuk 1931'de adayı ziyaret ederek konserler vermiştir.¹⁷
- Seyhan Futbol takımına mensup 50 kişilik Adanalı Sporcu kafilesi 16-24 Nisan 1932'de Kurban Bayramında adaya gelerek Lefkoşa Türk Futbol takımı ile büyük coşkular ve milli bir heyecan yaratan maçlar yapmıştır. Çukurova takımı Mağusa ve Lefkoşa'da büyük kalabalıklar tarafından karşılanmıştır. Maç, adanın dört bir yanından gelen binlerce kişi tarafından ve Türkiye Konsolosu Muhittin Bey ve Türk Toplumunu ileri gelenleri tarafından da izlenmiştir. Takım, Larnaka Limanı'ndan büyük bir kalabalık ve Lefkoşa'dan giden araç konvoyu tarafından gözyaşlarıyla uğurlanmıştır. Takım mensupları geri dönünce Adana'da yayınlanan TÜRK SÖZÜ ve MERSİN gazetelerinde Kıbrıs izlenimlerini anlatan yazılar tefrika etmişlerdir.¹⁸
- Dünya turuna çıkan İstanbul Türk gençlerinden MUHSİN BEY, Nisan 1932'de adayı ziyaret ederek büyük ilgi gören bir konferans vermiştir.¹⁹

¹³ SÖZ 7 Mayıs 1931.

¹⁴ SÖZ 18 Ağustos 1932.

¹⁵ SÖZ 19 Şubat 1931.

¹⁶ SÖZ 23 Nisan 1931.

¹⁷ SÖZ 5 Mart 1931.

¹⁸ SÖZ 17 Mart 1932 , 28 Nisan 1932.

¹⁹ SÖZ 25 Nisan 1932.

- **24 Mayıs 1938 ve 7 Haziran 1938 tarihli CUMHURİYET Gazetesi, Kıbrıs Türkleriyle ilgili iki yazı yayınlarak Kıbrıs Türklerinin Türkiye'de meydana gelen büyük deprem felaketine uğrayanlar için yardım kampanyası başlattığını duyurmuştur.**²⁰
- **Türkiye Konsolosu'nun yardımlarıyla Mayıs 1929'da bir aylığına Türkiye'ye gönderilen Kıbrıs Türk Okulları Başmüfettişi İbrahim Hakkı Bey, kabul edilen yeni harflerin öğretimi ve müfredatı ve eğitim kursları ile bilgiler almış, Maarif sistemini yakından incelemiş, Türk okullarında tetkiklerde bulunmuş ve tedrisatı inceleyerek Milliyet Gazetesine de adadaki Türkçe eğitim konusunda demec vermiştir.**²¹
- **Menemen'de gerici yobazlar tarafından şehit edilen KUBİLAY'ın anısına yapılan anıt için açılan bağış kampanyasına Kıbrıs Türkleri de katılmış ve toplanan 30 Kıbrıs Lirası 6 şilin 2 kuruş, 8 Ocak 1932 tarihinde TBMM Başkanı Kazım Paşa'ya bir mektupla birlikte gönderilmiştir.**²²

2- ATATÜRK TÜRKİYESİ'NİN KIBRIS'TA MİLLİ BİLİNÇ VE MİLLİ HEYECAN YARATMA ÇABASI

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kurulduğu ilk günlerden ada Türkleri arasında milli bir bilinç ve milli heyecan yaratma çabası içine girdiği gözlenmektedir.

Bu uğraşla görevli başlıca kişi ise daha Cumhuriyet kurulur kurulmaz ilk iş olarak adaya gönderilen Türk Konsolosu idi. (Konsolosluk 1925'de Larnaka'da açılmıştı)

Bu çerçevede Türk kültür-sanat ve spor ekipleri ile askeri okul gemisi Hamidiye, Kıbrıs'a gönderiliyor, Kemalist ve milliyetçi bir basın yanında milliyetçi aydınlar yetiştirme çabası içine giriliyordu.

Bu çabaları yakından izleyen İngiliz yönetimi ise rahatsızlığını belli ediyor ve Türk Konsolosu'unun geri çekilmesini istemeye kadar işi ileri götürüyordu.

²⁰ CUMHURİYET 7 Haziran 1938.

²¹ SÖZ Mayıs 1929.

²² SÖZ 14 Ocak 1932.

1928 yılında adada görevli olan İngiliz vali Storrs, İngiliz Sömürgeler Bakanlığına gönderdiği raporda bu konuda şöyle diyordu:

“1928’de ikinci kez konsolos olarak atanmasından sonra (ilk dönem 1925-1927) dikkatini ve faaliyetlerini buradaki Türk vatandaşlarıyla ilgilenmeye ayıracağına, daha çok yerli müslüman ahalinin Ankara’daki siyasetle canlı şekilde ilgilenmelerini cesaretlendirmeye ve onların içinde TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİ UYANDIRMAYA yöneltmiştir. Bu yöndeki faaliyetlerinin, resmi görevini aştığı ve ihlal ettiğine ilişkin kanıtlar elde etme olanağı bulunmamaktadır ama, Kıbrıs islam basınında TÜRK PROPAGANDASI NİTELİĞİNDE YAZILAR çıkmakta oluşu, Cumhuriyetin ilan yıldönümünün aktif şekilde adanın çeşitli yerlerinde kutlanması, ASAF BEY’in konsolos olarak atanmasından sonra başlamıştır ve bu etkinlikler kanımca onun kişisel etkisiyle olmaktadır.”²³

Storrs raporunda, Türk Konsolos’un ilk görev döneminde sadece Türkiye’ye göç etmek isteyen Türklere yardımcı olurken, ikinci görev döneminde **“TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ PROPAGANDASI YAPMAYA”** başladığını, kendisinin ise önde gelen Türkleri toplayıp bu konuda uyardığını belirtmekte ve adada başlayan İngiliz aleyhtarlığından Türk Konsolosunun sorumlu olduğunu yazmaktaydı.²⁴

Nitekim Vali Storrs’un bu şikayeti üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ankara’daki Büyükelçisine talimat vererek Türk hükümetinin protesto edilmesini istiyordu.²⁵

Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin adadaki temsilcisi olan Türk Konsolosunun faaliyetlerinde mutlaka Dışişleri Bakanlığı ile Hükümetinin bilgi ve onayı olduğu düşünülürse, Konsolos Asaf Bey’in bireysel bir tavırla değil, aldığı talimatlar ve yetkiler çerçevesinde hareket ettiği ve Atatürk Türki-

²³ FO 371/14584/E2903, Storrs’un 7 Mayıs 1930’da Sömürgeler Bakanlığı’na gönderdiği yazı (Aktaran A.C.Gazioğlu, Enosis Çemberinde Türkler 1996 İstanbul sayfa 211).

²⁴ A.g.e. sayfa 211.

²⁵ FO 371/ 14584 Dışişlerinden İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi George Clark’a gönderilen 23 Haziran 1930 tarihli direktif (Aktaran A.C.Gazioğlu a.g.e. sayfa 211).

yesi'nin Kıbrıs Türklerine yönelik politikasını yürüttüğü orta çıkmaktadır. Bu da bize Atatürk'ün Kıbrıs ve Kıbrıs Türklerine yönelik politikası hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Nitekim İngiliz Valinin tepkisine karşın Bakanlığından aldığı talimatlar çerçevesinde hareket eden Türk Konsolosu, 1930 yılında yapılan ve İngilizci adaylarla Kemalist adaylar arasında ciddi bir yarış şeklinde geçen Kavanin Meclisi seçimlerinde de önemli bir rol oynamıştı.

Seçimler sonunda İngiliz sömürge yönetiminin üç kişilik listesinden sadece bir aday kazanırken Türk milliyetçisi Kemalist adaylardan oluşan listeden 2 kişi seçimi kazanmıştı.

Bu gelişmeler üzerine İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın talimatı çerçevesinde Türk Dışışleri Bakanlığı'na giden İngiltere Büyükelçisi, Türk konsolosunun Kemalistlere verdiği desteği protesto etmişti. 17 Kasım 1930'da ise görev süresi dolan Asaf Bey adadan ayrılarak yerine Celal Bey gönderilmişti.²⁶

3- KIBRIS TÜRK BASININA YAPILAN MADDİ YARDIMLAR

Atatürk'ün talimatıyla 1925'de Ankara'da yayımlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne getirilen, 1931-1935 yıllarında Kütahya milletvekilliği yapan Naşit Hakkı Uluğ ve SÖZ gazetesi sahibi Mehmet Remzi Okan'ın kızı gazeteci-yazar Beria Remzi Özoran'ın anlattıkları İngiliz gizli belgeleri tarafından da doğrulanmakta ve anlatılanların hayal ürünü olmadığı ortaya konmaktadır.

Nitekim İngiliz Sömürge Valisi, Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği 1 Temmuz 1938 tarihli raporda Adadaki Türk konsolosluğunun Kemalist propaganda ve Türk milliyetçiliği propagandasını maddi yönden desteklediğini ve Kemalist SÖZ gazetesine ayda 18 Pound yardım yaptığını bildirmektedir.

Raporda şöyle denmektedir:

“ 24 Haziran tarihli ve 267 no'lu raporunda Ankara'daki Büyükelçimize Türkiye'de yayımlanan Cumhuriyet gazetesi ile ilgili olarak gönderdiğim ilgili resmi

²⁶ a.g.e. sayfa 213.

mektubun bir kopyasını da size göndermekten onur duyarım. Kıbrıs'taki Türk milliyetçiliği propagandasının Türkiye'deki kaynaklardan para yardımı aldığı konusunun kesin olduğu veya doğrulandığını söylemek mümkün değildir. Yine de buna inanmak için iyi bir neden olan Kıbrıs'taki Türk konsolosunun Kemalist propagandayı yaymak için bir fona sahip olduğu ve bu konsolosun ve yardımcılarının hükümete karşı faaliyetlerde bulunan müslüman toplum arasındaki milliyetçi unsurları teşvik ettikleri bilinmektedir. Bu unsurlardan birisi yerel Türk gazetesi olan SÖZ olup, konsolosun kaynaklarından her ay 18 Pound yardım aldığı söylenmektedir ancak bunu doğrulamak mümkün değildir.”²⁷

4- ATATÜRK: KIBRIS'TA TÜRK DİLİ SÖNMEMELİDİR

Atatürk'ün Kıbrıs'ta Türk Kültürüne yönelik ilgisini ve verdiği önemi Kıbrıs Türk basınına verdiği destekten de anlıyoruz.

Bu çerçevede üç anıdan söz edebiliriz.

1- Naşit Hakkı Uluğ, bizzat Atatürk'ün emri ile Kıbrıs'ta yayınlanan SÖZ gazetesine maddi yardım yapıldığını anlatmakta ve şöyle demektedir:

“O zamanlar, 1926-1928'de Gazi'nin başında bulunduğu devlet teşkilatı içinde dış basınla ilgili bir büro yoktu. Gazi, bu alandaki yardım ve ilişkisini HAKİMİYET-İ MİLLİYE Gazetesi Başyazarı Siirt Mebusu Mahmut Soydan eli ile sürdürüyordu. Ben, Hakimiyet-i Milliye'nin yazı işleri müdürü idim. Gazi'nin emirlerinin tatbikinde görevlendirildim. Kıbrıs İngiliz İdaresi altında idi. O zaman adada yüzelli bin Türkün yaşadığını tahmin ediyorduk. Bu halkın kendi dili ile gazetelerinin neşriyatının devamını Gazi özlüyordu. SÖZ gazetesi bunlardan belli başlıydı. Mahmut Bey, önceleri her üç ayda bir, sonraları iki ayda bir az da olsa muayyen bir paranın İstanbul'dan, özel bir adresten Lefkoşa'ya gazete sahibine yollanmasını

²⁷ Ahmet Gazioğlu a.g.e. sayfa.288.

emretmişti. Aradan aylar geçtikten sonra, bir sonbahar günü, büroma yaşlıca, orta boylu, esmer güzeli bir zat geldi. Biz Türk harfleri ile gazete çıkarmak için çok meşgul günlerimizden birini yaşıyorduk. Tanımadığım bu misafir tatlı bir Kıbrıs şivesiyle “ Lefkoşa'dan geliyorum, ben Remzi” deyince her işi bırakıp Türk dilini bir bayrak gibi Yeşilada'da yaşatan meslekdaşımız ile müsafaha etmiştim. Remzi Bey, İstanbul'dan gazetesi için yeni Türk harflerini almak amacıyla gelmişti. Anavatan'a gecikmeden ayak uyduran bu teşebbüsten Büyük Gazi hem memnun olmuş, hem de adına ilgilenmemizi emir buyurmuş, kendisine verilmek üzere bir de kapalı zarf verdikten sonra “ **KIBRIS'TA TÜRK DİLİ SÖNMEMELİDİR**” demiştir.²⁸

5- SÖZ'ÜN SATIN ALDIĞI YENİ HARFLERİN EDERİ ÖDENİYOR

Konu ile ilgili olarak SÖZ gazetesi sahibi ve Başyazarı Mehmet Remzi Okan'ın kızı gazeteci- yazar Beria Remzi Özoran'ın Kıbrıs'a yaptığı bir gezide bizzat bana anlattığı bir başka olay da Atatürk'ün Kıbrıs Türk basınına verdiği önem ve desteği kanıtlamaktadır.

Beria Remzi Özoran, Naşit Hakkı Uluğ'un anlattıklarını doğrulamış ve SÖZ'ün, yeni latin harfleri siparişinin bizzat Atatürk'ün emri ile yeni Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödendiğini anlatmıştır.

Beria Remzi Özoran bu olayı şöyle anlatmıştır:

“ Yeni harflere geçiş döneminde babam Remzi Okan da Almanya'da bir firmaya harf (hurufat) siparişi vermişti. Ancak bir tesadüf eseri olarak Türkiye Cumhuriyeti de yanılmıyorsam Cumhuriyet gazetesi için aynı firmaya harf siparişleri vermişti. İmalat tamamlandığında firma siparişleri karıştırarak veya iki siparişin de Türkiye için verildiğini sanarak tek fatura çıkarmış ve Türkiye'ye göndermişti. Ankara'da durum araştırılınca mesele anlaşıl-
mış ve SÖZ için verilen siparişlerin de Türkiye Devletine

²⁸ Derviş Manizade, Kıbrıs, Dün,Bugün Yarın sayfa 15.

ait faturalara eklendiği ortaya çıkmıştı. Bu durumu Atatürk'e aktarmışlar ve ne yapılması gerektiğini sormuşlar. O da derhal SÖZ'ün siparişlerinin ödenmesi için direktif vermiş. Bu olayı Babam bana anlatmıştı...”²⁹

6- ATATÜRK, KIBRIS'TA İYİ EĞİTİMLİ AYDIN BİR KİTLE YETİŞMESİNE İMKAN YARATIYOR VE KIBRIS TÜRK TALEBE BİRLİĞİ HAMİ BAŞKANLIĞINI ÜSTLENİYOR. LİSEYE MÜDÜR GÖNDERİLİYOR

1878'den itibaren Türkiye'ye büyük bir aydın göçü olmuş ve Toplumla önderlik edecek, haklarını savunacak aydın insanlar adadan ayrılmıştı. O günün koşullarında bırakın Üniversite eğitimini, lise eğitimi bile mümkün değildi. Kıbrıs Türklerinin bir tek Lisesi vardı ve sömürge yönetiminin baskısı altında yokluklar içinde eğitim yapılmaktaydı.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs'ta aydın, eğitilmiş, milliyetçi ve Kemalist bir kuşak yetiştirmek için iki yol denedi.

Birinci yol adaya en değerli öğretmenlerini göndererek milli bilince sahip bir kuşak yaratmak; ikinci yol ise Türkiye'de okumak isteyen her Kıbrıslı Türk gencine burslu olarak diledikleri üniversitede eğitim olanağı yaratmaktı.

Nitekim Atatürk hükümetleri Kıbrıs Türk Liselerini Türkiye Liseleri ile denk tutmuş ve Kıbrıs Türk Liseleri mezunlarını yabancılara uygulanan giriş sınavlarına tabi tutmayarak doğrudan istedikleri üniversitelere girmelerine imkan tanımıştı.

1932 yılında HAKİKAT gazetesinde yayınlanan Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu Muhittin Bey'in bir duyurusunda bu konuda bilgi verilerek şöyle deniyordu:

“Hükümetimden henüz almış olduğum bir mektupta Kıbrıs Türk Lisesi mezunlarının tahsil derecesi, Türkiye liseleri mezunlarının tahsil derecesiyle bir seviyede olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin darülfünunlarına girmek

²⁹ Sabahattin İsmail-Ergin Birinci, Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri sayfa 283, 1989 İst.

için müracaat edecek olan Kıbrıs Türk Lisesi mezunlarının bakalorya imtihanına tabi olmayacakları beyan edildiğini 64:29 numaralı ve 14:7:1832 tarihli mektubunuza atfen bildirmekle kesb-i şeref eylerim”””³⁰

Atatürk Türkiye'si Kıbrıs Türklerinin tek Lisesinde verilen eğitimin düzeyinden hiç kuşkusuz yoktu, çünkü Liseye Türkiye'nin en iyi Kemalist eğitimcilerini yönetici-öğretmen olarak göndermekteydi.

Bunlardan en çok iz bırakanları 1925'e kadar Lise müdürü olan Müçteba Öktem, Dr.Kazım Zafir, 1925'de adaya gönderilen Kazım Nami Duru ve 1933 yılında adaya gönderilen İsmail Hikmet Ertaylan ve sonraları Başbakanlığa kadar yükselen Şemsettin Günaltay'dı.

Bunlar yanında daha sonraki yıllarda da gönderilmeye devam eden milliyetçi öğretmenlerin verdiği eğitim sayesinde Kıbrıs'ta Atatürk ilke ve devrimleri ile Anavatan Türkiye'ye gönülden bağlı, mücadeleci, bağımsızlıkçı Kemalist bir kuşak yetiştirilmiştir.

Hiç şüphesiz bu konuda da yine Büyük Atatürk belirleyici bir rol oynamaktaydı.

İstanbul eski Vali Muavini Kıbrıs Türkü Şevket Yurdakul, bu konuda da şu önemli bilgileri veriyor:

“ Eğitim için gelen gençler fakültelere, yüksek okullara yatılı ve gündüzlü kayıt için başvuruyordu. Ama, yenemedikleri birçok engellerle karşılaşılıyor, emellerine kavuşamıyorlardı. Bu müşkülleri yenebilmek için, birkaç arkadaş bir cemiyet kurmayı düşündük. Büyüklerimize başvurduk.... Düşüncelerimizi yerinde buldular, yardım ettiler. Bilhassa eski Bakanlardan merhum Cevdet Kerim İncedayı, bize çok yardımcı oldu...Böylece İstanbul'daki Kıbrıslıları topladık ve 1932 yılında “KIBRISLI TÜRK TALEBE BİRLİĞİ” adıyla cemiyeti faaliyete geçirdik. Cemiyet kurulurken büyük ATA'yı hami başkan yapmak istiyorduk. Ve bunu Cemiyet nizamnamesine de koymuştuk. O zaman görüştüğümüz büyüklerimiz ATA'dan müsaade alıp almadığımızı

³⁰ HAKİKAT 5 Ekim 1932.

sordular ve Atatürk'ün Kızılay, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi cemiyetlerin hami başkanlığını kabul buyurdıklarını, fakat yüksek okulların talebe cemiyetleri ile başka vilayetlere ait cemiyetlerin hami başkanlığını kabul etmemekte olduğunu açıkladılar. Ve bu maddeyi nizamnamemizden çıkarmamızı tavsiye ettiler. Arkadaşlarla hayli üzüldük, fakat ümidimizi kesmeyerek ATA'ya gayemizi açıklayarak başvurduk. Bizleri ihya eden, sevince, ümide garkeden OLUMLU CEVAPLARI 8-10 gün içinde geldiği gibi, 'kendilerinden isteyeceğimiz yardımların o zaman İstanbul CHP İL Başkanı bulunan merhum Cevdet Kerim İncedayı'ya baş vurulmak suretiyle istenmesini' emrettiler. Böylece cemiyetimiz Büyük ATA'nın himayetlerinde çalışmaya başladı. Cemiyetin Türkiye'ye, bilhassa İstanbul ve Ankara'ya tahsile gelen gençlere büyük yardımcı olmuştu. Evvelce gelen gençlerin çoğu, yüksek okullara, üniversitelere giremiyorlardı. Bilhassa tıbbiye hiç alınmıyorlardı. Bu yüzden pek az genç geliyordu. Gelenlerin çoğu da okula giremiyor, ya çalışmaya mecbur kalıyor ya da geri dönüyordu. Cemiyetimizin çalışmaları ve HAMI BAŞKANIMIZ ATATÜRK'ÜN EMİRLERİYLE girilemeyen fakülte ve yüksek okul kalmadı. Hatta İngiliz tabiyetindeki gençler bile Harbiye'ye ve askeri liselere girebiliyorlar ve bir taraftan da Türk Tebası oluyorlardı. Hami Başkan Büyük ATA'nın tensipleriyle gençlerimiz fakültelere, yüksek okullara başvurmadan önce cemiyete müracaat ediyor ve cemiyet idare heyeti bu gençler hakkında inceleme yapıp başvurduğu yüksek okula veya fakülteye 'girebilir veya girmez' mektubunu hazırlıyor ve Cevdet Kerim İncedayı'ya sunuyordu. İncedayı, gencin başvurmak istediği fakülte veya yüksek okula onu tavsiye ediyor ve formalitesi tamamlanıp beş-on gün içinde yerleşmiş oluyordu....Bu da ATA'nın Kıbrıs'ı ve Kıbrıslıları çok sevmesinin sonucuydu..."³¹

³¹ Derviş Manizade, Kıbrıs Dün-Bugün -Yarın sayfa 19.

Nitekim, Atatürk Türkiye'si'nin Kıbrıs Türk gençlerine sahip çıkması sonucu kısa sürede o günün koşullarına göre çok yüksek sayıda genç, girilmesi en zor olan tıp ve Hukuk Fakültelerine kolaylıkla kayıt yaptırdı.

O günlerde yayınlanan HAKİKAT gazetesinin bir haberine göre 1933 yılında sadece İstanbul Darülfünun'da 65 Kıbrıslı öğrenci bulunmaktaydı. Haberde bu öğrencilerin 1933 yılı Mart ayında biraraya gelerek öğrenime giden Kıbrıslı gençlere yardım etmek ve dayanışmalarını sağlamak amacıyla bir cemiyet kurdukları bildiriliyordu.³²

Büyük Atatürk'ün yarattığı bu imkan sonucu Cumhuriyet üniversitelerinde burslu olarak okuyan Kıbrıslı gençlerin kimisi mecburi Doğu hizmeti nedeniyle, kimisi de Türkiye'ye yerleşmek niyetiyle Anadolu'nun değişik bölgelerinde istihdam edilmekteydi.

Böylece Kıbrıs Türk gençleri, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en zor yıllarında, kopmaz, ayrılmaz bir parçası oldukları Türk Ulusuna ve Türkiye devletinin kalkınmasına, doktor, yargıç, savcı, mühendis, öğretmen, asker, memur olarak hizmet etme onuruna ve fırsatına sahip olmaktaydı...

Atatürk'ün sağladığı imkan sonucu Türkiye'de çalışmaya başlayan Kıbrıslı Türklerden bazıları şunlardı:

25 Temmuz 1929 tarihli SÖZ gazetesinde yer alan bir habere göre 1929'da Tıp Fakültesinden mezun olup Türkiye'de istihdam edilenler³³

- 1- **Dr. Fevzi Necdet Bey; Van Vilayeti Erciyeş hükümet Tababetine**
- 2- **Dr.Saffet Bey; Nereye tayin edildiği belirtilmiyor**
- 3- **Dr Hüseyin Hasip Bey; Nereye tayin edildiği belirtilmiyor**
- 4- **Dr.Ali Rıza Cafer Bey; Nereye tayin edildiği belirtilmiyor**
- 5- **Dr. Mehmet Derviş Bey; Nereye tayin edildiği belirtilmiyor**

1931'de Tıp fakültesinden mezun olup Türkiye'de istihdam edilenler³⁴

- 1- **Dr. Ali Rıza Bey; Malatya Vilayeti Arapgir Kazası Hükümet Tababetine**

³² HAKİKAT 22 Mart 1933 ayrıca Mustafa Haşim Altan, Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna yansımaları, 1997 Ankara, sayfa 125.

³³ SÖZ 25 Temmuz 1929 ve 2 EKİM 1930.

³⁴ SÖZ 16 Temmuz 1931.

- 2- **Dr. Mehmet Ali Bey; El'aziz vilayeti Palo kasabası hükümet Tababetine**
- 3- **Dr. Hocazade Ali Rıza Bey; Beyazıt Vilayeti Iğdır Kazası hükümet tababetine**
- 4- **Dr. Bektaşzade Mustafa Cemal Bey; El'aziz vilayeti Ergani Madeni kazası hükümet tababetine**
- 5- **Dr. Şefik Bey; Gülhane Hastahanesi tababetine ikinci mülazım**
- 6- **Dr. Zekai Bey; Niğde Vilayeti Nevşehir Kazası hükümet tababetine³⁵**
- 7- **Dr. Cahit Raif Bey (Cumhurbaşkanı Denктаş'ın abisi) Aydın vilayeti hükümet tababetine³⁶**
- 8- **Dr. Hafız Cemal (Lokman Hekim); İstanbul'da Serbest hekim olarak çalışmaktaydı³⁷**

Hukuk Fakültesinden mezun olup istihdam edilenler veya adaya dönenlerin bazıları ise şöyleydi.³⁸

- 1- **Süleyman Şevket Bey; Adaya dönmüştür**
- 2- **Mahmut Bey; Adaya dönmüştür**
- 3- **İzzet Bey; Ödemiş Mahkeme Yargıçlığına**
- 4- **Suphi Bey; Pasinler Mahkeme yargıçlığına**
- 5- **Avni Bey; Torbalı Mahkeme yargıçlığına**
- 6- **Yıldırım Bey; Hekimhan Mahkeme yargıçlığına**
- 7- **Hami Bey; Erciyes Savcılığına**
- 8- **Hasan Cahit Bey; Master yapmak için Adliye Vekaleti hesabına İsviçre'ye gönderildi.**

³⁵ SÖZ 21 Mayıs 1931.

³⁶ SÖZ 14 Eylül 1934.

³⁷ SES 23 Temmuz 1936.

³⁸ SÖZ 17 Ocak 1929.

- 9- **Musanamizade Reşit Bey; Çatalca Ceza Hakimliğinden terfi-an İstanbul Eyüp Sultan Sulh Hakimliğine ve İstanbul Beyoğlu Ceza Mahkemesi hakimliğine³⁹**
- 10- **Mehmet Zeka Bey; İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olup ileri tahsil için Londra'ya gitmiştir⁴⁰**
- 11- **Turgut Tevfik Bey; (Ankara Hukuk) Nerde istihdam edildiği belirtilmiyor⁴¹**
- 12- **Nevzat Hulus Bey; (Ankara Hukuk) Nerede istihdam edildiği belirtilmiyor⁴²**
- 13- **Edip Halit Bey; (Ankara Hukuk) Nerede istihdam edildiği belirtilmiyor.⁴³**
- 14- **Mehmet İhsan Uzman Bey; Tavas Kazası Savcılığına⁴⁴**
- 15- **Sofuzade Celal Bey ; Nereye tayin olduğu belirtilmiyor⁴⁵**

Atatürk Türkiye'si'nde istihdam edilen diğer bazı Kıbrıslı Türkler ise şunlardır:

- 1- **Mustafa Sıtkı Bey; TBMM Zabıt Katıblığı'ne, sonra İş Bankası Hukuk Müşavirliğine⁴⁶**
- 2- **İhsan Bey; Darül fünün mezunu⁴⁷ Nerede istihdam edildiği bilinmiyor**
- 3- **Mahir Bey; Darül fünün mezunu⁴⁸ Nerede istihdam edildiği bilinmiyor**
- 4- **Kaleburnu'lu M.Niyazi Bey; Ziraat Bankası'nda istihdam edildi⁴⁹**

³⁹ SÖZ 11 Temmuz 1929 ve 23 Temmuz 1931.

⁴⁰ SÖZ 25 Temmuz 1929.

⁴¹ SÖZ 23 Temmuz 1931.

⁴² SÖZ 23 Temmuz 1931.

⁴³ SÖZ 23 Temmuz 1931.

⁴⁴ SÖZ 12 Şubat 1935.

⁴⁵ SÖZ 14 Nisan 1936.

⁴⁶ SÖZ 9 Ocak 1930.

⁴⁷ SÖZ 25 Temmuz 1929.

⁴⁸ SÖZ 25 Temmuz 1929.

⁴⁹ SÖZ 28 Mayıs 1931.

Atatürk Türkiye'si Kıbrıs Türk gençleri arasından öğretmenlerin yetiştirilmesine de büyük önem vermekteydi. Bu nedenle her yıl öğretmen okullarına da burslar verilmekteydi. Örneğin 1932 yılında SÖZ'de yayınlanan bir ilandan anladığımızı göre 1933 eğitim yılı için öğretmen okullarına 3 erkek ve 2 kız olmak üzere 5 Kıbrıs Türk gencine burs verilmiştir.⁵⁰ Bunun yanında yine SÖZ'de yayınlanan bir yazıdan, Türkiye'de başlatılan eğitim seferberliğine katılmak üzere birçok Kıbrıslı Türk öğretmenin de Anadolu'ya gittiği ve çeşitli vilayetlerde öğretmen olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır.⁵¹

7- CUMHURİYET GAZETESİNİN YAZDIKLARI

Cumhuriyet Gazetesinin, Kurtuluş Savaşı içinde doğan, Atatürk'ün büyük destek verdiği, ateşli bir Kemalist yayın organı olduğu bilinmektedir. Gazeteyi yayınlayan Yunus Nadi ise, Atatürk'le sık sık görüşüp O'nun fikirlerini alan, yayın politikasında ve yazılarında O'nun çizgisini izleyen neredeyse yarı resmi bir yayın organı sayılan bir gazeteydi. Bu nedenle yazdıkları Atatürk'ün düşüncelerinin ipuçlarını yansıttığı değerlendirilmesiyle iç ve dış siyasi çevrelerce çok yakından izlenmekte, rapor edilmekte, anlamlar ve mesajlar çıkarılmaktaydı.

1930'lu yıllardan itibaren Cumhuriyet Gazetesinde Kıbrıs'la ilgili yazı, haber ve yorumlar yoğunluk kazanmaya başlamıştı.

Cumhuriyet Gazetesinin bu yayınları Kıbrıslı Türkler tarafından da dikkatle izlenmekte ve Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğinin gelişip kökleşmesine katkıda bulunmaktaydı.

İngiliz Sömürge yönetimi ise Cumhuriyet'te çıkan Kıbrıs'la ilgili yazıları sansür ederek yerel Türk basınca iktibas edilmesini ve halka duyurulmasını önlemeye çalışmaktaydı.

Bu çerçevede Kıbrıs Valisi H.R.Palmer, 30 Haziran 1938'de Ankara'daki İngiliz Elçisi Sir Percy Loraine ile Sömürgeler Bakanlığına gönderdiği bir raporda 24 Mayıs ve 7 Haziran 1938 tarihlerinde Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan Kıbrıs'la ilgili iki yazıyı sansür ettiğini bildir-

⁵⁰ SÖZ 21 Temmuz 1932.

⁵¹ SÖZ 19 Aralık 1929.

mekte ve Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğine karşı mücadele edilmesi gerektiğini belirtmekteydi .

Raporda SÖZ ve SES gazetelerinin Türkiye için “ANAVATAN” ve TC Cumhurbaşkanı için de “ATATÜRKÜMÜZ” deyimlerini kullandıklarını ve bunun bir tür başkaldırı sayılabileceği belirtilerek HAMİDİYE askeri okul gemisinin 1938’de Kıbrıs’ı ziyareti öncesinde yoğunlaşan bu tür yayınlar nedeniyle bu iki gazetenin sansür edildiği duyurulmaktaydı.

Raporda Kıbrıslı Türkler arasında yaygın olarak dağıtılan Cumhuriyet Gazetesi'nin de milliyetçi propaganda nedeniyle Kıbrıs'a girişinin bir emirname ile yasaklanmasının İcra Meclisi tarafından tavsiye edildiği de belirtilerek “yarı resmi bir hükümet organı sayılan Cumhuriyet'in yayınlarının yatıştırılması için bazı adımların atılması” talep edilmekteydi.⁵²

Cumhuriyet'te 7 Haziran 1938'de Yunus Nadi imzası ile **“İmparatorluktan dökülüp kalan Türkler”** başlığı altında yayınlanan yazıda, Atatürk Türkiye'sinin misak-ı milli dışında kalan Türklere yönelik politikasının ipuçlarını bulmak olasıdır.

Atatürk'ün yakını ve devamlı görüştüğü bir düşünce adamı olan Yunus Nadi tarafından yazılan bu yazıda, Türkiye'nin dış Türklere ilgisinin siyasi hedeflerden çok kültürel nedenlerden kaynaklandığı belirtilmekte ve **“Yeni Türkiye Türklüğünün milli zihniyeti bu kardeşlerimiz arasında gelişme olanakları bulmalıdır”** denmekteydi.

Yazıda, Atatürk Türkiye'sinin dış Türklere yaklaşımının ipuçlarını veren şu düşünceler ortaya konmaktaydı :

“Uzakta kalsınlar, yakına gelsinler aynı parlak istikbalin feyizleri bu kardeşlerimizi de kucaklamalıdır. O feyizlerin getirecekleri kucaklamalara intizaren anavatan-dan cüda Türkleri biz hür ve müstakil Türkiye Türkleri daima birer ağabey sahabetile kucaklamağa mecburuz... Açık söyleyelim ki tamamile kültürel olan bu düşüncede siyasi hiçbir kasıd ve garazın zerresi mevcut değildir.

Misal olarak Kıbrıs Türklerinden bahsedebiliriz: Gayet iyi insanlar, hür bir idare altında mümkün olduğu

⁵² FO 371 / 21935 (Aktaran : A.C.Gazioğlu a.g.e. s.290-291).

kadar iyi hayat geçirmek için çalışıp gidiyorlar. Mesela Kıbrıs Türklerine göstereceğimiz alakadan günün birinde bu adayı Türk idaresine geçirmeği istihdaf etmek gibi bir düşünce bulunamayacağını izaha hacet yoktur. Bize, o halde Kıbrıs Türkleriyle neden aladar oluyorsunuz denilemez. Cevabı çok basittir: Çünkü onlar kanları kanlarımızdan olan Türklerdir, başka ne sebep arıyorsunuz?

Kıbrıs Türkleriyle alakamızın bundan ibaret olan mahiyetinin hangi şekillere taalluk edilebileceğine gelince biz sadece Kıbrıs Türklerinin müterakki dünya hayatına adım uydurmakta ağabeyleri olan Cumhuriyet Türkiye Türkiye Türklerine imtisal etmelerini isteriz....Münevver Türk gençliği her yerde milli varlığın yükselmesini modern ve şuurlu bilgilere istinad ettirecektir. Misal diye aldığımız Kıbrıs Türklerinde ileri anlayışlı böyle bir kültür hayat ve hareketini görmek ve onların içtimai hayatlarının her safhasında bu yepyeni kültürle yükseldiklerini öğrenerek memnun ve münşerih olmak isteriz. Ve bunu yalnız Kıbrıs Türklerinde değil, İmparatorluktan ayrılan yerlerin hangisinde ve nerelerinde Türkler varsa hepsinde aynı yeni hayatın uyanıp yürümeye başladığını bir an önce görmek en samimi emellerimizin ilklerindedir. Ağabey vaziyetinde Cumhuriyet Türkiye Türklerinin mes'ud vaziyetleri kendilerine, imparatorluktan dökülüp kalan diğer Türk kardeşlerimizin hal ve şanlarıyla, talihleriyle alakadar olmak vazifesini yükselttiğini dahi ilave edelim. Yeni Türk hayatının şiarı, şuurlu, müterakki ve mütesanid bir milliyetçilik olacaktır”⁵³

⁵³ A.C.Gazioğlu a.g.e. sayfa.293

SONUÇ

Sonuç olarak bütün bu gerçekler de göstermektedir ki, Atatürk, Kıbrıs'ta Türk Kimliğinin, Türk kültürü ve Türk dilinin sönmemesi, varlığının güçlenmesi ve daha da kökleşmesi için ne gerekiyorsa yapmış, bu konuya özel bir önem vererek milli bir politika uygulamıştır.

Bu politikanın doğruluğu bugün ulaştığımız noktada daha iyi anlaşıl-maktadır. Nitekim Kemalizme, Atatürk ilke ve devrimlerine Türklük şuuru ile sahip çıkan Kıbrıs Türk Halkı, kendisini yok ederek adayı bir Yunan toprağı yapmak isteyen Rum-Yunan yayılmacılığına karşı kararlılıkla di-renebilmiştir.

Bunun sonucu olarak Kıbrıs'ta Türk kültürü, Türk kimliği ve Türk dili korunmuş, kendi özgür, egemen ve bağımsız kimliğimizin simgesi olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. Eğer Büyük Atatürk'ün uzak görüşlülüğü olmasaydı ve Kıbrıs Türkleriyle ilgilenmek gereğı duymasaydı, O'nu izleyen Türk hükümetleri de gösterdiği yoldan gitmeseydi bugün Kıbrıs'ta Türk varlığı, Türk kimliği ve Türk kültüründen söz etmek dahi mümkün olmayacaktı.

KIBRIS TÜRK İSLAM ESERLERİ MÜZESİNDE BULUNAN HALI VE KİLİMLER

Suzan BAYRAKTAROĞLU*

Özet

Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi, Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından, Osmanlı Döneminden kalan taşınır vakıf kültür varlıklarını korumak ve tanıtmak amacıyla Lefkoşa’da kurulmuş ve 24 Mayıs 2013 tarihinde hizmete açılmıştır.

Müze, Selimiye Camii ve Bedesten’in yanında yer alan iki katlı binanın üst katında kurulmuştur. Yapı küçük olmakla birlikte, Lefkoşa’nın en tarihi ve turistik bölgesinde yer almaktadır.

Bu müzede sayı olarak az, fakat oldukça değerli halı ve kilimler yer almaktadır. Bu halı ve kilimler Kıbrıs’taki vakıf cami ve mescitlerden toplanmıştır. Vakıf kuran atalarımız, vakfettikleri cami, mescit, medrese gibi yapılarda kullanılmak üzere gerekli olan tefriş malzemelerini de bağışlamışlardır. Nitekim bu konuda başta Lala Mustafa Paşa vakfiyesi olmak üzere bazı vakfiyeler ve belgeler bulunmaktadır. Yüzyıllarca camilerde kullanılan, vakıf oldukları için de camiden çıkarılmayan bu malzemelerin çoğu eski eser niteliği kazanmışlardır. Bu eşyalardan sorumlu olan Kıbrıs Vakıflar İdaresi, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğüyle yapılan işbirliği ile bunları korumak ve tanıtmak amacıyla müze kurmuştur.

Daha önceki yıllarda camilerden toplanan eserler Selimiye Camii’nin ve resmi kurumların depolarında biriktirilmiştir. Bunlar, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün teknik katkıları doğrultusunda tarafımızdan incelenmiş, müzede sergilenmesi uygun görülenler ayrılmış, envanterleri, konservasyonları ve bakımları yapılarak müzede sergilenmeye başlanmıştır.

* Sanat Tarihi Bilim Uzmanı, Em. Vakıflar Genel Müdürlüğü bayraktaroglusuzan@gmail.com

Müzedede sergilenen halı ve kilimlerin hepsi Anadolu kökenlidir. Kıbrıs'ın fethinden sonra camilere serilmek üzere Anadolu'dan götürülmüş olmalıdırlar. Halıların çoğu Uşak yöresine ait olup, Uşak halılarının zengin çeşitlerini yansıtan örneklerdir. 17. yüzyıla ait madalyonlu ve dört yapraklı yonca madalyonlu Uşak halıları, 18. yüzyıla ait İzmir tipi Uşak halısı ve 19. yüzyıla ait çeşitli Uşak halıları ile 19. yüzyıl Kırşehir seccadeleri, 20. yüzyıl Döşemealtı seccadesi müzedede sergilenmektedir. Müzedeki kilimlerin iki tanesi çok özel olup bu güne kadar dünyada hiçbir müze veya koleksiyonda benzeri görülmemiştir. Bunlar 16. yüzyıla ait Osmanlı sefer çadırları için dokunmuş kilimlerdenidir. Kıbrıs'ın fethi sırasında Anadolu'dan Kıbrıs'a getirilmiş, daha sonra camiye serilmiş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 19. yüzyıl Şarköy kilimi, 19. yüzyıl batı ve orta Anadolu kilimleri bulunmaktadır. Uşak halıları ve çadır kilimleri tek parça ve çok büyük boyutlarda olduğundan, odanın tabanı, duvarları ve tavanının bir kısmı sergilemede kullanılmıştır. Ayrıca kitap sayfası şeklinde düzenlenen panolarda küçük boyutlu seccadeler ve halı motifleri sergilenmektedir. Müzedede, ıstar adı verilen bir halı dokuma tezgâhı da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, müze, vakıf, halı, kilim.

Carpets and Kilims in the Cyprus Turkish Islamic Works Museum

Abstract

The Cyprus Turkish-Islamic Art Museum was established in Nicosia by the Cyprus Foundations Administration in order to protect and present the movable foundation cultural assets from the Ottoman Period and opened on May 24, 2013.

The museum was established on the upper floor of the two-storey building next to the Selimiye Mosque and Bedesten. Although the building is small, it is located in the most historical and touristic area of Nicosia.

There are few but very valuable carpets and kilims in this museum. These carpets and kilims were collected from foundation mosques and masjids in Cyprus. Our ancestors, who established foundations, also donated the furnishing materials needed to be used in structures such as mosques, masjids, and madrasas. About this topic, also, there are some endowments and documents, especially the Lala Mustafa Pasha charter. Most of these materials which have been used in mosques for centuries and cannot be removed from the mosque because of they are foundations, have gained the quality of ancient artifacts. Cyprus Foundations Administration responsible for these items, established a museum to protect and promote them, in cooperation with T.C. General Directorate of Foundations.

Artifacts collected from mosques in previous years were collected in the warehouses of Selimiye Mosque and official institutions. These are examined by us in line with the technical contributions of T.C. General Directorate of Foundations, if they were suitable for exhibition in the museum, they were separated. Their inventory, conservation and maintenance were made and started to exhibit in the museum.

All of the carpets and kilims exhibited in the museum are of Anatolian origin. They must have been taken from Anatolia to be laid in mosques after the conquest of Cyprus. Most of the carpets are belong to the Uşak region and they are the examples that reflect the rich varieties of Uşak carpets. The 17th century Uşak carpets with medallions and four-leaf clover medallions, the 18th century İzmir type Uşak carpet and various 19th century Uşak rugs, the 19th century Kırşehir prayer rugs, and the

20th century Döşemealtı prayer rug are exhibited in the museum. Two of the kilims in the museum are very special and have never been seen in any museum or collection in the World, before. These rugs were woven for the Ottoman expedition tents of the 16th century. It is thought that they were brought to Cyprus from Anatolia during the conquest of Cyprus and then laid in the mosque. There are also 19th century Sarkoy kilims and 19th century western and central Anatolian kilims. Because of the Uşak carpets and tent kilims are in one piece and in very large sizes; the floor, walls and part of the ceiling of the room were used for display. In addition, small size prayer rugs and carpet motifs are exhibited on the boards arranged in the shape of book pages. There is also a carpet weaving loom called Istar in the museum.

Keywords: Cyprus, museum, foundation, carpet, kilim.

Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi, Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından, adada bulunan Osmanlı Döneminden kalan taşınır vakıf kültür varlıklarını korumak ve tanıtmak amacıyla Lefkoşa’da kurulmuş ve 24 Mayıs 2013 tarihinde hizmete açılmıştır.

Müze, Selimiye Camii ve Bedesten’in yanında yer alan iki katlı bina-
nın üst katında kurulmuştur. Yapı küçük olmakla birlikte, Lefkoşa’nın en
tarihi ve turistik bölgesinde yer almaktadır.

Bu müzede sayı olarak az, fakat oldukça değerli halı ve kilimler yer
almaktadır. Bu halı ve kilimler Kıbrıs’taki vakıf cami ve mescitlerinden
toplanmıştır. Vakıf kuran atalarımız, vakfettikleri cami, mescit, medrese
gibi yapılarda kullanılmak üzere gerekli olan tefriş malzemelerini de ba-
ğışlamışlardır. Nitekim bu konuda Lala Mustafa Paşa vakfiyesi gibi bazı
vakfiye ve belgeler bulunmaktadır.¹

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 746 No’lu defterin 163. sayfa, 70.
sirasında kayıtlı Kıbrıs’ta Mustafa Paşa Vakfına ait 14 Rebiulevvel 987
tarihli (11 Mayıs 1579) Ömeriye Cami-i Şerifi vakfiyesinde; “...anılan ca-

¹ Kıbrıs’taki camilere bağışlanan eşya ve malzeme ile ilgili olarak bakınız; Suzan Bayraktaroğlu, “Kıbrıs’ta Vakıf Kültür Mirası: Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi”, 8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Kültürel Miras Bildiriler- II, Ankara, Aralık 2015, s.749. “T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 746 No’lu defterin 163. sayfa, 70. sırasında kayıtlı Kıbrıs’ta Mustafa Paşa Vakfına ait 14 Rebiulevvel 987 tarihli (11 Mayıs 1579) vakfiyede; ...ve kandiller asarak karanlık gecelerde cami-i şerifi aydınlatmış,bunları yaptırdıktan sonra anılan camiye muhtelif genişlik ve uzunluklarda altmış adet Mısır hasırı, çeşitli nakışlarla bezemiş, halk arasında makbul sayılan on yedi adet halı, minbere elli adet seccade, mihrap ve diğer yerlere sekiz adet seccade ile iki kilim yaydırmış; her biri on okka ağırlığında iki büyük şamdan; üç okka ağırlığında bir küçük şamdan koydurmuş ve her sene mübarek Ramazan ayında her biri on iki okka ağırlığında dört adet balmumu satın alınıp ikisinin mihrabın iki tarafına, ikisinin minberin sağ tarafına yerleştirilmesini ve halkın okuması için üç adet tezyinli ve tam Mushaf-ı Şerif koyulmasını şart kalmıştır; denilmektedir. Sahife No:1-A, Hüküm No: 3, 29 Şevval 1238 (9 Temmuz 1823) tarihli bir belgede, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa’nın İngiliz yapımı bir çalar saatini İbrahim Paşa Camisi’ne vakfettiği belirtilmektedir. Bir adet İngiliz yapımı, orta kısmı gümüşten, çekerek çalan, topu kayanlı, ahşap kasalı büyük çalar saati malından ayırıp adı geçen cami-i şerife koydurdu. Sahife No:33, Hüküm No: 20, 5 Cemaziyelahir 1243 (24 aralık 1827) tarihli, Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi bin Hacı Mehmed Ağa’nın Lefkoşa’nın Abdiçavuş mahallesinde yaptırdığı camisine balmumu alınması ve kandil için gerekli yağın camiye verilmesi hakkında belge. Cami-i şerife yılda altı okka bal mumu alınsın. Gerek cami içerisinde ve gerek mübarek gecelerde caminin minaresinde kandil yakılması için gerekli olan zeytinyağı camiye verilsin.

miye muhtelif genişlik ve uzunluklarda altmış adet Mısır hasır, çeşitli nakışlarla bezenmiş, halk arasında makbul sayılan on yedi adet halı, minbere elli adet seccade, mihrap ve diğer yerlere sekiz adet seccade ile iki kilim yaydirmiş...” denilmektedir.

Daha önceki yıllarda camilerden toplanan eserler Selimiye Caminin ve resmi kurumların depolarında biriktirilmiştir. Bunlar, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teknik katkıları doğrultusunda tarafımızdan incelenmiş, müzede sergilenmesi uygun görülenler ayrılmış, envanterleri, konservasyonları ve bakımları yapılarak müzede sergilenmeye başlanmıştır.

Müzede sergilenen halı ve kilimlerin hepsi Anadolu kökenlidir. Kıbrıs'ın fethinden sonra camilere serilmek üzere Anadolu'dan götürüldüğü düşünülmektedir.

HALILAR

Halıların çoğu Uşak yöresine ait olup, Uşak halılarının zengin çeşitlerini yansıtan örneklerdir. 17. yüzyıla ait madalyonlu ve dört yapraklı yonca madalyonlu Uşak halıları, 18. yüzyıla ait İzmir tipi Uşak halısı ve 19 yüzyıla ait çeşitli Uşak halıları, 19. yüzyıl Kırşehir seccadeleri, 20. yüzyıl Döşemealtı seccadeleri müzede yer almaktadır.

UŞAK HALILARI

Türk halı sanatının en parlak devri olan 16 ve 17. yüzyıllarda, Uşak ve çevresinde çok çeşitli halılar üretilmiştir. Desenleri Nakkaşhane'de hazırlanan bu halılar, büyük atölyelerde ve Osmanlı Sarayının kontrolünde, genellikle büyük mekânlar ve camiler için dokunmuşlardır. Yün malzeme ve Türk düğümü tekniği ile genellikle büyük ölçülerde yapılmışlardır.

Uşak halılarında, Türk halılarındaki geometrik motiflerin yerini bitkisel motifler ve madalyon şekli almıştır. 16. yüzyıl İran halılarında kullanıldığı bilinen madalyon motifinin İran'da kitap süsleme sanatından halı sanatına geçtiği kabul edilmektedir. 15. yüzyıl İran minyatürlerindeki halı tasvirlerinde madalyon motifi görülmektedir (Yetkin 1991: 87).

Madalyonlu Uşak halılarında orta eksende yuvarlak madalyonlar, yan eksenlerde sivri dilimli madalyonlar sıralanmıştır. Bordürler tarafından kesildiği için köşelerde çeyrek, yanlarda yarım madalyonlar yer alır. Kenar

bordürlerinde bitkisel motifler bulunur. 16. yüzyıl halılarında madalyon motifi yuvarlak hatlı olup, iki ucunda şemse şeklinde uzantılar vardır. 17-18. yüzyıllarda ise, madalyon motifinin köşeli bir şekil aldığı, hatta altıgen şekline dönüştüğü görülür.

Uşak Halılarının yakın zamana kadar hiç tanıtılmamış bir grubu da büyük vakıf camilerinde tespit edilen ve vakıf müzeleri koleksiyonuna alınan halılardır. Edirne Eski Camii ve İstanbul Süleymaniye Camiinde tespit edilen ve İstanbul Vakıflar Halı Müzesine alınan bu halılar incelendiğinde desen ve renk açısından Uşak ve çevresinde dokunan halılarının bir çeşidi olduğu ve özellikle büyük boyutlu olmalarından dolayı da camiler için dokutulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Bayraktaroğlu 2018: 140). Bugüne kadar literatürde yer almayan bu grubun diğer bir kaç örneği ise Lefkoşa Selimiye Camiinde (Bayraktaroğlu Aralık 2015: 752) ve Ankara'daki bazı camilerde bulunmuştur. Bu grupta halı zemininde dört dilimli yonca yaprağı şeklinde bir madalyon yer almaktadır. Bu madalyonun merkezinde bir eşkenar dörtgenden dört yöne doğru dört lotus motifi uzanmaktadır. Madalyonun içindeki mavi zeminde ve dışındaki kırmızı zeminde bahar dalları ve küçük çiçekler yer almaktadır. Ortadaki madalyonun etrafı daima mavi renkli stilize yapraklı ince dal motifleriyle konturludur. Kenar bordürü Uşak halıları için karakteristik olup rozet ve sümbül çiçeklerinden oluşmaktadır. Sümbül çiçekleri 16-17.yy. Osmanlı çini sanatında sıklıkla görülmektedir. Bu halı örnekleri kalın iplerle Gördes (Türk) düğüm tekniğinde dokunmuşlardır.

Çok zengin desen gruplarıyla canlılığını hiç yitirmeden devam eden Uşak'ta, 18. yüzyılda ticari amaçla halı üretildiği görülmektedir. Smyrna (İzmir) halıları denen bu grup, özellikle Avrupa'dan sipariş edilmektedir. Gevşek düğümlü kalın yünlü bu halılar Uşak çevresinde dokunup İzmir limanından ihraç edilirdi. Bu nedenle İzmir'in o zamanki adı olan Smyrna adı ile anılırlar. Bunlar Uşak halılarına has mavi ve kırmızı renklidirler. Üzerlerinde iri şakayık da denilen hatalar işlidir. Bordürlerinde lale, karanfil gibi motifler görülür. Kaba ve seyrek düğümlü, çok rastlanan örneklerdir.

Uşak Halıları, 19. yüzyılda klasik madalyon, yıldız madalyon ve diğer gruplardan uzaklaşmakla beraber, halının merkezini belirleyen farklı şekilde madalyonlar ve detaylarda temel motifler kullanılarak dokunmaya devam etmiştir.

Fotoğraf No	: 1
Cinsi	: Halı
Envanter No	: 001 (Eski no:69)
Yöresi	: Uşak (Madalyonlu Uşak)
Ölçüsü	: 720x390 cm
Dönemi	: 17. yy.
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Kırmızı zemin üzerinde mavi, lacivert ve sarı renklerden oluşan iki ucu boğumlu büyük bir madalyon vardır. Madalyonun dışında köşelerde yıldız madalyonun yarısı şeklinde yarım madalyonlar bulunur. Kırmızı zeminin boşluklarında lacivert renkli küçük çiçekler serpiştirilmiştir. İki ince bir kalın bordür, ince şeritlerle birbirinden ayrılmaktadır. Bitkisel desenlidir. Renkler lacivert, mavi, kırmızı, sarıdır. İpleri kalın bükümlü, düğümleri iri ve seyrek.

Fotoğraf 1: 17.yy. Madalyonlu Uşak Halısı (S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No	: 2
Cinsi	: Halı
Envanter No	: 002 (Eski no:73)
Yöresi	: Uşak
Ölçüsü	: 335x225 cm
Dönemi	: 17. yy. başı
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Kırmızı zemin üzerinde mavi ve lacivert renkli 4 dilimli yonca şeklinde bir madalyon vardır. Bu madalyonun merkezinde bir eşkenar dörtgenden, dört yöne doğru dört lotus motifi uzanmaktadır. Boşluklarda küçük çiçekler işlenmiştir. Madalyonun dışındaki kırmızı zeminde de bitkisel dallar ve küçük çiçekler yer almaktadır. Kenar bordürü iri rozet ve sümbül çiçekleri ile desenlenmiştir. İnce bordürlerden içteki geometrik dıştaki bitkisel desenlidir.

Fotoğraf 2: 17.yy. Dört Yapraklı Yonca Madalyonlu Uşak Halısı (S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No	: 3
Cinsi	: Halı
Envanter No	: 003 (Eski no:84)
Yöresi	: Uşak
Ölçüsü	: 700x420 cm
Dönemi	: 18. yy.
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Uşak halılarının iri hatalerle ve çeşitli bitkisel motiflerle bezenmiş iç dolguya sahip grubuna ait bir halıdır. Bu grup halılar genellikle sipariş üzerine yapıp İzmir Limanından ihraç edildiği için İzmir'in eski adıyla, Smyrna halıları adıyla anılır. İpleri kalın ve seyrek düğümlüdür. Kırmızı zemin üzerinde mavi, lacivert ve nadiren sarı renklerde iri soyut çiçekler işlenmiştir. Bir sıra kalın bordürü bulunmakta olup bitkisel desenlidir.

Fotoğraf 3: 18. yy. Uşak Halısı (Smyrna denilen)(S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No : 4
Cinsi : Halı
Envanter No : 004 (Eski no:82)
Yöresi : Uşak
Ölçüsü : 135x80 cm
Dönemi : 19. yy.
Bulunduğu Cami Adı : Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Uşak halılarının 19. yüzyılda dokunan örneklerindedir. Kırmızı zemin üzerine bitkisel dallar, kıvrımlardan oluşan bir desen programı vardır. Seyrek düğümlü halılardır. Büyük bir halının parçasıdır. Kırmızı ve kahverengi renklerde yırtık ve haraplıdır. Çözümleri kahverengi yündür.

Fotoğraf 4: 19. yy. Uşak Halı Parçası (Müze Arşivi)

Fotoğraf No	: 5
Cinsi	: Halı
Envanter No	: 005 (Eski no:48)
Yöresi	: Uşak
Ölçüsü	: 500x410 cm
Dönemi	: 19. yy. sonu
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Uşak halılarının bir varyasyonudur. Kırmızı zeminli çift mihrap nişi içerisinde açık-koyu mavi renkli iri bir madalyon bulunur. Madalyonun içi stilize karanfil ve lale çiçekleri ile bezenmiştir. Köşelikler mavi zeminli olup üzerinde soyut çiçekler bulunur. Köşeliklerin uzun kenarları basamaklıdır. Kırmızı zemin üzerindeki boşluklarda temizlik sembolü ibrikler işlenmiştir. Bitkisel desenli iki ince bir kalın bordür ile şerit bordürler bulunur. Kaba düğümlüdür.

Fotoğraf 5: 19.yy.sonu Uşak Halısı (Müze Arşivi)

KIRŞEHİR SECCADELERİ

Kırşehir, İç Anadolu bölgesinde yer alan ve taban, yolluk, sedir, yastık, minder, seccade türlerinde çok miktarda halı dokunan ilimizdir. Yazılı kaynaklardan ve müzelerde bulunan eski örneklerden anladığımızı göre Kırşehir halılarının tarihi 17. yüzyıla kadar inmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda en olgun devrini yaşamış ve en güzel örneklerini vermiş, 19. yüzyılın sonlarına doğru ise bozulmaya başlamıştır. Anadolu'daki çeşitli camii ve mescitlerde en çok karşımıza çıkan, Kırşehir seccadeleridir (Bayraktaroğlu Aralık 1990: 39) (Deniz: 18).

Kök ve doğal boylarla boyanan yün ipliklerle ve Türk düğümü sistemi ile dokunan Kırşehir seccadelerinde, ortada tepeliği basamaklı bir mihrap nişi, niş üstünde ayetlik veya sandık denilen enine dikdörtgen bir pano yer alır. Niş tepesinde kanca veya çengel şeklinde alem niteliğinde bir geometrik motif bulunur. Ayetlik kısmında bazı örneklerde, yatık "S" şeklinde ejder figürü yer alır. Bu figür geç örneklerde iki başlı ejder şeklini almış, günümüzde ise tamamen deformasyona uğramıştır.

Kırşehir seccadelerinde ince bordürler vardır. Genelde bitkisel desenlidir. Bu bitkisel desenli ince bordürler arasında, Kula halılarında olduğu gibi ince şerit bordürler yer alır. Ana bordüründe kenarları dişli yaprak ve ucunda laleden oluşan çiçek motifleri ile top çiçek motifleri bulunur.

Kırşehir seccadelerinde canlı kırmızı, mavi, sarı, yeşil, beyaz, az olarak mor renkler kullanılır.

Fotoğraf No	: 6
Cinsi	: Halı Seccade
Envanter No	: 006 (Eski no:Kbrs. 3)
Yöresi	: Kırşehir
Ölçüsü	: 126x82 cm
Dönemi	: 19. yy.
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Kırmızı zeminli, sade bir mihrap nişi ve basamaklı bir niş tepeliği bulunur. Niş tepesinde alem niteliğinde bir kanca motifi yer alır. Köşelikler mavidir. Ayetlik ve ayaklık kısmında ikişer çiçek motifi mevcuttur. Üç sıra kalın bordür, aralarda ince şerit bordürler vardır. Kalın bordürlerde yıldız, S, çiçek motifleri işlidir. Yün malzemeli, kökboyalıdır.

Fotoğraf 6: 19.yy. Kırşehir Halı Seccadesi (S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No	: 7
Cinsi	: Halı Seccade
Envanter No	: 007 (Eski no:Kbrs. 4)
Yöresi	: Kırşehir
Ölçüsü	: 107x78 cm
Dönemi	: 19. yy.
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Kırmızı zemin üzerinde mavi renkli konur şeklinde mihrap nişi vardır. Tepesinde alem niteliğinde çiçek motifi mevcuttur. Mihrap içine sarkan kandil tarzında bir süslü avize bulunur. Camilerde zincirle tavana asılan kandiller mekânı aydınlatmanın yanında simgesel olarak ilahi ışığın, tanrının nurunun sembolü olarak camilerde bulunurlar. Halıda da aynı amaçla zincirle asılı avize motifi işlenmiştir. Bir adet kalın bordürde 4 yapraklı çiçek bulunur. Sarı, kırmızı, beyaz, mavi, siyah renk kullanılmıştır. Kenar ve uçlar yırtık ve kopuktur.

Fotoğraf 7: 19.yy. Kırşehir Halı Seccadesi (S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No	: 8
Cinsi	: Halı Seccade
Envanter No	: 008 (Eski no:Kbrs. 5)
Yöresi	: Kırşehir
Ölçüsü	: 152x101 cm
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami
Dönemi	: 19.yy.

Tanımı : Kırmızı renkli mihrap nişinin kenarları meander şeklindedir. Mihrap tepeliği basamaklıdır. Köşelikler mavi üzerine kırmızı beneklidir. 3 sıra bordür bitkisel desenlidir. Mihrap üzeri yırtıktır. Sarı, kırmızı, mavi, yeşil, turuncu renkler hakimdir. Kökboyalıdır.

Fotoğraf 8: 19.yy. Kırşehir Halı Seccadesi (S. Bayraktaroğlu)

DÖŞEMEALTI SECCADELERİ

Antalya'ya yakın Döşemealtı bölgesindeki köylerde dokunmaktadırlar. Halelli, toplu, akrepli, dallı, mihraplı, kocasulu gibi isimlerle anılan çeşitleri vardır. Lacivert, koyu kırmızı, beyaz, az kahverengi, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır. Müzede bir adet Döşemealtı seccadesi bulunmaktadır.

Fotoğraf No	: 9
Cinsi	: Halı Seccade
Envanter No	: 009 (Eski no:76)
Yöresi	: Döşemealtı
Ölçüsü	: 130x100 cm
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami
Dönemi	: 20.yy.

Tanımı : Bu tarz halılar Antalya – Döşemealtı bölgesinde dokunur. Sağlam durumdadır. Kırmızı zeminli bir kapalı mihrap nişinin etrafında açık kahverengi ve açık kırmızı renkli iki sıra bordür dolanmaktadır. Üzerinde karşılıklı uzanan elibelineye benzer motifler işlidir.

Fotoğraf 9: 20.yy. Döşemealtı Halı Seccadesi(Müze Arşivi)

KİLİMLER

Müzedede iki adet 16. yüzyıla ait Osmanlı çadır kilimi, bir adet 19. yüzyıl Şarköy kilimi, birer adet de 19. yüzyıl Batı ve Orta Anadolu kilimleri bulunmaktadır.

OSMANLI ÇADIR KİLİMLERİ

16.-17. yüzyıllarda Osmanlı sefer çadırları için dokunmuş kilimlerdir. Büyük boyutlarda ve tek parça olarak dokunurlar. Saray kilimleri tarzında olup geleneksel Anadolu kilimlerinden farklıdırlar.

Müzedeki kilimlerin iki tanesi çok özel olup bu güne kadar dünyada hiçbir müze veya koleksiyonda rastlanılmamış, hiçbir yayında da görülmemiştir. Kıbrıs'ın fethi sırasında Anadolu'dan Kıbrıs'a getirilmiş, daha sonra camiye serilmiş olduğu düşünülmektedir (Bayraktaroğlu Aralık 2016: 137). Çok zengin olan geleneksel Anadolu kilimlerinden tamamen farklı olan bu kilimler, birbirinin aynısı olup Osmanlı Saray kilimlerine de benzemektedirler.

Yıllar önce Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından camilerden toplanıp koruma altına alınan bu kilimlerin hangi camiden alındığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Her iki kilimin deseni, geometrik, tek bir motiften oluşmaktadır. Dört yöne doğru uzantılı bu motif haç veya dört yön motifi diye adlandırılmakta olup, verev eksenler üzerinde sıralanarak ve tekrarlanarak kilimin bütün yüzeyini kaplamaktadır. Sarı zemin üstünde mavi renkteki dört yön motifinin her kolunun ucu üçgen şeklinde genişleyip sivrilerek ok ucu şekline dönüşmüştür. Dikey kollarda bu sivrilik daha başarılı bir şekilde dokunmuştur.

Haç veya dört yön motifi, Konya Beyşehir Kubad Abad Sarayında bulunan 13. yüzyıl yıldız-haç kompozisyonlu çinilerde, 14. Yüzyıl Divriği halısında ve 17. yüzyıl Manisa- Selendi kiliminde görülmektedir (Bayraktaroğlu Aralık 2016: 137,139)

Kilimler iki renk ve bunların tonları üzerine kurulmuştur. Esas renkler sarı ve mavidir. Ama sürekli abraş yaparak renk dalgalanmaları oluşmuş,

sarılar bazen açık, bazen koyu ve turuncu olmuştur. Mavi renk ise bazen lacivert, bazen de yeşile dönüşmüştür. Hatta genel olarak yeşil rengin etkisi ağır basmaktadır. Çok ince kumaş gibi bir görüntüleri vardır.

Her iki kilimde de bordür bulunmamaktadır. Tek motiften oluşan desen, kilimin bütün yüzeyini kaplamaktadır. Atkı ipleri her iki kenardaki son çözüğü iplerinden dönüş yapmaktadırlar.

Desenler küçük olduğu için renk geçişlerinde büyük ilikler (yarıklar) oluşmamıştır. Bu nedenle ilik kapatma da söz konusu değildir. Dokumada atkılar arasına ek atkılar atılarak sıkıştırılmış ve yuvarlak hatlar oluşturulmuştur.

Kullanılan malzeme tamamen yündür. Çözüğü ipleri doğal beyaz, boyalar kök boyadır. Kilimde bordür olmaması ve desenin bir uçtan başlayıp tekrarlanarak sıralanması ve kenarlarda yarım olarak işlenmesi, kilime derinlik kazandırmakta ve sonsuzluk izlenimi vermektedir. Bu durum Türk halı ve kilimlerinin önemli bir özelliğidir.

Fotoğraf No	: 10
Cinsi	: Kilim
Envanter No	: 010 (Eski no:77)
Yöresi	: Osmanlı Çadır Kilimi
Ölçüsü	: 675x428cm
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami
Dönemi	:16-17.yy.

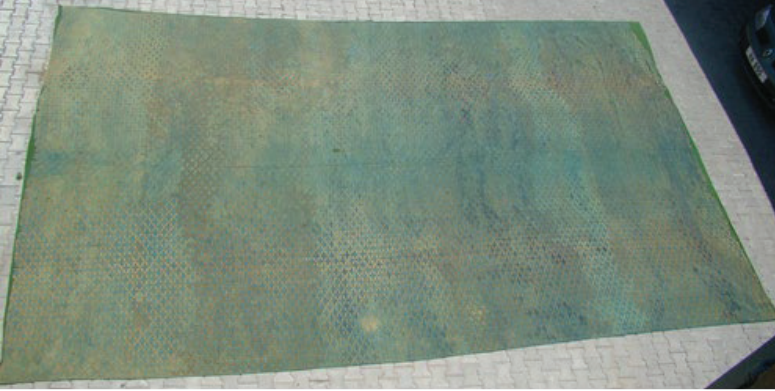
Tanımı : Kilim; açık kahverengi, sarı renkli zemin üzerinde, açık- koyu mavi, bazı yerlerde yeşilimsi mavi renklerde, dört kol halinde, dört yöne doğru uzantılı desenlerden oluşmaktadır. Bu motif haç veya dört yön motifi diye adlandırılmaktadır. Bordürü yoktur.

Çok ince kumaş gibi bir görüntüsü vardır. Yün malzemeli ve kökboyalıdır. Çok büyük boyutlu ve tek parça olarak dokunan kilim, Osmanlı çadır kilimleri tarzındadır. Benzer bir örneğine rastlanmamıştır.

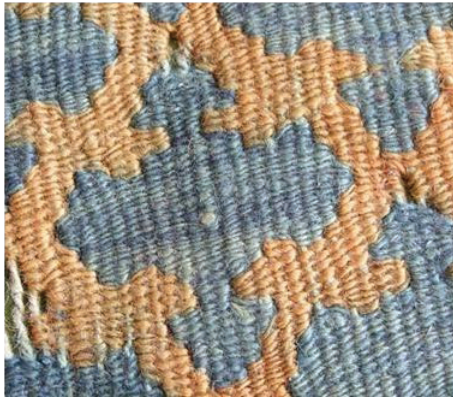

Fotoğraf 10: 16-17. yy. Osmanlı Çadır Kilimi (Müze Arşivi)

Fotoğraf No : 11
Cinsi : Kilim
Envanter No : 011 (Eski no:78)
Yöresi : Osmanlı Çadır Kilimi
Ölçüsü : 650x420cm
Bulunduğu Cami Adı : Lefkoşa Selimiye Cami
Dönemi : 16-17.yy.
Tanımı : Katalog 10'daki 010 envanter numaralı kilimle aynı özelliklere sahiptir.

Fotoğraf 11: 16-17. yy. Osmanlı Çadır Kilimi (Müze Arşivi)

Fotoğraf 11-a: 16-17. yy. Osmanlı Çadır Kiliminden detay (Müze Arşivi)

ŞARKÖY KİLİMLERİ

Tarihi Şarköy kilimleri Bulgaristan'la Yunanistan arasında kalan bölgede dokunmuşlardır. İpleri ince bükülmüş, sık dokunmuş kilimlerdir. Bitkisel, geometrik, figürlü ve nesneli desenlere sahiptirler. Hayat ağacı, çeşitli çiçek motifleri, kuş ve insan figürleri, kenarları basamaklı madalyonlar ve topak ev desenleri bulunur.

Fotoğraf No	: 12
Cinsi	: Kilim
Envanter No	: 012 (Eski no:68)
Yöresi	: Şarköy
Ölçüsü	: 330x300 cm
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami
Dönemi	: 19.yy.

Tanımı : Kırmızı zemin üzerine ortada bir çiçek demeti ve etrafında siyah renkli stilize hayat ağacı mevcuttur. Köşelikleri siyah üzerine çiçek desenlidir. İki sıra bordür vardır. İçteki açık turuncu zeminli, dıştaki bordür siyah zeminli ve çiçek motiflidir. İri çiçek desenleri Karabağ kilimlerini anımsatır.

Fotoğraf 12: 19.yy. Şarköy Kilimi (Kıbrıs Vakıflar İdaresinden)

BATI VE ORTA ANADOLU KİLİMLERİ

Fotoğraf No	: 13
Cinsi	: Kilim
Envanter No	: 013 (Eski no:Kbrs. 1)
Yöresi	: Batı Anadolu
Ölçüsü	: 279x135 cm
Dönemi	: 19. yy.
Bulunduğu Cami	: Lefkoşa Selimiye Cami

Tanımı : Tek şaktır. Krem renkli zemin üzerinde zikzak bantlar arasında iki tam, iki yarım altıgen madalyon bulunur. Madalyonun içlerinde kenarları kanca şeklinde uzantılı daha küçük madalyonlar vardır. Bütün motifler geometrik desenlidir. Kırmızı, beyaz, mavi, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır.

Fotoğraf 13: 19.yy. Batı Anadolu Kilim (S. Bayraktaroğlu)

Fotoğraf No	: 14
Cinsi	: Kilim
Envanter No	: 014 (Eski no: Kbrs. 2)
Yöresi	: Orta Anadolu
Bulunduğu Cami Adı	: Lefkoşa Selimiye Cami
Ölçüsü	: 247x55 cm
Dönemi	: 19. yy.

Tanımı : Tek şaktır. Simetrisi olan parça yok olmuştur. Ayrıca bir ucu kopuk ve eksiktir. Ortası yırtıktır. Lacivert zemin üzerinde tarak, sinek kanadı, yıldız motifleri işlenmiştir. Uzun kenarda kırmızı ve beyaz zeminli geometrik desenli bordür, kısa kenarda ise sarı, yeşil, siyah, kırmızı bordürler bulunur.

Fotoğraf 14: 19.yy. Orta Anadolu Kilim (S. Bayraktaroğlu)

Sonuç olarak, Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi küçük bir müze olmakla birlikte, Türk halı sanatının önemli temsilcilerini bünyesinde barındırmaktadır. Fethinin hemen arkasından, adaya götürülen 16.ve17. Yüzyıl Türk halı ve kilimleri, adaya Türk mührünü vuran ve yurt dışında Türk kültürünü tanıtan eserlerdir.

KAYNAKÇA

Bayraktaroğlu, Suzan (Aralık 1990). “Kırşehir ve Mucur Seccadelelerinden 18. Yüzyıla Ait Örnekler”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, İş Bankası Yayını, Sayı:8, Ankara, s. 39-43.

Bayraktaroğlu, Suzan (Aralık 2015). “Kıbrıs'ta Vakıf Kültür Mirası: Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi”, 8. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Kültürel Miras Bildiriler- II*, Ankara, s.745- 756.

Bayraktaroğlu, Suzan (Aralık 2016). “Kıbrıs Vakıflar İdaresinde Bulunan İki Osmanlı Kilimi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 46, Ankara, s. 135-144.

Bayraktaroğlu, Suzan (2018). “Uşak Carpets Belonging To Old Mosque (Eski Camii) In Edirne And The Sultanic Decree For Their Purchase”, *15th ICTA International Congress of Turkish Art, Naples, Università di Napoli “L’Orientale”, 16-18 September 2015*, Editor Michele Bernardini vd., Ankara, s.137-146.

Deniz, Bekir. “Kırşehir Halıları”, *Bilim, Birlik Başarı*, Y. 12, Sayı: 47, s.18.

Yetkin, Şerare (1991). *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara.

www.akmb.gov.tr

ISBN 978-975-17-5812-5

